ISSN 1563-0366
Индекс 75882; 25882

ӘЛ-ФАРАБИ атындағы ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ

ҚазҰУ ХАБАРШЫСЫ

Заң сериясы

КАЗАХСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ имени АЛЬ-ФАРАБИ

ВЕСТНИК КазНУ

Серия юридическая

AL-FARABI KAZAKH NATIONAL UNIVERSITY

KazNU BULLETIN

Law series

№2 (78)

Алматы
«Қазақ университеті»
2016

ХАБАРШЫ

ЗАҢ СЕРИЯСЫ № 2 (78)

25.11.1999 ж. Қазақстан Республикасының Мәдениет, ақпарат және қоғамдық келісім министрлігінде тіркелген

Куәлік №956-Ж.

Журнал жылына 4 рет жарыққа шығады

ЖАУАПТЫ ХАТШЫ

Ережепқызы Р., жауапты хатшы
(Қазақстан)
Телефон: +7727-377-33-36;
8-727-377-33-37 (ішкі н. 12-57)
E-mail: rose@mail.ru

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ:

Байдельдинов Д.Л., з.ғ.д., профессор (бас редактор) *(Қазақстан)*
Кенжалиев З.Ж., з.ғ.д., профессор (бас ред. орынбасары) *(Қазақстан)*
Сартаев С.С., з.ғ.д., академик *(Қазақстан)*
Тыныбеков С.Т., з.ғ.д., профессор *(Қазақстан)*
Ибраева А.С., з.ғ.д., профессор *(Қазақстан)*
Джансараева Р.Р., з.ғ.д., профессор *(Қазақстан)*
Усеинова Г.Р., з.ғ.д., профессор *(Қазақстан)*
Еркинбаева Л.К., з.ғ.д., профессор *(Қазақстан)*
Жатканбаева А.Е., з.ғ.д. *(Қазақстан)*
Трунк А., профессор *(Германия)*
Монтекило С., профессор *(БАӘ)*
Бурхард Б., профессор *(Германия)*
Лисица В., профессор *(Ресей)*

ҚАЗАҚ УНИВЕРСИТЕТІ БАСПА ҮЙІ

Ғылыми басылымдар бөлімінің басшысы
Гульмира Шаккозова
Телефон: +77017242911
E-mail: Gulmira.Shakkozova@kaznu.kz

Редакторлары:
Гүлмира Бекбердиева, Ағила Хасанқызы

Компьютерде беттеген
Айгүл Алдашева

Жазылу мен таратуды үйлестіруші
Мөлдір Өміртайқызы
Телефон: +7(727)377-34-11
E-mail: Moldir.Omirtaikyzy@kaznu.kz

ИБ №9831

Басуға 22.06.2016 жылы қол қойылды.
Пішімі 60x84 $^{1}/_{8}$. Көлемі 34 б.т. Офсетті қағаз. Сандық басылыс.
Тапсырыс №2634. Таралымы 500 дана. Бағасы келісімді.
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің
«Қазақ университеті» баспа үйі.
050040, Алматы қаласы, әл-Фараби даңғылы, 71.
«Қазақ университеті» баспа үйінің баспаханасында басылды.

© Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, 2016

1-бөлім

МЕМЛЕКЕТ ПЕН ҚҰҚЫҚ ТЕОРИЯСЫ ЖӘНЕ ТАРИХЫ

Раздел 1

ТЕОРИЯ И ИСТОРИЯ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА

Section 1

THEORY AND HISTORY OF CHAIR OF SATE AND LAW

Ергобек Ш.К., Алтаева К.Ж.

Идеи Евразийства в империи Чингисхана в западных источниках (на трудах Марко-Поло)

В статье рассмотрены идеи Евразийства, господствовавшие при потомке Чингисхана Хубилае, в источниках Марко-Поло. Одним из безусловных доказательств того, что базисом государственного строительства и общественного строя Монголо-тюркской империи, созданной Чингисханом, была идея Евразийства со всеми вытекающими институтами, является свобода вероисповедания, гибкая система государственного управления, которая создавала и расширяла возможности империи, превращая ее во истину крупнейшую страну материка. Проблемой европейских источников данной эпохи является предвзятое отношение, которое на протяжении многих веков господствовало в отношении империи Чингисхана. Однако в трудах Марко-Поло заметна попытка рассмотреть империю изнутри. Вследствие своего глубокого анализа исследователь приходит к выводу, что великое государство не только является оплотом могущества, но и важным центром культурного влияния, который активно применятся в системе государственного управления. Опровергая все домыслы, которые касались великой империи, он ищет секрет успеха государства.

Ключевые слова: империя, Евразийство, свобода вероисповедания, влияние культур.

Yergobek Sh.K., Altayeva K.J.

Ideas of Eurasianism in the empire of Genghis Khan in the western sources (On the writings of Marco Polo)

The article deals with the idea of Eurasianism prevailed when a descendant of Genghis Khan Khubilai in the sources of Marco Polo. One of the indisputable evidence that the basis of state-building and social order of the Mongol-Turkic empire created by Genghis Khan was the idea of Eurasianism with all its institutions is the freedom of religion, a flexible system of public administration that created and expanded opportunities Empire transforming it into the truth of the largest countries in the continent. The problem of European sources of this era is biased, which for many centuries prevailed in the relations of the empire of Genghis Khan. However, in the writings of Marco Polo apparent attempt to consider the empire from within. Due to its in-depth analysis the researcher comes to the conclusion that a great nation is not only a bastion of power, but also an important center of cultural influence, which is actively applied in the public administration system. Refuting all the speculation, which related to the great empire he is looking for the secret of the success of the state.

Key words: empire, Eurasianism, religious freedom, cultural influence.

Ергөбек Ш.Қ., Алтаева К.Ж.

Батыстық қайнар көздердегі Шыңғыс хан империясындағы Еуразиялық идеялар (Марко Поло еңбектерінің негізінде)

Мақалада Шыңғыс хан тұқымы Құбылай қағанның тұсында үстемдік құрған Еуразиялық идея шетелдік зерттеуші Марко Полоның еңбектерінің негізінде сараланады. Мемлекеттік және қоғамдық құрылыстың негізі ретінде қарастырылуының дәлелі ретінде дін бостандығы мен мемлекеттік аппараттың тиімділігін айтуға болады. Бұл кезеңдегі еуропалық қайнар көздердің негізі болып олардың жеккөрінішті көзқарасы болып табылады. Алайда Марко Поло еңбектерінің негізгі ерекшелігі оның мемлекетті ішінен бағалауға деген ниетін жатқызуға болады. Өзінің терең сараптамасының негізінде зерттеуші мемлекеттің тек қана қуат көзі емес, сонымен бірге, мемлекеттік басқаруда белсенді қолданылатын маңызды мәдени орталықтардың бірі болып табылатындығын қорытындылайды. Ол өз замандастарының жеккөрінішті пікірлеріне қарсы шығып, айбынды мемлекеттің сырын табуға тырысады.

Түйін сөздер: империя, Еуразияшылдық, дін бостандығы, мәдениеттердің ықпалдастығы.

© 2016 Al-Farabi Kazakh National University

УДК 32-027.21(091); 340.1(091)

*Ергобек Ш.К., Алтаева К.Ж.

Казахский национальный университет имени аль-Фараби,
Республики Казахстан, г. Алматы
*E-mail: shyngys.ergobek@mail.ru

ИДЕИ ЕВРАЗИЙСТВА В ИМПЕРИИ ЧИНГИСХАНА В ЗАПАДНЫХ ИСТОЧНИКАХ (на трудах Марко-Поло)

История изучения идей евразийства очень тесно связана с русской дворянской эмиграцией. Естественно, что власти Советского союза и не могли предположить, что идеи, зародившиеся в русской эмиграции, станут так популярны в стране победившего пролетариата. Однако идея широко распространилась и получила новый импульс развития и в стране победившего коммунизма. Особый импульс, естественно, идея получила во второй половине XX века в трудах великого ученного Л.Н. Гумилева. С развалом Союза появились и новые взгяды на историю и предназначение идеи евразийства. Так, ряд ученых попытался вычеркнуть из идеи евразрийства тюркские корни, превратив ее в классическую традиционную российскую идею, связав его с идеей третьего Рима со всеми вытекающими последствиями.

Однако важно отметить что идеи евразийства не просто разрабатывались в теории, но и получили конкретную реализацию в государственно-правовых реформах выдающихся государственных деятелей тюркской эпохи. К таковым, безусловно, относятся Чингисхан и его наследники. Проблема изучения идеи евразийства заключается в недостатке письменных источников, относящихся непосредственно к периоду правления Чингисхана за исключением «Сокровенной истории». Однако в ряде источников описывается деятельность кагана Хубилая как продолжателя пути деда и отца по построению целостного евразийского государства со всеми атрибутами евразийства. Одним из них таких источников являются записи Марко Поло, посетившего великого хана.

Его рассказы носят повествовательный характер и даже противоречивы. Однако купец очень хорошо указывает на местные нравы и описывает великого хана:

В стране Ксанад благословенной
Дворец построил Хубилай-хан,
Где Альф бежит, поток священный,
Сквозь мглу пещер гигантских…

Также особое внимание он уделяет Чингисхану, которого в те времена проклинали в Европе: «Чингисхан был человек очень прямодушный: красноречивый, великой доблести, ве-

ликой мудрости и великих достоинств». Продолжая в том же духе опровержения устоявшихся мнений, Марко настаивает: «Скажу вам, что когда этот человек был избран на царство, он правил столь справедливо и умеренно, что был любим всеми и почитался не как владыка, а почти как Бог, так что его добрая слава разнеслась по многим землям, и все татары, рассеянные по чужим странам, охотно почитали его и повиновались его власти» [1].

Марко не мог не выразить заслуженного восхищения основателем монгольской династии. В глазах молодого венецианца в свершениях с ним мог сравниться лишь Александр Великий.

Монголы – яростные воины и искусные наездники, обладавшие блестящими способностями к адаптации, были тем не менее немногочисленны. Численность покоренного населения превосходила их в десять, двадцать и тридцать раз. Непомерно разросшаяся империя монголов не могла продержаться долго, но за время своего краткого господства они успели далеко распространить свою культуру и верования.

Чингиз сделал тенгризм – поклонение Небу – государственной религией монгольской империи и назначил себя ее главным представителем. В глазах монголов Небо господствовало надо всем. Оно было больше гор, больше рек, больше самой степи. Оно было жизнью, духом и источником всеобщей силы. Тенгризм был прежде всего объединяющей силой, вдохновлявшей монголов на завоевания всего, лежащего под небом, то есть всего мира. Выполняя эту миссию, монголы стали одними из первых проводников глобализации, стремившимися связать все края света. Они были завоевателями и грабителями, но в первую очередь – объединителями.

Плохо подготовленный к сопротивлению Китай подчинился объединяющему влиянию монголов и попытался обернуть неизбежное в свою пользу Персидский историк Вассаф словами, которые одобрил бы Чингиз, говорит: «Когда слухи о справедливости его правления достигли горизонта, счастливые народы Китая и за его пределами, до побережья Египта и далеко в западные земли, сочли за честь покориться его справедливой власти». В этой оценке сквозит горькая ирония.

Чингисхан применял силу осмотрительно и с уважением отнесся к обычаям и вере китайцев. Там, где его встречали относительно мирно, он приказывал своим военачальникам провозглашать религиозную свободу и запрещал поголовную резню. Монголы восприняли от завоеванного народа не меньше черт, чем передали ему. Они усвоили кулинарную практику китайцев, манеру одеваться, юридические процедуры и религиозные обряды.

В 1227 году, успев увидеть, что его мечта об объединении Китая под властью монголов сбывается, Чингисхан умер в возрасте шестидесяти пяти лет, оставив сыну Угэдэю громадную империю, а также свод знаний и премудростей, уникальный в мировой литературе [1].

Через год после смерти Чингисхана группа монгольских писцов завершила «Тайную историю монголов», великолепную компиляцию монгольской истории, ритуалов, фольклора и обычаев, написанную на смеси монгольского и уйгурского языков (уйгуры – тюркская народность, распространенная в Средней Азии). От 1228 до 1240 года в этот труд несколько раз вносились серьезные изменения, давшие в результате окончательную версию. Оригинал ее утерян; основой последующих версий стал сокращенный китайский перевод.

Почему «тайная»? В ней содержались рассказы о Чингисхане, которые монголы предпочитали не делать общим достоянием, а также рекомендации по управлению, которые следовало выполнять властям предержащим. Монголы желали охранить ее от посторонних, но сами были знакомы с ее законами и основными идеями и называли ее просто «История».

Написанное стихами и прозой эпическое произведение берет начало в шаманистском мировоззрении, объединяющем небо и землю, людей и животных. Рассказ начинается так: «Чингис (более точная версия имени монгольского вождя, предположительно означает «сильный») Каган был рожден с предназначением от высшего Неба. Он происходит он Бортэ-чино, чье имя означает «серовато-белая волчица», и Хоай-марала, который пересек озеро и поселился у истока реки Онон». Далее повесть описывает первобытный образ жизни монголов за двадцать два поколения до Чингиза. Об одном из его доблестных предтеч рассказывается: «Он увидел, как молодая самка кречета поймала и съела черную куропатку» – зрелище из тех, которые позднее наблюдал Марко Поло. «Взяв волосы из хвоста своего белого крепкохвостого выносливого коня, он сделал силок, поймал кречета и воспитал его. Когда ему нечего было есть, он ложился в засаду и поджидал диких зверей, загнанных волками к подножию скалы, убивал их стрелами и съедал. Вместе с кречетом он подбирал и съедал то, что оставля-

ли волки. Так он целый год питал и себя, и своего кречета» [1].

Монголы верили, что Чингиз пришел к ним с неба и после смерти вернулся домой на небеса. Но земная его династия продолжалась и после него. Его внук Хубилай родился в сравнительной безвестности, что отчасти охранило его от беды.

В интерпретации Марко монгольское завоевание предстает не беспощадным избиением тысяч людей, а сказочной историей о том, как власть монголов свободно распространялась по великой степи. «Когда Чингисхан увидел, что у него такое множество доблестных воинов, он, будучи велик душой, пожелал выйти из этих пустынь и диких мест и вооружил свой народ луками и пиками и другим оружием… Я скажу вам, что так велика была слава о его справедливости и доброте, что, куда бы он ни шел, каждый приходил к нему с покорностью и был счастлив заслужить его благосклонность, так что в очень малое время они завоевали, восемь провинций».

По словам Марко, завоевания Чингисхана были чудесами мирного подчинения. «Когда он получал и брал провинции, города и деревни силой, то никого не позволял убивать и грабить после победы и оставлял там справедливых наместников, которые ничем не вредили жителям и не брали ничего из их имущества». Более того, Марко заявляет, будто «те, кого он завоевал, видя, что он спасает и охраняет их, что им от него нет вреда, и, видя доброе правление и милость сего владыки, с радостью шли за ним и оставались верны ему». В такой подчищенной версии событий их союз вдохновил Чингиза на новые свершения. «Когда же Чингисхан собрал столь великое множество людей и увидел, что они слепо повинуются ему, он назначил себе великую цель и сказал им, что желает завоевать великую часть мира. И татары ответили, что им это по нраву и они последуют за ним с радостью, куда бы он ни повел».

Кем был Марко в действительности: ревностным христианином, исполняющим задание папы, презиравшим всех нехристиан как идолопоклонников, если не хуже? Или восторженным почитателем монголов? Он был тем и другим одновременно. В глазах Марко христианство воплощало установившийся порядок вещей, обеспечивающий безопасность, но в то же время ограничивающий свободу. Монголы, напротив, символизировали отвагу, магию и величие. Молодого путешественника очаровал их образ жизни и верования [1].

Переходя к описанию внука Чингиза, Хубилай-хана, Марко впадает в восторженный тон и внезапно забегает далеко вперед. По его оценке, Хубилай не больше не меньше как величайший властитель в истории. «Все императоры мира, все короли как христианские, так и сарацинские, собранные вместе, не имели бы такой власти и не могли бы совершить так много, как этот Хубилай-хан, владыка над всеми татарами мира». По правде сказать, Марко следует средневековой традиции панегирика, или официального восхваления. Преувеличения в них были обычны и даже необходимы. Однако он умел быть и едким, когда хотел этого, даже рассуждая о возвышенных и могущественных персонах, тем более находясь в относительной безопасности генуэзской тюрьмы. Если отставить в сторону риторику, становится ясно, что перспектива встречи с этим великим героем наполняла его волнением и ощущением великой цели. Все, что осталось за спиной каравана Поло на Западе, мельчало в сравнении с величием и колоритностью Хубилай-хана и его кочевых подданных, вопреки всякой вероятности завоевавших Китай [1].

Эти постройки образовывали, в сущности, переносные деревни, и Марко дивится монгольской жизни на колесах: «Кроме того, у них есть очень красивые повозки всего с двумя колесами, покрытые черным войлоком, добротным и так хорошо изготовленным, что даже когда весь день идет дождь, он не проникает внутрь. Их влекут лошади или быки, а иногда хорошие верблюды. В этих повозках они возят жен и детей и все пожитки и пищу, какая им нужна.

Таким образом они добираются, куда хотят добраться, и так перевозят все, что им надобно».

Жизнь монголов, при всей ее суровости, в конце концов заслужила сдержанное восхищение Марко. В отличие от похотливых женщин Камула, монгольские жены хранили верность мужьям. «Ни за что на свете они не коснутся чужой жены, – провозглашает Марко, – потому что считают это низким и дурным делом». Он превозносит гармонию в семьях монголов: «Верность мужей женам удивительна, и поистине благородна добродетель этих женщин, которые, если их десять или двадцать, хранят мир и нерушимое единство». Вместо сплетен и свар женщины занимаются «покупками и продажей… жизнью дома и заботой о семье и о детях» – что заслужило одобрительную (а для уха европейца оскорбительную) оценку молодого Марко. «По моему рассуждению, эти женщины более всех

других в мире заслуживают восхваления за свою весьма великую добродетель».

Монголы так очаровали Марко Поло, что их шаманистские верования он описывал с неподдельным одобрением, без тени того пренебрежения, которое приберегал для большинства незнакомых вер. Он бодро начинает: «Они говорят, что есть высокий, чистый небесный Бог, у которого они каждый день, кадя благовониями, просят только мудрости и здоровья». Он признает, что они поклоняются идолам, но замечает, что особое внимание они уделяют одному богу, которого называют Натигай, – «богу земли, защищающему их жен, сыновей и посевы».

Марко забывает о своем вечном скепсисе, изучая их поклонение идолам. В его передаче оно оказывается до странности похожим на христианские обряды. «В каждом доме на стене висит изваяние, изображающее высокого и чистого небесного бога, или просто табличка, повешенная высоко на стене, с написанным на ней именем бога. Здесь каждый день, куря благовония, они поклоняются ему и в то же время, трижды скрипнув зубами и воздев руки, просят его дать им долгую жизнь, счастливую и веселую, мудрость и здоровье, а более ни о чем не просят. Кроме того, внизу, на земле, у них стоит другая статуя, по имени Натигай, бог земных дел… этот бог защищает их жен и детей; и ему они тоже приносят дары, и скрежещут зубами, и воздевают руки, и у него они просят хорошей погоды и плодов земли, детей и тому подобного» [1].

При всем внимании Марко к их религиозной практике ему остался неизвестным богатый духовный мир монголов, в котором Натигай посредничал между очагом и домом и безграничными силами космоса. Божества монголов вписывались в неустойчивую иерархию. Надо всем господствовало Вечное Синее Небо, а под ним находился пантеон из девяноста девяти божеств, среди которых был и Натигай, покровитель женщин, скота и урожая.

Начиная с описания религиозных верований, Марко приступает к разрушению сложившегося в сознании европейцев образа монгола как кровожадного дикаря. Совершенно неверный, по мнению Марко. Он пишет: «Они говорят изящно и красноречиво, приветствуют подобающим образом, с радостью и улыбкой, держатся достойно и опрятны в еде». «Они высоко чтят своих отцов и матерей. Если узнают, что сын сделал что-то им наперекор или не помог им в нужде, имеется общественная служба, у которой нет иного дела, как сурово наказывать неблагодарных сыновей, о которых известно, что они обошлись с родными непочтительно». Такими мерами поддерживалась стабильность общества монголов. Хотя Марко воздерживается от похвалы официальному учреждению, наказывающему неблагодарных отпрысков, он смотрит на него с одобрением.

Его преклонение перед их доблестью прорывается сквозь формальную литературную позолоту, наложенную Рустичелло. «Богатые и знатные носят одежду из золота и одежду из шелка, и под верхней одеждой – дорогие меха соболя, горностая и белки (то есть пестрый мех) и лисицы, и всякие другие шкуры, очень богатые; и все их облачения и отороченные мехом одежды очень красивы и большой цены», – рассказывает Марко читателям. «Оружие их – луки, и стрелы, и очень хорошие мечи, окованные железом, а иногда копья и топоры, но они предпочитают лук всякому другому оружию, потому что они непревзойденные лучники, лучшие в мире и с детства овладевают этим искусством. А на спинах они носят доспехи из шкуры буйвола и других животных, очень толстые, из вываренных шкур, очень крепких и прочных. Они достойные мужи, победоносные в сражении и весьма доблестные, и очень яростные, и мало берегут свою жизнь, подвергая ее всяческим опасностям». Европейцы при мысли об этих воинах трепетали; Марко Поло подошел к ним так близко, что мог различить блеск их глаз и кумысную вонь изо ртов, и его это опьянило.

Намного уступая числом своим противникам, не имея общей религии и общего языка, монголы покорили целый азиатский континент. Задача казалась невыполнимой, но они справились всего за несколько лет. Причину этого Марко видел в беззаветной преданности монголов воинскому долгу. Вдохновленные единодушным стремлением всегда и всюду служить своему повелителю, они казались куда более крепкими и стойкими, чем воины-европейцы [1].

Такая концентрация усилий произвела на Марко глубокое впечатление. «Когда войско идет на войну, – пишет он, – отважнее всех иных преодолевают они трудности, и часто, когда бывает в том нужда, движутся или стоят на месте без всякой пищи, кроме кобыльего молока и мяса убитой ими дичи, на которую они охотятся с луками». При необходимости «они двое и трое суток проводят, не слезая с седла». Он заключает свое описание откровенным восхвалением героев: «Они лучше всех людей на свете выносят труды и великие лишения, и удовлетворяются

скудной пищей, и по этой причине лучше всех могут завоевывать города, земли и царства». Эта суровая, но энергичная жизнь была воплощением власти и силы, это была свобода, это было осуществление всех мечтаний молодого путешественника.

Марко не раз подчеркивает ошеломительную величину монгольского войска. «Когда повелитель татар идет на войну, он берет с собой войско в сто тысяч всадников» – неслыханное для Европы количество. Несмотря на такие размеры, монгольская армия строилась на замечательно простых принципах организации. Военачальник, или генерал, «выбирает главного в каждом десятке, и в каждой сотне, и в каждой тысяче, и в каждом десятке тысяч, так что командующий держит совет только с десятью лицами». То же распространяется вниз по цепи подчинения: каждый начальник передает доклады десяти подчиненных одному вышестоящему, и тот поступает так же. Такая система позволяла монголам проводить крупные операции на равнине, в горах или в долинах. У них даже имелась сложная сеть шпионажа. Лазутчики разведывали дороги и долины впереди армии, и таким образом «никто не мог нанести им неожиданный удар ни с какой стороны».

Марко признает монголов мастерами военной стратегии – на суше и даже на море. Он восхваляет не их жестокость, а тонкое стратегическое искусство. Многие китайцы и европейцы удивлялись, узнав, что когда монголы «идут на бой с врагами, они в поле наносят им поражение не только наступлением, но и бегством». Монголы не считали позором в сражении показывать спину, но заманивали противников в ущелье или на скалу, где окружали и убивали стрелами, прибереженными для этого момента. «Когда враги поверят, что разбили и победили их (монголов), обратив их в бегство, – пишет Марко, – степные воины перестраиваются и выпускают стрелы, смазанные смертельным ядом, поражая вражеских лошадей. После этого монголы бросаются в контратаку на спешенных изнуренных врагов и убивают их».

В своих записках Марко с сожалением отмечает, что эпоха чистоты монгольского воина миновала – «теперь они весьма опустились» под развращающим влиянием «обычаев идолопоклонников» – очевидно, буддистов, чье влияние быстро распространялось по региону, – и столь же быстро распространявшегося ислама.

Независимо от веры тяжущихся правосудие монголов было скорым и неотвратимым. «Если человек ударил другого ножом или мечом, все равно, попал он или нет, или только угрожал, ему отрубают руку, – пишет Марко. – Тот, кто нанес рану, должен получить такую же от раненого» [1]. Мелкое воровство наказывалось побоями: «самое малое семь ударов тростью, или, если украл две вещи, семнадцать, а если три – двадцать семь ударов» – и так далее по возрастающей, каждый раз на десять ударов. «И многие из них умирают от побоев». Дерзнувший украсть коня (монголы предусмотрительно клеймили их) или быка неизбежно умирал от полученных в наказание ударов, порой, чтобы сократить процедуру, преступника рассекали надвое мечом. Милосердие имело материальное выражение. Конокрад, который мог выплатить семикратное возмещение за свое преступление, сохранял жизнь, если не честь.

Один монгольский обычай особенно поразил Марко: браки между умершими детьми. Он не жалеет усилий, чтобы объяснить европейцам этот сложный ритуал, который те вполне могли принять за гротескную выдумку. «Когда из двоих мужчин один имеет ребенка мужского пола, который, может быть, уже четыре года как умер и не был женат, он предлагает другому, у которого был ребенок женского пола, выдать ее замуж, даже если она тоже умерла до брака. Они отдают мертвую девочку в жены мертвому мальчику и составляют документы о приданом и женитьбе». После завершения церемонии некромант – шаман или колдун, общающийся с умершими, – сжигал документы, дымом возвещая духам мертвых о женитьбе покойных детей. Устраивали свадебный пир. Затем семьи изготавливали изображения умерших новобрачных, помещали их на конную повозку, пышно украшенную цветами, и объезжали с ней окрестные земли, а закончив пир, предавали фигурки огню «с великими молитвами и приношениями богам, чтобы они сделали счастливым брак в ином мире».

Две семьи, связанные браком мертвых детей, обменивались дарами и даже приданым, как если бы жених и невеста были среди них, стирая грань между жизнью и смертью. После этого «родители и родичи считали себя родней друг другу и хранили родство… как если бы умершие дети были живы». Впрочем, Марко еще только разошелся, поскольку у него есть нечто «воистину чудесное, о чем следует написать». Что же могло превзойти уже описанные им чудеса? Ответ у него наготове: «Мы будем говорить о правлении великого хана и о его дворе, который

я, обойдя и повидав многие царства, ни с чем не могу сравнить». Мало того, «обязуюсь не говорить о нем ничего, не согласного с истиной».

«Народ держится смиренно, тихо и спокойно на полмили вокруг места пребывания Хубилай-хана, из уважения к его превосходительству, и не слышно ни звука, ни шума, ни криков и громких разговоров, – рассказывает Марко о жизни в монгольском дворце. – Каждый барон или знатная особа всегда имеет при себе маленькую красивую вазу, в которую он сплевывает, находясь во дворце, потому что никто не осмеливается плевать на пол» [1].

В заключение можно подытожить, что Марко Поло был не просто большим поклонником Хана Хубилая, он был большим поклонноиком государства, построенного Чингисханом. Для него это был некий идеал, к чему должна стремиться каждая империя и государство. Естественно, что он ставит противоречие между христианством и тенгрианством. Однако и ясно то, что, по его мнению, свобода вероисповедания и другие свободы, которые гарантируются империей и являются тем необходимым фундаментом, на котором поликультурное общество может строить свое благополучие.

Литература

1 Марко Поло. От Венеции до Ксанаду//Бергрин Лоуренс//http://www.e-reading.club/book.php?book=1007895

References

1 Marko Polo. OtVenecii do Ksanadu //BergrinLourens//http://www.e-reading.club/book.php?book=1007895

Байжанова К.У., Сейтжан А.А.

Проблемы реализации принципа равенства в праве

В статье рассматриваются проблемы реализации принципа равенства в праве. Принцип равенства пронизывает все правовые предписания, выражает сущность права. Однако, являясь едиными по существу, правовые предписания различны по содержанию, по формам воздействия на общественные отношения. Принцип равенства является основным принципом, который раскрывает сущность права. В настоящее время большинство специалистов в области теории права исходят из того, что наиболее полно различия правового регулирования выражает деление права на частное и публичное. Поэтому мы рассмотрели по отдельности частное и публичное право.

Ключевые слова: принцип права, публичное право, частное право, система права, правовая система.

Baizhanova K.U., Seitzhan A.A.

Problems of realization of the principle of equality in the right

The article deals with the problem of implementing the principle of equality in law. The principle of equality permeates all legal requirements, expresses the essence of the right. However, being united in essence, the legal regulations are different in content, form effects on social relations. The principle of equality is a fundamental principle that reveals the essence of the right. Currently, the majority of experts in the field of legal theory based on the fact that most fully expresses the differences of legal regulation of the division of the right to private and public. Therefore, we examined the private and public law individually.

Key words: principle of law, public law, private law, legal system, legal system.

Байжанова К.У., Сейтжан А.А.

Құқықтағы теңдік қағидасын іске асыру мәселелері

Бұл мақалада құқықтағы теңдік қағидасын іске асыру мәселелері қарастырылады. Теңдік қағидасы барлық құқықтық ережелерге негіз бола отырып, құқықтың мәнін білдіреді. Бірақ мәні бойынша бірлікте болса да, құқықтық ережелер мазмұны бойынша әртүрлі. Теңдік қағидасы құқықтың мәнін ашып көрсететін негізгі қағидалардың бірі болып табылады. Қазіргі кезде құқық теориясы саласындағы көптеген мамандар бұл қағиданы қарастырған кезде құқықтың жеке және жария болып бөлінетіндігін ұмытпаған жөн екендігін айтады. Сондықтан мақалада қағиданы жария құқықтағы және жеке құқықтағы деп бөліп қарастырып, талдаған.

Түйін сөздер: құқықтың қағидасы, жария құқық, жеке құқық, құқық жүйесі.

© 2016 Al-Farabi Kazakh National University

УДК 321(091); 34(091)

*Байжанова К.У., Сейтжан А.А.

Университет Нархоз,
Республика Казахстан, г. Алматы
*E-mail: kyzgaldak@yandex.kz

ПРОБЛЕМЫ РЕАЛИЗАЦИИ ПРИНЦИПА РАВЕНСТВА В ПРАВЕ

1. Реализация принципа равенства в публичном праве

Принцип равенства пронизывает все правовые предписания, выражает сущность права. Однако, являясь едиными по существу, правовые предписания различны по содержанию, по формам воздействия на общественные отношения. В настоящее время большинство специалистов в области теории права исходят из того, что наиболее полно различия правового регулирования выражает деление права на частное и публичное. Подобные идеи стали результатом длительной дискуссии как в отечественной, так и в зарубежной литературе. В общем виде направления дискуссии можно объединить в два общих течения: 1) спор об объективном характере деления права на частное и публичное; 2) спор о критериях разграничения частного и публичного права.

В рамках настоящей работы особый интерес представляют два вопроса: 1) понятие публичного права; 2) характеристика реализации принципа равенства в публичном праве.

Несмотря на то, что большинство специалистов признает объективное существование публичного права, общепризнанного определения данного понятия до настоящего времени не создано. Так, например, согласно классическому определению Ульпиана: публичное право – это то, которое относится к положению римского государства; публичное право включает в себя святыни, служение жрецов, положение магистратов. Фактически аналогично понятие публичного права раскрывали К.Ф. фон Савиньи, Арес, Меркель, Дернбург, Шершеневич [1].

Оригинальное понятие публичного права дал в свое время Л. Петражицкий. Следует отметить также, что Петражицкий не использует термин «публичное право», называя его *социально-служебным.* В полном соответствии со своими взглядами на право вообще решение вопроса о понятии публичного права он переносит в сферу индивидуальных психических переживаний управомоченного лица. Если субъект считает себя управомоченным в общем интереса, на благо подвластных или социальной группы – мы имеем дело с социально-служебным правом. Таким образом, решающим является то или иное направление сознания субъекта. В связи с тем, что данное направление формируется у лица свободно, без принуждения, одно и то же

правоотношение может попасть в область частного или публичного права, в зависимости от настроения управомоченного лица. Отсюда, например, если предприниматель признает себя обязанным заботиться о благе своих служащих или рабочих, то и отношение его к ним будет носить социально-служебный характер. Характеризуя теорию Петражицкого, можно сказать, что публичное право для него – особый характер преломления правовой нормы в сознании субъекта.

В.Н. Дурденевский делает попытку определить публичное право через категорию «интерес». «Публичные права могут осуществлять только на благо подвластных или социальной группы. В силу этого они являются социоцентрическими, имеют общим центром интерес общества, общественное благо». Вариант этой теории мы находим у Шлоссмана, Кавелина, которые под публичным правом понимают сферу регулирования неимущественных интересов как частных лиц, так и государства [2].

Иеринг в основу определения понятия публичного права кладет основания его защиты. С его точки зрения, публичное право – то, которое охраняется по инициативе государственной власти, в порядке суда уголовного или административного. В развитом и законченном виде эту теорию можно найти у Тона, который считает, что публичное право имеет место там, где органы власти должны официально выступить на защиту нарушенного права.

Для профессора Покровского определяющее значение имеют свойства норм публичного права. С его точки зрения нормы публичного права носят строго принудительный характер, а в связи с этим и права, предоставляемые отдельным лицам, в качестве органов государственной власти, носят вместе с тем и характер обязанностей.

Целый ряд специалистов раскрывает понятие публичного права через особенности субъектного состава участников правоотношения. Так, например, Б.Б. Черепахин строил определение публичного права через систему связей участников правоотношения. С его точки зрения, публичное право – это система централизованного регулирования жизненных отношений, построенных на началах субординации субъектов. Аналогичной точки зрения придерживались также Е. Трубецкой, Михайловский, Кокошкин, Тарановский.

Анализ всех вышеприведенных высказываний показывает, что, несмотря на различия определений и теоретических подходов, в основу определения публичного права положены его объективные свойства (особый предмет и метод регулирования, положение участников правоотношений), а само публичное право рассматривается как элемент системы права (либо как группа отраслей права, либо как суперотрасль права).

Иной подход предлагает Ю.А. Тихомиров, перенося исследование не в область элементов системы права, а в сферу теоретических исследований права. Он характеризует публичное право как специфическое понимание природы права в сфере власти и социально-политических институтов и признания их роли в обеспечении общественных интересов. В этом смысле публичное право выступает как способ юридического мышления, как проявление правовой культуры. Здесь оно находит свое материализованное, структурно-нормативное выражение в построении правовых систем, отраслей законодательства, в законах и иных источниках права, правовых актах, в методах правового регулирования. Такое понимание публичного права приводит его к тому, что он включает в его структуру теорию государства и права [3].

Обращаясь к анализу вышеприведенных точек зрения, выскажу ряд соображений. Во-первых, думается, было бы ошибкой рассматривать публичное право как особый способ познания правовых предписаний. В данном случае мы отрицаем само объективное значение данного образования. Способ познания – категория исключительно субъективная. Признавая такую природу публичного права, мы должны с неизбежностью признать, что сознание исследователя, лица, применяющего способы и методы познания, изменяет природу правовых явлений, порождает коренные отличия частного и публичного права. С подобным утверждением согласиться, как полагаю, довольно сложно.

Публичное право есть элемент системы права, особая группа правовых предписаний, обладающих качественными особенностями. Сам термин «публичность» как понятие (от латинского «publicus» – общественный, гласный, открытый) несет в себе емкое содержание. Термин «публичное право» вполне правилен, поскольку он обладает очевидной исторической устойчивостью и преемственностью, а также отражает ту меру содержательности, которая присуща данному явлению.

В самом общем виде, не претендуя на полноту дефениции, основные характеристики публичного права можно свести к следующему:

– особый характер воздействия на общественные отношения, а именно публично-правовой метод регулирования, характеризующийся преобладанием позитивного обязывания и запретов;

– особый характер отношений участников правоотношений, характеризующийся субординационными связями. Публичное право вызывает особый тип правоотношений, которые условно можно характеризовать как «вертикально-организованные». Один из участников такого правоотношения реализует суверенитет по отношению к другому.

На наш взгляд, данные характеристики описывают свойства публичного права исчерпывающим образом. При этом данные свойства носят выраженный объективно-субъективный характер. Они вызываются к жизни не только и не столько характером самих общественных отношений, а, в первую очередь, тем типом правового режима, который устанавливает законодатель. Отсюда и подвижность рамок публичного права, на которую указывают исследователи. Например, в Древнем Риме к сфере публичного относились вопросы наследования, поскольку касались пользы квиритской общины. В советском праве мы можем найти массу примеров перевода типично частных институтов в сферу публично- правового воздействия. Например, введение планового задания в числу оснований для возникновения гражданско-правовых обязательств. С другой стороны, публичное право объективно как элемент системы права, то есть объективно существующего явления [4].

Сложная, многофакторная природа публичного права приводит к изменениям не только границ между публичным и частным правом, но содержания самого публичного права. Если столетие назад к публичному праву относили преимущественно вопросы власти, строения государств, отношения граждан и администрации, охраны правопорядка, то ныне картина меняется. Публичное право охватывает многие сферы – устройство государства и власти, сферы управления, выражение публичного интереса как суммарного, усредненного социального интереса в каждой из сфер – экономической, социальной и др. Это – общепризнанное целеполагание для всех субъектов права, формирование основ и поддержание функционирования правовой системы, обеспечение единых принципов правотворчества и правоприменения [5].

Можно согласиться с Ю.А. Тихомировым, который к предмету регулирования публичного права относит:

– устройство и функционирование государства и его институтов;

– институты гражданского общества;

– механизм и уровни самоуправления;

– основы правовой системы, правотворчества и правоприменения;

– принципы, нормы и институты межгосударственных отношений и международных организаций.

Определив природу публичного права и охарактеризовав его отличительные особенности, обратимся к проблеме реализации в этой сфере принципа равенства. Изначально само существо публичных отношений предполагает различия способов правового воздействия на различных участников общественных отношений. Лицо, обладающее суверенитетом в «вертикальных» отношениях, по определению не может быть равно по правовому воздействию другому, «подчиненному» их участнику. Можно ли в таком случае говорить о том, что для публичного права характерен принцип равенства. Полагаю, что на этот вопрос можно ответить утвердительно.

Во-первых, это связано с самой природой принципа равенства как общеправового принципа. Кроме того, на это указывает анализ правоприменительной практики.

2. Реализация принципа равенства в частном праве

Все вышесказанное относительно сложности определения понятия публичного права можно в полной мере отнести и к определению частного права. При этом проблема определения понятия осложняется не только вопросами выбора критериев разграничения частного и публичного права, но и определением роли данного образования в системе права.

Как уже указывалось выше, полагаю, что во многом содержание частного права и его место в системе права определяются субъективными задачами, которые стоят перед законодателем. В настоящее время развитие частного права определяется в качестве одного из основных приоритетов правовой политики государства.

В теории справедливо отмечается, что частное право всего составляет основу правопорядка, посредством рыночной организации хозяйства. История показывает, что основные частноправовые начала, например, неприкосновенность собственности или свобода договоров, практически нигде и никогда не действовали в чистом виде, подвергаясь при необходимости тем или иным ограничениям [6].

Интересно, однако, что даже при самых жестких ограничениях сфера частного права никогда не исчезала полностью, ибо во всякой цивилизации невозможно было совершенно исключить товарообмен и товарное хозяйство.

Частное право во всяком правопорядке регулирует прежде всего различные отношения по принадлежности или использованию имущества, отличающиеся тем, что они основаны на юридическом равенстве участников, автономии их воли и их имущественной самостоятельности (обособленности).

В связи с возвращением к классическим основам правовой системы, базирующейся на различии публичного и частного права, потребовало не только отказа от наслоений огосударствленной экономики в гражданско-правовой сфере, но и определенной переоценки правовой природы этих «смежных» с гражданским отраслей права.

Так, после отказа от исключительной государственной собственности на землю и разрешения совершать сделки с земельными участниками, соответствующие отношения попали в сферу регулирования гражданского права. Земельное же право теперь определяет правовые режимы различных земель, требования природоохранительного характера и т.п. [7].

Что касается принципа равенства, то все без исключения авторы называют его в качестве одного из основных начал гражданского законодательства.

Учитывая природу частного права, а также тенденции правоприменительной практики, содержание принципа равенства в частном праве, думается можно выразить следующим образом:

– установление и применение единых правовых средств, составляющих основу механизма правового регулирования, то есть норм права, юридических фактов, актов реализации прав и обязанностей, для различных участников общественных отношений, действующих в одинаковых обстоятельствах;

– дифференциация правового режима участников частных отношений должна быть объективно обусловлена либо особенностями участников общественных отношений, либо особенностями оснований возникновения отношений, либо особенностями самого субъективного права.

Литература

1 Байтин М.И. О принципах и функциях права: новые моменты // Правоведение. – 2000. – №3.
2 Тараненко В.Ф. Принципы арбитражного процесса. – М., 1988. – С. 5.
3 Керимов Д.А. Методология права. Предмет, функции, проблемы философии права. – М., 2000. – С. 356.
4 Лапин Б.Н., Чечина Н.А. О проблемах реформирования гражданского судопроизводства в странах СНГ // Правоведение. – 2008. – №4. – С. 136.
5 Малеин Н.С. Правовые принципы, нормы и судебная практика // Государство и право. – 1996. – №6. – С. 13.
6 Ефремов А.Ф. Принципы законности и проблемы их реализации. – Тольятти, 2000. – С. 33.
7 Вопленко Н.Н. Сущность, принципы и функции права. – Волгоград, 1998. – С. 38-43.

References

1 Bajtin M.I. O principah i funkcijah prava: novye momenty // Pravovedenie. – 2000. – №3.
2 Taranenko V.F. Principy arbitrazhnogo processa. – M., 1988. – S. 5.
3 Kerimov D.A. Metodologija prava. Predmet, funkcii, problemy filosofii prava. – M., 2000. – S. 356.
4 Lapin B.N., Chechina N.A. O problemah reformirovanija grazhdanskogo sudoproizvodstva v stranah SNG // Pravovedenie. – 2008. – №4. – S. 136.
5 Malein N.S. Pravovye principy, normy i sudebnaja praktika // Gosudarstvo i pravo. – 1996. – №6. – S. 13.
6 Efremov A.F. Principy zakonnosti i problemy ih realizacii. – Tol'jatti, 2000. – S. 33.
7 Voplenko N.N. Sushhnost', principy i funkcii prava. – Volgograd, 1998. – S. 38-43.

Шалдарбекова А.Б.,
Шалдарбекова М.Б.

К проблеме правопонимания с точки зрения философии права

В статье на основе положений философии права предпринимается попытка освещения проблемы правопонимания, исходя из многообразия его определения, опирающихся на обширные обоснования, на систему доводов и доказательств, лежащих в основе различных философско-правовых концепций. Выводы философов о сущности права зависят от угла зрения, под которым рассматривается и изучается право, а сам этот угол зрения – от методологических и теоретических установок, заложенных в предмет исследования, от ценностной ориентации философа. Проблемы правопонимания рассматриваются сквозь призму предмета и задач философии права, которая, постигая сущность права, выходит за пределы юридических категорий и сама решает задачи его бытия.

Ключевые слова: философия права, проблемы правопонимания, либеральный институционализм, концептуализация, правоприменение, духовно-онтологическая укорененность, идеологичность философии.

Shaldarbekova A.B.,
Shaldarbekova M.B.

To the problem of law understanding in terms of the philosophy of law

The article, based on the main position of the philosophy of law attempts to cover the problem ofunderstanding of law, which is based on the diversity of its determination, based on an extensive argumentthat is rely on the system of arguments and evidence, underlying on the basis of different philosophies and legal concepts. The philosopher conclusions about the nature of law depend on the angle of view, at which reviewed and studied law, and which this angle of view – from the methodological and theoretical settingsthat are laid down to the subject of research, from value-oriented philosopher. Issues of law understanding are considered through the prism of the object and the task of philosophy of law, which, comprehending the essence of the right, are come outward from the legal categories and itself solvethe problems of their existence.

Key words: Philosophy of Law, problem of understanding of law, liberal institutionalism, conceptualization, understanding of law, spiritual and ontological rootedness, ideological philosophy.

Шалдарбекова А.Б.,
Шалдарбекова М.Б.

Құқықтану мәселелерін құқық философиясы тұрғысынан қарастыру

Мақалада құқықтану мәселесін құқық философиясының негізгі ұстанымдары тұрғысынан ашып көрсетуге әрекет жасалынған. Ол әртүрлі философиялық-құқықтық концепциялардың негізінде жатқан, дәлелдер мен ұйғарымдар жүйесіне негізделген анықтамасының көптүрлілігін ескере отырып жасалынды. Құқықтанудың мәні туралы философтардың қорытындылары зерттеу пәніндегі методологиялық және теориялық ұстанымдарға, философтың құндылықтық бағдарларына негізделеді. Құқықтанудың мәселелері заңтанудың категориялары шеңберінен асып, оның болмысының мәнін ашатын құқық философиясының пәні мен міндеттері тұрғысынан ашылады.

Түйін сөздер: құқық философиясы, құқықты түсіну мәселесі, либералды институционализм, концептуализация, құқықты қолдану, философияның идеологияландырылуы.

© 2016 Al-Farabi Kazakh National University

УДК 343.01

*Шалдарбекова А.Б., Шалдарбекова М.Б.

Южно-Казахстанский государственный университет имени М. Ауэзова,
Республика Казахстан, г. Шымкент
*E-mail: aishashaldar1975@mail.ru

К ПРОБЛЕМЕ ПРАВОПОНИМАНИЯ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ ФИЛОСОФИИ ПРАВА

В Стратегии «Казахстан – 2050: новый политический курс состоявшегося государства» одной из задач ставится задача модернизации правовой системы, повышения ее конкурентоспособности [1, с. 4].

В этом контексте проблема понятия самого права «всегда» является актуальной. Вопрос о понятии права – это исходный, ключевой: в зависимости от его решения понимаются и трактуются все другие правовые явления. Право, будучи частью культуры, выступает также одним из регуляторов общественных отношений, и эта роль неуклонно возрастает. Право – не явление природы, а творение человека, создаваемое как мера человеческих дел и поступков, как способ отсечения неправильного, неправомерного.

С точки зрения правового государства и гражданского общества, когда правопонимание оказывается подверженным ломке, впадению в крайности и коллизиям, связанным со столкновением и борьбой этих крайностей, тогда словно в капле воды, в современной философии права эти коллизии правопонимания отразились в постановке вопроса о том, возможна ли оценка действующего законодательства как «правового» или «неправового»?

Как философско-правовая позиция либеральный институционализм означает осознание того, что социальное бытие свободы возможно лишь в институционально-правовых рамках. Он признает неотчуждаемость индивидуальных прав и свобод, но их «естественный» характер связывает не с «природой человека», а с развитием правовых институтов; а также считает, что в осуществлении своих прав и свобод индивиды взаимно ограничивают друг друга, но принимают в качестве точки отсчета не дилемму «война всех против всех или государство – Левиафан», а необходимость установления справедливых институциональных правил реализации свободы, отвечающих представлению данной нации об Общем Благе в конкретный период истории.

Не спиритуализируя понимание Идеи Права, как это делали сторонники философского идеализма, развитие либерального институционализма можно представить на основе современных культурологических понятий. При этом соответственно

модернизируется и понятие правового института, которое должно теперь сочетать качества 1) формально-юридического, 2) социального и 3) культурного (социокультурного) института.

Одним из функциональных компонентов существования правовой культуры являются правовая наука и философия права как научно-теоретическая, понятийная форма правосознания, которая опредмечивается в правотворчестве и правоприменении, а через каналы правового образования и просвещения воздействует на другие формы правосознания. Философия права выступает также формой самосознания правовой культуры, благодаря которой она осознает себя как целое.

Правовая наука, изучая реальные правоотношения, создает объективную основу для правотворчества, для толкования правовых норм в процессе правоприменения. Правовая наука и философия права составляют основное содержание юридического образования, обновляемое по мере эволюции правовых систем. Философия права, кроме того, проясняет смысл и ценностные основания существующих правовых институтов, помогает определить стратегические направления их совершенствования.

Одним из подходов к правопониманию (как своеобразная реакция на положения правового позитивизма) является (казалось бы, ставшее аксиоматическим) положение о различении права и закона (об их нетождестве), которые иногда отличаются друг от друга существенно. Эта мысль весьма плодотворна и заслуживает поддержки, ибо на практике есть случаи, когда изданный государством нормативный акт, отвечающий, казалось бы, всем юридическим требованиям (он принят компетентным органом, при соблюдении кворума, установленной процедуры и порядка, имеет все требуемые реквизиты и т.д.), на самом деле оказывается неправовым, а антиправовым, чье содержание никак не укладывается в рамки права. В рассматриваемой концепции такой вывод вытекает из характерной для нее особой системы правопонимания. По В.С. Нерсесянцу, право – «это выражение смысла и принципа правовой свободы индивидов»; оно включает «лишь необходимый минимум права, то, без чего нет и не может быть права вообще, в том числе и правового закона» [2, с. 20]. Если речь идет о минимуме права, то, видимо, подразумевается или допускается «наращивание» этого минимума каким-то объемом дополнительного правового материала, который, наверное, следует оценить с точки зрения того, укладывается он в рамки правовой свободы индивидов или нет.

В научной литературе представлен весьма широкий диапазон основных представлений о праве, который конкретизируется в следующих положениях:

– право представляет собой совокупность норм, регулирующих поведение человека в обществе;

– право – это традиции и обычаи, которые признаны приемлемыми богами и, следовательно, указывают путь, которым человек может и должен следовать;

– право – закрепленная в нормах мудрость старейшин, которые учат общепринятому стандарту человеческого поведения;

– право представляет собой открытую философией систему принципов, выражающих сущность вещей и поэтому поведение человека должно согласовываться с ними;

– право выступает как совокупность установок и предписаний, следующих из вечного и неизменного морального кодекса;

– право есть совокупность соглашений между людьми в политически организованном сообществе относительно взаимоотношений друг с другом;

– право выступает как отражение Божественной воли, управляющей всей Вселенной, причем отражение той части, которая определяет должное поведение, адресованное людям в качестве принципов морали, нравственности;

– право представляет собой совокупность команд независимой власти в политически организованном обществе, которые указывают на то, как следует вести себя друг с другом;

– право есть система предписаний, открытых человеческим опытом, заключающаяся в свободе реализации своих индивидуальных интересов, ограниченных лишь интересами и волей других участников отношений;

– право – совокупность принципов, открытых философией и детально разработанных научными трудами юристов и их решениями по конкретным делам, которая указывает на то, что воля человека должна соответствовать и согласовываться с интересами других лиц;

– право – свод правил, наложенных на индивидов господствующим (доминирующим) классом;

– право – правила поведения, основанные на экономических и социальных законах, выявленных в ходе наблюдения с учетом взаимоотношений человека и общества и выраженных в пред-

писаниях, регламентирующих то, что дозволено человеку, а что нет [3, с. 40].

В основе каждого из приведенных подходов к выделению сущности права лежит какая-то первоначальная основа: воля, свобода, мораль, обычаи, традиции, опыт и т.д. В то же время все указанные взгляды можно сгруппировать в исторически сложившиеся правовые школы, провести классификацию по базовым позициям.

Например, Р. Паунд сводит все перечисленные идеи к четырем позициям. Первая гласит, что право существует для поддержания мира в обществе при любых обстоятельствах и любой ценой. Осуществляя эту цель, право игнорирует другие индивидуальные интересы и социальные потребности. При достижении данной цели отпадает и необходимость в праве, наступает его конец.

Вторая мысль заключается в том, что право представляет собой способ поддержания социального статус-кво. Сущность права состоит в том, что оно обеспечивает сохранность социальных институтов, позволяющих человеку иметь свою ячейку в обществе и избегать столкновения с другими индивидуумами.

Третья позиция сводит право к охране естественных прав. Право существует лишь для того, чтобы охранять эти права и позволять эффективно их осуществлять. При этом не может быть и речи о каких-то ограничениях прав.

Последняя идея состоит в том, что роль права сводится к тому, чтобы провозглашать и разрешать максимальное самоутверждение личности [3, с. 42].

Изложенная философская трактовка природы права требует расшифровки и конкретизации на предметном уровне правоведческого рассмотрения. В традиционном правоведении право при самой элементарной, строго юридической характеристике – это критерий «юридической правомерности»; право, будучи наукой о добре и справедливости, призвано быть основанием для отличий дозволенного и недозволенного [4, с. 39].

Для вопросов правоприменения весьма проблематично представлять право существующим «до» государственного признания. Например, обращаясь в суд, стороны апеллируют к праву не как к философской справедливости, а лишь к тому, которое «позитивно» выражено в нормах, официально признаваемых судебной властью как составной частью власти государственной.

Отмечая сущность самого факта государственного признания какой-либо нормы, – в частности в деятельности законодателя, – необходимо прояснить вопрос о природе права. Является ли законодатель абсолютно свободным в «конструировании» норм закона, или существует некое право, которое он не может не признать? Какова природа нормативного толкования? Представляется ли «создание права» актом чисто политическим?

Принципиальным моментом является связь природы права с феноменом правосознания, исходным пунктом которого служит правопонимание. Поэтому всякая трактовка природы права в наиболее существенных своих аспектах оказывается в прямой зависимости от лежащей в ее фундаменте концепции правопонимания. Именно на нее ориентируется законодатель, судья, орган конституционного надзора в указанных выше проблемных ситуациях.

Здесь возникают проблемы раскрытия природы права под углом зрения правосознания. Представляется, что в своей онтологической укорененности право по природе – образование духовное, оно есть результат определенного духовного усилия по формированию правил, норм поведения, которые упорядочивают общественную жизнь людей и их межличностные отношения. В этом смысле прав выдающийся правовед и философ И.А. Ильин: «Право говорит на языке сознания и обращается к сознательным существам… Самая сущность, самая природа права в том, что оно творится сознательными существами и для сознательных существ, мыслящими субъектами и для мыслящих субъектов» [5, с. 48].

Подчеркивая эту глубокую духовно-онтологическую укорененность права и его значимость, И.А. Ильин отмечал: «Человеку невозможно не иметь правосознание; его имеет каждый, кто сознает, что кроме него на свете есть другие люди. Человек имеет правосознание независимо от того, знает он об этом или не знает, дорожит этим достоянием или относится к нему с пренебрежением. Вся жизнь человека и вся судьба его слагаются при участии правосознания и под его руководством…ибо оно остается всегда одной из великих и необходимых форм человеческой жизни. Оно живет в душе и тогда, когда еще отсутствует положительное право, когда нет еще ни «закона», ни «обычая», когда никакой «авторитет» еще не высказался о «правом», иными словами, верном поведении. В основании его лежит все то же непосредственное убеждение в необходимости и возможности отличить «верное» и «допустимое» поведение от «неверного»

и «недопустимого», и регулировать жизнь людей на основании этого общеобязательного критерия» [5, с. 50].

Необходимо отметить, что философия права изучает смысл права, основные законы его бытия, связи права с идеалами, с человеком, обществом, духовным миром. Она стремится постичь законы бытия права, его место и роль в социокультурном мире разных цивилизаций, его связи с человеком, с общественным сознанием и культурой человечества. Философия права отличается высокой степенью абстрактности философских понятий и категорий. Идеологичность философии права предопределяет разнообразие взглядов на смысл, сущность права.

Так, если право – воплощение Божьего промысла, то в решении юридических вопросов должны принимать участие не только юристы, но и духовенство, или «люди религии» (как в исламских странах).

Право как возведенная в закон воля господствующего класса (или всего народа) допускает решение юридических дел не только по букве закона, но и по указанию функционеров политической партии, которая, предполагается, олицетворяет господствующий класс (или весь народ), выражая его волю.

Если право – средство поддержания порядка общественных отношений, то при ведении конкретных дел следует исходить из перспективы стабильности действующего права или возможностей изменения его в сторону улучшения (никак не ухудшения) правового положения участников правоотношений, рассматривать и решать лишь те споры и конфликты, которые обеспечены доказательствами, достаточными для обоснованного решения; в гражданских спорах – стремиться к компромиссу, взаимоприемлемому для сторон завершению спора, либо к принятию такого решения, которое, согласно закону, окончательно завершает спор, в делах же о нарушениях права – во всех возможных случаях восстанавливать нарушенное право, а правонарушителю на основе и в пределах закона назначать меру наказания ни чрезмерно мягкую, поощряющую других правонарушителей, ни непомерно строгую, ожесточающую наказанного индивидуума. При принятии и изменении законов основным мотивом законодателя должны быть безопасность общества, стабильность общественных отношений, социальное сотрудничество классов и других групп, составляющих народ.

Наконец, из расплывчатых и неопределенных философских позиций вытекают практически невыполнимые рекомендации типа: «законность представляет собой не просто исполнение законов, а исполнение именно тех законов, которые соответствуют высшим требованиям демократии, права, справедливости, гуманизма, которые являются отражением интересов человека, групп, слоев, всего населения».

Можно отметить, что философия права изучает право идеальное. Г.Ф. Пухта писал: «Положительное правоведение занимается существующим уже правом, философское – тем, которое должно быть» [6, с. 20]. Однако философия права не обязательно критикует действующее право и не всегда противопоставляет ему идеальное право, которое еще не существует. После воплощения в праве основных принципов гражданского общества (свободы, равенства, справедливости) критика множества частных недостатков действующего права стала задачей массового правосознания, нередко порождала заметные и значительные направления (движения за избирательные права женщин, ограничения продолжительности рабочего дня и другие), но не всегда стремилась принять философский облик. Вместе с тем философы права устремлялись к обобщению и обоснованию критических и позитивных идей массового правосознания только тогда, когда эти идеи выражали широко распространенные предложения глубоких правовых общественных реформ (требование социальных прав теорией возрожденного естественного права начала 20 века, движение за обеспечение прав личности и ее защиты от тоталитарных режимов середины 20 века и другие).

Философия права, при всей ее идеологичности, всегда ставила и ставит цель не только оценки действующего права, но и постижения природы и смысла права вообще. Любое идеологическое построение (на уровне доктрины) содержит и ответ на вопрос, «каким должно быть право», и утверждение, «что такое право». Если при помощи права стремятся осуществить какой-либо идеал, либо сделать право идеальным, необходимо сначала (или попутно) определить о чем идет речь, т.е. выяснить содержание идеала (если право – средство его достижения), и природу самого права, связанного с этим идеалом. Иными словами, при конструировании философской доктрины речь всегда шла как о содержании и принципах желательного (идеального) права, так и о понимании права вообще.

Важно отметить, что философия права качественно отличается высокой степенью абстрактности философских понятий и категорий; она, прив-

лекая для изучения права понятия и категории социологии, психологии, культурологи, экономических и других наук, стремится обнаружить место права в обществе, в общественном сознании, в истории цивилизаций, в общей истории человечества. Современные исследователи справедливо отмечают, что теория права выступает как индуктивное знание, исходящее из достижений конкретных юридических наук, тогда как философия права формируется в качестве дедуктивного знания о праве, выводимого из более общих знаний о мироздании [7, с. 35].

Философия права начинается там, где право рассматривается в его реальном бытии в обществе, в связи с общественным сознанием, государством, человеком. Так, сущность права рассматривается как единство его структурно-функциональных характеристик и существенности содержания, его особенности (отличности) и единичности (самодостаточности); как полнота социально-духовных ценностей и воплощение духа права, как его историко-культурная конкретность, как его подлинность, как нечто общее всем конкретно-историческим типам и формам, как «право вообще». Кроме этих аспектов, сущность права проявляется в единстве внутреннего (природы) и внешнего (корней); как система закономерностей его изменений, как идеал.

Природа права – это внутренний источник, движущая сила его развертывания, воспроизводства, развития. В этом плане необходимо отметить различные стороны права.

К объективной стороне относятся правовая деятельность, правоотношение, требование, норма, оценка, закон. С субъективной стороны природу права характеризуют потребность в праве, правовое существо, притязание как источник образования социального пространства, интенция, усилие, напряжение, самоограничение. Функциональная сторона права раскрывает ее регулятивную, ценностную, творческую природу праву, систему ее функций. Структурная сторона права включает правовое пространство, правовые акты, формы права, связи правовой практики, правоотношений и правосознания, логику. И, наконец, смысловая сторона включает идеи, ценности, идеалы, парадигмы.

Большинство определений сущности права опирается на обширные обоснования, на систему доводов и доказательств, лежит в основе различных философско-правовых концепций. Главная причина многообразия учений о праве и его сущности состоит в том, что эти учения поразному отражают право – сложнейшее по содержанию, формам существования, социальной и идеологической роли общественное явление.

Литература

1 Стратегия «Казахстан – 2050: новый политический курс состоявшегося государства». Послание Президента Республики Казахстан – Лидера нации Н.А. Назарбаева народу Казахстана от 14 декабря 2012 года // Казахстанская правда. – 2012. – 15 декабря.

2 Нерсесянц В.С. Философия права. – М.: Издательская группа НОРМА-ИНФРА, 1998.

3 Pound R. An Introduction to the Philosophy of Law. New Havenand London: Yale University Press, 1982.

4 Алексеев С.С. Философия права. – М.: НОРМА, 1997.

5 Ильин И.А. О сущности правосознания. – М.: Рарогъ. 1993.

6 Пухта Г.Ф. Энциклопедия права. О науке права // История философии права. – СПб., 1998.

7 Тихонравов Ю.В. Философские проблемы права. – М., 1972.

References

1 Strategija «Kazahstan – 2050: novyj politicheskij kurs sostojavshegosja gosudarstva». Poslanie Prezidenta Respubliki Kazahstan – Lidera nacii N.A. Nazarbaeva narodu Kazahstana ot 14 dekabrja 2012 goda // Kazahstanskaja pravda. – 2012. – 15 dekabrja.

2 Nersesjanc V.S. Filosofija prava. – M.: Izdatel'skaja gruppa NORMA-INFRA, 1998.

3 Pound R. An Introduction to the Philosophy of Law. New Havenand London: Yale University Press, 1982.

4 Alekseev S.S. Filosofija prava. – M.: NORMA, 1997.

5 Il'in I.A. O sushhnosti pravosoznanija. – M.: Rarog#. 1993.

6 Puhta G.F. Jenciklopedija prava. O nauke prava // Istorija filosofii prava. – SPb., 1998.

7 Tihonravov Ju.V. Filosofskie problemy prava. – M., 1972.

Газизова Н.С.,
Толысбаева А.Д., Башаева Н.Д.

Құқықтық білім беру – құқықтық мемлекет талабы

Автор мақалада құқықтық білім беру – құқықтық мемлекет талабы жайлы қарастырған. Құқықтық білім саласының басқа мектеп пәндерімен салыстырғанда өзіндік ерекшеліктері бар. Жастардың құқықтық өмірге ұмтылуы демократиялық қоғамның қозғаушы күші десек, ал оның тірегі азаматтардың өз құқықтары мен міндеттерін білуі болып табылады. Ендеше, жастарға құқықтық білім берумен, олардың құқықтық мәдениетін қалыптастыру ісі – мемлекет алдындағы аса маңызды стратегиялық мәні бар бағыттардың бірі.

Түйін сөздер: құқық, білім, құқықтық мемлекет, құқықтық мәдениет, заң.

Gazizova N.S.,
Tolysbaeva A.D., Bashaeva N.D.

Features of the teaching of law – legal state requirements

In this article the author reviewed the features of the teaching of law – the requirement of law. In the field of education in the curriculum it occupies a special place right. In demoktraticheskom society youth aspiring to pravovovmu obrozovanie is the driving force, and its foundation is the knowledge of their rights and responsibilities. Appropriately, teaching youth legal education and instilling them the legal culture is one of the most important strategic directions.

Key words: law, education, rule of law, legal culture, law.

Газизова Н.С.,
Толысбаева А.Д., Башаева Н.Д.

Особенности преподавания права – требования правового государства

В данной статье автор рассмотрел особенности преподавания права – требования правового государства. В сфере образования в учебных программах особое место занимает право. В демоктратическом обществе молодежь, стремящаяся к правовому образованию, является движущей силой, а его основой является знание своих прав и обязанностей. Соответственно, преподавание молодежи правового образования и прививание им правовой культуры является одним из важных стратегических направлений.

Ключевые слова: право, образование, правовое государство, правовая культура, закон.

© 2016 Al-Farabi Kazakh National University

ӘОЖ 340.11:32

Газизова Н.С., *Толысбаева А.Д., Башаева Н.Д.

Семей қаласының Шәкәрім атындағы мемлекеттік университеті,
Қазақстан Республикасы, Семей қ.
*E-mail: t_aliya_79@mail.ru

ҚҰҚЫҚТЫҚ БІЛІМ БЕРУ – ҚҰҚЫҚТЫҚ МЕМЛЕКЕТ ТАЛАБЫ

Бүгінгі таңда Қазақстан Республикасы, бүкіл әлем қауымдастығы мойындап отырған демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет, ал оның ең қымбат қазынасы – адам және адам өмірі, құқықтары мен бостандықтары. Құқықтық мемлекет ретінде еліміз құқықтық сауаттылық мәселесін басты орынға қойды. 1995 жылы маусым айында елімізде жаппай құқықтық білім беруді жүзеге асыру жөніндегі шаралар туралы қаулы қабылданды. Қаулыда құқықтық оқуды мектептерде бастауыш сыныптардан бастап неғұрлым кең көлемде енгізу қажеттігі атап көрсетілді [6]. Бұдан шығатын тұжырым не? Ол тәуелсіздік тұғырына көтерілген Қазақстанның алдында білім беру саласында жаңа қажеттіліктердің пайда болуы. Ғылым мен техниканың тез даму қарқыны, өндіріске шетелдік және отандық озық, жаңа технологиялар мен әдістердің енуі, қоғамның жаңа экономикалық қатынастарға көшуі республикамыздың білім беру саласында жүргізіп жатқан реформалық өзгерістерді жетілдіруді, білім сапасын арттыруды талап етеді.

Құқықтық мемлекет – ұзақ тарихи дамудың жемісі. Ол үрдіс күрделі, қиын, әрі сан-салалы, мол қаржыны, жалпы мемлекеттік деңгейдегі ұйымдық-құрылымдық шараларды, бүкіл педагогтар, зиялылар қауымының қажыр-қайратын, рухани ізденістерін қажет етеді. Демек ел, ұрпақ тағдыры үшін маңызы мен жауапкершілігі айрықша білім беру ісіне барлық деңгейдегі мемлекеттік органдардың бетбұрысы, қамқорлығы керек.

Кез келген адам өзі өмір сүрген ортада қоғамның бір мүшесі болып саналады, керісінше мемлекет өзінің әр азаматына баса назар аударуымен ерекшеленеді. Әрбір азамат өзінің әлеуметтік құқықтары мен бостандықтарын пайдалана білуі керек, бірақ оны жүзеге асыруы басқа адамдардың құқықтары мен бостандықтарын бұзуда, конституциялық құрылыс пен қоғамдық имандылыққа нұқсан келтірмеуге тиіс. Көптеген адамдар санасында құқық ұғымы жазалау, құқық бұзылуының ұғымдарымен байланысты түсіндіріледі. Бірақ құқық әділеттілік, теңдік, ізгілік және қоғамға негізделген тәртіп ережелері екенін естен шығармауымыз керек.

Құқықтық мемлекеттің әрбір азаматы құқықтық мәдениетті болуы керек. Ал, құқықтық мәдениет дегеніміз не? Қарапайым тұрғыда құқықтық мәдениет дегеніміз азаматтардың құқықтары

мен міндеттерін білуі ғана емес, сонымен қатар оны өз еркімен жүзеге асыра алу қабілеттілігі. Жеке тұлғаның құқықтық мәдениеті жөнінде, әсіресе мыналарды баса көрсетуге болады: біріншіден, кез келген азамат өзінің құқығын, бостандығы мен міндетін анық түсінуі әрі оны бағамдап, парықтай білуі, екіншіден, осыларды мүмкіндігінше, іс жүзінде, өз өмір тәжірибесінде пайдалана алуы тиіс.

Біз, егеменді елді құру барысындағы аз ғана уақыт ішінде құқықтық білім беру саласында біршама игі істерді атқарғанымызбен, әлі де атқарылар істер жетерлік. Сол істердің бірі құқықтық мәдениетті тұлғаларды даярлау. Бұл жерде ұлы педагог А.С.Макаренконың: «Анағұрлым қиын тиетін қайта тәрбиелеу жұмысына оралмау үшін, әуелден дұрыс тәрбие беруге тырысу керек» деген пікірін ұмытпаған жөн сияқты.

Құқықтық мәдениетті қалыптастырып дамыту – еліміздің болашағын айқындаушы көрсеткіштердің бірі десек, өскелең ұрпаққа сапалы құқықтық білім мен саналы тәрбие беру ұстаздар қауымынан білімділікті, құқықтық білімдерін үнемі жетілдіруді, нормативтік-құқықтық құжаттармен үздіксіз танысып, жұмыс барысында оларды басшылыққа алуда үрдіске айналдыруды, салалық мекемелермен, отбасымен тығыз ынтымақтастық қарымқатынас орнатуды және қажырлы еңбекті қажет етеді. Аталмыш салада еліміздің жоғары оқу орындарының, отандық заңгерлердің де рөлі ерекше болуы шарт.

Елбасымыздың «Қазақстан-2030» жолдауының, «Қазақстан-2050» стратегиялық бағдарламасының бағыттардың бірі – жоғарғы құқықтық сана мен құқықтық мәдениет [1,2]. Құқықтық білім берудің маңыздылығы күн өткен сайын арта түсуде. Заңды білу – заман талабына айналды. Әр азаматқа қазіргі қоғамдағы қарымқатынас заңдылықтарын терең ажырататын құқықтық сана, құқықтық мәдениет қажет. Осы екі элементтің іргетасы азаматтарда алдыменен отбасында қаланса, содан кейін мектеп қабырғасында жалғасады.

Құқықтық білім саласының басқа мектеп пәндерімен салыстырғанда өзіндік ерекшеліктері бар. Біріншіден, аталмыш пәнге бөлінетін сағат сандары аз. Екіншіден, құқық пәні ҰБТ пәндеріне енбейді. Біздің пайымдауымызша, құқықтық мемлекет жағдайында өмір сүріп отырған әрбір азамат құқықтық сауатты болуы қажет. Бұл салада мектептегі білім аздық етеді. Осыған қарамастан құқық пәнінің мамандары факультатив, арнайы курстар есебінен білім беруге машықтануда. Орта білім беру мекемелерінің барлығында құқықтық білім беру төменгі сыныптардан басталмайды. Ішінара мектептер «Азаматтық білімге кіріспе», «Құқықтану» т.б. пәндерді енгізген. Әрине, құқықтық білімге көңіл бөлінген мектептердің осы саладағы білімдері басқаларға қарағанда алдыңғы қатарда тұр. Республикамыздың көптеген мектептерінде құқықты оқыту орта және бастауыш буындарда базистік оқу жоспарларының қосымша сағаттары есебінен жүргізілуде. Жүйелі құқықтық курстардың болмауы өмірде болып жатқан өзгерістерге тұтас көзқарасты толық дәрежеде қалыптастыруға, құқықтық салдардың мәнін түсінуге мүмкіндік бермейді. Негізгі талаптардың, типтік бағдарламалар мен оқулықтардың болмауы жұмыстың алға басуына кері әсерін тигізуде. Сондықтан орта білім беру жүйесіне енуде аталмыш мәселе өзіндік орнын табу керек деп ойлаймын [8].

Кейінгі кездері мамандардың білім деңгейінің төмендігі туралы да пікірлер айтылуда. Құқық пәнін бастауыш сыныптан бастап жүйелі түрде 11 сыныпқа дейін оқытып, заңгер мамандығын таңдаған талапкерлер үшін ҰБТ пәндерінің қатарына бейіндік пән ретінде енгізетін болсақ, болашақ заңгерлердің білім деңгейлерінің артуына мүмкіндік туар ма еді. Жоғары оқу орындарында «Құқық және экономика негіздері» мамандығы болашақ құқық пәні мұғалімдерін даярлап жатқандықтан, пәнді оқытатын мұғалімдерге қатысты мәселе туындай қояды деп ойламаймыз. Аталмыш саладағы мамандардың ойлары да осыған келіп саяды. Заң ғылымдарының докторы, профессор А.Н.Ағыбаев: «Конституциямызды дамытуға, заңдардың орындалуына әр азамат үлес қосуы тиіс. Біз құқықтық мемлекет орнатып жатқан елміз. Құқықтық мемлекетте азаматтардың құқықтық білімі, сауаты мен мәдениеті жоғары болуы қажет. Ол үшін Парламент «Құқықтық білім беру» туралы заң қабылдау керек. Халыққа насихаттайтын жолдарды үйрету қажет. Оны насихаттау мәселесі әлі дұрыс жолға қойылған жоқ. Өйткені, бұқаралық ақпарат құралдарынан байқап жүрміз, қарапайым мәселелерді халық білмейді, түсінбейді. Ал құқықтық мемлекеттің міндеті – сауатын жоғары деңгейге көтеру», – дейді [15]. Бұл жөнінде Президентіміз Н.Ә. Назарбаев «Егер де өзім бүгін заңға қайшы келсем, заңға қарсы шықсам, онда ертең құқығым табанға басылған кезде менің сол құқығымды кім жақтайды, кім қолдайды? деп ойлау керек», – деп еді.

Құқықтық ағарту немесе құқықтық білім қалыптастыру – заң ережелерін білу, оны насихаттап, күнделікті тұрмыста ұстана алатын дәрежеге жеткізу. Бұл іргелі білім қалыптастыру, оны жүйелі түрде жүзеге асыру, оқушылардың алған білімінің күнделікті тұрмыс талаптарына сәйкестігі мен адамгершілік нормаларына сабақтастығы оның негізділігінің белгісі ретінде қарастырылады. Барлық орта білім беру мекемелерінде құқық пәнінің жүйелі оқытылуы, оқушылардың құқықтық мәдениеттілігін қалыптастыруға бағытталуы, оларда құқықтық сана қалыптастыруға септігін тигізеді. Сонымен қатар жастар және балалармен жұмыс істейтін мамандықтардың барлығында құқықтық әлеуметтендіру жұмыстарына даярлық осы құқықтық мәдениет қалыптастыру аясында болуы керек. Жастардың құқықтық білімі, ең алдымен, жеке тұлғаның құқықтық дамуының сипаты мен дәрежесін көрсетеді. Жастардың құқықтық білімін көтеру үшін теориялық-әдіснамалық негіздемелерін анықтау өте қажет. Қазіргі кезеңде құқықтық білім беруде дамыған елдердің жетістіктері мен өз еліміздің тарихи құндылықтарын біріктірудің маңызы өте зор.

Қазіргі кезеңдегі құқықтық білім беруде құқықтық тәрбие мен білім берудің тұтас жүйесін құру қажеттігі туындайды. Бұл салада әр категория халықтарының білім берудегі, кәсіби және жас аралық ерекшеліктерін ескеру маңызды. Құқықтық білім берудің бұрынғы концепциясы негізінде жаңа қоғамдық өмірге лайықталған концепциясын құрастыру қажет.

Түбінде құқықтық мемлекет құруды мақсат ететін әрбір мемлекет азаматтарына құқықты оқытуға ерекше көңіл бөлінуі тиіс, оқыту бағдарламаларын кеңейтуге, құқықты оқытуға бөлінетін сағат саны мен құқықтық әдебиеттерді көбейтуге, құқықтық тәжірибені дамытуға мүдделі болуы керек. Балаларға мектеп жасынан қоғамдық тәртіпті қатаң сақтауға, өзгелердің арожданын құрметтеуге үйрету арқылы құқықтық білім беру керек.

Жалпы педагогикалық теориямен бекітілген жастарға құқықтық білім берудің негізгі мақсаты заңды құрметтеуді қалыптастыру және өмірлік практикада белсенді пайдалана білу. Бұл білім міндеттерден тұрады: қол жетерлік (жас ерекшеліктеріне байланысты), жүйелілік, практикалық маңыздылығы құқықтық білім беруде екіге бөлінеді:

1. Жалпы азаматтық құқықтық білімдерді меңгерту;

2. Кәсіби қызметіне байланысты құқықтарды меңгерту;

Біріншісі – жалпы білім беретін орта мектептерде шешілсе, екіншісі – кәсіби-техникалық, арнайы орта және жоғары оқу орындарында [4, 5].

Құқықтық білім берудегі міндеттерді шешуде орта және жоғары мектептерде жастарға құқықтық білім беру және тәрбиелеу мәселелері құқық пәндері бойынша ғылыми өңделген, жан-жақты теориялық базасы жағынан жабдықталған және әдістемелік білім беру жағынан қамтылғаны қажет. Міне ғалымдардың, құқық пәні мұғалімдерінің көзқарастары осыған келіп саяды [7-14]. Әйгілі Перикл де мемлекетті басқару жүйесін жетілдіруде құқықтың алатын орнын айрықша атаған. Сондай-ақ, Аристотель адамдардың құқықтық жағдайларын жақсарту мақсатында азаматтық қоғам құру – құқықтық мемлекеттің негізгі нысаны екендігіне өзіндік бағдар береді.

Президентіміз Н.Ә. Назарбаев «Қазақстанның әлеуметтік жаңғыртылуы: Жалпыға Ортақ Еңбек Қоғамына қарай 20 қадам» мақаласында: «...Оқушыларға қазірдің өзінде қажетті инновациялық курстар жоқ. Мысалы, өте көкейкесті болып табылатын «Қазақстан құқығы» (оның болмауы жастардың құқықтық нигилизмі мен сауатсыздығына соқтырады), «Өлкетану» (туған жерге махаббат отаншылдықтың негізі ғой), жеке табысқа жетудің, жеке тұлғаның әлеуметтенуінің әдістемесі сынды «Акмеология» сияқты пәндер қайда? Олардың жоқтығы жастардың едәуір бөлігінің әлеуметтік инфантилизміне, ересек өмірге бейімделе алмауына, басқа да келеңсіздіктерге ұрындырады...» демеп пе еді [3].

Жастардың құқықтық өмірге ұмтылуы демократиялық қоғамның қозғаушы күші десек, ал оның тірегі азаматтардың өз құқықтары мен міндеттерін білуі болып табылады. Ендеше, жастарға құқықтық білім берумен, олардың құқықтық мәдениетін қалыптастыру ісі – мемлекет алдындағы аса маңызды стратегиялық мәні бар бағыттардың бірі.

Әдебиеттер

1 Назарбаев Н.Ә. «Қазақстан – 2030» (Ел Президентінің Қазақстан халқына Жолдауы). – Алматы, 1998.

2 ҚР Президентінің «Қазақстан-2050» стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауы

3 Н.Ә. Назарбаев. Қазақстанның әлеуметтік жаңғыртылуы: Жалпыға Ортақ Еңбек Қоғамына қарай 20 қадам. //Егемен Қазақстан. 2012 ж. 10 шілде.

4 Қазақстан Республикасының 2015 жылға дейінгі білім беруді дамыту тұжырымдамасы. – Астана, 26 желтоқсан, 2003 ж.

5 Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2005-2010 жылдарға арналған Мемлекеттік бағдарламасы. – Астана, 11 қазан, 2004 ж.

6 Қазақстан Республикасының «Жалпыға бірдей міндетті құқықты оқытуды ұйымдастырудың шаралары» Қаулысы 21 маусым – 1995 ж.

7 Мухтарова А.К., Булуктаев Ю.О., Жиренчин К.А. Концепция гражданского и правового образования в средних школах Республики Казахстан // Жалпы тарих және құқықтану мектепте. №2-3/2004. – Б. 37-42.

8 Газизова Н. Құқық негіздері қалай оқытылуда? // Қазақ тарихы. – 2002. – N3. – Б. 69-71.

9 Құнапина Қ. Құқық пәнін оқытуда қойылатын талаптар. //Қазақстан тарихы, №8, 2005. – Б.12.

10 Жұрынбаев Е. Жастар және құқықтық тәрбиенің маңызы //Ақиқат. – №7/2006. – Б. 64-66.

11 Жарықбаева Д. Құқықтық тәрбиенің қоғамдағы рөлі мен маңызы //Бастауыш мектеп.– №7/2007. – Б. 21-23.

12 Кәкім М. Заңды білу -заман талабы. //Қазақ тарихы. – №2/2004. – Б. 150-155.

13 Ғалы Ж. О. Құқықтың және қазіргі кездегі ұлттық заңнаманың көкейкесті мәселелері = Актуальные проблемы права и современного национального законодательства: Мат. Респ. научно-практ. конф., посв. 10-ю Уголовного и УПК РК (21-22 сент.) – Караганды, 2007. – С. 286-288.

14 Төлегенова Б. Жастарға құқықтық тәрбие беру- жаңа қазақстандық азамат қалыптастырудың алғы шарттарының бірі. // Қазақстан тарихы. Әдістемелік журнал. – 2008. – №11 – Б. 76-80.

15 http://today.kz/news/azastan/2013-08-30/415101-44430-2.

References

1 Nazarbaev N.Ə. «Kazakstan – 2030» (El Prezidentinin Kazakstan halkyna Zholdauy). – Almaty, 1998.

2 KR Prezidentinin «Kazakstan-2050» strategijasy kalyptaskan memlekettin zhana sajasi bagyty» atty Kazakstan halkyna Zholdauy

3 N.A. Nazarbaev. Kazakstannyn aleumettik zhangyrtyluy: Zhalpyga Ortak Enbek Koғamyna karaj 20 kadam. //Egemen Kazakstan. 2012 zh. 10 shilde.

4 Kazakstan Respublikasynyn 2015 zhylға dejingi bilim berudi damytu tuzhyrymdamasy. – Astana, 26 zheltoksan, 2003zh.

5 Kazakstan Respublikasynda bilim berudi damytudyn 2005-2010 zhyldarga arnalgan Memlekettik bařdarlamasy. – Astana.11 kazan, 2004 zh.

6 Kazakstan Respublikasynyn «Zhalpyga birdej mindetti kukykty okytudy ujymdastyrudyn sharalary» Kaulysy 21mausym – 1995 zh.

7 Muhtarova A.K., Buluktaev Ju.O., Zhirenchin K.A. Koncepcija grazhdanskogo i pravovogo obrazovanija v srednih shkolah Respubliki Kazahstan // Zhalpy tarih zhane kukyktanu mektepte. №2-3/2004. – B. 37-42.

8 Gazizova N. Kukyk negizderi kalaj okytyluda? // Kazak tarihy. – 2002. – N3. – B. 69-71.

9 Kunapina K. Kukyk pənin okytuda kojylatyn talaptar. //Kazakstan tarihy, №8, 2005. – B. 12.

10 Zhurynbaev E. Zhastar zhəne kukyktyk tərbienin manyzy //Akikat. – №7/2006. – B. 64-66.

11 Zharykbaeva D. Kukyktyk tərbienin koғamdaғy roli men manyzy //Bastauysh mektep.– №7/2007. – B. 21-23.

12 Kəkim M. Zandy bilu -zaman talaby. //Kazak tarihy. – №2/2004. – B. 150-155.

13 Ғaly Zh.O. Kukyktyn zhane kazirgi kezdegi ulttyk zannamanyn kөkejkesti məseleleri = Aktual'nye problemy prava i sovremennogo nacional'nogo zakonodatel'stva: Mat. Resp. nauchno-prakt. konf., posv. 10-ju Ugolovnogo i UPK RK (21-22 sent.) – Karagandy. – 2007. – S. 286-288.

14 Təlegenova B. Zhastarga kukyktyk tərbie beru- zhana kazakstandyk azamat kalyptastyrudyn alғy sharttarynyn biri. // Kazakstan tarihy. Adistemelik zhurnal. – 2008. – №11 – B. 76-80.

15 http://today.kz/news/azastan/2013-08-30/415101-44430-2.

Умбетов М.Н.

Қазақстан Республикасында халықаралық деңгейде адам құқығын қорғау

Бұл мақалада адам құқықтарына байланысты туындаған мәселелерді шешудің кешенді жүйесін дайындау. Жұмыстың әдістемелік негізі жалпы адам құқықтарын халықаралық деңгейде қорғауға байланысты шет елдік және отандық ғылымдардың ғылыми зерттеулері құрады. Зерттеу жүргізу барысында жүйелік талдау, эксперттік бағалаулар және тағы басқа ғылыми әдістер қолданылды. Қазақстан Республикасындағы адам құқықтарын халықаралық деңгейде қорғау және қорғауға байланысты органдар мен ұйымдардың кешенді жүйесін саралауға бағытталған.

Түйін сөздер: ҚР Конституциясы, ҚР заңдары, адам құқықтары, халықаралық шарттар.

Umbetov M.N.

Basic human rights issues at the international level in Kazakhstan

The aim of the work is to address human rights issues arising in connection with the preparation of a complex system. The methodological basis of the work related to the protection of human rights at the international level, both foreign and domestic science research. During the study, the analysis of the system, reputation and other scientific methods. Related to the protection of the international protection of human rights in the Republic of Kazakhstan and aimed to analyze the complex system of agencies and organizations.

Key words: Constitution of the Republic of Kazakhstan, right human to protect, Rules laws of Kazakhstan.

Умбетов М.Н.

Основные проблемы прав человека на международном уровне в Республике Казахстан

В статье рассматриваются проблемы прав человека, возникающие в связи с подготовкой комплексной системы, методологической основой работы, связанной с защитой прав человека, на международном уровне, как иностранных, так и отечественных исследований науки. В ходе исследования был проведен анализ системы, репутации и других научных методов. Большое значение придается международной защите прав человека в Республике Казахстан. Авторами был проведен анализ сложной системы органов и организаций РК.

Ключевые слова: Конституция РК, законы Республики Казахстан, права человека.

© 2016 Al-Farabi Kazakh National University

ӘОЖ 341.2; 341.231.14

Умбетов М.Н.

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Қазақстан Республикасы, Алматы қ.
E-mail:umbetov-m@mail.ru

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ДЕҢГЕЙДЕ АДАМ ҚҰҚЫҒЫН ҚОРҒАУ

Қазақстан Республикасы заңдары қоғамдық қатынастарды жөнге келтіріп, реттеп, қоғам мүддесіне зиян келтіруге әрекеттерге тыйым салып, олармен ымырасыз күрес жүргізуге бағытталған. Сондықтан да жеке тұлғалар Қазақстан Конституциясының, Қазақстан заңдары қағидаларын, талаптарын терең түсініп, мүлтіксіз орындайды, өздері ғана орындап қоймай заңдарды жүзеге асыруға атсалысады. Қоғамдық тәртіпті сақтауда басқа да заң бұзушылықпен күреседі. Азаматтардың белсенді қатынасуы қазіргі кезде ерекше маңызға ие. Жеке тұлғалар, азаматтардың борыштарына, міндеттеріне неғұрлым сапалы түрде қараса, соғұрлым мемлекет, қоғам және жеке тұлға ара-қатынасының нәтижесі жемісті болмақ.

Қазіргі кезең – ірі тарихи өзгерістер заманы. Қазақстан Республикасының халықтары тарихи дамудың жаңа серпінінде өркениетті демократиялық қоғамды бірден батыл таңдап алды.

Еліміздің Президенті Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан Халқына Жолдауында «Біз жаңа мемлекетті, жаңа нарықтың экономикасы мен жаңа демократияны көптеген өзге де жас мемлекеттер осы тәрізді жолды басынан кешіп те – үлгерген уақытта құру үстіндеміз».

Қазақстан Республикасының Конституциясы Республика аумағына келген шетел азаматтарының және азаматтығы жоқ адамдардың құқықтық мәртебесін белгілейтін негізгі принциптерді бекітті. Егер Конституцияда, заңдар мен халықаралық шарттарда өзгедей көзделмесе, шетелдіктер мен азаматтығы жоқ адамдар да азаматтар үшін белгіленген құқықтар мен бостандықтарды пайдаланады, міндеттілік атқарады (12 бап, 4-тармақ).

Қазақстан Республикасы Президентінің «Шетелдік азаматтың құқықтық жағдайлары туралы» Жарлығында шетелдіктердің конституциялық мәртебесі нақтыланады. Онда шетелдік азаматтардың республикадағы мәртебесі туралы халықаралық шарт нормаларының басымдығы орнықтырылды. Егер Қазақстан Республикасының халықаралық шарттар мен шетелдік азаматтардың құқықтық жағдайлары туралы жарғыдағыдан өзге ереже белгісіне, халықаралық шарттағы ереже қолданылады. Жарлық шетел азаматы және азаматтығы жоқ адам ұғымына түсінік береді. Қазақстан Республикасының азаматтары болып табылмайтын, өзге мемлекеттің азаматы

екендігі дәлелденген адамдар Қазақстан Республикасындағы шетел азаматы деп танылады. Қазақстан Республикасының азаматы болып табылмайтын және өзге мемлекеттің азаматы екендігіне дәлелдемесі жоқ азаматтар азаматтығы жоқ адамдар деп танылады.

Президент Жарлығында Қазақстан Республикасындағы шетелдік азаматтардың құқықтық жағдайының принциптері берілді. Олар мыналар болып табылады:

1. Қазақстан Республикасындағы шетелдік азаматтар да Конституцияда және заңдарда белгіленген барлық құқықтар мен бостандықтарға ие және барлық міндеттерді атқарады. Қазақстан Республикасы Конституциясының II бөлімінде 31 бап бар. Оның 17 бабында Қазақстан Республикасы азаматтары мен шетел азаматтарына бірдей берілген құқықтар мен бостандықтар атқарылар міндеттер туралы айтылады. Бұл берілетін құқықтар мен бостандықтар, атқарылатын міндеттер туралы баптар. Бұл баптарда «шетелдік азамат» термині қолданылмайды, «әркім», «барлығы», «ешкім» деген сөздер пайдаланылады.

2. Шетелдік азаматтардың құқықтары бостандықтары мен міндеттері Қазақстан Республикасының халықаралық шарттарымен белгіленуі мүмкін. Халықаралық шарттар Қазақстан Республикасы Конституциясы мен заңдарынан туындайтын ережелер белгілеуі мүмкін. Халықаралық шарттарда Қазақстан Республикасы заңдарында қарастырылғаннан өзге ережелер болуы мүмкін. Егер мұндай шарттар Парламентке бекітілетін болса, ондағы ережелердің Қазақстан Республикасы заңдарындағы ережелерден басымдығы болғаны.

3. Қазақстан Республикасындағы шетел азаматтарды шығу тегіне, әлеуметтік және мүліктік жағдайларына нәсілдік және ұлттық белгісіне, жынысына, біліміне, тіліне, дінге қатысына, руына және қызмет сипатына қарамастан заң алдында тең. Бұл жалпы ереже алайда, Қазақстан Республикасында танылған халықаралық шарттарда, халықаралық құқықтық актілерде жекелеген топтарға орай нақтылануы мүмкін. Демек, дипломатиялық қатынастағы шетелдік азаматтардың құқықтық мәртебесі қатардағы шетелдік азаматтарға біраз өзгелеу.

4. Шетелдік азаматтар өздеріне берілген құқықтары мен бостандықтарын Қазақстан Республикасының мүддесіне, Қазақстан азаматтарының және оның аумағында тұратын басқа адамдардың құқықтары мен бостандықтарына және заңды мүдделеріне зиян келтірмейтіндей етіп пайдаланулары тиіс. Сонымен бірге Қазақстан Республикасының Конституциясы мен заңдары шетелдік азаматтарға олар абыройымен орындауға тиісті міндеттер жүктейді. Заңды бұзған жағдайда шетелдік азаматтар тең құқықтық негізде заңдық жауаптылыққа тартылады. Бұл туралы тиісті заңдарда айтылған.

Шетелдік азаматтар: 1) Қазақстан Республикасында тұрақты тұратын және 2) Қазақстан Республикасында уақытша тұратын болып екіге бөлінеді. Ішкі істер органдары тұрақты тұруға рұқсат берген шетелдік азаматтар тұрақты тұратындар деп есептелінеді. Қазақстан Республикасында өзге заңдық негізде тұратындар Қазақстан Республикасына уақытша келгендер деп танылады. Олар Қазақстан Республикасына келуге рұқсат етілген белгілі бір мерзімі өткеннен кейін Қазақстан Республикасынан кетуі тиіс. Президенттің «Шетелдік азаматтардың құқықтық жағдайлары туралы» Жарлығы белгілі бір жағдайларда шетелдік азаматтыққа Қазақстан Республикасынан кетуге рұқсат етілмеуі мүмкін.

Кетуге: а) мемлекеттік қауіпсіздікті қамтамасыз ету, қоғамдық тәртіпті немесе халықтың денсаулығын сақтау мүддесіне; ә) Қазақстан азаматтарының заңды құқықтары мен мүдделерін қорғау мақсатында; б) егер шетелдік азамат Қазақстан Республикасының тұтастығын бұзуға шақырса; г) егер террорлық әрекеті үшін сотталса және т.б.жағдайларда рұқсат етілмейді.

Шетел азаматы Қазақстан Респуликасының бұған өкілеттігі бар мемлекеттік органдардың басқа мемлекетке баруға рұқсат еткендігі туралы төлқұжатқа соққан белгісі бойынша еркін шыға алады. Шетелдік азаматтың елінің келісімі негізінде шығуының басқа да тәртібі белгіленуі мүмкін.

Белгілі бір жағдайларда шетелдік азаматқа Қазақстаннан шығуға рұқсат етілмейді. Рұқсат етпеу: а) егер шетелдікті қылмыстық жауаптылыққа тартуға негіз болса – істі жүргізу аяқталғанша; ә) егер қылмысы үшін сотталса – жазасын өтегенге дейін; б) егер сот жүктеген міндеттемені орындаудан.

Көрсетілген тыйымдар шетелдік азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын шектеу болып табылмайды. Олар адам құқығы туралы халықаралық актілерге қайшы келмейді. Олар Қазақстан мемлекеті органдарының жалпыға бірдей белгіленген заң нормаларына негізделген.

Қазақстан аумағында құқық бұзған шетелдік азаматтар, республиканың азаматтары сияқты жалпы негізде жауаптылыққа тартылады. Сонымен бірге шетелдік азаматтар солар үшін арнайы белгіленген келу тәртібін сақтауы тиіс. Шетелдіктерге құжатсыз тұруға рұқсат етілмейді.

Белгілі бір жағдайда шетелдік азаматтар республика шегінен күштеп шығарылуы мүмкін. Мұндай шаралар, егер шетелдіктің әрекеті мемлекеттік қауіпсіздік мүддесіне қайшы келсе, егер бұл халықтың денсаулығын және имандылығын қорғауға қажет болса және т.б. жағдайларда қолданылады.

Адам құқығын қорғап, бостандығын ардақтау азаматтардың лайықты өмір сүріп, байрақты тұрмыс кешуіне кепілді қалыптастыру әлемдік қауымдастыққа көшіп, ұластырған тәуелсіз Қазақстанның алдына қойған асыл мұраты. Ендеше әрбір адамзаттың эканомикалы әлеуметтік мәдени және саяси да жеке құқықтарын еркін пайдалана алатындай қалыптастырып, халықаралық конвенциялар мен абырой таластырар күн де алыс емес шығар.

Мемлекеттегі заңды, атқарушы және сот билігі арасындағы қарым-қатынасты, қызмет функцияларын баяндай отырып, мемлекеттік биліктер арасындағы өзара байланыс, оның қалыптасуы мен реті мемлекеттің тарихи және ұлттық ерекшелігімен экономикалық саяси әлеуметтік құралымен байланысты екенін аңғарамыз.

Тарихи тәжірибе және осы заманғы практика билік бөлісу концепциясының құқықтық мемлекет құрудағы негізгі буын екенін билік бөлісуі қағидасы ғасырлар бойы күшін жоймайтынын дәлелдеп отыр.

Билік бөлісу принципін негізінен көптеген мемлекеттердің конституциясы механизмінің тұрақты негізіне айналған.

Мемлекеттік биліктер арасындағы өзара қатынастың конституциялық түрі, оның құрылуының жағдайлары және қызметінің реті мемлекеттің тарихи ерекшелігіне және ұлттық дәстүрлеріне, экономикалық, саяси және әлеуметтік құрылымымен тығыз байланысты дамиды. Сол сияқты біздің Республикамыздың Конституциясының мазмұнына да ұлттық ерекшеліктерінің әсері мол.

Құқықтық мемлекет теориясының бір жағы оның билік қайнар көзі халықта, мемлекет халыққа бағынышты болуы керек, жеке адамдар бостандығы кепілді түрде іс жүзіне асырылып отырылуы керек деп білінуде.

Ал құқықтық мемлекет пен демократия мейілінше тығыз байланысты. Өйткені, демократия жоқ жерде құқықтық мемлекетке де орын жоқ. Шын мәнісіндегі халық билігін құруда мемлекет қоғамға бағынышты болуы керек. Ол сондай-ақ заң жүзінде халықтың еркін жариялаушы саяси ұйым болуы керек. Бірақ осы уақытқа дейін құқықтан гөрі мемлекетке баса назар аударып келеді. Ал құқықтық мемлекеттің құралы ретінде ғана көрінеді. Осының салдарынан азаматтарға құқықтар мен бостандықтарды беретін мемлекет болып сезіледі және сол көзқарас толық қалыптасады. Мұның өзі халықтың мемлекетке кіріптарлығына алып келеді.

Сонымен қазір қоғамда құқықтық мемлекет бар ма, жоқ па деген сұраққа оның іргесі жаңадан қалана бастады дей аламыз.

Жаңадан құрылып жатқан құқықтық мемлекет қалыптасып болуы жағынан ұзақ уақытқа созылады. Өйткені оның қалыптасып дамуы көптеген ішкі және сыртқы факторларға байланысты.

Халықаралық құқық пен халықтық құқық арақатынасы тақырыбына келгенде Қазақстан Республикасы бірнеше жылдар бойы Кеңес Одағының құрамында болып, өзіндік халықаралық қызметте құқық жүргізуден шеттеліп отырды, тек 1990 жылы ғана халықаралық құқықтың белсенді субъектісі болып табылды. Осы уақытқа дейін ертеде тұйықталған кеңестік құқықтық мемлекет екі маңызды субъектілердің арасында (мемлекет пен азамат) қарым-қатынас орнағанда, осы қарым-қатынаста азамат үнемі жеңіліс тауып отырды, маңызды қоғамдық қатынас орнатушы үшінші халықаралық бірлестік келді. Енді біздің мемлекетіміз өзін Конституцияның 1-ші бабына сәйкес «Ең жоғарғы құндылығы адамзат баласы болып табылатын әлеуметтік, құқықтық, кеңестік, демократиялық мемлекет», азаматтардың құқықтары мен еркіндігін қамтамасыз ететін, халықаралық құқық нормалары мен қағидаларына сәйкес өз заңнамасын іске асыруды міндеттейтін мемлекет деп бекітті. Сондықтан да посткеңестік елдер алдында, мемлекет пен құқық дамуының кезек күттірмейтін бірінші кезеңінде өз құқығын халықаралық деңгейге, одан кейін мүмкіндігінше жетілдірудің кезекті сатыларына жеткізу міндеті тұр.

Халықаралық және ұлттық құқық қатынастары мәселелерін зерттеу бірте-бірте юриспруденцияға толық бағытпен ауысады және аталған жұмыс осы мәселені талдауға талаптанған тұңғыш жұмыстардың қатарына жатады. Адам өз бостандығы, құқығы және мүддесін қанағаттандыру үшін күресі нормативтік-құқықтық құжаттарда айқын көрінеді. Оларға мына құжаттарды жатқызуға: «Великая партия вольностей (1215), «Англия құқық туралы петиция (1628), Х. Корпус Акт» (1679), «Америка Құрама Штаттарының тәуелсіздігінің Декларациясы (1776), соның ішіндегі атап айтарлық бүкіл ұлт ұйым қабылданған «Адам құқығының жалпы декларациясы» (10 қаңтар, 1948 жыл).

Қазіргі замандағы демократиялық мемлекеттерде адам құқығы мен бостандығына мемлекеттің ішкі құқығы және халықаралық құқығымен кепілдік беріледі. Қазақстан Республикасының Конституциясының 4 бабының үшінші тармақтарында былай көрсетілген «Республика бекіткен халықаралық шарттардың республика заңдарының басымдығы болады және халықаралық шарт бойынша оны қолдану үшін заң шығару талап ету жағдайда басқа реттерде тікелей қолданылады», байқап отырсақ, халықаралық шарт ұлттық заңмен жоғары тұр.

Қазақстан Республикасы өз тәуелсіздігін жариялағаннан бері адам құқығы мен бостандығының сан қырлы жақтарын қамтамасыз етуде алға ұмтылушылық байқалуда. Тәуелсіз егеменді мемлекет ретінде өмір сүріп жатқан жылдар ішінде адам құқығы мен бостандығына кепілдік берілетін заңдар жүйесі қалыптасуда. Бірақ осы заңдар іс жүзінде толық қолдануы жайында сөз қозғауға әлі ерте.

Адам құқығы мен бостандығының тұрақты қалыптасуында мемлекеттен алатын орны өте маңызды. Қоғамда өмір сүретін адамдар келісіміне келіп мемлекет құруға бел байлады және өз құқықтарын мемлекет тарапынан қамтамасыз ететін кепілдікке айырбастайды – дейді Т. Гоббе.

Мұнда адамдар жаратылыс құқынан айырылып, оның орнына азаматтық бостандыққа ие болады. Әрине адам құқығы мен бостандығы абсолютті болуы мүмкін емес, оның мемлекет анықтайтын жаратылыстық шегі бар, себебі ол барлық адамдар үшін тиеселі – деп тұжырымдайды Аристотель.

Жеке тұлға құқықтары мен бостандықтарын іске асыру процесінде мемлекет бір жақты бақылаушы ретінде көрінбейді. Керісінше қоғам мүшелеріне тең әсер етуші ретінде көрінеді, яғни жеке қоғам мүшелеріне эгоистік мүдделерін жалпы бірдей қылып келістіреді және осы жерде оны шешуде құқықтық әдіс амалдарды қолданылады. Мұнда мына формуланы алға қою керек: «Өзіңе біреу қалай қарым-қатынас жасауы керек деп ойласаң, оған да солай жаса».

Мемлекет маңыздың бір ұшы адамдар арасындағы өзара жауап күтушілікті тудыруында. Адамдар әлеуметтік жағдайда қатынас сипат алады. Мемлекет Конституциясы белгілі бір шек қою мүмкіндігіне ие болады. Оған дәлел ретінде Қазақстан Республикасының Конституциясы 12 бабында 5 тармағын алайық: «Адамның және азаматтың өз құқықтары мен бостандықтарын жүзеге асыруы басқа адамдардың құқықтары мен қоғамдық имандылыққа нұқсан келтірмеуі тиіс». Осы жерде Аристотель тұжырымының, яғни адам құқығы мен бостандығының абсолюттік еместігіне шек келтірмеуіміз керек. Мемлекет басшысы ретінде Республика Президенті адам және азамат құқықтары мен бостандықтарының рәмізі әрі кепілі.

Қорыта айтсақ, «Біздің алға қарай тұрақты жылжуымыздың басты шарты – алға қойылған мақсаттарға қол жеткізудегі біртұтастығы, халықтың барлық жіктері мен топтарының қажеттіліктерін дұрыс ескеруге, басымдықтарды дәл айқындап, олардың іске асырылуын қамтамасыз етуге қабілетті болсақ, онда бұл ақиқатқа айналады. Мұны мемлекетіміздің халықтың жекелеген топтарымен және жекеше сектормен ынтымақтастығы негізінде іске асыру қажет».

Әдебиеттер

1 Поленина С.В. Взаимодействие международного и национального права в условиях прямого действия Конституции Российской Федерации // http: // www.koroboff.spb.ru/EUROPE/851400379.html

2 Лукашук И.И. Международное право. Общая часть: Учебник. – М.: Изд-во БЕК, 1996. – 371 с.

3 Васильев А.М. О системах советского и международного права//Сов. гос. и право. – 1985. – №1. – С. 65.

4 Освободившиеся страны и международное право / И.Р. Блищенко, М.Н. Копылов, В.В. Любомудрова и др. – М.: Междунар. отношения, 1987. – 261 с.

5 Кант И. Метафизические начала учения о праве//Соч.: в 6 тт. – М., 1966. – Т. 4. – С. 109.

6 Василенко В.А. Основы теории международного права. – Киев: Выща школа, 1988. – 288 с.

References

1 Polenina S.V. Vzaimodejstvie mezhdunarodnogo i nacional'nogo prava v uslovijah prjamogo dejstvija Konstitucii Rossijskoj Federacii // http: // www.koroboff.spb.ru/EUROPE/851400379.html

2 Lukashuk I.I. Mezhdunarodnoe pravo. Obshhaja chast': Uchebnik. – M.: Izd-vo BEK, 1996. – 371 s.

3 Vasil'ev A.M. O sistemah sovetskogo i mezhdunarodnogo prava // Sov. gos. i pravo. – 1985. – №1. – S. 65.

4 Osvobodivshiesja strany i mezhdunarodnoe pravo / I.R. Blishhenko, M.N. Kopylov, V.V. Ljubomudrova i dr. – M.: Mezhdunar. otnoshenija, 1987. – 261 s.

5 Kant I. Metafizicheskie nachala uchenija o prave//Soch.: v 6 tt. – M., 1966. – T. 4. – S. 109.

6 Vasilenko V.A. Osnovy teorii mezhdunarodnogo prava. – Kiev: Vyshha shkola, 1988. – 288 s.

2-бөлім

КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ ЖӘНЕ ӘКІМШІЛІК ҚҰҚЫҒЫ

Раздел 2

КОНСТИТУЦИОННОЕ И АДМИНИСТРАТИВНОЕ ПРАВО

Section 2

CONSTITUTIONAL AND ADMISTRATIVE LAW

Жетпісбаев Б.А., Тыныбеков С.

Қазақстандағы әкімшілік әділет: ол қандай болуға тиіс?

Мақалада әкімшілік юстицияны құру, ұйымдастыру және заңнамалық қызметін қамтамасыз етудің әкімшілік-құқықтық қатынастарға қатысты мәселелер қарастырылған. Әкімшілік юстиция өзінің мазмұны бойынша дамуды көздейтін теоретикалық идеялардың көптігімен және тәжірибеде қолданудың жиынтығымен анықталады. Болашақта мемлекет қазақстандық әкімшілік юстицияның құқықтық моделінің тұжырымдамасын жасайды және халықаралық құқықтық кеңістікке интеграцияға енуге мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: әкімшілік құқық, әкімшілік-құқықтық қатынастар, әкімшілік юстиция, халықаралық интеграция.

Zhetpisbayev B.A., Tynybekov C.

Administrative justice in Kazakhstan: how should it be?

The article deals with the problem of administrative legal relations in the process of creating, organizing, and legislative support of administrative justice activities. Administrative justice is diverse in content and represents a set of theoretically substantiated ideas that contribute to the development as the practice of law enforcement, and the formation of national legislation on administrative justice. In the future, the state develops its own concept of legal model of Kazakhstan's Administrative Justice, which creates new opportunities for further integration into the international legal community.

Key words: administrative law, administrative law relations, administrative justice, international integration.

Жетписбаев Б.А., Тыныбеков С.

Административная юстиция в Казахстане: каким оно должно быть?

В статье рассматриваются проблемы административно-правовых отношений, складывающихся в процессе создания, организации и законодательного обеспечения деятельности административной юстиции. Административная юстиция многообразна по своему содержанию и представляет собой совокупность теоретически обоснованных идей, способствующих как развитию практики правоприменительной деятельности, так и формированию национального законодательства об административной юстиции. В будущем государство выработает собственную концепцию правовой модели казахстанской административной юстиции, что создает новые возможности для дальнейшей интеграции в международное правовое пространство.

Ключевые слова: административное право, административно-правовые отношение, административная юстиция, международная интеграция.

© 2016 Al-Farabi Kazakh National University

ӘОЖ 342.9

Жетпісбаев Б.А., *Тыныбеков С.

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Қазақстан Республикасы, Алматы қ.
*E-mail: serikkaly@rambler.ru

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ӘКІМШІЛІК ӘДІЛЕТ: ОЛ ҚАНДАЙ БОЛУҒА ТИІС?

Егемендік алған сәттен бастап Қазақстан Республикасының әкімшілік-құқықтық саясатын жүзеге асыруға бағытталған мемлекеттік басқару саласындағы заманауи реформалар жария басқару саласында туындаған әкімшілік-құқықтық қатынастар саласында мемлекеттік органдардың заңсыз іс-әрекеттерінен азамат пен қоғамның құқықтарын, бостандықтарын және заңды мүдделерін қорғаудың әкімшілік-құқықтық тетіктерін қалыптастыруға мемлекеттің ұмтылысымен сипатталады. Осы тұрғыда жария-құқықтық даулар саласында азамат пен қоғамның құқықтарын, бостандықтары мен заңды мүдделерін қорғаудың әкімшілік-құқықтық тетіктерін қалыптастыратын қазақстандық мемлекеттіліктің аясында қалыптасып келе жатқан әкімшілік әділет институты жұртшылықтың үлкен қызығушылығын туғызып отыр.

Осы бағыттағы мемлекет қызметін үш кезеңге бөлуге болады, оның үстіне осылайша мерзімдеу тұжырымдамалық және жүйе құрушылық сипаттағы Қазақстанның маңызды бағдарламалық құжаттарының қабылдануымен тығыз байланысты:

– 1 кезең – 1994 жылдан бастап 2002 жылдың бойында (1994 жылғы Қазақстан Республикасындағы Құқықтық реформалардың мемлекеттік бағдарламасы);

– 2 кезең – 2002 жылдан бастап 2010 жылдың бойында (Қазақстан Республикасының 2002-2010 жылдар аралығындағы мерзімге арналған Құқықтық саясат тұжырымдамасы);

– 3 кезең – 2010 жылдан бастап 2020 жылдың бойында (Қазақстан Республикасының 2010-2020 жылдар аралығындағы мерзімге арналған Құқықтық саясат тұжырымдамасы).

Мемлекеттік реформалаудың барлық кезеңдерінде шешімдері әкімшілік заңнаманы, жалпы әкімшілік құқықты жетілдіруге бағытталған мәселелер өткір тұрды. Жүргізілген реформалардың басқа негізгі идеясы әкімшілік сот ісін жүргізуді қалыптастыру идеясы болатын, ол қылмыстық және азаматтық сот ісін жүргізумен қатар сот әділдігін жүзеге асырудың толық құқықты нысаны болуға тиіс.

Айтылғандар тұрғысында, әкімшілік әділет қызметін құру, ұйымдастыру және заңнамалық қамтамасыз ету процесінде қалыптасқан әкімшілік құқықтық қатынастар проблемаларын әзірлеу ең басты көрсеткіш болып табылады.

XIX ғасырдың аяғына дейін мемлекеттік басқару және мемлекеттік қызметті реттейтін құқық саласы мемлекеттік құқық болғандығын атап өткен жөн. Алайда, әкімшілік құқық саласындағы ғалымдар Рудольф Гнейст, Л. Штейн мен О. Майер XIX ғасырдың екінші жартысында құқықтық институттар мәліметтерін зерттеуді мемлекеттік құқықтың жаңа саласы – басқару құқығы немесе атқарушы билік құқығына ауыстырды. Ол XIX ғасырдың соңғы ширегінде XX ғасырдың басында Батыс Еуропада, одан кейін Ресейде «әкімшілік құқық» атауын алды. Осы атау ең ыңғайлысы болып шықты, өйткені онда рулық түсініктің белгілері болды және әкімшілік-құқықтық қызметтің әртүрлі бөлігін біртұтас етіп біріктіре алды.

Сонымен қатар мына бір жайтты айта кету артық болмайды. Әкімшілік-құқықтың авторлары французбар болды, оларда бұл термин әкімшілік әділет институтын әзірлеу және тәртіптеу негізінде пайда болды. Егер неміс полицияшылары үшін XVIII ғасыр мен XIX ғасырдың бірінші жартысы, бірінші кезекте, полициялық қызметпен және қоғамдық тәртіпті қорғаумен («тәртіпке бойұсынушылықпен») байланысты мәселелерді әзірлеу, яғни әкімшілік құқықтың субстанциональдық бөлігін әзірлеу тән болса, Франция Наполеон I жүргізген әкімшіліктік орталықтандыру және олар жасаған шенеуніктердің тежеусіз билігінен азаматтардың құқықтарын қорғау тетіктері әкімшілік әділет институтын құруға ықпал етті. Олар XIX ғасырдың аяғында XX ғасырдың басында Батыс Еуропа елдері мен Ресейде әкімшілік құқықтың бір бөлігіне айналды[1].

Айтылғандардан шығатын түйін, қазақстандық әкімшілік құқық үшін әкімшілік әділет мәселелері көп жағдайда инновациялық сипатта, өйткені олар тек соңғы онжылдықтарда ғана пәрменді зерттеле бастады.

Ресейдің әкімшілік-құқықтық ғылымында әкімшіліктік әділет мәселелері оның дамуының революцияға дейінгі кезеңінде қарқынды және жемісті зерттелді және кеңестік кезеңнен кейінгі өзгерістер ғана осы саладағы зерттеулерді жандандыру үшін жаңа серпін берді. Алайда, осы бағыттағы ғылыми нәтижелерінен алынған іргелілік пен доктриналдықтан ерекшеленетіндей айтарлықтай іргелілеушіліктер Ресейдің әкімшілік құқық ғылымында болған жоқ, ал осы қатынастарды реттейтін заңнама әлі қалыптасқан жоқ.

Қазіргі қазақстандық құқықтық ғылымда қазақстандық әкімшілік әділеттің қандай болу тиістілігі туралы мәселе бұрынғысынша ашық қалып отыр. Сонымен қатар, әкімшілік әділет мәселелерін әзірлеу жөніндегі зерттеулердің бірнеше балама бағытта жүргізіліп жатқандығын айта кеткен абзал:

– бірінші жағдайда, әкімшілік әділет ретінде билік органдарының жеке және заңды тұлғалардың құқықтары мен заңды мүдделерін бұзатын заңсыз шешімдеріне олардың шағымдануына байланысты жария-құқықтық дауларды қарайтын әдеттегі соттардың, сондай-ақ мамандандырылған әкімшілік соттардың және квазисот органдарының қызметі түсініледі;

– басқаша жағдайда, әкімшілік әділет ретінде әкімшілік іс-әрекеттер мен шешімдердің заңсыздығы бойынша жария әкімшіліктер арасында туындайтын айрықша іс жүргізу тәртібімен шешу бойынша мамандандырылған әкімшілік соттардың қызметі түсініледі;

– үшінші жағдайда, зерттеу назары әкімшілік әділет функцияларының құрамдас бөліктерінің бірі болып табылатын сот бақылауына аударылады. Бұл жағдайда зерттеушілер оны жүзеге асырудың биліктің екі дербес тармағының-атқарушы және сот тармақтарының өзара қарым-қатынасынан туындайтын айрықша қатаң нысандарында ғана ықтимал екендігін атап көрсетеді. Зерттеушілердің осы тобы сот талқылауы процесінде бұл жағдайда екі біртұтас мақсатқа: биліктің басқару органдарының қызмет бабын теріс пайдалануынан жеке және заңды тұлғаларды қорғауға, сондай-ақ жалпы қоғам мүддесіне орай басқару органдарының қызметін жақсартуға қол жеткізуге болады деп санайды. Егер мәселеге кеңірек қарайтын болсақ, онда бақылаудың осы түрін жетілдіруді жүргізілетін реформалардың – сот және әкімшілік реформаларының қажетті элементі ретінде қарастырған жөн. Жоғарыдағы айтқандарды тұжырымдай келіп, зерттеушілер басқару процесі барысында азаматтар мен жеке тұлғалардың жария құқықтарының бұзылуы жөніндегі арнайы ержелер бойынша арнайы сот органдарының дауларды қарастыруына негізделетін әкімшілік әділет институтының ерекшелігін кеңірек қарастыруды ұсынады.

Аталған ауқымдағы сот бақылауы әкімшіліктік құқықтық дауларды шешудің іс жүргізу-құқықтық нысандарының бірі болып табылады, сонымен қатар, соттық іс жүргізу нысаны сот талқылауына қатысушылардың – мемлекеттік органдардың және жеке немесе заңды тұлғалардың іс жүргізу жағдайының теңдігін қамтамасыз етеді. Құқықтық дау азаматтар мен заңды тұлғалардың жария құқықтарын бұзу кезінде ықтимал болады;

– төртіншілері зерттеулерді сот процесін әкімшіліктік-құқықтық даулардың сот процесінде шешілетіндігі туралы қағидаларды ескере отырып жүргізеді және бұл олардың көзқарасынша, әкімшілік әділет институтын сот билігімен арақатынаста қарау үшін негіздеме болып табылады. Сонымен қатар, олар әкімшілік әділет үшін құқықтық қатынастар субъектілерінің жекелеген шеңберінің (азаматтар, заңды тұлғалар, жария басқару органдары, лауазымды тұлғалар) болуы тән екендігіне айрықша назар аударады. Басқару саласындағы дауларды қарайтын соттардың (лауазымды тұлғалардың), жалпы қағидалар бойынша мемлекеттік басқарудың, атқарушы билік қызметінің және олардың құқықтық қатынастар субъектілерімен өзара қарым-қатынасының нақты салаларында арнайы білімдері мен біліктіліктері бар. Сөйтіп, әкімшілік әділет арнайы сот органдарының дауларды басқару процесінің барысында азаматтар мен заңды тұлғалардың жария құқықтарының бұзылуы бойынша қатаң кезектегі қағидалар бойынша қарайтындығынан көрінеді [2];

– әкімшілік сот ісін жүргізу екі нысанда, әкімшілік құқық бұзушылықты қарау нысанында және әкімшілік органдардың, олардың лауазымды тұлғаларының әрекеттеріне (әрекетсіздігіне) және құқықтық актілеріне жеке және заңды тұлғалардың шағымдарын қарау нысанында түсінілетіндігі туралы көзқарасқа негізделген зерттеулер шеңбері де біршама таралған. Яғни, әңгіме бұл жерде құқықтық реттеу мәнінің, бір жағынан, әкімшілік құқық бұзушылық, екінші жағынан, әкімшілік дау екендігі туралы болып отыр. Сонымен қатар шетелдік құқықта ҚР ӘҚБК-ң 2-бабының мағынасынан туындайтын әкімшілік құқық бұзушылық түсінігінің жоқ екендігіне айрықша назар аударылады. Тиісінше, әкімшілік әділет пәні ретінде тек әкімшілік дауды ғана қарау ұсынылады, әкімшілік дау ретінде, ең алдымен, жазалау құзыреті емес, әкімшілік-дау (айтыс-тартыс) түсініледі, ал сонда әкімшілік сот ісін жүргізуді әкімшілік дау әрі әкімшілік құқық бұзушылық ретінде қарау ұсынылады. Сондықтан әкімшілік құқық бұзушылық мәнін белгілеу үшін барынша жалпы санатты – «әкімшілік-құқықтық жанжалды» пайдалану ұсынылады.

Сөйтіп, Қазақстандағы әкімшілік-құқықтық әдебиетті талдау әкімшілік әділеттің құқықтық табиғатынан туындайтын әкімшілік-құқықтық қатынастар проблемаларын зерттеу шеңберінің өзінің мазмұны бойынша сан алуан екендігін және құқық қолдану практикасында да, сондай-ақ әкімшілік әділет туралы ұлттық заңнаманы қалыптастыруға, дамуға ықпал ететін теориялық негізделген идеялардың жиынтығын біліретіндігін айғақтайды. Қазақстанның жақын болашақта қазақстандық әкімшілік әділеттің құқықтық үлгісінің жеке тұжырымдамасын әзірлейтіндігіне, оның Қазақстан үшін құқықтық халықаралық кеңістікке одан әрі кіруіне жаңа мүмкіндіктер ашатындығына үмітпен қараймыз.

Литература

1 Бельский К.С. Полицейское право: Лекционный курс / под ред. к.ю.н. А.В. Куракина. – М.: Издательство «Дело и сервис», 2004. – С. 148-149.

2 Тайторина Б.А. Государственный контроль в конституционной системе разделения власти Республики Казахстан. – Алматы, 2011. – С. 199.

3 Нурболатов А.Н. Административная юстиция. Сравнительно-правовой анализ: учебное пособие. – Алматы, 2014. – С. 14.

References

1 Bel'skij K.S. Policejskoe pravo: Lekcionnyj kurs / Pod red. k.ju.n. A.V. Kurakina. – M.: Izdatel'stvo «Delo i servis», 2004. – S. 148-149.

2 Tajtorina B.A. Gosudarstvennyj kontrol' v konstitucionnoj sisteme razdelenija vlasti Respubliki Kazahstan. – Almaty, 2011. – S. 199.

3 Nurbolatov A.N. Administrativnaja justicija. Sravnitel'no-pravovoj analiz: Uchebnoe posobie. – Almaty, 2014. – S. 14.

Широбоков С.А.

Мотивация определения структурной модели участия граждан в управлении делами государства

Статья посвящена проблеме взаимодействия граждан Российской Федерации с органами государственной власти и управления. Акцент взаимодействия делается на активном участии граждан в управлении делами государства. Конституционное установление права участия граждан в управлении делами государства ориентировано на избирательный и референдный процессы, однако фактическое участие граждан выходит за рамки конституционных установлений. Более того, чем больше форм участия граждан будет ими использовано, тем выше степень демократизации общества в данной стране. Однако формализация участия граждан в государственных управленческих процессах требует своего законодательного закрепления и регулирования. Автор статьи делает упор на определение понятия организационно-правовой формы участия граждан в управлении делами государства.

Ключевые слова: законодательство, участие граждан в управлении государственными делами, универсология правовой категории, разносторонность государственного управления, конституционные права граждан.

Shirobokov S.A.

Constitutional rights to managing state affairs as a universal category

This article is devoted to the problem of interaction between citizens of the Russian Federation with the state authorities and administration. The emphasis is on the interaction of the active participation of citizens in managing the affairs of the state. The constitutional establishment of the right of citizens to participate in state affairs management is focused on the electoral process and referendny, but the actual participation of citizens is beyond the scope of the constitutional institutions. Moreover, the more forms of participation of citizens will be used by them, the higher the degree of democratization in the country. However, the formalization of the participation of citizens in public management processes requires its legislative consolidation and regulation. The author focuses on the definition of the legal form of the participation of citizens in managing the affairs of the state.

Key words: Legal versatility, citizens' participation in councils, lenis state affairs, universal legal categories, government, the constitutional rights of citizens.

Широбоков С.А.

Мемлекеттік іс басқармасында азаматтардың қатысуымен құрылымдық моделінің анықтау мотивациясы

Бұл мақала Ресей Федерациясы азаматтарының мемлекеттік билік органдары мен басқаруының өзара іс-қимыл проблемасына арналған. Өзара іс-қимыл акценті азаматтардың мемлекет істерін басқаруына белсенді қатысуымен болады. Конституциялық құқықтық белгілеуге қатысу азаматтардың сайлау және референдтік процестерге мемлекет істерін басқаруына бағытталған, алайда іс жүзінде азаматтардың конституциялық нұсқамалардың шеңберінен шығады. Сонымен қатар, неғұрлым азаматтардың өздері қатысу нысандарын көп пайдаланса, соғұрлым осы елде қоғамды демократияландыру дәрежесі жоғары болады. Алайда, заңдастыру азаматтардың мемлекеттік басқару процестерінде қатысу өзінің заңнамалық бекітілуін және реттелуін талап етеді. Мақала авторы азаматтардың мемлекет істерін басқаруында ұйымдық-құқықтық нысандық ұғымдарын анықтауға ерекше көңіл бөледі.

Түйін сөздер: Заң жан-жақтылығы, азаматтардың мемлекет істерін басқаруға қатысуы, құқықтық санаттағы универсология, мемлекеттік басқару жан-жақтылығы, азаматтардың конституциялық құқықтары.

© 2016 Al-Farabi Kazakh National University

УДК 342.571

Широбоков С.А.

Пермский государственный национальный
исследовательский университет, Россия, г. Пермь
E-mail: shirobokovsa@gmail.com

МОТИВАЦИЯ ОПРЕДЕЛЕНИЯ СТРУКТУРНОЙ МОДЕЛИ УЧАСТИЯ ГРАЖДАН В УПРАВЛЕНИИ ДЕЛАМИ ГОСУДАРСТВА

Установление и совершенствование социально-политических институтов участия личности в управлении делами государства является одним из важнейших направлений государственной политики современной России. Главенствующим и наиболее рациональным курсом данной политики является активное вовлечение граждан в данные процессы благодаря различным организационно-правовым формам участия населения в управлении и ведении делами государства. Отметим, что данное участие предполагает решение многих управленческих задач, таких как: формирование активности гражданина; создание средств, стимулирующих эту деятельность; упорядочение и расширение организационно правовых форм участия населения в управлении делами государства [1, с. 25].

Дальнейшие новация, реорганизация и модернизация региональных органов государственного управления и органов местного самоуправления требуют изучения подходов к определению эффективных механизмов регулирования общественных отношений. Определение оптимальности, гармоничности и эффективности в полной мере зависит от обратных связей, возникающих в процессе воздействия на объекты отношений, выраженных через механизм реализации взаимодействия участников правовых отношений. Восстановление правоотношений, существовавших до воздействия на объект со стороны органов государственного управления (в случае противозаконных деяний) с использованием административных, а не судебных возможностей, во многом зависит от механизма демократического участия граждан в управленческих процессах, проходящих в государстве.

Правовые основы участия личности в управлении делами государства, как правило, определяются Конституцией, действующим законодательством и иными нормативно-правовыми актами органов государственной власти и органов местного самоуправления. Укажем на разрозненность правового оформления, так как в отдельных случаях существует отсутствие прямого закрепления той или иной организационно-правовой формы на уровне федерального и регионального законодательства. Встречается ситуация, когда федеральные законы ссылаются на региональные, а региональные законы, в свою очередь, ориен-

тируются как бы на федеральные, а в итоге – нет самого правового регулирования. Это достаточно серьёзно, потому что, с одной стороны, граждане имеют право участвовать в управлении делами государства в различных формах, не противоречащих Конституции, федеральным законам, законам субъектов, а с другой стороны, не совсем ясно, что же может противоречить данной деятельности. Более того, непосредственная деятельность населения должна основываться на принципе законности, а органы государства и органы местного самоуправления обязаны оказывать населению содействие в данных процессах, создавая правовые акты, которые должны определять смысл и содержание установленной организационно-правовой формы.

Для исследования конституционно-правового обеспечения механизма реализации участия человека в управлении делами государства, включающего в себя организационно-правовые формы, требуется последовательность изучения и анализа следующих основных положений:

– общетеоретические аспекты демократических основ как возможность реализации личности своих прав на участие в управлении и ведении дел государства и общества [2, с. 98];

– наличие и объём правовых положений возможности участия граждан в процессе осуществления управления на различных уровнях власти, в различных министерствах и ведомствах;

– правовые основы механизма организационно-правовой формы участия гражданина в управлении делами государства и его содержание;

– содержание институциональных мероприятий, обеспечивающих демократические права гражданина;

– эффективность использования институтов, сопутствующих участию населения в механизме управления делами государства;

– возможности рационального использования административно-правового обеспечения механизма участия граждан в управленческом процессе, с точки зрения контрольных функций, делопроизводства, административной ответственности;

– создание научной базы, позволяющей не только формировать теорию правового обеспечения процесса участия населения в управлении делами государства и общества, но также позволяющей обучение основам организации процесса и деятельности демократического взаимодействия;

– обеспечение профессионального уровня деятельности в работе с гражданами в процессе реализации их права на управление делами государства.

Важнейшим элементом юридического механизма реализации конституционного права граждан на участие в управлении делами государства является организационно-правовая форма, так как только посредством активной деятельности можно получить желаемый результат. Установление содержательной части определения организационной формы, а также её правовое выражение позволит чётко представлять себе вид человеческой деятельности, направленной на достижение определённой цели и решение сопутствующих задач. Установление определения организационно-правовой формы позволит в дальнейшем вырабатывать методики их рационального использования в той или иной ситуации. Комбинирование содержательных аспектов, в свою очередь, позволит предполагать возникновение новейших организационно-правовых форм участия граждан в управлении делами государства. Например, в отдельных случаях и в отдельных государствах местное самоуправление рассматривается как социальная лаборатория, где происходит естественное регулирование общественных отношений на уровне достижения определённого компромисса, а также разрабатываются и предлагаются новые формы участия населения в процессах самоуправления. Согласимся с мнением В.А. Лаптева о том, что под формами местного самоуправления следует понимать организацию системы местного самоуправления, т. е. каналы, структуры, органы, через которые осуществляется местная власть, решаются вопросы местного значения. Между всеми формами существует тесная организационная и правовая взаимосвязь, взаимодействие и взаимозависимость [3, с. 90].

При выработке организационно-правовых форм участия личности в управлении делами государства особое внимание заслуживают такие факторы, как: определение правовых основ участия граждан; стимулирование и поддержка общественных инициатив; общественное партнёрство; отработка имеющихся организационных форм; мониторинг использования организационно-правовых форм; внедрение в практику новых социальных технологий; изучение и распространение положительного опыта использования организационно-правовых форм. Укажем на тот факт, что реализация конституционного права граждан на участие в управлении делами государства

в Российской Федерации складывается из тех организационных форм, которые предлагаются самим населением, а не навязываются ему органами государственной власти [4, с. 51]. При этом учитываются исторические традиции, местные обычаи, жизненный уклад и многие иные факторы, которые способствуют естественному разрешению общественных противоречий. В отдельных случаях возможность участия граждан в управлении делами государства лишь декларируется без подкрепления какими-либо гарантиями со стороны государства, при полной незаинтересованности государственных органов в данном процессе [5, с. 99]. Требуется определённая практика использования возможностей участия граждан в управлении делами государства, потому что затягивание и нерешение вопросов участия будет только усугублять социальную ситуацию. На наш взгляд, необходимо обратить внимание на широкое использование в практике государственного управления делами государства уже проверенных организационно-правовых форм участия граждан, наряду с применением новационных и инновационных организационно-правовых форм (инициативные социальные проекты; мониторинговые исследования; межэтническую коммуникацию; национальные проекты; общественную экспертизу; прогнозирование; социальное партнёрство и т. д.).

По нашему глубокому убеждению, использование различных форм участия населения в управлении делами государства и общества повышает степень доверия людей к деятельности органов государственной власти и органов местного самоуправления, снимает социальную напряжённость и конфликтность, создаёт благоприятную обстановку для дальнейшего развития гражданского общества в государстве.

Конституция Российской Федерации устанавливает такие организационно-правовые формы участия населения при высшем непосредственном выражении власти, как референдум, выборы. Просто при непосредственном выражении публичной власти – местное самоуправление. При участии граждан в общественной жизни организационные формы могут быть выражены как общественные объединения, профессиональные союзы, собрания, митинги, демонстрации, шествия, пикетирование; либо могут быть использованы такие общественные действия, как: вовлечение в религиозные объединения, пропаганда, агитация. При участии в управлении делами государства – депутатство или представительство в парламенте, обращения в государственные органы и органы местного самоуправления и т. д.

Процедурное участие граждан в управлении делами государства, в соответствии с Конституцией Российской Федерации, устанавливается в следующих видах:

– как гарантии: свободы мысли и слова; выражения своего мнения и убеждения;

– как право: свободно искать, получать, передавать, производить и распространять информацию; избираться и быть избранными; осуществлять государственную службу; участвовать в отправлении правосудия; свободно использовать свои способности и имущество; свободно распоряжаться своими способностями к труду; самостоятельно решать вопросы местного значения; владеть, пользоваться и распоряжаться муниципальной собственностью [6, глава 2].

Мы не разделяем мнение о том, что могут использоваться формы непосредственной демократии, которые не дают какого-либо общеобязательного результата, но позволяют донести до сведения государственных служащих актуальные потребности гражданского общества, внести общественно полезные коррективы в деятельность органов исполнительной власти. Речь идёт о таких формах, как: народные (публичные) обсуждения актуальных вопросов социально-экономического развития субъекта Федерации, проектов нормативных правовых актов и иных общественно значимых решений; публичные (общественные) слушания; народная правотворческая или гражданская инициатива; опросы общественного мнения (плебисциты, консультативные референдумы). При этом утверждается, что все они лишь способствуют обеспечению учета интересов населения при осуществлении функций органов региональной исполнительной власти [7, с. 118]. Сразу же возникают сомнения по поводу использования терминов «народные», «публичные», «общественные», так как нарушается приоритетность в сторону органов государства. Наоборот, необходимо рассматривать выше обозначенные формы как формы демократического участия населения в управлении делами государства. Разумеется, они должны использоваться достаточно часто и с привлечением большого количества людей, так как это позволит не просто заполнить паузу между проводимыми выборами, а тем более референдумами, но и будет способствовать политико-правовому развитию граждан. Население будет готово к участию в высшем непосредст-

венном выражении власти (референдум и свободные выборы) и тогда будет меньше дебатов по поводу, почему граждане не желают реализовать свои избирательные права.

В тексте Конституции Российской Федерации напрямую не говориться о принципах участия граждан вуправлении делами государства. Но в любом случае, коли уж установлено право на участие в управлении делами государства, то его признание, соблюдение и защита – прямая обязанность государства, в лице его органов и должностных лиц. Все предлагаемые и рассматриваемые нами понятия организационно-правовой формы участия граждан в управлении делами государства имеют правовую основу. Они ориентированы на конституционные принципы демократии и конституционные принципы гражданского общества в Российской Федерации.

Организационно-правовая форма участия населения в управлении делами государства это комплексная юридическая категория, так как она может включать в себя различные действия от молчаливого одобрения до явно выраженного протеста. Организационно-правовые формы участия населения в управлении и в ведении делами государства могут быть определены следующим образом. Исходя из цели введения той или иной организационно-правовой формы, она вводится в хозяйственный оборот [8, с. 291]. Для участия в хозяйственной деятельности применяется определённый кадастр организационно-правовых форм. Он предназначен для: формирования информационных ресурсов регистров, реестров и кадастров, содержащих сведения о хозяйствующих субъектах; решения аналитических задач в области статистики, в системе налогообложения и других сферах экономики, связанных с управлением и распоряжением имуществом; обеспечения совместимости информационных систем, проведения автоматизированной обработки технико-экономической и социальной информации; анализа и прогнозирования социально-экономических процессов, разработки рекомендаций по регулированию экономики [9, Введение].

В соответствии с определением, закреплённым в классификаторе, под организационно-правовой формой понимается способ закрепления и использования имущества хозяйствующим субъектом и вытекающие из этого его правовое положение и цели предпринимательской деятельности. В этом случае в качестве организационно-правовых форм устанавливаются:

– юридические лица, представляющие коммерческие организации: хозяйственные товарищества и общества; полные товарищества; товарищества на вере; общества с ограниченной ответственностью; общества с дополнительной ответственностью; акционерные общества (открытые и закрытые); производственные кооперативы; крестьянские (фермерские) хозяйства; унитарные предприятия; унитарные предприятия, основанные на праве хозяйственного ведения; унитарные предприятия, основанные на праве оперативного управления;

– юридические лица, представляющие некоммерческие организации: частные учреждения; бюджетные учреждения; автономные учреждения; потребительские кооперативы; общественные и религиозные организации (объединения); общественные движения; фонды;

– учреждения: органы общественной самодеятельности; некоммерческие партнерства; автономные некоммерческие организации; объединения юридических лиц (ассоциации и союзы); объединения крестьянских (фермерских) хозяйств; территориальные общественные самоуправления; товарищества собственников жилья; садоводческие, огороднические или дачные некоммерческие товарищества; государственные корпорации; прочие некоммерческие организации;

– организации без прав юридического лица: паевые инвестиционные фонды; простые товарищества; представительства и филиалы; индивидуальные предприниматели; крестьянские (фермерские) хозяйства; иные неюридические лица [9, Пояснения к позициям классификатора].

В представленных организационно-правовых формах необходимо выделить следующие признаки: постоянный характер; наличие государственной регистрации; деятельность в основном в хозяйственной сфере; практически все формы предполагают коллективное использование, за исключением крестьянских (фермерских) хозяйств и индивидуальных предпринимателей; могут носить ограничительный характер для участия в них иных граждан; не всегда целью деятельности является извлечение выгоды; все они закреплены в законодательстве; перечень не исчерпывающий и имеется возможность его пополнения за счёт иные неюридических лиц или прочих некоммерческих организаций; могут быть использованы в разнопрофильной деятельности; должно быть наличие собственности.

В качестве предложений можно рассмотреть рекомендации по поводу того, что формы участия граждан в управлении делами государс-

ства должны иметь правовую основу. При этом определения организационно-правовых форм участия граждан в управлении делами государства, обозначенные в нормативно-правовых актах государственных органов, должны быть чётко сформулированы, понятны и конкретны.

Можно предложить рассмотреть вопрос о внесении поправки в ст. 32 Конституции Российской Федерации в виде сформулированного понятия участия граждан в управлении делами государства как добровольной деятельности индивида, складывающейся из допускаемых законом действий или организационно-правовых форм, реализующей в себе волю и желание индивида использовать свои способности на благо или в интересах общества и государства.

Литература

1 Ноздрачев А.Ф. Гражданин и государство: взаимоотношения в XXI веке // Журнал российского права. – 2005. – №9. – С.14-26.

2 Постников В.Г. Становление социального государства, его конституционно-правовые и политические характеристики // Журнал российского права. – 2005. – № 1. – С. 98-105.

3 Ковешников Е.М. Муниципальное право. – М.: Издательство НОРМА (Издательская группа НОРМА – ИНФРА • М), 2000. – 240 с.

4 Сальников И.В. Комментарий к Федеральному закону от 4 марта 1998 г № 33-ФЗ «О порядке принятия и вступления в силу поправок к Конституции Российской Федерации». – М.: Система «ГАРАНТ», 2008.

5 Абанина Е.Н., Зенюкова О.В., Сухова Е.А. Комментарий к Федеральному закону от 10 января 2002 г.№ 7-ФЗ «Об охране окружающей среды» / 2-е издание, переработанное и дополненное: // Е.Н. Абанина и др. – М.: Система ГАРАНТ, 2007.

6 Конституция Российской Федерации. //«Российская газета». – от 25 декабря 1993 г. – № 237.

7 Матейкович М.С. Публичное управление в России: пути совершенствования // Журнал российского права. – 2008. – № 5. – С. 118-125.

8 Кудашкин В.В. Государственное регулирование торговли продукцией военного назначения с иностранными государствами. – М.: – ООО «Новая правовая культура», Система ГАРАНТ, 2007.

9 Общероссийский классификатор организационно-правовых форм ОК 028-99 (ОКОПФ): Постановление Госстандарта Российской Федерации от 30 марта 1999 г. № 97. – М.: Издательство стандартов, 1999.

References

1 Nozdrachev A.F. Grazhdanin i gosudarstvo: vzaimootnoshenija v XXI veke // Zhurnal rossijskogo prava. – 2005. – №9. – S.14-26.

2 Postnikov V.G. Stanovlenie social'nogo gosudarstva, ego konstitucionno-pravovye i politicheskie harakteristiki // Zhurnal rossijskogo prava. – 2005. – № 1. – S. 98-105.

3 Koveshnikov E.M. Municipal'noe pravo. – M.: Izdatel'stvo NORMA (Izdatel'skaja gruppa NORMA – INFRA • M), 2000. – 240 s.

4 Sal'nikov I.V. Kommentarij k Federal'nomu zakonu ot 4 marta 1998 g № 33-FZ «O porjadke prinjatija i vstuplenija v silu popravok k Konstitucii Rossijskoj Federacii». – M.: Sistema «GARANT», 2008.

5 Abanina E.N., Zenjukova O.V., Suhova E.A. Kommentarij k Federal'nomu zakonu ot 10 janvarja 2002 g.№ 7-FZ «Ob ohrane okruzhajushhej sredy» / 2-e izdanie, pererabotannoe i dopolnennoe: // E.N. Abanina i dr. – M.: Sistema GARANT, 2007.

6 Konstitucija Rossijskoj Federacii. //«Rossijskaja gazeta». – ot 25 dekabrja 1993 g. – № 237.

7 Matejkovich M.S. Publichnoe upravlenie v Rossii: puti sovershenstvovanija // Zhurnal rossijskogo prava. – 2008. – № 5. – S. 118-125.

8 Kudashkin V.V. Gosudarstvennoe regulirovanie torgovli produkciej voennogo naznachenija s inostrannymi gosudarstvami. – M.: – OOO «Novaja pravovaja kul'tura», Sistema GARANT, 2007.

9 Obshherossijskij klassifikator organizacionno-pravovyh form OK 028-99 (OKOPF): Postanovlenie Gosstandarta Rossijskoj Federacii ot 30 marta 1999 g. № 97. – M.: Izdatel'stvo standartov, 1999.

Zharbolova A., Dossayeva A.

The people of Kazakhstan as one of the subjects of lawmaking

The article deals with the legislative activity of the people of Kazakhstan through direct implementation or through their representatives. The Constitution of the Republic of Kazakhstan provides 3 ways of lawmaking: Parliament of Kazakhstan, the President of the Republic of Kazakhstan and the people of the Republic of Kazakhstan. The people of Kazakhstan is the central subject of legislation. All methods of legislation are carried out with the participation of the people. All methods of legislation are carried out with the participation of the people. It comes from the constitutional provisions enshrining the people of Kazakhstan as the sole source of state power. According to the Constitution of Kazakhstan people exercise power directly, as well as delegate the execution of their power to state institutions.

Key words: power, people, right, subjects, legislation.

Жарболова А., Доссаева А.

ҚР халқы заң шығармашылығын субъект ретінде

Мақалада Қазақстан халқының заң шығару қызметін жүзеге асыруы мәселелері қарастырылған. ҚР халқы заң шығармашылығын тікелей – республикалық референдумда және жанама түрде, яғни өз өкілдері арқылы жүзеге асырады. Қазақстанда заң шығарудың үш жолы бекітілген: ҚР Парламентінің заң шығармашылығы, ҚР Президентінің және ҚР халқының заң шығармашылығы. Заң шығарудың алдыңғы екі жолы халықтың заң шығаруды жанама түрде жүзеге асыруының нысаны болып табылады. Демек, заң шығармашылығының қай жолы болмасын халықтың қатысуымен жүзеге асырылады. Ол халықтың мемлекеттік биліктің бірден-бір бастауы болып табылатындығы туралы конституциялық мәртебесінен туындайды. Конституцияға сәйкес Қазақстан халқы – мемлекеттік биліктің бірден-бір бастауы. Халық билікті тікелей жүзеге асырады, сондай-ақ өзіне тән билікті жүзеге асыруды белгілі бір субъектілерге береді

Түйін сөздер: билік, халық, құқық, субъект, заң шығармашылығы.

Жарболова А., Доссаева А.

Народ Казахстана как субъект законотворчества

В статье рассматриваются вопросы законодательной деятельности народа Казахстана. Казахстанский народ осуществляет законотворчество прямо и через своих представителей – косвенным путем. В Республике Казахстан предусмотрено 3 способа законотворчества: законотворчество Парламента РК, законотворчество Президента РК и законотворчество народа РК. Первые два способа осуществляются с участием народа. Народ Казахстана является основным субъектом законотворчества. Это является следствием конституционного положения, закрепляющего народ Казахстана как единственный источник государственной власти. Народ осуществляет власть непосредственно, а также делегирует осуществление своей власти государственным органам.

Ключевые слова: власть, народ, право, субьект, законотворчество.

© 2016 Al-Farabi Kazakh National University

UDC 340.1; 321.01

*Zharbolova A., Dossayeva A.

Al-Farabi Kazakh National University,
Kazakhstan, Almaty
*E-mail: Aygerim.Zharbolova@kaznu.kz

THE PEOPLE OF KAZAKHSTAN AS ONE OF THE SUBJECTS OF LAWMAKING

There are several methods of lawmaking In Kazakhstan: lawmaking of Parliament, the lawmaking of the President of the Republic of Kazakhstan in the delegation of legislative powers, the legislature of the people of Kazakhstan. All methods of lawmaking whatever are carried out with the participation of the people. The people of Kazakhstan are the central subject of lawmaking. It comes from the constitutional provision enshrining the people of Kazakhstan as the only source of state power. In accordance with the Constitution of the Republic of Kazakhstan of 1995, people are the only source of state power. The people exercise power directly and also delegate the execution of their power to state bodies [1, article 3].

As subjects of legislative activity, the President of the Republic of Kazakhstan and the Parliament (deputies) are representatives, elected by the people. They are elected by popular elections. They are associated with the Institute of «popular representation» with the fact that they are elected by the people of Kazakhstan. Also they make promises and speak on behalf of the people in elected offices, and accordingly they receive from a moral point of view orders from them.

The President of the Republic of Kazakhstan and the Parliament of the Republic in accordance with the Constitution has the right to speak on behalf of the people. As stated in article 3 of the Constitution of the Republic of Kazakhstan of 1995 Parliament of the Republic has the right to speak on behalf of the people within their constitutional powers. At the mission on behalf of the people the President has no such limitation; this means that the President is the only entity who acts on behalf of the people without any restrictions. One of the forms of representation and exercise of power on behalf of the people and the President and the Parliament is the exercise of legislative activity.

The Parliament is the main institution of popular representation. In accordance with paragraph 1 of article 49 of the Constitution of the Republic of Kazakhstan the Parliament of the Republic of Kazakhstan is the Supreme representative body, performing legislative activities. The Parliament formed by the people by direct and indirect elections, advocates on behalf of the people, represents the unity of people of Kazakhstan and is the main form of exercise of

power by the citizens of the Republic of Kazakhstan. This body is considered an expression of the will and interests of the people of the Republic, i.e. all citizens in the state

The main purpose of Parliament is a legal execution of the will of the people in the law. The main purpose of the Parliament determines directions of its activities. Accordingly, the main direction of the activity of the Parliament is knowledge, research and designs in the laws the interests of all sectors of society, ensuring through the deputies direct and permanent connection of the people with the state power.

The Parliament expresses the will of the people, by adopting laws and other acts. That is the gist of the Institute of public representation. As a member of Parliament for the deputy the most important thing is to express the will of the whole people, contributing to meeting the immediate interests of citizens [2].

The lawmaking of the Parliament of Kazakhstan is an indirect method of lawmaking of the people that exercise through their representatives. Today the Parliament is not the only body which carries out legislative activity in the Republic. According the Constitution the President also can exercise legislative activity. In accordance with Section 3) Article 53 of the Constitution of the Republic of Kazakhstan Parliament at a joint session of the Chambers the two thirds of the total number of deputies of each Chamber at the initiative of the President has the right to delegate legislative authority for a period not exceeding one year. Institute of delegating legislative power in Kazakhstan was first enshrined in the Constitution of the Republic of Kazakhstan in 1995 and is an additional form of the legislative activity of the people indirectly.

In accordance with the third article, the President may act on behalf of the people and the state. Accordingly, he exercises his powers on behalf of the people and the state. The right to speak and exercise authority on behalf of the state emanates from the President's status as its head, its highest official person, who determining the main directions of domestic and foreign policies and representing Kazakhstan within the country and in international relations. The exercising of power by the President of the Republic of Kazakhstan on behalf of the people due to the fact that the President is elected by citizens on the basis of universal, equal and direct suffrage. Implementation of power by the President of Kazakhstan, on behalf of the people can be explained by the fact that the President is elected by the citizens of the Republic on the basis of universal, equal and direct suffrage. President of the Republic of Kazakhstan, elected at general elections shall take office from the moment of swearing to the people the solemn oath to faithfully serve the people of Kazakhstan.

The people of Kazakhstan elect the future President through direct, voluntary election and delegate to him the exercise of its power. The powers of the President enshrined in the Constitution and constitutional laws, are the means of exercising power derived from the people. One of them is the adoption of laws by the President. Implementation the President of the Republic, the relevant authority reveals a «double» of national representation. It becomes possible on the basis of «dual» delegation of authority. The President, who receives his authority from the people, receives the powers of making laws from another institution of people's representation – the Parliament, i.e. the power of the people goes from Parliament to the President.

The implementation of the President the legislative activities on the basis of the delegation doubles his responsibility to the people. Because the legislative activity of the President on the basis of delegating to him legislative powers by Parliament reflects the process when his powers based on the will of the people, further confirms and amplifies the other channel of purchase of power – the confidence of Parliament and delegate its legislative power to the President.

Institute of lawmaking of the President doubles the responsibility of the Parliament, which is formed from representatives of the people. This body, which is formed by the will of the people, on the basis of the confidence of the people has delegated power that is received from the people, to a different entity. Accordingly, the Parliament has an implicit responsibility to the people, moral responsibility for the result of the exercise of legislative activity by the President.

In different countries, where applicable the institute of delegation of legislative powers, the right to make laws is delegated to the Government and not only to the President, as in the Republic of Kazakhstan. The election of a President by the people through direct suffrage means that he is the only sovereign representative of the people. Thus, the exercise of power derived from the people by the President of Kazakhstan, corresponds to the essence of the Institute of «popular representation», and also increases public representation.

As noted above, the people indirectly act as the legislative entity, when adopting the laws by the President and the Parliament. The people of

Kazakhstan have enacted legislation directly through a Republican referendum. Despite the fact that in the world the adoption of laws on a national referendum is used very seldom, it's a way of making laws by the people is an important, significant institution, a real reflection of the democratic character of any state.

According to the famous soviet scientist V. F. Kotok, the referendum is one of the main forms of direct democracy [3, P. 185]. A referendum is a form of exercising the state power by the people directly; the highest form of expression their will, immediate final decision of the people of any question of public life.

In the history of independent Kazakhstan there were twice adopted a law about the referendum. According to the decree of the President of the Republic of Kazakhstan from March 25, 1995, which has the force of constitutional law «About Republican referendum» «referendum is a nationwide vote on draft laws and decisions on the most important issues of state life of the Republic of Kazakhstan» [4, article 1] Constitutional law of the Republic of Kazakhstan «About Republican referendum» of 2 November 1995 amended the definition of referendum by defining «national referendum as the referendum on the draft Constitution, constitutional laws, laws and decisions on other most important issues of state life of the Republic of Kazakhstan» [5, article 1].

In section 2 of article 1 of the Constitution of the Republic of Kazakhstan fixed the most important issues of the state life, including voting at the Republican referendum as one of the fundamental principles of the Republic. In another provision of the Constitution (article 3) a referendum is defined as a form of direct exercise of people power. The constitutional law «About Republican referendum», developing and refining the constitutional provisions which gave rights to citizens of the Republic refers the initiative to call a referendum. Consolidation of citizens of the Republic of the relevant law is one of the moments of democratization of the state. Securing the right to apply the initiative to a referendum shows how increased the role and place of the people in society and the actual participation of every citizen in the affairs of the state.

It was noted above that the citizens of the Republic can be the initiators of a referendum as a method of lawmaking, i.e., they have the right to appeal with the initiative to hold a referendum on a particular bill. Such an initiative activity of citizens of the Republic of Kazakhstan indirectly can be the beginning and the lawmaking of the Parliament. In other words, the President can make a decision about the necessity of making changes and additions to the Constitution, constitutional law, law or other decision on the question offered as the subject of the referendum, without holding it. In this case the bill is submitted to Parliament. If the President decides to send the bill introduced on the initiative of the people to Parliament, then the bill is put to a national referendum. In this case, the citizens of the Republic indirectly are the initiators of adoption of law in Parliament.

In the history of independent Kazakhstan national referendum was held twice. For the first time the referendum was held to extend the powers of the President of the Republic. The second referendum was carried out legislative activity of the people of Kazakhstan. That is, August 30, 1995 the people of Kazakhstan on the republican referendum adopted the basic law of the state, which recognized the basis of the organization and activity of the republic, which determined the place and role of man in society – the Constitution of the Republic of Kazakhstan. In this main document, which was the result of direct lawmaking of the people was reflected the will and purpose of the people of the Republic.

A referendum on the adoption of the law – this is a nationwide vote on the bill. The adoption of the law on the referendum is direct expression of the people and not its representatives. In a real democratic state, which recognizes the people's decision and the people (person) is recognized as the highest value, the will of the people is always a priority and stands above the interests of the state. Therefore, laws adopted by referendum are binding on the entire territory of the Republic of Kazakhstan and does not require any confirmation by the acts of the President or state authorities of the Republic. And the inconsistency between the decision adopted by the referendum, and the Constitution, constitutional laws, laws and other normative legal acts of the Republic eliminated by bringing the Constitution, constitutional laws, laws and other regulatory legal acts in compliance with the decision taken by referendum.

The people of Kazakhstan is the sole source of state power, when they accept the Constitution and the laws directly or through their representatives, participates in legislative activities of the Republic.

References

1 The Constitution of the Republic of Kazakhstan, 1995 // http://www.constitution.kz/razdel1/

2 Baugeldi O. Constitution a guarantee of future// Egemen Kazakhstan 29.08.1996

3 Kotok V. F. Referendum in the system of socialist democracy. M., Nauka, 1964

4 The decree of the President of the Republic of Kazakhstan from March 25, 1995 № 2151 having the force of constitutional law «About Republican referendum» // Kazakhstanskaya Pravda, 31 March 1995

5 Constitutional law of the Republic of Kazakhstan of 2 November 1995 No. 2592 «About the Republican referendum» // http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z950002592

Ospanova D.A.

The principle of the meritocracy as the basis of public service in the Republic of Kazakhstan

In this article the principle of a meritocracy as bases of public service in the Republic of Kazakhstan is considered. Meritocracy (letters. «the power worthy», from armor. meritus – worthy, etc. – Greek κράτος – the power, board) – the principle of management according to which the most capable people, irrespective of their social origin and financial prosperity have to hold the leading posts. In the international practice the meritocracy is considered as recognition of merits when work of the person, the public servant is appreciated and opens for it opportunities for professional, career and social development. At a meritocracy the most worthy, moral, competent, talented and hardworking people come to public service. These equal opportunities for citizens are a basis of social elevators in the country.

Key words: public service, personnel structure, modernization, administrative and legal regulation, quality of work.

Оспанова Д.А.

Қазақстан Республикасындағы меритократия қағидасы мемлекеттік қызметтің негізі ретінде

Бұл мақалада меритократия қағидасы Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік қызметтің негізі ретінде қарастырылған. Меритокра́тия (лат. meritus – лайықты және көне грекше: κράτος – билік, басқарма, яғни «лайықты билік» деген мағынаны білдіреді) – басқару принципіне сәйкес, басшылық қызметтерді әлеуметтік шығу тегіне және қаржылық молшылығына қарамастан қабілетті адамдар алуы тиіс. Халықаралық тәжірибеде меритократия мемлекеттік қызметшінің кәсіптік, мансаптық және әлеуметтік өсуінің әділ бағалануына мүмкіндіктер ашылуының негізі ретінде қарастырылады. Меритократия кезінде мемлекеттік қызметке аса лайықты, адамгершілігі мол, құзыретті, дарынды және еңбекқор адамдар келеді. Бұл азаматтар үшін елдегі әлеуметтік сатының тең мүмкіндіктерінің негізгісі болып табылады.

Түйін сөздер: мемлекеттік қызмет, меритократия, реформалау, тұжырымдама, мемлекеттік басқару.

Оспанова Д.А.

Принцип меритократии как основы государственной службы в Республике Казахстан

В данной статье рассматривается принцип меритократии как основы государственной службы в Республике Казахстан. Меритокра́тия (букв. «власть достойных», от лат. meritus – достойный и др.-греч. κράτος – власть, правление) – принцип управления, согласно которому руководящие посты должны занимать наиболее способные люди, независимо от их социального происхождения и финансового достатка. В международной практике меритократия рассматривается как признание заслуг, когда труд человека, государственного служащего оценивается по достоинству и открывает для него возможности для профессионального, карьерного и социального роста. При меритократии на государственную службу приходят наиболее достойные, нравственные, компетентные, талантливые и трудолюбивые люди. Это равенство возможностей для граждан является основой социальных лифтов в стране.

Ключевые слова: государственная служба, меритократия, реформирование, концепция, государственное управление.

© 2016 Al-Farabi Kazakh National University

UDC 342.9:35.078

Ospanova D.A.

Al-Farabi Kazakh National University,
Kazakhstan, Almaty
E-mail: azizkhan_0606@mail.ru

THE PRINCIPLE OF THE MERITOCRACY AS THE BASIS OF PUBLIC SERVICE IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

In the message of the President of the Republic of Kazakhstan of November 30, 2015 «Kazakhstan in new global reality: growth, reforms, development» N.A. Nazarbayev has noted: «Plan of the Nation. Hundred concrete steps on realization of 5 institutional reforms» … They will begin to work since January 1, 2016 as we also planned. Administrative barriers to small and average business are eliminated, public administration, education and health care are improved. All these measures will also give margin of safety to the state, society, our economy» [1].

As a result of the carried-out institutional reforms and legislative innovations directed to formation of modern system of public administration, the general character and separate lines of public service have undergone essential changes.

The Kazakhstan system of public service was a combination of the best practices of the foreign states, and also national traditions of administrative culture. At the same time, introduction of the new principles of functioning of system of public service wasn't always carried out successfully and was followed by certain difficulties.

The condition of public service was in many respects caused by her structural and functional transformations which have defined a general characteristic of this institute and presence at him of problem aspects of development. The system of public service is characterized by dynamism of the carried-out reforms in this area. As a result, the Kazakhstan system of public service possesses the following main characteristics:

• division of system of public service on political and administrative;

• the statement of the principles of a meritocracy at selection and advance of the public servant;

• introduction of competitive and career model in system of public service;

• use of new technologies in management process and monitoring of shots;

• existence of mechanisms of stimulation of continuous training of public servants;

• development and deployment of information system «electronic Government» [2].

Periodization of the contemporary history of development of public service in Kazakhstan as the sovereign state on stages of her development: 1) preparatory stage (the middle of the 80th years of the 20th century – the end of 1992) – reforming of public administration and public service, legal regulation of special types of public service: military, bodies of prosecutor's office, law-enforcement bodies; 2) the initial stage (1993-1995) – adoption of the first Constitution of the Republic of Kazakhstan 1993 [3, S. 389-400] ; 3) the main stage in which four periods are allocated: a) 1995-1998 – adoption of the existing Constitution and the first basic act for public service – the Decree of the President of the Republic of Kazakhstan, the valid law, «About public service» No. 270; б) 1999-2014 – adoption of law of the Republic of Kazakhstan of July 23, 1999 No. 453-1 «About public service»; в) 2013-2015 – adoptions of the Concept of new model of public service; г) 2015 г. – adoption of the new Law of the Republic of Kazakhstan «About public service» of November 23, 2015 No. 416-V O to public service and the subordinate regulations providing implementation of this law.

Within administrative reform for openness, transparency and democratic character of selection of shots open competitions are introduced, procedures of testing and certification are ordered; standards of rendering the state services by public servants on the posts to the population are developed. The system of public service is modernized and transition to the international standards of rendering the state services is carried out. The computerization of government bodies at all levels is carried out to this period, information system of the electronic government is introduced that has provided an operative communication between centers and regions of Kazakhstan. At the main stage of reforming of public service there were high-quality changes in formation of her positive image. According to the Decree of the President of the Republic of Kazakhstan from 1/13/2007. «About measures for modernization of system of public administration of RK» activity of state bodies has been directed on:

– increase of professionalism and coordination of government;

– decrease in corruption;

– introduction of the optimum methods of the state management focused on the end result and also new approaches in the budgetary process;

– creation of conditions for attraction on civil service of the most talented shots; complex assessment of efficiency of activity of state bodies;

– increase of efficiency of control and supervising functions of the central government bodies at preservation of independence of regions;

the current stage (since 2007 till present) is noted by reduction of the legislation on public service in compliance with the changes brought on May 21, 2007 in the Constitution of the Republic of Kazakhstan directed to redistribution of powers of authority between government bodies [4, page 272]

For increase of efficiency of use of funds for compensation of employees of the bodies which are contained at the expense of the state budget, and ensuring high-quality performance of the functions and tasks assigned to them according to the Decree of the President of Kazakhstan from 9/27/2010. «About some measures for further carrying out administrative reform» the system of public administration is modernized. One of important results of administrative reform can consider adoption of the Decree of the President of the Republic of Kazakhstan of July 21, 2011 No. 119 «About the Concept of new model of public service».

The new model of public service consists in:

– formation of positive image of public service

– improvement of quality of the state services

– improvement of ethical standards in public service

– improvement of process of management of personnel of public service

– improvement of system of motivation of public servants [4, page 253].

In implementation of the Concept of new model of public service and concrete orders of the Head of state the bill «About Modification and Additions in Some Acts of the Republic of Kazakhstan concerning Public Service» is developed. The law is directed to strengthening of the principle of a meritocracy, creation of the administrative case «A», improvement of institutes and mechanisms of human resource management, strengthening of disciplinary and ethical control, including anti-corruption norms.

Formation of modern system of the public service meeting all requirements of modern times will depend in different degree on a number of internal and external factors. To those will be belongs: attraction of civil sector for establishment of the consolidated control over activity of government bodies and the general democratization of nature of functioning of public service, acceptance of more active measures for prevention and suppression of malfeasances and to increase of morality among officials, strengthening of mobility and efficiency of

government and its further optimization by quantity and structure, the level of technologization of the state services and eradication of bureaucratic delays, continuations of policy of effective cooperation with the foreign/international organizations and development of the advanced administrative technologies [5].

In general intermediate results of modernization of system of public administration and public service in particular can be characterized as positive. At the same time it should be noted systemacity of these transformations which was shown in the form of synchronization and preservation of the general orientation of reforms.

Efficiency of public service which it was characterized by a certain stabilization and optimization of organizational structure of government bodies and their devices has significantly increased, events for differentiation of functions, definition of tasks, powers and responsibility of government bodies have been held.

In Strategy «Kazakhstan-2050» priorities of development of public service are defined: «improvement of system of hiring, preparation and advance of shots»; «public service as service of the nation»; «creation and support of high reputation of public service» which are put by the present Concept in a basis of formation of new model of public service of the Republic of Kazakhstan [5].

The new model of public service is directed to formation of effective personnel mechanisms – an effective and transparent order of revenues to public service, a possibility of continuous professional development of public servants, interrelation of results of work and systems of encouragement.

In new model of public service the case of the highest administrative public servants who are professionally providing efficiency of realization of a state policy will be created, mechanisms of receipt and passing of public service will be essentially improved.

The professional public service focused on result and high-quality rendering the state services and also corresponding to actual requirements state socially – economic development will become result of formation of new model.

As annually there take place changes in the international and domestic policy, and our state needs reforming. Namely rationalization of structure of the central executive bodies and streamlining of their activity is necessary. The positive result is reforms will create the redistribution of function corresponding conditions for rationalization of territorial administration and optimum between the central and local executive bodies.

References

1 Message of the President of the Republic of Kazakhstan N. Nazarbayev to the people of Kazakhstan. On November 30, 2015 «Kazakhstan in new global reality: growth, reforms, development». – www.akorda.kz

2 The law of the Republic of Kazakhstan of November 23, 2015 No. 416-V About public service.

3 Uvarov V. N. Public service and management Kazakh humanitarian and legal university, North Kazakhstan legal academy. – Petropavlovsk: [. and.], 2010. – 414 pages.

4 Turisbek A.Z. Teoretiko-prikladnaya model of public service in the Republic of Kazakhstan. Monograph. M.: Institute of the state and the right of the Russian Academy of Sciences – Yurinfor-MGU Institute, 2012.

5 http://anticorruption.gov.kz/rus/index.php official site Ministry of affairs of public service.

Туякбаева Н.С.,
Бейсенбаева М.Ж.

Государственная политика в области управления здравоохранением

В соответствии с исследуемой научной работой в данной статье рассмотрены и проанализированы принципы государственного управления здравоохранением. В результате сделаны выводы о необходимости внедрения некоторых принципов государственного управления здравоохранением, которые могут быть использованы для совершенствования системы здравоохранения Республики Казахстан.

Ключевые слова: система здравоохранение, законодательство, государственная политика, охрана здоровья граждан.

Tuyakbayeva N.S.,
Beisenbayeva M.Zh.

State policy in the field of health administration

According to the study of scientific work in the article reviewed and analyzed the principles of health care governance. As a result, conclusions about the need to introduce some of the principles of health governance, which can be used to improve the health care system of the Republic of Kazakhstan.

Key words: system of health care, law, public policy, public health protection.

Туякбаева Н.С.,
Бейсенбаева М.Ж.

Денсаулық сақтауды басқару саласындағы мемлекеттік саясат

Зерттеліп жатқан ғылыми жұмысқа сәйкес, осы мақалада мемлекеттік денсаулық сақтау басқаруының қағидалары қарастырылған және талданылған. Қорытындылай келе, Қазақстан Республикасының денсаулық сақтау жүйесін жетілдіру үшін мемлекеттік денсаулық сақтау басқаруының кейбір қағидалары қажет деп анықталды.

Түйін сөздер: денсаулық сақтау жүйесі, заңнама, мемлекеттік саясат, азаматтарының денсаулығын қорғау.

© 2016 Al-Farabi Kazakh National University

УДК 347.734

*Туякбаева Н.С., Бейсенбаева М.Ж.

Казахский национальный университет имени аль-Фараби,
Республика Казахстан, г. Алматы
*E-mail: n.tuyakbaeva@gmail.com

ГОСУДАРСТВЕННАЯ ПОЛИТИКА В ОБЛАСТИ УПРАВЛЕНИЯ ЗДРАВООХРАНЕНИЕМ

С 1 января 2016 года начался практический этап выполнения Плана нации «100 конкретных шагов по реализации пяти институциональных реформ». Вступили в силу 59 законов, которые создают принципиально новую правовую среду для развития государства, экономики и общества.

Особое внимание Глава государства уделил вопросам стимулирования социальной модернизации, а именно задачам в области охраны здоровья населения.

Вопросы охраны здоровья граждан Республики Казахстан также были закреплены Государственной программой развития здравоохранения РК «Денсаулық». Основной целью данной программы было определено укрепление здоровья населения для планомерного достижения показателей здоровья уровня 30 наиболее развитых стран мира путем модернизации национального здравоохранения. Исходя из этого основными задачами являются:

– екрепление здоровья населения на основе обеспечения санитарного благополучия, профилактики факторов риска, пропаганды здорового питания и стимулирования здорового образа жизни;

– jбеспечение доступности и всеобщего охвата населения качественными медицинскими услугами на основе интегрированной системы здравоохранения;

– создание эффективной системы здравоохранения, основанной на солидарной ответственности государства, работодателя и граждан [1].

Наверное, это неслучайно, так как в соответствии с принятыми законодательными актами в этой сфере совершенствование отечественного здравоохранения, поднятие уровня медицинского обслуживания Казахстана до уровня цивилизованных стран является одним из приоритетов развития нашего общества.

На современном этапе все более актуальными становятся вопросы, связанные с правовым регулированием отношений в области охраны здоровья граждан, а также вопросы управления здравоохранением, в частности сущности механизма государственного управления этой сферой.

Организационная деятельность государства по охране здоровья населения является частью единой системы государст-

венного управления, которая в области охраны здоровья выступает в качестве составляющей механизма социализации личности, фактора гармоничного развития человека, обеспечения экономического роста и национальной безопасности.

В настоящее время, в условиях всемирного кризиса, экономика страны начинает пытаться искать пути выхода из него. Отразилось это и на системе здравоохранения.

Однако, мы считаем ошибочным мнение, что источником всех проблем здравоохранения является только недостаточное финансирование. Они зачастую возникают по причине фрагментарности государственного управления и правового регулирования здравоохранения. В результате практически утрачен комплексный организационно-правовой подход к охране здоровья населения. Приоритетность решения первоочередных задач здравоохранения ставит перед юридической наукой проблему осмысления опыта и разработку рекомендаций по совершенствованию организационных форм руководства отраслью и механизма правового обеспечения развития здравоохранения.

При этом, как нам кажется, для комплексного исследования сущности организационно-правовых вопросов управления здравоохранением в современных социально-экономических условиях возникла насущная необходимость в классификации правовых принципов государственной политики и управления здравоохранением.

Считаем, что отдельное рассмотрение отраслевых принципов государственной политики и управления необходимо и вызвано тем, что они являются фундаментальной основой эффективного функционирования всего механизма управления здравоохранением.

Принципы государственного управления здравоохранением есть главное, в чем отражается социальная роль и сущность государства, функциональная и организационная структура системы управления здравоохранением. Их вычленение и характеристика являются необходимостью для теоретического познания данного явления. Получая нормативно-правовое закрепление, принципы выступают официальными ориентирами для всех субъектов управленческого процесса в области здравоохранения, т.е. имеют юридически обязательное значение для управленческой практики, что придает стабильность управленческим отношениям в рассматриваемой сфере.

В Кодексе Республики Казахстан «О здоровье народа и системе здравоохранения» сформулированы 18 принципов государственной политики. Таковыми являются:

1) обеспечения равенства прав граждан на получение безопасной, эффективной и качественной медицинской помощи;

2) солидарной ответственности государства, работодателей и граждан за сохранение и укрепление индивидуального и общественного здоровья;

3) охраны материнства и детства;

4) обеспечения гарантированного объема бесплатной медицинской помощи;

5) приоритетности профилактической направленности в деятельности системы здравоохранения;

6) доступности медицинской помощи;

7) постоянного повышения качества медицинской помощи;

8) обеспечения санитарно-эпидемиологического благополучия населения;

9) преемственности деятельности организаций здравоохранения при оказании медицинской помощи;

10) обеспечения непрерывности и преемственности медицинского и фармацевтического образования с использованием современных технологий обучения;

11) государственной поддержки отечественной медицинской и фармацевтической науки, внедрения передовых достижений науки и техники в области профилактики, диагностики, лечения и медицинской реабилитации, инновационных разработок новых лекарственных средств и технологий, а также мирового опыта в области здравоохранения;

12) поощрения добровольного безвозмездного донорства;

13) государственной поддержки отечественных разработок и развития конкурентоспособной медицинской и фармацевтической промышленности;

14) участия общественных объединений в обеспечении прав граждан на охрану здоровья;

15) социальной ориентированности здравоохранения, направленной на удовлетворение потребностей, нужд населения и улучшение качества жизни;

16) содействия в формировании здорового образа жизни и здорового питания;

17) отнесения здоровья населения, безопасности, эффективности и качества лекарственных средств к факторам обеспечения национальной безопасности;

18) обеспечения доступности безопасных, эффективных и качественных лекарственных

средств, изделий медицинского назначения и медицинской техники [2].

Вышеизложенное свидетельствует о том, что официальный перечень принципов государственной политики принят в полном объеме с учетом всех реалий сегодняшнего дня. Необходимо отметить, что в ранее принятых законах принципы государственной политики являлись противоречивыми и неполными.

По нашему мнению, из вышеперечисленных принципов государственной политики и управления здравоохранением можно выделить основные:

1. Отнесения здоровья населения, безопасности, эффективности и качества лекарственных средств к факторам обеспечения национальной безопасности;

2. Обеспечения равенства прав граждан на получение безопасной, эффективной и качественной медицинской помощи;

3. Доступности медицинской помощи;

4. Приоритетности профилактической направленности в деятельности системы здравоохранения.

Если рассматривать каждый принцип в отдельности, то понятно, что первый принцип сейчас является одним из важнейших. В годы советского государственного управления и распределения здравоохранение, как и вся социальная сфера, являлось остаточным фрагментом государственного механизма и его материальное, и финансовое обеспечение осуществлялось по остаточному принципу. Только сейчас нормативно установлено, что охрана здоровья населения выступает как один из основных факторов национальной безопасности. Второй принцип управления содержит не только провозглашение прав граждан в области охраны здоровья, но и обязательность их обеспечения гарантиями со стороны государства. Это возлагает на государство формирование правовой основы организации и развития системы здравоохранения, организацию непосредственного осуществления оказания медико-профилактической помощи населению, создание государственных медицинских организаций, их достаточного финансирования. Третий принцип доступности медицинской помощи населению вытекает из социальной сущности Республики Казахстан и заключается в правовой возможности каждого гражданина получить медицинскую помощь независимо от его социального и имущественного положения. Принцип доступности медицинской помощи подкреплен системой субъективных прав, закрепленных как в Основном законе, так и отраслевых законодательных актах. Это право граждан на медицинскую помощь, на информацию о состоянии своего здоровья и факторов, влияющих на здоровье, на выбор медицинской организации и врача и другие.

Важным, на наш взгляд, является обеспечение приоритетности профилактической направленности в деятельности системы здравоохранения. Данный принцип управления в сфере охраны здоровья выдвинулся в число приоритетных в двадцатом веке и остается актуальным на сегодня.

Профилактическое направление здравоохранения должно стать основным приоритетом управления в области охраны здоровья, приобретая все большее значение не только в сокращении массовых заболеваний, но и в оздоровлении и преобразовании внешней среды, в охране здоровья практически здоровых людей. Осуществляемые профилактические мероприятия по увеличению продолжительности жизни людей и их активной трудоспособности, пропаганда здорового образа жизни наиболее эффективная и экономически рентабельная мера повышения уровня здоровья населения.

Таким образом, резюмируя все вышеизложенное, можно отметить, что принципы государственной политики и управления составляют одно из оснований отграничения управления здравоохранением от смежных отраслей государственного управления (образования, физической культуры и спорта и других). Каждый принцип в отдельности отражает не все объективные закономерности управленческой деятельности, а лишь наиболее существенные из них. Но все принципы взаимосвязаны, соблюдение одних способствует реализации других. Исследование этих принципов и применение их в практической деятельности предполагает комплексный подход, осмысление их как определенной системы [3]. Определяя в своем исследовании основные, на наш взгляд, принципы государственной политики в области здравоохранения, считаем необходимым внести в действующее законодательство такие принципы, как научность здравоохранения, многоукладность системы здравоохранения, международная здравоохранительная интеграция, не вошедшие в Кодекс Республики Казахстан «О здоровье народа и системе здравоохранения».

Литература

1 Кодекс Республики Казахстан от 18 сентября 2009 года № 193-IV «О здоровье народа и системе здравоохранения» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.01.2016 г.) // www.online.zakon.kz.

2 Закон Республики Казахстан от 6 января 2012 года № 527-IV «О национальной безопасности Республики Казахстан» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 06.04.2016 г.) // www.online.zakon.kz.

3 Проект Государственной программы развития здравоохранения Республики Казахстан «Денсаулык» на 2016-2019 годы (декабрь 2015 года) // www.online.zakon.kz.

References

1 Kodeks Respubliki Kazahstan ot 18 sentjabrja 2009 goda № 193-IV «O zdorov'e naroda i sisteme zdravoohranenija» (s izmenenijami i dopolnenijami po sostojaniju na 01.01.2016 g.) // www.online.zakon.kz.

2 Zakon Respubliki Kazahstan ot 6 janvarja 2012 goda № 527-IV «O nacional'noj bezopasnosti Respubliki Kazahstan» (s izmenenijami i dopolnenijami po sostojaniju na 06.04.2016 g.) // www.online.zakon.kz.

3 Proekt Gosudarstvennoj programmy razvitija zdravoohranenija Respubliki Kazahstan «Densaulyk» na 2016-2019 gody (dekabr' 2015 goda) // www.online.zakon.kz.

Nakysheva M.K.

The Eurasian economic union and legal regulation of integration processes in the post-Soviet space

He emergence and establishment of the Eurasian Economic Union, as well as the interaction of the integration process, which made possible the emergence of the Customs Union. And also, on the effective functioning of the Eurasian Economic Union and that it is impossible to imagine without a co-ordinated macroeconomic policy, which provides for the development and implementation of joint actions of Member States of the Union in order to achieve a balanced economic development

Key words: Eurasian Union, the Eurasian Economic Union, the Customs Union, the Eurasian Economic Alliance.

Накишева М.К.

Еуразиялық экономикалық одақ және кеңес кезеңінен кейінгі интеграциялық үрдістерді құқықтық реттеу

Бұл мақалада еуразиялық экономикалық одақтың пайда болуы және құрылуының құқықтық алғышарттары және Кеден одағының пайда болуына себеп болған интеграциялық үрдістердің өзара арақатынасы туралы айтылады. Сонымен бірге, Еуразиялық экономикалық одақтың тиімді қызмет етуі және оны келісілген теңгерімді экономикалық дамуына қол жеткізу үшін одаққа мүше-мемлекеттердің бірлескен іс-әрекетін жобалау мен іске асыру.

Түйін сөздер: Еуразиялық одақ, Еуразиялық экономикалық одақ, Кедендік одақ, Еуразиялық экономикалық Альянс.

Накишева М.К.

Евразийский экономический союз и правовое регулирование интеграционных процессов на постсоветском пространстве

В статье рассматриваются правовые предпосылки возникновения и создания Евразийского экономического союза, взаимодействие интеграционных процессов, которые стали возможным благодаря появлению Таможенного союза. А также эффективное функционирование Евразийского экономического союза и то, что невозможно представить без проведения согласованной макроэкономической политики, которая предусматривает разработку и реализацию совместных действий государств-членов Союза в целях достижения сбалансированного развития экономики.

Ключевые слова: Евразийский союз, Евразийский экономический союз, Таможенный союз, Евразийский экономический альянс.

© 2016 Al-Farabi Kazakh National University

UDC 342

Nakysheva M.K.

Al-Farabi Kazakh National University,
Kazakhstan, Almaty
E-mail: mahink@mail.ru

THE EURASIAN ECONOMIC UNION AND LEGAL REGULATION OF INTEGRATION PROCESSES IN THE POST-SOVIET SPACE

The Eurasian union – the hypothetical confederative union of the states of the post-Soviet space with uniform political, economic, military, customs, humanitarian and cultural space. Often in mass media the term «Eurasian Union» is applied incorrectly as the reduced version of the name of the Eurasian economic union (EEU), but these projects is various on extent of integration.

«The Eurasian economic union is created, first of all, for simple people and in their blood interests. On huge space from Baltic to the Pacific Ocean, from the Arctic to Tien-Shan more than 180 million citizens of the State Parties get equal opportunities for business, free trade and employment, use of communications, expansion of interregional cooperation and humanitarian interaction. Having created the strong economic base, we strengthen friendship, neighborliness and trust between ours of the countries noted, Nursultan Nazarbayev.

We and people carried out an enormous work on preparation of all necessary interstate documents in which national interests, economic opportunities of each of our countries are considered is carried out – told the president of Kazakhstan.

The contract of the Eurasian economic union approves creation of the economic union within which freedom of the movement of goods is provided, of services, the capital and labor, carrying out the coordinated, coordinated or uniform policy in branches of economy, explained in the press service of the Eurasian economic commission.

The purpose of EEU – providing conditions for stable development of economies of member states in interests of increase of a standard of living of their population, comprehensive modernization, cooperation and increase of competitiveness of national economies in the conditions of global economy.

Effective functioning of the Eurasian economic union can't be presented without carrying out the coordinated macroeconomic policy which provides development and realization of joint actions of member states of the Union for achievement of the balanced development of economy. Also, According to the Contract, the main directions of carrying out the coordinated macroeconomic policy is formation of the uniform principles of functioning of economy of member states of the Union, ensuring their effective interaction, and also development of the general principles and reference points for

forecasting of social and economic development of the Parties.

«We hear and we see different interpretations and opinions of experts on the Eurasian economic union. I think, it is necessary to study and understand better that it not the political organization, for today this purely economic cooperation which is caused by need for our state.

If there is an economic integration there will be a world. If the whole continents with each other trade, all will want that everywhere there was an order, silence. That business and economy quietly developed» – the head of state told. «I don't want to prophesy again, but I am convinced absolutely that the Eurasian our union (The Eurasian economic union) and the European Union will surely cooperate. It is offered Allah» – Nazarbayev said in the interview which entered the documentary «with Nazarbayev about the Main Thing! »

It is known that the offer on creation of the Eurasian economic union was met ambiguously. One at once supported this idea, others showed care, being afraid that new association will make senseless the sovereignty of each of the republics which entered it or simply it will be impractical.

But integration of the new independent states – process objective, and it doesn't contradict political independence of each sovereign state. This process is regularity of development of world economy and the international division of labor which by the beginning of the XXI century led mankind to significant history According to the contract on creation of EEU, in the territory of the union freedom of the movement of goods, services, the capital and the labor, and also carrying out coordinated, coordinated or uniform policy in branches of economy are provided. Harmonization of national legislations to rules of the new union has to be complete during the 10-year period.

According to arrangements of member countries, In 2016 the common pharmaceutical market, by 2019 – a common market of the electric power, by 2025 – the market of oil, gas and oil products has to be created. Also in 2025 in Alma-Ata there has to begin work the supranational body for regulation of the financial market of the union.

Members of the Eurasian economic union won't be able to apply to each other protective measures in trade – measures of non-tariff regulation, special protective, anti-dumping and countervailing measures. The exception will be made by cases when protective measures are necessary for ensuring defense and safety, protection of life and health of the person and protection of the nature. By rules of the contract, such measures shouldn't be means of unjustified discrimination or the hidden restriction of trade. Before a condition of the Customs union allowed its participants to use mutual protective measures though they actually weren't put into practice. The right to enter sanitary, veterinary and sanitary and quarantine phytosanitary measures for members of the Eurasian economic union remains. Since the beginning of 2015 citizens of Russia, Belarus and Kazakhstan shouldn't get work permits for employment in any of the EEU countries. The citizens of member countries of EEU working in one of them under the contract more than half a year will pay income tax the same as it is paid by locals, but not foreign citizens.

The Eurasian economic union unlike the Customs union which formed the basis of creation of the Eurasian economic alliance, not three, but five countries are a part of new association. Except the founder states – Russia, Belarus and Kazakhstan – the EEU was adjoined by Armenia.

In our opinion, the main legal prerequisites of emergence and creation of the Eurasian economic union was, that after disintegration of the Soviet Union in the arisen former Soviet Union is the closest on welfare and economic development and such countries as Kazakhstan, Russia, Belarus, Kyrgyzstan and Armenia are closer. In this regard, as a result of close interaction of integration processes which connected, these closely related countries, emergence of the Customs union became possible. Legal process of creation of the Customs union was put even during the stay of existence of the Soviet Union, as a result of close, economic, economic and industrial connections of the countries of EEU, from Soviet period the powerful foundation for future, global, regional integration interactions and processes was laid. We consider that emergence of the Customs union on territories of the former Soviet empire this is very actual, but also at the same time, natural process. For years of existence of the Customs union, it showed the efficiency, real advantage for economies of Kazakhstan, Russia and Belarus. Of course, nobody denies, that fact that there were certain difficulties on the way of mutual rapprochement of economies, but all this was overcome, thanking, N. Nazarbayev, V. Putin and A. Lukashenko's political will.

The president of the Republic of Kazakhstan stood at the origins of renewal of close integration processes and actual became the ideological inspirer of creation of the Customs union and as in a consequence of emergence of such powerful

effective supranational structure, as the Eurasian economic union. In this connection, I hope that this union can become economic and foreign policy basis of unity of the former Soviet Union. However implementation of this integration project is impossible without public support.

References

1 http://strategy2050.kz/ru/news/5935
2 http://finance.nur.kz/347542.html
3 http://www.nur.kz/806619-prezident-kazakhstana-eaes-evrosoyuz.htm
4 Nazarbayev N., Eurasian economic union: theory or reality//«Izvestya», 19.03.2009g.
5 Declaration on formation of the Common economic space of Republic of Belarus, Republic of Kazakhstan and Russian Federation, http://www.akorda.kz.

Тажікбай Б.Е., Аширова Г.Т.

Организация защиты прав потребителей в ЕС: историко-правовой аспект

В настоящее время одной из актуальных проблем является изучение вопросов применения и совершенствования законодательства о защите прав потребителей. В связи с этим международный опыт, накопленный странами-участницами ЕС и ООН, представляется весьма полезным для нашего государства. Объектом исследования являются правовые нормы, регламентирующие защиту прав потребителей по национальному и международному законодательству. Исследуемые в статье вопросы непосредственно связаны с проблемами реализации потребителями своих прав.

Ключевые слова: защита гражданских прав, защита прав потребителей, продавцы, производители, потребители.

Tazhikbay B.E., Ashirova G.T.

Organization of consumer protection in the EU: historical and legal aspects

The relevance of the topic is to explore issues related to the use of the consumer protection. This is because the growth rate of the number of consumer in different directions high. In this connection, it is appropriate to disclose questions about their rights. The objects of the article are the legal norms governing the use of the rights of consumer protection on national and international legislation. The provisions of these regulations directly related to the issues of implementation of the executors of their rights.

Key words: protecting the rights of consumers (works, services), sellers, manufacturers, consumers.

Тажікбай Б.Е., Аширова Г.Т.

Еуропа Одағында тұтынушылардың құқықтарын ұйымдастыру: тарихи-құқықтық аспект

Қазіргі уақытта тұтынушылар құқықтарын қорғау туралы заңдарды қолдану және жетілдіру сұрақтары өзекті мәселелерінің бірі болып табылады. Осыған байланысты халықаралық тәжірибе жинақталған ЕО және БҰҰ құрамына кіретін елдердің тұтынушылар құқықтарын қорғау туралы заңнамасын зерттеу біздің мемлекетімізге тиімді болып қарастырылады. Зерттеу нысаны – тұтынушылар құқықтарын қорғауды реттейтін ұлттық және халықаралық заңнаманың нормалары. Мақалада зерттелген сұрақтар тұтынушылар құқықтарын жүзеге асыру мәселелерімен тікелей байланысты.

Түйін сөздер: азаматтық құқықтарды қорғау, тұтынушылар құқықтарын қорғау, сатушылар, өндірушілер, тұтынушылар.

© 2016 Al-Farabi Kazakh National University

УДК 347(4/9)

*Тажікбай Б.Е., Аширова Г.Т.

Казахский национальный университет имени аль-Фараби,
Республика Казахстан, г. Алматы
*E-mail: b.lawyer@bk.ru

ОРГАНИЗАЦИЯ ЗАЩИТЫ ПРАВ ПОТРЕБИТЕЛЕЙ В ЕС: ИСТОРИКО-ПРАВОВОЙ АСПЕКТ

Потребитель – это не просто покупатель или пользователь товаров и услуг, а лицо социальное, требующее защиты со стороны государственных и иных органов. В Программе ЕС провозглашались пять основных прав потребителя:

1) право на охрану жизни, здоровья и безопасность товаров и услуг;

2) право на защиту экономических интересов;

3) право на возмещение причиненного ущерба;

4) право на информацию и просвещение;

5) право на представительство (право быть услышанным) [1].

В «Общих положениях» Программы указывалось, что потребительская политика имеет недавнее происхождение. Она появилась как ответ на злоупотребления участников рыночных отношений, невозможность неподготовленному человеку осуществить адекватный выбор товара и защитить свои права в случае причинения вреда. Все это способствовало тому, что госорганы вынуждены были обеспечить защиту потребителю, а также побудить производителей и продавцов обеспечить качество, надежность и безопасность товаров и услуг, устранить методы нечестной торговли.

В Программе 1975 г. обозначалась приоритетная цель потребительской политики – полный учет индивидуальных и коллективных интересов потребителей в различных областях деятельности ЕЭС. В Программе закреплены пять основных задач ЕЭС в области защиты прав потребителей, а также средства их достижения:

1) защита потребителя от угрозы причинения вреда его жизни и здоровью;

2) защита экономических интересов потребителей;

3) оказание помощи, консультаций, способы возмещения ущерба, причиненного потребителям;

4) информирование и просвещение потребителей;

5) консультирование с представителями потребителей при принятии решений, затрагивающих их интересы [2].

Потребительские товары и услуги должны быть на рынке в таком состоянии, чтобы при нормальных условиях их использования они не были опасны для жизни и здоровья потребителей. В практической действительности должны существовать

процедуры отзыва опасных товаров и услуг, а потребители должны информироваться о любом риске или опасности, которые могут возникать при использовании товаров (услуг). Потребитель должен быть защищен от последствий вреда жизни и здоровью, причиненного некачественными товарами (услугами). Возмещение вреда возлагается на изготовителей (исполнителей) товаров и услуг [1].

Особые требования выдвигались в Программе в отношении продовольственных товаров и пищевых добавок; указывалось, что необходимо – создать единые или сближенные нормы Сообщества по производству продовольственных товаров, разработке единых списков допустимых пищевых добавок.

В основе защиты экономических интересов потребителей лежат следующие принципы:

1) исключение злоупотребления правами потребителей в односторонне составленных договорах и т. д.;

2) возмещение ущерба, причиненного ненадлежащего качества товарами и услугами;

3) предоставление потребителям средств защиты от ложной рекламы или умышленного введения в заблуждение в отношении товаров и услуг, включая финансовые услуги;

4) обеспечение достоверной информации относительно качества и свойств товаров (услуг) в рекламе, на упаковке либо иным способом;

5) обеспечение послепродажного обслуживания предметов длительного пользования;

6) предоставление широкого ассортимента товаров и услуг для адекватного потребительского выбора.

Основными направлениями деятельности в этой области назывались: гармонизация общих условий предоставления потребительского кредита; проведение исследований с целью установления принципов определения недобросовестной рекламы и возможностей возмещения ущерба, причиненного подобной рекламой; защита потребителей от недобросовестной торговой практики; улучшение ассортимента товаров и услуг [2].

Оказание помощи, консультаций, способы возмещения ущерба, причиненного потребителям. Информирование и просвещение потребителей. Комиссии ЕС поручалось изучение существующей системы оказания помощи потребителям, способов возмещения причиненного ущерба; арбитражное (третейское) рассмотрение и разрешение споров; разработка средств защиты потребителей в судах, в том числе определение возможности предъявления групповых (коллективных) исков [1].

Изготовители (продавцы, исполнители услуг) должны предоставлять потребителям информацию о природе, качестве, количестве и цене товара. Информация должна быть такой, чтобы потребитель мог сделать разумный выбор и иметь возможность потребовать возмещения любого причиненного ущерба.

В отношении пищевых продуктов намечалось разработать параметры, обязательные для информирования потребителей: состав, вес или объем, калорийность, дата изготовления и другая полезная информация. На Комиссию возлагалось провести сравнительные исследования существующих в странах Сообщества процедур консультирования потребителей и представителей потребителей через организации и общества защиты потребителей, а также побудить имеющиеся потребительские организации и общества к обмену информацией и опытом [1].

Вторая Программа ЕЭС о защите прав потребителей и информационной политике была принята 19 мая 1981 г. Эта Программа обеспечивала преемственность в решении задач, определенных в первой Программе и определяла дальнейшую политику Сообщества в данном направлении. Вторая Программа ЕЭС аналогично первой устанавливала принципы обеспечения основных прав потребителей. Отмечалось, что гарантия безопасности жизни и здоровья потребителей осуществляется путем гармонизации норм, относящихся к безопасности некоторых товаров; причем этот процесс не должен мешать свободному перемещению товаров внутри Сообщества. Гармонизация норм подразумевает установление определенных параметров качества, извещение о наличии в государстве – члене ЕЭС специальных норм анализа, тестирования, маркировки, стандартов безопасности [2].

При защите экономических интересов потребителей Программа учитывала принципы, заложенные в первой, одновременно предусматривая и новые направления – защиту специфических групп потребителей, учет интересов потребителей при проведении сельскохозяйственной политики, особенно в отношении цен и уровня снабжения [1].

Практика контроля за соблюдением законодательства о защите прав потребителей свидетельствует о явных пробелах в правовой культуре предпринимателей. Обусловлены они, главным образом, незнанием предпринимателями законодательства о защите прав

потребителей и других нормативных актов. По-прежнему не вошли в практику делового обращения предпринимателей такие критерии, как взаимная ответственность, доброжелательность и порядочность по отношению к потребителю и заинтересованность продавца (изготовителя) в продаже качественного товара (услуги). В связи с этим организациям по защите прав потребителей необходимо организовать комплексную работу с предпринимателями, проводить обучающие семинары по разъяснению правил торговли и законодательства о защите прав потребителей.

Литература

1 Объекты гражданских прав: монография / отв. Ред. М.К. Сулейменов – Алматы: НИИ частного права КазГЮУ, 2008.

2 Сергеев А.П. Право интеллектуальной собственности в Российской Федерации. – М.: Теис, 1996.

References

1 Obekty grajdanskyh prav: Monografya /Otv. red. M.K. Culemenov – Almaty: NII chastnogo prava KazGYU, 2008.

2 Cergeev A.P. Pravo intellectualnoi sobstvennosti v Rossiiskoi Federacii. – M.: Teis, 1996.

Ергөбек Ш.Қ., Саламатов Ш.Ж.

Кедендік кодекс кедендік қатынастарды реттеудегі негізгі қайнар көз ретінде

Мақалада бүгінгі таңдағы Қазақстан Республикасы Кеден ісі туралы Кодексі Қазақстан Республикасы кеден құқығының басты қайнар көзі ретінде зерттеліп талданды. Сонымен қатар, автор заңнамадағы соңғы өзгерістер мен толықтыруларға сай, кедендік заңнамадағы өзгерістерді қарастырады.

Түйін сөздер: Кеден Одағы, кеден қызметі, кеден органдары, құқықтық реттеу.

Ergobek Sh.K., Salamatov Sh.Zh.

Customs Code as the main source to regulate customs relations

Input a word in the article Code of the Republic of Kazakhstan «On Customs Affairs in the Republic of Kazakhstan» as a source of customs law of the Republic of Kazakhstan. And also the author reviewed recent changes in the customs legislation.

Key words: Customs Union, customs operations, the customs authorities, the legal regulation.

Ергобек Ш.К., Саламатов Ш.Ж.

Таможенный кодекс как основной источник в регулировании таможенных отношений

В статье расматривается Кодекс Республики Казахстан «О таможенном деле в Республике Казахстан» как источник таможенного права. Автором также рассмотрены последние изменения в таможенном законодательстве Республики Казахстан.

Ключевые слова: Таможенный союз, таможенная деятельность, таможенные органы, правовое регулирование.

© 2016 Al-Farabi Kazakh National University

ӘОЖ 347.73:336

*Ергөбек Ш.Қ., Саламатов Ш.Ж.

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Қазақстан Республикасы, Алматы қ.
*E-mail: Shyngys.ergobek@mail.ru

КЕДЕНДІК КОДЕКС КЕДЕНДІК ҚАТЫНАСТАРДЫ РЕТТЕУДЕГІ НЕГІЗГІ ҚАЙНАР КӨЗ РЕТІНДЕ

Қазақстан Республикасы тәуелсіздік алғанына биыл 24 жыл толады. Біздің елімізде өзіндік құқықтық жүйеміз қалыптасып жатыр. Қазақстан Республикасы Конституциясының 4-бабында «Қазақстан Республикасында қолданылатын құқық Конституцияның, соған сәйкес заңдардың, өзге де нормативтік құқықтық актілердің, Республиканың халықаралық шарттық және өзге де міндеттемелерінің, сондай-ақ Республика Конституциялық Кеңесінің және Жоғарғы Соты нормативтік қаулыларының нормалары болып табылады. Конституцияның ең жоғары заңдық күші бар және Республиканың бүкіл аумағында ол тікелей қолданылады» деп жарияланды [1].

Қазіргі заманда құқықтың қайнар көздері туралы көптеген ғылыми көзқарастар бар. Осы ғылыми көзқарастарға байланысты ерте заманнан қазіргі уақытқа дейінгі негізгі ойды қалыптастырады. Құқықтың қайнар көзі туралы негізгі бағытта тарихи тұрғыдан қарасақ бірнеше ой-пікірлер туындатады. Соның барлығы бірнеше монография, оқулық, ғылыми статьяларда орын табуда.

Демократиялық қоғам мен құқықтық мемлекет құрып жатқан Қазақстан бүгінгі таңда жауапты да тарихи кезеңді бастан кешіруде. Әлеуметтік-экономикалық жаңару мен саяси демократияландырудың жаңа кезеңіне қадам басқан ел өмірінде көптеген маңызды әлеуметтік-экономикалық, саяси-құқықтық өзгерістер орын алды. Қатынастар жаңа қарқын алып, олардың мәні түбегейлі өзгерді.

Қазақстан Республикасы тәуелсіздігін алуына байланысты еліміздің әлеуметтік, саяси, құқықтық және экономикалық өмірінің барлық саласы түгелімен өзгерді. Қоғамның жан-жақты даму процесінде ерекше орынды құқық, яғни Конституция мен нормативтік құқықтық актілер иеленеді. Онсыз құқықтық, демократиялық, әлеуметтік, зайырлы мемлекеттің құрылуы мүмкін емес.

Құқық қайнар көздері туралы мәселе құқық теориясы ғылымында басты орын алады және құқық түсінуде басты орынға ие. Кеңестік құқық ғылымында бұл мәселе кластық құқықтық түсінік төңірегінде зерттеліп, құқық қайнар көздерінің жүйесі нормативтік құқықтық актілердің жиынтығымен, яғни заң шығару жүйесімен алынып тасталып отырды.

Қазақстанның 1995 жылғы Конституциясында заңдар мен басқа да нормативтік құқықтық актілерімен қатар халықаралық шарттардың құқық қайнар көзі ретінде халықаралық құқықтың нормасы мен жалпы танылған қағидаларын бекіту барлық жалпы теориялық түсініктер мен құқық қайнар көздерін қайта саралауға себеп болды.

Еуразия құрлығының үлкен бөлігінде 80-жылдардың аяғы 90-жылдардың басында тоталитарлық империя – КСРО-ның қирауы, оның аумағында жаңа тәуелсіз мемлекеттердің құрылуы процесі жүріп жатты. Бұл өте күрделі процесс болып, белгілі бір мерзімді қамтыды. Қазақстанның тәуелсіз мемлекет ретіндегі құқықтық негіздің жасалуы оның КСРО құрамында болған дәуірінен басталды. 1990 жылы жарияланған «Қазақстан Советтік Социалистік Республиканың мемлекеттік егемендігі туралы Декларациясы» [2] және 1991 жылы қабылданған «Қазақстан Республикасының мемлекеттік тәуелсіздігі туралы» Конституциялық Заңы [3] мемлекеттік тәуелсіздігінің құқықтық негіздерін қалады.

Сонымен, әлемнің геосаяси картасында жаңа тәуелсіз Қазақстан мемлекеті пайда болды. Қазақстан Республикасының Конституциясында биліктің негізгі көзі оны мекендеуші, өз атамекенінде мемлекеттік биліктің қайнар көзі оны басқа да ұлттық топтар болып табылады. Қазақ мемлекеттілігінің өркендеуінің басты бағыты Қазақстанда өмір сүретін халықтардың егемендігін, тәуелсіздігін, жер аумағын қорғау, елдің экономикалық өркендеуіне жол ашып халықаралық қауымдастықтың беделді мүшесіне айналдыру.

Әрбір мемлекет өзінің мәні мен бағытына сәйкес, өз құқық жүйесін және де сол құқық жүйесіне негізделген мемлекеттік басқару органдары құрылымын қалыптастырады. Өз мемлекеттілігін қайта қалпына келтірген тәуелсіз Қазақстан да жаңа құқықтық негізде жұмыс істейтін мемлекеттік басқару органдарын қалыптастыра бастады. Сол мемлекеттік атқарушы билік органдарының маңызды бір буыны – кеден органдарының қызметі.

Кеден органы қазіргі заманғы мемлекеттік басқарудың буыны болғандықтан өзінің нақты қызмет ету аумағына, өз құзіретіне ие болып отырады. Және қазіргі жалпы әлемдік ғаламдану процесі жүріп жатқан кезеңде мемлекеттік басқару жүйесіндегі кеден органының маңызы мен мәні артып, оған жүктелетін қызметтің де түрі мен бағыты үнемі өзгеріп, түптеп келгенде «кеден органы» түсінігінің өзі жаңаша мәнге ие болуда.

1991 жылы 12 желтоқсанда Қазақстан Республикасының Президентінің Жарлығы бойынша елдің экономикалық мүдделерін қорғау мақсатымен Қазақстан Республикасының Кеден Комитеті құрылды. Құрылу сәтінен бастап, кеден ісі Қазақстан Республикасында экономиканың басқа да маңызды салаларымен бірге бір сатыда тұрды. Мемлекеттің кеден саясатын дұрыс және нәтижелі пайдалануы экономиканың басқа салаларының нәтижелі жұмысын бейнелейтін маңызды кезеңі болады. Осындай, кең көлемді мәселелер кеден ісі органдарының атқарып жатқан күнделікті қызметінсіз шешілмейді.

Кеден ісі Қазақстан Республикасында тауарларды және көлікті Қазақстан Республикасының кеден шекарасынан өткізуін, кеден дайындауын және бақылауын, кеден төлемдерді және салықтарды алуын, кеден тәртібін бұзушылармен күрес жүргізуін, кеден саясатының әр түрлі әдістерін қолдануын, мемлекет және сыртқы экономикалық және басқа әрекеттерді жүргізетін адамдар арасында әкімшілік қатынастарға негізделген кеден тәртібін, кеден саясатын жүзеге асырады.

1993 жылы 10 ақпанда Қазақстан Республикасының Министрлер Кабинеті «Қазақстан Республикасының шекарасынан тауарларды өткізу тәртібі және оларды ресми мәлімдеу» атты қаулы [4] шығарды. Бұл қаулы Қазақстан Республикасы Президентінің 25.01.92 жылы шыққан №585 «Қазақстан Республикасында экономиканы тұрақтандыру және нарықтық өзгертулерді кіргізу кезеңінде СЭҚ ұйымдастыру» атты жарлығын орындау мақсатымен шықты. Қаулыда анықталған: Қазақстан Республикасының кеден шекарасынан өтетін тауарлардың және басқа мүліктің СЭҚ шеңберінде ресми мәлімдеуі (декларациясы) болу керек, белгілеген бойынша – жүк кеден декларациясы. Мемлекетіміз егемендік алған уақытта, 1991 жылы 24 желтоқсанда кедендік тариф реттеу мәселелерін қарайтын «Кеден тарифі және салықтар туралы» заң шықты, 1991 жылы 12 желтоқсанда үкіметтің шешімдері бар, нормативтік Кодексіне сай әкімшілік заң бұзушылық туралы Қазақстан Республикасы Президентінің «Қазақстан Республикасының Кеден Комитетін құру туралы» атты жарлығы шықты. Кеден ісінің құқықтық қамтамасыз етуі заң шығаратын актіде, 1995 жылы 20 шілдеде «Қазақстан Республикасының кеден ісі туралы» Қазақстан Республикасының Президентінің жарлығымен жүзеге асырылған. Кеден құқығының қайнар көздері 1998 жылы 24 наурызда қабылданған «Нормативті-құқықтық

актілер туралы» Қазақстан Республикасы заңына сәйкес жіктеледі және негізгі, негізгі емес болып бөлінеді. Бұл қатарда алдыңғы орында Қазақстан Республикасы Конституциясы, осыдан кейін заңдар, Президент Жарлықтары мен Қаулылары, Үкімет актілері, Кеден комитетінің актілері, құқықтық және кеден ісіне байланысты Қазақстан Республикасы қатысқан халықаралық шарттар мен келісімдер тұр. Соның ішінде 21-баптың мазмұнына үңілетін болсақ, әрбір адам заңдармен тікелей белгіленген жағдайлардан басқа реттерде еркін жүруге, тұрғылықты орнын таңдауға құқығы бар. Әркім республика аумағынан еркін кетуге және ешқандай кедергісіз оралуға құқығы бар. Ал 26-бапқа сәйкес әркімнің кәсіпкерлікпен айналысуға еркі бар, сонымен бірге өзінің мүлкін қандай да болсын заңды кәсіпкерлік қызметке пайдалану бостандығы бар. Қазақстан Республикасы Президентінің «Қазақстан Республикасындағы кеден ісі туралы» заң күші бар Жарлығының 19-бабы әрбір тұлғаға тауарлар мен көлік құралдарын еркін кіргізуге және шығаруға бірдей құқық береді. Егер заңда тікелей көрсетілмесе, ешкімді де Қазақстан Республикасы аумағына тауарлар мен көлік құралдарын еркін кіргізу немесе шығару құқығынан айыруға немесе оны шектеуге болмайды. Ал Конституцияның 35-бабы заңда белгіленген салықтар, алымдар және басқа да төлемдердің міндетті екендігін анықтайды.

«Кеден ісі туралы» жарлық Қазақстан Республикасы бекіткен ТМД елдерінің заңнамаларының негізінде дайындалған. Қазіргі уақытта кеден органдары өз қызметінде 2010 жылы 30 маусымда шыққан Қазақстан Республикасының Кеден кодексін [5] басшылыққа алған.

Кеден кодексі – ол тікелей әсер ететін құқықтық акті, сол себептен заң күшіндегі актілердің саны шектеліп азаяды. Кеден кодексінің негізгі нормалары: тауарлардың және көліктің кеден дайындау мен кеден бақылауға қажет құжаттарын анықтау, тауарлардың кейбір категориялары (түрлері) үшін арнайы кеден процедураларды (әрекеттерді) белгілеу. Басқару және бағалау жүйесін қолдану, лауазымды адамдардың, СЭҚ қатысушыларының және кеден қызметінің басқа адамдарының (кеден брокерлерінің, уақытша сақтау қойма иелерінің құқықтары мен міндеттерін және жауапкершілігін анық айыру), кеден төлемдерін есептеу, төлеу, қамтамасыз ету және қайтару мәселелерін талдап, тәртібін белгілеу қатынастарын реттейді.

«Қазақстан Республикасындағы кеден ісі туралы» Қазақстан Республикасының кодексін қолданысқа енгізу туралы» заң мақсаты сыртқы экономикалық қызметке қатысушылар үшін өтпелі ережелерді ескере отырып, «Қазақстан Республикасындағы кеден ісі туралы» Қазақстан Республикасының кодексін кезең-кезеңмен қолданысқа енгізу болып табылады.

2007 жылғы 6 қазанда Душанбе қаласында мемлекеттер басшыларының саммитінде қол жеткізген уағдаластықтарға сәйкес Беларусь, Қазақстан және Ресей сынды үш мемлекеттің шеңберінде Кеден одағын құру үшін бірыңғай мәмілелер жасалды. Осыдан кейін алдымызда кедендік тарифті және үшінші елдермен сыртқы сауданы реттеудің өзге шараларын, үшінші елдермен қарым-қатынаста сауда режімін, кедендік баждарды және баламалы күші бар өзге баждарды, салықтарды және алымдарды есептеу және бөлу тәртібін белгілеу туралы мәселелерді шешу міндеті тұрды. Сонымен қатар тауарларды декларациялау мен кедендік төлемдерді төлеу ережесін және кедендік режімдерді қоса алғанда, кедендік реттеудің біріздендірілген тәртібі де айқындалуы тиіс еді. Осындай мақсатты жүзеге асыру, яғни, кедендік реттеуді бірізділендіру мен оның Кеден одағының кедендік аумағында кедендік реттеудің бірыңғай құқықтық негіздерін құру үшін 2009 жылғы 27 қарашада Минск қаласында Беларусь Республикасының, Қазақстан Республикасының және Ресей Федерациясының Мемлекет басшылары қабылдаған Кеден одағының Кеден кодексі әзірленді. Оны дайындаудың негізіне Киото қаласында қол қойылған 1999 жылғы редакциядағы Кедендік рәсімдерді үйлестіру мен оңайлатудың халықаралық конвенциясының нормалары алынды. Мұнда, Қазақстан бұл конвенцияға 2009 жылғы ақпанда қосылғанын атап өту қажет. Аталған конвенция Сыртқы экономикалық қызметке (СЭҚ) қатысушылар мен кеден қызметінің арасындағы өзара қарым-қатынастың негізгі принциптерін айқындайды. Ең бастысы, бұл принциптерде кедендік ресімдеудің рәсімдерін оңайлату, бақылауды іріктеу жүйелеріне негізделген декларанттар мен кеден органдары арасындағы қарым-қатынастарды ырықтандыру, тәуекелдерді және посткедендік аудитті қолдану қаралған. Осы орайда Кеден одағына мүше мемлекеттер үшін Кеден одағының Кеден кодексін және бірқатар халықаралық шарттар мен Кеден одағы комиссиясының шешімдерін қабылдауға байланысты тараптардың ұлттық кеден заңнамасын әзірлеуі үшін нормативтік құқықтық база құрылды. Атап айтқанда, кодекстің Жалпы бөлімінде кедендік реттеу және кеден органдары-

ның СЭҚ-қа қатысушылармен қарым-қатынасы саласындағы негізгі ережелер регламенттеледі. Ал Ерекше бөлім кедендік операцияларды жүргізуге, декларациялауға және кедендік рәсімдерге, кедендік төлемдерді есептеу мен өндіріп алу тәртібіне байланысты ережелерді, сондай-ақ кеден ісі саласындағы әкімшілдендіру, оның органдарында қызмет ету шарттары мен тәртібі бойынша ережелерді айқындайды. Осы құжат, яғни, жаңа Кеден кодексі 2010 жылғы 1 шілдеден бастап күшіне енген соң, Қазақстан Республикасы кеден органдарының практикасына жаңа түсініктер енгізілетін болады. Сөйтіп бірқатар құқықтық қатынастар жаңадан реттеледі [6].

Кедендік одақ және ТМД шеңберіндегі кодификациялық жұмыстар ішкі аспект болып табылады. Нақты кодификациялық жұмыстарды Кеден Одағы мен Тәуелсіз Елдер Достастығы сияқты біріккен мемлекеттердің аясында жүргізу ішкі аспект болып табылады. Рас, мұнда әрбір мемлекет өзінің егемендігі мен тәуелсіздігіне негізделуі мүмкін және негізделетін болады. Ұлттық заңдарды үйлестіру мақсатына осы жұмыстарды келісімді ұйымдастырғанда жетуге болады. Бұлай болмаған жағдайда, әңгіме модельді заңдар әрекетінің қандай да бір мемлекеттерде таралуы туралы, бұл ішкі мемлекеттік процедураларын, ратификациямен бірге, қосымша орындауға әкеліп соқтырады, не олардың толық көлемде, өзгеріссіз, ұлттық актілер түрінде рәсімделген күйінде қабылдануы туралы болмақ. Ұлттық заңдарды үйлестіру мақсатына қол жеткізуде бірлескен жұмыстардың маңызы зор. Олай болмаған жағдайда, мемлекеттің ішкі процедураларын қосымша өзгертуге тура келеді. Моделдік заң жобаларын қабылдағаннан кейін оларға сәйкесінше түсіндірме беруге тырысу керек. Себебі, олар, құқықтық тәжірибе көрсеткендей, дер кезінде және қысқа мерзімде пайдаланылмай қалуы мүмкін. Қазақстанда кеден саясаты мен кеден ісін біріктіретін кеден саласын қызметтендіру тек қана егеменді елдерге тән, бұл халықаралық кеден заңында қолданылатын құқықтық ұғымдарға кейбір түзетулер енгізуді талап етеді. Сонымен қатар, кеден ісін әрбір мемлекеттің кеден саясаты мен кеден саласының мақсаттары мен міндеттеріне жетудің құралы ретінде қарастыру керек. Осындай тәсіл арқылы Кеден Одағына кіретін мемлекеттердің құқығына қысым жасамай-ақ, оның аумағында бірлесіп жұмыс істеу, не тіпті кеден ісі мен оның құрамдас бөліктерін біріктіру туралы батыл айтуымыз қажет. Бұл ретте кедендік одақ шеңберіндегі кеден ісінің және оның құрамдас бөлігінің бірігуі немесе бірлескен жұмысы жайлы айқын айтуға болады. Бірақ, бұл жерде Одаққа кіретін мемлекеттердің құқықтары ескерілуі қажет [7].

Қазақстан Республикасының кеден ісі туралы Кодексінің3-бабындаанықталғандай:«Қазақстан Республикасының кеден заңнамасы Қазақстан Республикасының Конституциясына негізделеді және мыналардан:осы Кодекстен; қабылдануы осы Кодексте көзделген нормативтік құқықтық актілерден тұрады. Егер Қазақстан Республикасы ратификациялаған халықаралық шартта осы Кодекстегіден өзгеше ережелер белгіленсе, онда халықаралық шарттың ережелері қолданылады. Егер осы Кодексте өзгеше белгіленбесе, кедендік декларацияны немесе өзге де кедендік құжаттарды тіркеу күні қолданылатын кеден ісі саласындағы кедендік-тарифтік реттеу шаралары, тыйым салулар мен шектеулер, Қазақстан Республикасының кеден және салық заңнамалары қолданылады. Қазақстан Республикасының кеден заңнамасында белгіленген талаптарды бұза отырып, Кеден одағының кедендік шекарасы арқылы тауарлар өткізілген кезде, егер осы Кодексте өзгеше белгіленбесе, тауарлар Кеден одағының кедендік шекарасын іс жүзінде кесіп өткен күні қолданылатын Қазақстан Республикасының кеден және салық заңнамасы, кедендік-тарифтік реттеу шаралары, тыйым салулар мен шектеулер қолданылады. Егер Кеден одағының кедендік шекарасын тауарлар іс жүзінде кесіп өткен күн белгіленбесе, белгіленген талаптарды бұзушылықтар анықталған күні қолданылатын Қазақстан Республикасының кеден және салық заңнамалары, кедендік-тарифтік реттеу шаралары, тыйым салулар мен шектеулер қолданылады. Осы Кодекс Қазақстан Республикасындағы кеден ісінің құқықтық, экономикалық және ұйымдық негіздерін айқындайды және Қазақстан Республикасының егемендігі мен экономикалық қауіпсіздігін қорғауға, Қазақстан экономикасының дүниежүзілік экономикалық қатынастар жүйесіндегі байланыстарын жандандыруға және сыртқы экономикалық қызметті ырықтандыруға бағытталған» [5].

Қазақстан Республикасы Президентінің 2009 жылғы 24 тамыздағы №858 Жарлығымен бекітілген Қазақстан Республикасының 2010 жылдан 2020 жылға дейінгі кезеңге арналған Құқықтық саясат тұжырымдамасында [8] Кеден заңнамасы кедендік ережелер мен рәсімдерде халықаралық сауданы және алмасуды дамытуға кедергі келтіретін алшақтықтарды жою және артық әкімшілік кедергілерді азайту

мақсатында мүдделі тараптарға барлық қажетті ақпарат берілуі тиіс, деп көрсетілген. Бұл ретте, «Қазақстан Республикасындағы кеден ісі туралы» Қазақстан Республикасы кодексінің 10-бабында кеден органдарының негізгі міндеттерінің бірі ретінде кеден ісі саласында ақпарат және кеңес беруді өтеусіз жүзеге асыру белгіленген. Аталған міндеттерді жүзеге асыру үшін, кеден органдарымен мүдделі тұлғаларға ақпарат және кеңес беру мәселелері Кодекстің арнайы 4-тарауында қарастырылған. Кеден органдары мүдделі тұлғаларға Қазақстан Республикасының кеден заңнамасына қатысты мәселелер және кеден органдарының құзыретіне кіретін өзге де мәселелер бойынша кеңестер береді. Кеден органдарының кеңес беруі ауызша және жазбаша нысандарда тегін жүзеге асырылады. Кеден органы мүдделі тұлғаның жазбаша сауал салуы бойынша ақпаратты мүмкіндігінше қысқа мерзімде жазбаша нысанда, бірақ Қазақстан Республикасының заңнамасында белгіленген мерзімнен кешіктірмей беруге міндетті. Кеңес беру кезінде кеден органдарының лауазымды адамдары кеден органының атынан кедендік декларацияларды және Қазақстан Республикасының кеден заңнамасына сәйкес кеден органына ұсынылуға жататын өзге де құжаттарды тексермейді, сондай-ақ мұндай кедендік декларациялар мен құжаттарды жасамайды. Бұл ретте, кеңес беруді жүргізу кезінде мүдделі тұлғаларға берілген ақпарат тауарларға қатысты кедендік операцияларды жасау кезінде кеден органының немесе оның лауазымды адамының шешім қабылдауы немесе іс-әрекет (әрекетсіздік) жасауы үшін негіздеме болып табылмайтындығын ескеру қажет. Сонымен қатар, Қазақстан Республикасының кеден заңнамасы туралы ақпараттандыру ресми және өзге де мерзімдік баспасөз басылымдарында Қазақстан Республикасы кеден заңнамасының нормативтік-құқықтық актілерін жариялау жолымен, сондай-ақ ақпараттық технологияларды пайдалана отырып, олар туралы ақпаратты телевизия және радио арқылы жалпы жұрттың назарына жеткізу жолымен жүзеге асырылады. Қазақстан Республикасының кеден заңнамасы туралы ақпараттандыру ауызша түсіндірулер мен хабарландырулар, ақпараттық стендтер, табло, буклеттер және өзге де баспа материалдары, сондай-ақ бейне-, дыбыс және Қазақстан Республикасының кеден заңнамасы туралы ақпарат тарату үшін қолданылатын басқа да техникалық құралдар пайдаланыла отырып, оның ішінде көпшіліктің қолы жетімді және тегін таныстырылатын мынадай жерлерде: кеден одағының кедендік шекарасы арқылы өткізу пункттерінде; әуежайларда, теміржол және автомобиль станцияларында, су порттарында; халықаралық тасымалдарды орындайтын көлік құралдарында; кедендік бақылау аймақтарында, сондай-ақ кеден органдары айқындайтын өзге де жерлерде жүзеге асырады. Кеден органдары тұлғалардың ресми интернет-ресурстарында орналастырылған Қазақстан Республикасының кеден заңнамасы туралы ақпаратқа олардың кедергісіз қол жеткізуін қамтамасыз етеді [9].

Қорыта айтарымыз, Қазақстанның өзге мемлекеттермен кедендік қарым-қатынастары, әрқилы кедендік келісімдер жасауы, халықаралық кедендік ұжымдарға мүше болуы, Кедендік одақтарға кіруі, т.б. жағдаяттары оның кеден органдарының құқықтық мәртебесі мәселелеріне, кеден құқығы нормаларына терең әсер етері сөзсіз. Қазақстан Республикасының кеден қызметін дамыту және кеден қызметін халықаралық стандарттар мен Дүниежүзілік сауда ұйымына кіру жөніндегі талаптарға сәйкес келтіру мақсатында құқықтық базаны одан әрі жаңғырту ісін жалғастыруымыз қажет.

Әдебиеттер

1 Қазақстан Республикасының Конституциясы. 30.08.1995 ж. – Алматы: «Норма М», 2015. – 40 б.

2 «Қазақстан Советтік Социалистік Республикасының мемлекеттік егемендігі туралы Декларациясы» 1990 жыл 25 қазан

3 Қазақстан Республикасының «Мемлекеттік тәуелсіздігі туралы» Заңы. 1991 жылы 16 желтоқсан

4 Қазақстан Республикасының Министрлер Кабинеті «Қазақстан Республикасының шекарасынан тауарларды өткізу тәртібі және оларды ресми мәлімдеу» қаулысы 1993 жыл 10 ақпан

5 Қазақстан Республикасының Кеден ісі туралы Кодексі 2010 жыл 30 маусым

6 Смайылов Б. Жаңа Кеден Кодексі бұл еліміздің интеграциялық мүмкіндіктеріне жол ашады http://egemen.kz/old/2010/?p=8404

7 Әлібеков С.Т. Қазақстан Республикасының кеден құқығы: Оқулық. – Алматы: Нұр-пресс, 2007. – 267 б.

8 «Қазақстан Республикасының 2010 жылдан 2020 жылға дейінгі кезеңге арналған Құқықтық саясат тұжырымдамасы» Қазақстан Республикасы Президентінің 24 тамыз 2009 ж. № 858 санды Жарлығы// Егемен Қазақстан-28 тамыз 2009 ж.
9 Тленшин Т. Кеден заңнамасын түсіндіру мәселелері http://ontustik.gov.kz/ru/node/4450

References

1 Kazakstan Respublikasynyn Konstitucijasy. 30.08.1995 zh. – Almaty: «Norma M», 2015 zh. – 40 b.
2 «Kazakstan Sovettik Socialistik Respublikanyn memlekettik egemendigi turaly Deklaracijasy» 1990 zhyl 25 kazan
3 Kazakstan Respublikasynyn «Memlekettik təuelsizdigi turaly» Zany. 1991 zhyly 16 zheltoksan
4 Kazakstan Respublikasynyn Ministrler Kabineti «Kazakstan Respublikasynyn shekarasynan tauarlardy ötkizu tərtibi zhəne olardy resmi məlimdeu» kaulysy 1993 zhyl 10 akpan
5 Kazakstan Respublikasynyn Keden isi turaly Kodeksi 2010 zhyl 30 mausym
6 Smajylov B. Zhana Keden Kodeksi bұl elimizdin integracijalyk mүmkindikterine zhol ashady http://egemen.kz/old/2010/?p=8404
7 Əlibekov S. T. Kazakstan Respublikasynyn keden kұkygy: Okulyk. –Almaty: – Nұr-press, 2007. – 267 b.
8 Kazakstan Respublikasynyn 2010 zhyldan 2020 zhylga dejingi kezenge arnalgan Kұkyktyk sajasat tұzhyrymdamasy» Kazakstan Respublikasy Prezidenttinin 24 tamyz 2009 zh. № 858 sandy Zharlygy// Egemen Kazakstan-28 tamyz 2009 zh.
9 Tlenshin T. Keden zannamasyn tүsindiru məseleleri http://ontustik.gov.kz/ru/node/4450

3-бөлім

АЗАМАТТЫҚ ҚҰҚЫҚ ЖӘНЕ ЕҢБЕК ҚҰҚЫҒЫ

Раздел 3

ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО И ТРУДОВОЕ ПРАВО

Section 3

CIVIL LAW AND LABOUR LAW

Тыныбеков С.Т.,
Жақсыбек М.Ж.

Қазақстан Республикасының заңнамалары негізіндегі бала асырап алудың құқықтық аспектілері

Берілген мақалада Қазақстан Республикасының заңнамалары негізіндегі бала асырап алудың құқықтық аспектілеріндегі процессуалды мәселелер қарастырылады. Бала асырап алудың құқықтық институты мен оның тиімділігі қарастырылады. Бала асырап алуды жетілдіруге бағытталған шаралар ұсынылады. Қазақстан Республикасындағы бала асырап алудың процестеріндегі мәселелерге айқын мысалдар келтіріледі, оны шешу жолдары ұсынылады.

Түйін сөздер: асырап алу, қамқоршылық, ата-ана, құқық, тәрбие.

Tynybekov S.T.,
Zhaksybek M.Zh.

Legal aspects of children adoption under the legislation of the Republic of Kazakhstan

This article considered procedural problems of children adoptionunder the legislation of the Republic of Kazakhstan. Also considered legal institution of the adoption and its efficiency. There are offering measures to improve the adoption. Sujesting examples for procedural problems of children adoptionunder the legislation of the Republic of Kazakhstan, offering measures to decide them.

Key words: adoption, trustee, parents, civil law, fosterage.

Тыныбеков С.Т.,
Жаксыбек М.Ж.

Правовые аспекты усыновления детей по законодательству Республики Казахстан

В настоящей статье рассматриваются процессуальные проблемы правовых аспектов усыновления детей по законодательству Республики Казахстан. Рассматривается правовой институт усыновления и его эффективность. Предлагаются меры для совершенствования професса усыновления. К процессуальным проблемам усыновления детей по законодательству Республики Казахстан приводятся яркие примеры, предлагаются меры для их решения.

Ключевые слова: усыновление (удочерение), попечительство, родители, право, воспитание.

© 2016 Al-Farabi Kazakh National University

ӘОЖ 347.61/.64

Тыныбеков С.Т., *Жақсыбек М.Ж.

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Қазақстан Республикасы, Алматы қ.
*E-mail:Marat.Zhaksybek@mail.ru

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ЗАҢНАМАЛАРЫ НЕГІЗІНДЕГІ БАЛА АСЫРАП АЛУДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

Балалардың, оның ішінде жетім балалар мен ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балалардың заңды мүдделерінің қорғалуы мен құқықтарының сақталуы – мемлекетіміздің саясатының негізгі басымдылығының бірі болып табылады. Қазіргі таңда адамзат өмірі өрісіндегі бірден-бір маңызды, көңіл бөлетін мәселелердің бірі – бала, оның қазіргі және болашақ тағдыры, оның бақыты, денсаулығы, қауіпсіздігі. Оны қоршап жатқан немесе өмірінде орын алмаған қамқорлық. Нақ осы бағыттар бала өмірінің негізін қалаушы болып табылады және оның дұрыс орналасуынан өміріміздің жалпы мәнді құрылымы айқындалады. Әлемдік қоғамның «балаға оның тұлға ретінде толық және үйлесімді дамуы үшін отбасы ішінде бақыт, махаббат ортасы қажет» деген тұжырымдамасы кездейсоқ емес [1]. Қазақстан Республикасының отбасылық заңнамасы балаларды тәрбиелеуге қабылдаудың бірнеше нысандарын орнатады: қамқоршылық және қорғаншылық, асырап алу, патронат. Алайда осы ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балаларды тұрақты түрде орналастыру нысандарының ішінде асырап алудың орны ерекше.

ҚР-дың Жоғарғы Соты 22.12.2000 жылдан № 17 «Бала асырап алу жайлы істерді қарастыруда соттардың неке және отбасы жайлы заңнаманы қолданудың кейбір мәселелері жайлы» қаулы қабылдады [2], ол бұл мәселелер бойынша басты мәлімдемелерді құрайды. Заңды баспалар беттерінде және бұқаралық ақпарат құралдарында бала асырап алудың құқықтық, әлеуметтік, этикалық мәселелері жиі талқыланады. Алайда көптеген процессуалды мәселелер қатары даулы немесе шешілмеген болып қалуда.

Ең алдымен, бала асырап алу институтының болуының қажеттілігін атап өту керек. Оның үстіне әдебиетте айтылған пікір бойынша, тек туыстары мен жұбайының балаларын асырап алуға рұқсат беруге болады [3]. Асырап алудың барлық басқа жағдайлары баланың мүдделеріне сай келмейтіні жарияланады, себебі қаны басқа адамдар ешқашан да балаға өз ата-анасын алмастыра алмайды. Автор балалардың отбасында тәрбиеленудің басқа түрлерін кеңейтуге жақ, оның ішінде келісілген қатынастар да ұйғарылады. Себебі бұл жағдайда асырап алушы ата-ананың құқықтары мен міндеттері, сонымен қатар қамқор-

шылық және қорғаншылық органдарының асырап алушы отбасына деген қатынастарының міндеттері нақтылануы мүмкін.

Мұндай көзқараспен келісуге болмайды. Бала асырап алу институты қажет. Бұл тек қазіргі таңдағы бала асырап алу мөлшерінің көптігі тәжірибесімен ғана емес, сонымен қатар берілген институттың болу тарихымен дәлелденеді [4]. 1917 жылы бала асырап алуды жоюдың неге алып соққанын ескерсек жеткілікті. Сонда панасыз балалар саны көбейді, балаларды отбасыларына тиісті заңды рәсімдемесіз қабылдау жағдайлары таралды, бала асырап алудың пайда болған қатынастарын бекіту үшін ең болмаса ұқсас құқықтық институттарды қолдануға әрекеттенді. Заңнамалық тыйым салғанға қарамастан, соттарға бала асырап алу жайлы өтінішпен арыздар түсе берді [5].

Бала асырап алуға балама ретінде қарастырылатын, балаларды отбасына орналастырудың басқа тәсілдеріне қатысты келер болсақ, нақты осы асырап алу балаға барынша отбасылық өмір жағдайына жақын мүмкіндік құратынын ескере кетейік. Қазақстан Республикасының «Неке және отбасы жайлы» кодексі (НОжК) [6] баланың отбасында тәрбиеленуіне басымдылық жариялайды және әр баланың отбасында өмір сүруі мен тәрбиеленуі құқығын бекітеді (бап.60 НОжК). Бала асырап алудың құқықтық институтының болуы баланың осы маңызды құқығының сақталуының негізгі кепілінің бірі болып табылады.

«Жаңа туыстар ешқашан көмек бермейді», «аналық түйсік өгей шешеге жат» деген сенім негізсіз. Әрине, қаны бір ата-ана мен балаға қарағанда, қандары бөлек ата-аналар мен балаға тамаша отбасылық қатынастар орнату қиындау. Алайда осыған бола бала асырап алу қажет емес деген шешімге келуге болмайды. Асырап алушы мен асырап алынушы қаншалықты бақытты отбасын құра алатынын барынша анықтай алу үшін психологиялық, генетикалық әдістерді, заңды механизмдерді табу қажет. Әрине, аналық түйсік ылғи «көріне» бермейді. Түрлі мәліметтер бойынша, Қазақстанда ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балалар саны оннан, он бес мыңға дейін жетеді [7]. Бірақ бұл балалардың барлығы дерлік жетім емес. Туған әке-шешелерінің өздері кейде көмек көрсетпейді, сонымен қатар балаға қол көтереді. Оған дәлел 2015 жылғы санақ. Мемлекеттік мекемелерде тәрбиеленіп жатқан 96 мыңға жуық балалардың тірі ата-аналары болды. Тәрбиелеуден бас тартқан, ата-аналық құқықтарынан айырылған, бас бостандығынан айыру орындарында болған [8].

Енді Қазақстан Республикасында бала асырап алудың құқықтық аспектілеріндегі процессуалды мәселелерге тоқтала кетейік. Асырап алу істерінің көбісі бұл – өгей әке-шешенің өгей балаларды асырауы (жалпы асырап алу санының 60-64%) болып табылады [9]. Жалпы бала асырап алу мәселесінің қойылуы – оған деген қолайлы отбасылық ортаның құрылғандығының және оның мүдделеріне сай келетіндігінің дәлелі. Ата-ананың баламен тұруы – бала мүдделерінің қорғалуының маңызды кепілі. Алайда, қарастырылып отырған жағдайда құқықтық байланысты рәсімдеу сот шешімі түріндегі мемлекеттік мақұлдауды талап етпейді, ал оның рәсімдеуіне әкімшілік акт жеткілікті деген пікірмен келісуге болмайды [10].

Құқық қорғаудың соттық түрі – азаматтардың заңды мүдделері мен құқықтарының сақталуын қамтамасыз ететін ең қолайлысы екені жалпы мойындалған. Асырап алу жайындағы істерді қарастырғанда тек асырап алынушының ғана емес, сонымен қатар асырап алушылар, ата-аналардың да мүдделері мен құқықтары сақталуы тиіс. ҚР-дың Азаматтық процессуалды кодексінің(АПК) 5-бабы азаматтық сот ісінің мақсаты ретінде азаматтардың келіспейтін құқықтарының қорғалуын да жариялайды [11]. Асырап аларда ата-аналары балаға деген құқықтары мен міндеттерін жоғалтады. Яғни, олардың ата-аналық құқықтары асырап алушылармен келісіледі, таласқа түседі. Кей жағдайларда ата-аналары балаларының асыранып алуына келісім берсе, кей жағдайларда олар өздерінің ата-аналық құқықтарын қорғауға тырысады.

Осылайша, егер өгей балаларды асырап алуды орнату үшін әкімшілік, ал асырап алудың басқа жағдайларына соттық тәртіп орнатылса, асырап алынушы өгей балалардың әке-шешелері, басқа асырап алынушылардың әке-шешелеріне қарағанда нашар жағдайға тап болады. Олар соттық тәртіпте қарастырылатын істе ұсынылатын, ата-аналық құқықты сақтау тәсілдерін қолдану мүмкіндігінен айырылады. Бұған жол беруге болмайды, себебі бұл ҚР-дың Конституциясының 1-бөлімінің 14-бабында бекітілген азаматтардың теңдік қағидасына қайшы келеді.

Асырап алу бойынша зерттелген істердің қатарында мән-жайдың толық емес анықталуы аңғарылды. Ол өз ішінде асырап алынушылардың ата-аналарының асырап алуға келісімін беруге деген құқықтарының бұзылуына мүмкіндік туғызды. Осылайша, М-ң кәмелеттік жасқа толмаған Е-ні асырап алу ісі бойынша, қамқорлық органының тұжырымдамасында

асырап алынушының анасының қайтыс болғаны жайлы айтылады, бірақ ол істің басқа мәліметтерімен дәлелденбейді. Сот кәмелеттік жасқа толмаған асырап алынушының анасының қайтыс болғанын растайтын куәлікті немесе басқа да құжаттарды талап етуі қажет еді.

Азаматтық процессуалды кодексінің 64-бабына сәйкес, сот дәлелдеу мәнін іс бойынша анықтайды. Мұнда асырап алу бойынша барлық істер үшін орнату қажет жағдайлар кіреді. Одан бөлек, істің ерекшелігіне байланысты басқа да жағдайларды анықтау қажет. Көп жағдайда дәлелдеу мәнінің жалпы мәселелері асырап алу бойынша істердің барлығында анықталады, ал істің ерекше жағдайлары ылғи ескерілмейді. Осылайша, М-ң кәмелеттік жасқа толмаған Е-ні асырап алу ісінде, асырап алынушының анасының қайтыс болғаны жайлы айтылады. НОжК-ң 5-тармағы, 100-бабына сәйкес, асырап алынған баланың ата-анасының бірі қайтыс болса, қайтыс болған ата-ананың әке-шешелерінің (баланың ата-әжесінің) өтініші бойынша, қайтыс болған ата-ананың туыстарына қатысы бойынша жеке мүліктік және мүліктік емес құқықтар мен міндеттер сақталуы мүмкін. Әрине егер де баланың мүдделері оны талап етсе. Алайда сот асырап алынушы Е-ң ата-әжесінің тірі не өлі екенін анықтамады, оларды іске қатысуға тартпады, немересімен олардың құқықтық қатынастарының сақталуы жайлы мәселеге деген олардың қатынасын анықтамады.

НОжК-ң 4-тармағы, 97-бабында қарастырылған, асырап алу құпиясын сақтау мақсатында, асырап алынушы мен оның ата-әжесі арасында құқықтық байланысты сақтау жайлы ережені қолдану – тек балаға он жас толғанда немесе асырап алушы баланың аты-жөнін өзгерту бойынша өтініш беріп жатпаса ғана мүмкін болады деген пікір әдебиетте айтылып кеткен. Бірінші жағдайда – асырап алуға баланың келісімі берілуі керек, демек ол бала үшін құпия болмайды. Екінші жағдайда – асырап алынушы ерте ме, кеш пе өзінің аты-жөнінің асырап алушыдан өзгеше екенін аңғаратыны айқын.

Яғни мұндай түсіндірме асырап алынушының мүдделері мен заңнамаға сәйкес келмейді. Өзінің жақын туыстарымен құқықтық байланыстың сақталуына деген бала құқығының алдында асырап алу құпиясының сақталуы басымдылыққа ие деп айту екіталай. Көп жағдайда ата-әжелері немерелеріне үлкен махаббат пен сезіммен қарайды. Ата-анасының бірінің қайтыс болуына байланысты отбасылық қамқорлықтың бір бөлігінен құр қалған баладан, оның жақын туыстарымен қарым-қатынасына деген құқығынан айырып тастау қатал болар еді. Одан басқа, ата-әжесін асырап алу бойынша іске тартпауы асырап алу құпиясын сақтауға септігін тигізетіні күмәнді. Бұл адамдар НОжК-ң 4-тармағының, 97-бабына сәйкес баламен құқықтық байланыстарын сақтағысы келсе, онда олар оны іздестіруге әрекеттенеді, онымен қатынасқа түсуге тырысады. Оларды іске қатысуға жұмылдыру – асырап алу құпиясының жариялануының алдын алуына жағдай туғызады, сонымен қатар асырап алу бойынша шешім қабылданып қойғанда және жаңа отбасылық қатынастар орнағанда баланың туыстары мен асырап алушы арасындағы қажет емес жанжалдарды туғызбайды, олардың немересін асырап алуға қатынастарын уақытылы анықтайды. Ата-әжелері үдерістің қатысушылары бола тұра, асырап алу құпиясының сақталуының қажеттілігі жайлы, оның жарияланғаны үшін міндеттілік жайлы хабардар болады.

Сонымен қатар зерттелген істердің ішінде, Т. азаматының кәмелеттік жасқа толмаған Д.-ні асырап алу ісінде анасының өтініші бойынша, туу туралы куәлікте әкесі жайлы жазу оның сөздерімен жасалған. Сот бұл жағдайды тексермей өтінішті қабылдады, ал бұл Азаматтық процессуалды кодекстің 70 және 317-баптарының бұзылғандығы болып табылады. Осыған ұқсас жағдайлар зерттелген үш істе кездесті. Тек төрт істің бірінде ғана асырап алынушының туу туралы куәлігін берген азаматтық хал актілерін тіркеу бөлімінің анықтамасы болған. Онда сәйкес актілік жазу расында анасының сөздерінен жасалғаны жайлы айтылған. Мінекей осындай жағдайлар Қазақстан Республикасында бала асырап алудағы құқықтық аспектілердің процессуалды мәселелері болып табылады.

Асырап алу құрылыстың ақысыз түрі екенін ескере келе, берілген құрылыс түрінің дамуына кедергі келтіретін келесідей факторларды көрсетіп кетсе болады.

Ең алдымен моральді тұрғыға зейін салсақ. Қазақстандық азаматтар ата-аналарының қамқорлығынсыз қалған балаларды асырап алғылары келмейді. Қамқоршылық және қорғаншылық органдарында асырап алуға үміткерлердің кезегі байқалмайды. Басқаша айтқанда, ұсыныс сұраныстан бірнеше есеге артық. Және бұл ресми мәліметтерге сәйкес, Қазақстандағы әр жетінші ерлі-зайыптылар жұбының бедеу болғаның өзінде. Бұл неге байланысты?

Ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балалардың физикалық және психикалық

жағдайларының денсаулықтарына қатысты, қоғамда қалыптасқан теріс пікірмен байланысты [12]. Ережеге сәйкес, ақыл-ой кемтарлығы мен психикалық тежеулік берілген мекемелерде туылғаннан бастап болуына тікелей байланысты. Асырап алынған балалармен даулы жағдайдың туындауына көптеген жағдайда асырап алушылардың психикалық жағдайлары себеп болады. Себебі көп жағдайда балаларды асырап алуға бедеулікке ұшырап, соған байланысты белгілі бір психологиялық қысылу сезінетін, немесе баланы жоғалтып алған және де оны асырап алынғанмен алмастыруға тырысатын тұлғалар бейім. Біздің ойымызша, мұндай тұлғалар алдын ала психологиялық тесттер мен дайындықтар кешенінен өтуі қажет.

Ұйымдастырылған және ақпараттандырылған факторлар қамқоршылық пен қорғаншылық органдарындағы арнайы даярланған, асырап алушылармен жұмыс атқаратын кадрлардың жоқтығымен сипатталады. Олар өз ішінде азаматтарды берілген құрылым түрі жайлы белсенді түрде ақпараттандыру қажет. Соның өзінде ақпараттандыру түрлі жолдармен іске асуы қажет: кездесулер, семинарлар өткізу жолдарымен, кітапшалар, қағаздар шығарумен, электронды құжаттар базасын құрумен, БАҚ-пен белсенді түрде әрекеттесу жолдарымен.

Экономикалық фактордың маңызы зор. Асырап алу құрылыстың ақысыз түрі болып табылатынына қарамастан, материалдық мәселелердің мұнда маңызы үлкен. Себебі асырап алушылар қалыпты отбасыларына теңестіріледі және де ешбір қосымша әлеуметтік қорғау шараларына ие болмайды. Ал бұл, барлық ата-аналары үшін жалпы мәселелер шешілмегенше; төменгі табыс мөлшері, мектепке дейінгі мекемелерге орналастыру, жоғары білім алу, жас отбасыларды тұрғын үймен қамтамасыз ету сынды т.б. мемлекет ішіндегі асырап алудың ұлғаюына сүйенуге ерте.

Соңғы жылдары қазақстандық балаларды шет елдік азаматтардың асырап алуы өзекті мәселелердің бірі болып табылуда. Негізгі мәселелердің бірі болып шет елдік асырап алу кезіндегі бақылау жүйесінің жетілдірілмегендігі болып табылады. Қазақстандық тарап шет елге асыранып алынған балалардың тағдыры жайлы мәліметтерді ылғи ала бермейді. Ал бұл аккредиттелген ұйымдар үшін міндетті шарт болып табылады.

Соңғы оқиғаларға сәйкес, осындай мәселелердің салдарынан орын алған, шет елге асыранып алынған қазақстандық екі баланың тағдыры дәлел. Вашингтон штатының тұрғыны Дэвид Кэмпбелл өзінің әйелі Лана Карлсон (49 жаста) мен Қазақстаннан асырап алған екі баласы Куин Карлсон (16 жаста) және Тори Карлсонды (18 жаста) атып өлтірген [13].

Осылайша, ата-аналарының қамқорлығынсыз қалған балаларды орналастыру – бұл жалпыұлттық мәселе болып табылады. Оны шешу қоғамның барлық күштерінің бірігіп ныгаюын; атқарушы, заңшығарушы және соттық биліктердің әрекеттесуін талап етеді. Сонымен қатар, қажетті моральді-психологиялық, ұйымдастырушылық және экономикалық алғышарттарды құру жолдары арқылы, асырап алушылардың отбасына тәрбиелеуге берілетін балалар санын ұлғайтуға бағытталған нәтижелі шараларды қабылдау керек.

Әдебиеттер

1 20 ноября 1989 года Генеральная Ассамблея ООН единогласно приняла Конвенцию о правах ребенка. //http://kotlovka.mos.ru/kdn-and-ot/informatsiya/istoriya-sozdaniya-konventsii-oon-i-pravakh-rebenka//

2 «Соттардың бала асырап алу туралы істерді қарау кезінде неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы заңнаманы қолдануының кейбір мәселелері туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының нормативтік қаулысы 2000 жылғы 22 желтоқсандағы №17 // adilet.zan.kz//

3 Карелова Г.Н. Реализация прав детей, находящихся в тяжелой жизненной ситуации. – сб.: Социальное законодательство России и Великобритании. – М.: ПРИОР, 2000. – С. 144.

4 Беспалов Ю. Усыновление как способ защиты прав ребенка. – М.: Российская юстиция, 1997. – № 7. – С. 25.

5 Гидулянов П.В. Брак, развод, отыскание отцовства и усыновление. – М., 1925. – С. 51-52; Обзор практики Высшего Судебного Контроля. – М.: Еженедельник советской юстиции. 1922. – № 4. – С.34.

6 «Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы» Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 26 желтоқсандағы № 518-IV Кодексі// adilet.zan.kz//

7 Қазақстан Республикасы Үкіметінің «Қазақстан Республикасының азаматтары болып табылатын балаларды асырап алуға беру қағидаларын бекіту туралы» 2012 жылғы 30 наурыздағы № 380 қаулысы // online.zakon.kz//

8 Қазақстан Республикасы Үкіметінің «Мемлекеттің қорғаншылық және қамқоршылық жөніндегі функцияларын жүзеге асыру қағидаларын бекіту туралы» 2012 жылғы 30 наурыздағы №382 қаулысы // Zakon.kz.//

9 В судах Республики Казахстан рассмотрено почти 4 тысячи дел об усыновлении // tengrinews.kz/kazakhstan_news/v-sudah-kazahstana -rassmotreno-pochti-4-tyisyachi-del-ob-usyinovlenii-215129/.

10 Косова О. Усыновление пасынков и падчериц: процедурные вопросы. – М.: Российская юстиция, 2001. – № 2. – С. 44.

11 Қазақстан Республикасының Азаматтық процестік кодексі 2015 жылғы 31 қазандағы № 377-V ҚРЗ//http://adilet.zan.kz///

12 Синдром «покупательского выбора», отметили специалисты органа опеки и попечительства, присутствует всегда. Чужие близкие: Сб. Беларусь сегодня. 28.01.15.- URL: http: //www.sb.by/post/96298/.

13 Вашингтон штатының тұрғыны Дэвид Кэмпбелл өзінің әйелі мен асырап алған екі баласын атып өлтірген.URL:http://qamshy.kz/home/show/5410/.07.03.2016

References

1 20 nojabrja 1989 goda General'naja Assambleja OON edinoglasno prinjala Konvenciju o pravah rebenka. //http://kotlovka.mos.ru/kdn-and-ot/informatsiya/istoriya-sozdaniya-konventsii-oon-i-pravakh-rebenka//

2 «Sottardyn bala asyrap alu turaly isterdi karau kezinde neke (erli-zajyptylyk) zhəne otbasy turaly zannamany koldanuynyn kejbir məseleleri turaly» Kazakstan Respublikasy Zhogargy Sotynyn normativtik kaulysy 2000 zhylgy 22 zheltoksandagy №17 // adilet.zan.kz//

3 Karelova G.N. Realizacija prav detej, nahodjashhihsja v tjazheloj zhiznennoj situacii. – sb.: Social'noe zakonodatel'stvo Rossii i Velikobritanii. – M.: PRIOR. 2000. – S. 144.

4 Bespalov Ju. Usynovlenie kak sposob zashhity prav rebenka. – M.: Rossijskaja justi-cija, 1997. – № 7. – S. 25.

5 Giduljanov P.V. Brak, razvod, otyskanie otcovstva i usynovlenie. – M., 1925. – S. 51-52; Obzor praktiki Vysshego Sudebnogo Kontrolja. – M.: Ezhenedel'nik sovetskoj justicii. 1922. – № 4. – S.34.

6 «Neke (erli-zajyptylyk) zhəne otbasy turaly» Kazakstan Respublikasynyn 2011 zhylgy 26 zheltoksandagy № 518-IV Kodeksi// adilet.zan.kz//

7 Kazakstan Respublikasy Ykimetinin «Kazakstan Respublikasynyn azamattary bolyp tabylatyn balalardy asyrap aluga beru kagidalaryn bekitu turaly» 2012 zhylgy 30 nauryzdagy № 380 kaulysy // online.zakon.kz//

8 Kazakstan Respublikasy Ykimetinin «Memlekettin korganshylyk zhəne kamkorshylyk zhənindegi funkcijalaryn zhyzege asyru kagidalaryn bekitu turaly» 2012 zhylgy 30 nauryzdagy №382 kaulysy // Zakon.kz.//

9 V sudah Respubliki Kazahstan rassmotreno pochti 4 tysjachi del ob usynovlenii // tengrinews.kz/kazakhstan_news/v-sudah-kazahstana -rassmotreno-pochti-4-tyisyachi-del-ob-usyinovlenii-215129/.

10 Kosova O. Usynovlenie pasynkov i padcheric: procedurnye voprosy. – M.: Rossijskaja justicija. 2001. – № 2. – S. 44.

11 Kazakstan Respublikasynyn Azamattyk procestik kodeksi 2015 zhylgy 31 kazandagy № 377-V KRZ//http://adilet.zan.kz///

12 Sindrom «pokupatel'skogo vybora», otmetili specialisty organa opeki i popechitel'stva, prisutstvuet vsegda. Chuzhie blizkie. Sb. Belarus' segodnja. 28.01.15.- URL: http: //www.sb.by/post/96298/.

13 Vashington shtatynyn turgyny Djevid Kjempbell өzinin әjeli men asyrap algan eki balasyn atyp өltirgen.URL:http://qamshy.kz/home/show/5410/.07.03.2016

Сулейменова С.Ж.,
Жанильсинова С.С.

Правовое положение судей Республики Казахстан

В данной статье дается понятие правового положение судей Республики Казахстан, их права и обязанности. Рассматриваются вопросы судей как специальных субъектов трудового права. Анализируются положения Конституции Республики Казахстан, относящееся к трудо-правовому статусу судей. Рассматриваются специфика содержания трудового договора с судьями и особенности предъявляемых требований для кандидатов на замещение должности судьи, особенности заключения с ними трудового договора. Освещаются проблемные моменты изменения и прекращения полномочий судьи.

Ключевые слова: правовое положение судей, права и обязанности судей, судья как субъект трудового права, труд, суд, трудовой договор.

Suleymenova S.Zh.,
Zhanilsinova S.S.

The legal status of judges in the Republic of Kazakhstan

In this article there is given a concept of the legal status of judges in the Republic of Kazakhstan, their rights and obligations. Discusses the questions of the judges as subjects of labor law. Analyzes the provisions of the Constitution of the Republic of Kazakhstan related to labor-legal the status of judges. Discusses the specifics of the content of an employment contract with the judges and particular requirements for candidates for the position of judges, particularly of signing an employment contract. Highlights problematic aspects of change and termination of powers of the judge.

Key words: legal status, rights and obligations of judges, judge as a subject of labor law, labor, court, labor contract.

Сулейменова С.Ж.,
Жанильсинова С.С.

Қазақстан Республикасы судьяларының құқықтық жағдайлары

Осы мақалада Қазақстан Республикасы судьяларының құқықтық жағдайлары, құқықтары мен міндеттері туралы айтылған. Судьяларға қатысты мәселелер еңбектік құқықтың арнайы субъектілері ретінде қарастырылған. Қазақстан Республикасы Атазаңындағы судьялардың еңбектік-құқықтық мәртебелеріне қатысты ережелер талданған. Судьялармен жасалатын еңбек келісімшарты мазмұнының ерекшеліктері және судья лауазымына үміткерлерге қойылатын талаптардың артықшылықтары, олармен еңбек келісімшартын жасаудың ерекшеліктері қарастырылған. Судьялардың өкілеттіліктерін өзгерту мен тоқтатудың қиын тұстары талданған.

Түйін сөздер: судьялардың құқықтық жағдайлары, судьяның құқықтары мен міндеттері, судья еңбек құқығының субъектісі ретінде, еңбек, сот, еңбек келісімшарты.

© 2016 Al-Farabi Kazakh National University

УДК 349.2

*Сулейменова С.Ж., Жанильсинова С.С.

Казахский национальный университет имени аль-Фараби,
Республики Казахстан, г. Алматы
*E-mail: Salta_jani@mail.ru

ПРАВОВОЕ ПОЛОЖЕНИЕ СУДЕЙ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Президент Республики Казахстан Нурсултан Назарбаев в своем Послании народу Казахстана отметил: «В XXI веке важнейший критерий развитости наций – это безупречная и эффективная национальная судебная система. Независимый и справедливый суд – стержень деятельности любого государства. Без этого ни в одной стране мира, тем более в самых развитых государствах, не может быть ни благоприятного инвестиционного климата, ни высокого уровня благосостояния граждан, ни успешного развития общества» [1].

Суд – это основной правовой механизм реализации прав и свобод человека, и поэтому вопросы совершенствования деятельности судебной системы и статуса судей вызывают в обществе постоянный интерес. В связи с чем усилия судейского сообщества и его органов должны быть направлены на то, чтобы каждый судья понимал, что исполнение обязанностей по осуществлению правосудия является его основной и первостепенной обязанностью; на повышение роли судейского сообщества в вопросах предупреждения коррупции, укрепления правопорядка и дисциплины. В осуществлении правосудия большая роль принадлежит личности судьи, его идеологической зрелости, нравственным устоям, профессиональному мастерству. К личным качествам, необходимым судье, следует отнести скромность, рассудительность, знание жизни, эрудицию, высокий уровень культуры, человечность. Сильной независимой судебной системе требуются профессиональные судьи с превосходным знанием закона и умением его применять. Исключительная степень ответственности судебной системы за решение судеб граждан требует, чтобы судьи применяли закон, полагаясь на свои знания, навыки и здравый смысл. Чтобы обеспечить высокую квалификацию судей, необходимую для выполнения своих обязанностей, судебная система, как правило, предоставляет судьям разнообразные возможности для развития своих знаний до и после назначения на должность судьи.

Судьи всех судов Республики Казахстан обладают единым статусом и различаются между собой только полномочиями. Судья является должностным лицом государства, наделенным в установленном Конституцией Республики Казахстан и Конституционным законом «О судебной системе и статусе су-

дей» порядке полномочиями по осуществлению правосудия, выполняющим свои обязанности на постоянной основе и являющимся носителем судебной власти. Правовое положение судей определяется Конституцией Республики Казахстан, Конституционным законом «О судебной системе и статусе судей» и иными законами. На судью не могут быть возложены внесудебные функции и обязанности, не предусмотренные законом. Судья не может быть включен в составы государственных структур по вопросам борьбы с преступностью, соблюдения законности и правопорядка. Судья является носителем судебной власти в республике. Он в конституционном порядке наделен полномочиями осуществлять правосудие на профессиональной основе. [2]

Одной из целей трудового законодательства, предусмотренных ст. 3 ТК РК, является защита прав и интересов работников и работодателей. Для того чтобы обеспечить ее реализацию, трудовое право предусматривает формирование системы государственных, паритетных и общественных органов. В первую очередь можно назвать юрисдикционные органы, осуществляющие правосудие по делам, вытекающих из трудовых и иных отношений, тесно связанных с ними, в лице судей, являющихся субъектами трудового права [3].

В процессе внутриорганизационной деятельности суда как государственного органа складываются трудовые отношения судей. Деятельность органов государства в различных аспектах изучается различными отраслями права, которые, как известно, отличаются предметом, методом, функциями правового регулирования.

Суд осуществляет правосудие, т.е. осуществляет деятельность, связанную с рассмотрением споров и дел, в соответствии со ст.75 Конституции Республики Казахстан, [4]. В основном Законе страны и в Конституционном Законе «О судебной системе и статусе судей Республики Казахстан» нет определения судебной власти и правосудия. В юридической литературе отмечалось, что в основном понятие судебной власти фактически отождествлялось с понятием «правосудие» [5]. Однако правосудие является одним из важнейших проявлений судебной власти и четкое выявление соотношения данных понятий является одной из задач юридической науки.

По мнению В.А. Лазаревой, «единой функцией судебной власти является разрешение социально-правовых конфликтов, защита и восстановление нарушенных прав», «единой формой реализации судебной власти-правосудие», «а методами (способами) его осуществления – различные виды судопроизводства: уголовное, гражданское, административное» [6].

Петрухин И.Л. также считает, что формой реализации судебной власти является правосудие [6, с. 85]. В соответствии с конституционными нормами специфика профессиональной деятельности судьи заключается в осуществлении правосудия, которое по своему характеру и структуре является весьма сложным, комплексным и многоплановым институтом. Соответственно общественные отношения в данной сфере могут быть подразделены на группы, которые отличаются разнообразной спецификой и регулируются нормами разных отраслей права: конституционного (государственного), уголовного, уголовно-процессуального, гражданского, гражданско-процессуального административного, трудового и других отраслей права.

Труд судей в правовом государстве играет особо важную роль в осуществлении правосудия, укреплении законности, охране прав и законных интересов граждан, организаций, государства.

Трудовые правоотношения с судьёй возникают на основе сложного состава. В него входит комплекс юридических фактов: а) отбор кандидатов по конкурсу; б) квалификационный экзамен; в) рекомендация квалификационной коллегии судей данного лица на должность судьи; г) представление руководителем Высшего судебного органа рекомендованного лица Президенту РК для назначения на должность судьи определённой категории суда; д) указ Президента РК о назначении представленного лица на должность судьи; е) фактическое заключение государством с этим лицом трудового договора, влекущее распространение на судью как общего, так и специального трудового законодательства. Что касается особенностей трудового договора судей, то они начинаются уже с отбора лиц на занятие этой должности, то есть с процесса приёма на работу. Есть особенности и в правовом регулировании переводов на другую работу некоторых категорий судей, а также в содержании трудового договора. По нашему мнению, применительно к судьям понятие трудового договора, данное в ст. 24 ТК РК, вполне подходит. Судья-работник имеет юридическую связь с тем, кто его принял, назначил на должность судьи, для него это лицо – его работодатель или его представитель. И назначение это происходит с предварительного согласия судьи, то есть налицо соглашение сторон трудового договора. Тот

факт, что работник приступил с ведома или по поручению работодателя (его представителя) к работе, в силу ст. 32 ТК РК, свидетельствует о заключении трудового договора.

Отбор кандидатов на должность судьи осуществляется на конкурсной основе. При этом главным в конкурсе является качество сдачи квалификационного экзамена комиссии. В работе раскрываются порядок образования и состава экзаменационных комиссий, статистика и практика проведения конкурсов, а также отдельные юридические казусы, возникающие в процессе проведения данных мероприятий. Анализ порядка отбора и назначения лиц на должность судьи позволил выявить следующие особенности заключения трудового договора с судьей. 1. Порядок заключения трудового договора предусмотрен законом и основан на соглашении сторон; кандидат в судьи дважды подаёт своё заявление с соответствующими документами: а) в экзаменационную комиссию с просьбой его проэкзаменовать на должность судьи; б) в квалификационную коллегию судей с просьбой сделать представление его к назначению на должность судьи. 2. В Законе РК «О судебной системе и статусе судей Республики Казахстан» чётко указано, кто назначает судью на должность [2]. В этом назначении участвуют, как правило, две ветви государственной власти (законодательная и исполнительная), а рекомендацию для назначения выносит квалификационная коллегия судей как орган судейского сообщества. В назначении судьи принимает участие ряд государственных должностных лиц, прямо указанных в законе, которые делают соответствующее представление Президенту РК. Применительно к судьям аттестация проводится в целях оценки:

– уровня его профессиональных знаний;

– умения применять эти знания при осуществлении правосудия;

– деловых качеств судьи;

– соответствия судьи требованиям, предъявляемым к судьям Законом «О судебной системе и статусе судей Республики Казахстан» В исследовании проанализированы основания для проведения аттестации и правовые последствия изменения квалификационного класса судьи. Мы делаем вывод, что конкурс, первоначальный экзамен, а также аттестация направлены на подбор в судьи лиц, способных профессионально и ответственно осуществлять правосудие в интересах личности, государства, общества. Что касается основания и порядка прекращения (полномочий) трудового договора судей, то это обосновывается классификацией этих оснований и предлагается расширить перечень оснований прекращения трудового договора, такими как:

– наличие близкого родства или свойства (родители, супруги, братья, сестры, сыновья, дочери, а также братья, сестры, родители и дети супругов) с судьёй, если трудовые отношения связаны с непосредственной подчиненностью или подконтрольностью одного из них другому;

– отказ от представления судьёй ежегодно в органы государственной налоговой службы сведений о полученных доходах и имуществе, принадлежащем на праве собственности, являющихся объектами налогообложения;

– недостаточная квалификация, некомпетентность судьи.

В заключение нам бы хотелось сказать о том, что круг субъектов трудового права очень велик и каждый из них имеет свои характерные особенности, которые обусловлены характеристикой тех отношений, субъектами которых они, в свою очередь, являются. Их правовой статус как субъектов трудового права определяет тот круг прав и обязанностей, который им принадлежит во всех отраслях права. А тот круг прав и обязанностей, который характеризует положение субъектов в трудовом праве, определяет их трудовую правосубъектность. Благодаря этим характеристикам мы смогли рассмотреть судей как основным субъектом трудового права, с точки зрения их прав и обязанностей, и положения в системе трудового права как субъектов.

Литература

1 Выступление Президента Казахстана Нурсултана Назарбаева на VI съезде судей Республики Казахстан 20.11.2013 http://www.akorda.kz

2 Конституционный закон Республики Казахстан от 25 декабря 2000 года № 132-II «О судебной системе и статусе судей Республики Казахстан» http://www.zakon.kz

3 Трудовой кодекс Республики Казахстан от 15 мая 2007 года № 251-III (с изменениями и дополнениями по состоянию на 09.02.2015 г.) http://www.zakon.kz

4 Конституция Республики Казахстан – Алматы: Казахстан, 1998. // //Информационная система «ПАРАГРАФ». – 2014. – 96 с.

5 Конституционный закон Республики Казахстан от 25 декабря 2000 года № 132-II «О судебной системе и статусе судей Республики Казахстан (с изменениями и дополнениями по состоянию на 07.11.2014 г.)» http://www.zakon.kz

6 Халиков К.Х. Проблемы судебной власти в Республике Казахстан: (Теоретическое и уголовно-процессуальное исследование): автореф. дис...д-ра юрид.наук. – Алматы, 1998. – С. 50.

7 Лазарева В.А. Судебная защита в уголовном процессе РФ: проблемы теории и практики: автореф.дис. докт.юрид. наук. – М., 2000. – С. 16.

References

Vystuplenie Prezidenta Kazakhstana Nursultana Nazarbayeva na VI s'ezde sudey Respubliki Kazakhstan 20.11.2013. http://www.akorda.kz

Konstituvionniy zakon Respubliki Kazakhstan ot 25 dekabrya 2000 goda # 132-II «O sudebnoy sisteme I statuse sudey Respubliki Kazakhstan» http://www.zakon.kz

Trudovoy Kodeks Respubliki Kazakhstan ot 15 maya 2007 goda # 251-III (s izmeneniyami I dopolneniyami po sostoyaniu na 09.02.2015 g.) http://www.zakon.kz

Konstituciya Respubliki Kazakhstan – Almaty: Kazakhstan, 1998. // // Informacionnaya sistema «Paragraf», 2014. – 96 s.

Konstitucionniy zakon Respubliki Kazakhstan ot 25 dekabrya 200 goda # 132-II «O sudebnoy sisteme I statuse sudey Respubliki Kazakhstan» http://www.zakon.kz

Halikov K.H. Problemy sudebnoy vlasti v Respublike Kazakhstan: (Teareticheskoe i ugolovno-processual'noe issledovanie): Avtoref. Dis. D-ra urid. Nauk. – Almaty, 1998. – C. 50.

Lazareva V.A. Sudebnaya zashita v ugolovnom processe RF: problem teorii I praktiki / Avtoref. dis. dokt. urid. nauk. – M., 2000. – S. 16.

Нурахметова Г.Г.,
Сәметов Қ.Н.

Общая характеристика залога

Данная статья посвящена общей характеристике залога по законодательству Республики Казахстан. Залог в настоящее время занимает особое место среди способов обеспечения исполнения гражданско-правовых обязательств. Залоговые операции широко распространены в гражданском обороте, особенно в связи с получением хозяйствующими субъектами коммерческого кредита. Залог является одним из важнейших факторов стабилизации гражданского оборота. В статье исследованы общетеоретические вопросы о залоговых правоотношениях.

Ключевые слова: договор, залог, заложенное имущество, залогодатель, залогодержатель.

Nurahmetova G.G.,
Samet K.N.

General characteristics of the collateral

This clause focuses on the general characteristics of the collateral under the laws of the Republic of Kazakhstan. The pledge holds a specific place among ways of ensuring execution of civil obligations now. The pledge operations are widespread in civil circulation, especially in connection with receiving by economic entities of the commercial credit. The pledge is one of the most important factors of stabilization of civil circulation. The clause studies theoretical issues of pledge relations.

Key words: contract, pledge, the pledged property, the pledgor, the pledge.

Нурахметова Г.Г.,
Сәметов Қ.Н.

Кепілдің жалпы сипаттамасы

Бұл мақала Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес кепілмен қамтамасыз етудің жалпы сипаттамаларына арналған. Кепіл қазіргі таңда азаматтық-құқықтық мән-жайларды қамтамасыз ету жолдары арасында ерекше орын алады. Кепіл операциялары азаматтық айналымда кең таралған, әсіресе шаруашылық жүргізуші субъектілерді алумен байланысты коммерциялық несие. Кепіл азаматтық айналымын тұрақтандыруында ең маңызды факторларының бірі болып саналады. Мақалада кепіл құқық қатынастары туралы теориялық сұрақтар зерттелген.

Түйін сөздер: шарт, кепіл, кепілге салынған мүлік, кепіл беруші, кепіл алушы.

© 2016 Al-Farabi Kazakh National University

УДК 347

*Нурахметова Г.Г., Сәметов Қ.Н.

Казахский национальный университет имени аль-Фараби,
Республика Казахстан, г. Алматы
*E-mail: nurahmetova.74@mail.ru

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ЗАЛОГА

Институт залога имеет давнюю историю и получил большое развитие практически во всех странах мира. Институт залога существовал и в советском праве не одно десятилетие. Получение Казахстаном независимости и выбор пути рыночных преобразований экономики предопределили развитие залоговых правоотношений в имущественном обороте и, следовательно, реформирование законодательной базы данного института права. Этому способствовали и произошедшие изменения в теории гражданского права в связи с развитием рыночных отношений и необходимостью создания законодательной базы реформируемой экономики Казахстана. С принятием Общей части Гражданского кодекса Республики Казахстан от 27 декабря 1994 года в регулировании института залога произошли существенные изменения, в том числе наметились различия в регулировании этого института по сравнению с законодательством стран СНГ. Гражданский кодекс Республики Казахстан значительно усовершенствовал ранее действовавшее правовое регулирование залоговых правоотношений, детализировал многие его положения, ввел новые классифицирующие признаки залога (например, ипотеки как разновидности залога с оставлением во владении и пользовании залогодателя или третьего лица). Совершенствование правового регулирования залога несомненно производилось и с учетом изменения концепции гражданского права в целом – переориентации имущественных отношений на рыночные устои. Сейчас в условиях низкого уровня договорной дисциплины, ненадежности и часто просто недобросовестности контрагентов все большее развитие должны получать различные способы обеспечения исполнения обязательств.

Исполнение обязательств может обеспечиваться неустойкой, залогом, удержанием имущества должника, поручительством, задатком, банковской гарантией и другими способами, предусмотренными законом или договором.

Залог является одним из способов обеспечения исполнения обязательств, предусмотренных действующим законодательством. В гражданском праве над способами обеспечения исполнения обязательств понимают предусмотренные законодательством или договором специальные меры имущественного

характера, стимулирующие надлежащее исполнение обязательств должниками путем установления дополнительных гарантий удовлетворения требований кредиторов.

Согласно статьи 299 Гражданского кодекса РК, залогом признается такой способ обеспечения исполнения обязательства, в силу которого кредитор (залогодержатель) имеет право в случае неисполнения должником обеспеченного залогом обязательства получить удовлетворение из стоимости заложенного имущества преимущественно перед другими кредиторами лица, которому принадлежит это имущество (залогодатель), за изъятиями, установленными настоящим Кодексом [1].

Залогодержатель имеет право получить на тех же началах удовлетворение из страхового возмещения за утрату или повреждение заложенного имущества, независимо от того, в чью пользу оно застраховано, если только утрата или повреждение не произошли по причинам, за которые залогодержатель отвечает. Гражданский кодекс называет залог одним из способов обеспечения исполнения обязательств. Сравнительно недавно оно появилось в уголовно-процессуальном законодательстве для обозначения денег, других ценностей, недвижимого имущества, вносимых подозреваемым, обвиняемым либо другими физическими или юридическими лицами в депозит суда в качестве обеспечения явки подозреваемого или обвиняемого в органы дознания, следствия или в суд (ст. 148 УПК РК) [2].

Залог обладает определенными преимуществами по сравнению с другими способами обеспечения исполнения обязательств. Так, его важной особенностью является возможность удовлетворения требований кредитора-залогодержателя, не зависящая от финансового положения должника, в то время как такие широко распространенные обеспечительные меры, как неустойка или поручительство, могут быть реализованы лишь при наличии средств у должника. Значение залога в качестве обеспечительного средства имеет некоторую тенденцию к повышению. Об этом свидетельствует ряд нормативных положений. Закон РК от 7 декабря 2000 г. «О жилищных строительных сбережениях в Республике Казахстан» в качестве одного из способов обеспечения жилищного займа (промежуточного жилищного займа) называет залог недвижимого имущества, в том числе приобретаемого жилья [3]. Залог является одним из способов обеспечения исполнения обязательств, предусмотренных действующим законодательством. В гражданском праве под способами обеспечения исполнения обязательств понимаются предусмотренные законодательством или договором специальные меры имущественного характера, стимулирующие надлежащее исполнение обязательств должником путем установления дополнительных мер защиты для удовлетворения требований кредиторов [1].

Залог, наравне с неустойкой, удержанием имущества должника, поручительством, гарантией, задатком и иными способами, предусмотренными законодательством или договором, может использоваться для обеспечения любого обязательства, как, например, кредитного договора аренды и т. п. На практике залог традиционно наиболее часто используется для обеспечения возврата денежных займов (кредитов), предоставляемых банками юридическим и физическим лицам, хотя нет никаких запрещений для обеспечения исполнения любых иных гражданско-правовых обязательств. Единственно необходимое условие для обеспечения залогом какого-либо обязательства является возможность выражения обеспечиваемого обязательства в денежной сумме. Это требование вытекает из сущности залога, содержащегося в его определении, – права на удовлетворение требований кредитора по обеспечиваемому обязательству из стоимости заложенного имущества. В связи с этим кредитор по обеспечиваемому обязательству имеет право только на получение денежной стоимости заложенного имущества для удовлетворения своих требований. Следовательно, нельзя залогом обеспечить исполнение обязательств в натуре. Например, обязательство по предоставлению в аренду жилого или производственного помещения или поставки определенной продукции. Но в то же время, если по обеспечиваемому залогом обязательству, предусматривающему исполнение в натуре, например, договору аренды или поставки, возникли убытки или предусмотрена уплата неустойки в случае неисполнения или ненадлежащего исполнения условий договора, то залог будет обеспечивать именно возмещение убытков или уплату неустойки.

Залог является самостоятельным, хотя и производным от основного, обязательством залогодателя перед залогодержателем. В отличие от поручительства или гарантии, в которых основное обязательство обеспечивается определенной репутацией поручителя или гаранта, их платежеспособностью и добросовестнос-

тью, при залоге основное обязательство обеспечивается стоимостью определенного имущества безотносительно к репутации, платежеспособности залогодателя. При залоге залогодержатель наделяется определенными полномочиями в отношении заложенного имущества, а на залогодателя возлагается определенные ограничения по владению и (или) распоряжению предметами залога, что и составляет, по нашему мнению, содержательную сторону права залога.

Залог как способ обеспечения является производным от обеспечиваемого обязательства. По общему правилу конструкция способа обеспечения обязательств отличается акцессорным (дополнительным) характером по отношению к главному обязательству, которое соответствующим образом обеспечивается. В параграфе 3 «Залог» главы 18 ГК РК прямо не сказано об акцессорном характере залога, однако в пункте 3 статьи 292 той же главы содержится общая норма относительно способов обеспечения, согласно которой «недействительность основного обязательства влечет недействительность обеспечивающего его обязательства». Данная норма императивная и не предусматривает иных последствий. Это означает, что недействительность обеспечиваемого обязательства влечет недействительность договора залога. Но недействительность залога никак не влияет на действительность обеспечиваемого обязательства. Акцессорность договора залога также проявляется в том, что его прекращение зависит от прекращения обеспечиваемого обязательства по любым основаниям [4].

Главенствующее положение основного обязательства подтверждает также независимость обязательств по нему от прекращения договора о залоге. Исключением из последнего правила являются случаи реализации предметов залога ломбардами и некоторые случаи реализации предметов ипотеки недвижимого имущества в принудительном внесудебном порядке.

Обеспечение исполнения обязательства должника залогом имущества создает для кредитора более благоприятные условия в отличие от кредитора, не обеспеченного залогом, так предоставляет возможность реального удовлетворения требований, могущих возникнуть у него в случае неисполнения должником обязательства. Во-первых, залог имущества обеспечивает наличие и сохранность этого имущества к моменту обращения взыскания кредитором – залогодержателем. Во-вторых, залог имущества создает для кредитора – залогодержателя право преимущественного удовлетворения своих требований перед другими кредиторами из стоимости этого имущества. В-третьих, залог имущества, установленный не самим должником, а третьим лицом, создать для кредитора дополнительный источник удовлетворения его требований к должнику, которым другие кредиторы того же должника вообще не могут воспользоваться.

Залог может быть использован в отношении всех видов обязательств, известных гражданскому законодательству. Однако сфера практического применения залога сводится, главным образом, к обеспечению договорных обязательств, а среди последних – к договорам займа, купли-продажи и некоторых других. Залог как средство обеспечения обязательства имеет уязвимые места, на которые обращают внимание многие авторы. К таким общим слабостям данной обеспечительной меры относятся: длительность процесса реализации заложенного имущества, трудность определения будущей ликвидности заложенного имущества, отсутствие надежной информации о наличии прав третьих лиц на заложенное имущество, законодательное лишение залогодержателей в ряде случаев преимущественных прав на удовлетворение своих требований из заложенного имущества и др. Существует также проблема определения валюты предоставляемых ипотечных кредитов. Если определять ее в тенге, то при инфляции понесут потери банки, если в долларах, то потери понесут заемщики, многим из которых не поможет рассчитаться с долгом ни заложенное, ни иное имеющееся у них имущество. Также, в залоговом законодательстве содержится множество диспозитивных норм о залоге, то есть законодатель предусматривает определенное правило, которое действует в том случае, если стороны в договоре не предусмотрели иное правило. В научной литературе указывалось, что диспозитивное регулирование не всегда уместно. Это создает многочисленные ловушки для потенциальных залогодержателей, повышает стоимость кредита и подрывает определенность и практическую ценность законодательства о залоге в целом.

Литература

1 Гражданский кодекс Республики Казахстан (Общая часть), принят Верховным Советом Республики Казахстан 27 декабря 1994 года (с изменениями и дополнениями по состоянию на 24.11.2015 г.) //Информационная система «ПАРАГРАФ», 2015.

2 Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 4 июля 2014 года № 231-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 24.11.2015 г.) //Информационная система «ПАРАГРАФ», 2015.

3 Закон Республики Казахстан от 7 декабря 2000 года № 110-II О жилищных строительных сбережениях в Республике Казахстан (с изменениями и дополнениями по состоянию на 03.07.2013 г.) //Информационная система «ПАРАГРАФ», 2015.

4 Гражданское право. Ч. 1. /Под.ред. А.П. Сергеева, Ю.К. Толстого. – Изд. 3-е. – М.: Проспект. 1998. – С. 588.

References

1 Grazhdanskij kodeks Respubliki Kazahstan (Obshhaja chast'), prinjat Verhovnym Sovetom Respubliki Kazahstan 27 dekabrja 1994 goda (s izmenenijami i dopolnenijami po sostojaniju na 24.11.2015 g.) //Informacionnaja sistema «PARAGRAF», 2015.

2 Ugolovno-processual'nyj kodeks Respubliki Kazahstan ot 4 ijulja 2014 goda № 231-V (s izmenenijami i dopolnenijami po sostojaniju na 24.11.2015 g.) //Informacionnaja sistema «PARAGRAF», 2015.

3 Zakon Respubliki Kazahstan ot 7 dekabrja 2000 goda № 110-II

O zhilishhnyh stroitel'nyh sberezhenijah v Respublike Kazahstan (s izmenenijami i dopolnenijami po sostojaniju na 03.07.2013 g.) //Informacionnaja sistema «PARAGRAF», 2015.

4 Grazhdanskoe pravo. Ch. 1. /Pod.red. A.P. Sergeeva, Ju.K. Tolstogo. – Izd. 3-e. – M.: Prospekt. 1998. – S. 588.

Omarova A.B., Omarova Sh.B.

Legal specific ways for protecting the form and the content of goods

In this article, the author discusses the features of the goods by the form of protection of the trademark, as well as the content of the commodity, which is a commercially valuable information as an object of intellectual property. Intellectual property is viewed as the contents of the goods. A trade secret is offered to consider as a way to protect intellectual property.

Key words: product, trademark, information, business information, commercial secret.

Омарова А.Б., Омарова Ш.Б.

Тауарлардың нысаны мен мазмұнын құқықтық қорғау құралдары

Бұл мақалада авторлар тауарлардың нысанын, сондай-ақ өнімнің мазмұнын қарау ерекшеліктерін қарастырған. Тауар нысанын қорғау құралы ретінде тауар белгісі табылады. Тауарлардың мазмұны ретінде зияткерлік меншік объектісі болып табылатын ашылмаған ақпарат саналады. Сонымен қатар коммерциялық құпияны осындай ашылмаған ақпаратты құқықтық қорғау құралы ретінде қарастыру ұсынылады.

Түйін сөздер: өнім, сауда белгілері, ақпараттық ресурстар, бизнес ақпарат, коммерциялық құпия.

Омарова А.Б., Омарова Ш.Б.

Правовые способы защиты формы и содержания товаров

В этой статье авторы рассматривают особенности защиты формы товаров, а также содержания товара. Способом защиты формы товара является товарный знак. В качестве содержания товара рассматривается нераскрытая информация, которая является объектом интеллектуальной собственности. При этом способом защиты такой нераскрытой информации предлагается признать коммерческую тайну.

Ключевые слова: продукт, товарные знаки, информационные рессурсы, бизнес-информация, коммерческая тайна.

© 2016 Al-Farabi Kazakh National University

UDC 347.77

*Omarova A.B., Omarova Sh.B.

Al-Farabi Kazakh National University,
Kazakhstan, Almaty
*E-mail: omar_17@mail.ru

LEGAL SPECIFIC WAYS FOR PROTECTING THE FORM AND THE CONTENT OF GOODS

As a rule, the main object of the entrepreneurship is goods (a commodity). This is what interests a businessman and makes the core and the basis of his entrepreneurial ideas and plans. Businessman confirms himself on the market and reaches the main purpose of the activity – profit, through the production of commodities.

In a market economy the term «product» is used to denote several business results – products, services, work [1]. Positive solution to one of the main problems for the entrepreneur – improving their competitiveness in the market, under the emergence of many independent producers, depends on how high this competitiveness is in its performance.

It is considered that the high competitiveness of a commodity is determined by the presence of demand for it. The latter depends on the interrelated factors such as the utility of a product as well as high quality (it must have has its own properties to satisfy any needs).

However, it should be noted that these factors are not enough. An entrepreneur, having ensured a certain quality, customer value of its products, work and services in the market to quickly capture the market and bring maximum profit to the manufacturer should take care of the appropriate measures to protect the labor product, hence its reputation in the market where there is a large number of independent sellers and buyers of the same type of goods. This goal is achieved partly by the use of the trademark. This need is caused by periodic changes of economic conditions in competitive rivalry.

It should be noted that competition is something more serious than just a rivalry between individual entrepreneurs for the most favourable conditions for the production and marketing of goods. Competition appears in the market in various forms and implemented in different ways, including dishonest ways. And the trademark can not be the only means of protecting the commodity.

Any entrepreneur working for the future, at least tries to develop his own special system of measures, activities that improve or maintain the competitiveness of his products by constantly improving their quality characteristics, constant updating of production. Consequently this results in a constant search for new and effective entrepreneurial ideas.

It is the idea without which no business can exist. Production management and sales promotion should not be built in the form

of a frozen concept. Moreover in the market always win those who bring to it new ideas and points [2]. Therefore, along with the production of goods, the entrepreneur is working on the development, accumulation, introduction of the ideas that promote rapid, quality, low-cost production. In other words, he becomes the owner of the goods not only in the sense of the real form, but also the owner of the results of his intellectual activity. These results make the content of the goods.

Commodity is not only the product of physical work, but also the product of human mental activity, the result of « mental work « ideas. These results are embodied in various kinds of technology, knowledge, experiences that underlie the production of goods as they were materialized in the product, becoming an integral part and technological property of the entrepreneur.

In other words, today we should realize that the novelty and innovation should be recognized as an integral feature of entrepreneurship. Commodity becomes material carrier in which scientific and technical information was incorporated, that is considered to be the property of the entrepreneur, representing to him as well as goods the economic value. Consequently, as the product itself, we call it the external form and its contents must be the object of protection. Only in this case we can speak about the high competitiveness of the goods on the market, while in the first place it must be the protection of intellectual property. Thus, in addressing the issue of protection of the main object of the entrepreneurial activity a commodity, a system of protective measures should be created, measures which would include ways to protect not only the form but the content of the goods on the market, the innovation process that is recognized to be the intellectual property of the owner.

Nowadays four main ways to protect intellectual property are used in world: patents, copyright, trademark, trade secret. Let us refer to commercial secrets as a possible means of protection of innovation. Traditionally accepted, as has been noted above, the trademark protects the goods on the market. However, what kind of protection is implied – protection of the form or of the contents?

To analyze this, it is sufficient to refer to the concept of trademark and analyze some of the rules of trademark law and determine its function.

Recognized registered trademark is a verbal, visual, volumetric or other indication serving to distinguish the goods and services of some economic entities from the goods and services of the other businesses [3].

Trademark is affixed to the product or its packaging to highlight this product of similar mass, as well as allowing it to know the manufacturer or retailer. Consequently, the function of a trademark as designations is individualization of the product and its manufacturer (seller). Every entrepreneur seeks to ensure that its product was recognizable by the consumer. It should be noted that service enterprises use service marks to individualize their services (insurance, banking company, airlines, etc.). Legal regime service mark is not different from trademarks and is determined by the same regulations. In addition to these functions the trademark has some others features.

When choosing a product, trademark is regarded as a landmark by the consumer. Selecting in this case is based on the properties of the expected product (weight, the taste, the efficiency of operation, etc.). In other words trademark indicates the presence of certain consumer goods properties. In this case we speak of the guarantee function of the trademark.

Since these functions are inextricably linked to advertising function, we can say the trademark helps to create, develop consumer demand for this « labeled» goods [4].

All functions of the trademark complement each other. As a result, it becomes an effective means of promoting goods to the market in a competitive environment. Through trademark businesses are gaining popularity on the market. That is why most of the goods are labeled by the manufactures. And this is not the only cause of using a trade mark.

Currently trademark is known as a form of property, which the owner can take steps to protect, protecting their interests in the market. Trademark owners are granted exclusive powers and rights, which must be protected. The exclusive rights include:

1. the right to use the mark in product labeling, affixing it to the product or packaging ;

2. the right to impose « labeled» products into circulation by selling, offering for sale or in any other way;

3. the right to bring «labeled « goods into the country of its trademark action;

4. right to use the mark as a means of advertising their activities and their goods, placing it in advertising publications in various written documents, trade names, signs, orally etc.

Trademark protection is conferred by a trademark registration and issuance by the certificate for a trademark in accordance with the law.

In Kazakhstan, trademark, and therefore these rights receive official registration in the Patent

Office in accordance with the Law of the RK «On trademarks, services and appellations of July1999 (the Act) [5].

Trademark protection is not of a permanent nature. According of the Law on the protection document trademark (certificate) is valid for ten years from the date of application for registration. But this period may be extended each time for fifty years on payment of a fee.

Thus, obtaining legal protection for product designation as a trademark, the entrepreneur becomes a means of protection for their product and its properties from unfair competition in the market, which is not allowed to put down that other similar products on the same notation without the owner's knowledge, the same import goods such designation to the territory of the right entrepreneur to trademark without the consent of the latter, i.e. in creating the conditions that do not allow other manufacturers and distributors to use the trademark, and thereby reduce the credibility of the product having its trademark.

It seems necessary to pay attention to the fact that not every denomination may receive legal protection. The law imposes requirements on the form and content of such a design to recognize his trademark. In form notes and marks can be verbal (words, names, letters, numbers, etc.), visual (pictures, color, etc.), volume (for example, the shape of a bottle of perfume), as well as sound and combination of the above mentioned elements.

Designation on the content must be new, i.e. should not be similar, identical notation introduced earlier as trademarks. In this case novelty is recognized by not all known features, and must be applied to goods belonging to the same group of goods or close group as the evaluated mark.

However, trademark content must be original. Originality is determined by specifying the trademark devoid of originality. Designations devoid of any distinctive features or expression, which have become common in everyday use are not considered original, is also firmly included in the technique or the economic turnover as the definition of the product, which became a generic term (e g, « syringe «), descriptive marks, i.e. is directly listed on the product properties of the products, their quality, price [4].

Spurious symbols may not be a trademark, i.e. designations that carry information about the product, which is misleading for consumers. The right on the mark and its protection extends to the territory of the State where it is registered (in some countries recognized the sign protected by virtue of the application (for example, in the United States.). In other words, it is territorial in nature. Though the procedure for establishing a special law applicable to the so-called world-famous marks according to article 6 «» Paris Convention for the protection of Industrial Property of March 20, 1883 [6], the court may provide protection in the country to the unregistered mark as a well-known (e.g. the trademark « Kodak» widely known in the world market).

From what stated above we can conclude that the use of a trademark – is its use on goods, their packaging, the person to whom such a right given to them by virtue of the registration mark. The right to use can be granted to another person, but only on the basis of agreement with the owner (user license agreement or trademark assignment) registered in the Patent Office. It should be borne in mind that without this registration agreement is invalid. A trademark may be assigned by legal or natural person in respect to all or part of the goods for which it is registered.

In the case where the right to use the trademark transferred by the owner to another person under a license agreement, the main condition for the agreement is the requirement that the goods quality user (licensee) was not lower than the quality of goods of the trademark owner (licensor) and the holder's right to monitor the implementation of the offered requirements.

If a trademark is recognized as an entrepreneur in the market, we can assume that it has a real value that in business practice it is evaluated in monetary terms. As a result the trademark is included in the so-called «intangible assets « and the right to use a trademark may be the subject of the ordinary contract on purchase and sale. Note that the subject is not the trademark itself but the right to use it for a specific period of time. Besides the development of conditions of such contract is a complex procedure which involves, first of all, a thorough assessment of the buyer, his business reputation, operating principles, and most importantly – the quality of products. Whether this business information that comprises the content of the goods will be transferred is being solved separately.

Recently, as a result of the introduction of the Western schemes to use trademarks and technology the above mentioned transfer can be specified in the «franchise «. In the draft of the Civil Code of the Republic of Kazakhstan (Special Part) «franchise» is defined as an integrated enterprise license, according to which the franchisor (the franchisor) agrees to provide the user (franchisee) for a fee during a term of life or without, to use the right as

a business user a complex of exclusive rights of the owner, including the right to a trade name, to the protected commercial information, trademark, and other facilities provided by the contract of exclusive rights. In other words, the term «franchise» means not only the transfer of rights to use the trademark.

This brief analysis of the law allows us to conclude that the trademark has a certain commercial value, but does not have the protection function of commercial information that comprises the content of the goods. Trademark is a way to protect the external (substantial real) form of the commodity.

We got accustomed to pay attention to what always refers to the protection of the substantial real form of the product. At the same time we lose sight of its other special shape – intangible, composing its contents. Above, it was concluded that it is a commercially valuable information.

This product is a special source of information, which would be eagerly seized by the other competitors [7]. Hence the information itself (without being connected to a real substantial form) can be a commodity. But only if the properties of the goods are of economic (commercial) value. It takes an indirect participation in the commodity turnover associated with that information before becomes a commodity (commercial information) embodied in the material production, products coming to market. Here it becomes important and an essential part of real goods [9].

In the legal literature many definitions of such information are provided. Enough to bring the contents of one of them.

Commercial information is an information about various aspects of industrial, commercial, administrative, scientific, technical, financial activity, which is in the interests of competition and economic security of the company is the subject for protection [8]. Information component determines the quality and the value of the goods.

In the competitive environment protection of such information becomes of great importance. Largely on how it is protected by the product life cycle depends on the market. Commercial information is an unusual commodity. Therefore, its protection should be appropriate.

Let us refer to the legal specific protective features of such information. It is determined that the content of the commodity comprises information. The term «information» in this case gives information about the value of discoveries, inventions, new designs, recipes, technological methods. In other words, it is the results of the intellectual activity.

At present relations over such information are governed by the Institute of Intellectual Property (including industrial). Unfortunately, in our country, this institution has not yet received proper legislative consolidation. However, we can say that some parts of it are in the focus of lawmakers and legal literature and in varying degrees are obtaining rapid development in our country. In particular, these are the sections of patent law and copyright law. They are traditional.

The analysis of the current legislation in this regard and the relevant literature [9] suggests that the information protected under Intellectual Property Institute is divided into three categories:

– Information contained in inventions (industrial designs, utility models), the protection of which is realized through the system of patents;

– The information contained in scientific articles, reports, and similar results of creative activity, protected by copyright;

– The information is not protected by any of these methods, because of the inconsistency of certain conditions dictated by the law of patents and copyright, the protection of which is based on the general rules of civil law on intellectual property and is performed primarily by contractual agreements.

Any of these types of information can be commercial and make the content of a real product. Note that in this case the protection of the first two categories of information are considered to be effective protection mechanisms established through patent law and copyright.

Often at the heart of a commodity is a third category of information. It is diverse in its content, is not confined to patenting, although it may include information and patentable, but that the patent is not obtained for any reason, including non-patentable technical knowledge, but necessary for the production of goods, other information about various aspects of business practice.

Civil legislation of the Republic of Kazakhstan suggests the possibility of a third category of information protection by establishing a regime of trade secrets (art.10 126 CC RK (general).

The protection of information as a trade secret is to prevent leakage, theft, loss, unauthorized destruction, distortion, copying. In other words, here we have the protection of the privacy of various kinds of information.

The term «trade secret» can be regarded in the broad sense as covering a thing in the form of a legal regime to protect that information. This is expressed in the above definition. In a narrow sense, trade

secret acts as a concept directly coinciding with the object of protection, that is, a kind of information. In this meaning it is implies the information useful for the conducting of the case, giving an advantage over its competitors, who do not possess this information [10].

It should be noted that despite the varied nature of the content of trade secrets, in the study the problems of the content protection of the product must be at the forefront of scientific and technical component of trade secrets, which is better known as the « know-how « or trade secrets.

As a legal regime of information a commercial secret is considered under the Intellectual Property Institute. Besides for basic provisions it fits into the framework of state efforts to establish a «fair competition».

Let us turn to some of the main provisions of trade secrets, currently received and envisaged in the Kazakhstan legislation. Commercial secret is possible to be given to any information, but only having recourse to the professional field of their owner, namely in commercial activities.

Protection of information as a trade secret is possible on the following assumptions:

– Information should be of real or potential commercial value;

– free access is limited to Information;

– Information to a certain extent is unknown to third individuals;

– Measures to protect the information must be determined and taken by the the owner of the information;

– Information must not be included in the list of information that can not be a trade secret, in particular: refer to state secrets, information reporting and other such specific legislation (list should be established by the decision of the government).

The above considered rules on trademark and trade secret are the general norms defining the strategy to protect the goods on the market in a competitive environment. There are a lot of other problems to be solved related to these and other possible means of protection. However, it is necessary to make comparative analysis much deeper. However, this is the subject of a separate consideration.

References

1 Busigin A.V. Entrepreneurship. Textbook. – M., 1997. 182 c.
2 Batychko V.T. Business Law – Taganrog: Tsure, 2011 – 382c.
3 The Civil Code of the Republic of Kazakhstan – Almaty, 2015. – 432 p.
4 Civil and commercial law of the capitalist states. ed. EA Vasiliev. – M.: «International Relations», 1993 – 564 c.
5 The Law of the Republic of Kazakhstan dated July 26, 1999 № 456-I «On Trademarks, Service Marks and Appellations of Origin».
6 Paris Convention for the protection of Industrial Property of March 20, 1883.
7 Yarochkin V.I. Commercial information firmy. – M.: «Os-89»., 1997. – 128.
8 Vinogradov S.N. Commercial activity. – Minsk, 1998. – S. 202.
9 Sergeev A.P. Intellectual property rights in the Russian federatsii. – M: Prospect., 1996. – 734 c.
10 The practice of protection of trade secrets in the United States. Guide to protecting your business data – M., 1992. – 231 c.

Атаханова С.К., Муксинова А.Т.

Азаматтық іс жүргізудің конституциялық-құқықтық қамтамасыз ету механизміндегі орны

Берілген мақалада азаматтық іс жүргізудің конституциялық аяда жүзеге асу ерекшеліктері қарастырылған. Сонымен қатар, азаматтық іс жүргізудің конституциялық-құқықтық сипатына мән беру көзделген. Осыған орай, азаматтық іс жүргізуді тек қана жеке құқық саласының бағытында, процессуалдық аспектіде қарап қана қоймайды, оның конституциялық та компоненті бар екендігін зерттейді. Мақалада логикалық, психологиялық және құқықтық бірлігі тұрғысынан азаматтық іс жүргізудің конституциялық мәселелерін кешенді ғылыми-зерттеу үздік нәтижеге қол жеткізетіндігі туралы сұрақтар қарастырылған. Мақала кейбір заңи маңызды жағдайларды зерттеу қорытындыларын шығарады.

Түйін сөздер: жүйе, конституциялық, құқық, сот.

Atakhanova S.K., Muksinova A.T.

Place of civil procedure to ensure constitutional and legal mechanism

In this article Peculiarities of the realization of the constitutional context of civil proceedings. At the same time, civil proceedings provided the nature of the constitutional and legal value. In this regard, the civil proceedings only in the direction of private law, not only to the procedural aspect of its component konstïtwcïyalıqta zertteydi.Maqalada that there are logical, psychological and legal issues in the context of civil proceedings constitutional unity of scientific research on the best result is reached is the question. The article summarizes some of the important legal conditions a research.

Key words: system, constitutional, law, court.

Атаханова С.К. Муксинова А.Т.

Место гражданского процесса в обеспечении конституционно-правового механизма

В данной статье рассматриваются особенности реализации конституционного контекста гражданского судопроизводства. В то же время намечено изучить гражданское судопроизводство с учетом характера конституционного и правового значения. В данной статье делается попытка ответить на вышеуказанные вопросы, рассматривается вопрос, что при комплексном исследовании конституционных проблем гражданского судопроизводства с точки зрения логической, психологической и правовой в единстве достигается наилучший результат. Статья подводит некоторые итоги изучения юридически значимых обстоятельств.

Ключевые слова: система, конституционный, право, суд.

© 2016 Al-Farabi Kazakh National University

ӘОЖ 347.9

*Атаханова С.К., Муксинова А.Т.

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Қазақстан Республикасы, Алматы қ.
*E-mail: saltanat73kz@mail.ru

АЗАМАТТЫҚ ІС ЖҮРГІЗУДІҢ КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ МЕХАНИЗМІНДЕГІ ОРНЫ

Қазақстан Республикасының тәуелсіз мемлекет ретінде қалыптасуы, отандық заң ғылымының алдында келелі мәселелерді шешуді алға тартып отырғандығы белгілі. Бұл бір шетінен алып қарағанда, заңды құбылыс болып табылады. 70 жыл Кеңестік мемлекет құрамында өмір сүрген қазіргі тәуелсіз мемлекеттердің барлығы, өздерінің ұлттық құқықтық жүйесін жаңа негізде қалыптастыру үстінде. Қазақстан да бұл жағдайды бастан кешіріп отыр. Сондықтан да, кезінде кеңестік заң ғылымында қалыптасқан құқықтық ілімдерді, категориялар жүйесін қайтадан ой елегінен өткізіп, әлемдік құқықтық жүйелердің қалыптасу тәжірибесін ескере отыра, өзіміздің ұлттық құқықтық жүйемізді айшықтау алдымызда тұр. Тәуелсіздік алғаннан бері бұл бағытта қазақстандық заң ғылымында көптеген іс-шаралар жүзеге асырылуда. Ал, соның ішінде, кенже қалып келе жатқан бағыттың бірі, біздің ойымызша, жалпы азаматтық іс жүргізу саласы болып табылады. Азаматтық іс жүргізу Қазақстан Республикасының ұлттық құқықтық жүйесінде жаңадан қалыптасып, дамып келе жатқан құқықтық саланың бірі екендігі белгілі, біз бұл жерде жалпы азаматтық іс жүргізу саласының мәселесін қарастыруды мақсат етіп отырған жоқпыз. Жалпы азаматтық іс жүргізудің конституциялық аяда жүзеге асу ерекшеліктерін, оның конституциялық-құқықтық сипатына мән беріп, мәселеге сол қырынан келуді мақсат етіп отырмыз. Оның объективті де себептері бар. Өйткені, қандай да болмасын, құқық саласы конституциядан бастау алады. Сондықтан да, азаматтық іс жүргізуді тек қана жеке құқық саласының бағытында, процессуалдық аспектіде қарап қана қоймайды, оның конституциялық та компоненті бар екендігін естен шығармауымыз керек. Әрине, бұл жерде ғылыми қателік жасап алмау үшін майдан қыл суырғандай, ұқыптылық қажет екендігі белгілі. Сондықтан да, осы талаптар деңгейінен біз азаматтық іс жүргізудің конституциялық құқықтық жүйедегі алатын орнына тоқталуға бұрылғанымыз жөн.

Қазақстан Республикасының 30 тамыз 1995 жылы қабылданған Конституциясында сот ісін жүргізудің нысандары ретінде қылмыстық, азаматтық іс жүргізу танылатындығы белгіленген болатын. Әрине, азаматтық іс жүргізу жүйелі түрде Конституцияда реттелмесе де, оның негізі айқындалған деп

санай аламыз. Айтылған бұл жағдайдың өзі, бізге азаматтық іс жүргізудің де, конституциялық құқықтық негізі бар екендігін айқындатады. Сонымен қатар, қазіргі кезеңде құқық салаларын бөлудің жаңа негіздегі қағидалары да қалыптасу үстінде. Біз сөз етіп отырған азаматтық іс жүргізудің конституциялық бастауларын, Ресейлік ғалымдар қазіргі кезеңде жаңа бағытта талқылауда. Ресейлік ғалымдар конституциялық құқықтың пәні мен әдістерін де жаңа тұрғыда бағалауда. Мысалы, Ресейлік ғалым О.Е. Кутафин былай дейді: «…что место конституционного права в системе права Российской Федерации определяется, прежде всего, тем, что оно регулирует общественные отношения, которые являются основополагающими во всех областях жизни и служат основой формирования всех других отношений. Нормы конституционного права закрепляют определяющие принципы, на которых основано устройство общества и государства, которые характеризуют положение человека в обществе и государстве, а также основные неотъемлемые права, свободы и обязанности человека и гражданина. Они регулируют широкую сферу отношений между Федерацией и ее субъектами и закрепляют основные принципы системы органов государственной власти и органов местного самоуправления» [1, с 43]. Міне, бұл айтылған ойда конституциялық құқықтық деңгейде азаматтық іс жүргізудің негіздерін қарастыруға болады деп айтуға мүмкіндік береді. Конституциялық құқықтың тағы да бір ерекшелігі Ресейлік осы саланың білгірі Е.И. Козловтың ойы бойынша былай: «…конституционно-правовое регулирование общественных отношений в различных сферах жизни, охватываемых данной отраслью, неодинаково по своему объему.

В одних сферах жизни общества нормы конституционного права регулируют лишь основополагающие отношения, которые предопределяют содержание всех остальных отношений в соответствующей сфере. Во всем объеме их регулирование осуществляется другими отраслями права. Так, в сфере экономической жизни общества предметом конституционного права являются только те отношения, которые характеризуют основные начала и принципы экономики, формы собственности. А в полном объеме правовое регулирование экономических отношений осуществляется гражданским, хозяйственным, предпринимательским, финансовым и рядом иных отраслей права» [2, с 10]. Біз талдап отырған пікірлерден шығатын қорытынды конституциялық құқық аясы үлкен қатынастарды реттейді. Айтылған жағдай азаматтық іс жүргізудің конституциялық-құқықтық деңгейде қарастырылатын мәселе екендігін тағы дәлелдей түсетіндей.

Осы жерде тағы бір тоқталатын теориялық мәселенің бірі, конституциялық-құқықтық институт болып табылады. Себебі, конституциялық-құқықтық институт аясына азаматтық іс жүргізудің негіздерін кіргізуге бола ма, болмай ма? – деген мәселені де қарастырып өтуіміз керек. Құқық теориясында құқықтық институт мәселесін әр қырынан қарастырады. С.А. Табанов құқықтық институтты былай бағалайды: «Құқықтық институт құқық жүйесінің екінші деңгейін құрайды. Ол дегеніміз бір ғана қатынасты емес, қоғамдық қатынастардың нақтылы топтасқан, бірлескен түрлерін дербес реттеуге бағытталған құқықтар топтары. Демек, құқық институты, дәлірек айтсақ, салалар шеңберіндегі белгілі бір туыстас қоғамдық қатынастардың белгілі бір түрлерін реттейтін құқықтық нормалардың топтары. Осыдан келіп, нормалар жиынтығын нақтылы құқықтық институтқа біріктіретін белгілерін атауға болады: 1) құқық нормаларының заңдық бірлігі (жалпы ережелер, құқықтық принциптер, құқықтық ұғымдар, т.б. түрінде көрінуі); 2) белгілі бір қоғамдық қатынастардың толық реттілігі (құқық институты әр қилы құқық нормалар түрін қамтиды, айталық, дефинитивтік нормалар, рұқсат етуші, тыйым салушы, ерік беруші және т.б. нормалар, бұлар жинақтала келе, қоғамдық қатынастардың белгілі бір топтарын толық реттеуге қатысады. Сондықтан, бұлар өзге құқық жүйелерінің құрылымдық бөліктерімен қабыспайды); 3) құқық институттарын құрайтын нормаларды бөлімдерге, бөліктерге, тарауларға, т.б. нормативтік актілердің құрылымдық құрылысына оқшауландырып бөлу» [3, 91 б]. Ал тағы да бір қазақстандық белгілі теоретик, ғалым Т. Ағдарбековтің еңбегінде оған анықтама былай берілген: «Құқықтық институт – ерекшеленген құқық нормаларының кешені, құқық салаларының арнайы бөлігі ретінде белгілі қоғамдық қатынастарды реттейтін түрлерінің бірі. Құқық саласынан құқық институтының айырмашылығы, ол белгілі қатынастардың тек бір бөлігін ғана реттейді» [4, 176 б]. Сонымен қатар, С. Өзбекұлының және Ө. Қопабаевтың еңбегінде құқықтық институтқа осы тұрғыдан былай баға беріледі: «Құқықтық институттар дегеніміз – арнайы айшықталған қоғамдық қатынастарды реттейтін біртекті, біркелкі нормалардың жиынтығы. Мысалы, азаматтық құқық саласындағы меншік құқық институты немесе мәміле, міндеттеме-

лік институттары, Қылмыстық құқықтағы жаза институты және т.б. Басқа құқық салалары да осындай көптеген институттардан қалыптасады» [5, 137 б]. Ал: «Конституциялық құқықтың конституциялық институттары конституциялық-құқықтық нормалардың ықпалындағы қоғамдық қатынастардың белгілі бір учаскелерін реттеуді көздейді. Әр құқықтық институт шартты түрде конституциялық құқық саласының дербес құқықтық нормалар тобын білдіреді. Құқықтық институттың шартты түрдегі дербестігі құқықтық реттеудің тұйықталмаған тетігімен, конституциялық құқықтың басқа да құқықтық институттарымен байланыста және тәуелділікте екендігімен көрінеді және олардың бәрі өзара байланыста конституциялық қатынастарды реттеуді қамтамасыз етеді» [6, 18-19 бб.]. Конституциялық-құқықтық институттың өзіндік мынандай ерекшеліктері бар: «Конституциялық-құқықтық институттың, кез-келген басқа құқықтық институттың сияқты, өз құрылымы бар. Бұл құрылымды құрайтындар әр қилы заңдық мазмұнымен сипатталады. Мұндай әрқилылық қатынастардың тиісті бөлігін реттеуді қамтамасыз етеді. Бүкіл әрқилылығына қарамастан, құқықтық институттың нормалары ортақ құқықтық принциптермен, идеялармен бірлестірілген. Айталық, қабылдау негіздеріне қарамастан, азаматтық институты азаматтардың бірлігі мен теңдігі принциптерімен бірлестіріледі. Құқық институты кей кездері жекелеген нормативтік құқықтық актілерде бекітіледі. Арнаулы заң қабылданған сол азаматтық институтын-ақ алалық. Бұл азаматтық қатынастарды реттейтін барлық құқықтық нормалар осы заңның ішінде деген сөз емес. Азаматтық туралы негіз боларлық нормалар Қазақстан Республикасының Конституциясында жазылған» [7, 19-20 бб.]. Осы жерде айтатын мәселе конституцияның қоғамда атқаратын роліне байланысты нормалармен сипатталатындығында. Белгілі конституционалист ғалым Қ.К. Айтхожин өзінің зерттеулерінде мынандай баға береді: «Таким образом, Конституция Республики Казахстан по своей правовой природе и форме является основным юридическим законом государства, обладающим верховенством, высшей юридической силой, закрепляющим основополагающие, коренные начала конституционного строя государства, правового положения личности, правового статуса органов государства и местного самоуправления и рассчитанным на прямое и постоянное применение. По своей же сущности и источнику происхождения Конституция, принимаемая, как правило, на основе социального согласия в обществе, одновременно представляет собой Основной закон и государства и общества» [8, 19 б.]. Осы айтылған пікірлермен келісе отыра, жалпы конституцияны реттейтін қатынастардың аясы кең екендігін және оның аясына азаматтық іс жүргізудің де негіздері кіретіндігін тағы да осы қырынан дәлелдей аламыз. Біздің ойымызша, қазіргі кезеңде негізгі конституциялық институттардың, категориялардың бірі екендігін азаматтық іс жүргізуге қатысты айтуға болады.

Азаматтық іс жүргізуді конституциялық-құқықтық категория деңгейінде қарастыруға негіз болатын тағы бір жағдай, азаматтық іс жүргізуде адам құқықтары мен бостандықтарының қорғалуында жататындығында. Ал адам құқықтары мен бостандықтары конституциялық деңгейде реттелетін негізгі мәселенің бірі болып табылады. Сонымен қатар, Қазақстан Республикасының 13 шілде 1999 жылғы Қазақстан Республикасының Азаматтық іс жүргізу Кодексінің 3-бөлімшесінде ерекше талап қоюмен іс жүргізуге арналған мәселелердің ішінде:

– сайлауға, референдумға қатысушы азаматтармен қоғамдық бірлестіктердің сайлау құқықтарын қорғау туралы арыздар ойынша іс жүргізу;

– әкімшілік құқық бұзушылық туралы істерді қарауға уәкілетті органдардың (лауазымды адамдардың) қаулыларына дау айту туралы істер бойынша іс жүргізу;

– мемлекеттік өкімет, жергілікті өзін-өзі басқару органдарының, қоғамдық бірлестіктердің, ұйымдардың, лауазымды адамдар мен мемлекеттік қызметшілердің шешімдері мен әрекеттеріне (немесе әрекетсіздігіне) дау айту туралы іс бойынша іс жүргізу.

Көрсетілген мәселелерде азаматтық іс жүргізуді конституциялық-құқықтық реттеумен байланыстыруға мүмкіндік береді. Осы жағынан алғанда, азаматтық іс жүргізудің конституциялық-құқықтық тұрғыдағы аспектісімен қатар, жалпы салалық тұрғыдағы қыры бар екендігін көре аламыз. Біздің ойымызша, азаматтық іс жүргізу жеке салалық норманың жиынтығының көрінісі ғана болып табылмайды. Ол азаматтық іс жүргізу саласының аясынан да кең мәселелерді қамтиды. Сондықтан, конституциялық-құқықтық категориялар деңгейіне жатады.

Сөзімізді қорыта келгенде, қазіргі жағдайда азаматтық сот ісін жүргізуде адам құқықтары мен бостандықтарын қорғауға бағытталған, сот билігін жүзеге асырудың ерекше конституциялық-құқықтық категориялардың бірі деп танимыз.

Әдебиеттер

1 Кутафин О. Е. Предмет конституционного права. – М., 2001. – 243 с.
2 Козлова Е. И., Кутафин О. Е. Конституционное право России: Учебник. – М., 2003. – 510 с.
3 Табанов С.А. Салыстырмалы құқықтану негіздері: Оқулық. – Алматы: Жеті жарғы, 2003. – 464 б.
4 Ағдарбеков Т. Құқық және мемлекет теориясы. – Қарағанды: Болашақ-Баспа, 2002. – 320 б.
5 Өзбекұлы С., Қопабаев Ө. Мемлекет және құқық теориясы: Оқулық. – Алматы: Жеті жарғы, 2006. – 264 б.
6 Сапарғалиев Ғ.С. Қазақстан Республикасының Конституциялық құқығы: Академиялық курс. өңд., толықт. 3 бас., – Алматы: Жеті жарғы, 2008. – 536 б.
7 Сапарғалиев Ғ.С. Қазақстан Республикасының Конституциялық құқығы: Академиялық курс. өңд., толықт. 3 бас., – Алматы: Жеті жарғы, 2008. – 536 б.
8 Айтхожин К.К. Теоретические вопросы Конституции Республики Казахстан: автореф…дисс. докт. юр. наук. 12.00.02. – Алматы, 2008. – 44 с.

References

1 Kutafin O.E. Predmet konstitucionnogo prava. – M., 2001. – 243 s.
2 Kozlova E.I., Kutafin O.E. Konstitucionnoe pravo Rossii: Uchebnik. – M., 2003. – 510 s.
3 Tabanov S.A. Salystyrmaly kukyktanu negizderi: Okulyk. – Almaty: Zheti zhargy, 2003. – 464 b.
4 Agdarbekov T. Kukyk zhane memleket teorijasy. – Karagandy: Bolashak-Baspa, 2002. – 320 b.
5 Өzbekuly S., Kopabaev O. Memleket zhane kukyk teorijasy: Okulyk. – Almaty: Zheti zhargy, 2006. – 264 b.
6 Sapargaliev G.S. Kazakstan Respublikasynyn Konstitucijalyk kukygy: Akademijalyk kurs. ond., tolykt. 3 bas., – Almaty: Zheti zhargy, 2008. – 536 b.
7 Sapargaliev G.S. Kazakstan Respublikasynyn Konstitucijalyk kukygy: Akademijalyk kurs. ond., tolykt. 3 bas., – Almaty: Zheti zhargy, 2008. – 536 b.
8 Ajthozhin K.K. Teoreticheskie voprosy Konstitucii Respubliki Kazahstan: Avtoref…diss. dokt. jur. nauk. 12.00.02. – Almaty, 2008. – 44 s.

Әбікенов А.Ә.

Азаматтық сот өндірісіндегі кәмелетке толмаған тұлғалардың құқықтық мәртебесі

Мақалада кәмелетке толмағандардың азаматтық процестегі құқықтық қабілеті мен әрекетке қабілеттілігі туралы мәселелер қарастырылады. Процессуалдық және материалдық құқықтық нормаларды сараптау арқылы азаматтық істерді талқылауға байланысты жас мөлшері үш деңгейлі санаттағы кәмелетке толмағандардың құқықтық ерекшеліктері анықталған. Заңдылықтардың заманауи тұрғыдағы даму ағымы кәмелетке толмаған тұлғалардың азаматтық сот өндірісіндегі толыққанды қатысушылар санатындағы процессуалдық мәртебесінің күшейе түсуімен сипатталады.

Түйін сөздер: азаматтық процесс, сот, тараптар, құқықтық қабілеттілік, әрекетке қабілеттілік, кәмелетке толмаған тұлғалар.

Abikenov A.A.

The legal status of juveniles in civil proceedings

In this article is considered the questions of legal capacity and capability of minors in civil proceedings. On the basis of analysis of the rules of procedural and substantive law determined particular qualities of legal status of the three age categories of minors in civil cases. The current tendency of development of legislation is characterized by strengthening the procedural status of minors as full participants in civil proceedings.

Key words: civil procedure, court, part, legal capacity, capability, juveniles (minors).

Абикенов А.А.

Правовой статус несовершеннолетних лиц в гражданском судопроизводстве

В статье рассматривается вопросы правоспособности и дееспособности несовершеннолетних в гражданском процессе. На основе анализа норм процессуального и материального права определены особенности правового положения трех возрастных категорий несовершеннолетних лиц при рассмотрении гражданских дел. Современная тенденция развития законодательства характеризуется усилением процессуального статуса несовершеннолетних как полноправных участников гражданского судопроизводства.

Ключевые слова: гражданский процесс, суд, сторона, правоспособность, дееспособность, несовершеннолетние лица.

© 2016 Al-Farabi Kazakh National University

ӘОЖ 347.155.5

Әбікенов А.Ә.

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Қазақстан Республикасы, Алматы қ.
E-mail: arxat_aa@mail.ru

АЗАМАТТЫҚ СОТ ӨНДІРІСІНДЕГІ КӘМЕЛЕТКЕ ТОЛМАҒАН ТҰЛҒАЛАРДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘРТЕБЕСІ

Заңнамалар бойынша дәстүрге сай іске қатысушы тұлғалардың құқықтық ережелерін реттейтін нормалар, негізінен Қазақстан Республикасының жаңа Азаматтық процессуалдық кодексінің 2015 жылғы 31 қазандағы № 377-V жалпы бөлігінде баяндалған *(әрі қарай – ҚР АПК)*.

ҚР АПК жаңа және 1999 жылғы 13 шілдедегі № 411-I ескі нұсқасында да азаматтық істерді қараған кезде кәмелетке толмаған тұлғалардың мәртебесін толық дәрежеде ашып көрсеткен. Тұтастай алғанда, бұл нормалар көп жағдайда жүйеленбегендіктен теориялық та, тәжірибелік те сипаттағы мәселелердің туындауына себеп болады.

Мысалы, теориялық тұрғыда аталған мәселе аса назар аударуды қажет етеді, өйткені кәмелетке толмаған тұлғалардың азаматтық процестердегі рөлін нақтылы анықтап алмайынша, олардың толық көлемде қорғалуын жүзеге асыратын құқықтарының көлемін белгілеу мүмкін емес.

Тәжірибе жүзіндегі аспектілерде бұлар сот шешімін шығару кезінде және жалпы құқық қолдану тәжірибесінде, оның сапасына жағымсыз әсер етуі мүмкін.

Кез келген жағдайдағы азаматтық процессуалдық құқықтық қатынастардың туындауы, әрбір азамат туғаннан ие болатын азаматтық процессуалдық құқықтық қабілеттің болуына, сондай-ақ азаматтық процессуалдық әрекетке қабілеттілікке ие болу, яғни азаматтық процессуалдық құқықты және жауапкершілікті жеке өзі сезіне білуі басты алғышарттардың бірі болып табылады.

Азаматтық процессуалдық құқықтық қабілет дегеніміз азаматтық процессуалдық нормалармен қарастырылған белгілі бір субъектінің азаматтық процессуалдық құқықтары мен азаматтық процессуалдық жауапкершіліктерге ие болу қабілетінің болуы деп түсініледі. Мұндай қабілеттің болмауы істерді қарау мен шешімін шығаруға тұлғаның қатысу мүмкіндігін шектейді. Сондықтан, азаматтық процессуалдық құқықтық қабілет – бұл заңмен белгіленген сот өндірісіне қатысушы болу мүмкіндігі болып табылады.

Кәмелетке толмаған жасы 14-тен 18 жасқа дейінгі тұлғалардың әрекетке қабілеттілігінің мазмұны Қазақстан Республикасы Азаматтық кодексінің 22 және 23 баптарында

бекітілген [1]. Сонымен бірге процессуалдық заңдылықтарда азаматтардың әрекетке қабілеттілігінің жас шектелімі нақтылы атап көрсетілген. Алайда, азаматтық процессуалдық қабілеттілікке жүргізілген сараптама кезінде негізгі сұрақ алға тартылады – ол осы құбылыстардың туындау мерзімі және жойылу салдары. Осыған байланысты ҚР АПК 45 бабында жас ерекшеліктері мен денсаулығына тәуелді жағдайда үш санаттағы азаматтар бөліп алынады [2].

Бірінші санатта – 18 жасқа жеткен және толық көлемде процессуалдық қабілетке ие (1 және 5 т.) азаматтар саналады. Осы санаттағы азаматтар қатарына 18 жасқа толмаған, бірақ неке жасына толмаса да некеге тұрып үлгеруіне орай немесе эмансипация тәртібінде толық әрекетке қабілетті болып саналатын азаматтар жатады (45 бап 5 т.).

Екінші санатты – 14-тен 18 жасқа дейінгі кәмелетке жасы толмаған азаматтар құрайды, сонымен бірге заңмен белгіленген тәртіпте әрекетке қабілеті шектеулі деп танылған азаматтар да жатады. АПК 45 бап 2 т. сәйкес осы санаттағы азаматтардың құқықтары, бостандықтары мен заңды мүдделері, сондай-ақ белгіленген тәртіпте әрекетке қабілеті шектеулі деп танылған азаматтар да сотта ата-аналары арқылы немесе заңды өкілдері арқылы қорғалады.

14-тен 18 жасқа дейінгі кәмелетке жасы толмаған азаматтардың құқықтары мен мүдделерін олардың заңды өкілдері сотта қорғау туралы жалпы қағидалар ҚР «Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы» туралы 2011 жылғы 26 желтоқсандағы №518-IV ҚРЗ Кодексінде (әрі қарай-НОКо) кейбір артықшылықтар қарастырылған. ҚР НОКо 67 бабы 2 т., 69 және 108 баптарына сәйкес 14 жасқа жеткен азаматтар өз құқықтарын және заңды мүдделерін сотта қорғауға құқығы бар [3].

Үшінші санаттағы азаматтарға кәмелетке жасы толмағандар, жасы 14 жасқа толмағандар, сонымен қатар әрекетке қабілетсіз деп танылғандар жатады, сотта олардың құқықтарын заңды өкілдері, прокурорлар қорғайды. Аталған тұлғалар азаматтық процессуалдық қабілетке ие емес, немесе өз құқықтары мен мүдделерін дербес қорғауға қабілетсіз.

Бірқатар материалдық құқықтық нормаларда баланың азаматтық процеске толыққанды қатысушы бола алатыны бекітілген. ҚР НОКо 62, 64, 78, 95, 97, 109, 136 баптарына сәйкес бала, кез келген отбасылық шешімдер қабылдау кезінде, оның мүддесіне қатысы бар мәселелерде өз пікірін айтуға құқылы, сондай-ақ кез келген сот немесе әкімшілік талқылаулар барысында өзін тыңдатуға құқылы. Он жасқа толған баланың пікірін ескеру міндетті болып саналады, егер әрине бұл оның мүддесіне қайшы келмеген жағдайда.

Бірінші санаттағы азаматтар салыстырмалы түрде азаматтық процессуалдық құқық және азаматтық құқық жөнінен алып қарағанда, негізінен кәмелетке толмағандар санатына жатпайды және бұл мәселе олардың толық дәрежеде әрекетке қабілеттілікке ие болуына қарай мүмкін болып табылады.

Осы орайда қалай және қай жолмен баланың пікірі ескерілуі тиіс деген орынды сұрақ алға тартылады. Сондықтан заңнамаға жүгінген орынды. Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының «Соттардың балаларды тәрбиелеуге байланысты дауларды шешу кезінде заңды қолдануы туралы» 2000 жылғы 28 сәуірдегі № 4 нормативтік Қаулысымен, «Балаға сотта сұрау салу оның жас ерекшелігі мен дамуын ескере отырып, педагогтардың қатысуымен, оған мүдделі тұлғалардың әсер етуі болмаған жағдайларда жүзеге асырылады», деп анықталған [4]. Бұл арадағы айта кетерлік бір жайт, «педагог» және «психолог» деген ұғымдар, олардың процессуалдық құқықтары мен міндеттері ҚР АПК ескі нұсқасында мүлдем болмаған [5]. Психологтардан басқа сотта азаматтық істерді қарау кезінде прокурордың, қамқоршы және жебеуші органдардың қатысуы міндетті болып табылады, олар кәмелетке толмаған баланың достарымен, туыстарымен және мұғалімдерімен әңгімелесу арқылы, оның тұрғын жай жағдайын, отбасындағы және мектептегі ахуалдарын бағамдап, сәйкес тұжырым жасайды.

ҚР жаңа АПК 77 бабы 5 бөлігінде, «жасы онға жеткен кәмелетке толмаған баланың даулы мәселедегі пікірін анықтау үшін процессуалдық әрекеттерді жүргізу барысында педагог және (немесе) психологтың қатысуы міндетті» екені тікелей атап көрсетілген. Бұл арада «педагог және (немесе) психолог, балаға сұрақ қоюдың алдында сотта төрелік етушінің рұқсатымен, даулы мәселедегі оның пікірін білу үшін кәмелетке толмаған балаға сұрау салуға, оның жеке тұлғасын сипаттаған азаматтық іс материалдарымен танысуға құқы бар, ал процессуалдық әрекеттер аяқталғаннан кейін сот отырысының хаттамасымен, оның сот отырысына қатысуын көрсететін тұстарымен танысуға құқығы бар». Жасы оннан асқан балаға сұрау салу педагог және (немесе) психологтың қатысуымен жүзеге асырылады. Балаға сұрау салу кезінде оның заңды өкілі соттың хаттамалық шеші-

мі негізінде сот залынан шығарылуы мүмкін. Баланың заңды өкілі залға қайтып келгеннен кейін оған баланың пікірі хабарланады және оған сұрақтар қоюына рұқсат етіледі. Даулы мәселе бойынша баланың пікірі анықталғаннан кейін ол сот залынан босатылады».

Егер қазіргі кезде қолданылып отырған жаңа азаматтық процессуалдық заңнамалар нормасын сараптай келе, «іске қатысы бар тұлғалар» ұғымы толық ашылмағанын байқауға болады. Тіпті, кәмелетке толмағандардың қатысуымен өткізілетін сот дауларында да баланың процессуалдық жағдайы, оның орны нақтылы анықталмағанын атап айту керек.

Жалпыға ортақ қағидалар бойынша, жасы он сегізге толмаған, эмансипациялы жағдайға сай емес немесе кәмелетке толғанға дейін некеге тұрып үлгермеген тұлғалар, өз әрекеттері бойынша қандай да бір субъективті құқықтарға ие болуына және жауапкершілікті сезіне білуге қабілетті емес. Алайда аталған азаматтар санаты сот процестеріне бір тарап ретінде (шағым білдіруші, жауапкер немесе өтініш етуші), өз құқықтарын, бостандықтарын және мүдделерін заңды өкілдердің қорғауымен қатысушы ретінде немесе куәгер ретінде, не болмаса үшінші жақтағы тұлға ретінде қатысуына құқығы бар.

Соттарға азаматтық процестерді жүргізу барысында қатысушы тараптарға өз құқықтарын толық көлемде жүзеге асыруына қолдау көрсету, тараптарға кез келген процессуалдық әрекеттерді жүргізуінің немесе жүргізбеуінің салдары қандай болатынын түсіндіру жауапкершілігі жүктеледі.

ҚР АПК 45 бабы 2 тармағы «Он төрттен он сегіз жасқа дейінгі кәмелетке толмағандардың, сондай-ақ әрекетке қабілеттілігі шектеулі деп танылған азаматтардың құқықтарын, бостандықтары мен заңды мүдделерін сотта олардың ата-аналары немесе өзге де заңды өкілдері қорғайды» деп жазылған. Алайда, ҚР АПК 45 бабы 4 тармағы бойынша Заңда көзделген жағдайларда, он төрттен он сегіз жасқа дейінгі кәмелетке толмағандардың азаматтық, отбасылық, еңбек, кооперативтік және өзге де құқықтық қатынастардан және алған жалақысына немесе кәсіпкерлік қызметтен түскен табыстарына иелік етуге байланысты мәмілелерден туындайтын істер бойынша өз құқықтары мен заңды мүдделерін сотта жеке өзі қорғауға құқығы бар екені айтылған. Бірақ, заңнамадағы 45 баптың 6 тармағында кәмелетке толмағандардың заңды өкілдерін оларға көмек көрсету үшін өз қалауы бойынша соттағы іске қатыстыруға құқылы екені қарастырылған. Осыған орай, заңды өкілдердің мұндай істерде жүргізетін процессуалдық-құқықтық әрекеттері туралы мәселе, сондай-ақ кәмелетке толмағандар мен заңды өкілдердің процессуалдық әрекеттеріндегі қарама-қайшылықтар туындаған кездегі соттардың да әрекеттерінің маңызы туралы мәселе алға тартылады.

ҚР АПК 45 бабының 4 және 6 тармақтарындағы нормалар бойынша іске қатысушылардың процессуалдық жағдайлары нақтылы айқындалмаған. Сонымен бірге, шағымдану өндірісінде тараптар ретінде кім танылатыны да айқын емес: кәмелетке толмағандардың өзі ме, әлде олардың заңды өкілдері ме. Заңды сараптай келе, процестегі тарап ретінде тек кәмелетке толмаған тұлғаны тану керек екені туралы қорытынды шығаруға болады. Заңды өкілдері болса, қандай да бір азаматтық-процессуалдық өтініштер мен әрекеттерге келісім беруді жүргізеді. Сонымен қатар, «сотқа тартуға құқылы» деген тіркеске сай заң шығарушылар, азаматтық істер бойынша әділеттік орнату кезінде ата-аналарының (немесе оларды алмастырушы тұлғалардың) қатысуын міндетті емес деп тапқанын атап айтқан жөн.

Осылайша, ҚР АПК 45 бабының 4 тармағы бойынша кәмелетке толмағандардың азаматтық процеске қатысуының, «әрекетке қабілетті» азаматтың процеске қатысуынан айырмашылығы шамалы.

Сот процесінде кәмелетке толмағандардың ерік білдіруіне басымдылық беріледі, алайда азаматтық-процессуалдық өтінімдерде, немесе кәмелетке толмағандар немесе олардың заңды өкілдерінің әрекеттерінде қарама-қайшылықтар туындауы анықталған болса, сот олардың түсініктемелерін іске қатысты басқа дәлелдермен салыстырып жинақтай отыра бағалауға міндетті. Бірақ, осы дәлелдемелердің жиынтығы кәмелетке толмағандардың пайдасына жарамсыз болып шықса ше? ҚР АПК 15 бабының 3 тармағына сәйкес сот өз ынтасымен дәлелдер жинаудан толығымен босатылған, оған себеп істің нақтылы жағдайын тек тараптар берген дәлелді өтінімдер бойынша орнықтыру мақсатын көздеу, сөйте тұра олар ҚР АПК қарастырылған тәртіптермен қажетті материалдарды алуға жәрдемдеседі.

Негізі әрекетке қабілеттілік жағдайын тек қана жеке бағалау қажеттігін атап көрсеткен дұрыс, оны жалпы қызметті жүзеге асырудағы қажетті алғышарттар жиынтығына тәуелді деп қарастырған орынды. Кәмелетке толмаған азаматтың әрекетке қабілеттілігі туралы мәселеде әрбір нақтылы жағдайды сот төрелі-

гі жеке қарастырып, шешімін шығарғаны дұрыс. Заңнамалық әдебиеттерде, шағым арызды қабылдар кезде өзге жағдайлардан басқа, субъектінің процеске әзір екенін (іскерлік, еріктілік қасиеттері; ұйымдастырушылық мүмкіндігінің болуы және т.с.с.) анықтап алған жөн деп әділетті түрде атап көрсетеді. Бірақ, басқа қырынан алып қарағанда, мұндай ыңғай таныту кәмелетке толмағандардың құқығын қорғауды толық жүзеге асыру мүмкіндігінің бар екеніне дәлел бола алады [6]. ҚР заңнамалары бойынша кәмелеттік жас он сегіз жас екені белгіленгенін атап кеткен орынды және ол біршама шартты түрде.

Кәмелетке толмаған балалардың азаматтық істерге қатысуын сот отырыстарында ҚР АПК алынған жалпы ортақ қағидалар тәртібінде қарастырады және оларды сотта талқылаудың басқадай азаматтық істерді қараудан айырмашылығы шамалы болады.

Кәмелетке толмағандардың азаматтық процессуалдық әрекетке қабілеттілігін арттыра отырумен бір мезгілде, кәмелетке толмағандардың сотқа жүгінуі, ересектермен тең құқылы жағдайда іс жүргізу және процеске қатысу мүмкіндіктерін қамтамасыз етуге бағытталған процессуалдық кепілдік жүйесінің де дамуына жол ашады.

Осыған байланысты азаматтық сот өндірісіндегі отбасылық істерді қарау кезіндегі кәмелетке толмағандардың процессуалдық жағдайына сараптама жасау маңызды.

Ата-аналары бөлек тұратын (олардың некеге (ерлі-зайыптылық қатынастарына) тәуелсіз) кәмелетке толмағандардың тұрғылықты мекен жайы туралы дауларды шешу барысында, сот ҚР НОКо 68 бабында белгіленген қағидаға сүйене отырып, әкесі мен шешесінің теңқұқылы жағдайына және жауапкершіліктеріне қарай, баланың мүддесіне сай келетін шешім қабылдауға міндетті.

Сот баланың ата-анасының әрқайсысына, бауырлары мен қарындастарына сүйіспеншілік қасиетін, оның жас ерекшелігін, ата-анасының жеке адами қасиеттерін, олардың арасындағы ішкі қатынастарын және баланың қарым-қатынастарын, оған өсіп-жетілуі мен тәрбиеленуі үшін жағдай жасалу мүмкіндігін (ата-аналарының қызмет түрін, олардың жұмыс тәртібін, материалдық және отбасылық жағдайын және т.б.) ескереді, сондай-ақ ата-аналарының әрқайсысы тұратын орындарына қатысты сипатталатын басқа да жайттарды ескереді.

Баланың ата-анасының кез келген біреуінің материалдық-тұрмыстық жағдайының артықшылығы, осы ата-ананың талабын қанағаттандыру үшін бірден бір негіз болып табылмайтынын атап өткен жөн.

ҚР НОКо 62 бабына сәйкес сот он жасқа толған баланың пікірін міндетті түрде қаперге алады, тек бұл оның мүддесіне қайшы келмеген жағдайда.

Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының «Соттардың балаларды тәрбиелеуге байланысты дауларды шешу кезінде заңды қолдануы туралы» 2000 жылғы 28 сәуірдегі № 4 нормативтік Қаулысына сәйкес, «Балаға сотта сұрау салу, оның жас ерекшелігі мен дамуын ескере отырып педагогтардың қатысуымен, оған мүдделі тұлғалардың әсер етуі болмаған жағдайларда жүзеге асырылады. Бұл арада баланың пікірі ата-анасының біреуінің немесе басқа да оған мүдделі тұлғалардың әсер етуі салдарынан туындап отырмағанын анықтау қажет, ол өзінің пікірін жеке қызығушылығы бойынша білдіргенін сезіне ала ма, жоқ па және ол мұны қалайша негіздей алады». Сұрау салудан басқа сот отырысында баланың пікірі басқа да процессуалдық форма бойынша анықталуы мүмкін. Оның арасында:

– азаматтық істер бойынша дайындық барысында және тұжырымдар жасау кезінде қамқоршы және жебеуші органдар арқылы кәмелетке толмағандарға сұрау салуы;

– кәмелетке толмағандардың сотқа өтініш беруі;

– ҚР АПК 165 бабы тәртібімен сот төрешісі баламен жеке әңгімелесуді жүргізе алады және т.б.

Осылайша, жоғарыда аталғандарды қорытындылай келе, кәмелетке толмағандардың азаматтық процеске қатысуының құқықтық мәртебесі әрмен қарай, іске қатысушы тұлға ретінде бекіте түсуді талап етеді, өйткені олар да азаматтық процессуалдық құқықтық қатынастардың белсенді және толыққанды қатысушылары болып табылады.

Бұл жағдайдағы процеске қатысушылар аясы, оның ішінде кәмелетке толмағандардың да іске қатысушылармен салыстырғанда, анағұрлым кең. Осыған байланысты, әр түрлі жастағы кәмелетке толмағандар санатына қандай құқықтық белгілер тән және олар қандай процессуалдық құқықтар мен міндеттерге ие болатынын нақтылы анықтап алу қажет.

Кәмелетке толмағандардың ісі бойынша арнайыландырылған ауданаралық соттардың құрылуы және ювенальды юстиция рөлі мен маңызының артып отыруы, бірқатар ғалымдар арқылы кәмелетке толмаған тұлғалардың про-

цессуалдық-құқықтық мәртебесіне арналған арнайы тарауды АПК енгізуіне негіз болған [7].

Сонымен бірге, біздің ойымызша, осы тараудың АПК енгізілуі, кәмелетке толмаған тұлғалардың процессуалдық мәртебесіне қатысты барлық мәселелерді шеше алады деген сөз емес. Керісінше, бұл көп жағдайда АПК онсыз да қордаланған құрылымдық және мазмұндық бөліктерін қиындата түсуі мүмкін.

Тұтастай алғанда, азаматтық процессуалдық заңнамалардың даму үдерістері бүгінгі таңдағы кәмелетке толмаған тұлғалардың азаматтық сот өндірісінде толыққанды қатысушылар санатындағы процессуалдық мәртебесінің күшейе түскенін көрсетеді.

Әдебиеттер

1 Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі (Жалпы бөлігі), Қазақстан Республикасының Жоғарғы Кеңесі арқылы 1994 жылғы 27 желтоқсанда қабылданған //Ақпараттық жүйе «Параграф», 2016 ж.

2 Қазақстан Республикасының Азаматтық процессуалдық кодексі 2015 жылғы 31 қазанда қабылданған № 377-V ҚРЗ. – Алматы: ЮРИСТ, 2016.

3 Қазақстан Республикасының «Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы» туралы 2011 жылғы 26 желтоқсандағы Кодексі №518-IV ҚРЗ //Ақпараттық жүйе «Параграф», 2016 ж.

4 Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының «Соттардың балаларды тәрбиелеуге байланысты дауларды шешу кезінде заңды қолдануы туралы» 2000 жылғы 28 сәуірдегі № 4 нормативтік Қаулысы //Ақпараттық жүйе «Параграф», 2016 ж.

5 Қазақстан Республикасының Азаматтық процессуалдық кодексі 1999 жылғы 13 шілде № 411-I.

6 Баймолдина З.Х. Қазақстан Республикасының Азаматтық процессуалдық құқықтары. 1 том. Жалпы бөлімі. Оқулық. – Алматы: ҚазГЮА, 2001. – 416 б.

7 Здрок О.Н. Азаматтық процессуалдық заңдылықтарды кәмелетке толмағандардың құқығын реттеу саласында жетілдіре түсу //Құқық және демократия: ғылыми болж. жин. 19 шығ./Белорус. мем ун-т; ред.алқа: В.Н. Бибило (бас ред.) [және басқалар]. – Минск: БМУ, 2008. – 211-226 б.

References

1 Kazakstan Respublikasynyn Azamattyk kodeksi (Zhalpy bөligi), Kazakstan Respublikasynyn Zhogargy Kenesi arkyly 1994 zhylgy 27 zheltoksanda kabyldangan //Akparattyk zhүje «Paragraf», 2016 zh.

2 Kazakstan Respublikasynyn Azamattyk processualdyk kodeksi 2015 zhylgy 31 kazanda kabyldangan № 377-V KRZ. – Almaty: JuRIST, 2016.

3 Kazakstan Respublikasynyn «Neke (erli-zajyptylyk) zhane otbasy» turaly 2011 zhylgy 26 zheltoksandagy Kodeksi №518-IV KRZ //Akparattyk zhүje «Paragraf», 2016 zh.

4 Kazakstan Respublikasy Zhogargy Sotynyn «Sottardyn balalardy tarbieleuge bajlanysty daulardy sheshu kezinde zandy koldanuy turaly» 2000 zhylgy 28 sauirdegi № 4 normativtik Kaulysy //Akparattyk zhүje «Paragraf», 2016 zh.

5 Kazakstan Respublikasynyn Azamattyk processualdyk kodeksi 1999 zhylgy 13 shilde № 411-I.

6 Bajmoldina 3.X. Kazakstan Respublikasynyn Azamattyk processualdyk kukyktary. 1 tom. Zhalpy bөlimi. Okulyk. – Almaty: KazGJuA. 2001. – 416 b.

7 Zdrok O.N. Azamattyk processualdyk zandylyktardy kameletke tolmagandardyn kukygyn retteu salasynda zhetildire tүsu //Kukyk zhane demokartija: gylymi bolzh. zhin. 19 shyg./Belorus. mem un-t; redalka: V.N. Bibilo (bas red.) [zhane baskalar]. – Minsk: BMU, 2008. – 211-226 b.

Hudayberdyna G.A.,
Hudayberdyna D.A.

Enterprise as an object of civil law

In the paper considered the legal position of enterprise which is a special object of civil circulation. In the study conducted a legal analysis of the elements characterizing the enterprise. The term «enterprise» as an object of civil rights, was comparatively analyzed. Emphasized the practical problems associated with the enterprise as the property complex in the civil circulation. Concretized the content of the enterprise as the property complex, and considered proposals to improve these problems.

Key words: enterprise as the property complex, complex, enterprise relations.

Худайбердина Г.А.,
Худайбердина Д.А.

Кәсіпорын азаматтық құқықтың объектісі ретінде

Мақалада азаматтық айналымның ерекше объектісі болып табылатын кәсіпорынның құқықтық жағдайы зерттелді. Зерттеу барысында кәсіпорынды сипаттаушы элементтерге құқықтық талдау жүргізілді. Азаматтық құқықтың объектісі ретінде «кәсіпорын» ұғымы салыстырмалы талданды. Азаматтық айналымдағы мүліктік кешен түріндегі кәсіпорынға байланысты тәжірибелік мәселелерге ерекше назар аударылды. Мүліктік кешен түріндегі кәсіпорынның құрамы нақтыланып, сондай-ақ, осы мәселелерді барынша жетілдіру үшін ұсыныстар қарастырылды.

Түйін сөздер: мүліктік кешен түріндегі кәсіпорын, кешен, кәсіпкерлік қатынастар.

Худайбердина Г.А.,
Худайбердина Д.А.

Предприятие как объект гражданских прав

В статье изучено правовое положение предприятия, которое является особым объектом гражданского оборота. При изучении был проведен правовой анализ элементов, характеризующих предприятие. Понятие «предприятие» как объект гражданского права было сравнительно проанализировано. Подчеркивались практические проблемы, связанные с предприятием, как имущественным комплексом в гражданском обороте. Конкретизировалось содержание предприятия как имущественного комплекса, а также были рассмотрены предложения для совершенствования данных проблем.

Ключевые слова: предприятие как имущественный комплекс, комплекс, предпринимательские отношения.

© 2016 Al-Farabi Kazakh National University

UDC 347

*Hudayberdyna G.A., Hudayberdyna D.A.

Al-Farabi Kazakh National University,
Kazakhstan, Almaty
*E-mail: gulnur31@mail.ru

ENTERPRISE AS AN OBJECT OF CIVIL LAW

Today the term «enterprise» is used in various acts of legislation. The basic rules governing the relations arising about the enterprise as an object of civil rights today are contained in the rules of article of law 119 of the Civil Code of the Republic of Kazakhstan. The Law of RK from 17.01.2002, «On the Merchant Shipping» to claim 26 of article of law 1 under the marine adventure now is property (ship, freight, cargo), by which the costs are recoverable in general average.

The Law of RK from 01.03.2011, «On State Property» also includes the definition of the enterprise [1]. We will compare, according to item 1 of article 119 of Civil Code of the Republic of Kazakhstan the enterprise as object of the rights, the property complex used for implementation of entrepreneurial activity. A bit different definition of the enterprise as object is fixed in the sub-section 1 of article 136 of the Law of RK, «About the State Property», according to which, «in the state-owned enterprise as a property complex includes all types of property intended for its activities, including buildings, equipment, inventory, raw materials, products, the right to land, the right to demand, debts, as well as the right to designate, individualize its activity (trade name, trademark), and other exclusive rights. «

The enterprise as legal category was designated and studied along with development of the economic relations, from the beginning of industrial «splash» from the second half of the nineteenth century, since those times and so far the enterprise as the phenomenon was considered ambiguously in domestic and foreign science. Views of jurists on the enterprise were shared on two main groups:

1) To the first group of authors are N.K. Klein, V.V. Chubarova, S.I. Klimkin and others, who consider that the company as a standalone economic independence, property separate participant, the subject of the enterprise relations; the enterprise is the legal entity entering independently the legal relations;

2) To the second group of authors are I.V. Amirkhanova, I.P. Greshnikov, R.A. Mametova, V.V. Vitryansky, etc. who consider that the enterprise, the isolated property complex means of extraction of the enterprise income, object of economic interests and the civil rights.

Today the term «enterprise» is applied in the legislation only to object, and in relation to designation of the legal entity this term is used as an exemption for state-owned enterprises.

The enterprise as a property complex cannot be attributed to any of the traditional types of objects of civil rights by virtue of its particular difficulty, the complexity and diversity of combinations of the constituent elements.

The enterprise as object of the right has essential differences from simple set of real estate objects even if all of them are together used in the enterprise sphere. The enterprise as a property complex has a number of qualification signs which are fixed standardly and (or) admit those literature. In particular, in compliance in the item 1 of article №119 of the Civil code of the Republic of Kazakhstan (further CC of the RK) the enterprise as the object of the right, admits the property complex used for implementation of business activity. The called line is a distinctive sign of the enterprise as object and distinguishes it in classification of objects of the civil rights.

Property complex is a set of things, and if he is not involved in the economic turnover, it cannot be considered now. The enterprise the property complex becomes only in that case when by means of its real and obligations contents and manifestation participation of the subject owner in a civil turn is carried out, the stable and definitely predicted income is taken, there are material benefits [2, p. 91-92].

Next, a feature of the enterprise as an object, we believe, is the possibility of defining it as a dynamic object. Dynamics of the enterprise as object is traced unlike other real estate objects on its use. Also as object points part of definition of the enterprise fixed by the Civil code of the Republic of Kazakhstan to dynamics of the enterprise – «… the property complex used for …», and also the provided possibility of reference to structure of the enterprise – the rights of the requirement, debts. Thus, the enterprise actually is defined by the CC of RK as the operating, using dynamic object [3, p.23-27].

If the enterprise stops being acting, that is the criterion of dynamics is lost, it can be considered as other property complex or as real estate, but not as the enterprise.

Further emphasizing the originality of the enterprise as an object, the legislator used the term «property complex.» It testifies that all elements making property of the enterprise have to be integrated, closely connected among themselves, subordinated to the uniform purpose of use.

The term «complex» underlines internal unity of all property of the enterprise: «a complex (from Latin Complexus – communication, a combination) is a set of the subjects or phenomena making a single whole». A certain integrity, common elements of the property complex, thus, is one of the hallmarks of an enterprise as an object of civil rights [2, p.79].

Manifestation of legal coherence of things within large property educations – complexes as it is noted in literature, are objectively inevitable and are moreover predetermined by need of preservation of integrity of such complexes at inclusion of those in a civil turn as objects of the civil rights [4, p.355-370].

Definition of structure of a property complex, its borders is important not only for theoretical judgment, but also has important practical character as reference or not reference of this or that property (a thing or the right) to the enterprise directly influences features of a legal regime of this property.

Now by the existing civil legislation of the Republic of Kazakhstan (item 2 of article 119 of CC of the RK) all types of property intended for its activity including buildings, constructions, the equipment, stock, raw materials, production, the right of the requirement, debts, and also the rights for the designations individualizing its activity (a trade name, trademarks), and other exclusive rights if other isn't provided by acts or the contract are a part of the enterprise.

The text analyzed the norms of the Civil Code of Kazakhstan of its internal logic, construction, semantic emphasis involves the construction of a free and diverse elements of the property complex, the presence and the absence of some other, different combinations thereof. The specification of structure of the enterprise (quantitative and qualitative) is defined only by its actual contents and is production – economic appointment, object of activity and the place taken in system of the economic relations [2, p.98-99].

The enterprise in general as a property complex, according to the part №2 of item 1 of article №119 of CC of the RK, admits as the real estate. It seems that the determining factor in this is the presence in its composition of real estate. We, absolutely agree with opinion that «if concerning other property the alternative of its inclusion in structure of the enterprise is possible, concerning real estate obligatory inclusion, by its reference in general to real estate is legislatively actually provided» [5, p.203].

Article 119 of the Civil Code of RK gives the parties the possibility of varying the components that are included by the legislator of the property complex of the enterprise.

In the absence of the fixed structure of the enterprise as a property complex in practice there are situations when, without the presence of land (land rights) attempts to company registration.

For example: The company «Transtelekom» has on balance of the line of fiber-optical communication which have a dislocation both on the ground, and on the established land fastenings which don't admit real estate objects by the Kazakhstan legislation. In this connection, attempt to register the rights for the objects carriers having indissoluble communication with the earth, not being real estate objects through registration of the enterprise as a property complex becomes. In our opinion, accurate definition of structure of the enterprise with maintaining as obligatory components (land and rights to land) and optional components – all other property is necessary.

Moreover, legislative determination of obligation of use of the enterprise in business activity (economic activity), i.e. the enterprise as operating, used, which is bringing in the income of object.

References

1 The law of the RK, of 01.03.2011 with amendments and additions. «About the state property»// Legal reference system Paragraf.

2 Stepanov S. A. Property complexes in the Russian Civil Law. – M.: Publishing house NORMA, 2002.

3 Amirkhanova I.V. Enterprise, entrepreneurial business as objects of civil rights // Vestnik KazGU. – 2000. – №2(15). – P. 23-27.

4 Lapach V.A. System objects of civil rights: theory and jurisprudence. – SPb.: «Law Press Center» Publishing House, 2002. – P. 355-370.

5 Amirkhanova I.V. Civil-law maintenance of development of entrepreneurship in the Republic of Kazakhstan. – Almaty, Kazak university, 2003.

Kusainov D., Kusainova A.K.

The concept of the entrepreneurial agreement under the law of the Republic of Kazakhstan

The article deals with the problem of the definition of an entrepreneurial agreement , his relationship with the contract. It defines specific subject structure of the entrepreneurial agreement – one of the sides of it must be the subject of law, endowed with the status of entrepreneur and engaged in entrepreneurial activity.

Key words: entrepreneurial agreement, a contract, entrepreneurship, entrepreneurial revolution, relations with the participation of anentrepreneur.

Кусаинов Д., Кусаинова А.К.

Қазақстан Республикасының заңнамасы бойынша кәсіпкерлік шартының ұғымы туралы мәселесі

Бұл мақалада кәсіпкерлік шарттың ұғымы және азаматтық-құқықтық шарттың арақатынасын анықтау мәселесі қарастырылады. Кәсіпкерлік шарттың субъектілік құрамы ерекше анықталған – кәсіпкерлік мәртебесі және кәсіпкерлік қызметтің жүзеге асыратын, кәсіпкерлік шарттың бір тарабы ретінде құқық субъектісі болуы шарт.

Түйін сөздер: кәсіпкерлік шарт, азаматтық-құқықтық шарт, кәсіпкерлік қызмет, кәсіпкермен қатысуымен арақатынасы.

Кусаинов Д., Кусаинова А.К.

К вопросу о понятии предпринимательского договора по законодательству Республики Казахстан

В статье рассматриваются проблемы определения понятия предпринимательского договора, его соотношение с гражданско-правовым договором. Определен особый субъектный состав предпринимательского договора – одной из сторон предпринимательского договора должен быть субъект права, наделенный статусом предпринимателя и осуществляющий предпринимательскую деятельность.

Ключевые слова: предпринимательский договор, гражданско-правовой договор, предпринимательская деятельность, предпринимательский оборот, отношения с участием предпринимателей.

© 2016 Al-Farabi Kazakh National University

UDC 346

Kusainov D., *Kusainova A.K.

Al-Farabi Kazakh National University,
Kazakhstan, Almaty
*E-mail: kussainova_75@mail.ru

THE CONCEPT OF THE ENTREPRENEURIAL AGREEMENT UNDER THE LAW OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

With change of system and the principles of management of economy, emergence of new subjects of entrepreneurial activity also the system of contracts significantly changes. Subjects of entrepreneurial activity in the course of entrepreneurial implementation almost daily enter the contractual relations with other subjects – entrepreneurs and persons who are not entrepreneurs. Therefore, in the conditions of market economy the main instrument of regulation of relationship of subjects of entrepreneurial activity is the contract. It is the main legal form of an economic turn, defines the rights and obligations of the parties, their responsibility.

In the definition of entrepreneurial activity fixed in Art. 10 of the Civil Code of the Republic of Kazakhstan (further in the text – CC of RK) [1], it is defined that the main purpose of entrepreneurial activity is a net income by satisfaction of demand for goods (works, services). In this case, we consider necessary to note that fact that satisfaction of this demand possibly only by the conclusion of the civil contract. Thus, the Special part of CC of RK contains contracts which main aim directed on satisfaction of this demand. For example, the contract of purchase consist one party (seller) undertakes to transfer property (goods) to the possession to other party, and the buyer undertakes to accept this property (goods) and to pay it (Art. 406 of CC of RK).

Further, the contract of delivery the supplier who is the entrepreneur undertakes to report to the agreed time produced or procured their goods to the buyer for use in entrepreneurial activities (Art. 458 of CC of RK).

The contract of the consumer work (Art. 640 of CC of RK) the contractor who is carrying out entrepreneurial activity undertakes to perform a certain work on the citizen customer's task, and the customer undertakes to accept results of work and to pay it.

Thus, it is possible to establish that fact that the legislator linked possible directions of entrepreneur activities with its social value. Receiving net income perhaps not in any ways, not by all means, but only through the performance of the obligations for satisfaction of demand for goods (works, services) other subjects of an economic turn by the conclusion of contracts in the process of implementation of entrepreneur activity.

It should be noticed that in the existing civil legislation the concept of «the enterprise contract» is not adopted.

The concept of the enterprise contract and its place of system of the law in the literature defined variouslydepending on a view of the legal system and a place in it the business law.

There are three main points of view on the business law:

1. The business law is an independent branch of law. Proponents of this point of view are followers so-called the «concept of the economic law» developed under the direction of V. V. Laptev [2, s.53] and V. K. Mamutov [3, s.34]. Proponents of this point of view based on the fact that the business (economic) law is a set of the norms governing the economic relations.

2. The business law is part of civil law. This concept is directly opposite to the concept of the economic law as an independent branch of law and is widespread in educational [4, s.22; 5, s.19-20]. and in scientific literature [6, s.28; 7, s.20]. 3. The business (economic, trade, commercial) law is a complex branch of law [8, s.11]. According to the first concept of the entrepreneurial contract is one of institutes of the business law as independent branch of law and has nothing common with the civil contract.

According to the second concept of the entrepreneurial contract is institution of civil law.

A number of representatives of the third concept consider it the complex institutionthat combines elements of public and private law.

In this regard, the point of view V. S. Belykh, according to which «The entrepreneurial contract – the complex legal institution which combines norms of private law and public beginnings is represented interesting. Therefore, it is possible to approve that the entrepreneurial contract represents cross-industry (complex) concept» [9, s.344]. This concept has been criticized by M. K. Suleymenov who defined that «.. business law recognizing as the complex branch of law, it is impossible to agree with recognition of the entrepreneurial contract by the complex institution including the public and private beginnings: especially it is unclear that means cross-industry (complex) concept. … The entrepreneurial contract, as well as any contract (for example, applied in family, labor, land, mountain and other branches of the right) it always the civil contract based on the beginnings of equality of the parties and the principles of private law. After all, the contract is an agreement of the parties, and it can be the agreement only when the parties are independent from each other and equal» [10, s. 9]. Civil approach to understanding and essence of the entrepreneurial contract based on denial of independence of the entrepreneurial contract and on recognition of its specifics as kinds of the civil contract. In this regard M. I. Braginsky, V. V. Vitryansky specify that «… from 610 Civil Code of the Russian Federation devoted to separate types of contracts, 262 articles are calculated entirely on participation of entrepreneurs, but also other contractual articles are calculated by the general rule on the relations which at least, do not exclude participation of entrepreneurs» [11, s. 99].

The similar situation can be observed and in the CC of RK. The analysis of norms of Special part of CC of RK leads to a conclusion that the main part of contractual obligations are the share of entrepreneurial contracts. The certificate to that are the contracts governing the relations not only between participants of a usual civil turn but also in an enterprise turn (civil legal relationship with participation of the entrepreneur). So, separate types of contracts indicate obligatory participation of the entrepreneur as the parties of this contract. For instance, contract of retail purchase and sale, delivery, leasing, lease contract of the enterprise, contract of hire, etc.

Thus, the legislator operates with such concepts as the person, «carrying out entrepreneurial activity» (the Art. of Art. 445, 573, 640 of CC of RK, etc.), «the seller (supplier) who is an entrepreneur» (Art. 458 of CC of RK), «granting to the lessee, the property specified by it in temporary possession and use for the enterprise purposes for a payment» (Art. 565 of CC of RK), etc.

The civilians recognizing existence of the entrepreneurial contract cannot define its place in system of civil law. Consequently, there is a question as the institute of the entrepreneurial contract with division of contractual institutes on contractual types corresponds: purchase and sale, row, transportation, employment, etc. These contractual institutes are included also by purely entrepreneurial contracts (delivery), and purely usual civil contracts (donation), and mixed (hiring).

The special attention is deserved by M. K. Suleymenov's opinion that «The entrepreneurial contract is subinstitute of institute of the civil contract into which enter, besides enterprise and consumer, the usual civil contract. In turn, the entrepreneurial contract is the institute including institutes: contracts of delivery, construction contract, hiring of the enterprise, transportation of goods and others.

This system of the entrepreneurial contract is secondary in relation to the system of contractual institutes fixed companies in the GC of RK: purchase

and sale, hiring, performance of work, rendering services, etc. Therefore, the entrepreneurial contract is complex institute of civil law».

Therefore, the entrepreneurial contract is a civil contract and anything other it cannot be. Yes, it is included into complex branch of the business law, but is included, remaining thus entirely within the framework of civil law.

S. A. Parashchuk calls the following features of the entrepreneurial contract: 1) it consists for implementation of entrepreneurial activity; 2) the parties or one of its parties are subjects of entrepreneurial activity; 3) compensatory character ; 4) it combines the maximum freedom and increased requirements for entrepreneurs in contractual obligations [12, s.379-382].

We do not agree with opinion V. S. Belykh who as an essential sign of the entrepreneurial contract allocates such sign, as «a combination of the maximum freedom and increased requirements for entrepreneur in contractual obligations» [9, s. 343] as it is characteristic not for enterprise contracts as those, and for entrepreneurial activity in general. In this case we consider that here it is about the principle of the legislation, but not about a contract sign.

In the legal literature is possible to find such sign of the entrepreneurial contract as onerous character of this contract. In our opinion this sign has no essential value as and defining the sign – the enterprise purpose of the contract which predetermines both paid character and other signs of the entrepreneurial contract for which implementation these contracts and consist will be main.

Thus, the main and defining signs of the entrepreneurial contract are two: 1) special subject structure (the parties or one of the parties of the contract subjects are entrepreneurial activity); 2) the purpose of the conclusion of the contract – implementation of entrepreneurial activity for the goal of receiving net income.

The Kazakhstan civil legislation contains the mass of the norms governing the relations with participation of entrepreneurs, fixing special rules for the participants of an enterprise turn different from the provisions intended for a civil turn.

The civil legislation does not contain concept of the entrepreneurial contract (transaction), but in it there are norms allowing to mark out features of legal regulation of the enterprise transaction (item 1 of Art. 152, item 2 of Art. 279, item 2 of Art. 359, Art. 360 of CC of RK and others).

As a result, the carried-out analysis of the current legislation of RK, we made conclusion that the concept of the enterprise transaction can be deduced from contents of Art. 10 of CC of RK where the concept of entrepreneurial activity is enshrined; Art. 147 of CC of RK where under transactions the actions of citizens and legal entities directed on establishment, alter or the termination of legal relationship admit; item 1 of Art. 378 of CC of RK according to which the contract the agreement of two or more parties on establishment, change or the termination of the civil rights and duties.

As transactions are the basis of emergence of a large number of the civil, including enterprise relations and legal regulation of transactions contains nuances of regulation of an enterprise turn, it is necessary to find out, what criteria of definition of the transaction is carried out in the course of entrepreneurial activity.

In the course of this or other activity the subject makes legitimate, strong-willed legally significant actions, that is transactions. Accurate definition of enterprise, commercial transaction in the theory of the civil, enterprise law, in the current legislation is not present.

In the absence of fixed concept of the enterprise transaction, the legislator in necessary, determine the features of legal regime of business every opportunity emphasize communication of transactions, obligations, contracts with implementation of entrepreneurial activity. The norms regulating can be an example of that: «the transactions which are carried out in the course of entrepreneurial activity» (Art. 152 of CC of RK); «the obligations connected with entrepreneurial activity» (the Art. of Art. 279, 359 of CC of RK). It occurs when for a usual civil turn one mode, and for an enterprise turn – other legal regime various from the first.

We hold I.V. Amirkhanova and V.A. Romankova's opinion that «definition of the enterprise transaction possibly only through establishment of communication of the made transaction with process of implementation of entrepreneurial activity» [13, s. 209; 14, s. 26].

In this case, the question arises – whether for recognition of the transaction enterprise it is obligatory,that both sides of the transaction are entrepreneurs or enough to even one of the parties was an entrepreneur, and another user?

Being guided by «a law letter», namely a parcel: «carried out in the course of entrepreneurial activity», it is possible to draw a conclusion that with participation at least on one party of the transaction of the person who is engaged in entrepreneurial activity, the transaction has to be considered as the enterprise.

Thus, implementation of entrepreneurial activity defines its subject as the entrepreneur. It

is necessary to tell that in practice situations when enterprise transactions are made by the subject which is not registered as the entrepreneur, that is carrying on business without the legitimate reason. The legislation consolidates responsibility for implementation of entrepreneurial activity without registration concerning the subject, however concerning commission of enterprise transactions by «the illegal entrepreneur» of accurately certain legal consequences is not established.

In our opinion, it is necessary legislative consolidation base of recognition of invalid enterprise transaction, which made by the person for whom acquisition of the enterprise status is impossible. Introduction of such basis can play a positive role as one of legal obstacles of implementation of entrepreneurial activity with violation of requirements of the legislation.

Analyzing the history of emergence of the concept «enterprise transaction», we understand that it, in fact, is close to the concept «commercial transaction» opened at the beginning of the XX century. So, G.F. Shershenevich about commercial transaction wrote that «the most suitable general concept corresponding to the Russian legislation would be mediation with the speculative purpose» [15, s. 109].

When determining concept of commercial transaction the western legislation and practice proceed from two criteria: the objective – admission of the most commercial contents of the transaction (France, Belgium, Spain, the countries of Latin America) and subjective – definition of the transaction as trade on the basis of fulfillment of its merchant (Germany, Japan). It is noted that for national legal systems existence special rules of activity of entrepreneurs as the independent entrepreneurs acting on the trade basis, and special rules of the conclusion and execution of the transactions qualified as commercial or commercial transactions is characteristic [16, s.108]. In the modern Russian theory commercial transactions are treated as the transactions made between entrepreneur or with their participation for the purpose of implementation of entrepreneurial activity by them.

It should be noted, that in CC of RK the term «commercial transactions» is used in Art. 166 in relation to activity of the commercial representative. The analysis of this article allows to draw a conclusion that under commercial transactions enterprise contracts mean. Besides, the term «commercial transactions» is applied to enterprise transactions. As a rule these terms are used as synonyms.

On the basis of the carried-out analysis of the current legislation of the Republic of Kazakhstan it is conditionally possible to allocate enterprise contracts (transactions), using the following criteria:

1) Connection with entrepreneurial activity, that is application of these or those contracts for satisfaction of economic needs of entrepreneurs in the course of implementation of entrepreneurial activity;

2) Existence at least on the one hand the subject allocated with the status of the entrepreneurs acting in the sphere of business in any organizational and legal form established by the law;

3) Establishment of more tough rules to the entrepreneur, including the increased responsibility for violation of contractual obligations and restriction in some cases free wills of the subject therefore, the parties signing the contract are limited in manifestation of the basic civil principles: legal equality, discretionary behavior.

Taking into account the specified signs it is possible to give the following preliminary definition of the enterprise transaction. The enterprise transaction is the civil bargain concluded by the entrepreneur in the course of implementation of entrepreneurial activity with participants of a trade turnover (entrepreneur, consumers or the state) for the risk, under the property responsibility in order to obtain net income.

Recognition of this or that contract the enterprise has basic legal value not only in connection with a specific mode of regulation of such contracts, but also in connection with a special order of consideration of the disputes arising at the conclusion, change or cancellation of contracts and with special rules of the taxation of entrepreneurial activity.

Considering characteristic signs of enterprise transactions, we reveal the most important differences of enterprise transactions from civil transactions in their social ratio.

All set of the precepts of law governing the enterprise relations, arising in connection with commission of enterprise transactions can be defined as one of the main institutes of business law, as subsectors of civil law. The legal institute represents set of the precepts of law governing certain relations, the legal institute covers concrete group of the public relations and belongs to concrete branch of law, making its certain part.

So, M. K. Suleymenov defines legal institute as rather isolated and steady group of norms governing the uniform public relations. The author considers that the legal category is not set of norms, it is not considered as broader and more abstract concept, it just lies in other system of concepts, than institute [17, c.57]. The institute of the enterprise transaction

acts as secondary education in relation to basic civil institute of the transaction. That is the precepts of law governing the enterprise relations are norms of civil law, and at the same time are norms of business law.

The special subject structure of the enterprise transaction also testifies to secondary of institute of the enterprise transaction. At the same time, not at each institute of the right the subject structure can be a sign of some independence. Concerning institute of the enterprise transaction the special subject structure definitely influences independence of this type of the relations.

To sum up, the results of the concept of the enterprise transaction (the entrepreneurial contract) considered by us it is possible to tell that it is the civil bargain concluded during implementation of entrepreneurial activity on the risk by the entrepreneur with other participants of a civil turn for the purpose of receiving net income, and differing in the cases provided by the legislation or the agreement of the parties, restrictions of will of the entrepreneur regarding freedom of transaction, definition of the rights and obligations of the parties, the basis and nature of its responsibility before contractors.

Литература

1 Гражданский кодекс Республики Казахстан (Общая и Особенная части). – Алматы: ЮРИСТ, 2013. – 356 с.

2 Лаптев В.В. О предпринимательском законодательстве // Государство и право. – 1995. – №5. – С. 51-55.

3 Мамутов В.К. Кодификация хозяйственного законодательства Украины в новых экономических условиях // Государство и право. – 1994. – №6. – С. 32-36

4 Коммерческое право: Учебник / Под ред. В.Ф. Попондопуло, В.Ф. Яковлевой. – СПб.: Изд-во С-Петербургского университета, 1997. – 518 с.

5 Гражданское право. Том 1. Учебник для вузов (академический курс) // Отв. ред. М.К. Сулейменов, Ю.Г. Басин. – Алматы, 2000. – 704 с.

6 Дозорцев В.А. Проблемы совершенствования гражданского законодательства РФ при переходе к рыночной экономике // Государство и право. – 1994. – №1. – С. 26-30.

7 Попондопуло В.Ф., Яковлева В.Ф. Правовой режим предпринимательства. – СПб: Изд-во С-Петерб. Ун-та, 1994. – 279 с.

8 Мороз С.П. Предпринимательское (хозяйственное) право. Учебник. – Алматы: Издательство «Бастау», 2009. – 266 с.

9 Белых В.С. Правовое регулирование предпринимательской деятельности в России: монография. – М.: ТК Велби, изд-во Проспект, 2005. – 412 с.

10 Сулейменов М.К. Предпринимательский договор как институт гражданского права // Проблемы правового регулирования предпринимательской деятельности в Республике Казахстан. Сост. Жетписбаев Б.А.: Материалы круглого стола, посвященного памяти д.ю.н. Амирхановой И.В. – Алматы, 2010. – 95 с.

11 Брагинский М.И., Витрянский В.В. Договорное право. Книга первая. Общие положения. Издание третье. – М.: Статут, 2001. – 800 с.

12 Предпринимательское право Российской Федерации / Отв. ред. Е.П. Губин, П.Г. Лахно. – М.: Юрист, 2006. – 278 с.

13 Амирханова И.В., Романкова В.А. Правовое обеспечение индивидуального предпринимательства: проблемы теории и практики. Учебное пособие. – Алматы: Қазақ университеті, 2003. – 209 с.

14 Романкова И.В. К вопросу понятия предпринимательской сделки.//Вестник КазГУ. Серия юридическая, 1999. – №1 (10). – С. 25-28.

15 Шершеневич В.Ф. Курс торгового права. Т.1. Введение. Торговые деятели. – М., 2003. – 480 с.

16 Гражданское и торговое право капиталистических государств. – М., 1992. – 560 с.

17 Сулейменов М.К. Правовой институт в системе советского права // Известия АН КазССР. Серия общественных наук – 1976. – №2. – С. 56-60.

References

1 Grazhdanskiy kodeks Respubliki Kazahstan (Obschaya i Osobennaya chasti). – Almaty: YuRIST, 2013. – 356 s.

2 Laptev V.V. O predprinimatel'skom zakonodatel'stve//Gosudarstvo i pravo. – 1995. – №5. – S. 51-55.

3 Mamutov V.K. Kodifikacija hozjajstvennogo zakonodatel'stva Ukrainy v novyh jekonomicheskih uslovijah//Gosudarstvo i pravo. – 1994. – №6. – S. 32-36

4 Kommercheskoe pravo: Uchebnik./Pod red. V.F. Popondopulo, V.F. Jakovlevoj. – SPb.: Izd-vo S-Peterburgskogo universiteta, 1997. – 518 s.

5 Grazhdanskoe pravo. Tom 1. Uchebnik dlja vuzov (akademicheskij kurs)//Otv. red. M.K. Sulejmenov, Ju.G. Basin. – Almaty, 2000. – 704 s.

6 Dozorcev V.A. Problemy sovershenstvovanija grazhdanskogo zakonodatel'stva RF pri perehode k rynochnoj jekonomike.// Gosudarstvo i pravo. – 1994. – №1. – S. 26-30.

7 Popondopulo V.F., Yakovleva V.F. Pravovoj rezhim predprinimatel'stva. – SPb: Izd-vo S-Peterb. Un-ta, 1994. – 279 s.

8 Moroz S.P. Predprinimatel'skoe (hozjajstvennoe) pravo. Uchebnik. – Almaty: Izdatel'stvo «Bastau», 2009. – 266 s.

9 Belyh V.S. Pravovoe regulirovanie predprinimatel'skoj dejatel'nosti v Rossii: monografija. – M.: TK Velbi, izd-vo Prospekt, 2005. – 412 s.

10 Sulejmenov M.K. Predprinimatel'skij dogovor kak institut grazhdanskogo prava//Problemy pravovogo regulirovanija predprinimatel'skoj dejatel'nosti v Respublike Kazahstan. Sost. Zhetpisbaev B.A.: Materialy kruglogo stola, posvjashhennogo pamjati d.ju.n. Amirhanovoj I.V. – Almaty, 2010. – 95 s.

11 Braginskij M.I., Vitrjanskij V.V. Dogovornoe pravo. Kniga pervaja. Obshhie polozhenija. Izdanie tret'e. – M.: Statut, 2001. – 800 s.

12 Predprinimatel'skoe pravo Rossijskoj Federacii./Otv. red. E.P. Gubin, P.G. Lahno. – M.: Jurist, 2006. – 278 s.

13 Amirhanova I.V., Romankova V.A. Pravovoe obespechenie individual'nogo predprinimatel'stva: problemy teorii i praktiki. Uchebnoe posobie. – Almaty: Қazaқ universiteti, 2003. – 209 s.

14 Romankova I.V. K voprosu ponjatija predprinimatel'skoj sdelki.//Vestnik KazGU. Serija juridicheskaja, 1999. – №1 (10). – S. 25-28.

15 Shershenevich V.F. Kurs torgovogo prava. T.1. Vvedenie. Torgovyie deyateli. M., 2003. – 480 s.

16 Grazhdanskoe i torgovoe pravo kapitalisticheskih gosudarstv. – M., 1992. – 560 s.

17 Sulejmenov M.K. Pravovoj institut v sisteme sovetskogo prava//Izvestija AN KazSSR. Serija obshhestvennyh nauk – 1976. – №2. – S. 56-60.

Дощанова А.С.,
Ақтойкенова А.Р.

Рассмотрение гражданских дел о ликвидации юридических лиц в Республике Казахстан

В данной статье рассмотрен процесс рассмотрения дел ликвидации юридического лица в гражданском судопроизводстве в Республике Казахстан. При отправлении правосудия должен учитываться один из самых главных критериев оценки работы судов – уровень доверия. Благодаря сравнительному анализу нового гражданско-процессуального законодательства выявляются различные приоритеты и новшества по ликвидации юридических лиц. Здесь также определены проблемы рассмотрения гражданских дел в этой сфере. Из практики судебных разбирательств по вопросам ликвидации юридического лица можно найти некоторые правильные подходы к решению судебных дел.

Ключевые слова: юридическое лицо, ликвидация, банкротство, несостоятельность, реабилитация.

Dochshanova A.S.,
Aktoikenova A.R.

The consideration of civil cases on the legal entities liquidation in Republic of Kazakhstan

This article deals with the consideration of process of legal entity's liquidation in civil proceedings in the Republic of Kazakhstan. The level of confidence in the court is one of the most important criteria for evaluating the work of the courts which must be considered in the administration of justice. By comparative analysis of the new civil procedure legislation there are various priorities and innovations for liquidation of legal entities emerged. Also the article identifies the problems of civil cases in this area. It is possible to find some proper approaches to solving complex legal cases from the practice trials on liquidation of the legal entity.

Key words: legal entity, liquidation, bankruptcy, insolvency, rehabilitation.

Дощанова А.С.,
Ақтойкенова А.Р.

Қазақстан Республикасындағы заңды тұлғалардың таратылуы туралы азаматтық істер

Ғылыми мақалада Қазақстан Республикасының азаматтық заңды тұлғалар таратылған жағдайларда сот ісін жүргізу туралы зерттелген. Соттың сенім деңгейі – соттардың төрелігін және жұмысын бағалау үшін ең маңызды критерийлерінің бірі. Жаңа азаматтық іс жүргізу заңнамасына салыстырмалы талдау жасау барысында заңды тұлғаларды таратылуының басты мәселелері мен жаңалықтары анықталды. Олардың басқа да маңызды мәселелері қарастырылды. Сотта заңды тұлғаларды тарату туралы істерді қарау тәжірибесінен сот істерін шешудің дұрыс жолдарын анықтауға біледі.

Түйін сөздер: заңды тұлға, заңды тұлғаны тарату, банкроттық, дәрменсіздік, оңалту.

© 2016 Al-Farabi Kazakh National University

УДК 347.9

Дощанова А.С., *Ақтойкенова А.Р.

Казахский национальный университет имени аль-Фараби,
Республика Казахстан, г. Алматы
*E-mail: aqtoykenova.aysha@mail.ru

РАССМОТРЕНИЕ ГРАЖДАНСКИХ ДЕЛ О ЛИКВИДАЦИИ ЮРИДИЧЕСКИХ ЛИЦ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Согласно статье 13 Конституции Республики Казахстан каждый имеет право на судебную защиту своих прав и свобод [1]. Любое правовое государство старается в полной мере предоставить своим гражданам защиту прав и уверенность в их обеспечении. Для реализации такой задачи Глава государства каждый раз разрабатывает новые стратегические планы, принимает различного рода законодательные акты и другие меры. Полным ходом идет модернизация законодательства, принятие новых нормативных правовых актов – и все это направленно на улучшение законодательной базы Казахстана.

31 октября 2015 года Президент Н.А. Назарбаев впервые публично с участием представителей средств массовой информации, подписал новый Гражданский Процессуальный Кодекс Республики Казахстан, направленный на осуществление Плана Нации – 100 конкретных шагов по реализации пяти институциональных реформ.

В Плане нации «100 конкретных шагов» одна из главных ролей отведена обеспечению верховенства закона. Главными преобразованиями стали: переход от пятиступенчатой системы правосудия (первая, апелляционная, кассационная, надзорная и повторная надзорная) к трехуровневой (первая, апелляционная, кассационная); ужесточение квалификационных требований и механизмов отбора кандидатов на судейские должности; усиление подотчетности судей, разработка нового этического кодекса судей, введение аудио- и видеофиксации всех судебных процессов и т.д. Судебная система Республики Казахстан обеспечивает защиту не только физических лиц, но и юридических лиц в равной степени [2].

Республика Казахстан гарантирует свободу предпринимательской деятельности, обеспечивает ее защиту и поддержку. В процессе своей деятельности юридические лица отвечают по своим обязательствам всем принадлежащим им имуществом (в то числе деньгами). Прекращение деятельности юридического лица, а равно его ликвидация в Республике Казахстан, как и в других странах, осуществляется в добровольном и принудительном порядке. Добровольный порядок более упрощенный вид ликвидации, так как сами учредители либо органы юридического лица принимают решение о ликвидации [3].

В Республике Казахстан гражданские дела о ликвидация юридического лица подсудны специализированным межрайонным экономическим судам, так как они относятся к корпоративным спорам. В новом ГПК РК подробно регламентируется порядок отнесения споров к корпоративным, что поможет гражданам быть осведомленными при определении подсудности, также сюда будут включены дела о банкротстве индивидуальных предпринимателей и юридических лиц, а также реабилитация юридических лиц [5].

По статистическим данным отдела анализа и планирования суда г. Астаны наибольшее количество дел и заявлений поступает в Алматинский районный суд. На Специализированный межрайонный экономический суд приходится наибольшая доля отмен решений, где в этой связи приходится с нарушением процессуального и материального права отменено 34 решений, или 1% от общего количества вынесенных решений, только за первый квартал 2015 года.

Одним из главных оснований ликвидации юридического лица, указанного в ГК РК, является банкротство [6].

В Республике Казахстан дела о банкротстве рассматриваются судом по общим правилам гражданского судопроизводства с особенностями, установленными законодательством о банкротстве. В соответствии со ст. 30 ГПК РК, рассмотрение дел данной категории относится к исключительной подсудности экономических судов [4].

В зарубежных странах существуют специализированные суды по делам о банкротстве, а также различные виды процедур банкротства в зависимости от индивидуальной ситуации гражданина или компании [7].

В рамках проекта «Совершенствование судебного мониторинга» Программой развития ООН в Казахстане совместно с Центрами исследования правовой политики и изучения общественного мнения, в судах Республики Казахстан был проведен независимый социологический опрос на предмет выявления уровня удовлетворенности участников судебных процессов работой судов. Наибольшее количество респондентов, недовольных работой судов, отмечается в Актюбинской, Атырауской областях и г.Алматы. Исследование показало, что больше всего выражают общую неудовлетворенность работой судов, в целом, граждане в возрасте от 56 лет и старше, занимающиеся предпринимательской деятельностью, а также те, кто относится к категории социально защищаемых слоев населения, являющиеся участниками уголовного и гражданского судопроизводства. Самым высоким оказалась удовлетворенность качеством работы судов в Нидерландах, которые входят в первую десятку стран в рейтинге Глобального индекса конкурентоспособности по индикатору «Судебная независимость» [8].

По новому Гражданско-процессуальному Кодексу РК, рассмотрение дел, начатых одним судьей или составом суда, должно будут рассмотрены этим же судьей или составом суда. Все дела по спорам, возникающим в рамках процедуры банкротства, рассматриваются тем же судьей, которым вынесено решение о применении реабилитационной процедуры или о признании должника банкротом, за исключением дел по спорам исключительной подсудности [5].

После получения заявления суд не позднее пяти рабочих дней выносит определение о возбуждении дела и отправляет копию этого определения должнику, заявителю и уполномоченным органам. Бывает и такое, что суд не направляет копию определения о возбуждении дела указанным лицам, что является проблематичным из-за неосведомленности [4].

Суд в течение двух рабочих дней назначает временного управляющего. Только после завершения предварительной подготовки суд выносит определение о назначении судебного разбирательства по делу о банкротстве.

Дело о банкротстве, возбужденное по заявлению должника, должно быть рассмотрено на заседании суда в срок, не превышающий одного месяца со дня его возбуждения, по заявлению кредитора или прокурора – не превышающий двух месяцев со дня его возбуждения.

После вступления в силу нового Закона РК «О реабилитации и банкротстве» 7 марта 2014 года суды столкнулись с проблемой применения нового законодательства вместо старого. Закон вводится в действие по истечении десяти календарных дней после дня его первого официального опубликования. Во все местные суды было направлено письмо рекомендательного характера о необходимости применения норм нового закона только по делам, поступившим в суды после 26 марта 2014 года. Однако при рассмотрении дел данной категории допускались ошибки.

Например, постановлением надзорной судебной коллегии были отменены судебные акты судов Северо-Казахстанской области, которыми было отказано в удовлетворении заявления

о продлении срока конкурсного производства. Местные суды, отказывая в удовлетворении заявления конкурсного управляющего о продлении срока проведения процедуры банкротства, исходили из истечения срока конкурсного производства и необоснованного обращения с названным заявлением в суд. Суды указали, что в силу п. 1 ст. 65 Закона РК «О банкротстве» от 21 января 1997 года, продление срока конкурсного производства относится к компетенции уполномоченного органа, а не суда. Отказ суда в продлении сроков конкурсного производства повлек бы прекращение всех прав и полномочий конкурсного управляющего. Все действия оказались бы безрезультатными при наличии реальной возможности погашения задолженности за счет имеющегося имущества [9].

После 26 марта 2014 года заявления о продлении срока процедуры банкротства рассматривают суды.

Анализ возбужденных надзорных производств за 2013-2014 годы, рассмотренных надзорной судебной коллегией по гражданским и административным делам Верховного Суда РК, показывает, что основная причина отмены судебных актов местных судов – это неправильное применение норм материального и процессуального права, а также неправильная юридическая оценка доказательств [9].

В качестве кредиторов заявления о признании должника банкротом по статистике в основном подают налоговые органы, также другие лица, имеющие к должнику имущественные требования, возникающие из гражданско-правовых и иных его обязательств, включая обязательства по оплате труда [10].

Все заявления о банкротстве рассматриваются судом в порядке особого производства. Наличие или отсутствие оснований для признания должника банкротом устанавливается на момент обращения в суд с заявлением. При этом сумма требовании кредиторов к должнику по совокупности составляет в основном сумму не менее ста пятидесяти месячных расчетных показателей без учета санкции за их неисполнение (штраф, пени). Основаниями для признания должника банкротом является его несостоятельность и неплатежеспособность [10].

В суде главным образом учитываются:

1) основная кредиторская задолженность юридического лица (по налогам; суммы неустойки, штрафа, пени);

2) задолженность перед другими лицами (работниками, и т.д.);

3) убытки юридического лица, т.е. отсутствие объема работ (невозможность участия в тендерах, дебиторская задолженность, и т.д.);

4) имеется ли возможность удовлетворения требований кредиторов: наличие или отсутствие движимого и недвижимого имущества и счетов с денежными средствами в банках.

Основополагающим является удовлетворение требований кредиторов согласно статье 51 Гражданского Кодекса РК, так как необходимо точно следовать порядку очередности.

Суд по заявлению любого лица, участвующего в деле, вправе принять определенные меры по обеспечению требований кредиторов, т.е. наложить арест на принадлежащее должнику имущество; запретить должнику совершать действия, которые могут повлечь уменьшение его имущества либо иным образом ущемить интересы кредиторов, и т.д.

Если юридическое лицо не указывает основание своей неплатежеспособности, суд не удовлетворяет его заявление о банкротстве. Например, участниками товарищества с ограниченной ответственностью принято решение о ликвидации товарищества в судебном порядке путем признания его банкротом. ТОО в заявлении не указало основание невозможности удовлетворить требования кредиторов; сведения об имеющемся у должника имуществе, в том числе имуществе, обремененном залогом, находящемся в аренде и в лизинге, перечень дебиторов с указанием их места нахождения и суммы их задолженности. Также к заявлению должника о признании его банкротом должны прилагаться документы, подтверждающие наличие задолженности и неспособность должника удовлетворить требования кредиторов, финансовая отчетность, налоговая отчетность по всем обязательствам должника, перечень всех кредиторов и дебиторов с указанием сумм и даты образования соответствующей задолженности. В этой связи ему было отказано в удовлетворении иска.

Необходимо отметить, что ликвидация одного из участников ТОО не является основанием для ликвидации самого ТОО [11].

При недостаточности средств у юридического лица учредитель (участник) либо собственник имущества, который своими действиями вызвал непосредственное банкротство, несет перед кредиторами субсидиарную ответственность. В качестве необходимых условий для возложения субсидиарной ответственности по обязательствам должника на руководителя суды признают: наличие причинно-следственной свя-

зи между использованием руководителем должника своих прав и возможностей в отношении должника и действиями должника, повлекшими его несостоятельность; наличие вины руководителя должника; недостаточность средств у юридического лица для расчетов с кредиторами [3].

Существует банкротство отсутствующего должника. Заявления о ликвидации отсутствующего юридического лица рассматриваются в порядке искового производства, а о банкротстве отсутствующего должника – в порядке особого производства.

Отсутствие юридического лица по месту нахождения или по фактическому адресу, а также учредителей (участников) и должностных лиц, без которых юридическое лицо не может функционировать в течение одного года, является следующим основанием для ликвидации юридического лица [12].

При ликвидации отсутствующего юридического лица либо учредителя учитываются следующие обстоятельства:

1) предоставление доказательств об отсутствии юридического лица заявителями;

2) Если у отсутствующего юридического лица нет кредиторов, то основанием его ликвидации, будет являться непредставление декларации о корпоративном подоходном налоге (о совокупном годовом доходе и произведенных вычетах) или упрощенной декларации по истечении одного года после установленного законом срока представления. Юридическое лицо, которое вовремя не представляет налоговую отчетность, т.е. нарушает сроки подачи, несет за это установленную законодательством ответственность;

3) банкротство отсутствующего юридического лица в связи с несостоятельностью.

Грубым нарушением законодательства при осуществлении деятельности юридических лиц, за которым следует его ликвидация, следует считать умышленное или неосторожное явное и существенное нарушение норм установленного законодательства, совершенное учредителем либо физическим лицом, выполняющим функции по управлению данным юридическим лицом, если такое нарушение повлекло либо создало реальную возможность наступления негативных фактических или юридических последствий. Например: систематическое осуществление деятельности, противоречащей уставным целям ТОО, может явиться основанием принудительной ликвидации товарищества, если оно обладает не универсальной, а специальной правосубъектностью. Уменьшение уставного капитала при нарушении установленного законодательством порядка является основанием ликвидации товарищества по решению суда и по заявлению заинтересованных лиц.

Признание недействительной регистрации юридического лица в связи с допущенными при его создании неустранимыми нарушениями законодательства, также является основанием для ликвидации юридического лица. Но здесь есть некоторые особенности. Так, ликвидация Товарищества вследствие признания недействительной регистрации юридического лица на том основании, что на момент внесения вклада в уставный капитал имущество учредителя основной организации, внесенное в уставный капитал, было арестовано в связи с имеющейся у нее налоговой задолженностью. Признание недействительными учредительных документов уже созданного товарищества влечет одновременное признание недействительной его государственной регистрации [13].

На основе проведенного анализа нормативных правовых актов можно прийти к выводу о том, что Республика Казахстан встает на новый путь в совершенствовании законодательства. С 2016 года подвергнутся изменениями и дополнениям ключевые нормативные правовые акты в сфере гражданского судопроизводства. Казахстан сейчас на пути к становлению новой законодательной системы.

Новый Гражданский Процессуальный Кодекс Республики Казахстан должен повысить уровень доверия граждан к судебной системе, обеспечить открытость и прозрачность судопроизводства, усилить гарантии прав участников гражданского процесса.

Литература

1 Конституция Республики Казахстан от 30 августа 1995 года [http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1005029]

2 План нации – 100 конкретных шагов по реализации пяти институциональных реформ Главы государства Нурсултана Назарбаева, май 2015 г. [http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31977084]

3 Гражданский кодекс Республики Казахстан (Общая и Особенная часть), принят Верховным Советом Республики Казахстан 27 декабря 1994 г. [http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1006061]

4 Гражданский процессуальный кодекс Республики Казахстан от 13 июля 1999 года № 411-I [http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1013921]

5 Досье на проект Гражданского процессуального кодекса Республики Казахстан октябрь 2015 года [http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31532320]

6 Аналитическая справка об отправлении правосудия по гражданским делам районными и приравненными к ним судам г.Астаны за 1 квартал 2015 года в сравнении с аналогичным периодом 2014 года [http://astana.sud.kz/rus/content/analiticheskaya-spravka-ob-otpravlenii-pravosudiya-po-grazhdanskim-delam-rayonnymi-i]

7 Муйденова А. К. Специализированные суды: опыт зарубежных стран [old.group-global.org/ru/storage_manage/download_file/37826]

8 Информация о результатах социологических опросов и оценки деятельности судов [http://sud.gov.kz/rus/content/informaciya-o-rezultatah-sociologicheskih-oprosov-i-ocenki-deyatelnosti-sudov]

9 Кыдырбаева А. По процедуре реабилитации или банкротства // «Юридическая газета». – 10.12.2014 г.

10 Ким О. В. Обобщение судебной практики рассмотрения гражданских дел о банкротс-тве за 2011 год и за первое полугодие 2012 года [http://kzl.sud.kz/rus/content/obobshchenie-sudebnoy-praktiki-rassmotreniya-grazhdanskih-del-o-bankrotstve-za-2011-god-i-za]

11 Мадьярова Ж. Обобщение судебной практики по спорам, вытекающим из процедур банкротства и реабилитации [http://atr.sud.kz/rus/content/obobshchenie-sudebnoy-praktiki-po-sporam-vytekayushchim-iz-procedur-bankrotstva-i]

12 Нормативные постановления Верховного Суда Республики Казахстан по вопросам гражданского судопроизводства по состоянию на 25.06.2015 г. [http://www.yandp.kz/media/55ab5492c49e1.pdf]

13 Закон Республики Казахстан от 22 апреля 1998 года № 220-I «О товариществах с ограниченной и дополнительной ответственностью» [http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1009179]

References

1 Konstitucija Respubliki Kazahstan ot 30 avgusta 1995 goda [http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1005029]

2 Plan nacii – 100 konkretnyh shagov po realizacii pjati institucional'nyh reform Glavy gosudarstva Nursultana Nazarbaeva, maj 2015 g. [http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31977084]

3 Grazhdanskij kodeks Respubliki Kazahstan (Obshhaja i Osobennaja chast'), prinjat Verhovnym Sovetom Respubliki Kazahstan 27 dekabrja 1994 g. [http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1006061]

4 Grazhdanskij processual'nyj kodeks Respubliki Kazahstan ot 13 ijulja 1999 goda № 411-I [http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1013921]

5 Dos'e na proekt Grazhdanskogo processual'nogo kodeksa Respubliki Kazahstan oktjabr' 2015 goda [http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31532320]

6 Analiticheskaja spravka ob otpravlenii pravosudija po grazhdanskim delam rajonnymi i priravnennymi k nim sudam g.Astany za 1 kvartal 2015 goda v sravnenii s analogichnym periodom 2014 goda [http://astana.sud.kz/rus/content/analiticheskaja-spravka-ob-otpravlenii-pravosudija-po-grazhdanskim-delam-rajonnymi-i]

7 Mujdenova A. K. Specializirovannye sudy: opyt zarubezhnyh stran [old.group-global.org/ru/storage_manage/doshhnload_file/37826]

8 Informacija o rezul'tatah sociologicheskih oprosov i ocenki dejatel'nosti sudov [http://sud.gov.kz/rus/content/informacija-o-rezultatah-sociologicheskih-oprosov-i-ocenki-dejatelnosti-sudov]

9 Kydyrbaeva A. Po procedure reabilitacii ili bankrotstva // «Juridicheskaja gazeta». – 10.12.2014 g.

10 Kim O. V. Obobshhenie sudebnoj praktiki rassmotrenija grazhdanskih del o bankrotstve za 2011 god i za pervoe polugodie 2012 goda [http://kzl.sud.kz/rus/content/obobshchenie-sudebnoy-praktiki-rassmotrenija-grazhdanskih-del-o-bankrotstve-za-2011-god-i-za]

11 Mad'jarova Zh. Obobshhenie sudebnoj praktiki po sporam, vytekajushhim iz procedur bankrotstva i reabilitacii [http://atr.sud.kz/rus/content/obobshchenie-sudebnoy-praktiki-po-sporam-vytekajushchim-iz-procedur-bankrotstva-i]

12 Normativnye postanovlenija Verhovnogo Suda Respubliki Kazahstan po voprosam grazhdanskogo sudoproizvodstva po sostojaniju na 25.06.2015 g. [http://shhshhshh.jandp.kz/media/55ab5492c49e1.pdf]

13 Zakon Respubliki Kazahstan ot 22 aprelja 1998 goda № 220-I «O tovarishhestvah s ogranichennoj i dopolnitel'noj otvetstvennost'ju» [http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1009179]

Urisbayeva A.A., Assubayeva A.S.

The role of notarial archive in conducting of a notary services in Republic of Kazakhstan

Archive- is a centre of historical memorials and one of the main state means which preserves historical and cultural heritage, fulfills social, legal, political, scientific and moral needs of the society. Among other archives, the areas of activities of the branch of Notary Chamber «Private notarial archive» include storage of the notary documents of private notaries, assurance of the preservation of documents, their usage in the interests of the country, society and people, maintenance of documents' register, provision of information support for organizations and citizens, carrying out methodical works with private notaries in respect of archiving and documentation, development of methodological materials for private notaries.

Key words: Archive, State archive fund, Private notarial archive, documents, files' nomenclature.

Урисбаева А.А., Асубаева А.С.

ҚР-да нотариаттық қызметті жүзеге асыру барысындағы нотариаттық мұрағаттың алатын орны

Мұрағат – халықтың тарихи ескерткіштерінің орталығы және ұлтымыздың тарихи-мәдени мұрасын сақтаудағы жүзеге асыратын, қоғамның әлеуметтік-құқықтық, саяси, ғылыми және рухани қажеттілігін қанағаттандыратын мемлекеттік негізгі нышандарының бірі болып табылады. Өзге мұрағаттар сияқты Астана қаласының Нотариаттық палатасы «Жеке нотариаттық мұрағат» филиалының жұмыс істеу бағыттарының ішінде жекеше нотариустарының нотариалды құжаттарын сақтауға қабылдау, құжаттардың сақталуын қамтамасыз ету, оларды мемлекет, қоғам және азаматтар мүддесіне сай қолдану, құжаттардың есебін жүргізу, ұйымдар мен азаматтарды ақпараттық қамтамасыз ету, мұрағаттану мен құжаттану саласы бойынша жекеше нотариустарға әдістемелік жұмыстар жүргізу, жекеше нотариустар үшін арнайы әдістемелік құралдар әзірлеу міндеттерін жүзеге асыру.

Түйін сөздер: Мұрағат, Ұлттық мұрағат қоры, жеке нотариаттық мұрағат, құжаттар, істер номенклатурасы.

Урисбаева А.А., Асубаева А.С.

Роль нотариального архива в осуществлении нотариальных услуг в Республике Казахстан

Архив – это центр исторических памятников народа и одно из основных государственных способов, сохраняющих историко-культурное наследие нации, обеспечивающих социально-правовые, политические, научные и духовные потребности общества. Среди прочих архивов, направлениями деятельности филиала «Частный нотариальный архив» Нотариальной палаты города Астаны являются хранение документов частных нотариусов, обеспечение сохранения документов, их использование в интересах государства, общества и граждан, ведение реестра документов, информационное обеспечение организаций и граждан, проведение методологических работ по архивированию и документалистике, подготовка специальных методических материалов для частных нотариусов.

Ключевые слова: Архив, Государственный архивный фонд, частный нотариальный архив, документы, номенклатура дел.

© 2016 Al-Farabi Kazakh National University

UDC 349.075.8

*Urisbayeva A.A., Assubayeva A.S.

Kazakh national university named after al-Farabi,
Kazakhstan, Almaty
*E-mail: urisbaevaainur_7@mail.ru

THE ROLE OF NOTARIAL ARCHIVE IN CONDUCTING OF A NOTARY SERVICES IN REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Archive – is a centre of historical memorials and one of the main state means which preserves historical and cultural heritage, fulfills social, legal, political, scientific and moral needs of the society. Archive-keeping is an inalienable part of science, culture and executive personnel. The important documents related to historic events of various periods, political, social and economical directions of the society are kept in archives.

Today we have over 250 different archives in our country. Their functions include the supplementation of National archive fund of the Republic of Kazakhstan with documents, assurance of their safekeeping and maintaining the state register of documents, provision of the information for state bodies, organizations and citizens, usage and publication of documents, development of information retrieval system, execution of methodical works in respect of archiving and documentation, as well as generation of methodological materials for internal use of organizations. Moreover, the areas of activities of the branch of Notary Chamber «Private notarial archive» are as following:

1) To store the notary documents of private notaries of Astana city;

2) To ensure the preservation of documents, to use them in the interests of the country, society and people;

3) To maintain register documents, to provide information support for organizations and citizens, to conduct methodical works with private notaries in respect of archiving and documentation, to develop methodological materials for private notaries.

According to article 5 paragraph 2 subparagraph 2 of the Law of the Republic of Kazakhstan «On National archive fund and archives» private archives are sources of replenishment of National archive fund. Based on article 11 paragraph 3 of this Law legal entities and individuals create departmental and private archives in order to collect, store and use documents of National archive fund [3].

It is a duty of the country which is aspired to civilization to save the memorable documents. Private notaries of Astana city felt the necessity of such system for society and citizens.

On the instructions of President N.A.Nazarbayev and under the supervision of Ministry of Justice of the Republic of Kazakhstan and Justice department of Astana city in pursuance of article 29-1 of the

Law of Republic of Kazakhstan «On notariat» on November 11, 2011 under the minutes #2 of General meeting of Astana city notaries the Rule on branch of Astana city Notary Chamber «Private notarial archive» was approved, and on November 21, 2011 it was legally registered in Justice department of Astana city.

According to article 4 paragraph 3 of the Law of RoK «On notariat» documents of state notaries must be submitted to state archives in ways prescribed by legislation of the Republic of Kazakhstan [1]. Also, documents of private notaries must be submitted to private notary archives.

Currently, under the agreement with estimation committee of files' nomenclature for 2014-2018, the explanation sessions for newcomers of Notary Chamber are conducted.

For the purposes of accuracy of files management of private notaries' work the nomenclature for each private notary is made. The files' nomenclature is a base for grouping the documents into cases, systemizing and registering the cases, preparing lists for permanent and temporary storage and determining a period of storage, likewise registering cases in temporary storage.

The files' nomenclature of private notaries conforms with the estimation committee of private notaries' archive, the city estimation and inspection committee of State archive, where documents are submitted to permanent storage and is approved by notary himself. Considering the absence of significant changes in duties and structure of Notary Chamber, the files' nomenclature should be agreed with state archive institutions at least once in 5 years terms.

The files' nomenclature is printed in required quantity. One copy of the approved nomenclature should be stored in state archive.

Every private notary has files' nomenclature. The files' nomenclature should consist of all cases, registers, books and journals. The files' nomenclature is defined at the end of the year and introduced into use starting from January 1 of the next year. The files' nomenclature shall have reserve numbers as new cases may be added in current year. At the year-end the closing entry is made to files' nomenclature, it contains numbers of registered cases.

A performer should form the executed documents into cases in accordance with article 127 of the decree #1570 of Government of Republic of Kazakhstan dated December 21, 2011 «On model principles of preparation and maintenance of documentation in state and non-state organizations» and «Rule on notary files management» approved by order #32 of Ministry of Justice of Republic of Kazakhstan dated January 31, 2012. The formation of cases beyond the nomenclature is forbidden [2].

As soon as all documents of a private notary are executed they are grouped to cases according to a nomenclature.

It is very important to save and to ensure the usage of documents for future society. Moreover, the archive personnel not only file documents, but also check their physical and biological condition. In case documents are stale or decays, restoring works are performed.

As per article 11 paragraph 1 and article 13 paragraph 1 of the Law «On National archive fund and archives» state-owned documents should be temporary stored in departmental archives [3]. Afterwards, such documents shall be transferred for constant storage in state archives.

The fund of private notarial archive is aimed to benefit and for purposes of people.

Notarial record keeping is based on the «Rules of notarial record keeping», established by Ministry of Justice of the Republic of Kazakhstan with the approval of the state body of the Republic of Kazakhstan on management of archives and documentation. Territorial justice departments and notary chambers control the compliance with the rules' requirements. State notaries' documents should be submitted to the state notary archives in the way, prescribed by legislation of the Republic of Kazakhstan. Private notaries' documents should also be submitted to the private notary archives in the way, prescribed by legislation of the Republic of Kazakhstan.

Notary has the seal, which bear his/her full name and the name of the state notary office (the state notary's stamp) or the number and the date of issuance (the private notary's stamp), the national symbol of the Republic of Kazakhstan. In addition, notaries, regardless if they are state or private, have the stamp with authorizing notes and letterheads. The seal of the notary's stamp and signature samples are saved at Ministry of Justice of the Republic of Kazakhstan, territorial justice departments and notary chambers. The organization of production of a stamp for notary actions and its transfer to the notary is carried out by territorial justice departments. Production of private notaries' stamps are paid by themselves, and production of state notaries' stamps are paid by state budget. Territorial justice departments and notary chambers should take measures for notary's stamp destruction and recall of the license, transfer of the notary's documents to the other notary or private notary archive, in case of license annulment.

The direct functions of the notary include: to perform notary actions, specified by the «Law on notary» and other regulatory acts of the Republic of Kazakhstan; to explain to people their rights and obligations, to notify regarding the consequences of notary actions, in order to avoid the damage, which could be caused by ignorance of the law; to keep confidentiality in relation to the data, know as a result of his/her professional practice; to refuse to carry out notarial activity that contravenes Kazakh legislation; comply with professional ethics; submit information on fulfilment of notarial action, other documents, and where necessary personal explanations, including issues of noncompliance with the requirements of professional ethics in the event of complaints about their action to judicial authorities and/or the notary chambers; transfer documents to another notary in the event of suspension of license, according to the procedure provided for by the rules concerning «Rules of notarial record keeping»; send all notarial documents in place to the private notary archive in the event of license termination; provide information on change of surname, name, patronymic name and location of office to the territorial justice department within one month.

In accordance with legislation, notaries in our country may be private or state. It should be mentioned private and state notaries have equal rights and responsibilities when carrying out notarial activity. Documents formulated by them have equal legal force.

Therefore, obligations regarding the document keeping and submitting documents to the specialized notary archives are the same for both state and private notaries, without any exceptions. We assume that the role of the notary archives is enormous and meaningful, as it provides possibility for the notarial insititute to protect rights and legal interests of people.

References

1 Law «On notariat» #155 of the Republic of Kazakhstan dated July 14, 1997.

2 «Rule on notary files management» approved by order #32 of Ministry of Justice of Republic of Kazakhstan dated January 31, 2012.

3 «On National archive fund and archives» Law #326-I of the Republic of Kazakhstan dated December 22, 1998.

Карашева Ж.Т.

Бала асырап алу институтының даму тарихы

Бұл мақаланың бастапқы мәселесі бала асырап алу, қамқоршы мен қорғаншы тағайындау, патронат тәрбиеші тағайындау болып табылады. Бала асырап алу – ежелден бері келе жатқан институт. Оны ерте кезден білген және кең таралуына жәрдемдесті. Бұл институт негізінен рим құқығынан тараған. Ол қазіргі уақыттағы барлық құқық жүйесіне белгілі. Қазіргі кезде ата-ананың қамқорлығынсыз қалған балаларды орналастырудың бірнеше нысандары қалыптасқан. Бұлардың ішіндегі маңыздысы және күрделісі – бала асырап алу.

Түйін сөздер: қамқоршы, қорғаншы тағайындау, патронат тәрбиеші, бала ғып асырап алу.

Karasheva Zh.T.

The development history of the institute of child adoption

The main issue of this article is about the adoption of child, to appoint guardian, protector and foster parent. The adoption of child is an ancient institute. It was known from ancient times and was spread widely. Generally this institute was spread from Rome rights. It is well known among current legal framework. There were formed new ways of accommodation of children who is without care of parent. The most difficult and complex is adoption.

Key words*:* a guardian, to appoint protector, a foster parent, adoption.

Карашева Ж.Т.

История развития института усыновления

Главной проблемой этой статьи является усыновление (удочерение), назначение опеки и попечительства, назначение патронатного воспитателя. Усыновление – институт, который берет свое начало с давних времен. О нём знали с давних времен и помогали широкому распространению. В сущности, этот инстутит распространился со времен римского права. Это известно всей нынешней правовой системе. В данное время сформировалось несколько форм размещения детей, которые остались без опеки родителей. Самой важной и сложной является усыновление (удочерение).

Ключевые слова: опекун, назначение попечителя, патронатный воспитатель, усыновление (удочерение).

© 2016 Al-Farabi Kazakh National University

ӘОЖ 347.633

Карашева Ж.Т.

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Қазақстан Республикасы, Алматы қ.
E-mail: zari-82@mail.ru

БАЛА АСЫРАП АЛУ ИНСТИТУТЫНЫҢ ДАМУ ТАРИХЫ

Бұл мақалада Бала асырап алу – ежелден бері келе жатқан институт. Оны ерте кезден білген және кең таралуына жәрдемдесті. Бұл институт негізінен рим құқығынан тараған. Ол қазіргі уақыттағы барлық құқық жүйесіне белгілі. Бала асырап алу институтының тарихына үңілсек, Ежелгі орыс, Қазақ хандығында ежелден-ақ қалыптасқан қатынас. Ежелгі орыс мемлекеттерінде бұл институт «жасанды ұл», яғни отбасына сырттан басқа адамды мүшелікке қабылдаған. Кейін орыс мемлекетіне христиан діні енген соң отбасына бала асырап алу шіркеудің ерекше актісінің негізінде жүзеге асып отырған. Ол ерекше шіркеуде өткізілетін «ұлды болу» рәсімімен ресімделіп отырған [1]. Бұл рәсімнен кейін бала асырап алу күшіне енуі үшін епархиалық архиерден арнайы шіркеулік рәсімнен өткізуі керек болған.

Ежелгі орыстың әдет-ғұрып заңдарында бала асырап алудың әртүрлі сатылардан өтуін көрсетеді. Соның бірі «жалғантуыс» дәстүрі. Бұл бойынша асырауға алынған баланы қанға боялған көйлекке орап, асырайтын ер адам тіпті баланы босандыруға қатысқан. Бұл, әсіресе, ағасы қайтыс болып, оның әйеліне үйленіп, оның баласын бала ғып алу, басқа бөтен баланы асырап алу кезінде қолданған. Бұл дәстүрдің мақсаты – асырап алған баласын өзінің туған баласындай ант ішіп асырап алған. Бірақ бұрынғы кезде бала асырап алудың мақсаты өзгеше болған, онда отбасына бөтен адамды қабылдау арқылы, қоғамдастықтың санын көбейту, жан басын көбейту болған. Патриархалдық әке билігі жүзеге асырылған отбасыларда отбасына бөтен адамды қабылдау: отбасына бала алу, отбасына құл алу, примактар (сырттан отбасына қабылданған адам) қабылдаудың да мақсаты осы мақсатпен ұштасып отыр. Ежелгі қазақ халқында да бала асырап алу мәселесі бұрынғы заманнан бері-ақ қалыптасып отыр, тіпті ол біздің салт-санамызға да сіңіп кеткен [2]. Баласы жоқ адамға бауырына бала беру, бала көтермеген әйелге бала асырау жақсы ырымға баланып, одан әрі ол адам балалы да болған және де бұл дәстүр біздің әдет-ғұрпымыздың үйреншіктілерінің біріне айналған. Ал қазіргі кезде, бала асырап алудың мақсаты да өзгерген, қазіргі кезде бала асырап алудың мақсаты – перзент сүймеген ерлі-зайыптылардың балаға деген құштарлы-

ғын оятып, балалы болуына мүмкіндік беру, ұрпағын қалдыру болып табылады.

Бала мен ана мүддесіне қамқор болу әрқашан мемлекет пен қоғамның саясатының сипаттық белгісі. Бұл материалдық жағдайын және мәдени тұрмысын қамтамасыз етуге бағытталады. Қазіргі кезде ата-ананың қамқорлығынсыз қалған балаларды орналастырудың бірнеше нысандары қалыптасқан. Оған мысалы бала асырап алу, қамқоршы мен қорғаншы тағайындау, патронат тәрбиеші тағайындау. Бұлардың ішіндегі маңыздысы және күрделісі – бала асырап алу. Бала асырап алушы ата-анамен бірдей құқықтық дәрежені иеленеді. Бала асырап алу бөтен балаға байланысты ата-аналық міндеттерді ерікті түрде қабылдауды білдіреді.

Бала асырап алудың тағайындалуы былайша анықталады, өйткені ол ата-аналық бақылаудан және ата-ананың қамқорлығынан айырылған балаларды тәрбиелеудің маңызды нысаны.

Бала асырап алу – бұл ата-ана мен бала арасындағы болатын құқықтық қатынастарды бір-бірімен шығу тегі нақты түрде байланысты емес адамдардың арасында бекіту. Баланы ұл немесе қыз етіп асырап алудың құқықтық жағдайлары бірдей.

Аталған институт бойынша қарастырылатын бала асырап алу бір ғана қоғамдық мәселені шешпейді. Ол сонымен қатар бала алушылардың да мүдделерін қанағаттандырады, баласы жоқ жанұялардың өмірлерінің мазмұнды болуына, отбасының толық болуына да жәрдемдеседі. Көрнекті педагог А.С. Макаренко баласы аз және баласы жоқ жанұяларға болай деген болатын: Өз жанұяларыңызға бөтен баланы алыңыз. Оларды өз балаңыздай сүйіңіз, мен оны туған жоқпын дегенді ұмытыңыз және ең бастысы ол үлкен қайырымдылық жұмыс[3]. Басқа да Шығыс Европа елдері де бала қылып алу институтының қайырымдылық мақсатын көздейді.

Сондықтан бала қылып алу нәтижесінде маңызды моральдық-құқықтық мақсат туындайды: ол әр бала асырап алушының санасына оның жауапкершілігін және міндеттің қиындығын жеткізу, жауапкершілікті жүктеу. Бірақ бала қылып алушылардың санасы жай ғана баланы жақсы көруден ата-аналық махаббатқа ұласуы қажет. Онда, ата-ана мен бала арасына ішкі сезім күштеріне байланысты қолайсыздық болуы мүмкін, ал бала қылып алушы мен бала болушының арасындағы саналы қылықтар көрінуі қажет. Бала асырап алғаннан кейін төзімділік пен мейірімділік жылдар бойы тер төгуге тура келеді. Бала асырап алушының әрекеті үлкен дәрежедегі тәрбие беру мен әлемді толыққанды тану мүмкіндігіне байланысты болады. Демократиялы қоғам жанұяға үлкен мән береді, жанұяны және жанұялық тәрбиені жоғары бағалайды. Демократиялы қоғамда жанұя ері мен әйелінің тең құқығына, жанұяның және қоғамның мүддесінің біртұтастығына негізделеді. Мемлекеттің саясаты да баланы жанұяда тәрбиелеуді басты қағида ретінде нормативтік құқықтық актілерде бекітті.

Бала қылып алу институты кеңестік заңдармен танылған жоқ. 1918 жылғы Азаматтық хал-актілері, некелік, жанұялық және қамқоршылық құқығы туралы заңдар кодексінің 183-бабы былай деп бекітті: Осы заңның күшіне енген уақытынан бастап өз туғанын, бөтен баланы да бала қылып алуға жол берілмейді. Барлық бала қылып алу осы бапта көрсетілгеннен кейін жүргізілсе, бала қылып алушы мен бала боп алынушыға ешқандай құқықтар мен міндеттер туғызбайды.

Кеңес мемлекеті өзінің алғашқы жылдарында бала қылып алуды мойындамады. Бірақ бұның да себептері болды. Өйткені Революцияға дейін бала қылып алу көп жағдайда баланың еңбегін пайдалану үшін болды. Бұдан басқа да себеп болды: бала қылып алу институты арқылы: мұрагерлікті жою туралы 1919 жылғы декретті айналып кетуге болатын еді, бұл бойынша мұрагерлік белгілі бір лимит бойынша шектелді. Бірақ мұра қалдырушының қарауындағы адамды қамтамасыз етуге рұқсат етілді, әрине бұған бала боп алынғандар кірді[3].

Бірақ бұл себептер ұзаққа тарамады: қамқоршы органы нығайды, ал мұрагерлік лимиті жойылды. Сонымен бірге жанұялық тәрбиеге бала қылып алу жолымен мұқтаж балалар саны өте көп болды. Сондықтан бала қылып алу институты 1926 жылы, әуелі Ресейден, содан кейін басқа да одақтас республикалар болып кеңес заңымен танылды және одан кейін кең тарады.

Бұл баламен жұмыс істеу үшін, балалардың қадағалаусыз және бетімен кетушілігін алдын алу үшін. Балалар үйінің жұмысы қамқоршылықтың барлық түрін пайдаланудың қажеттігін көрсетті, соның ішінде бөтен балалардың тобымен де тәрбиелеу. Сонымен баланы тәрбиелеудің ең жақсы нысаны баланы балалар ұжымымен байланыстыратын жанұяда тәрбиелеу. Екінші жағынан, кеңес азаматтары тарихынан өз жанұясына бала алуды тілеген көптеген өтініштер түсті.

Бұл себептер бала қылып алуға тыйым салудың барлығын жоюға алып келді, сондықтан

одан кейінгі тыйым салулар мақсатсыз және өмірдің талабына қарсы, жетім балалардың мүддесіне қарсы болатын еді.

Бала асырап алу азаматтың үлкен психикалық жігеріне және жан дүниелік толқуына да байланысты. Бала асырап алушы баланы өз туған баласындай көріп бауырына басады. Осыған байланысты ең маңыздысы бала асырап алушылар өте ықыласты, нақты зер салып қараушы адамдар болуы қажет. Өйткені, бұл ең жауапты іс – бала тәрбиелеп қана қоймай, ол баланы асырап аяғынан тік тұрғызу керек [4].

Бұл жерден анықталғандай, баланы асырауға беру үлкен сақтықпен орындалуы әрі үлкен жауапкершілік жүктейді. Кейде немқұрайлылық, асығыстық, баланың мүддесін жалған түсінікпен түсіну үлкен қайғылы қиын салдарға алып келуі мүмкін, онымен қоса көптеген адамдардың тағдарына қиянат болуы мүмкін. Көптеген шет мемлекеттердің отбасы заңдары бойынша, мемлекеттердің заңдары маңызды жалпы белгілерімен сипатталады: олардың бәрі бала қылып алуға кәмелеттік жасқа толмаған балаларды ғана жібереді және оның мүмкіндігі баласының бар-жоғымен байланыстырмайды. Бала қылып алу жанұяны берік етуде елеулі рөл атқарады. Некенің көпшілік бөлігі отбасында бала болмағандықтан бұзылады. Бала қылып алу бұл жетіспеушілікті толтырады, ал жанұя сақталып қалады. Жұбайлардың бірінің баласын бала қылып алуы да жалпы жанұя жағдайын жақсартуға жағдай жасайды.

Бала қылып алу алдына баланың ата-анасын жоқтатпау мақсатын қояды. Бұл мақсат баланың мүддесі үшін, сонымен қатар ата-ананың балаға деген рухани қажеттілігін қанағаттандыру мүддесін де көздейді. Бірақ бұл қайырымды мақсаттарға жай ғана не әлеулі түрде жете алмаймыз.

Құқық тек қана бала қылып алудың кейбір қатынастарын ғана реттейді, ал бірақ ол бала қылып алуға ресми және тұрақтылық сипат береді. Кімді де болса баланың әкесі не шешесі болуға міндеттемеу қажет. Белгілі бір адам өз еркі бойынша мұндай қадам жасау шешіміне келсе, заңмен реттеледі, бала қылып алу актісі бұл шешімнің беріктігін қамтамасыз етеді және баланың мүддесін қорғайды.

Бала қылып алушы тек қана кәмелеттік жасқа толғандар болады. Әке мен кәмелеттік жасқа толған баласы арасындағы жанұялық құқықтық қатынасты бала қылып алу жолымен бекітуге болмайды, егер де әке өзінің туған баласы екенін тек оның кәмелеттік жасқа толған соң ғана білген жағдайда.

Бала асырап алған соң, сол жанұяның мүшесі болады, әкесінің және шешесінің барлығына толық ұйғарымы болуы қажет. Сондықтан дұрыстығы баланы жұбайлар немесе баланың шешесінің күйеуі (өгей әке) немесе әкесінің әйелі (өгей шеше) бала қылып алу. Бала қылып алудың мақсаты баланы жаняұда тәрбиелеу болып табылады, сондықтан бала қылып алуға кәмелеттік жасқа, 18 жасқа толмағандарға ғана байланысты қолданылады. Себебі, Қазақстан Республикасы бала құқығын қорғау туралы заңға сәйкес, 18 жасқа толмаған адам бала болып саналады. Сондықтан асырауға кәмелетке толмаған адам беріледі.

Сот әрекетке қабілетсіз немесе әрекет қабілеттілегі шектеулі деп танылған адамдарды; сот біреуін әрекетке қабілетсіз немесе әрекет қабілеттілігі шектеулі деп таныған ерлі-зайыптыларды; сот арқылы ата-ана құқықтарынан айырылған немесе сот ата-ана құқықтарын шектеген адамдарды; өзіне заңмен жүктелген міндеттерді тиісінше орындамағаны үшін қорғаншылық (қамқоршылық) міндеттерден шеттетілген адамдарды; егер өз кінәлары бойынша сот шешімімен бала асырап алудың күші жойылса, бұрынғы бала асырап алушы адамдарды; денсаулық жағдайы бойынша ата-ана құқықтарын жүзеге асыра алмайтын адамдар бала асырап алушы бола алмайды. Баланы асырап алуға, оны қорғаншылығына (қамқоршылығына) алуға, патронатқа алуға болмайтын адамның тізбесін Қазақстан Республикасының Үкіметі белгілейді.

1926 жылғы Неке, жанұя, қамқоршылық туралы кодексте бала асырап алу қарастырылды. Ал, 1939 жылғы Орталық Атқару комитеті отбасына көптеген тыйым салуларды енгізді.

1943 жылы ССР Жоғары Кеңесі Президиумы Бала қып алу туралы қаулы қабылдады. Бұл қаулыда асырап алынған баланың жазу тәртібі қарастырылған. Бұдан кейінгі заң 1968 жылы шықты.

1998 жылы Егеменді Қазақстанның жаңа «Отбасы және неке туралы» заңы бала асырап алу туралы жаңа заңдылықтар, бала қып асырап алу тәртібін қарастырды.

2000 жылы «Жасөспірімдер үйі және отбасылық ауылдық балалар үйі туралы» заң қабылданды.

Бала қып асырап алудың негізі болып – сот шешімі танылады [5]. Бала ғып асырап алу туралы шешімді сот шығарады және бала қып асырап алудың құқықтық салдары тек сот шешімі заңды күшіне енгеннен кейін ғана пайда болады. Бала қып асырап алу күрделі юридикалық айғақтар

болған жағдайда пайда болады. Ол: асырап алушының ерік білдіруі және асырап алу туралы сот шешімі.

Баланың ата-аналарының келісімі және басқа да тұлғалардың келісімі бала қып асырап алуға негіз болатын заңды айғақтар құрамына кірмейді. Бала қып асырап алу бір мезгілде құқықты тудырушы және құқық тоқтатушы мағынада болады. Бала ғып асырап алу туралы сот шешімінің заңды күшіне енуімен бала қып асырап алушы мен асырап алынушы арасында ата-аналыққа ұқсас құқықтық қатынастар пайда болады – бұл құқықты тудырушы мағынады. Ал, бала қып асырап алумен байланысты бала қып асырап алынушы мен оның ата-аналары және туыстары арасындағы барлық құқықтық қатынастар тоқтатылады. Асырап алынған балалар және олардың ата-аналары және туыстары барлық мүліктік құқықтары мен міндеттерінен екі жақты босатылады.

Бұл ережеден ауытқуға болады, егер баланы бір ғана тұлға асырап алатын болса, бала мен қарама-қарсы жынысты ата-ана арасындағы құқықтық байланыстың сақталу мүмкіндігі. Мысалы, баланы адам асырап алса, анасымен құқықтық қатынасымен сақтау мүмкіндігі. Бала қып асырап алу институтының қалыптастыратын негізгі мақсаты – бала асырап алу кезінде баланың мүдделерін қорғауды жоғары деңгейде қамтамасыз ету. Асырап алушылар кәмелеттік жасқа толған және толық әрекетке қабілетті болуы керек және баладан кем дегенде 16 жас үлкендігінің болуы. Жасы он алтыға жетпеген, кәмелетке толмаған ата-аналардың баласын асырап алғанда, сондай-ақ олардың ата-аналардың немесе қорғаншыларының, патриот тәрбиеленушілерінің келісімі қажет. Бала асырап алуға ата-аналардың келісімі нотариат куәландырған немесе ата-ананың қамқорлығынсыз қалған бала тұратын мекеменің басшысы растаған ие бала асырап алу жүргізген орындағы немесе ата-ананың тұрғылықты жеріндегі қорғаншы және қамқоршы орган бекіткен арызда көрсетілуі тиіс, сондай-ақ бала асырап алу ісін жүргізу кезінде сотта тікелей білдірілуі мүмкін. Бала асырап алу туралы шешімі шығарылғанға дейін ата-аналар бала асырап алуға өздері берген келісімінің күшін жоюға құқылы. Ата-аналар нақты адамдарға не нақты адамды көрсетпей-ақ баланы асырап алуына келісім беруі мүмкін. Қорғаншы және қамқоршы органдары сотқа баланы асырап алудың баланың мүдделеріне сай келетіні туралы қорытынды береді. Кей жағдайларда ата-аналарының келісімі қажет емес. Мұндай жағдайларда ата-аналарының хабар-ошарсыздығы немесе хабар-ошарсыз деп танылуы, әрекеткабілетсіздігі немесе ата-аналардың ата-аналық құқықтан айырылуы. Бала қып асырап алуға тілек білдірушілер де есепке алынады. Бала қып алуға тілек білдірушілер өзінің тұрғылықты жеріндегі білім басқармаларына арыз бен қажетті құжаттарды тапсырады. Осы құжаттардың негізінде қамқоршы, қорғаншы органдары қорытынды дайындайды. Егерде қорытынды қанағаттанарлық болатын болса, бала асырап алуға кандидат ретінде есепке қойылады. Оларға балаларды таңдауға мүмкіндік береді де, бала туралы мәлімет алуға және баламен танысуға мүмкіндік беріледі. Бала асырап алушы тиісті құжаттарын өткізуі керек. Бұндай құжаттарға: жеке басын куәландыратын куәлік пен неке туралы куәліктің көшірмесі, жалақысы мен лауазымдық қызметі көрсетілген анықтама, тұрғын үй, тұрғын жайы бар екендігін куәландыратын құжат т.б.с.с.

Әдебиттер

1 Веберс Я.Р. Правосубъектность граждан в советском гражданском и семейном праве. – Рига. – С. 76.
2 Жакыпов. Неке және Отбасы. – Алматы, 1994.
3 Антокольская М.В. Семейное право. – М., 1996.
4 Азаматтық іс жүргізу құжаттары: Бала асырап алу жөніндегі сот шешімдерінің көшірмелері. – Алматы, 2001.
5 «Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы» Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 26 желтоқсандағы № 518-IВ Кодексі (2015.03.12. берілген өзгерістер мен толықтырулармен) //Ақпараттық «ПАРАГРАФ», 2016.

References

1 Vebers Ja.R. Pravosub#ektnost' grazhdan v sovetskom grazhdanskom i semejnom prave. – Riga. – S. 76.
2 Zhakypov. Neke zhane Otbasy. – Almaty, 1994.
3 Antokol'skaja M.V. Semejnoe pravo. – M., 1996.
4 Azamattyk is zhurgizu kuzhattary: Bala asyrap alu zhonindegi sot sheshimderinin koshirmeleri. – Almaty, 2001.
5 «Neke (erli-zajyptylyk) zhane otbasy turaly» Kazakstan Respublikasynyn 2011 zhylgy 26 zheltoksandagy № 518-IV Kodeksi (2015.03.12. berilgen ozgerister men tolyktyrularmen) //Akparattyk zhuje «PARAGRAF», 2016.

Нурахметова Г.Г.,
Турсынханов А.А.

Значение и понятие государственной регистрации прав на недвижимое имущество

Данная статья посвящена некоторым вопросам государственной регистрации прав на недвижимое имущество. В статье рассмотрено значение государственной регистрации прав на недвижимое имущество. Исследовано понятие государственной регистрации прав на недвижимое имущество. Рассмотрены особенности и порядок регистрации прав на недвижимое имущество.

Ключевые слова: недвижимое имущество, сделки, государственная регистрация прав.

Nurahmetova G.G.,
Tursynhanov A.A.

The value of the concept of state registration of real estate rights

This clause is dedicated to some of the issues of state registration of rights to immovable property. Especially, the value of the state registration of rights to immovable property. The concept of state registration of rights to immovable property is studied. The features of the registration of real estate rights are considered. The procedure for registration of rights to immovable property.

Key words: immovable property, dealings, state registration of rights.

Нурахметова Г.Г.,
Турсынханов А.А.

Жылжымайтын мүліктерді мемлекеттік тіркеуге алу құқығының маңыздылығы жайлы

Бұл мақала жылжымайтын мүліктерді мемлекеттік тіркеуге алу құқығы бойынша кейбір сұрақтарға арналған. Анығырақ айтқанда, жылжымайтын мүліктерді мемлекеттік тіркеуге алу құқығының маңыздылығы жайлы. Жылжымайтын мүліктерді мемлекеттік тіркеуге алу құқығы зерттелді. Жылжымайтын мүліктерді тіркеу құқығының ерекшеліктері қаралды. Жылжымайтын мүліктерді тіркеу құқығының тәртібі қарастырылды.

Түйін сөздер: жылжымайтын мүлік, мәміле, мемлекеттік тіркеу құқығы.

© 2016 Al-Farabi Kazakh National University

УДК 347

*Нурахметова Г.Г., Турсынханов А.А.

Казахский национальный университет имени аль-Фараби,
Республика Казахстан, г. Алматы
*E-mail: nurahmetova.74@mail.ru

ЗНАЧЕНИЕ И ПОНЯТИЕ ГОСУДАРСТВЕННОЙ РЕГИСТРАЦИИ ПРАВ НА НЕДВИЖИМОЕ ИМУЩЕСТВО

Согласно ст. 155 ГК, сделки, подлежащие в соответствии с законодательными актами государственной или иной регистрации, в том числе сделки, создающие, изменяющие или прекращающие права, перечисленные в п.2 ст. 118 ГК РК, считаются совершенными после их регистрации, если иное не предусмотрено законодательными актами [1].

В частности, в соответствии с п.1 ст. 118 ГК государственной регистрации подлежат право собственности и другие права на недвижимое имущество, ограничения этих прав, их возникновение, переход и прекращение. Из прав на объекты недвижимости объектами регистрации являются: право собственности, право хозяйственного ведения, право оперативного управления, право землепользования на срок свыше года, право пользования на срок свыше года, залог недвижимости, рента на недвижимое имущество, право доверительного управления.

Государственная регистрация является одним из способов защиты прав собственников недвижимости. Право собственности, другие вещные права на недвижимость, их ограничения, возникновение, переход и прекращение подлежат в обязательном порядке государственной регистрации в Едином государственном реестре учреждениями юстиции. Должны быть зарегистрированы: право собственности, право хозяйственного ведения, право оперативного управления, право пожизненного наследуемого владения, право постоянного пользования, ипотека, сервитуты [2].

Сделки, подлежащие в соответствии с законодательными актами государственной или иной регистрации, считаются совершенными после их регистрации, если иное не предусмотрено законодательными актами [1].

Государственную регистрацию прав на недвижимое имущество и сделок с ним осуществляют Министерство юстиции Республики Казахстан и подведомственные органам юстиции государственные предприятия.

Государственная регистрация прав на недвижимое имущество – это юридический акт признания и подтверждения государством возникновения, ограничения (обременения), перехода или прекращения прав на недвижимое имущество в соответствии с Гражданским законодательством. Государст-

венная регистрация является единственным доказательством существования зарегистрированного права. Зарегистрированное право на недвижимое имущество может быть оспорено только в судебном порядке.

Согласно Закону РК «О государственной регистрации прав на недвижимое имущество», государственная регистрация прав на недвижимое имущество является обязательной. Государственной регистрации подлежат права собственности и другие вещные права на недвижимое имущество и сделки с ним, за исключением прав на воздушные и морские суда, суда внутреннего плавания и космические объекты. Наряду с государственной регистрацией вещных прав на недвижимое имущество подлежат государственной регистрации ограничения (обременения) прав на него, в том числе сервитут, ипотека, доверительное управление, аренда. Обязательной государственной регистрации подлежат права на недвижимое имущество.

Участниками отношений, возникающих при государственной регистрации прав на недвижимое имущество и сделок с ним являются собственники недвижимого имущества и обладатели иных подлежащих государственной регистрации прав на него, в том числе граждане РК, иностранные граждане и лица без гражданства, российские и иностранные юридические лица, международные организации, иностранные государства.

К объектам недвижимости относятся земельные участки, здания, строения, сооружения, жилые и нежилые помещения, многолетние насаждения и иное имущество, прочно связанное с землей, то есть объекты, перемещение которых без несоразмерного ущерба их назначению невозможно. Объектом недвижимости признается также предприятие как имущественный комплекс со всеми входящими в его состав видами имущества, предназначенными для его деятельности. Объекты недвижимости идентифицируются путем присвоения им в установленном законодательством порядке кадастровых номеров, которые используются для целей государственной регистрации прав на недвижимое имущество и сделок с ним. Право собственности на недвижимое имущество, приобретаемое в силу приобретательской давности, подлежит государственной регистрации после установления факта приобретательской давности в предусмотренном законом порядке.

Государственная регистрация недвижимого имущества обладает свойством публичной достоверности: зарегистрированное право с момента его регистрации считается юридически действительным, и субъекты при совершении сделок могут доверять сведениям, внесенным в Единый государственный регистр недвижимого имущества, прав на него и сделок с ним. Государственная регистрация прав носит открытый характер. Орган, осуществляющий государственную регистрацию прав, обязан предоставлять сведения, содержащиеся в Едином государственном реестре прав, о любом объекте недвижимости любому лицу, предъявившему удостоверение личности и заявление в письменной форме (юридическому лицу – документы, подтверждающие регистрацию данного юридического лица и полномочия его представителя).

Права на недвижимое имущество и сделки с ним подлежат государственной регистрации в Едином государственном реестре прав. Единый государственный реестр прав содержит информацию о существующих и прекращенных правах на объекты недвижимого имущества, данные об указанных объектах и сведения о правообладателях. Неотъемлемой частью Единого государственного реестра прав являются дела, включающие в себя правоустанавливающие документы на недвижимое имущество, и книги учета документов, в которых содержатся данные о: принятых на регистрацию документах об объекте недвижимого имущества, правообладателях, регистрируемом праве и заявителях; выданных свидетельствах о государственной регистрации прав; выписках и справках из Единого государственного реестра прав, об иных документах.

При несоответствии записей в Едином государственном реестре прав и в правоустанавливающем документе приоритет имеет правоустанавливающий документ. В случае разделения, слияния или выделения объекта недвижимого имущества о вновь образованных объектах вносятся записи в новые разделы Единого государственного реестра прав и открываются новые дела правоустанавливающих документов с новыми кадастровыми номерами. В новых разделах Единого государственного реестра прав и в новых делах правоустанавливающих документов делаются ссылки на разделы и дела, относящиеся к ранее существовавшим объектам.

Государственная регистрация прав проводится в порядке, предусмотренном ст. 20 Закона РК «О государственной регистрации прав на недвижимое имущество».

Регистрация и оценка недвижимости являются важными составными в процес-

се законодательного регулирования. Оценка необходима уже тогда, когда собственники недвижимости захотят заложить ее для получения кредита, при разделе имущества и во многих других случаях.

Государственная регистрация имеет правоустанавливающее значение, то есть права на недвижимое имущество возникают с момента их государственной регистрации. В соответствии с Законом «О государственной регистрации прав на недвижимое имущество» значение государственной регистрации прав на недвижимость состоит в том, что она представляет собой акт признания и подтверждения государством возникновения, ограничения, перехода или прекращения прав на недвижимое имущества в соответствии с ГК РК: является единственным доказательством существования зарегистрированного права; проводится на всей территории Казахстана по установленной Законом системе записей о правах на каждый объект недвижимости в Едином государственном реестре прав на недвижимое имущество и сделок с ним; дату государственной регистрации прав относит на день внесения соответствующих записей в Единый государственный реестр прав; осуществляется по месту нахождения недвижимого имущества в пределах регистрационного округа.

Литература

1 Закон Республики Казахстан от 26 июля 2007 года № 310-III «О государственной регистрации прав на недвижимое имущество» //Информационная система «ПАРАГРАФ», 2016.

2 Гражданский кодекс Республики Казахстан (Общая часть) от 27.12.1994 года //Информационная система «ПАРАГРАФ», 2016.

References

1 Zakon Respubliki Kazahstan ot 26 ijulja 2007 goda № 310-III «O gosudarstvennoj registracii prav na nedvizhimoe imushhestvo» //Informacionnaja sistema «PARAGRAF», 2016.

2 Grazhdanskij kodeks Respubliki Kazahstan (Obshhaja chast') ot 27.12.1994 goda //Informacionnaja sistema «PARAGRAF», 2016.

Yergaliyeva Zh. A.,

Copyright problem in the age of communication

Intellectual property protection can impact negatively on economic and cultural development of the country. The main aim of today's copyright system is to give certain companies the power over society, which they use for enriching themselves. Today, copyright protects the rights of authors; in particular, in the field of literature and arts, that is, it reaches the purpose for which it was created, but it does so high costs for which consumers pay with their freedom and their money. Convincing arguments against intellectual property rights are set out in a recent book Against Intellectual Monopoly written by Michel Boldrin and David Levine, two American economists, as well as the book Against Intellectual Property by Stephan Kinsella, the American lawyer. In the view of many other experts, total intellectual property protection begins to hinder seriously developing science and culture.

Key words: copyright system, copyright ,intellektual properpy.

Ергалиева Ж.А.

Зияткерлік меншікті қорғау

Зияткерлік меншіктің күзеті елдің экономикалық және мәдени дамуына кері әсерін тигізе алады. Бүгіні күні авторлық құқық жүйесінің негізгі мақсаты – қоғамдағы билікті белгілі компанияларға ұстату. Ал ол билік компаниясының жеке пайдасы үшін қолданылып жатыр. Қазіргі таңда әдебиет, өнер салаларындағы авторлық құқықтарды копирайт қорғайды. Дәлірек айтқанда, копирайт алдына қойған мақсатқа жетіп жатыр. Алайда осы жол орасан зор шығындарға алып келуде. Сол себеппен тұтынушылар өз уақыты мен ақшасынан айырылуда. Жақында жарық көрген екі американдық экономист: Мишель Болдрин және Дэвид Ливайнның «Зияткерлік монополияға қарсы» атты кітабында зияткерлік меншік құқығына қарсы нанымды дәлелдер келтірілген. Тағы да көптеген басқа сарапшылардың ойынша, зияткерлік меншіктің тотальдық қорғалуы ғылым мен мәдениеттің алға басуын тоқтатуда.

Түйін сөздер: авторлық құқық жүйесі, копирайт, зияткерлік меншік.

Ергалиева Ж.А.

Защита интеллектуальной собственности

Охрана интеллектуальной собственности может негативно влиять на экономическое и культурное развитие страны. Основная цель сегодняшней системы авторского права – дать определенным компаниям власть над обществом, которой они пользуются для обогащения. Сегодня копирайт защищает права авторов, в частности, в области литературы и искусства, то есть достигает цели, ради которой он был создан, но он делает это с высокими издержками, которые потребители покрывают своей свободой и своими деньгами. Убедительные аргументы против прав интеллектуальной собственности приводятся в недавно вышедшей книге двух американских экономистов Мишеля Болдрина и Дэвида Ливайна «Против интеллектуальной монополии», а также книге американского юриста Стефана Кинселлы «Против интеллектуальной собственности». По мнению многих других экспертов, тотальная защита интеллектуальной собственности начинает серьезно тормозить развитие науки и культуры.

Ключевые слова: система авторского права, копирайт, интеллектуальная собственность.

© 2016 Al-Farabi Kazakh National University

UDC 347.78

Yergaliyeva Zh.A.,

Al-Farabi Kazakh National University,
Kazakhstan, Almaty
E-mail: zhanara.a.erg@mail.ru

COPYRIGHT PROBLEM IN THE AGE OF COMMUNICATION

Not long ago there were two telecasts in the Culture Russian television channel (under the Cultural Revolution heading), which marked the theme of abolishing copyright law. Television headlines were more than eloquent: copyright should be abolished and copyright is immoral. The theme, as they say, was designated. But this issue was not a pioneer or sensational.

Since its inception the intellectual property rights have been criticized by both individuals and communities. And it was criticized both the exclusive rights and combining them into a single concept.

Opposition to intellectual property rights especially intensified in 1980-1990 period while spreading digital technology and the Internet. The Free Software Foundation advocates for the rights of users of computer programs, and against excessive (with its position) limiting their copyrights and patents. Electronic Frontier Foundation fights against various violations of human rights and freedoms i.e. related disorders, among others, the implementation of the exclusive rights of intellectual property, or committed under its pretext. Since 2005 in Europe The Pirate Parties have struggled against intellectual property at the general policy level [5].

The main purpose of today's copyright system is to give certain companies an unfair power over society, which they use for enriching themselves. Today copyright gives side effect in promoting literature and art, which is the purpose for which it was created, but it does so high costs, for which we pay with our freedom and our money. The goal is still desirable but we must do it with another system [5].

Perhaps the most compelling arguments against intellectual property rights appear in the recent book Against Intellectual Monopoly by Michele Boldrin and David K. Levine [6], two American economists from respectable academic ranking (top 5% of economists of the world). Full text of the book, according to the authors, has been settled in the Internet before publishing by Cambridge University Press in July 2008 (Boldrin, Levine, 2008). They came to a conclusion that in most cases, intellectual property protection does more economic harm than good and should be removed [7].

Michele Boldrin, professor of economics at Washington University and David K. Levine at the University of California in Los Angeles prove that copyright is not an engine of progress, but its

brake. They also prove that protection of intellectual property stimulates human laziness. Staking out a scientific discovery or artistic image, the franchisor himself (herself) ceases being engaged in its developing, and he (she) doesn't give another person opportunity to deal with it. [1].

Boldrin and Levine ([6] 2008, chapter 8) study the intensity of creating classical music works before and after introducing the European copyright laws (at the end of the 18th century; first in England and then in continental Europe). The authors believe that «a number of composers per million inhabitants declined everywhere, but much faster in the UK than in Germany or Austria after introducing copyright, and at about the same speed as in Italy. So there is no evidence that copyright promote creative music recovery. If there were a mechanism to create incentives for composers copyright protection wouldn't be an important part of it» [7].

The essence of author's reasoning is the following: copyrights and patents are not an integral part of the natural mechanism of competition. They are products of legislative and appeared as a result of the actions of the market leaders, interested in reducing competition. The result of any monopoly action is known to be a price increase, economic stagnation, inhibition of innovation and it is not serving the interests of the whole society, but only some groups. So for people can develop successfully it is not required total rejection of intellectual property protection, but the large-scale and fundamental reform [4].

The authors reinforced this theory by illustrative examples. For example, the great innovators of the past such as James Watt, the inventor of the steam engine, and brothers Orville and Wilbur Wright, the creators of the first aircraft, became famous not only for its achievements in the scientific field, but also as successful businessmen who prevent actively others from improving their manufactured products and make them more affordable. Thus, protection of intellectual property hasn't led to spreading new ideas and increasing profits, but, on the contrary to technological stagnation and financial dislocation (in some cases, inventors have suffered themselves).

There is a similar story in the field of culture. For example, in the 19th century English literature has become incredibly popular in the United States and joined in all school programs, although in those days brilliant authors from France, Spain, Germany, Russia whose works quickly translated into English also worked successfully. The reason for this was «piracy»: American publishers, who didn't worry on copyright protection of their British counterparts and British writers, literally flooded the United States with public domain books.

According to Boldrin and Levine, every period of history marked by technological breakthroughs occurred when there was no protection of intellectual property

It has been observed lately when creating the Internet. To this day, companies that are not engaged in protecting their copyrights are launching the most successful technological innovations.

Not for the first time, authors were opposed to intellectual property in its current sense. For example, several years ago Stephan Kinsella, the American lawyer, published the book Against Intellectual Property [8]. His reasoning may be summarized as follows: every inhabitant of the Earth pay for somebody's patents and copyrights. For example, there is some part of them in the cost of the vast majority of goods ranging from computer software to pharmaceuticals and wines. However, this proportion is unreasonably high and it doesn't go to the pocket of the creators and inventors of new ideas but it goes to firms concerned with the protection of intellectual property. For example, the proliferation of the Internet and information technologies has led to a massive theft of music and movies. So movie and record companies spend billions of dollars to protect their works, resulting in higher prices for their products sold legally [4].

The copyright industry plays a great role in the United States economy. According to United States Department of Commerce, USA industries that protect the rights of its products using the copyright provide 5% of the gross domestic product of the United States. It is one of the most successful exports in the United States and gives more revenue from sales outside the United States than agriculture, automotive or aerospace of America. Moreover, the pace of job creation in the copyright industry three times as much the rate of growth for the rest of the economy of the United States. Some experts believe that copyright infringement cause $ 3 billion in damage to USA filmmakers (according to the most conservative estimates).

James K. Glassman, researcher at American Enterprise Institute, considers the protection of intellectual property to be one of the reasons why the technological revolution is evolving from the road to freedom into the road to slavery. The number of patents and trademarks, to be in need of protecting, is increasing every day. Now state boundaries don't prevent from stealing intellectual property and thieves can operate in various countries and continents. Consequently, the expenditures of

copyright owners to monitor such violations will inevitably increase many times. Eventually, the owners of copyright may be slaves to their property, much of their efforts will not be bent to create a new intellectual property, but to protect the old one.

Robert Boynton, published an article under the eloquent heading The Tyranny of Copyright in The New York Times Magazine. He came to the conclusion that the only truly free space, where copyright protection laws do not apply in full, is the Internet. However, the era of total freedom in the Internet is coming to the end. Film producers and record companies for last two years have used the programs that allow detecting network users who download illegally films or music. There is also well-designed software that allows finding texts copied from one or another sources. Law firms that defend the interests of writers and journalists, have similar programs (such as WCopyfinder or iThenticate). The mass media themselves also used it (according to the Associated Press, USA Today newspaper used it to prove that one of its journalists has been plagiarized). There are already sites where a creator of some texts located in the Internet can register them and in the future he (she) will be able to inspect if any other Internet users steal words and sentences belonging to him (her) [2].

Intellectual property right is the bedrock of modern economy. However, there is growing evidence that the practice of protection of copyright comes into conflict with other rights, such as the right to freedom of speech. Moreover, total intellectual property protection begins to hinder seriously the development of science and culture. The latest «area of freedom» is the Internet [3].

References

1 Dmitry Lisitsyn Biotechnology Companies Are Almost Indistinguishable From the Porn Studios http://www.kommersant.ru/doc/1150588

2 The Dictatorship © (http://online.zakon.kz/Document/? docid=30374296)

3 The monopoly of intelligence. (http://online.zakon.kz/Document/? docid=30374296)

4 Against Intellectual Monopoly (http://www.mignews. com/news/culture/ world/230109_171454_97112.html)

5 Richard Stollman_ Intellectual Property. Wikipedia, http://ru.wikipedia.org/wiki

6 Michele Boldrin, David K. Levine Against Intellectual Monopoly /. – Cambridge: Cambridge University Press, 2008. – viii, 298 p. ISBN 978-0-511-41084-0

7 Popov V. (2011). Do We Need to Protect Intellectual Property Rights? CEFIR and NES working paper № 161. February.

8 Stephan Kinsella Against Intellectual Property. Ludwig von Mises Institute, 2008. ISBN 978-1-933550-32-9

Жапақов С.М.

Жаңа еңбек кодексі бойынша еңбек шартын жұмыс берушінің бастамасы бойынша бұзу ерекшеліктері

Қазақстан Республикасының заңымен қабылданған жаңа еңбек кодексі еліміздің еңбек нарығында әртүрлі өзгерістерді енгізуімен ерекшеленеді. Тіпті, жаңа еңбек кодексінің көлемі де бұрынғыға қарағанда ықшамдалғанын байқауға болады. Сонымен қатар, жаңа кодексте біршама жаңа ұғымдар мен қызмет түрлері қамтылған. Еңбек кодексінде қамтылған мәселелердің жұмыс беруші мен жұмысшы үшін қарым-қатынастардың жаңаша сипатқа енуіне мүмкіндік беретіндігін ескеріп, осы мақалада автор жұмыс берушінің бастамасымен еңбек шартын бұзу мәселелеріне қатысты өзгерістерді қарастырады. Жаңа Еңбек кодексі бойынша жұмыс берушінің бастамасымен жұмыскермен еңбек шартын бұзудың жаңа негіздері қарастырылған. Автор осы мақалада аталған негіздемелерге талдау жасап, олардың ерекшеліктерін айқындауға тырысқан. Сонымен қатар, автор аталған негіздемелерге қатысты өз пікірін ортаға салған.

Түйін сөздер: Еңбек шарты, еңбек кодексі, заң, бап, еңбекақы.

Zhapakov S.M.

Features of termination of the employment contract by the employer according to the new Labour Code

The new Labour Code, adopted by special law of the Republic of Kazakhstan is different making various changes to the labor market of our country. It may be noted also that even the scope of the Labour Code has decreased. Also, the new Code includes many new concepts and types of activities. Given the fact that covered by the labor code issues provide an opportunity for a new regulate the relationship between the employee and the employer in this article, the author analyzes the changes in respect of termination of the employment contract by the employer.The new Labour Code provides new grounds for terminating an employment contract by the employer. The author of this article analyzes the data base and trying to identify their characteristics. Also, share your opinion with respect to the data bases.

Key words: The labor contract, labor law, law, article, wages.

Жапаков С.М.

Особенности расторжения трудового договора по новому трудовому кодексу по инициативе работодателя

Новый трудовой кодекс, принятый специальным законом Республики Казахстан, отличается внесением разных изменений на рынок труда нашей страны. Можно заметить и то, что даже объем кодекса о труде уменьшился. А новый кодекс охватывает множество новых понятий и вида деятельности. Учитывая то что охваченные трудовым кодексом вопросы дают возможность по-новому регулировать отношения между работником и работодателем, в данной статье автор анализирует изменения по отношению расторжения трудового договора по инициативе работодателя. По новому трудовому кодексу предусмотрены новые основания расторжения трудового договора по инициативе работодателя. Автор в данной статье анализирует данные основания и пытается выявить их особенностей. А также делится своим мнением относительно данных оснований.

Ключевые слова: Трудовой договор, труд кодекс, закон, статья, заработная плата.

© 2016 Al-Farabi Kazakh National University

ӘОЖ 349.2

Жапақов С.М.

Нархоз университеті,
Қазақстан Республикасы, Алматы қ.
E-mail: Sake.007@mail.ru

ЖАҢА ЕҢБЕК КОДЕКСІ БОЙЫНША ЕҢБЕК ШАРТЫН ЖҰМЫС БЕРУШІНІҢ БАСТАМАСЫ БОЙЫНША БҰЗУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Ұлт жоспарының 83-қадамына сәйкес еңбек қатынастарын ырықтандыру мақсатымен денсаулық сақтау және әлеуметтік даму министрлігі жасаған еңбек кодексінің жобасын 4 қыркүйекте Қазақстан Республикасының Парламенті қарауға қабылдаған болатын. Парламент Мәжілісі Әлеуметтік-мәдени даму комитетінде Денсаулық сақтау және әлеуметтік даму министрі Тамара Дүйсенова аталған құжатты жан-жақты таныстырған еді. Аталмыш кодекс жобасы Парламентке қабылданған уақыттардан бері әртүрлі ақпарат құралдарында көптеген сарапшы мамандардың, ғылыми қызметкерлердің пікірлері жиі жарияланған болатын. Бұл кодекс соңғы жылдардағы ең көп талқыланған заңдардың бірі болып табылады. Кодекске қатысты айтылған пікірлерді екі түрлі сипаттауға болады, бір сарапшылар жаңа кодекстің еңбек қатынастарын реттеуде заманауи жаңа тетіктер қарастырылғанын, жаңа кодекске сәйкес, жұмыс беруші мен қызметкер арасындағы қатынастарды өздігінен және ұжымдық шарт арқылы реттеу принциптері қарастырылғандығын алға тартты. Сонымен қатар, еңбек кодексінің Халықаралық еңбек ұйымының, Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымының еңбек стандарттарына негізделген еңбек қатынастарын реттеудің жаңа моделін қамтитындығы, кодекс жобасының еңбек қатынастары саласында жұмыс беруші мен қызметкерлер арасында мемлекеттік араласу шегін айқындауды, еңбек қатынастары субъектілерінің рөлі мен жауапкершілігін жіктеуді көздейтіндігі. Мемлекет өз тарапынан еңбекақылар мен өтемақылардың ең төменгі еңбек стандарттарын орнатып, жұмыс берушілер тарапынан олардың орындалуына бақылау жүргізетіндігі де ресми органдар тарапынан жиі айтылған болатын [1, 1 б.].

Екінші бір мамандар жаңа кодекс жұмыс берушілердің жұмыскерлерге қатысты жағдайын нығайта түскенін ортаға салды. Жаңа еңбек кодексін тіпті «халыққа қарсы жоба» деп атағандар да бар [2, 1 б.].

Үлкен талқылаулардан кейін 2015 жылғы 23 қарашадағы №414-V Қазақстан Республикасының заңымен қабылданған жаңа еңбек кодексі еліміздің еңбек нарығында әртүрлі өзгерістерді енгізуімен ерекшеленеді. Тіпті, жаңа еңбек кодексінің көлемі де бұрынғыдан қарағанда ықшамдалғанын байқауға

болады. 2007 жылғы Еңбек кодексі: 6 бөлім, 40 тарау, 341 бапты қамтыған. Ал, 2015 жылғы жаңа Еңбек кодексі: 5 бөлім, 23 тарау, 204 баптан тұрады. Сонымен қатар, жаңа кодексте біршама жаңа ұғымдар мен қызмет түрлері қамтылған. Еңбек кодексінде қамтылған мәселелердің жұмыс беруші мен жұмысшы үшін қарым-қатынастардың жаңаша сипатқа енуіне мүмкіндік беретіндігін ескеріп, осы мақалада біз жұмыс берушінің бастамасымен еңбек шартын бұзу мәселелеріне тоқталғанды жөн көрдік.

Жаңа қабылданған еңбек кодексінде жұмыс берушінің бастамасы бойынша еңбек шартын бұзудың негіздемелері кеңейтіліп, заң шығарушы оған тағы да қосымша бес негіздеме қосқан, яғни, жаңа еңбек кодексінің 52-бабы жиырма бес негіздемемен беріледі. Заң шығарушы 2007 жылғы кодексте көзделген барлық негіздемені қалдырып оған қосымша бес негіздеме қосқан, олар: 1) жұмыс берушінің экономикалық жай-күйінің нашарлауына әкеп соққан өндіріс, орындалатын жұмыстар мен көрсетілетін қызметтер көлемі төмендеген; 2) өндірістік қызметті жүзеге асыратын ұйымның еңбек қауіпсіздігін және еңбекті қорғауды қамтамасыз етуге жауапты жұмыскері еңбек қауіпсіздігі және еңбекті қорғау немесе өнеркәсіптік қауіпсіздік мәселелері бойынша білімін тексеруден қайтадан өтпеген; 3) заңды тұлға мүлкінің меншік иесінің не меншік иесі уәкілеттік берген тұлғаның (органның) немесе заңды тұлғаның уәкілетті органының шешімімен атқарушы орган басшысының, заңды тұлғаның алқалы атқарушы органы мүшелерінің, сондай-ақ «Акционерлік қоғамдар туралы» Қазақстан Республикасының Заңына сәйкес ішкі аудит қызметі жұмыскерлерінің және корпоративтік хатшының өкілеттіктері тоқтатылған; 4) тараптардың өзара келісімі бойынша еңбек шартының мерзімін жыл сайын ұзарту құқығы бар жұмыскер «Қазақстан Республикасында зейнетақымен қамсыздандыру туралы» Қазақстан Республикасының Заңында белгіленген зейнеткерлік жасқа толған; 5) жұмыскер жұмыс берушіге белгісіз себептер бойынша бір айдан астам жұмыста болмаған жағдайларда бұзылуы мүмкін. Сонымен қатар, осы баптың екінші тармағы қоса атқаратын жұмыс туралы еңбек шарты осы жұмыс ол үшін негізгі болып табылатын жұмыскермен еңбек шартын жасасқан жағдайда жұмыс берушінің бастамасы бойынша бұзылуы мүмкіндігін көрсетеді.

Қазіргі кезде орын алып отырған әлемдік экономикалық дағдарыс еліміздің экономикасына да кері әсерін тигізуде. Осының салдарынан үкіметтің жұмыс берушілердің еңбек шартын бір жақты бұзу мүмкіндіктерін арттыруы мәжбүрліліктен туындап отырғандығын мойындамасқа болмайды. Жаңа кодекс бойынша, еңбек келісімінің «өндіріс көлемі, орындалған жұмыс пен қызмет көрсету деңгейі төмендеп, ол мекеменің экономикалық жағдайын нашарлауға соқтырса» жұмыс берушінің бастамасымен бұзылуы мүмкіндігін министрлік «экономикалық жағдайдың ауырлығынан» енгізіліп отырғандығын алға тартқан болатын [3, 1 б.].

Өндірістік қызметті жүзеге асыратын ұйымның еңбек қауіпсіздігін және еңбекті қорғауды қамтамасыз етуге жауапты жұмыскері еңбек қауіпсіздігі және еңбекті қорғау немесе өнеркәсіптік қауіпсіздік мәселелері бойынша білімін тексеруден қайтадан өтпеген жағдайда жұмыс берушінің бастамасымен жұмыстан босатылуы тек кәсіпорындағы еңбек қауіпсіздігіне жауап беретін тұлғаға қатысты негіздеме. Яғни, кәсіпорындағы еңбек қауіпсіздігінің жоғары деңгейде сақталуына мемлекет тарапынан жасалған жанама жағдай деп түсінуге болады.

Заңды тұлға мүлкінің меншік иесінің не меншік иесі уәкілеттік берген тұлғаның (органның) немесе заңды тұлғаның уәкілетті органының шешімімен атқарушы орган басшысының, заңды тұлғаның алқалы атқарушы органы мүшелерінің, сондай-ақ «Акционерлік қоғамдар туралы» Қазақстан Республикасының Заңына сәйкес ішкі аудит қызметі жұмыскерлерінің және корпоративтік хатшының өкілеттіктері тоқтатылу жағдайын меншік иесіне заң шығарушымен берілген қосымша мүмкіндік ретінде қарастыруға болады.

Тараптардың өзара келісімі бойынша еңбек шартының мерзімін жыл сайын ұзарту құқығы бар жұмыскер «Қазақстан Республикасында зейнетақымен қамсыздандыру туралы» Қазақстан Республикасының Заңында белгіленген зейнеткерлік жасқа толған жағдайда жұмыс берушінің одан бас тартуы бүгінгі күн үшін аса маңызды мәселелердің бірі болып табылады. Соңғы жылдары жоғарғы білімді жастар арасында жұмыссыздықтың кең етек жаюы мемлекеттің зейнеткерлік жастағы адамдарды жұмыстан өз бастамасымен босатуға жұмыс берушіге мүмкіндік беруіне себеп болып отыр. Бұл турасында елбасы Н.Ә. Назарбаев үкіметтің кеңейтілген кезекті отырысында да айрықша тоқталған болатын. Ол зейнет жасындағы әртүрлі басшылық қызметтегі лауазым иелеріне «Жетер, бәрің 25 жыл отырдыңдар, енді кету керек. Әркімнің зейнетке шығатын кезі белгілі, мен қанша

адамның (зейнетке шықпай) отырғанын білемін, олар барлық деңгейлерде бар… ешкімнің кеткісі келмейді» деген болатын[4, 1 б.].

Жұмыскер жұмыс берушіге белгісіз себептер бойынша бір айдан астам жұмыста болмаған жағдайларда жұмыс берушінің еңбек шартын бұзуы жұмыс берушілердің ұсынысымен енгізілген негіздеме деп санауға болады. Себебі, 2007 жылғы еңбек кодексінің 73 бабының талаптарына сәйкес, жұмыс беруші жұмыскер жұмыс орнында себепсіз болмаған жағдайда одан жазбаша түсініктеме талап етуін көздейтін. Бұл өз кезегінде жұмыстан шығаруға кедергі болатын. Енді жаңа кодекстің 53 бабының 10 тармағына сай бұл мәселе жаңаша жеңілдетілген тәртіппен реттелді.

Атап өткеніміздей, жаңа еңбек кодексі арқылы жұмыс берушіге өз бастамасымен еңбек шартын бұзуға мүмкіндіктердің санының өсуі жұмыскердің құқығын шектеумен еш байланысы жоқ. Тек, заң шығарушы осы кезге дейін заңмен қамтылмаған мәселелерді нақтылап, олардың жүзеге асырылу тәртібін белгілеген. Жалпы алғанда, нарықтық экономика жағдайында еңбек қатынастарының барынша икемді тетіктерін қалыптастыру, енді-енді ғана аяғынан тұрып келе жатқан кәсіпорындарды дамыту, олардың жұмысына кедергі келтіретін кейбір шектеулерді алып тастау немесе жеңілдету сынды мәселелерді заң аясында реттеу еліміз үшін басты мәселелердің бірі. Жаңа қабылданған еңбек кодексі еңбек нарығын дамытудың жаңа жолдарын ашып, шетелдік инвесторларды тартуға оң әсерін тигізе алары сөзсіз. Кодексте жұмыс берушілерге кейбір мүмкіндіктер кеңейтілсе де, олардың заң алдындағы жауапкершілігі барынша күшейтілген. Ендігі жерде жұмыскерге еңбекақы төлеу мәселесі жұмыс беруші мен жұмыскерлер арасындағы өзара жеке немесе ұжымдық іс-әрекеттеріне байланысты шешілетін болады. Яғни, еңбек ақы жүйесі мен жалақы мөлшері еңбек өнімділігіне байланысты айқындалады. Жаңа еңбек кодексінде жұмыс берушілердің әлеуметтік жауапкершілігін арттыру, мүгедектерді, жастарды т.б жекелеген санаттар үшін жұмыс орындарын құру мәселелері де қамтылған. Біздің пікірімізше, жаңа қабылданған еңбек кодексі еліміздің еңбек нарығының өсіп-өркендеуіне, жалпы экономиканың оң өзгерістерге бет бұруына жанама болса да жағымды ықпалын тигізе алады.

Әдебиеттер

1 Мәметқазыұлы Қ. Жаңа редакциядағы Еңбек кодексінің жобасы мақұлданды //ҚазАқпарат: 07 Қазан 2015. – URL: www.inform.kz/kaz/article/2825783, Accessed: 27.03.2016

2 Глушкова С. Еңбек заңы жобасында жұмыстан шығаруға негіз көбейген //Азаттық орг.сайты: 04.09.2015. – URL: http://www.azattyq.org, Accessed: 27.03.2016

3 Еңбек кодексі жобасы алғашқы оқылымда мақұлданды//«Ақ Жайық» апталық газеті: 30 қыркүйек 2015. –URL: http://www.azh.kz, Accessed: 27.03.2016

4 Назарбаев Н. «Орын босату» жайлы айтты //«Ақ Жайық» апталық газеті: 18 қараша 2015. – URL: http://www.azh.kz, Accessed: 27.03.2016

References

1 Mametkazyuly K. Zhana redakcijadagy Enbek kodeksinin zhobasy makuldandy //KazAkparat: 07 Kazan 2015. – URL: www.inform.kz/kaz/article/2825783, Accessed: 27.03.2016

2 Glushkova S. Enbek zany zhobasynda zhumystan shygaruga negiz kobejgen //Azattyk org.sajty: 04.09.2015. – URL: http://www.azattyq.org, Accessed: 27.03.2016

3 Enbek kodeksi zhobasy algashky okylymda makuldandy // «Ak Zhajyk» aptalyk gazeti: 30 kyrkүjek 2015. –URL: http://www.azh.kz, Accessed: 27.03.2016

4 Nazarbaev N. «Oryn bosatu» zhajly ajtty //«Ak Zhajyk» aptalyk gazeti: 18 karasha 2015. – URL: http://www.azh.kz, Accessed: 27.03.2016

Қылышбай П.Қ.

Қазақстан Республикасының заңнамасы бойынша міндеттемелерді орындау негіздері

Бұл мақалада Қазақстан Республикасында міндеттемелердің орындалу жағдайларын реттейтін негізгі ережелер сипаттамасы берілген. Сараптама нәтижесінде автор міндеттемелерді орындау принциптері, пәні, жері, мерзімі және тәсілдерін атап өтеді.

Түйін сөздер: міндеттеме, міндеттемені орындау, ақшалай міндеттеме, міндеттемені орындау пәні, міндеттемелерді орындау тәсілдері.

Kylyshbay P.K.

Bases of fulfillment of obligations under the laws of Republic Kazakhstan

This article provides a description of the basic rules governing the conditions of the fulfillment of obligations in the Republic of Kazakhstan. As a result of analysis, the author observes the principles, object, place, time and methods of performance.

Key words: obligation, fulfillment of obligation, pecuniary obligation, object of fulfillment of obligation, methods of performance of obligations.

Кылышбай К.П.

Основы исполнения обязательств по законодательству Республики Казахстан

В данной статье приводится характеристика основных правил, регулирующих условия исполнения обязательств в Республике Казахстан. В результате анализа автор отмечает принципы, предмет, место, срок и способы исполнения обязательств.

Ключевые слова: обязательство, исполнение обязательства, денежное обязательство, предмет исполнения обязательства, способы исполнения обязательств.

© 2016 Al-Farabi Kazakh National University

ӘОЖ 347.2/.3

Қылышбай П.Қ.

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Қазақстан Республикасы, Алматы қ.
E-mail: perizat_kk@bk.ru

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ЗАҢНАМАСЫ БОЙЫНША МІНДЕТТЕМЕЛЕРДІ ОРЫНДАУ НЕГІЗДЕРІ

Міндеттемелерді орындау дегеніміз борышкердің алған міндеттемесіне сай белгілі бір әрекетті жасауы немесе несие берушінің талап етуі құқығына сәйкес оқшау әрекеткердің жасауды тоқтата тұруы. Міндеттемені орындау көбіне-көп борышкердің белсенді әрекетінен, не әрекетін кейде тоқтата тұруынан көрінеді.

Міндеттемені орындаудың алдына қоятын мақсаты болады. Міндеттемені орындау арқасында азаматтардың, заңды тұлғалардың, мемлекет пен қоғамның тұтастай алғанда материалдық және рухани қажеттіліктерін қанағаттандыруға қол жеткізіледі. Міндеттемені тиісті дәрежеде орындау оның тоқталуына әкеледі.

Міндеттемені орындаудың құқықтық тәртібі АК-нің 272-291 баптарында, міндеттеменің жекелеген түрлерін реттейтін (мысалы, сатып алу-сату, жеткізу, келісім-шарт, электр және жылу энергиясымен қамтамасыз ету, жалға беру, мердігерлік және т.б.) нормативтік актілерінде бекітілген [1, 321 б.].

Заңдарда немесе шартта көзделгеннен басқа реттерде міндеттемені орындаудан бір жақты бас тартуға және оның шарттарын біржақты өзгертуге жол берілмейді [2, 273-бап].

Міндеттемені орындау Азаматтық кодексте бекітілген принциптерге сәйкес жүзеге асырылуы тиіс. Оған міндеттемені тиісінше орындау принципі (272-бап) және нақтылай орындау принципі (354-бап) жатады.

Міндеттеме – міндеттеме шарттары мен заң талаптарына сәйкес тиісінше орындалуға тиіс, ал мұндай шарттар мен талаптар болмаған жағдайда – іскерлік қызмет өрісіндегі әдеттегі құқықтарға немесе әдетте қойылатын өзге де талаптарға сәйкес орындалуға тиіс [2, 272-бап].

Бапта тиісінше орындалу принципі айтылған, яғни, ол – тиісті борышкердің, тиісті несие берушіге, тиісті мерзімде, тиісті орында, тиісті затқа қатысты және тиісті тәсілмен орындауы.

Міндеттеме тиісінше орындалды деп саналады, егер орындау нысанына, субъектілерге, орнына, мерзіміне және орындау тәсіліне қатысты барлық шарттар мен талаптар орындалған болса.

Тиісінше орындау принципін жүзеге асырудың нақты тәсілдерін АК ашпайды, ол міндеттеме шарттарына және заңнама талаптарына, ал ондай шарттар болмаса – іскерлік айналым

талаптарына немесе өзге әдетте қойылатын талаптарға сілтеме жасайды.

Нарықтық қатынастардың келуіне байланысты тиісінше орындауға қойылатын талаптардың көпшілігін шарттағы тараптардың өздері анықтайды. Сондықтан АК-да айтылатын міндеттемелердің шарттары тиісінше орындауды анықтаудың жиі қолданылатын тәсілі болып табылады.

Заңнама тиісінше орындаудың талаптарын императивті белгілей алады, яғни біржола, үзілді-кесілді, басқа нұсқаларға жол бермейді. Тараптар бұл талаптарды өзгерте алмайды. Бірақ заңнамада да талап диспозитивті берілуі мүмкін, яғни тараптардың өзге ережелер қабылдауына мүмкіндік беріледі (мысалы, өнімді жеткізу шарты бойынша жөнелту тәсілдері). Бұл ретте, егер тараптар шартта өзгедей жағдайлар қарастырмаса, заңнама талабы қолданылады.

Заң актілерінде әкімшілік актілерінің талаптарын орындау міндеті белгіленген жағдайда, тараптар тиісінше орындау үшін осы актілерде белгіленген талаптарды сақтауы тиіс.

Іскерлік айналым дағдысының міндеттемелерін орындағанда қолданудың ең жарқын мысалы ИНКОТЕРМС ережелері болып табылады, ол халықаралық сатып алу-сату шарттарын орындағанда ұдайы қолданылады.

Әдетте қойылатын талаптар, көбіне, орындау нысаны болып табылатын тауар, жұмыс және қызмет сапасын анықтағанда қолданылады. Бұл талаптар заңнамада немесе шарт белгілі бір тауарлардың, жұмыстардың және көрсетілетін қызметтердің белгіленген сапа стандарттары болмаған жағдайларда қолданылады. Сондай немесе ұқсас тауарларға, жұмыстарға немесе қызметтерге (түріне, сортына, т.б.) әдетте қойылатын талаптар қолданылады.

Тиісінше орындау барлық реттерде міндеттемені тоқтатады және борышкерді міндетін орындаудан босатады. Тиісінше орындамау несие берушіге міндеттеменің нақты орындалуын (АК-ның 354-бабының 1-тармағы) және азаматтық-құқықтық жауапкершілік шараларын қолдануды талап етуге негіз береді.

Нақты орындау принципі АК-ның 354-бабында келтірілген және оның мәні – залалдың өтелгендігіне қарамастан міндеттемені заттай орындау керектігінде (яғни, міндеттеменің нысаны болып келетін сол әрекеттерді жасау). Сонымен қатар бұл заттай орындау принципінің қолданылуын бұрынғы заңнамамен салыстырғанда қатты шектеді. Тиісінше орындамаған жағдайда тұрақсыздық айыппұлын төлеу және шығындарды өтеу борышкерді міндеттемені орындаудан босатпайды, яғни нақты орындау принципі күшінде болады. Бірақ міндеттемені орындамау жағдайында шығынды өтеу және тұрақсыздық айыппұл төлеу борышкерді міндеттемені заттай орындаудан босатады, яғни кері принцип қолданылады.

Екі принцип те диспозитивтік сипаттағы жалпы ереже ретінде қолданылады, бірақ заң актілері мен шартта өзгедей көзделуі мүмкін [3,609-611 б.].

Міндеттемені орындау пәні – борышкер міндеттемеге сәйкес несие берушіге беруге, орындауға немесе көрсетуге тиісті зат, жұмыс немесе қызмет. Пәнге қойылатын тиісінше талап сапа және сан ұғымы арқылы көрініс табады. Сапа шартқа сәйкес анықталады.

Орындау пәні, бұл – мүлік. Орындаудың негізгі пәні ретінде заттар есептеледі. Орындау пәні зат емес мүліктер де, атап айтқанда, міндеттемелік құқық та, интеллектуалдық меншік те болуы мүмкін. Орындау пәні өзіне затты да, талап қою құқығын да, борыштарды да қамтитын мүліктік кешен болуы мүмкін [3, 611 б.].

Міндеттемені тиісінше орындау үшін, борышкер міндеттемеде көрсетілген пәнді орындауға тиіс, пәнге қойылатын талаптар шартта көрсетіледі. Ал, олай болмаған жағдайда дәстүрлі құқықпен шешіледі[1, 325 б.].

Міндеттемені орындау пәніне қатысты айрықша талаптар ақшалай міндеттемелерді орындауға қойылады.

Ақшалай міндетеме Қазақстан Республикасы аумағында теңгемен көрініс табуы тиіс [2, 127-бап]. Міндеттемелер бойынша есеп-қисапты ҚР-дың аумағында жүзеге асырғанда шетел валютасын, сондай-ақ шетел валютасындағы төлемдік құжаттарды пайдалануға ҚР-дың заң актілерінде анықталған реттерде және жағдайларда немесе оларда белгіленген тәртіптерде жол беріледі. Ақшалай міндеттемеде борыш шетел валютасы түріндегі белгілі бір сомаға тең теңге түріндегі сомада төленуге тиіс екендігі көзделуі мүмкін. Бұл жағдайда теңгемен төленуге тиісті сома Ұлттық Банктің тиісті шетел валютасы үшін төлем күні белгіленген ресми бағамы бойынша не тараптардың келісімімен белгіленген өзге бағаммен айқындалады.

Егер ақшалай міндеттеме бойынша жасалған төлемнің сомасы барлық борышты өтеу үшін жеткіліксіз болса, онда өтеу мына тәртіпте жүргізіледі: бірінші кезекте – несие берушінің борышкерден орындауды алумен байланысты шығыны. Екінші кезекте тұрақсыздық үшін айыппұл төленеді, ол төлеу мерзімнің өткені үшін өсімақы болып табылады және мүліктік жауаптылықтың бір түріне жатады. Үшінші кезекте сыйақыны өтеу жүргізіледі. Ең соңында негізгі борыштың сомасы өтеледі. [3,612 б.]

Ал, егер міндеттемеде ол орындалатын мерзім көзделмесе және бұл мерзімді анықтауға мүмкіндік беретін шарттар болмаса, ол міндеттеме пайда болғаннан кейін ақылға қонымды мерзімде орындалуға тиіс. Ақылға қонымды мерзімде орындалмаған, сол сияқты орындалу мерзімі талап етілетін кезең белгіленген міндеттемені, егер заңдарды, міндеттеме шарттарынан, іскерлік қызмет өрісіндегі әдеттегі құқықтардан және міндеттеме мәнінен басқа мерзімге орындау міндеті туындамаса, борышкер несие беруші оның орындалуын талап еткен күннен бастап жеті күн мерзімінде орындауға міндетті. [2, 277-бап].

Міндеттеме орындалатын жер – борышкердің заттарды тапсыратын, жұмысты атқарып, қызмет көрсетіп, ақша төлейтін, ал несие берушінің тиісінше орындалғанын қабылдайтын орын. Мәселен, үйді жөндеп, еденді тазалау, терезені сүрту тек үй тұрған жерде ғана жүзеге асады [1,327 б.].

Міндеттемені орындау тәсілі – міндеттеменің орындалуы үшін жасалынуы тиіс әрекеттердің сипаты, борышкердің міндеттемені орындау жөніндегі әрекеттерінің жасалу тәртібі. Орындау тәсілі, әдетте, нақты шарттың жағдайларымен немесе шарттардың кейбір түрлерін реттейтін заңнамамен анықталады.

Міндеттеме орындау бір жолғы (заттың құнын толықтай төлеу) немесе несиеге алған мүліктің құнын жабуы, почта, көлік құралдарына төлеу тәрізді мерзімді түрде әрекет ету болып жүзеге асады. Кейбір міндеттемелер тұтастай және бөліктей орындалуы мүмкін (мысалы, қарыз шарты бойынша қарызды қайтару). Сонымен бірге, егер міндеттеме шартында, заңдарда өзгеше белгіленбесе және іскерлік қызмет өрісіндегі әдеттегі құқықтарды және мәнінен өзгеше туындамаса, несие беруші міндеттемені бөлшектеп орындауды қабылдамауға құқылы.

Борышкер заңда қаралған ретте нотариат кеңсесіне және соттың депозитіне қарызды тапсыруы міндеттемені орындағаны болып есептеледі.

АҚ 291-бабына сәйкес борышкер ақша соммасын және бағалы қағаздарды нотариус пен соттың депозитіне салу құқығына ие. Егер:

1) несие беруші және орындалған істі қабылдауға өзі уәкілдік берген адам міндеттеме орындалуға тиісті жерде болмаса:

2) несие беруші әрекет қабілетсіздігі болып және оның өкілі болмаса;

3) міндеттеме бойынша, атап айтқанда бұл мәселе жөнінде несие беруші мен басқа да адамдар арасындағы дауға байланысты несие берушінің кім екені жайында айқындық болмаса;

4) несие берушінің орындалған істі қабылдаудан жол тартуы және өз тарапынан мерзімін өткізіп алуына байланысты борышкердің міндеттемені орындай алмаса, онда борышкер міндеттемелерін орындау үшін өзінен алатын ақшаны депозит шарттарынан, ал бағалы қағаздарды нотариустың атына сақтау шарттарына, ал заң құжаттарымен белгіленген жағдайларды соттың атынан орналастыруға құқылы. [1, 328-329 б.].

Міндеттемелер заң талаптарына, міндеттеме шарттарына, іскерлік айналым әдет-ғұрпына және өзге де қойылатын талаптарға сәйкес орындалуы тиіс. Тиісті негізде орындалуға қойылатын талаптар әр түрлі болуы мүмкін, атап айтсақ, орындау тиісті мерзімде, тиісті орында, тиісті әдіспен жүзеге асырылуы тиіс. Міндеттемені орындау шарттары тек тараптардың келісімі бойынша немесе заңда бекітілген негіздер бойынша өзгертілуі тиіс.

Міндеттемелер белгілі бір нәтижеге жету үшін, несие беруші мен борышкер арасында белгілі бір құқықтар мен міндеттерді құрайтын міндеттемелер негізінде жасалады. Аталып өткендей, міндеттемелерді орындау көбіне-көп борышкердің белсенді әрекетінен, не әрекетін кейде тоқтата тұруынан көрінеді. Міндеттемелерді орындаудың негізгі ережелері міндеттемелерді орындаудың принциптеріне тікелей байланысты.

Әдебиеттер

1 Төлеуғалиев Ғ.И. Қазақстан Республикасының азаматтық құқығы. – Алматы: ҚазМЗА, 2001. – 380 б.

2 ҚР Азаматтық Кодексі. – Алматы, 2014. [Электронды ресурс]. – Кіру режимі: http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K940001000 (10.12.15)

3 Азаматтық құқық. ЖОО арналған оқулық. Өңделген және толықтырылған 2-басылымы. Орысшадан аударғандар: С.Әжібаев, Қ.Байділдаұлы / Жауапты ред.: М.К.Сүлейменов, Ю.Г.Басин. – Алматы, 2003. – I том. – 736 б.

References

1 Toleugalyev G.I. Kazakhstan Respublikasynyn azamattyk kukygy. – Almaty: RazMZA, 2001. 380 b.

2 KR Azamattyk Kodeksi. – Almaty, 2014 [Elektrondy resurs]. – Kiru rezhimi: http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K940001000 (10.12.15)

3 Azamattyk kukuk. I tom. ZHOO arnalgan okulyk. Ondelgen jane tolyktyrykgan 2- basylymy. Orysshadan audargandar: s.Azhibaev, K.Baidildauly. Zhauapty red.: M.K. Suleimenov, U.G. Basin. – Almaty, 2003. – 736 b.

Амирова Б.К.

Тұтынушылардың құқықтарын қорғаудың теориялық және тәжірибелік мәселелері

Мақалада тұтынушылардың құқықтарын қорғау мәселелері мен АҚШ-тағы тұтынушылардың құқықтарын қорғау тарихы қарастырылған. Сондай-ақ, Қазақстан Республикасындағы әр түрлі азаматтық-құқықтық қатынастардағы тұтынушылардың заңды мүдделері мен құқықтарын қорғаудағы заң үстемдігін қалыптастыру талданған.

Түйін сөздер: Конституция, Конвенция, тұтынушы, құқық, мүдде, егемендік, заң.

Amirova B.K.

The oretical and practical issues of consumer protection

The article deals with consumer protection issues and the history of the emergence of consumer rights protection in the United States. And also discussed the formation of the rule of law for the protection of rights and legal interests of consumers in all civil and legal relations in the Republic of Kazakhstan.

Key words: Constitution, the Convention, the consumer, rights, interests, sovereignty, law.

Амирова Б.К.

Теоретические и практические вопросы защиты прав потребителей

В статье рассматриваются вопросы защиты прав потребителей и история возникновения защиты прав потребителей в Соединенных Штатах. А также обсуждается формирование верховенства закона для защиты прав и законных интересов потребителей во всех гражданско-правовых отношений в Республике Казахстан.

Ключевые слова: Конституция, Конвенция, потребитель, право, интересы, суверенитет, закон.

© 2016 Al-Farabi Kazakh National University

ӘОЖ 342.723

Амирова Б.К.

І. Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті,
Қазақстан Республикасы, Талдықорған қ.
E-mail: botaa_1981@mail.ru

ТҰТЫНУШЫЛАРДЫҢ ҚҰҚЫҚТАРЫН ҚОРҒАУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ ЖӘНЕ ТӘЖІРИБЕЛІК МӘСЕЛЕЛЕРІ

Қазақстан Республикасы адамның құқығына және бостандығына кепілдік береді. Қазақстан Республикасы Конституциясының 14-бабы тегіне, әлеуметтік, лауазымды және мүліктік жағдайына, жынысына, нәсіліне, ұлтына, тіліне, дінге көзқарасына, намысына, тұрғылықты жеріне байланысты немесе кез-келген өзге жағдайлар бойынша ешкімді де кемсітуге болмайды және заң мен сот алдында бәрі тең деп жариялайды [1].

Осыған сәйкес, құқықтық мемлекеттің және өркениетті қоғамның азаматтарының қалыпты өмір сүруіне заңдылық негіз болады. Ал заңдылық азаматтардың заң алдындағы нақты теңдігін қамтамасыз етуге қабілетті қоғам жағдайында ғана орын алуы мүмкін. Мұндай жағдай барлық азаматтарға, қажеттіліктерін қанағаттандыруға тиімді жағдай жасау, нарықтық экономикалық қатынастардағы материалдық игіліктерді өндіру саласында теңдікті қамтамасыз ету арқылы қалыптасады.

Қазақстандағы тұтынушылар қозғалысының даму тарихын қарастырмас бұрын біз оның қалай туындағанын және оның даму тенденциясы қалай екенін білуіміз қажет. Алғаш рет тұтынушылар қозғалысы АҚШ-та туындаған, қазіргі кездегі консюмеризмнің түп-тамыры осы жерден шыққан.

Консьюмеризм бұл тұтынушылардың құқықтарын қорғауға бағытталған қоғамдық қозғалыс. Консьюмеризмнің мақсаттарының бірі бұл тауар өндіруші мен сатушылардың, сондай-ақ бизнес инфрақұрылымының өзге қатысушылардың, соның ішінде жарнама агенттердің қызметін реттеу болып табылады. Сол себепті консьюмеризм маркетологтардың тұтынушылық мінез-құлқына ықпалымен байланысты.

Консьюмеризм 60-шы жылдардың ортасында АҚШ-та пайда болды. «Консьюмеризм» деген ұғым тұтынушының «егемендігі» (еркіндігі және дербестігі) деген ұғымның орнына келді. Бұл экономикалық дамуының, сатушы нарығынан сатып алушы нарығына көшуінің нәтижесі [2, 88].

Қазіргі әлемде тұтынушылардың өздерінің құқықтарын қорғауға арналған қозғалысы даму өрісін алған. Әр түрлі журналдар, жарнама қолданылады. Тұтынушыларға кеңес беру жүргізіледі, тауарға дербес сараптама жүргізіледі, сапасыз тауарлар мен қызметтерге талап қойылады. Тұтынушыларды

осы тұрғыдан ағарту жұмысы, тұтыну мәдениеті белсенді түрде дамып келеді.

Консьюмеризм қоғамдық қозғалыс ретінде 3 негізгі топтан тұрады:

– Тұтынушыларға бағытталған топтар. Бұл тұтынушылар одақтары немесе конфедерациялары. Мысалы, «Greenpeace».

– Заңнамалар мен реттеу арқылы қызмет ететін мемлекет.

– Бәсекелестік арқылы қызмет ететін бизнес.

Американдық зерттеушілер тұтынушылардың құқықтарын қорғау қозғалысының үш негізгі даму кезеңдерін көрсетеді. Бірінші кезең XIX ғасырдың соңынан басталады. Туындаған әлеуметтік мәселелерді шеше алатын ұйымдарды құру қажеттігі тап осы кезде пісіп жетілді және 1891 жылы Нью-Йоркте алғашқы Тұтынушылар Лигасы пайда болды, ал 1898 жылы жергілікті бастамашы топтар ұлттық федерация – Тұтынушылардың Ұлттық Лигасына бірікті. Екінші кезең XX ғасырдың отызыншы жылдарынан басталады. Бұл кезең бүкіл әлемдік экономикалық тоқыраумен байланысты және осы кезде тұтынушылық сұранымды реттеу арқылы экономиканы реттеу мүмкін болды. 60-жылдардан басталған үшінші кезең бүгінгі күнге дейін жалғасып келеді. Оның басталуы АҚШ Президенті Джон Кеннедидің АҚШ азаматтарына жолдаған жолдауымен байланысты. Бұл жолдауда тұтынушылар мәселесін шешу міндетін мемлекет тікелей өз қолына алатындығы айтылған. Осы кезде тұтынушылардың арыздары бойынша көптеген аты шулы сот процестері болды және олар жария өтуі себепті қоғам жетістігіне айналды [3,14].

1962 жылы консьюмеризмнің жаңа кезеңі басталды. Ол президент Кеннедидің Конгресске арналған жолдауына байланысты болды. Бұл жолдау «Тұтынушылардың мүддесін қорғау туралы арнайы мәлімет» деп аталып кеткен, онда тұтынушылардың төрт негізгі құқығы көрсетілді. Олар:

– қауіпсіздік құқығы;

– хабардар болу құқығы;

– таңдау құқығы;

– елеу құқығы.

1970 жылы қоғамның және заң органдарының назары қоршаған ортаны қорғау проблемаларына ауысады. Ауаны ластауды шектейтін, улы заттарға бақылауды күшейтетін және ауыз судың сапасын қадағалайтын заңдар қабылданады. Тұтынушылық өнімдер қауіпсіздігінің комиссиясы құрылды. Оның мақсаты тәуекелден немесе зияннан тұтынушыларды қорғау үшін өнімнің қауіпсіздік стандартын орнату.

1990 жылдың басында АҚШ-та қоршаған ортаны қорғауға мемлекеттік бақылау күшейді. Таза ауа Актісі қабылданды. Қазіргі таңда АҚШ-та тұтынушылардың құқығын көптеген қоғамдық ұйымдар қорғауда. Мысалы, «Consumer's Reesarch», «Consumer for World Trade», «Council for the Advancement of Consumer Policy», «Consumer Alert» және т.с.с. Сонымен қазіргі кездегі тұтынушылардың құқықтары қысқа уақыт аралығында емес, прогрессивтік қауымның өзінің тұтынушылық құқықтары үшін бір жарым ғасыр күресі нәтижесінде қоғамдық және құқықтық жүйедегі өзінің беделді орнын алды [4,27].

Көптеген экономикасы дамыған елдерде тұтынушылар нарықта ұйымдасқан топтар ретінде әрекет жасайды. Бұл тауар өндірушілердің және саудагерлердің әрекеттерін қиындатады, себебі олар тұтынушылардың тек жеке ғана емес, сонымен қатар жалпы талаптарын ескеруі керек. Тұтынушылардың құқықтары абсолютті және дербес болып бөлінеді. Тұтынушыны алдау, тауар сапасын төмендету және т.б. әрекеттерді тұтынушының заңды құқықтарын бұзу ретінде қарастыру керек.

Тұтынушының еркіндігін белгілейтін құралдардың ішінен өзіне тұтынуға керек деп есептейтін затты таңдап, сатып алу, сатушыны және сауда орны мен уақытын, басқа да сатып алу шарттарын еркін түрде таңдау мен нақты мүмкіндігін айтуға болады.

Тұңғыш рет тұтынушылардың құқықтары 1961 жылы АҚШ-та тұжырымдалған еді. Қазіргі кезде тұтынушылардың құқықтары («тұтынушылардың жеті құқығы») жете белгіленген:

1. Өзінің негізгі қажеттерін қанағаттандыру үшін көптеген ұсыныстарының ішінен тауарды таңдауына құқығы бар.

2. Тауардың қауіпсіздігіне және сатушы ұсынысына сәйкес тауардың қажетті дұрыс орындалуына талап қоя алады.

3. Тұтынушы дұрыс шешім қабылдау үшін тауардың негізгі сипаттамалары, сату орны, 61 кепілдемесі және т.б. ақпараттар туралы мәліметті алуына құқығы бар.

4. Сапасыз тауардан қорғауға және оны пайдаланумен байланысты шеккен залал орнын толтыруға құқығы бар.

5. Талаптары тыңдалуға және өзінің мүддесін қорғау кезінде мемлекеттік және қоғамдық органдардан көмек алуға құқығы бар.

6. Тұтынушылық ағарту және жан-жақты білім мен дағды алуға құқығы бар.

7. Жақсы және дені сау өмір сүру үшін қоршаған ортаның таза болуына құқығы бар [5,78].

Тұтынушының негізгі құқықтарын қорғау ісі біздің елімізде «Тұтынушылардың құқықтарын қорғау» заңымен де қарастырылған:

1) тауарларды (орындалатын жұмысты және көрсетілетін қызметті) иеленуге еркін шарт жасасу;

2) тұтынушылар құқықтарын қорғау саласындағы ақпаратқа қол жеткізу;

3) тауар (жұмыс, көрсетілетін қызмет) туралы, сондай-ақ сатушы (дайындаушы, орындаушы) туралы ақпарат алу;

4) қауіпсіз тауарды (жұмысты, көрсетілетін қызметті) сатып алу;

5) тауарды (жұмысты, көрсетілетін қызметті) еркін таңдау;

6) тауардың (жұмыстың, көрсетілетін қызметтің) тиісті сапасы;

7) тиісті де, тиісті емес те сападағы тауарды айырбастап алуға немесе қайтарып беру;

8) тауардың (жұмыстың, көрсетілетін қызметтің) кемшіліктері салдарынан өздерінің өміріне, денсаулығына және (немесе) мүлкіне келтірілген залалды (зиянды) толық көлемде өтету;

9) сатушыдан (орындаушыдан, дайындаушыдан) тауарды сатып алу (жұмысты орындау, қызмет көрсету) фактісін растайтын құжатты алу;

10) ұтыс түрінде берілген (орындалған, көрсетілген) тауардың (жұмыстың, көрсетілетін қызметтің) сапасы бойынша ойындардың бастамашысына (ұйымдастырушысына) кінә қою;

11) тұтынушылардың қоғамдық бірлестіктерін құру;

12) моральдық зиянды өтету;

13) құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау [6].

Заң бойынша тұтынушы тауарды сатып алу кезінде өндіруші, сақтау мерзімдері, сапа стандарты, негізгі тұтыну қасиеттері, құралы және т.б. туралы мәліметтерін алуға құқығы бар. Қазіргі кезде шетелдік тауарлардың орауында мемлекеттік тілде тауардың құрамы, сақтау мерзімі, тұтыну тәсілдері мен мүмкіндіктері және т.б. мәліметтер жазылуы тиіс. Тауарларға міндетті түрде сертификаттау жүргізіледі.

Қазақстанның тәуелсіздік алғаннан кейінгі тұтынушылар қозғалысының даму тарихын екі аспектіде қарастыруға болады. Олар: тұтынушылар құқықтарын мемлекеттік және қоғамдық қорғау. Тұтынушылардың құқықтарын қоғамдық қорғау мәселесіне осы тараудың екінші параграфы арналғандықтан, тұтынушылардың құқықтарын қорғаудың мемлекеттік даму жолына тоқтала кетейін.

1991 жылы Қазақстан Республикасының Сауда Министрлігінің тұтынушылар құқықтарын қорғау бөлімі коммерциялық емес ұйым «Қазақстанның Тұтынушылар Одағы» болып қайта құрылды. Бұл органның негізгі қызметіне сауда қызметін көрсету саласындағы тексерулерді жүргізу жатты. Яғни қайта құрылғанына қарамастан атқаратын қызметі өзгерген жоқ. Жалпы алғанда, бұл кезде тұтынушылардың құқықтарын қорғау белсенді емес еді.

1993 жылы 25 ақпанда шаруашылық жүргізуші субъектілердің және сауда қызметін жүзеге асыратын тұлғалардың сапасыз тауарларды өткізгені үшін жауаптылығын арттыру мақсатында министрлер кабинеті «Сауда ережелерін және тұтынушылардың құқықтарын бұзғаны үшін жауаптылықты күшейту туралы» №152 Қаулысын қабылдады. Осы қаулыға сәйкес Қазақстан Республикасы теориясындағы қоғамдық тамақтану мекемелерінде және бөлшек сауда жүйелерінде тауарларды сату заңға сәйкес берілетін мемлекеттік тіркеу туралы куәлік негізінде жүзеге асырылатындығы орнатылды.

Мемлекеттік стандарттарға сәйкес мемлекеттік өндірушілердің де, жеке кәсіпкерлердің де бірдей жауапкершілігі ең алғаш рет орнатылды. Сауда жүйесінде және қоғамдық тамақтану мекемесіне кооперативтер, жеке және кіші кәсіпорындар дайындаған, сонымен бірге жеке еңбек қызметімен шұғылданатын тұлғалардан келіп түскен өнімдерді тиісті қызмет органдары берген сәйкестік сертификаты не стандарттар талаптарына және басқа да нормативтік құжаттарға сәйкестігін дәлелдейтін құжаты болуы тиіс [7, 144].

Тұтынушылардың құқықтарын қорғау саласында көптеген оң қадамдар жасалғандығына қарамастан, бұл мәселенің әлі де болса толық шешімі табылмай отыр. Бұл мәселелерді шешу бүгінгі күннің міндеті. Ал менің бұл мәселеге қатысты төмендегідей ұсыныстарым бар:

Тұтынушылардың құқықтарын қорғау саласында басты рөл атқаратын Қазақстан Республикасының «Тұтынушылардың құқықтарын қорғау туралы» заңына өмір талабына сай өзгерістер мен толықтырулар енгізу керек.

Тұтынушылардың құқықтарын қорғау мәселесі бойынша мемлекеттік дәрежеде де, халықаралық дәрежеде де ақпарат жүйесін қалыптастыру керек. Өйткені біздің тұтынушыларымыз құқықтық жағынан әлі де болса сауаты жоғары деңгейде емес.

Тұтынушылардың құқықтарын қорғаудың мемлекеттік жүйесін қайта жаңғырту қажет.

Менің ойымша, мемлекеттік органдарда бұрын қызмет атқарған тұтынушылардың құқықтарын қорғау органдарын таратып жіберу уақытынан бұрын жасалған шара.

Тұтынушылардың құқықтарын қорғау ұйымдарын құру және оларға мемлекет тарапынан қолдау көрсету керек. Бұл ұйымдардың қызметінің мақсаты – тұтынушылардың құқықтарын қорғау болып табылады, сондықтан олар осы салаға қатысты нормативтік актілердің қағаз жүзінде қалмай, нақты орындалуына зор ықпалын тигізеді.

Тұтынушылардың құқықтарын қорғау саласында халықаралық ынтымақтастықты дамыту керек. Өйткені бұл Қазақстандағы тұтынушылардың құқықтарын қорғау қозғалысының жаңа дәрежеге көтерілуіне және тұтынушылардың құқықтарын қорғау саласында жасалатын шаралардың сапасының артуына зор ықпалын тигізеді.

Тұтынушылардың құқығын қорғау мәселесін шешу жолында қоғамдық ұйымдар зор үлесін қоса алады. Қоғамдық ұйымдар ол тұтынушылардың құқығын қорғау бойынша нормативтік-құқықтық актілердің жобаларына өз ұсыныстарын қосуға құқылы (егер комиссияның мүшесінде болса), тауар мен қызметтің сапасына сараптамалар өткізеді, тұтынушылардың сауаттылығын арттыру үшін арнайы курстар, семинарлар, тренингтер өткізеді. Сондай-ақ әдістемелік құралдар, нормативті құқықты-актілердің, заңдардың жинақтары мен оқулықтарды шығарып тұтынушының назарына жеткізе алады. Елімізде сауатты тұтынушылардың менталитетін қалыптастыру үшін тұтынушылардың құқықтарын қорғайтын көптеген тәуелсіз қоғамдық ұйымдар қажет. Егерде елімізде неғұрлым тұтынушылар сауатты болса, соғұрлым кәсіпкерлер адал ниетті болады.

Әдебиеттер

1 Қазақстан Республикасының Конституциясы 1995 жылғы 30 тамыз (2011.02.02. берілген өзгерістер мен толықтырулармен) // http://online.zakon.kz/

2 Тасмағамбетов А.Б. Тұтынушылардың мінез-құлқы. – Ақтөбе, 2005. – 164 б.

3 Бердалин А. Правовой статус обшеств защиты прав потребителей // Предприниматель и право. – 2009. – № 19. – С. 14-16.

4 Гайкалов О. Права потребителей в сфере обслуживания // Предприниматель и право. – 2000. – № 12. – С.26-28

5 Энджел Д.Ф., Блэкуел Р.Д., Миниард П.У. Поведение потребителей. – СПб.: «Питер Ком», 1999. – 177 с.

6 «Тұтынушылардың құқықтарын қорғау туралы» Қазақстан Республикасының 2010 жылғы 4 мамырдағы № 274-IV Заңы (2015.29.10. берілген өзгерістер мен толықтырулармен) // http://online.zakon.kz/

7 Квятковская Т.Г., Осипова Г.М. Домашняя юридическая энциклопедия. Потребителям. – Алматы, 1998. – 358 с.

References

1 Kazakstan Respublikasynyn Konstitucijasy 1995 zhylgy 30 tamyz (2011.02.02. berilgen ozgerister men tolyktyrularmen) // http://online.zakon.kz/

2 Tasmağambetov A.B. Tutynushylardyn minez-kulky. – Aktobe, 2005. – 164 b.

3 Berdalin A. Pravovoj status obshestv zashhity prav potrebitelej // Predprinimatel' i pravo. – 2009. – № 19. – S. 14-16.

4 Gajkalov O. Prava potrebitelej v sfere obsluzhivanija // Predprinimatel' i pravo. – 2000. – № 12. – S. 26-28.

5 Jendzhel D.F., Bljekuel R.D., Miniard P.U. Povedenie potrebitelej. – SPb.: «Piter Kom», 1999. – 177 s.

6 «Tutynushylardyn kukyktaryn korғau turaly» Kazakstan Respublikasynyn 2010 zhylgy 4 mamyrdagy № 274-IV Zany (2015.29.10. berilgen ozgerister men tolyktyrularmen) // http://online.zakon.kz/

7 Kvjatkovskaja T.G., Osipova G.M. Domashnjaja juridicheskaja jenciklopedija. Potrebiteljam. – Almaty, 1998. – 358 s

4-бөлім

ИНВЕСТИЦИЯЛЫҚ ЖӘНЕ ҚАРЖЫ ҚҰҚЫҒЫ

Раздел 4

ИНВЕСТИЦИОННОЕ И ФИНАНСОВОЕ ПРАВО

Section 4

INVESTMENT AND FINANCE LAW

Калиева Г.С., Турсунов Р.

К вопросу о целесообразности внедрения налога на роскошь в налоговую систему Республики Казахстан

Данная статья посвящена целесообразности внедрения налога на роскошь в налоговую систему Республики Казахстан как отдельного вида прямого налога. В данной статье рассмотрена история и предпосылки возникновения налога на роскошь, анализ опыта зарубежных стран, а также «налог на роскошь» в Республике Казахстан.

Ключевые слова: налог на роскошь, налоговая система, введение налога, доход, обложение, казна, получение доходов.

Kalieva G.S., Tursunov R.

To a question of expediency of introduction of a tax on luxury in tax system of the Republic of Kazakhstan

This article is devoted to expediency of introduction of a tax on luxury in tax system of the Republic of Kazakhstan as separate type of a direct tax. In this article history and prerequisites of emergence of a tax on luxury, the analysis of experience of foreign countries, and also «a tax on luxury» in the Republic of Kazakhstan is considered.

Key words: tax on luxury, tax system, introduction of a tax, income, taxation, treasury, obtaining income.

Калиева Г.С., Турсунов Р.

Қазақстан Республикасының салық жүйесінде байлыққа салық салуды ендірудің мақсатқа сәйкестігі мәселесі

Берілген мақала Қазақстан Республикасының салық жүйесінде жеке салық түрі ретінде байлыққа салық ендірудің мақсаттылығына арналған. Бұл мақалада байлыққа салық салудың пайда болуы мен алғышарттары, шетел мемлекеттерінің тәжірибелерін талдау және Қазақстан Республикасындағы байлыққа салық салу қарастырылған.

Түйін сөздер: байлыққа салық салу, салық жүйесі, салық ендіру, түсім, салу, қазына, пайда табу.

© 2016 Al-Farabi Kazakh National University

УДК 342.743:336.22

*Калиева Г.С., Турсунов Р.

Казахский национальный университета имени аль-Фараби,
Республика Казахстан, г. Алматы
*E-mail: kalieva-gs@mail.ru

К ВОПРОСУ О ЦЕЛЕСООБРАЗНОСТИ ВНЕДРЕНИЯ НАЛОГА НА РОСКОШЬ В НАЛОГОВУЮ СИСТЕМУ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Во многих зарубежных странах налог на роскошь вводится с целью борьбы с распределением неравенства получения доходов при реформировании налоговой системы государства. Согласно толковому словарю С.И. Ожегова и Н.Ю. Шведовой [1, с. 723], понятие «роскошь» представляет собой излишества в комфорте, в удовольствиях. Это социально-экономический феномен, связанный с потреблением благ. Предметы роскоши означают товары, спрос на которые растет с получением дополнительного дохода. По цене они доступны только состоятельным людям. Без этих предметов можно обойтись в жизни, но, потребляя их, индивид переходит в новый особый сегмент – класс богачей.

Для более широкого раскрытия темы необходимо изучить предпосылки и историю появления такого понятия, как «налог на роскошь». Налог на роскошь в Европе появился в XVII–XVIII веках. В той или иной форме он сохранился во многих странах. Моралисты и прагматики сходились в том, что траты на роскошь уменьшают долю капитала, идущую на накопление. Исторически налоги на роскошь считаются неким промежуточным этапом на пути к современному прогрессивному налогу, в той или иной форме принятому во всех развитых странах. Британия стала на этот путь в XVIII веке, когда после разгула коррупции при первом министре Уолполе к власти пришел патриотически настроенный идеалист Уильям Питт, который считал, что высшие классы должны платить больше. Питт обложил налогами выездных лошадей (аналог наших люксовых авто), собак, ружья, гербы, часы, золотую и серебряную посуду, перчатки и даже пудру для париков, которые носили аристократы. На самом деле налогами на роскошь Уильям Питт хотел подготовить общественное мнение к идее всеобщего подоходного налога и сделал первые шаги к прогрессивному налогу [2].

В Республике Казахстан, согласно пункту 34 статьи 12 Кодекса Республики Казахстан «О налогах и других обязательных платежах в бюджет», налогами признаются законодательно установленные государством в одностороннем порядке обязательные денежные платежи в бюджет, за исключением случаев, предусмотренных Налоговым Кодексом,

производимые в определенных размерах, носящие безвозвратный и безвозмездный характер [3]. Налог на роскошь представляет собой обложение предметов потребления, которые свидетельствуют о богатстве или об относительной зажиточности. По способу взимания данный налог является прямым, так как уплачивается непосредственно субъектами с имущества или дополнительного дохода налогоплательщика. Обычно им облагаются физические лица, имеющие в личном потреблении предметы роскоши. В некоторых странах этот налог прогрессивный (чем больше стоимость объекта налогообложения, тем больше сумма налога). Ставки дифференцируются в зависимости от цели введения данного налога государством, это объясняется экономической политикой, инфляционными ожиданиями, ростом или спадом ВВП, темпами экономического роста, дефицитом бюджета, социальным расслоением общества и т.д. [4].

Если рассмотреть опыт зарубежной страны, то в первую очередь необходимо рассматривать развитые страны мира, такие как Великобритания, Китай, Франция, США.

Великобритания – это первая в мире страна, Правительство которой ввело налог на сверхприбыль (1915 год), впоследствии ставший основой для применения налога на роскошь в отношении физических лиц. В Великобритании аналогом налога на роскошь является гербовый сбор на дорогую недвижимость, который уплачивается при ее покупке. Ставка налога зависит от стоимости приобретаемого объекта, прогрессивная ставка: 1 процент – для недвижимости стоимостью 125 – 250 тысяч фунтов стерлингов, 3 процента – если оно стоит 250 – 500 тысяч фунтов стерлингов, 4 процента – для объектов дороже 500 тысяч фунтов стерлингов. Собственники недвижимости стоимостью более миллиона фунтов ежегодно отдают государству 5%. В будущем планируется повышение ставки до 7%. Кроме того, власти намерены серьезно ужесточить надзор за уклонением от уплаты гербового сбора [5].

Налог на роскошь в Китае довольно долго является источником значительных доходов для китайского правительства. По данным на 2011 год, на Китай приходилось до 27% оборота рынка предметов роскоши в мире. В 2010 году только на налогах на роскошь государство заработало 188 млрд. долларов, что составляет 78% всех расходов центрального правительства.

В Китае налоги на роскошь распространяются на любые товары, которые формально можно отнести к люксовым. Это и дорогие часы, и парфюмерия, и одежда, и вино, и электроника. Официальная ставка единого налога 15%, но по факту товары на материковом Китае стоят на 45% дороже, чем в Гонконге, на 51% дороже, чем в США, и на 72% дороже, чем во Франции. Кроме того, введен и налог на недвижимость. В первую очередь, чтобы бороться с инвестиционным пузырем. 10-15% в казну должны отдать те, кто перепродают дом, купив его менее двух лет назад. Мера отлично действует на Тайване. Термин «налог на роскошь» включает в себя также различные пошлины: импортные, НДС и налог на потребление. Налоговые ставки зависят от вида продукции. Например, для элитной косметики или парфюмерии пошлина на импорт может достигать 50%, НДС – 17%, а налог на потребление – 10%. Это намного выше, чем в других странах мира [4].

К примеру, вопросы о введении налога на роскошь в России поднимаются с 2003 года. В 2013-2014 г. по предложению Российского союза промышленников и предпринимателей налогом будут облагаться: квартиры стоимостью от 30 млн. руб., площадью 150 квадратных метров на человека; автомобили стоимостью от 3 млн. руб., мощностью 400 л.с.; загородные дома стоимостью 50 млн. руб., площадью 500 квадратных метров на человека; земельные участки стоимостью 10 млн. руб., площадью более 50 гектаров; в перечень также подпадают яхты, самолеты и вертолеты. Из перечня объектов налогообложения эксперты исключили драгоценности, одежду, мебель из-за сложности администрирования; имущество, которое находится в собственности государства, субъектов РФ и муниципальных образований; государственные награды и некоторые другие предметы [4]. С 2014 года в России начал применяться налог на роскошь в виде обложения транспортных средств стоимостью свыше 3 млн. рублей. Удвоенный сбор будут взимать с владельцев автомобилей стоимостью от пяти до десяти миллионов рублей, с момента выпуска которых прошло не более пяти лет. В три раза транспортный налог увеличится для хозяев машин стоимостью от 10 до 15 миллионов рублей и свыше 15 миллионов рублей в случае, если с момента выпуска этих транспортных средств прошло не более 10 и 20 лет соответственно. Минпромторг России уже опубликовало список автомобилей, которые подпадают под действия данного налога. Однако уже сейчас видны определенные недоработки принятого закона: налоговой базой признается стоимость

транспортного средства, определяемая официальными дилерами, без учета различных пошлин и сборов, которые уже входят в данную стоимость (НДС, таможенные пошлины, утилизационный сбор, валютный курс и так далее); размер налога на роскошь дифференцирован в зависимости от региона постановки на учет транспортного средства, логичнее было бы сделать дифференциацию именно критерия роскоши по регионам и обложить налогом на роскошь машины, стоимость которых превышает 3 млн. рублей за вычетом всех пошлин и акцизов, уплаченных с момента ввоза авто на территорию России. Таким образом, уже есть определенные предложения по доработке налога на роскошь. В России существуют попытки введения налога на роскошь. Кроме того, осуществлена реализация в части налогообложения конкретного предмета роскоши, исходя из его стоимости, однако данную реализацию нельзя считать безусловно успешной.

Наиболее успешным относительно налога на роскошь считается солидарный налог на богатство, принятый во Франции еще в 1982 году. Он взимается с налоговых резидентов. Налогообложению подлежат все активы гражданина, включая имущество (например, учитывается даже недвижимость, зарегистрированная за рубежом), банковские счета, ценные бумаги. При этом состояние налогоплательщика должно превышать определенный порог (1,3 миллиона евро на 2013 г.). Таким образом, при стоимости имущества гражданина от 1,3 миллиона евро до 3 миллионов евро ставка налога составит 0,25%. Свыше 3 миллионов евро – 0,5%. Налогоплательщику позволяется самостоятельно рассчитать стоимость своего имущества, но ошибиться при декларировании можно не более чем на 30%. Таким образом, например, в 2012 году в бюджет Франции было поступило более трех миллиардов евро. Стоит отметить, что Франция является одной из стран с самыми драконовскими налогами для миллионеров. Так, в 2012 году новоизбранный президент Франсуа Олланд инициировал введение 75-процентного налога на сверхдоход в размере свыше 1 миллиона евро. По его мнению, это была единственная возможность залатать дыры в государственном бюджете, поддержать пошатнувшуюся финансовую систему страны, а также поспособствовать установлению социальной справедливости [4]. Несмотря на то, что во Франции и так немаленький подоходный налог физических лиц – 41%. Однако на тот момент данный налог не был принят. В рамках новой предложенной схемы, которая и вступила в силу 29 декабря 2013 года, 75-процентный налог теперь платят все предприятия, выплачивающие своим сотрудникам оклады, превышающие 1 миллион евро. Под действие налога попали физические лица, чей ежегодный доход превышает указанную сумму. Кроме того, налог распространяется на профессиональные футбольные клубы, которые ранее активно высказывались против введения налога и даже устраивали забастовку. По мнению представителей клубов, Франция рискует потерять множество высококлассных игроков, чьи зарплаты превышают миллион евро в год [6]. 75-процентный налог – мера временная. Он вводится на два года. По расчетам Министерства экономики, налог должен принести в государственную казну в 2014 году 260 миллионов евро, а в 2015-ом – еще 160 миллионов евро [7].

Налог на роскошь в США. В Америке неоднократно вводился и позже отменялся налог на роскошь. Во время становления США как самостоятельного государства сбор носил чисто прагматический смысл. Он помогал увеличивать доходы казны. Впоследствии основной целью введения данного налога стало социальное выравнивание общества. Особенно это было заметно в девяностые годы, когда богатым людям пришлось больше платить за такие предметы роскоши, как: яхты, самолеты, дорогой мех и ювелирные украшения. Стоит отметить, что в США налоговики пошли другим путем, заменив налог на богатство повышенной ставкой НДС на товары класса «люкс», взимаемой исключительно с их изготовителя. К тому же в Америке существует налог на недвижимость (1-2 процента от рыночной стоимости ежегодно) и налог на наследство с прогрессирующими ставками (от 18 процентов на имущество небольшой стоимости и до 55 процентов на имущество, стоимость которого превышает 3 миллиона долларов). Таким образом, США пока лишь пытаются «подтянуть» финансовую нагрузку на богачей, получающих инвестиционный доход до среднего уровня. Ни о каком введении отдельного налога на роскошь на сегодняшний день речь не идет [4].

В Казахстане официально «налога на роскошь» не существует. Так называемый «налог на роскошь» начал набирать свою актуальность после ряда инициатив еще в 2008 году. Глава государства Нурсултан Назарбаев предложил изменить косвенные налоги, в том числе рассмотреть возможность введения «налога на роскошь». Так

же по инициативе общественного объединения «Казпотребнадзор» введение налога на роскошь для самых богатых граждан и перевод в легальное русло «теневых» миллиардов позволит пополнить бюджет страны почти на четверть, мотивировав данную инициативу тем, что бюджет государства увеличится почти на 2,5 млрд долларов в год. Его введение будет способствовать достижению принципов социальной справедливости и гармонизации взаимоотношений между различными слоями и группами казахстанского общества.

Далее в 2013 году вопрос о налоге поднимался в Мажилисе, где депутаты предлагали повысить ставку на автомобили с объемом двигателей от 4 до 5 тыс. кубических сантиметров до 130 МРП (1 МРП в 2013 году составлял 1731 тенге), для автомобилей объемом двигателя свыше 5 тыс. см.куб. – до 200 МРП.

После недовольства населения Правительство внесло поправки, также данными поправками предусматривается повышение налога на автомобили с двигателем свыше 3 тыс. куб. см. В частности, ставки для автомобилей с объемом 3-3,2 литров составят 35 месячных расчетных показателя (МРП), от 3,2 до 3,5 литров – 46 МРП, от 3,5 до 4 литров – до 66 МРП.

Кроме того, депутатами при обсуждении в Мажилисе внесены предложения о повышении налогов на автомобили с двигателем свыше 4 литров: от 4 до 5 литров – до 130 МРП, свыше 5 литров – до 200 МРП. Новые ставки налогов будут применяться к автомобилям, которые были приобретены с 1 января 2014 года, данное положение было закреплено Законом «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам налогообложения».

Таким образом, рассматриваемый налог, безусловно, мог бы решить задачи в сфере социальной политики, а также увеличить налоговые поступления, которые в дальнейшем будут направлены на развитие экономики страны.

Литература

1 Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка. – М.: ИНФОТЕКС, 2009.

2 Игорь Шнуренко. «Налог на роскошь: история вопроса» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.dp.ru/a/2012/02/05/Na_koster_tshheslavija/

3 Кодекс Республики Казахстан от 10 декабря 2008 года № 99-IV «О налогах и других обязательных платежах в бюджет» (Налоговый кодекс) (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.01.2016 г.).

4 Николаева Е. В. Сравнительный анализ налога на роскошь в зарубежных странах. Оценка перспектив для России// Электронный научно-практический журнал «Экономика и менеджмент инновационных технологий». [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://ekonomika.snauka.ru/2014/05/5225

5 Интернет-портал. «Финам» [Электронный ресурс]// Режим доступа: http://finam.info/news/vlasti-velikobritanii-sokrashayut-podohodniy-nalog-dlya-sostoyatelnih-britantsev/

6 Рамазанова Б.К. Социальный аспект налога на роскошь. [Электронный ресурс]./ Б.К. Рамазанова. – Режим доступа: http://teoria-practica.ru/-1-2013/economics/ramazanova.pdf

7 Интернет-портал. «Российская газета» [Электронный ресурс]// Режим доступа: http://www.rg.ru/2013/12/30/nalog-site.html

References

1 Ozhegov S.I., Shvedova N.Ju. Tolkovyj slovar' russkogo jazyka. – M.: INFOTEKS, 2009.

2 Igor' Shnurenko. «Nalog na roskosh': istorija voprosa» [Jelektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa: http://www.dp.ru/a/2012/02/05/Na_koster_tshheslavija/

3 Kodeks Respubliki Kazahstan ot 10 dekabrja 2008 goda № 99-IV «O nalogah i drugih objazatel'nyh platezhah v bjudzhet» (Nalogovyj kodeks) (s izmenenijami i dopolnenijami po sostojaniju na 01.01.2016 g.)

4 Nikolaeva E. V. Sravnitel'nyj analiz naloga na roskosh' v zarubezhnyh stranah. Ocenka perspektiv dlja Rossii// Jelektronnyj nauchno-prakticheskij zhurnal «Jekonomika i menedzhment innovacionnyh tehnologij». [Jelektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa: htp://ekonomika.snauka.ru/2014/05/5225

5. Internet-portal. «Finam» [Jelektronnyj resurs]// Rezhim dostupa: http://finam.info/news/vlasti-velikobritanii-sokrashayut-podohodniy-nalog-dlya-sostoyatelnih-britantsev/

6 Ramazanova B.K. Social'nyj aspekt naloga na roskosh'. [Jelektronnyj resurs]./ B.K. Ramazanova. – Rezhim dostupa: http://teoria-practica.ru/-1-2013/economics/ramazanova.pdf

7 Internet-portal. «Rossijskaja gazeta» [Jelektronnyj resurs]// Rezhim dostupa: http://www.rg.ru/2013/12/30/nalog-site.html

Tuyakbayeva N.S.,
Madibekova A.R.

Some aspects of legal regulation of the budgetary systems of the Republic of Kazakhstan

This paper considers the legal aspects of the budget system of the Republic of Kazakhstan. Based on the opinion of Kazakhstan and Russian scientists were the conclusions and suggestions. The article examines the issues of functioning of the budgetary system in the Republic of Kazakhstan, the main stages of the budget process.

Key words: budget, budget system, budget process, budget procedures, the state budget.

Туякбаева Н.С.,
Мадибекова А.Р.

Қазақстан Республикасы бюджет жүйесін құқықтық реттеудің кейбір аспектілері

Мақалада Қазақстан Республикасының бюджет жүйесін реттеудің құқықтық аспектілері қарастырылған. Қазақстан және ресей ғалымдарының ойына сәйкес ұсыныстар мен қорытындылар жасалған. Мақалада Қазақстан Республикасы бюджет жүйесінің қызмет ету мәселелері мен бюджет үрдісінің негізгі кезеңдері қарастырылған.

Түйін сөздер: бюджет, бюджет жүйесі, бюджет процесі, бюджет тәртібі, республикалық бюджет.

Туякбаева Н.С.,
Мадибекова А.Р.

Некоторые аспекты правового регулирования бюджетной системы Республики Казахстан

В данной статье рассмотрены правовые аспекты регулирования бюджетной системы Республики Казахстан. Основываясь на мнении казахстанских и российских ученых, были сделаны выводы и предложения. В статье исследуются вопросы функционирования бюджетной системы в Республике Казахстан, основные этапы бюджетного процесса.

Ключевые слова: бюджет, бюджетная система, бюджетный процесс, бюджетные процедуры, республиканский бюджет.

© 2016 Al-Farabi Kazakh National University

UDC 349:336.12; 347.73

*Tuyakbayeva N.S., Madibekova A.R.

Al-Farabi Kazakh National University,
Kazakhstan, Almaty
*E-mail: n.tuyakbaeva@gmail.com

SOME ASPECTS OF LEGAL REGULATION OF THE BUDGETARY SYSTEMS OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

At each stage of development of Kazakhstan as an independent state was set the purpose – to achieve a transparent, efficient and stable budget, providing as much as possible the needs of the population and the quality performance of public services and functions. Effective use of budgetary funds can be reached not only fiscal actions, but also increase of logistics of the budgetary process. One of the mechanisms allowing the state to carry out economic and social policy is the budgetary system.

One of the principles of the budgetary system of Kazakhstan is the principle of independence of budgets which regulates the right of all levels of public administration independently to carry out the budgetary process. Thus to a certain level of public administration the Budgetary code established an appropriate level of the budget: republican budget, budgets of the cities of Astana and Almaty, district, city budget of regional value and at last, regional budget.

According to the named principle of the budgetary system, in our country all levels of the budget are independently considered, approved and executed by the appropriate authorized bodies. However use with practical application of the norms regulating limits of independence of local budgets testifies to their rigid limitation.

In the Message to the people of Kazakhstan «Strategy Kazakhstan – 2050» the New political policy of established state» the President of the Republic of Kazakhstan N. A. Nazarbayev one of important priorities of modernization of macroeconomic policy named improvement of the budgetary policy: «... even the most modern objects become burden for the budget if demand expenses on maintenance, but don't bring in incomes and don't solve problems of citizens of the country» [2].

Formation of essentially new system of state planning allows to form the budget proceeding from the purposes and problems of a state policy and to carry out distribution of the budgetary resources between administrators of the budgetary programs taking into account achievement of concrete results according to strategic objectives, tasks, priorities. These questions are in the center of attention of many domestic and foreign scientists. At the same time, problems of improvement of the budgetary processes in system of public administration of the Republic of Kazakhstan. The purpose of this article is the analysis and identification of the main problems

of functioning of the budgetary process in system of public administration of the Republic of Kazakhstan and development of offers on its improvement.

Achievement of this purpose is possible only through centralized, based on submission of interests of separately taken areas or area to interests of the state, distribution of the income and expenses between levels of budgets. And such mechanism of regulation of the interbudgetary relations is available: the types of income enlisted in republican and local budgets, and also the carried-out expenses are legislatively determined by all directions of the state services. One of the mechanisms allowing the state to carry out economic and social policy is the budgetary system. Through it financial resources which are redistributed and used further for the solution of economic and social problems of society, ensuring performance by the state of the functions and tasks assigned to it [3] will be mobilized.

For today the main problems of development of the budgetary process in the Republic of Kazakhstan is development of techniques on effective monitoring and an assessment of results as before adoption of the new Budgetary code of function of control of efficiency of use of budgetary funds carried out only reports of government bodies, planned and unscheduled inspections of budgetary organizations [1] were also one of instruments of control.

In the Republic of Kazakhstan the budgetary transformations for the purpose of reorientation to productivity and efficiency of the public expenditures are begun. The essence of new approaches to the budgetary process consists that results of budget performance are measured not by extent of development of the allocated budgetary appropriations, and achievement of concrete socially significant results of the pursued budgetary policy. It means gradual refusal of budget financing of the budgetary expenses and allocation of budgetary funds for the providing the state services and implementation of activity answering the strategic directions and the purpose of government bodies.

In new conditions the task to prove the budgetary demands not from the point of view of expenses as it became still, and proceeding from results of their activity is set for government bodies. The budgetary program has to show accurately communication «a task – expenses – direct result (volume of the rendered budgetary services)». Thus the budgetary programs are formed at the level of services and have to reflect communication of the planned expenses of government body, indicators of quality and number of the services rendered to them and its strategic objectives. Thus, reorientation of activity of government bodies from formal execution of the functions and development of budgetary funds for rendering high-quality services to citizens, legal entities, the Government, Parliament and achievement of the end results is reached.

Improvement of practice of budget planning is the mechanism of increase of efficiency of the public expenditures. Measures of improvement of the budgetary process can have short-term effect, and can lead to radical changes. Leads introduction of the budgeting focused on result, changing in a root not only the maintenance of all stages of the budgetary process, but also the concept of management of the public expenditures to such changes. The reforms in public sector of Kazakhstan connected with an initiative of introduction of the budget planning focused on results and quality of providing the state services found the reflection in a number of the regulations adopted by the Government.

The new Budgetary code was developed according to the principles of continuity with the existing budgetary legislation, introductions of the state planning focused on result, the most independent application by participants of the budgetary process of standards of the budgetary legislation, an exception of ambiguous interpretation and improvement of edition of articles [1].

The central idea of the new Budgetary code I was reconsideration of all budgetary process, its direction on receiving concrete results, transition from the operating «management of expenses» to «management of results». In the new Budgetary code the foundation of introduction of the budgeting focused on result in practice of budget planning of the Republic of Kazakhstan which at the center sets the strategic objectives and tasks expected social and economic results of activity of government bodies is laid. It is carried out by means of mobilization of resources through the appropriate budgetary programs [1].

Independence and equality of the lower budget levels in relationships with superiors, it is appropriate to simplify the budgetary process as follows:

1) at akimats of all levels authorized bodies on budget planning and authorized bodies on economic planning to unite in uniform government body with introduction it in structure of the central authorized body on budget planning with the status of territorial division;

2) the central authorized body on budget planning together with territorial divisions develops projects republican and regional (district) budgets and presents to the Government;

3) The government introduces the bill on the republican budget in Parliament, and also agrees

on drafts of regional budgets with the subsequent direction in the relevant akimats;

4) regional akimats bring the draft of the regional budget approved by the Government on the statement in a regional maslikhat and agree on drafts of regional budgets with bringing to regional akimats for the approval by regional maslikhat.

New technologies of budgeting and cost management in the Republic of Kazakhstan are in many respects borrowed from foreign practice. In the international practice in the field of management of public finance various types of the documents developed at various stages of planning, the budgetary cycle and allowing to judge quality of work of the government, the ministries, other administrators of the budgetary programs [4] are used. The new Budgetary code of the Republic of Kazakhstan provides use in the budgetary process of the following documents:

1) forecast of social and economic development and budgetary parameters of the republic or regions;

2) law on the republican budget, solution of a maslikhat on the local budget;

3) strategic plans of government bodies;

4) operational plan.

These documents weren't developed in Kazakhstan earlier, are new and are entered according to the principles of the budgeting focused on results [1].

In this way, with the aim of forming the budget programs in accordance with the principles of budgeting, oriented to results, the Unified Budget Classification and rules of drafting the budget proposal should be improved. Implementation of measures to improve the process of budget planning will have positive impact on the budget execution procedures, to wit budget programs administrators are given more autonomy in the framework of budget programs to achieve the desired results, strengthen the monitoring of the implementation of the indicators provided for in the budget program.

References

1 Budgetary code of the Republic of Kazakhstan: The law of the Republic of Kazakhstan of December 4, 2008 No. 95-IVS with changes as of 23.11.2012//DB «Lawyer»: – http:// www.zakon.kz. (2008) – December 4.

2 The message of the President of the Republic of Kazakhstan to the people of Kazakhstan of December 14, 2012 (2012) Strategy «Kazakhstan – 2050» the New political policy of the established state»//www.akorda.kz/

3 Zeynelgabdin A.B. (2008). Financial system of Kazakhstan: formation and development: the monograph – Astana: Prod. KazUEiMT, – 226 pages.

4 Manning N., Parison N. (2002). Reform of public service: a technique of carrying out functional reviews / Lanes with English M., GUVShE.

Аралбаева А.А.

Қазақстан Республикасының банктік заңнамасын дамытудың кейбір мәселелері

Мақалада банктік заңнаманың кейбір мәселелері қарастырылады. Өзектілігі: еліміздің экономикасының маңызды секторларына шетелдік капиталды тартуда, еліміздің қаржы жүйесін дамытуға және халықаралық қаржы-несие қатынастарын дамытуға Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі және қаржы несие жүйесінің қатысушыларының құқықтық мәртебесі қарастырылады. Қазақстан Республикасының банктік құқықтық қатынастарына және банктік заңнамасына халықаралық банктік және экономикалық процесстердің әсер етуі айқын көрінетіндігі баяндалған. Банктік қызметке қатысты банктік және басқа да заңнаманы жетілдіру процесінде ескеруді қажет ететін факторлары бүгінгі таңдағы Қазақстанның банктік заңнамасымен салыстырмалы түрде сипатталған.

Түйін сөздер: Қазақстан Ұлттық Банкі, АҚШ-тың Федералдық Резерв Жүйесі, банктік заңнама, банктік құқықтық қатынастар**.**

Aralbaeva A.A.

Issues of development of the banking legislation in the Republic of Kazakhstan

This article about the banking legislations of the Republic of Kazakhstan. Relevance – In the Republic of Kazakhstan the National Bank of Kazakhstan and another participants of financial-credit relations take important role in attraction foreign capital in order to develop the main sectors of economy, assist in development of country's financial market, also assist in development and strengthens of international financial-credit relations. The article pointed out that the international banking and international economic processes have a great impact on the banking relationship and the banking legislation of the Republic of Kazakhstan. The factors affecting the development of banking relationships and banking legislation of Kazakhstan.

Key words: National Bank of Kazakhstan, The US Federal Reserve, banking legislation, banking relationship.

Аралбаева А.А.

Некоторые вопросы развития банковского законодательства Республики Казахстан

В статье рассматриваются некоторые вопросы развития банковского законодательства. Актуальность: в Республике Казахстан Национальный Банк Казахстана, а также другие участники финансово-кредитных отношений играют важную роль в привлечении иностранного капитала для развития приоритетных секторов экономики, содействуют развитию финансового рынка страны, также содействуют развитию и укреплению международных финансово-кредитных отношений. В статье указано, что международные банковские и международные экономичческие процессы оказывают большое влияние на банковские правоотношения и банковское законодательство Республики Казахстан. Рассмотрены факторы, влияющие на развитие банковских провоотношений и банковского законодательства Казахстана.

Ключевые слова: Национальный Банк Республики Казахстан, Федеральная Резервная Система США, банковское законодательство, банковские правоотношения.

© 2016 Al-Farabi Kazakh National University

ӘОЖ 347. 734 (574)

Аралбаева А.А.

Абылай хан атындағы ҚазХҚӘТУ,
Қазақстан Республикасы, Алматы қ.
E-mail: aralbaeva81@mail.ru

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ БАНКТІК ЗАҢНАМАСЫН ДАМЫТУДЫҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ

Бүгінгі таңда Қазақстан Респубикасының банк жүйесінің жоғарғы және төменгі деңгейлерін білдіретін банктердің банктік қызмет аясы заңдық, шарттық, сондай-ақ лицензиялық негізде қалыптасатын ақшалай-несиелік және қаржылық қатынастар жүйесі арқылы көрініс табады.

Банктік қызмет банк жүйесін құру және оның элементтерінің өзара іс-әрекеттерін белгілі бір буындардың мәртебесі мен функцияларын айқындау жолымен дәнекерлеу жөніндегі іс-қимылдар болып табылады. Банктік операциялар тұрақты жүзеге асырылады, операция тараптары (бұл жерде банктің контрагенті деп түсіну қажет) заңи теңсіздік жағдайында болады, айтарлықтай дәрежедегі сенімділік негізінде жүргізіледі; ұлттық банктік заңдар мен банктердің (бұл жерде Қазақстан Ұлттық Банкінің) заңға тәуелді нормативтік құқықтар актілері деңгейінде құқықтық реттеледі. Сонымен нарықтық қатынастардың және кәсіпкерліктің қазіргі заманғы дамуына орай ел экономикасындағы басты орынды банктік қызмет аясы алып отыр. Осы банктік қызмет аясының жоғары деңгей-дәрежеде дамып, халықаралық банктік стандарт ережелеріне және қаржылық есептіліктің халықаралық стандарттарына сай болуы аталмыш қызмет саласын реттеуге арналған тиісті заңнамалар мен нормативтік құқықтық актілердің тиімді іске асырылуымен тығыз байланысты болады.

Банктік қызметке қатысты банктік және басқа да заңнаманы жетілдіру процесінде мынадай:

1) банктік қызметті тек банктік құқықтың ғана емес, сонымен қатар ел экономикасының да маңызды құрылымдық элементі деп тану;

2) шетелдік капиталдың қатысуымен құралған банктердің жұмыс істеуіне орай және шетелдік инвестициялардың ел экономикасының әр түрлі салаларына тартылуына байланысты қоғам мен мемлекет, сондай-ақ нарықтық даму талаптарына сай заңнамалар жүйесін құру;

3) халықаралық қаржылық-банктік стандарттарға, атап айтқанда еуропалық стандарттарға бейімделген банк жүйесін қалыптастыру;

4) қазіргі кезде көптеген шет мемлекеттерде белең алған банк жүйесі арқылы лаңкестікті қаржыландыру, банктік қыз-

мет аясындағы компьютерлік және карточкалық қылмыстың өсуі тәрізді және т.б. қатерлі әрі келеңсіз процестердің алдын алу, тыйып тастау және болдырмау;

5) екінші деңгейдегі банктердің корпоративтік басқару органдарына және басқаруды жүзеге асыратын лауазымды басшыларына қатысты тиісті заңнамалық актілерде қойылатын талаптарды күшейту сияқты факторларды міндетті түрде есепке алу-ескеру қажет.

Осы жоғарыда аталған факторларға орай банктік қызметті реттеуге арналған заңнамалық актілерді қабылдау және оларға өзгерістер мен толықтырулар енгізу барысында экономика секторларында туындаған өзгерістерді, макроэкономикалық және т.б. өсу көрсеткіштерін, ұлттық (отандық) капиталдың қатысуымен құрылған банктер санының төмендеп кетпеуін, банктің тиімді жұмыс істеуінің кілті осы банкті корпоративтік басқарудың дұрыс ұйымдастырылуына тікелей байланысты екенін мұқият ескеру қажет деп санаймыз.

Қазақстан Республикасы өз тәуелсіздігін алғаннан бастап Республиканың Ұлттық Банкі елдің қаржылық рыногын реттеуде басты позицияны ұстанды. Көп жылдар бойы елдің орталық банкінде реттеуші және қадағалау функцияларының шоғырлануы 2003 жылдары Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінен бөлу арқылы, қадағалаудың мемлекеттік дербес органын құруға жасалған қадам болып саналады.

Қазақстан Республикасы Қаржы нарығын және қаржы ұйымдарын реттеу мен қадағалау агенттігінің 2004 жылғы 1 қаңтардан бастап, өз қызметін бастауы еліміздің қаржы секторының дамуының жаңаша бағыты болды. Ұлттық Банкіне тиесілі бірқатар маңызды функциялар агенттікке берілді. Алайда Қазақстан Республикасының Қаржы нарығы мен қаржылық ұйымдарды реттеу және қадағалау жөніндегі агенттігінің функциялары мен өкілеттіктерін әлі де болса нақтыландыра түсу қажеттігі тәжірибе жүзінде туындаған болатын. Себебі, елдің банк жүйесінің тұрақты және тиімді сипатқа ие болуы, ең алдымен осы саланы реттеуге арналған заңнамалар жүйесіне, сондай-ақ осындай заңнаманың іске асырылуы банктік қадағалау органдарының қызметіне тығыз әрі тікелей байланысты болатын.

Қазақстан Республикасы Президентінің 2011 жылғы 12 сәуірдегі №25 Жарлығымен Агенттіктің функциялары мен өкілеттіктері Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкіне қайтадан берілді, ал 2011 жылғы 18 сәуірдегі №61 Жарлығымен Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің құрылымының ішінен Қаржы нарығын және қаржы ұйымдарын бақылау мен қадағалау комитеті құрылды.

Дегенмен, тұрақты және тиімді сипаттағы банк жүйесін құруда осы аталған факторларды да жеткіліксіз деп санаймыз. Әрине, банктік жүйені жұмыс істеуін реттеуге арналған заңдарды қабылдау және оларға өзгерістер енгізу барысында көптеген экономикалық, әлеуметтік, саяси, мәдени, құқықтық және т.б. халықаралық құқықтық факторларды басшылыққа алған дұрыс болады.

Бұл жағдайда отандық және шетелдік мемлекеттердің банктік заңнамасын салыстырудың өзіндік мәні зор деп санаймыз, себебі, бар-жоғы бес-алты жыл көлемінде Қазақстан Республикасының банктік жүйесінде жаңадан мемлекеттік орган құрылып және оны жойып та үлгердік. Қазақстан Республикасының банктік саласындағы қаржылық институттардың тиімділігін жоғарғы деңгейге жеткізу мақсатында, банктік қызметті реттеуге арналған заңдарды жетілдіру үшін экономикалық реформаларға және банктік қызметке ықпалын тигізетін заңдарды қабылдау немесе өзгерістер енгізу кезінде нарықтық экономикасы дамыған елдерде жинақталған ақшалай-несиелік қатынастар мен банк ісінің даму тәжірибелерін қолдану қажет деп санаймыз.

Нарықтық экономикасы дамыған мемлекеттер мен Қазақстанның экономикалық жағдайларының салыстыруға келмейтін айырмашылықтарына (алшақтықтарына) байланысты шетелдік банктік технологиялар мен ақша-несие саясатының әдістерін көз жұма отырып, қаз-қалпында пайдалану мүмкін емес. Жаңа банктік механизмді құру өркениетті дамыған елдерде қалыптасқан нарықтық қаржылық құрылымдардың көп жылдық тәжірибелеріне сүйеніп, елдің банк жүйесін әлеуметтік мемлекет және нарықтық өркендеу мүддесіне сай дамытуды қажет етеді.

Көпшіліктің сеніміне ие болған, үкіметке қызметтер көрсетуінің нәтижесінде эмиссиялық айрықша құқық берілген аса ірі банктер XIX ғасырдың аяғы мен XX ғасырдың басында көптеген елдің банк секторынан орын алған болатын.

Алғашқы орталық банк 1668 жылы құрылған Швецияның Орталық Банкі – Рикс банк болып табылды. 1694 жылы құрылған Англия банкі үкіметтің қаржылық органы болғанымен жекеше компания ретінде жұмыс істеген. 1844 ж. Пиль заңына сәйкес оған монопольдық эмиссиялық құқық, кейінірек ерекше мәртебе берілген. 1946 жылы Англия Банкі мемлекет қарамағына өткен.

Францияның Орталық банкі Франция Банкі акционерлік қоғамы ретінде 1800 құрылды. 1848 жылы Франция Банкі Францияның барлық аумағында ақша белгілерін шығаруға мүмкіндік беретін эмиссиялық құқыққа ие болды. 1945 жылы Франция банкі де мемлекеттік банкке айналды. Германияның Орталық банкі – Рейхсбанк 1876 жылы ел аумағындағы ақша айналысын реттеу мақсатында құрылған болатын. 1957 жылы Батыс Германияда неміс Федералдық Банкі, ал Германия Демократиялық Республикасында Мемлекеттік банк ұйымдастырылды.

Жапония Банкі 1882 жылы, Итальяндық Ұлттық Банк (бүгінде Италия Банкі) 1893 жылы, ал АҚШ Федералдық Резервтік жүйесі 1913 жылы құрылды. Еуропада Орталық банк мәртебесін ең соңғы болып иеленген Испания Банкі 1782 жылы құрылған еді. 1962 жылы Испания Банк мемлекеттік банкке айналдырылды.

Ресей Федерациясының Орталық банкін қалыптастыру негізі XVIII ғасырдың ортасынан бастап 1860 жылға дейін қаланған болатын. Ол 1860 жылы Ресей Мемлекеттік банкі, 1872 жылы Мемлекеттік банк, 1917 жылы Халық Банкі, 1960 жылы Мемлекеттік банк, 1988 жыл осы Мемлекеттік банк, 1991 жылы Орталық банк болып қайта ұйымдастырылып, жаңадан құрылып отырған.

Қазіргі заманғы нарықтық экономикада банктердің бір-бірінен өзгеше екі типі орталық және коммерциялық банктер жұмыс істейді. Банктік (кредиттік) қатынастардың даму заңдылықтарын талдау осы банктердің әр бөлек даму кезеңінде туындағанын, екі деңгейлі банк жүйесінің әр деңгейінде орналасатынан көрсетті. Орталық банк – кәдімгі мекеме. Осыған байланысты оның негізгі функциялары реттеуші, бақылаушы және ақпараттық-зерттеу болып табылады. Сондықтан, орталық банк елдің эмиссиялық орталығының «банктердің банкінің», үкіметтің банкінің, елдің басты есеп айырысу орталығының және экономиканы реттеу органының міндеттерін орындайтын екі деңгейлі банк жүйесінің жоғарғы деңгейінде орын алған ақшалай-кредиттік мекеме деп айтсақ болады.

Кредит жүйесі нақты мемлекеттің ортақ мақсаттарға және міндеттерге сай іштей ұйымдастырылған, өзара байланысқан, біріктірілген кредиттік мекемелерінің жиынтығы. Ол жай банктермен қатар кредит жүйесін басқару функциясын орындайтын орталық банктер пайда болған кезде қалыптасады. Банктік істің ертерек даму сатысында орталық банктің коммерциялық банкпен салыстырғандағы басты айырмашылығы оның банкнот эмиссиялау құқығы болып табылды.

Нарықтық экономиканы қалыптастыру процесіндегі Орталық банктің орны мен рөлі мынандай: «АҚШ банк жүйесі ұйымдастыру мен басқаруды орталықсыздандыруымен ерекшеленеді. Ал Германияның банк жүйесі керісінше, орталықтандырылуымен көрініс табады. Ресейдің орталық банкі коммерциялық банктердің қалыптасуына және қызметтер көрсетуіне зор ықпалын тигізді. Басқа елдерде орталық банктердің қалыптасуы коммерциялық банктер жүйесінің дамуымен қатар жүргізілді. Орталық банк валюталық және қор операцияларын жүзеге асырады, макроэкономикалық көрсеткіштерге сүйене отырып ақша және кредит саясатын жүргізуге атсалысады, ақша массасының сапалы болуын сақтауға және қайта қаржыландыруды ұйымдастыруға жауапты болады. Орталық банк экономика және банктік іс саласындағы нақтылы мәселелерді жедел шешуге септігін тигізеді. Орталық банктің макроэкономикалық көрсеткіштерді, яғни инфляция темпін, ақша бағамы деңгейін, бюджеттің жай-күйін, ІЖӨ өсуін қалыптастыруға қатысуы заңнамалық негізде бекітілген және ол оның міндеті болып табылады.

Міне, нарықтық қатынастардың өркениетті даму үрдісіндегі АҚШ-та да коммерциялық банктердің қызметіне тигізілетін мемлекеттік басқару құралдарының реттеуші-мәжбүрлеуші ықпалының да қатаң сипатта болатынына көз жеткіздік.

Осы АҚШ-тың банк жүйесі жөнінде кейбір авторлар: «доллар бағамының төмендеуі объективті стихиялық сипатқа ие болғандықтан, АҚШ өзінің күш-қуатын ішкі экономикалық процестерге әсер етіп жатқан доллар бағамының төмендеуін реттеуге бағыттап отыр» дейді [1, 90 б.].

Нарықтық жағдайда Орталық банк банктер мен клирингтік, факторингтік фирмалар желісін, оларға қажетті көлемде кредиттік және ұйымдастырушы көмекті көрсете отырып құруға тиіс. Орталық банктің қызметіне байланысты бірқатар проблемаларға мамандырылған банктерді ұйымдастыру, коммерциялық банктердің инвестиция саласындағы қызметін реттеу, кепілдендіруші қорларды құру, олардың кредиттік және қор операцияларын жүргізулері, сондай-ақ жаңа банктік технологияларды енгізу, оның ішінде кредиттерді «секъюритизациялау» жатады» деп тұжырымдап және орталық банк қызметінің банк жүйесін жандандыруға бағытталады деп қорытындылаймыз.

Осыған орай, Қазақстандағы банктік қызмет аясын реттеуге бағытталған заңнамалық актілердің жүзеге асу процесі өтпелі нарықтық кезеңдегі күрделі экономикалық реформалар мен ұзаққа созылатын мемлекеттік бағдарламалар ауқымында іске асырылуда. Сонымен қатар банктік қызмет аясын реттейтін заңнаманың тек осы саланы ғана емес, сонымен бірге мемлекеттің қаржы, валюта, ақша-несие, жалпы экономиканың кез-келген саласын қамтитынын естен шығармаған жөн.

Бұл ретте, мемлекетіміздің бір валюталық саясатындағы қабылдайтын шаралары еліміздің экономикасының барлық секторларына әсер етеді. Мысалы, 2015 жылы қазан айындағы ұлттық валютамызды еркін айналымға жіберу туралы Қазақстан Ұлттық Банкінің шешімі еліміздің экономикасының барлық секторларына өз әсерін тигізді.

Бүгінгі таңда нарықтық қатынастардың дамуына орай аса назар аударатын мәселелердің қатарына банктік қызмет саласын реттейтін заңдарды жетілдіру жатады. Конституцияның нормаларынан республикамызда құқықтың қайнар көзі ретінде халықаралық құқық нормаларының да қолданылатынын көреміз.

Қазақстан Республикасының Конституциясының нормаларына сәйкес Қазақстан Республикасында қолданылатын құқық Конституцияның, оған сәйкес заңдардың өзге де нормативтік құқықтық актілердің, Республиканың халықаралық шарттық және өзге де міндеттемелерінің, сондай-ақ Республика Конституциялық Кеңесінің және Жоғарғы Сотының нормативтік құқықтық қаулыларының нормалары болып табылады [2].

Осы орайда Б.Н. Етекбаеваның: «банктік заңнаманы жетілдірудегі мән беретін ең бірінші бағыт – ол бірыңғай унификацияланған нормативтік-құқықтық актіні, былайша айтсақ Банктік Кодексті қабылдау қажет» [3, 36 б.] деген пікірін дұрыс деп есептейміз.

Жоғарыда аталған бірқатар заңнамалық актілерге қоса халықаралық нормаларға тоқталатын болсақ, олардың қатарына жататын бірқатар: «Аударма және жай вексельдердің бірыңғай заңы туралы» 1930 жылғы Женева Конвенциясын, «Чектердің бірыңғай заңы туралы» 1931 жылғы Женева Конвенциясын, «Халықаралық лизинг туралы» 1998 жылғы УНИДРУА Конвенциясын атап өтуге болады.

Сонымен, бүгінгі таңда осы банк жүйесіндегі реттеуді қажет ететін мәселелер қатарына: ұлттық капиталдың қатысуымен құрылған банктердің қызметін жоғарғы деңгейге көтеру, олардың санын сапаға қарай ауыстыру және шетелдік банктермен бәсекеге жауап беретіндей етіп қайта құру; олардың халықаралық бәсекеге бейімделген қызметін ұйымдастыру және мемлекет тарапынан осы шараларға өз көмегін тигізу; банк және төлем жүйесін Еуропалық банктік стандарт ережелеріне сәйкестендіру; үш деңгейлі несиелеу жүйесін құру және осы жүйені дамыту сияқты және т.б. өзекті мәселелерді жатқызуға болады.

Әдебиеттер

1 Питер С. Роуз Банковский менеджмент. Предоставление финансовых услуг: пер. с англ. – 2-ое изд. – М.: Дело, 1997. – 768 с.

2 Конституция Республики Казахстан. Научно-правовой комментарий / под ред. Г.С. Сапаргалиева. – Изд. 2-ое испр. и доп. – Алматы: Жеті Жарғы, 2004. – 584 с.

3 Етекбаева Б.Н. Организационно-правовые основы банковской системы Республики Казахстан: Дис. канд. юрид. наук: 12.00.02. – Алматы, 2005. – 162 с.

References

1 Peter S. Rose Bank management. Providing financial services: Trans. from English. – 2nd ed. – M .: Delo, 1997. – 768 s.

2 Constitution of the Republic of Kazakhstan. Comment on the scientific and legal / ed. GS Sapargalieva. – Ïzd. 2-oe Corr. and the ball. Almaty: Seven of the Charter, 2004. – 584 s.

3 Етекбаева of Б.Н. Organizational and legal basis of the banking system of the Republic of Kazakhstan: Dis. cand. jurid. Sciences: 12.00.02. – Almaty, 2005. – 162 s.

Kistaubekova N.Zh.

Actual problems of tax administration in the Republic of Kazakhstan

In article the basic concepts and types of contracts are considered. In the conditions of market economy the contract becomes the main instrument of regulation of relationship of subjects of business activity. It is the main legal form of an economic turn, defines the rights and obligations of the parties, their responsibility. The enterprise contract represents the agreement of two and more subjects of business activity as a result of which arise, enterprise legal relationship change or stop.

Key words: tax, tax law, tax policy, tax mechanism.

Қыстаубекова Н.Ж.

Қазақстан Республикасындағы салық қызметін басқарудың көкейкесті мәселелері

Берілген мақалада салық құқығы түсінігі мен принциптері қарастырылған. Салық саясатын жасауға деген ғылыми қадам қоғамдық даму талаптарына сай келу, сонымен қатар қаржы теориясының тұрақты қорытындыларын қарастыруға байланысты болып табылады. Бұл талаптарды есепке алмау ұлттық шаруашылықтағы үлкен шығысқа алып келеді. Еліміздің бүкіл тарихы бұған дәлел болып табылады.

Түйін сөздер: салық, салық құқығы, салық саясаты, салық тетігі.

Кыстаубекова Н.Ж.

Актуальные проблемы управления налоговой деятельностью в Республике Казахстан

В статье рассмотрены основные понятия и принципы налогового права. Научный подход к выработке налоговой политики предполагает ее соответствие закономерностям общественного развития, постоянный учет выводов финансовой теории. Нарушение этого требования приводит к большим потерям в народном хозяйстве. Вся история нашего государства подтверждает это.

Ключевые слова: налог, налоговое право, налоговая политика, налоговый механизм.

© 2016 Al-Farabi Kazakh National University

UDC 349:336.7; 351.72; 347.734/.735

Kistaubekova N.Zh.

Al-Farabi Kazakh National University,
Kazakhstan, Almaty
E-mail: Nurgul-jn@mail.ru

ACTUAL PROBLEMS OF TAX ADMINISTRATION IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

The tax policy represents a package of measures in the field of tax regulation carried out by the state. A key link of economic policy and represents is the tool of a regulation of macroeconomic proportions.

As the specific area of human activity, a tax policy belongs categories of a superstructure. Between it and economic basis of society there is a close interrelation. On the one hand, the tax policy is generated by the economic relations, society isn't free in development and carrying out policy, the last is caused by economy. On the other hand, arising and developing on the basis of economic basis, the tax policy as a component of financial policy, possesses in a certain independence: it has specific laws and logic of development. Owing to this fact it can have the return impact on economy, a condition of finance. This influence can be variously: in one cases by means of carrying out political actions favorable conditions for development of economy are created, in others – it is braked.

Scientific approach to development of a tax policy assumes its compliance to regularities of social development, the constant accounting of conclusions of the financial theory. Violation of this requirement leads to big losses in a national economy. All history of our state confirms it.

The state pursues the tax policy via the mechanism of its realization representing set of organizational precepts of law and methods of management of the taxation, forms of tax control and the tax mechanism. Practical use of the mechanism of realization of a tax policy is carried out by means of the tax law regulating organizational precepts of law and methods of management of the taxation, the tax mechanism (tax rates, privileges, deductions, ways of taxation, a form and types of tax control, etc.).

The tax policy is carried out via the tax mechanism which represents set of organizational precepts of law and methods of management of the taxation, including different wide arsenal of superlinear tools (tax rates, tax privileges, ways of taxation, etc.). The state gives to the tax mechanism the legal form by means of the tax law and regulates it. It creates visibility of isolation of taxes from relations of production.

The tax mechanism considered through a prism of real practice is various in concrete space and time. So, tax actions at the different

levels of management and power are ambiguous, and also distinctions and in the temporary relation are essential.

The tax mechanism as the arch of practical tax actions is set of conditions and rules of realization in practice of provisions of tax laws. Any tax action which isn't based on an objective basis acts as subjectivistic intervention in reproduction processes that inevitably conducts to their deformation. The tax mechanism allows to order the tax relations, relying on the tax right, bases of management of the taxation.

The tax mechanism is an area of the tax theory treating this concept of quality of organizational and economic category, and, therefore, as objectively necessary process of management of the redistributive relations developing at nationalization of part of the national income created in production. All sphere of the relations developing in this process can be differentiated on three subsystems: tax planning, tax regulation and tax control [3, p.45].

The tax mechanism as well as economic, connects two opposite beginnings: planning, i.e. strong-willed regulation of economy by the central power taking into account objectively existing economic laws by balancing of development of all branches and regions of a national economy, coordination of economic processes according to a target orientation of development of a social production; spontaneously – the market competition where it is free on the basis of straight lines and feedback producers and consumers interact. Owing to isolation of producers and discrepancy of their interests inevitably there are destructive phenomena. Thus, the market relations lead, on the one hand, to development of production of certain subjects in the conditions of fierce competition, and with another, – to a rupture of economic communications between the stood apart enterprises as a result of discrepancy of production mass of goods with its sale. From here need of state regulation of the market relations for prevention of failures in production and crisis tendencies of the market follows. The tax mechanism which is recognized in all countries became such regulator now.

Efficiency of use of the tax mechanism depends on as far as the state considers internal essence of taxes and their discrepancy.

In a tax policy relative independence of the state is shown. Changing a tax policy, manipulating the tax mechanism, the state has an opportunity to stimulate economic development or to constrain it. Tax regulation covers economic life of the country as tax actions are the most universal instrument of impact of a superstructure on the basic relations. The purpose of such regulation – creation of the general tax climate for internal and external activity of the companies, especially investment, and providing preferential tax conditions for stimulation of the priority branch and regional directions of the movement of the capital.

The tax policy and the tax mechanism define a role of taxes in society. This role constantly changes depending on change of activity of the state. In difference from functions the role of taxes is more mobile and many-sided, it reflects interests and the purposes of the certain social groups and parties which are in power in the concentrated look.

At the heart of a tax policy and the tax mechanism the dominating concept is usually put. Correctness of the concept is checked by practice. If the tax theory doesn't enjoy popularity and brings negative results at its realization, it replace new.

From the point of view of science about management, the state as object of management differs in nothing in this quality from private corporation. If the purposes are correctly chosen, the available means and resources are known, it is necessary only to learn to apply these means and resources effectively. The main financial resource of the state are taxes therefore effective management of taxes can be considered a basis of public administration in general.

If to recognize that the state exists for ensuring prosperity of his citizens, the government can choose one of two following strategic lines: or to raise heavy taxes and to assume, respectively, high responsibility for wellbeing of the citizens, or to raise low taxes, meaning that citizens have to care of the wellbeing, without hoping for support of the state [4, p. 99-100]. Thus the level of requirements of the population is important, and according to it at the initial stages of economic development of the state gravitate to rather low taxes, at later stages, with development of forms of public consumption, there is a transition to higher rates of the taxation.

However within this general tendency the different states differently build the financial system: one find it possible to withdraw in a type of tax (including all types of tax and obligatory payments, including contributions on social insurance) to 50% of all income of society, proceeding from the concept of higher efficiency of use of financial means under control of government institutions, than in hands of individuals; others don't share this belief and limit the tax appetites only of 25-30% (from GDP).

Among the first generally rich countries with the level of average per capita gross revenues in the range of 25-30 thousand dollars of the USA, their

tax withdrawals make very considerable sums: in Denmark – 17 thousand dollars per capita (a share of taxes in % VVP-51), in Switzerland – about 15 thousand dollars (a share of taxes in GDP – about 33%), in Norway-14 thousand dollars (a share of taxes in GDP – 42%), in Germany, France, Belgium, Finland – in the range of 11-12 thousand dollars (a share of taxes in GDP – 40%, 45%, 46,5% and 47% respectively) [5].

The tax system operating now in Kazakhstan not simply acts as a brake for investments, but is also one of the reasons – perhaps, main – a crisis state of economy. From here it is possible to consider established that: the tax burden in RK is obviously superfluous and by the sizes of the social and economic situation which inadequately developed in the country, the collected taxes are used inefficiently and not in interests of economic development.

The «fire» measures for toughening of tax procedures taken recently don't bring real results any more: instead of a gain of the tax income they cause only a debt gain. Now the most part of all tax income in the budgetary system is provided by energy industry and the related branches, i.e. the branches realizing the products delivered by the nature, but not work of the population.

It seems, already at anybody doesn't remain doubts that further such situation is intolerant and that changes in tax system are inevitable. Disagreements exist only that it is offered to change in tax system, in what sequence and in what terms. If to take tax system in general, changes are possible and necessary – and in a tax policy, and in tax equipment, and in the tax right.

Now the tax policy as that in the country is absent, or, to tell more precisely, it is formed spontaneously therefore separate measures of a tax policy not only conflict with carried out (or proclaimed) by economic policy, but also among themselves.

In RK on the loudspeaker of tax revenues negative impact is had as microeconomic factors (an erosion of traditionally high tax discipline in sector of the former state enterprises, change of behavior of the enterprises in connection with growth of the private sector characterizing by absence of traditions of voluntary payment of taxes, growth of a services sector in which degree of a collecting of taxes is also less, than in the sphere of production of goods, etc.), and macroeconomic (decrease in a high rate of inflation, crisis of mutual debt of the enterprises, growth of debt of the enterprises to the budget).

The size of export and import, the foreign trade balance and other macroeconomic factors can have a certain impact on receipt of separate types of tax (the greatest – on the export and import duties), nevertheless here it is necessary to consider, as extremely strong impact of standard changes of an order of the taxation on the gained income, and very contradictory impact of macroeconomic factors on the separate types of tax which are most closely connected with the external economic sphere.

One of the major macroeconomic factors influencing many economic processes including on state revenues is dynamics of debts and non-payments of the enterprises. The problem of payment crisis in transitional economies, despite its extreme importance, is studied extremely insufficiently. Distinguish from major factors of development of crisis of debt such as softness of the budgetary restrictions of the enterprises, non-payments by the enterprises from the state budget, and also the criminal component is the important reason.

As the indicators reflecting development of payment crisis the size of receivables of the enterprises and shortages on payments in the budget is used.

First, obligations for payment of income tax and the VAT appear at the enterprises after payment by their clients of the goods and services delivered to them therefore growth of receivables leads to reduction of volume of realization and profit, and as a result, to falling of real tax revenues.

Secondly, the total value of receivables influences dynamics of real tax revenues because of depreciation of this debt under the influence of inflation. Than more size of receivables, subjects at these rates of inflation more its depreciation and, respectively, less real volume of the realized production, profit and the paid taxes. Than inflation, that to the given receivables size more its depreciation and, respectively, less than a volume of tax base and tax revenues is higher.

Thirdly, the total value of non-payments of the enterprises to the budget significantly depends on the sizes of overdue receivables (mutual non-payments of the enterprises). This results from the fact that insolvency of the enterprises directly affects solvency of their creditors and relationship of the last with the budget.

The important factor characterizing payment crisis and making direct impact on tax revenues are tax shortages. The debt of the enterprises to the budget includes the sum of the accrued taxes which aren't transferred into the budget, penalties inflicted on the taxpayer in connection with the allowed tax violations and a penalty fee for delay of payment of a tax and penalties. Dynamics of a shortage in the budget considerably can be defined by political processes in the country.

References

1 Economy course: Textbook. – 3rd prod., additional / Under the editorship of B. A. Rayzberg. – M.: Infra-M, 2000.
2 Finance: The textbook for Higher Education Institutions. / Under the editorship of L.A. Drobozina. – M.: Unity, 1999.
3 Taxes and taxation. T.F. Yutkina. – M: Infra-M, 1998.
4 Economic theory: Studies. for the student. high studies. institutions / Under the editorship of V.D. Kamayev. – 6th prod., reslave. and additional – M.: Gummanit. prod. VLADOS center, 2000.
5 Applied economy: Studies. a grant for the studying senior classes. G. T. Shapiro, G.G. Dawson, G. Entel. – Almaty: «Achievements young», 1997.

5-бөлім

ТАБИҒИ РЕСУРСТАР ЖӘНЕ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ҚҰҚЫҚ

Раздел 5

ПРИРОДОРЕСУРСОВОЕ И ЭКОЛОГИЧЕСКОЕ ПРАВО

Section 5

NATURAL RESOURCES AND ECOLOGY LAW

Мадиярова А.С.,
Омарова Н.Ж.

Жерге жеке меншік құқығының пайда болу негіздері

Аталған мақалада жер құқығы саласының өзекті мәселелерінің бірі – жерге жеке меншік құқығы қарастырылған және де зерттеушілердің жерге меншік құқығына қатысты көзқарастары салыстырмалы түрде талданылған. Сонымен қатар, автор қазақ тарихында жер қатынастарының маңыздылығына, жер заңнамасының даму тарихына тоқталған.

Түйін сөздер: жер пайдалану, кодекс, құқықбұзушылық, ресурс, қоғам.

Madiarova A.S.,
Omarova N.Zh.

Grounds for the ownership of the land

This article examines the legal problems of land ownership. And also analyzed the views of different authors on the private ownership of land. The author debated the value of land relations in the history of the legal culture of the Kazakh people and history of the land legislation.

Key words: land use, code violation, life and society.

Мадиярова А.С.,
Омарова Н.Ж.

Основания возникновения права собственности на землю

В данной статье рассмотрены правовые проблемы права собственности на землю, а также проанализированы взгляды разных авторов о частной собственности на землю. Автором рассмотрено значение земельных отношений в истории правовой культуры казахского народа и история развития земельного законодательства.

Ключевые слова: землепользование, кодекс, правонарушение, ресурс, общество.

© 2016 Al-Farabi Kazakh National University

ӘОЖ 349.41.02

Мадиярова А.С., *Омарова Н.Ж.

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Қазақстан Республикасы, Алматы қ.
*E-mail: nurdana06@mail.ru

ЖЕРГЕ ЖЕКЕ МЕНШІК ҚҰҚЫҒЫНЫҢ ПАЙДА БОЛУ НЕГІЗДЕРІ

Қазақстан Республикасының Конституциясына сәйкес мемлекетіміздің табиғи байлығы болып табылатын жер ресурстары республика халқының өмірі мен қызметінің негізі болып саналады [1].

2010 жылдан 2020 жылға дейінгі Қазақстан Республикасындағы Құқықтық саясат тұжырымдамасына сәйкес, Елбасымыз Н. Назарбаев жерге меншік қатынастар жүйесіне оны бірнеше жылда ары қарай нығайту мен дамытудың бағыттарын айқындаған міндеттерді артты [2, 2 б.]. Бұл жүктелген міндеттерді жүзеге асыруда белсенді атсалысатын мемлекеттік ұйымдар мен заңды тұлғалар қауымдастығын біріктірудің қажеттілігі мен маңыздылығын тағы да дәлелдей түсті.

Қазақстан Республикасының егеменді ел ретінде қалыптасуы, нарықтық экономикаға көшу жер реформаларын жүзеге асыру арқылы жер құқықтық қатынастарын дамытуды қажет етті. Оның негізі Қазақстан Республикасы егемендік алған кезеңнен, яғни 1991 жылы 16 желтоқсанда қабылданған Қазақстан Республикасының «Мемлекеттік тәуелсіздігі туралы» Заңы [3] мен 1993 жылғы 23 қаңтарда қабылданған Қазақстан Республикасының Конституциясынан бастау алады [4]. Ал, 1995 жылғы 30 тамызда қабылданған Қазақстан Республикасы Конституциясында жер және оның қойнауы, су көздері, өсімдіктері мен жануарлар дүниесі, басқа да табиғи ресурстар мемлекет меншігінде болатындығы, сондай-ақ, жердің заңдарда белгіленген негіздерде, шарттар мен шектерде жеке меншікте де болу мүмкіндігін бекітілді [1]. Осыған орай Қазақстан Республикасында мемлекеттік меншікке негізделген жер құқық қатынастары жаңа сипатқа ие болып, жерге жеке меншік институты пайда бола бастады. Конституцияда алғаш рет жерге мемлекеттік меншікпен қатар, жеке меншікті белгілеген бұл норма жер қатынастарын реттейтін арнайы заңдардың негізі болып табылады, оларға 1995 жылғы 22 желтоқсанда Қазақстан Республикасының Президенті қабылдаған «Жер туралы» заң күші бар Жарлығын [5], 2001 жылғы 24 қаңтарда қабылдаған Қазақстан Республикасының «Жер туралы» заңын [6] және 2003 жылғы 20 маусымда қабылдаған Қазақстан Республикасының «Жер кодексін» жатқызамыз [7].

Жерге меншік құқығы, жер пайдалану құқығы және жерге өзге де заттық құқықтар Қазақстан Республикасында жерге мемлекеттік және жеке меншік танылады және тең дәрежеде қорғалады. Меншіктің пайда болу тәсілдерін екі түрге бөлеміз.

Бастапқы дегеніміз – бұрын ешқандай меншік тұлғаның иелігінде болмаған материалдық объектілерге меншік құқығын бекіту.

Туынды дегеніміз – белгілі бір субъектілердің меншік құқығында болған шарт немесе басқа да тәсілдер арқылы жаңа меншік иелеріне өткен объектілер меншік иесінің өзіне тиесілі жер учаскесін иеленуге, пайдалануға және оған билік етуге құқығы бар. Жерді меншік иесі ретіндегі мемлекеттің құқықтарын «Жер кодексінде» және өзге де заң актілерінде белгіленген өз құзыретіне сәйкес мемлекеттік басқару органдары жүзеге асырады. Жер учаскесінің меншік иесі осы кодексте және өзге де заң актілерінде көзделген негіздерде, жағдайлар мен шектерде меншік иесі құқығын жүзеге асыра алады [Жерге деген құқықтың түрлік ерекшеліктерін, жүйесін зерттеу кең әлеуметтік-экономикалық позиция тұрғысынан отандық жер заңнамасы қалыптасуының заңдылықтарын, дамуының кезеңдері мен тенденцияларын ұғынуға мүмкіндік береді.

Елдің жер қорының құқықтық режимін талдау жерге деген заттық құқықтың функционалды мақсаттылығын, объективті белгілері мен классификациялау критерийлерін, түрлілік ерекшеліктерін анағұрлым толық анықтауға мүмкіндік береді. Осылайша, заңнамада бекітілген елдің жер қорына қатысты мемлекеттік меншік құқығы презумпциясы, жерлердің бөлек категорияларына қатысты басымдылығы, жеке меншікке берілетін жерлердің нақты нысаналы мақсаттылығын толық, жан-жақты белгілеуі жерге мемлекеттік және жеке меншік сфераларының араласып кетуіне жол бермей отырып, қатаң белгіленген жағдайларда меншіктің бір нысанындағы жерлердің басқасына өтуінің тәртібін белгілей отырып, жерге мемлекеттік және жеке меншік сфераларын айқын анықтауға мүмкіндік береді.

Жер кодексінде жерге жеке меншік құқығының әлеуметтік функцияларын бекітетін нормалар жүйесінің болуы ешбір елеулі әлеуметтік күйзелістерге жол бермей отырып, жер қатынастарын қайта құру бойынша жаңа кодификацияланған актінің потенциалды мүмкіндіктері туралы көрініс береді.

Жер кодексінде бекітілген жерге меншік құқығының әлеуметтік функциялары қоғамның өмір сүруінің табиғи шарты және оның өндірістік күштері дамуының табиғи негізі ретінде жердің өзіне залал келтірмей отырып, жер заңнамасында заттық құқықтардың азаматтық-құқықтық концепцияларын пайдаланудың мүмкіндіктері мен шектерін алдын ала белгілейді.

Әдебиеттер

1 Қазақстан Республикасының Конституциясы. 30.08.1995 ж. – Алматы: «Юрист», 2015. – 40 б.

2 «Қазақстан Республикасының 2010 жылдан 2020 жылға дейінгі кезеңге арналған Құқықтық саясат тұжырымдамасы» Қазақстан Республикасы Президентінің 24 тамыз 2009 ж. № 858 Жарлығы// Егемен Қазақстан-28 тамыз 2009 ж.

3 Қазақстан Республикасының «Мемлекеттік тәуелсіздігі туралы» Конституциялық Заңы. 1991 жылы 16 желтоқсан // Қазақ ССР Жоғарғы Советінің ведомостары, 1991 ж., № 51, 622-құжат.

4 Қазақстан Республикасының Конституциясы 1993 жылғы 28 қаңтар. – Алматы: Қазақстан, 1993. – 32 б.

5 «Жер туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің Заң күші бар Жарлығы 1995 жылғы 22 желтоқсан, //http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=50000091.

6 Қазақстан Республикасының «Жер туралы» Заңы 2001 жылғы 24 қаңтар http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z010000152_

7 Қазақстан Республикасының «Жер кодексі» 2003 жылғы 20 маусым

8 Еренов А.Е., Мухитдинов Н.Б., Ильященко Л.В. Предмет и система советского земельного права. – Алматы: Наука, 1981. – 207 с.

9 ҚР Азаматтық кодексі. (Жалпы және Ерекше бөлімдері) – Алматы: Жеті Жарғы, 2008, 2011.

10 Архипов И.Г. Земельное право Республики Казахстан: Учебное пособие. – Алматы: Издательство «БОРКИ», 1997. – 295 с.

References

1 Kazakstan Respublikasynyn Konstitucijasy. 30.08.1995 zh. – Almaty: «Jurist», 2015. – 40 b.

2 «Kazakstan Respublikasynyn 2010 zhyldan 2020 zhylға dejingi kezenge arnalған Kukyktyk sajasat tuzhyrymdamasy» Kazakstan Respublikasy Prezidentinin 24 tamyz 2009 zh. № 858 Zharlyfy// Egemen Kazakstan-28 tamyz 2009 zh.

3 Kazakstan Respublikasynyn «Memlekettik tauelsizdigi turaly» Konstitucijalyk Zany. 1991 zhyly 16 zheltoksan //Kazak SSR Zhoғargy Sovetinin vedomostary, 1991 zh., № 51, 622-kuzhat.

4 Kazakstan Respublikasynyn Konstitucijasy 1993 zhylғy 28 kantar. – Almaty: Kazakstan, 1993. – 32 b.

5 «Zher turaly» Kazakstan Respublikasy Prezidentinin Zan kүshi bar Zharlygy 1995 zhylgy 22 zheltoksan, //http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=50000091.

6 Kazakstan Respublikasynyn «Zher turaly» Zany 2001 zhylgy 24 kantar http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z010000152_

7 Kazakstan Respublikasynyn «Zher kodeksi» 2003 zhylgy 20 mausym

8 Erenov A.E., Muhitdinov N.B., Il'jashhenko L.V. Predmet i sistema sovetskogo zemel'nogo prava. – Almaty: Nauka, 1981. – 207 s.

9 KR Azamattyk kodeksi. (Zhalpy zhәne Erekshe bөlimderi) – Almaty: Zheti Zhargy, 2008, 2011.

10 Arhipov I.G. Zemel'noe pravo Respubliki Kazahstan: Uchebnoe posobie. – Almaty: Izdatel'stvo «BORKI», 1997. – 295 s.

Shulanbekova G.K.,
Kuanaliyeva G.A.

Some problems of cattle breeding in the Republic of Kazakhstan

At present, by the number of cattle in the lead – India, Brazil, the US, China and Argentina, and milk production – India, USA, China, Germany and Brazil. Kazakhstan took complex measures for strengthening of an export potential of meat cattle breeding in 2010, when problems of expansion of export of real sector, strengthenings of a role of small and medium business in production of goods and services, and also prospects of regional development were put forward as key priorities of economic policy of the state.

Key words: cattle breeding, export of meat, import of meat, legal regulation of animal husbandry.

Шуланбекова Г.К.,
Қуаналиева Г.А.

Қазақстан Республикасындағы мал шаруашылығының кейбір мәселелері

Қазіргі таңда ірі қара мал басының көптігінен – Үнді, Бразилия, АҚШ, Қытай және Аргентина, сүт өнімін шығаруда Үнді, АҚШ, Қытай, Германия және Бразилия сияқты елдер алда тұр. Қазақстан мал шаруашылығындағы ет өнімін экспортқа шығаруды күшейту шараларын 2010 жылдан бастап алға қойды. Экспорт саласын кеңейту, кіші және орта бизнестегі тауарлар мен қызметтердің өндірісін ұлғайту, сондай-ақ аумақтарды дамытудың алғы шарттары экономика саясатының басты басымдығы ретінде алға қойылды.

Түйін сөздер: ет шаруашылығы, ет экспорты, ет импорты, мал шаруашылығын құқықтық реттеу.

Шуланбекова Г.К.,
Куаналиева Г.А.

Некоторые проблемы скотоводства в Республике Казахстан

В настоящее время по поголовью крупного рогатого скота лидируют Индия, Бразилия, США, Китай и Аргентина, а по производству молока – Индия, США, Китай, Германия и Бразилия. Комплексные меры по усилению экспортного потенциала мясного скотоводства Казахстан предпринял в 2010 году, когда задачи расширения экспорта реального сектора, усиления роли малого и среднего бизнеса в производстве товаров и услуг, а также перспектив регионального развития были выдвинуты в качестве ключевых приоритетов экономической политики государства.

Ключевые слова: скотоводство, экспорт мяса, импорт мяса, правовое регулирование животноводства.

© 2016 Al-Farabi Kazakh National University

UDC 349.42

Shulanbekova G.K., *Kuanaliyeva G.A.

Al-Farabi Kazakh National University,
Kazakhstan, Almaty
*E-mail: kuanalieva.guldanakz@mail.ru

SOME PROBLEMS OF CATTLE BREEDING IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

The cattle breeding practices around the world and plays an important role in economy of many countries. In the message N.A. Nazarbayev from 10 global challenges of the XXI century called threat of global food security [1]. It is important to remember that the condition of animal husbandry determines the level of food security of the state and a social and economic situation in society. In this regard the integrated approach to the solution of the existing problems and if necessary revision of the existing programs is necessary. The essential simplification of an order of receiving financing by the private enterprises working in the sphere of animal husbandry has to become one of priorities. In this regard in the country implementation of the large-scale program for development of meat cattle breeding began [2]. Subsidizing of animal husbandry from the republican budget is conducted in two directions: development of breeding animal husbandry (only delivery of breeding individuals about two billion tenges from abroad are planned) and increase of efficiency and quality of production of animal husbandry by reduction in cost of cost of compound feeds. And the mechanism of subsidizing is annually improved. In general, in these two directions of the state support the farmer will receive about 15 thousand tenges on 1 uterine head. Thus subsidies for compensation of expenses on acquisition of breeding manufacturing bulls, on a forage production (on area hectare), the preferential mode of the taxation, etc. are kept. Thereby all necessary conditions for successful business are created.

The meat cattle breeding is in the CIS countries at the initial stage of the development whereas in the West it has the traditions, well fulfilled economic technologies and highly productive meat breeds of cattle long ago. For example, in the USA the meat direction in animal husbandry prevails. Meat, also as well as for the population of Kazakhstan, is an important battery for Americans – 90% of beef are made at the expense of meat cattle. In 12 leading countries of Europe from 1988 to 2000 the number of a dairy livestock was reduced on 4,1, and the meat herd increased on 3,9 million heads. New Zealand the same as Canada and Australia, in the international division of labor has raw-material producing specialization. The agriculture of this country is one of the most effective in the world, and production of meat – one of the leading branches [3]. In annual message of the President N.A. Nazarbayev once again noted importance of agro-

industrial complex. He says: «It is important to provide transfer to innovative rails of agro-industrial complex. It is our traditional branch. The global need for the food will increase. More investments will go to this sector. Therefore current farmers have to care of increase in production, but not be content with the short achievements connected with weather conditions. The competition will increase in global agroproduction. At the earth have to work, first of all, those who introduces new technologies and continuously increases productivity, works at a basis of the best international standards... First of all, it is important to create the effective land market, including via transparent mechanisms of pricing. Transfer to rent of the farmland only taking into account attraction of investments and introduction of advanced technologies will increase the competition. It is necessary to eliminate all barriers interfering development of business in agriculture, to process of cooperation of farming, effective land use» [4].

Today in Kazakhstan practically all legislative base of development of branch of animal husbandry in the conditions of market economy is created. The parliament adopted all main acts governing the relations in this sphere, among which Laws of the Republic of Kazakhstan «About state regulation of development of agro-industrial complex and rural territories», «About breeding animal husbandry», «About veterinary science», «About protection of selection achievements» and others. But it is necessary to understand that creation of legislative base is only an initial stage. The consolidated work of both legislative, and executive branches of the power is necessary for achievement of all goals.

In Kazakhstan which potential of agar sector allows building the system resisting to all calls for today the complex of the target programs focused on medium-term prospect is developed. One of such programs is the «Development of an Export Potential of KRS Meat» Project realized by JSC National Operating Holding Kazagro.

The main objective of the Project consists in creation of a strong basis for a sustainable development of branch of meat animal husbandry. Within its realization the reproductive base of cattle breeding extends, the genetic potential of efficiency of animals improves, the transfer innovative technologies is carried out. In total for 2011-2012 over 30 thousand beasts of foreign selection were imported to the Republic of Kazakhstan, the commodity contingent of meat LC (largely cattle) of 112 thousand heads is created, platforms of industrial sagination on 37 thousand places are created. Due to use of breeding bulls the work on pedigree improvement of a meat livestock allowing bringing efficiency of cattle to the international standards is begun [5].

It should be noted that in the program measures of the state support of agricultural producers are especially attractive. The new directions of subsidizing of meat cattle breeding are developed for their stimulation to participation in the Project, their standards and volumes are significantly increased, programs for development of a forage production and distant-pasture animal husbandry are developed. The product line of the financial services provided by group of companies of Kazagro Holding contains new tools, having low interest rates and preferential terms as on term, and on demand to borrowers.

The government of the Republic of Kazakhstan approved the new industry Program for development of agro-industrial complex for 2013-2020 «Agrobusiness-2020». The program was developed in connection with strengthening of the competition in the conditions of the Customs Union, and also accession to WTO. In development active part was taken by the scientific, branch unions, representatives of agrobusiness [6].

Now how within the Agrobusiness-2020 program these factors will be overcome. Change of structure of owners of agricultural animals in favor of agricultural formations is necessary. Only industrial, professional production can give necessary competitiveness of production due to decrease in expenses.

Here already there is a good experiment on cattle. The program for development of meat cattle breeding has already positive effect.

If, for example, in 2009 in LPH 82% of a livestock of KRS were concentrated, in 2012 already 72,3%, that is occur transfer of animal husbandry to the organized farms which are engaged in this business on a professional basis. Especially good growth shows a livestock in farms in which growth in comparison with 2009 for 53% is visible [6].

It is direct result of the Sybaga program realized at the request of the Head of state. From 2011 to 2012 for farms at the plan of 82,0 thousand heads 115,0 thousand heads of uterine herd (an overfulfillment of 40%) are acquired. Excess of demand for purchase of cattle in comparison with planned indicators and the allocated sums according to this program is now observed. Thus, business shows a demand of this program [7].

In 2013 acquisition by farms not less than 42 thousand heads of KRS is planned, as of June 17 23 924 thousand heads of a uterine livestock of KRS and 1409 breeding bulls that makes 57% and 101% to the plan are acquired.

For ensuring monitoring of implementation of this program, openness of the project for the public the information www.sybaga.kz resource is created. This resource allows not allowing, first of all, closely related crossing and to control pedigree transformation when subsidizing, and also to look through ratings of areas and areas, dynamics of changes in a type of analytical schedules.

From this year the project similar to the Sybaga program is started in sheep breeding. Preferential terms of crediting will help to develop seriously and this direction. The second limiting factor – low efficiency of agricultural animals which is a consequence of low genetic potential. For example, as of January 1, 2013, the share of a breeding livestock of KRS in the general herd made 8% (in comparison with the beginning of 2008 growth by 4,5%), sheep – about 14%, pigs – 19%, horses and a bird – 7 and 11%, respectively (for information only: at the beginning of 2008 a share tribe livestock KRS – 3,5%). It is one of the main reasons for low profitability and low efficiency of animal husbandry.

Besides, actual are also questions of veterinary wellbeing of territories today.

In Kazakhstan the fundamental document in the veterinary sphere is the Law «About Veterinary Science» which defines and forms requirements and standards. Thanks to it the level of ensuring veterinary safety in the country is at the moment rather high.

In general requirements of supervisory veterinary authorities of Kazakhstan are higher, than in many European countries. And at high external threats it is possible to avoid many animals extended in the west of diseases, such as spongy encephalopathy, rage of cows, mass spread of plague of pigs and others so far. Such results are reached generally at the expense of our high veterinary requirements. And it in spite of the fact that on many small farms, farmer and personal subsidiary farms the veterinary and sanitary culture is much lower, than on foreign farms.

It would be desirable to note that quality of domestic medicines for animals conforms to requirements of the Russian and international standards. In the republic some bioenterprises are certified on compliance to standards of a series 9000:2000, and separate sites are certified according to requirements of rules of production and control of medicines (GMP) [8].

However today practically there is no program of the coordinated activity between the remained enterprises for providing uniform policy of biosafety of the state. There are no innovations and necessary financing. The solution of this problem seems in institutional strengthening of all system of veterinary science, and also in acceptance of short-term, average and long-term strategy of fight against infectious and noncontagious diseases of animals. It is also necessary to consider possibility of introduction of the state monopoly for works on prevention of especially dangerous infectious diseases of animals. The accurate vertical of veterinary control which will allow resolving issues of veterinary and sanitary safety effectively is for this purpose necessary.

In Kazakhstan one of the large scientific institutes capable professionally to develop and offer the scientific and methodical help – instructions, recommendations about preventive, liquidating actions for preservation of wellbeing of livestock farms, the Kazakh research veterinary institute is.

In Kazakhstan the bill on pastures is developed. As authors promise it, the new document has to adjust, at last, all controversial issues round rational use of these agricultural grounds. The bill of pastures was developed by group of the Kazakhstan mazhilis. According to deputies, the critical situation with pasturable resources which developed in the republic was the cause for making decision on development of the pasturable law. So, according to Institute of world resources, pasturable lands in our country occupy about 188 million hectares that makes 70% of the total area of territories. Thus the area of the degraded pastures reached a point of 48 million hectares (26% of total area) today [9].

Settlement of similar critical moments – is also a main objective of the law on pastures. The main issues in the new document – effective management of pastures and their rational use, fixing of the provisions defining legal status of pasturable territories, and not less important point – the state control of a situation in this sphere. The present bill establishes legal bases for a stage of animals on underpasses routes, defines an order of the state registration, a right of use of pastures and implementation of the state control in the field of management of pastures. Besides, the document provides competence of government bodies and local governments in the field of regulation on management of pastures, their improvement and use, and also defines measures of the state support of management of pastures.

In Kazakhstan plan to create also public coordinating bodies – Zhayylym kenesi (Pasturable councils) which will be engaged to questions of use of pastures. The new bill «About Pastures» provides such opportunity. Pasturable councils will be created at meetings in rural districts. A main goal – effective cooperation between a pasture users and local executive bodies [9].

In principle authors of the bill, «Zhaylyym kenesi» will participate in annual planning of actions for use of pasturable territories and to promote implementation of these plans. Members of council will take part in work of the interdepartmental commission on definition of external borders of pastures, to exercise public control of observance by pasture of rules of a pasture of animals, and also performance of the actions established by the legislation by them. In addition, Zhaylyym kenesi will participate in work of a local representative body when hearing reports of local executive bodies on results of implementation of the plan for management and use of pastures, and also the annual plan for use of pasturable territories. The solution of the disputes concerning use of pastures is provided in powers of Council [9].

As developers of the project note, the new pasturable law has to change radically a situation in pasturable animal husbandry of the country and will allow regulating accurately relationship of the parties in a legal framework.

The effective state legal mechanism of providing the agrarian laws and other normative legal acts adopted at the state level, in our opinion, will promote effective development of livestock branch. For improvement of position of agricultural branch it is necessary to create effective system of the state control over the implementation of the state programs which are directly concerning development of livestock activity.

This monitoring system, in our opinion, has to include in itself not only the state supervision and check of execution of administrative decisions of the highest officials and bodies, but also public control in this sphere.

To end Lish wants to tell one, we made many affairs to strengthening of ours the state, and saw many problems on the way. However our strong state it was never bent over a problems and it is proud them I overcame. And now on the way to agro-industrial production our Head the state does everything that Kazakhstan would be prospering, in the economic market held the position and competed with other developing countries. Communications with it the food and animal husbandry will always be one of main criterion in which the state has to be engaged without ceasing.

References

1 Message of the President of the Republic of Kazakhstan – Leader of the Nation Nursultan Nazarbayev to the people Kazahstan «Strategy «Kazakhstan-2050» – a new policy established state» – Almaty: Jurist, 2013 – 44 p.

2 The program of cattle meat export potential of Kazakhstan for 2011-2020. / Www.primeminister.kz/

3 JSC «KazAgroInnovation». «Veterinary issues of beef cattle in Kazakhstan» – Journal «The agricultural sector», №1 (11), March 2012

4 Message of the President Nursultan Nazarbayev to people of Kazakhstan. «Kazakhstan's way – 2050: The overarching goal, common interests, common future» – Astana, Akorda, January 17, 2014 /www.akorda.kz.

5 «Development of export potential of cattle meat in 2011-2015», June 29, 2011 /www.primeminister.kz.

6 The program «Agribusiness 2020», January 15, 2013. / Www.primeminister.kz

7 The «Sybaga», February, 2011 /www.agrocredit.kz

8 A.A. Sultanov, General Director of «Kazakh Research Veterinary Institute», Doctor of Veterinary Science, Professor – «imported cattle – special attention» – Journal «The agricultural sector», №1 (11), March 2012

9 Asem Temiralieva. «And again pasture issue» – an agricultural magazine «AgroAlem» November 7, 2012.

Джангабулова А.К.

Правовые аспекты развития топливно-энергетического комплекса в Республике Казахстан

В данной статье дается общая характеристика действующим нормативным правовым актам в сфере топливно-энергетического комплекса в Республике Казахстан, направленных на решение проблем, связанных с энергоэффективностью и энергосбережением. Реализация целенаправленной государственной энергосберегающей политики обеспечит энергетическую безопасность нашей стране. Сущность данной политики заключается в устойчивом обеспечении населения и экономики страны энергоносителями, повышении эффективности использования топливно-энергетических ресурсов. Энергосбережение на сегодняшний день является весьма актуальной и многогранной проблемой. Так как энергоресурсы являются одним из основных источников жизнеобеспечения нашей экономики, необходим целенаправленный и комплексный подход в решении проблемы энергосбережения и энергоэффективности.

Ключевые слова: энергетика, энергоэффективность, энергосбережение, возобновляемые источники энергии, энергозатраты.

Dzhangabulova A.K.

Legal aspects of the development of the fuel and energy sector in the context of energy efficiency and conservation issues in the Republic of Kazakhstan

In this article, the author writes about the problem of general description to the operating normative legal acts in a sphere fuel – power complex in Republic of Kazakhstan, problems sent to the decision related to energy efficiency and energy-savings. The realization of targeted state energy conservation policy, ensure energy security of our country. The essence of this policy is to ensure a stable population and the economy with energy, more efficient use of energy resources. Energy saving today is a very topical and multifaceted problem. Since energy is one of the main sources of livelihood of our economy, needs a focused and integrated approach to solving the problem of energy conservation and energy efficiency.

Key words: energy, energy efficiency, energy-savings, proceeded in energy sources, energy consumptions.

Джангабулова А.К.

Қазақстан Республикасының энергия үнемдеу және энергия тиімділігін арттыру саласындағы құқықтық аспектісі

Бұл мақалада автор Қазақстан Республикасының энергия үнемдеу және энергия тиімділігін арттыру саласындағы нормативті құқықтық актілердің жалпы сипаттамасын келтіреді. «Энергия үнемдеу – 2020» бағдарламасы өнеркәсіпте және ТКШ саласында энергия тиімділігі және энергияны үнемдеу қағидаларын енгізуге бағытталған. Сонымен қатар, бағдарлама жоспары жергілікті атқарушы органдардың энергияны үнемдеу бағдарламасын жүзеге асыруын, энергия үнемдеуді насихаттау, энергия үнемдеу саласында кадрларды дайындау қарастырылады. Энергия үнемдеу саласында нормативті құқықтық актілер энергия тиімділігі және энергияны үнемдеу қағидаларын енгізуге бағытталған. Энергия үнемдеу мемлекеттің стратегиялық міндеттеріне жатады, сондықтан барлық шаруашылық салаларда және жалпы қоғам ішінде энергия тиімділігін арттыру қажет.

Түйін сөздер: энергия, энергия үнемдеу, энергия тиімділігін арттыру, жаңартылған энергия көздері, энергошығын.

© 2016 Al-Farabi Kazakh National University

УДК 349.6:502.173

Джангабулова А.К.

Казахский национальный университет имени аль-Фараби,
Республика Казахстан, г. Алматы
E-mail: zarya_82@mail.ru

ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ РАЗВИТИЯ ТОПЛИВНО-ЭНЕРГЕТИЧЕСКОГО КОМПЛЕКСА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Проблема энергосбережения в настоящее время охватывает все уровни экономики, поэтому внедрение в массы идеи энергосбережения с учетом правовых, экономических и экологических последствий требует решений задач теоретического и практического значений, путем расширения объема научной информации, углубленного ее анализа.

В различных секторах экономики индикатором повышения энергоэффективности могут выступать:

1) в секторе промышленности: уменьшение потребления энергетических ресурсов на единицу произведенной продукции;

2) в секторе жилищно-коммунального хозяйства: снижение потребления теплоэнергии на квадратный метр отапливаемого жилья; снижение потребления топлива на генерирующих установках (газ, мазут, уголь и пр.); снижение потребления электроэнергии на человека; снижение потерь в электро-, теплосетях;

3) в транспортном секторе: снижение потребления топлива пассажирским транспортом (авиатранспорт, железнодорожный транспорт, городской и междугородний пассажирский автотранспорт) на отношение человека на километр, а личного автотранспорта на отношение потребления топлива на километр [1, с. 27].

Учитывая, что мировое потребление энергии постоянно растет, мы считаем, что необходимо более детально рассмотреть роль и перспективы энергосбережения в решении данной проблемы. На сегодняшний день в нашей стране одним из решений энергетического кризиса является внедрение и применение альтернативных источников энергии. По мнению экспертов, 70% энергозатрат приходятся на заводы, оставшиеся 30% тратит население, тогда как в Европе доля энергоресурсов, потребляемых промышленностью, составляет 40%. Однако здесь необходимо учитывать тенденцию роста потребления энергозатрат с ростом экономики.

Несмотря на то, что Республика Казахстан относится к группе государств, обладающих стратегическими запасами углеводородов, а энергоемкость в Казахстане – самая высокая в мире, актуальным остается вопрос энергосбережения и энергоэффективности. В целях решения данных задач была разработана

Программа «Энергосбережение – 2020», где одними из основных приоритетов, являются модернизация и повышение энергоэффективности промышленности страны и масштабная пропаганда энергосбережения среди населения.

В целом необходимо отметить, что данная политика государственного регулирования и стимулирования вопросов энергосбережения и повышения энергоэффективности в Казахстане направлена на решение следующих задач:

1) создание нормативно-правовой базы;

2) утверждение региональных и отраслевых планов энергосбережения;

3) формирование и ведение Государственного энергетического реестра;

4) внедрение механизма технического регулирования;

5) подготовка специалистов и пропаганда энергосбережения;

6) развитие международного сотрудничества;

7) участие бизнеса в политике энергосбережения [1, с.27].

Также в контексте решения проблемы энергосбережения особое внимание необходимо уделить развитию проектов по возобновляемым источникам энергии.

При достижении массового производства возобновляемой энергии по доступным ценам будет иметь следующие благоприятные эффекты:

1) устойчивый сбыт по доступным и стабильным ценам;

2) благоприятный эффект для социального и экономического развития страны;

3) генерация устойчивой прибыли;

4) создание новых рабочих мест и отраслей промышленности;

5) сохранение чистоты окружающей среды;

6) сохранение невозобновляемых источников энергии для нужд будущих поколений [2, с. 1].

Огромные запасы углеводородного сырья помогли Республике выстроить энергетическую политику как основу для преодоления кризиса и проведения экономических реформ. Эта отрасль превратилась из централизованной и государственной в рыночную, что усилило ее привлекательность для инвестиций и способствовало выведению Казахстана по запасам углеводородного сырья в лидеры не только среди стран Содружества, но и среди таких крупнейших нефтедобывающих стран, как Норвегия, Мексика и Венесуэла. На территории страны представлены практически все крупнейшие компании мирового углеводородного бизнеса [3, с. 1].

Для создания условий для снижения энергоемкости ВВП Республики Казахстан и повышения энергоэффективности в Программе «Энергосбережение – 2020» озвучены следующие задачи:

1. Модернизация и повышение энергоэффективности промышленности страны;

2. Снижение уровня потерь в энерго- и теплосетях;

3. Масштабная пропаганда энергосбережения среди населения;

4. Разработка и внедрение механизмов, стимулирующих энергосбережение и повышение энергоэффективности;

5. Формирование механизмов стимулирования деятельности энергосервисных компаний;

6. Подготовка кадров в области энергосбережения и повышения энергоэффективности;

7. Снижение потребления топлива в транспортном секторе.

Наблюдаемая в последнее время тенденция по увеличению в нашей стране возобновляемых источников энергии (ВИЭ) предполагает разработку новой нормативно-правовой базы в области возобновляемых источников энергии, так как реализация данных проектов требует значительных инвестиций, для привлечения которых необходимо развивать новые финансово-правовые механизмы, учитывая темпы экономики в нашей стране.

Развитие возобновляемых источников энергии, являясь одним из значимых потенциалов зеленой экономики, требует разработки и применения инновационных технологий, соответствующих современной конкурентной среде, так как, наряду с преимуществами внедрения ВИЭ, существуют следующие проблемы, требующие своевременного и эффективного разрешения:

– недостаточная развитость инфраструктуры ЛЭП;

– недостаточная проработанность с точки зрения технологического и проектно-конструкторские опыта, связанная с недостатком профессиональных кадров в данной области;

– регуляторные и правовые риски, связанные с эксплуатацией и обслуживанием в условиях резко континентального климата;

– страховые риски, связанные с обеспечением гарантий сохранности капитала и соблюдения прав интеллектуальной собственности;

– экономические риски, связанные с вхождением на новые рынки сбыта;

– экологические риски, связанные с климатическими условиями.

Отмечая важность Программы ФИИР РК, инициированной Президентом Н.А. Назарбаевым, необходимо отметить, что Казахстан взял курс на индустриализацию страны, направленный на устойчивое и экономическое развитие, связанное с такими сферами промышленности, как возобновляемые источники энергии и инновационные технологии.

Как прогнозирует правительство РК, успешная реализация принятых законодательных мер существенно снизит энергоемкость ВВП на 10% к 2015 году, поэтому в целях исполнения поручения Главы государства по ежегодному снижению энергопотребления на 10% необходимо переходить к форсированному сценарию снижения энергопотребления с реализацией дополнительных мер по ускоренному достижения результата повышения энергоэффективности экономики [4, с. 29].

На сегодняшний день местные исполнительные органы всех областей и городов в рамках программы энергосбережения разработали и реализуют комплексные планы по энергосбережению в сферах ЖКХ, промышленности, подготовки кадров, транспорта. Реализация программ основана на государственной политике энергосбережения, и в последующем это позволит выработать перечень задач, связанных с энергетической безопасностью страны. В свою очередь, реализация проектов возобновляемых источников энергии (ВИЭ) способствует формированию основ «зеленой экономики». Поэтому в целях эффективного решения данной задачи политика энергосбережения должна охватить все регионы и сектора экономики.

Подытоживая вышеизложенное, необходимо отметить, что развитие и внедрение программ направленных на энергосбережение и энергоэффективность способствует развитию производства электрической и тепловой энергии из экологически чистых и неисчерпаемых источников даровой энергии, в том числе и технологий ВИЭ. Так, одной из важных задач программы ФИИР Казахстана по развитию его «зеленой экономики» является повышение не сырьевого экспортного потенциала Казахстана [2, с. 10].

Литература

1 Программа «Энергосбережение – 2020», №904 от: 04.09.2013г. http://lighting.eep.kz/upload/law3.pdf

2 www.strategy2050.kz/page/2014/

3 Кенчинбаев Р.Р. Топливно-энергетический потенциал Республики Казахстан и его экспортные возможности // Вестник КазНУ. – №1. – 2011.

4 Государственная программа по форсированному индустриально-инновационному развитию Республики Казахстан на 2010-2014 годы. http://adilet.zan.kz/rus/docs/U100000958

References

1 Programma «Jenergosberezhenie – 2020», №904 ot: 04.09.2013g. http://lighting.eep.kz/upload/law3.pdf

2 www.strategy2050.kz/page/2014/

3 Kenchinbaev R.R. Toplivno-jenergeticheskij potencial Respubliki Kazahstan i ego jeksportnye vozmozhnosti //Vestnik KazNU. – №1. – 2011.

4 Gosudarstvennaja programma po forsirovannomu industrial'no-innovacionnomu razvitiju Respubliki Kazahstan na 2010-2014 gody. http://adilet.zan.kz/rus/docs/U100000958

Ережепқызы Р.

Вопросы доступа к информации, участия общественности в принятии решений и доступа к правосудию

В данной статье автором рассмотрены источники получения экологической информации. Вопросы доступа к информации, участия общественности в принятии решений и доступа к правосудию гарантированы Конституцией Республики Казахстан. Реализация конституционного права на получение, хранение и распространение экологической информации зависит от эффективности сбора и предоставления последней.

Ключевые слова: закон, право, доступ к экологической информации, общественность, охрана окружающей среды.

Erezherqyzy R.

Questions of access to information, public participation in decision-making and access to justice

In this paper, the author discussed the sources of environmental information. Access to information, public participation in decision-making and access to justice is guaranteed by the Constitution of the Republic of Kazakhstan. The implementation of the constitutional right to receive, store and disseminate environmental information depends on the efficiency of collection and delivery of the latter.

Key words: laws, regulations, access to environmental information, public, and environmental protection.

Ережепқызы Р.

Ақпаратқа қолжетімділік мәселелері, қоғамның шешім қабылдауға қатысуы мен әділеттілікке қолжетімділігі

Мақалада экологиялық ақпараттарды алу көздері қаралған. Ақпараттарға қолжетімділік мәселелері, қоғамның шешім қабылдауға қатысуы мен әділеттілікке қолжетімділігі Қазақстан Республикасының Конституциясымен кепілденген. Экологиялық ақпараттарды алу, сақтау және тарату Конституциялық құқығын жүзеге асыру оны жинау мен ұсыну тиімділігіне байланысты.

Түйін сөздер: заң, құқық, экологиялық ақпаратқа қолжеткізу, қоғам, қоршаған ортаны қорғау.

© 2016 Al-Farabi Kazakh National University

УДК 349.6

Ережепқызы Р.

Казахский национальный университет имени аль-Фараби,
Республика Казахстан, г. Алматы
E-mail: rose0979@mail.ru

ВОПРОСЫ ДОСТУПА К ИНФОРМАЦИИ, УЧАСТИЯ ОБЩЕСТВЕННОСТИ В ПРИНЯТИИ РЕШЕНИЙ И ДОСТУПА К ПРАВОСУДИЮ

В Конституции РК определено ст. 18 ч. 3: «Государственные органы, общественные объединения, должностные лица и средства массовой информации обязаны обеспечить каждому гражданину возможность ознакомиться с затрагивающими его права и интересы документами, решениями и источниками информации» [1]. Предоставление информации органов государственной власти основывается на принципах публичности деятельности чиновников. Гражданин имеет право доступа к информации «... о состоянии окружающей среды или о факторах окружающей среды, которые могут оказывать влияние на окружающую среду, обладает правом доступа к информации об экологической безопасности товаров, о деятельности коммунальных служб, о факторах, влияющих на здоровье населения» [2, с. 47].

Реализация конституционного права на получение, хранение и распространение экологической информации зависит от эффективности сбора и предоставления последней. Источники экологической информации в области охраны окружающей среды и использования природных ресурсов различны, в связи с тем, что она собирается и возникает на основании большого количества данных и сведений, которые получают посредством сбора в ходе научно-исследовательской или законотворческой деятельности, при составлении докладов и отчетов, также формируются из различных сведений, получаемых в результате проведения целого ряда процедур: проведения мониторинга окружающей среды, ведения государственных кадастров природных ресурсов, и по итогам контрольно-ревизионных мероприятий в данной области.

Формированием экологической информации в области охраны окружающей среды и использования природных ресурсов занимаются многочисленные и разнообразные организации. К ним относятся представительные, исполнительные органы власти РК посредством издания или принятия программ, планов, нормативных актов, проектов. Это уполномоченные органы, отделы соответствующих министерств, агентства, ведомства, представляющие собой сложную организационную систему, объединяющую множество различных учреждений, подразделений, лабораторий, научных институтов, информационных центров.

В процесс их деятельности входят сбор, учет, наблюдения за состоянием окружающей среды и использованием природных ресурсов, а также за факторами воздействия на окружающую среду. Такими факторами, прежде всего, являются загрязнители – хозяйствующие, промышленные, сельскохозяйственные и коммунальные предприятия, добывающие, перерабатывающие, пользователи природных ресурсов, а также различные естественные или происходящие под воздействием природные явления, которые оказывают влияние на окружающую среду.

Кроме того, сбором и анализом экологической информации занимаются многочисленные по роду деятельности научно-исследовательские организации – центры, институты, станции, которые обязаны в той или иной степени изучать и получать информацию о состояния компонентов окружающей среды, атмосферного воздуха, воды, подземных и наземных почв, животного и растительного мира, климата и т.д.

Общественные экологические организации, коммерческие организации, проектные организации, международные организации, координирующие деятельность по охране окружающей среды как потребители экологической информации, также осуществляют сбор, учет, анализ, располагая и владея сведениями, также могут служить источником информации в области охраны окружающей среды и использования природных ресурсов.

Все перечисленные выше юридические лица могут рассматриваться в качестве отдельных источников информации. Таким образом, информация в области охраны окружающей среды и использования природных ресурсов, относящаяся к одним и тем же объектам, накапливается в различных организациях, может существенно отличатся по характеру, объему и специфическим сведениям.

В научной литературе отсутствует однозначное определение понятия «источник экологической информации».

По мнению, А.С. Попова, «источники экологической информации должны отвечать двум критериям и пониматься:

– во-первых, как деятельность, в ходе которой осуществляется поиск, сбор, обработка, накопление, хранение информации и формирование информационных ресурсов;

– во-вторых, как результат указанной деятельности, т.е. сами информационные ресурсы и системы» [3].

Некоторые ученые в своих работах придерживаются мнения, что вместо термина «источник» правомерно использовать термин «носитель» информации.

На наш взгляд, термин «источник» шире, охватывает объем и виды предоставления и получения информации, а термин «носитель» лишь указывает его форму.

Например, В.И. Кутузов, А.А. Попов, считают, что «в отношении экологической информации, нам представляется наиболее правомерным использование термина «носитель», а не «источник». Итак, исходя из вышеизложенного, к носителям экологической информации следует отнести:

– нормативно-правовые акты, полностью или частично имеющие экологическое содержание;

– кадастры природных ресурсов, экологически важных объектов и веществ, образующихся в результате производства или потребления;

– данные экологического мониторинга;

– материалы государственного статистического учёта и учёта природных ресурсов (экологического учёта);

– регистры и реестры веществ, объектов и сооружений, имеющих экологическую значимость;

– экологические стандарты для предприятий [3, с. 32-33].

М.М. Бринчук подчеркивает, что всякая деятельность, осуществляемая в рамках права окружающей среды, сопровождается накоплением экологической информации. Одновременно автор выделяет ряд специфических источников, разделяя их на четыре группы:

1) нормативная информация об экологическом аудите и охране окружающей природной среды;

2) экологическая информация об объекте аудита;

3) информация о состоянии компонентов окружающей природной среды, находящихся в зоне возможного влияния аудируемого объекта;

4) информация, получаемая с сайтов компетентных на то органов [4].

К.В. Волков предлагает «разделить все источники экологической информации на следующие основные группы по признаку осуществляемой деятельности:

– информация регулярных наблюдений за состоянием окружающей среды (мониторинг текущего и общего состояния среды, ее отдельных сред и компонентов);

– экологическая информация по результатам контрольных экологических мероприятий (государственный, ведомственный и производственный контроль);

– законодательная и нормативная информация (тексты законов и подзаконных актов всех уровней);

– сводная экологическая информация, состоящая из государственного доклада, а также данные государственных кадастров, балансов и баз данных; сводные информационные сообщения (доклады и отчеты) любых организаций)» [5].

Ю.С. Шемшученко предлагает при определении задач экологического мониторинга исходить из назначения мониторинга быть источником объективной и максимально полной информации о состоянии окружающей среды [6].

В.В. Гучков определяет экологический мониторинг как начальную стадию системного преобразования информации о процессах, протекающих в окружающей среде. К систематизированным источникам сбора экологической информации автор относит государственные кадастры природных ресурсов и др. [7].

В общем смысле под источником информации понимается любая система, вырабатывающая сообщение или содержащая информацию, предназначенную для ее передачи [3].

Если исходить из данной точки зрения, то под такими системами, содержащими или вырабатывающими экологическую информацию, можно понимать Единую информационную систему Единой государственной системы мониторинга окружающей среды и природных ресурсов, Единую систему государственных кадастров природных ресурсов Республики Казахстан, Государственный фонд экологической информации. Указанные виды источников экологической информации могут рассматриваться как приоритетные, но не единственные.

Мониторинг окружающей среды и природных ресурсов – комплексная система наблюдений за состоянием окружающей среды, природных ресурсов в целях оценки, прогноза и контроля изменений их состояния под воздействием природных и антропогенных факторов [8].

Все данные мониторинга передаются в единую информационную систему, которая является многоцелевой информационной системой, включающей наблюдение за состоянием окружающей среды и природных ресурсов, а также анализ данных об их фактическом состоянии для принятия управленческих и хозяйственных решений в целях обеспечения экологической безопасности, охраны, воспроизводства и рационального использования природных ресурсов, а также санитарно-эпидемиологического благополучия населения [8].

Единая информационная система Единой государственной системы мониторинга окружающей среды и природных ресурсов является основным источником экологической информации, необходимой для проведения оценки состояния среды проживания человека, природных комплексов и объектов, а также служат основой для установления приоритетов при разработке стратегических документов по регулированию вопросов охраны окружающей среды и рационального использования природных ресурсов. Данные мониторинга позволяют на локальном уровне планировать и разрабатывать мероприятия по снижению антропогенной нагрузки на объекты окружающей среды. В целом же, система Единой государственной системы мониторинга окружающей среды и природных ресурсов направлена на оздоровления окружающей среды, получение информации для обеспечения экологической безопасности страны и создание информационной базы для реализации аргументированной системы государственного контроля в области охраны окружающей среды. Обмен информацией в рамках Единой государственной системы мониторинга окружающей среды и природных ресурсов осуществляется на безвозмездной основе в соответствии с перечнями, формами и сроками, утвержденными уполномоченным органом в области охраны окружающей среды по согласованию со специально уполномоченными государственными органами, осуществляющими мониторинг соответствующих видов природных ресурсов [8].

Национальный Орхусский центр Республики Казахстан создан в июне 2009 года на базе Республиканского государственного предприятия «Информационно-аналитический центр охраны окружающей среды» в целях реализации Орхусской конвенции. Этот центр является связующим звеном между государственными органами и гражданским обществом. В настоящее время в Республике Казахстан созданы и функционируют 14 Орхусских центров, веб-порталы Орхусских центров, являются источниками большого объема экологической информации [9].

В настоящее время наблюдается высокая, «почти наркотическая зависимость людей от средств массовой информации (особенно от телевидения и в последние десятилетия – от виртуального мира компьютерных сетей). СМИ заполняют временной, интеллектуальный и эмоциональный вакуум людей, избавляя их от труда заполнять его своими усилиями» [10]. Таким образом, экологические объединения до-

носят экологическую информацию до общества посредством средств массовой информации. В структуре средств массовой информации экологической направленности доминируют периодические печатные издания [11]. Экологические периодические печатные издания предназначены для широкого круга читателей. В основном они рассылаются по библиотекам различных областей Казахстана, а также доставляются физическим и юридическим лицам по подписке. Наиболее популярные периодические печатные издания экологической направленности имеются в свободной продаже, а также доступны через сеть Интернет, где содержится не только последний номер издания, но и архивы за последние несколько лет.

В большей части это, конечно, центральные журналы и газеты, назовем некоторые из них: «Зеленый мир», «Экология и право», «Природа», «Экология и жизнь», «Экологическое образование: до школы, в школе и вне школы», «Нефть и газ Казахстана», «Промышленный Казахстан», «Терра Жер-аа», «Млодеый вестни», «Злено сердце», «Гро XXI века», «Ощи ведения СОЗ», «Жасыл Жапырактар», и многие другие.

СМИ – основной источник информации для людей. Экологические материалы в СМИ призваны помочь гражданам реализовать свое право на знание о состоянии окружающей среды, гарантированное Конституцией РК и международными нормами. Интересы охраны окружающей среды и экологической безопасности Республики Казахстан неразрывно связаны с функционированием СМИ, являющихся одним из основных источников информирования общества и граждан, и выступающих в качестве «мощнейшей опоры» в деятельности «зеленого» движения и общественных экологических объединений (организаций) в стране [12]. Распространение экологической информации среди населения имеет большую просветительско-пропагандистскую значимость в решении вопросов обеспечения экологической безопасности.

Одним из характеристик экологической информации в области охраны окружающей среды и использования природных ресурсов является его официальный статус, выражается это посредством документирования или тем аргументом, что она должна исходить от уполномоченного государственного органа. Из этого следует, что экологическая информация может быть представлена в двух основных видах, основным критерием разделения является различный их правовой режим.

К нормативно закреплённым источникам экологической информации в области охраны окружающей среды и использования природных ресурсов следует отнести:

– нормативно-правовые акты, иные нормативные и правовые акты органов государственной власти и местного самоуправления, полностью или частично имеющие экологическое содержание;

– кадастры природных ресурсов, экологически важных объектов и веществ, образующихся в результате производства или потребления;

– данные экологического мониторинга;

– материалы государственного статистического учёта и учёта природных ресурсов (экологического учёта);

– экологические стандарты для предприятий.

К источникам экологической информации в области охраны окружающей среды и использования природных ресурсов, не имеющим нормативного закрепления, относятся:

– материалы общественных экологических организаций;

– публикации СМИ (информационная продукция);

– специализированное экологическое образование – СМИ и специализированное экологическое образование, являясь источниками экологической информации, обладают при этом определённой спецификой [3];

– Ежегодный Национальный доклад о состоянии окружающей природной среды в Республике Казахстан, ежегодные статистические сборники.

К не имеющим нормативного закрепления источникам экологической информации в области охраны окружающей среды и использования природных ресурсов, относится та информация, которая исходит от граждан, должностных лиц органов власти, юридических лиц, общественных объединений, не являющихся информационными ресурсами.

Таким образом, информация в области охраны окружающей среды и использования природных ресурсов представляет собой результат, проведенный путем полученных вследствие административных мероприятий и информационного взаимодействия различных уполномоченных структур, также продукт научной деятельности и общественных организаций.

Литература

1 Конституция Республика Казахстан. от 30 августа 1995 г. // Информационно-правовая система «Әділет».
2 Экология. Юридический энциклопедический словарь / под ред. проф. С.А. Боголюбова. – М.: НОРМА, 2000. – 144 с.
3 Попов А.А. Правовое регулирование экологической информации: дис. ... док. юрид. наук: 12.00.06. – М.: Институт законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве РФ, 2005. – 189 с.
4 Бринчук М.М. Экологическое право: учеб. – М.: Юристъ, 2003. – 670 с.
5 Волков К.В. Правовое регулирование доступа к экологической информации (сравнительно-правовой анализ): дис. ... док. юрид. наук: 12.00.06. – М.: Российская Академия Наук; Институт государства и права, 2009. – 205 с.
6 Шемшученко Ю.С. Комплексная экологическая экспертиза и мониторинг окружающей среды // Советское государство и право. – 1978. – № 10. – С. 91-97.
7 Экологическое право: учеб. для вузов / под ред. В.В. Курочкиной, В.В. Гучкова. – Изд. 2-е, перер. и доп. – М.: Закон и право, 2004. – 367 с.
8 Экологический Кодекс Республика Казахстан. от 9 января 2007 г. № 212 // Информационно-правовая система «Әділет».
9 Орхусский центр // http://www.aarhus.kz.
10 Кечекьян С.Ф. Правоотношения в социалистическом обществе. – М.: АН СССР, 1958. – 221 с.
11 База данных юридических лиц // http://www.adilet.gov.kz.
12 Закон «О защите прав потребителей» от 4 мая 2010 года № 274-IV // Информационно-правовая система «Әділет».

References

1 Konstitucija Respublika Kazahstan. ot 30 avgusta 1995 g. // Informacionno-pravovaja sistema «Ədilet».
2 Jekologija. Juridicheskij jenciklopedicheskij slovar' / pod red. prof. S.A. Bogoljubova. – M.: NORMA, 2000. – 144 s.
3 Popov A.A. Pravovoe regulirovanie jekologicheskoj informacii: dis. ... dok. jurid. nauk: 12.00.06. – M.: Institut zakonodatel'stva i sravnitel'nogo pravovedenija pri Pravitel'stve RF, 2005. – 189 s.
4 Brinchuk M.M. Jekologicheskoe pravo: ucheb. – M.: Jurist#, 2003. – 670 s.
5 Volkov K.V. Pravovoe regulirovanie dostupa k jekologicheskoj informacii (sravnitel'no-pravovoj analiz): dis. ... dok. jurid. nauk: 12.00.06. – M.: Rossijskaja Akademija Nauk; Institut gosudarstva i prava, 2009. – 205 s.
6 Shemshuchenko Ju.S. Kompleksnaja jekologicheskaja jekspertiza i monitoring okruzhajushhej sredy // Sovetskoe gosudarstvo i pravo. – 1978. – № 10. – S. 91-97.
7 Jekologicheskoe pravo: ucheb. dlja vuzov / pod red. V.V. Kurochkinoj, V.V. Guchkova. – Izd. 2-e, perer. i dop. – M.: Zakon i pravo, 2004. – 367s.
8 Jekologicheskij Kodeks Respublika Kazahstan. ot 9 janvarja 2007 g. № 212 // Informacionno-pravovaja sistema «Ədilet».
9 Orhusskij centr // http://www.aarhus.kz.
10 Kechek'jan S.F. Pravootnoshenija v socialisticheskom obshhestve. – M.: AN SSSR, 1958. – 221 s.
11 Baza dannyh juridicheskih lic // http://www.adilet.gov.kz.
12 Zakon «O zashhite prav potrebitelej» ot 4 maja 2010 goda № 274-IV // Informacionno-pravovaja sistema «Ədilet».

Уалиева З., Байдельдинов Д.Л.

Некоторые вопросы развития законодательства Республики Казахстан о недропользовании

В данной статье авторы рассмотрели этапы развития законодательства о недрах в период новейшей истории независимого Казахстана. С момента появления первых нормативных правовых актов независимого Казахстана, регулирующих отношения в сфере недропользования, и до настоящего времени законодательство претерпело огромное количество изменений, как концептуальных, так и менее значительных.

Ключевые слова: закон, недропользование, государство, охрана недр.

Ualieva Z., Bajdel'dinov D.L.

Some questions about the development of subsoil use legislation of the Republic of Kazakhstan

In this article, the authors reviewed the stages of development of the law on mineral resources in the period of the modern history of independent Kazakhstan. Since the first of normative legal acts of independent Kazakhstan, regulating relations in the sphere of subsoil use, and up to date in the legislation has undergone a huge number of changes, both conceptual and less significant.

Key words: law, use of mineral resources, the state, protection of subsoil.

Уалиева З., Байдельдинов Д.Л.

Қазақстан Республикасының жер қойнауын пайдалану туралы заңнаманың дамуы туралы кейбір сұрақтары

Бұл мақалада авторлар тәуелсіз Қазақстанның қазіргі заманғы тарихындағы жер қойнауының заңнамасының даму кезеңдерін қарастырылған. Тәуелсіз Қазақстанның жер қойнауын пайдалану саласындағы қатынастарды реттейтін, нормативтік құқықтық актілерінің алғашқы сәтінен бастап, сондай-ақ осы күнге дейін осы саладағы заңнамада көптеген тұжырымдамалық және маңызды емес өзгерістер мен енгізулер талданады.

Түйін сөздер: заң, жер қойнауы, мемлекет, жер қойнауын қорғау.

© 2016 Al-Farabi Kazakh National University

УДК 349:622

***Уалиева З., Байдельдинов Д.Л.**

Казахский национальный университет имени аль-Фараби,
Республика Казахстан, г. Алматы
*E-mail: zarina981@gmail.com

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ РАЗВИТИЯ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН О НЕДРОПОЛЬЗОВАНИИ

Республика Казахстан является динамично развивающимся государством. Вопрос о рациональном и комплексном использовании недр и их охране приобретает особую актуальность после получения независимости Республики Казахстан и перехода к рыночным преобразованием и реформам. Существенное влияние на экономическое развитие республики оказывает тот факт, что Казахстан обладает большим количеством полезных ископаемых.

«Важнейшая приоритетная задача – принятие изменений в закон о недрах и недропользовании. В нем следует кардинально упростить системы предоставления прав на разведку, защититься от практики непродуманной спекуляции месторождениями», – сказал Н. Назарбаев в сентябре 2013 года, выступая на открытии третьей сессии пятого созыва парламента на совместном заседании.

Рассмотрим этапы развития законодательства в данной сфере. Процесс формирования законодательства в сфере недропользования до сегодняшнего дня активно продолжается как путем принятия новых нормативных правовых актов, так и путем изменения старых. Эта система начала формироваться с момента приобретения Республикой Казахстан в 1991 году государственной независимости, когда наряду с развитием общегражданского законодательства достаточно активно развивалось законодательство о недропользовании вообще, а также специальное законодательство о нефти и золоте [1].

В Казахстане на тот период формируется система нового экономического законодательства, включая земельное, банковское, корпоративное, валютное, законодательство об иностранных инвестициях и т.д., создающая правовой режим для недропользования в целом. Потребность в новом законодательстве об охране недр и их использовании была вызвана притоком иностранных инвестиции и увеличением доли сырье добывающей промышленности Республики.

25 октября 1990 г. – день принятия Верховным Советом Казахской ССР Декларации «О государственном суверенитете Казахской ССР» [2], – именно с этого документа, начинается собственно конституционная история независимого Казахстана. В ст. 9, ст. 11. Декларации о государственном

суверенитете Казахской ССР закреплено то, что недра являются исключительной собственностью Казахстана, самостоятельно определяет порядок защиты окружающей среды и использование недр в Республике Казахстан.

Так, в соответствии с Законом Казахской Советской Социалистической Республики от 18 июня 1991 года «Об охране окружающей природной среды в Казахской ССР» [3] (с изменениями, внесенными в соответствии с Указом Президента РК от 31 июля 1995 года № 2392, Указом Президента РК от 5 октября 1995 года № 2488, Законом РК от 11 июля 1997 года № 154-1) (утратил силу) [4]. В соответствий со ст. 3, Земля и ее недра, леса, воды, растительный и животный мир, а также другие природные ресурсы являются исключительной собственностью Казахской ССР, составляя материальную основу ее суверенитета [4].

Позже, согласно редакции статьи 1 Закона РК «Об охране окружающей среды» от 15 июля 1997 года № 160 (утратил силу) признали землю и ее недра, воды, растительный и животный мир, другие природные ресурсы государственной собственностью [5].

Конституция Республики Казахстан 1993 года (утратила силу в связи с принятием новой Конституции 30 августа 1995 г.) рассматривает недра как объект исключительной государственной собственности.

Принятая же на республиканском референдуме Конституция Республика Казахстан 1995 года закрепила, что природные ресурсы находятся в государственной собственности [6]. Изменение «исключительная собственность государства» не повлияло на законодательство в области охраны недр. В силу того, что недра можно только использовать на основе разрешения либо определенного порядка на разрешение недропользования через лицензию, контракт, и т. д. [7].

Хотим отметить, что режим недропользования в Казахстане на тот период был ориентирован на привлечение инвесторов. Одним из первых казахстанских законов в сфере недропользования был Кодекс о недрах и переработке минерального сырья от 30 мая 1992 года (далее – Кодекс о недрах) [8]. Кодекс сыграл большую роль в развитии горнодобывающей отрасли экономики Казахстана, так как заложил правовую основу недропользования в Республике Казахстан.

Одним из больших законодательных достижений того времени стало принятие в 1995 году Закона Республики Казахстан от 28 июня 1995 года № 2350 «О нефти» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 30.06.2010 г.) (утратил силу). Принятие данного закона, а затем в 1996 году 27 января Указа Президента Республики Казахстан, имеющего силу Закона «О недрах и недропользовании». Закон «О недрах и недропользовании» на тот период был значимым законодательным достижением, так как имеющиеся законодательные акты, регулирующие отношение по использованию и охране недр, зачастую носили декларативный характер, не уделяя должного внимания проблемам в области охраны недр. В этих условиях была острая необходимость принятия нового нормативного акта, посвященного недрам, что и предопределило принятия Указа. С принятием Указа о недрах был отменен «Кодекс о недрах и переработке минирального сырья», принятый 30 мая 1992 года [9].

В развитие этих законов Правительством за короткий период был принят ряд Постановлений. Однако многие из принятых Постановлений были недостаточно проработаны – толкование отдельных их положений (в том числе государственными органами) периодически доставляли недропользователям немало проблем: иногда постановления технически не соответствавали Законам «О недрах и недропользовании» и «О нефти», или, что еще хуже, их нормы блокируют некоторые позитивные положения Законов.

Тот же период Казахстан присоединяется к ряду международных экономических конвенций, включая Договор к Энергетической Хартии [11].

Дальнейшие значительные изменения Закона «О недрах» и Закона «О нефти» были в августе 1999 года [12].

«Самым важным новшеством Закона 1999 года являлся переход от лицензионно-контрактной системы предоставления прав недропользования к контрактной, что позволило не только упростить процесс получения и дальнейшего осуществления права недропользования на базе контракта на недропользование, но и сфокусироваться на договорной природе последнего.

Практика показала, что важнейшие вопросы в сфере недропользования оставались полностью или существенно неурегулированными, что и было так или иначе сделано Законом 1999 г. (например, внесены регуляции в части охраны окружающей среды и разработки ресурсов на море). Кроме того, два базовых закона были в большей степени взаимно согласованы.

Изменения 1999 года ознаменовали начало процесса ужесточения правового режима недропользования, который продолжался до декабря 2014 года. Так, например, было установлено общее правило для получения права недропользования на основании результатов конкурса и сделаны лишь некоторые исключения из этого общего правила; дано определение Национальной компании и установлено ее привилегированное положение; введены более жесткие требования в отношении приобретения товаров, работ и услуг у местных производителей и правило об их приобретении на основании проведения конкурса и т.д.

Внесенные новшества нашли свое отражение в обновленных версиях многих подзаконных нормативных правовых актов, касающихся конкретных аспектов недропользования» [13].

24 июня 2010 года был принят новый Закон Республики Казахстан № 291-IV «О недрах и недропользовании» [14].

Данный «Закон 2010 года во многом воспринял положения, содержавшиеся в предшествующих ему законодательных актах, наиболее важным из которых является сохранение контрактной системы недропользования. Принятие этого Закона не изменило курса на установление режима дозволенного вмешательства государства в хозяйственную деятельность компаний-недропользователей и их субподрядчиков, усиление государственного контроля и установление режима, который условно можно назвать «режимом отсутствия защиты и поддержки инвестиций в нефтяную и горнодобывающую отрасли Казахстана». «Этому же способствовали положения и других законодательных актов, наиболее ярко – экологического и налогового» [13].

Среди юристов Казахстана существуют различные подходы к периодизации развития казахстанского законодательства о недрах и многие из них считают, что следующим шагом для развития в данной сфере должно стать принятие Кодекса о недрах и недропользовании.

«В настоящее время в Казахстане рассматривается вопрос о возможности принятия Кодекса «О недрах и недропользовании» (далее – Кодекс). Подготовлена Концепция проекта Кодекса (далее – Концепция), к разработке которой привлекались эксперты Ассоциации «КазЭнерджи», Ассоциации юристов нефтегазовой отрасли Казахстана (KPLA), Ассоциации горнодобывающих и горно-металлургических предприятий (АГМП), сотрудники отраслевых министерств. На сегодняшний день в Информационной системе «Параграф» доступна Концепция, датированная июнем 2015 года, представленная Министерством по инвестициям и развитию РК.» [13].

Итак, на сегодняшний день в Казахстане сложилась определенная система законодательства о недропользовании, который характеризовался регулярными и частыми изменениями законодательства и общим ужесточением режима недропользования. Опыт накопленный за годы независимости в истории развития казахстанского законодательства о недропользовании показывает, что требуется кодификация законодательства в данной сфере, для обеспечения баланса интересов государства и инвесторов.

Литература

1 Правовое регулирование иностранных инвестиций в сфере недропользования //http://zangerlf.com/ru/publications/187?print=1

2 Декларация о государственном суверенитете Казахской Советской Социалистической Республики (Алма-Ата, 25 октября 1990 года) //Информационная система «ПАРАГРАФ», 2016.

3 Закон Казахской Советской Социалистической Республики от 18 июня 1991 года «Об охране окружающей природной среды в Казахской ССР» //Информационная система «ПАРАГРАФ», 2016.

4 Указом Президента РК от 31 июля 1995 года № 2392, Указом Президента РК от 5 октября 1995 года № 2488, Законом РК от 11 июля 1997 года № 154-1)(утратил силу) //Информационная система «ПАРАГРАФ», 2016.

5 Закона РК «Об охране окружающей среды» от 15 июля 1997 года № 160(утратил силу) /Информационная система «ПАРАГРАФ», 2016.

6 Конституция Республики Казахстан (принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года) //Информационная система «ПАРАГРАФ», 2016.

7 Ахмеджанова Г.Б. Право и охрана в Республике Казахстан. – Алматы, 1996. – С. 54.

8 Кодекс Республики Казахстан от 30 мая 1992 года № 1367а-XII «О недрах и переработке минерального сырья» // Информационная система «ПАРАГРАФ», 2016.

9 О недрах и недропользовании, Указ Президента Республики Казахстан от 27 января 1996 г. N 2828 имеющий силу Закона //Информационная система «ПАРАГРАФ», 2016.

10 Ченцова О.И. Законодательство Казахстана о недропользовании: текущий статус, перспективы развития и проблемы законотворчества (взгляд практикующего юриста) // Юрист. – 2003.

11 Указ Президента Республики Казахстан «О ратификации Договора к Энергетической Хартии и Протокола к Энергетической Хартии по вопросам энергетической эффективности и соответствующим экологическим аспектам» от 18 октября 1995 года. // Информационная система «ПАРАГРАФ», 2016.

12 Закон Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам недропользования и проведения нефтяных операций в Республики Казахстан», принятый 11 августа и введенный в действие с момента официального опубликования 1 сентября 1999 года, далее – Закон «О внесении изменений», или Закон 1999 года // Информационная система «ПАРАГРАФ», 2016.

13 Ченцова О., Брайнина Н., Законодательство о недрах и недропользовании: история вопроса и новая концепция // Журнал «Petroleum», 2015. – №4. – С. 60-67. – №5. – С. 74-81.

14 Закон Республики Казахстан № 291-IV «О недрах и недропользовании» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 25.04.2016 г. //Информационная система «ПАРАГРАФ», 2016.

References

1 Pravovoe regulirovanie inostrannyh investicij v sfere nedropol'zovanija //http://zangerlf.com/ru/publications/187?print=1

2 Deklaracija o gosudarstvennom suverenitete Kazahskoj Sovetskoj Socialisticheskoj Respubliki (Alma-Ata, 25 oktjabrja 1990 goda) //Informacionnaja sistema «PARAGRAF», 2016.

3 Zakon Kazahskoj Sovetskoj Socialisticheskoj Respubliki ot 18 ijunja 1991 goda «Ob ohrane okruzhajushhej prirodnoj sredy v Kazahskoj SSR» //Informacionnaja sistema «PARAGRAF», 2016.

4 Ukazom Prezidenta RK ot 31 ijulja 1995 goda № 2392, Ukazom Prezidenta RK ot 5 oktjabrja 1995 goda № 2488, Zakonom RK ot 11 ijulja 1997 goda № 154-1)(utratil silu) //Informacionnaja sistema «PARAGRAF», 2016.

5 Zakona RK «Ob ohrane okruzhajushhej sredy» ot 15 ijulja 1997 goda № 160(utratil silu) /Informacionnaja sistema «PARAGRAF», 2016.

6 Konstitucija Respubliki Kazahstan (prinjata na respublikanskom referendume 30 avgusta 1995 goda) //Informacionnaja sistema «PARAGRAF», 2016.

7 Ahmedzhanova G.B. Pravo i ohrana v Respublike Kazahstan. – Almaty, 1996. – S. 54.

8 Kodeks Respubliki Kazahstan ot 30 maja 1992 goda № 1367a-XII «O nedrah i pererabotke mineral'nogo syr'ja» //Informacionnaja sistema «PARAGRAF», 2016.

9 O nedrah i nedropol'zovanii, Ukaz Prezidenta Respubliki Kazahstan ot 27 janvarja 1996 g. N 2828 imejushhij silu Zakona //Informacionnaja sistema «PARAGRAF», 2016.

10 Chencova O.I. Zakonodatel'stvo Kazahstana o nedropol'zovanii: tekushhij status, perspektivy razvitija i problemy zakonotvorchestva (vzgljad praktikujushhego jurista) // Jurist. – 2003.

11 Ukaz Prezidenta Respubliki Kazahstan «O ratifikacii Dogovora k Jenergeticheskoj Hartii i Protokola k Jenergeticheskoj Hartii po voprosam jenergeticheskoj jeffektivnosti i sootvetstvujushhim jekologicheskim aspektam» ot 18 oktjabrja 1995 goda. // Informacionnaja sistema «PARAGRAF», 2016.

12 Zakon Respubliki Kazahstan «O vnesenii izmenenij i dopolnenij v nekotorye zakonodatel'nye akty Respubliki Kazahstan po voprosam nedropol'zovanija i provedenija neftjanyh operacij v Respubliki Kazahstan», prinjatyj 11 avgusta i vvedennyj v dejstvie s momenta oficial'nogo opublikovanija 1 sentjabrja 1999 goda, dalee – Zakon «O vnesenii izmenenij», ili Zakon 1999 goda // Informacionnaja sistema «PARAGRAF», 2016.

13 Chencova O., Brajnina N., Zakonodatel'stvo o nedrah i nedropol'zovanii: istorija voprosa i novaja koncepcija // Zhurnal «Petroleum», 2015. – №4. – S. 60-67. – №5. – S. 74-81.

14 Zakon Respubliki Kazahstan № 291-IV «O nedrah i nedropol'zovanii» (s izmenenijami i dopolnenijami po sostojaniju na 25.04.2016 g. //Informacionnaja sistema «PARAGRAF», 2016.

Қазыбаева А.Б., Сериев Б.А.

Жер ресурстарын мемлекеттік қажеттіліктер үшін алып қою құқығы

Мақалада жерді мемлекеттік мұқтаждықтар үшін алып қою сұрақтарын жан-жақты қарастырып, өзіндік тұжырымдамалар жасалынды. Сондай-ақ, жерді мемлекеттік мұқтаждықтар үшін алып қою саласындағы объектілер мен субъектілердің арақатынасы қарастырылды. Жер құқығы қатынастары – жерге және жер учаскелеріне қатысты жер құқығының (заңнаманың) нормаларымен көзделген және реттелген іс жүзіндегі қоғамдық қатынастар. Жер құқығы қатынасы, бұл ең алдымен, жер құқығын реттеу механизмінің әрекет етуі. Жер құқығы қатынастарына қатысушы кез келген тұлға белгілі бір міндеттерді орындай отырып өз құқықтарын жүзеге асырады. Ол үшін тұлға өзінің құқықтық жағдайын немесе құқықтық мәртебесін білуі, яғни, жер туралы заңнаманың нормаларына «өз орнын» табуы тиіс (тұлға жер учаскесінің меншік иесі, жер пайдаланушы, жалға алушы, меншік құқығын, жер пайдалану құқығын алушы, жер учаскесін жалға беруші, орталық немесе жергілікті атқарушы органның өкілі және т.б. болуы мүмкін). Өз кезегінде, жер туралы заңнама жер құқық қатынастарының барлық элементтеріне немесе нормаларға ие болуы тиіс.

Түйін сөздер: жер, жер құқығы, жер құқығы қатынастары, жер учаскесі, мемлекеттік қажеттіліктер, объектілер, субъектілер.

Qazybaeva A.B., Seryev B.A.

Rights rip land for state needs

The article comprehensively addressed issues of land acquisition for public use and is made personal conclusion. At the same time, we studied the relationship of objects and subjects of relations in the sphere of land acquisition for public use.Land relations – relationship of land use and protection related to land management, securing land for individual subjects, exercise of the right of ownership and other land rights. Land relationship is, first action mechanism regulating land rights. Subjects of land relations – individuals and legal entities, as well as the States parties to land relations and therefore have rights and carry obligations in this relationship; Implementation of the subjects of land relations of their rights should not be harmful to the land as a natural resource and other objects of the environment as well as the rights and legitimate interests of others. Accordingly, in the land legislation should contain all the elements and rules of land relations.

Key words: earth, land low, land relations, stead, the state needs, objects, actors.

Казыбаева А.Б., Сериев Б.А.

Право изъятия земельных ресурсов для нужд государства

В статье всесторонне рассмотрены вопросы изъятия земель для государственных нужд и сделан личный вывод. Наряду с этим, изучена взаимосвязь объектов и субъектов отношений в сфере изъятия земель для государственных нужд. Земельные правоотношения – правоотношения по использованию и охране земли, связанные с управлением земельными ресурсами, закреплением земельных участков за отдельными субъектами, осуществлением права собственности и иных прав на землю. Земельные правоотношения – это, во-первых, действие механизма, регулирующего земельное право. Субъекты земельных правоотношений – физические и юридические лица, а также государства, являющиеся участниками земельных правоотношений и в силу этого имеющих права и несущих обязанности в данном правоотношении. Осуществление субъектами земельных отношений принадлежащих им прав не должно наносить вред земле как природному ресурсу и иным объектам окружающей среды, а также правам и законным интересам других лиц. Соответственно, в земельном законодательстве должны присутствовать все элементы и нормы земельного правоотношения.

Ключевые слова: земля, земельное право, земельное правоотношение, земельный участок, государтственные нужды, объекты, субъекты.

© 2016 Al-Farabi Kazakh National University

ӘОЖ 349.41.02; 332.2

Қазыбаева А.Б., Сериев Б.А.

І. Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті,
Қазақстан Республикасы, Талдықорған қ.
*E-mail: 777303093@mail.ru.

ЖЕР РЕСУРСТАРЫН МЕМЛЕКЕТТІК ҚАЖЕТТІЛІКТЕР ҮШІН АЛЫП ҚОЮ ҚҰҚЫҒЫ

Қазіргі кезде қоғамымызда орын алып отырған жер даулары-ның басым бөлігі қолданыстағы заңдардағы олқылықтан емес, сол жер заңдарында қарастырылған мәселелердің дұрыс орындалмауынан болып отыр. Сол себепті жер учаскесі мен-шік иелері мен жер пайдаланушылардың өздеріне тиесілі жер учаскесін мемлекет мұқтаждары үшін алып қою барысында меншік иесі немесе жер пайдаланушы ретінде ата заңымен кепілдік берілген өз құқықтарының толық қорғалуы жергілік-ті атқарушы органдар мен сот органдарының өз міндеттерін жүйелі түрде, заңға сәйкес жүзеге асыруына байланысты. Жер учаскелерін мемлекет мұқтаждары үшін алып қоюға байланыс-ты туындап отырған дау-дамайларға осы жерге орналастыру аясындағы заңдардың өрескел бұзылуы мен жергілікті атқару-шы органдардың заңдарға қайшы шешімдер қабылдауынан жә-не мұндай шешімдердің заңдылығын қадағалау тетіктерінің то-лық жетілмегені де жол беріп отыр.

Тақырыпты таңдап алуда басты назарға оның өзекті-лігі ғана емес, сонымен қатар жер учаскелерін мемлекет мұқтаждары үшін алып қоюдың меншік, тұрғын үй және басқа да қатынастарымен байланыстылығын ескере отырып, оны құқықтық реттеуде аталмыш құқық салалары нормаларының үйлесімдігі төңірегіндегі мәселелерді теориялық қырынан зерт-телу жағдайлары алынды. Уақыт өте жер учаскесін мемлекет мұқтаждары үшін алып қою үрдісінің қоғам өміріндегі маңызы мен белсенділігі оны басқа қырынан, яғни мүліктік-құқықтық қырынан қарастыруды қажет етіп отыр. Алайда, жер учаскесін мемлекет мұқтаждары үшін алып қоюдың мақсаты жер учаске-сін сатып алу ғана емес, сол жерді белгілі бір топтың мүддесі үшін емес, қоғам мүддесіне пайдалану, сонымен қатар, оны ите-руге қажетті құралдарды пайдалана отырып, ауыл шаруашылы-ғы өнімдерін өндіру және ұқсату саласында жүзеге асырылатын кәсіпкерлік қызметті дамыту болып табылады.

Жер құқығы қатынастары – жерге және жер учаскелеріне қатысты жер құқығының (заңнаманың) нормаларымен көз-делген және реттелген іс жүзіндегі қоғамдық қатынастар. Жер құқығы қатынасы, бұл ең алдымен, жер құқығын реттеу механизмінің әрекет етуі. Жер құқығы қатынастарына қатысу-шы кез келген тұлға белгілі бір міндеттерді орындай отырып

өз құқықтарын жүзеге асырады. Ол үшін тұлға өзінің құқықтық жағдайын немесе құқықтық мәртебесін білуі, яғни, жер туралы заңнаманың нормаларына «өз орнын» табуы тиіс (тұлға жер учаскесінің меншік иесі, жер пайдаланушы, жалға алушы, меншік құқығын, жер пайдалану құқығын алушы, жер учаскесін жалға беруші, орталық немесе жергілікті атқарушы органның өкілі және т.б. болуы мүмкін). Өз кезегінде, жер туралы заңнама жер құқық қатынастарының барлық элементтеріне немесе нормаларға ие болуы тиіс.

Қазақстан аумағының түсінігі Қазақстан Республикасының Конституциясында оның егемендігімен тығыз байланыста берілген. Конституцияның 2-бап 2-тармағында «Республика егемендігі барлық аумаққа таралады» деп көрсетілген. Қазақстан аумағының ұғымы Қазақстан Республикасы Конституциясында оның егемендігімен тығыз байланысты. Мемлекет аумағы мемлекет егеменді билік ұйымы ретінде өмір сүріп, әрекет ететін кеңістік шегін көрсетеді. Ол осы аумақтағы жоғарғы биліктің өзі, бірегей және тәуелсіз. Республиканың кеңістігін қамтитын жер, оның қойнауы, өсімдік пен жануарлар әлемі, басқа да табиғат байлықтары Қазақстанның көпшілік-құқықтық меншігінде болады [11].

Біздің пікіріміз бойынша, шетелдік субъектілермен жер қатынастарында жер тек қана құнарлы топырақ қабаты табиғи объект ретінде ғана емес, аумақ ретінде танылады. Сол себептен, жерді шетелдік субъектілерге беру барысындағы шектеулер осымен түсіндіріледі.

Жерді мемлекеттік игіліктер үшін алып қою саласындағы құқық қатынастары тұрғын үй қатынастарымен, азаматтық-құқықтық қатынастармен, әкімшілік-құқықтық қатынастармен тығыз байланысты. Еліміздің экономикасының дамуы инфрақұрылымдарды жетілдіруді, тұрғын үй құрылысын жандандыруды, автокөлік жолдарын кеңейтуді және қала құрылысын қолға алуды қажет етіп отыр. Көптеген мектептер мен балабақшалар құрылысы салынып, пайдалануға беріліп жатыр. Әрине, мұндай әлеуметтік-экономикалық маңызды объектілер құрылысын жүргізуде бірқатар қиындықтар да тудырып отырған – жер мәселесі. Аталған құрылыс нысандарын салу үшін мемлекет жерлерді меншік иелері мен жер пайдаланушылардан нарықтық бағамен сатып алуға мәжбүр болып отыр. Дегенмен, бұл салада жер учаскесі меншік иелері мен жер пайдаланушылардың құқықтары бұзылып, бұл мәселе даулы және өзекті сипатқа ие болып отырғаны тәжірибеде көрініс тауып келеді.

Жер ресурстары мен жер объектілеріне байланысты мәселелерді зерттеген Ә.Е. Еренов, Ә.С. Стамқұлов, Н.Б. Мұхитдинов, Ә.Е. Бектұрғанов, Д.Л. Байдельдинов, Ю.Г. Басин, И.В. Архипов, Б.Ж. Әбдірайымов, Л.Қ. Еркінбаева, Ж.Х. Қосанов, Е.Ш. Рахметов, А.Х. Хаджиев, С.Т. Культелеев, Ә. Ерали, Қ.Ж. Қуандықов, Е.Ш. Дүсіпов, Б.Р. Алимжанов, Г.Г. Нурахметова, Б.А. Жумадилов, Г.Т. Айгаринова және т.б. ғалымдарды атауға болады.

Атақты ғалым заңгер, Ә.Е. Бектұрғановтың пікірі бойынша [1], жер заңдарының қағидалары келесілер болуы керек дейді:

– жерді табиғат объектісі, Қазақстан Республикасы халқының өмірі мен тіршілігінің негізі ретінде сақтау және қорғау;

– жерде экологиялық қауіпсіздік шараларын сөзсіз іске асыру;

– жерлерді мақсатты және ұтымды пайдалану;

– ауылшаруашылық мақсатындағы жерлердің басымдығы;

– жерге, жердің жеке меншік иесіне және жер пайдаланушыларға зиян келтірмеу;

– ақылы жер пайдалану;

– жер нарығы тәртіптерін сақтау;

Ал Қазақстан Республикасы жер заңында көрініс тапқан қағидаларға байланысты, «жерді нысаналы пайдалану» және «жерді пайдалану мен қорғау жөніндегі іс шараларды мемлекеттік қолдау» қағидалары мазмұны мен іске асыру шаралары жағынан бір-бірінен алшақтығы жоқ. Жерді ұтымды пайдаланудың негізгі жолы оның мақсаттылығын белгілеп, жер пайдаланушыларға сол мақсатқа бөліп беру болып табылады. «Жерді пайдалану мен қорғау жөніндегі іс шараларды мемлекеттік қолдау» қағидасы жерлерді ұтымды пайдалануды қамтамасыз ететін шараларға жатқызуға болады. «Жердің жай күйі және оған қол жетімділік туралы ақпаратпен қамтамасыз ету» қағида қатарына жатпайды, себебі бұл жерді басқару органдарының міндеті болып табылады – деген болатын [2].

Жердің құқықтық қатынас объектісі ретінде жер тек қана экологиялық емес, сонымен қатар басқа да функцияларды атқарады.

Жер ерекше белгілерге ие.

Н.А. Сыроедовтың пікірі бойынша, жер қайта қалыптаспаушылық, орны толмастық және шектеушілік сияқты белгілермен сипатталады [3, 29].

Жер мәселесі адамның даму тарихында және әлеуметтік қарым-қатынастар жүйесінде ерекше орын алады, өйткені мұндай қатынастар адам өмірі мен оның шаруашылығына тікелей

байланысты. Жер – әртүрлі мағынада қарастыруға болатын уникалды қарым-қатынас объектісі. «Жер грунт, аймақ, қоршаған орта, территория, меншік объектісі т.б. мағыналарда қолданылады» [4]. Ең алдымен жерді қарым-қатынас объектісі ретінде қарастырайық. Бұл сұрақ эколог ғалымдармен зерттелген, атап айтқанда Г.В. Чубуков «жер» термині көпжақты екенін айтқан. «Жер» деп Жер шарын космос кеңістігінің бір бөлігі ретінде және әлемдік кеңістіктің бөлігі ретінде айтуға болады. Бұл жағдайда Жер халықаралық ғаламдық құқық объектісі ретінде орын алады. Жерді әуе қабатын, жер астын, ландшафтты, өсімдік және жануарлар әлемін қамтитын адамның тіршілік ету ортасы ретінде де қарастыруға болады. Бұл жағдайда жер экологиялық құқықтарды орнықтыру объектісі ретінде қарастырылуы мүмкін. Сонымен, жердің бізге қажетті мағынасы Қазақстан Республикасының құқығы таралатын жер қабатын, территорияны айтамыз [5].

Қазақстан Республикасының Жер Кодексінің 5-бабына сәйкес Қазақстан Республикасының жер заңдарының міндеттері: жер учаскесіне меншік құқығы мен жер пайдалану құқығы туындауының, өзгертілуі мен тоқтатылуының негіздерін, шарттары мен шектерін; жер учаскелерінің меншік иелері мен жер пайдаланушылардың құқықтары мен міндеттерін жүзеге асыру тәртібін белгілеу; жерді ұтымды пайдалану мен қорғауды, топырақ құнарлылығын ұдайы қалпына келтіріп отыруды, табиғи ортаны сақтау мен жақсартуды қамтамасыз ету мақсатында жер қатынастарын реттеу; шаруашылық жүргізудің барлық нысандарын тең құқықпен дамыту үшін жағдайлар жасау; жеке және заңды тұлғалар мен мемлекеттің жерге құқықтарын қорғау; жылжымайтын мүлік рыногын жасау мен дамыту; жер қатынастары саласында заңдылықты нығайту болып табылады [6].

Өнеркәсіп ұжымдарында көлік тасымалдау, құрылыста, елді мекенді орналастыруда операциялық базис ретінде қызмет атқарады. Бұл экономикалық функциялар жердегі табиғи территорияларды күзету ұжымдары мен ден сауықтыру мекемелері үшін де қызмет атқарады. Ауыл шаруашылығы мен орман өнеркәсібінде жер тек қана материалдық жағдай емес, сонымен қатар өнеркәсіпте белсенді фактор болып табылады. Ауыл шаруашылығы және орман дақылдарының өсуіне қажетті заттарды құрайтын жер қыртысының жоғарғы қабаты топырақ өзінің құнарлығымен алдыға шығуына мүмкіндік туғызады.

Ілгеріде көрсетілген мақсаттарға сәйкес, жер қатынастары заңи реттеу шеңберіне тартылады немесе осындай реттеудің нәтижесінде құқықтық қатынас болып қалыптасады.

Мәселен, А.Х. Хаджиевтың пікірі бойынша – жердің табиғи қасиеті өзге қоршаған табиғи орта объектілермен өзара байланыс жүйесінде басым орнын белгілейді. Орман, су, жануарлар дүниесі табиғат объектілері ретінде жермен байланыссыз өмір сүре алмайды. Тек қана жермен тығыз байланыста бола отырып, олар өздерінің өсіп-өну мүмкіндіктері мен ерекше қасиеттерін сақтайды және барлық табиғи кешендермен бірге экологиялық қызметін жүзеге асырады [2].

Б.Ж. Абдраимов жер дегеніміз – мемлекет пен халықтың өмір сүру қызметінің негізі болып табылатын табиғаттың басты объектісі. Жерге меншік нысаны, иелену мен пайдалануға кімге берілгендігі және жердің сандық, сапалық жағдайына біздің болашағымыз тәуелді деп жазған болатын [7].

Жер мүлікті жылжымайтын және жылжитын мүлік ретінде бөлудің алғышарты болып табылады. «Бұл айырмашылық тарихи түрде қалыптасқан, жердің маңыздылығын ескере отырып, жылжымайтын мүліктер бойынша жасалатын мәмілелер де әрқашанда жылжитын мүлікпен жасалатын мәмілелерден ерекшеленген. Аталған негіз тек қана тарихи емес. Жер өзінің шектеуленгенімен, жылжитын мүлікке тән емес, жеке иелікке ұшырайды» [8].

Жер кодексінің 9-тарауы Жер учаскесіне меншік құқығын, жер пайдалану құқығын және өзге де заттық құқықтарды тоқтату деп аталады. Осы тараудың 81-бабының 1-тармағы жерге меншік құқығы мен жер пайдалану құқығының тоқтатылуын тізбектейді де, 2-тармағы жер учаскесін алып қою негіздерін қарастырады. Яғни, жерге меншік құқығының (жер пайдалану құқығының) тоқтатылуы мен алып қою жалпы және арнайы жағдайлар ретінде түсіндіріледі. Алайда, бұл жерде, алып қою барлық жағдайда меншік құқығының тоқтатылуына негіз болады ма деген сұрақ туындайды. Себебі, Жер кодексінде төтенше жағдайлар кезінде уақытша алынып қойылған жер учаскелері аталмыш жағдай тоқтатылғаннан кейін меншік иесіне (жер пайдаланушыға) қайтарып беру мәселесі де қарастырылған.

Жер учаскесін мемлекет мұқтаждары үшін алып қоюдың негізі болып қалалардың және өзге елді мекендердің бас жоспарлары, қала құрылысы органдары мен жерге орналастыру органдарының сызбалары мен құжаттары табылады. Тек

мемлекеттік бағдарламалар мен жобаларға сәйкес жүзеге асырылатын алып қоюлар ғана, мемлекет мұқтаждары үшін жер учаскесін алып қою санатына жатады. Меншік иелері мен мемлекеттік емес жер пайдаланушылардан жер учакесін мемлекет мұқтаждары үшін алып қою ол жерлерді сатып алу жолымен азаматтық құқықтық тәртіп арқылы жүзеге асырылады. Егер жер пайдалану құқығы тегін берілген болса, бұл ереже қолданылмайды және жер учаскесін пайдалану құқығы сатып алусыз-ақ алынып қойылады. Алайда, жер пайдаланушыға келтірілген өзге шығындар толығымен өтеледі немесе өзге жерден айырбас ретінде жер пайдалану құқығымен жер учаскесі берілуі мүмкін.

Жалпы ереже бойынша, тауардың (мүліктің) құндық мөлшері еңбек санымен анықталады. Әрине, адам баласының қатысуынсыз қалыптасқан табиғи объект ретінде, жерге нақты анықтама сәйкес келмейді. Сондықтан, Н.А. Духно мен Г.В. Чубуковтың жер учаскелерінің құны ұсыныс пен сұраныс заңдылығы, яғни жердің нарықтық құнына байланысты анықталады – деген пікірімен келіспеуге болмайды [9].

Жер – табиғаттың берген сыйы ретінде, адам қоғамының пайда болуына дейін болған. Бірақ, жер өзінің еңбектің жалпы заты қызметін атқаруы үшін міндетті түрде оны біреу иемденуі қажет және өндірістік процесін жүзеге асыруы қажет [10, 67 б.].

Мемлекеттік тәуелсіздік алғаннан кейін және нарықтық экономикаға көшу бағыты жарияланғаннан бастап жер қатынастарын нарық жағдайларына қайта құру, шаруашылық жүргізудің барлық нысандарының тең құқықты дамуы үшін құқықтық, экономикалық және ұйымдастырушылық жағдайларды жасау, азаматтар мен заңды тұлғалардың жерге құқықтарын қорғау, жер рыногын дамыту қажеттілігінен туды.

Қазақстан Республикасы егемендік алып, тәуелсіздікке қол жеткізгелі бері қоғамдық қатынастар, оның ішінде жер заңдары өте үлкен қарқынмен дами бастады. Жер қатынастары аясында түбегейлі реформалар жүргізіліп жер қатынастарын құқықтық тұрғыдан реттейтін бірнеше заңдар қабылданды. Жер қатынастарын жер-құқықтық реттеудің ерекшелігі сабақтас құқық салаларынан бөліне отырып одан әрі жетілдірілуде және тереңдеуде. Қазақстан Республикасының жаңа Жер кодексі қабылданды. Әртүрлі құқық салаларының нормаларының өзара әрекет ету және бір-біріне өзара ену процесі жүзеге асуда. Жер құқығының саласына азаматтық, еңбек және өзге де құқық салаларының нормалары енуде, бұған басты құқық салаларының дамуы жағдай жасауда.

Қазіргі жаһандану кезінде, адамзат табиғатқа араласу белсенділігін арттырған жағдайда, табиғи объектілерді және ерекше маңызға ие, ұзақ уақыт бойы қалпына келетін жер ресурстарын ұтымды пайдалану саласында жалпы ғаламдық және ішкі мемлекеттік өзара келісілген шараларды қалыптастыру қажет. Көптеген зерттеушілер осыған байланысты жердің ерекше маңыздылығын атап өткен.

Әдебиеттер

1 Бектұрғанов Ә.Е. Қазақстан Республикасындағы жер құқық қатынастары. – Алматы: Жеті Жарғы, 1997. – 239 б.

2 Хаджиев А.Х. Земельное право Республики Казахстан (Общая часть): Учебное пособие. – Алматы: Данекер, 2001. – 4-5 бб.

3 Сыроедов Н.А. Земля как объект гражданского оборота //Государство и право. – 2003. – № 8. – С. 29-34.

4 Петров В.В. Экологическое право России. – М.: Бек, 1995. – С. 106.

5 Чубуков Г.В. Право и земельная недвижимость. – М., 1994. – С. 4.

6 Қазақстан Республикасының Жер Кодексі // Параграф. – 2015.

7 Абдраимов Б.Ж. Земельное законодательство и судебная практика// Земельное законодательство Республики Казахстан: Сб. нормативно-правовых актов (с комментариями)/Сост. С.Б. Байсалов, А.С. Стамкулов и др. – Алматы: Жеті Жарғы, 1998. – 192 б.

8 Шершеневич Г.Ф. Учебник русского гражданского права (по изданию 1907 г.). – М., 1995. – С. 96.

9 Духно Н.А., Чубуков Г.В. Земельный правопорядок и ответственность. – М.: Институт защиты предпринимателя, 1998. – С. 20.

10 Архипов И.Г. Земельное право Республики Казахстан. – Алматы: Издательство «Борки», 1997. – 295 с.

References

1 Bekturғanov A.E. Kazakstan Respublikasyndagy zher kukyk katynastary. – Almaty: Zheti zhargy, 1997. – 239 b.
2 Hadzhiev A.H. Zemel'noe pravo Respubliki Kazahstan (Obshhaja chast'): Uchebnoe posobie. – Almaty: Daneker, 2001. – 4-5 bb.
3 Syroedov N.A. Zemlja kak ob#ekt grazhdanskogo oborota //Gosudarstvo i pravo. – 2003. – № 8. – S. 29-34.
4 Petrov V.V. Jekologicheskoe pravo Rossii. – M.: Bek, 1995. – S. 106.
5 Chubukov G.V. Pravo i zemel'naja nedvizhimost'. – M., 1994. – S. 4.
6 Kazakstan Respublikasynyn Zher Kodeksi // Paragraf. – 2015.
7 Abdraimov B.Zh. Zemel'noe zakonodatel'stvo i sudebnaja praktika// Zemel'noe zakonodatel'stvo Respubliki Kazahstan: Sb. normativno-pravovyh aktov (s kommentarijami)/Sost. S.B. Bajsalov, A.S. Stamkulov i dr. – Almaty: Zheti Zhargy, 1998. – 192 b.
8 Shershenevich G.F. Uchebnik russkogo grazhdanskogo prava (po izdaniju 1907 g.). – M., 1995. – S. 96.
9 Duhno N.A., Chubukov G.V. Zemel'nyj pravoporjadok i otvetstvennost'. – M.: Institut zashhity predprinimatelja, 1998. – S. 20.
10 Arhipov I.G. Zemel'noe pravo Respubliki Kazahstan. – Almaty: Izdatel'stvo «Borki», 1997. – 295 s.

Жусипова А.С.

Правовые проблемы организации государственного экологического контроля за рациональным использованием недр в Республике Казахстан

В данной статье рассматривается проблема правового регулирования института государственного экологического контроля за рациональным использованием недр в Республике Казахстан. Проводится анализ национального законодательства в сфере охраны и использования недр. Выделяются и описываются характерные особенности, присущие нормативным актам, регулирующим государственный экологический контроль. На основании анализа даются рекомендации по внесению в законодательство корректировок, направленных на оптимизацию организации государственного экологического контроля.

Ключевые слова: недра, охрана недр, недропользование, зеленая экономика, экологический контроль, мониторинг, кодификация права недропользования, рациональное использование недр.

Zhussipova A.S.

Legal problems of organization of state environmental control over the rational use of mineral resources in Kazakhstan

The problem of legal regulation of the institute of state ecological control over the rational use of mineral resources in Kazakhstan is regarded in this article. National legislation in the sphere of protection and use of mineral resources is analyzed in this study. Characteristics of a regulations governing state environmental control are allocated and described herein. The recommendations for making adjustments to the legislation, aimed at optimizing the organization of state environmental control which are based on the analysis are given by the author.

Key words: subsoil, protection of mineral resources, subsurface management, green economics, environmental control and monitoring, codification of mining law, rational use of mineral resources.

Жусипова А.С.

Қазақстан Республикасында жер қойнауын ұтымды пайдалану саласындағы мемлекеттік экологиялық бақылауды ұйымдастырудың құқықтық мәселелері

Берілген мақалада Қазақстан Республикасында жер қойнауын ұтымды пайдалануды мемлекеттік экологиялық бақылау институтын құқықтық реттеу мәселесі қарастырылған. Жер қойнауын пайдалану және қорғау саласындағы ұлттық заңнамаға талдау жасалынған. Мемлекеттік экологиялық бақылауды реттейтін нормативтік актілерге тән кейбір ерекшеліктер сипатталады. Талдау негізінде мемлекеттік экологиялық бақылауды ұйымдастыруды оңтайландыруға бағытталған заңнамаға түзетулер енгізу туралы ұсыныстар беріледі.

Түйін сөздер: жер қойнауы, жер қойнауын қорғау, жер қойнауын пайдалану, жасыл экономика, экологиялық бақылау, мониторинг, жер қойнауын пайдалану құқығын кодификациялау, жер қойнауын ұтымды пайдалану.

© 2016 Al-Farabi Kazakh National University

УДК 351.823.3

Жусипова А.С

Казахский национальный университет имени аль-Фараби,
Республика Казахстан, г. Алматы
E-mail: ainura.zhusipova@mail.ru

ПРАВОВЫЕ ПРОБЛЕМЫ ОРГАНИЗАЦИИ ГОСУДАРСТВЕННОГО ЭКОЛОГИЧЕСКОГО КОНТРОЛЯ ЗА РАЦИОНАЛЬНЫМ ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ НЕДР В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Важной составляющей экономического потенциала Республики Казахстан, как и целого ряда государств, являются недра и залегающие в них полезные ископаемые. В Конституции Республики Казахстан есть норма, в которой говорится, что недра Республики Казахстан находятся в исключительной государственной собственности и являются основой материального суверенитета страны [1]. К характерным особенностям недр можно отнести высокую ликвидность на мировом рынке их составной части – полезных ископаемых, добыча которых стремительно растет и приносит огромные доходы.

Полезные ископаемые относятся к категории невозобновляемых. Более того, по многим видам полезных ископаемых их добыча не компенсируется приростом открытых и разведанных запасов. Поскольку содержимое недр потребляемо, то, конечно, на первый план выходит необходимость надлежащего правового регулирования в данной сфере экономики. Исходным для всех действий в ее решении является нормативное закрепление, и в этом плане право выступает важнейшим средством эффективного регулирования отношений недропользования.

Переход нашей страны на экологический путь развития является важнейшим условием реализации нового политического курса государства, заложенного в Стратегии «Казахстан – 2050» [2]. Основополагающим правовым документом в данной работе является Концепция по переходу нашей страны к «зеленой экономике», утвержденная Указом Главы государства от 30 мая 2013 года. В данной Концепции понятие «Зеленая экономика» определяется как экономика с высоким уровнем качества жизни населения, бережным и рациональным использованием природных ресурсов в интересах нынешнего и будущих поколений и в соответствии с принятыми страной международными экологическими обязательствами, в том числе с Рио-де-Жанейрскими принципами, Повесткой дня на XXI век, Йоханнесбургским планом и Декларацией Тысячелетия. «Зеленая экономика» является одним из важных инструментов обеспечения устойчивого развития страны [3]. Более того, Стратегия «Казахстан-2050: Новый политический курс состоявшегося государства» ставит четкие ориентиры на построение современной, устойчивой и

эффективной модели государственного управления и регулирования использования и охраны недр.

Одной из основных задач в сфере реализации государственной политики в области экологии является обеспечение эффективного государственного экологического контроля. Разработав и утвердив принципы экологической политики, необходимо конкретно отразить их в системе национального законодательства. Один из принципов Рио-де-Жанейрской декларации по окружающей среде и развитию гласит: «Государства принимают эффективные законы по окружающей среде, разрабатывают национальные законы, касающиеся ответственности и компенсации жертвам загрязнения и другого экологического ущерба. В пределах своей юрисдикции государства оценивают экологические последствия предполагаемых действий, которые могут иметь значительные отрицательные последствия» [4].

Годы независимости в Казахстане стали годами образования и становления совершенно новой государственной системы обеспечения экологической безопасности и экологического контроля. В некоторой степени это обеспечило формирование и последовательную реализацию государственной политики в области охраны окружающей среды и рационального использования природных ресурсов. Но поскольку на протяжении многих десятилетий в Казахстане складывалась и по сей день существует преимущественно сырьевая система природопользования с экстремально высокими техногенными нагрузками на окружающую среду, то, к сожалению, кардинального улучшения экологической ситуации пока не произошло, и она по-прежнему характеризуется деградацией природных систем, что, безусловно, ведет к дестабилизации биосферы, утрате ее способности поддерживать качество окружающей среды, необходимое для жизнедеятельности общества. К сожалению, за Казахстаном по сей день остается неутешительный статус государства с экологически уязвимой территорией и нерешенными экологическими проблемами [5].

На данный момент существует ряд правовых проблем в области организации и осуществления государственного экологического контроля за использованием и охраной недр.

На наш взгляд, прежде всего нужно обратить внимание на некоторую нестабильность экологического законодательства. Несмотря на то, что в стране принят Экологический кодекс и другие нормативные правовые акты, они страдают определенными недостатками: обилием декларативных положений и неэффективным регулированием процедур экологического нормирования, а также контроля и мониторинга за деятельностью природопользователя. Тенденция к частому изменению законодательства не способствует формированию единообразной правоприменительной практики. Существует множество примеров, когда подзаконные правовые акты противоречат законам или международно-правовым актам [5]. Характерно, что с момента вступления в силу ныне действующего Закона «О недрах и недропользовании» от 24 июня 2010 года в него уже 20 раз вносились изменения [6], а имеющаяся практика его применения уже выявила множество недочетов. Более того, в целях реализации Закона о недрах принято около 70 подзаконных нормативных правовых актов, что свидетельствует о достаточно низкой степени его действия в качестве законодательного акта прямого действия Обзор современного законодательства РК в сфере недропользования, проведенный экспертами Всемирного банка, показал, что с точки зрения инвестиционной привлекательности, нормативно-правовая база в Казахстане разрознена, содержит множество неопределенностей, подвержена частым изменениям и сложна для понимания инвесторами [6]. Все это делает отрасль менее конкурентоспособной в борьбе за инвестиции по сравнению с другими странами, наиболее успешными в данной сфере.

Существует ряд конкретных недочетов в организации государственного управления недродопользованием и их охраной. Известно, что контроль, надзор и регулирование деятельности недропользователей осуществляются целым рядом различных государственных органов на основе многочисленных законодательных и более чем сорока подзаконных нормативных правовых актов [5]. К примеру, в Казахстане вопросы мониторинга и контроля за состоянием окружающей среды находятся в компетенции нескольких уполномоченных органов, что может являться причиной роста бюрократии. Данный факт отрицательно влияет как на инвестиционный климат в стране в целом, так и на условия ведения бизнеса в сфере недропользования, в частности.

В целом, система централизованного ведомственного управления охраной недр и недропользованием требует существенной модернизации, реструктуризации для того, чтобы обеспечивать устойчивое, т. е. экономически эффективное и

экологически безопасное недропользование. Недостаточная эффективность управления в сфере охраны недр и их использования объясняется также проблемами информационного обеспечения процесса принятия решений. Это относится: во-первых, к информации об имеющихся полезных ископаемых, их экономической оценке, влиянии использования одного природного ресурса на другие компоненты окружающей среды, которая должна содержаться в комплексных территориальных кадастрах, но отсутствует в отраслевых кадастрах. Во-вторых, неудовлетворительно обеспечение информацией о состоянии природных сред, генерируемой в процессе экологического мониторинга. Здесь также имеют место проблемы, связанные с нестыковкой показателей, контролируемых различными ведомствами – это проблемы периодичности, не оперативности, качества информации, форм ее представления и передачи [5]. Кроме того, несовершенна система разработки и реализации региональных и других программ и планов действий по охране окружающей среды, что существенно снижает их результативность [7]. Это объясняется неотработанностью методологии их разработки применительно к новым экономическим условиям и проблемами выделения бюджетных средств.

Исходя из вышеизложенного, мы полагаем, что решение сложившейся ситуации возможно в нескольких направлениях.

Весьма перспективным, на наш взгляд, кажется кодификация права недропользования, позволяющая на единых принципах и на системной основе регулировать отношения внутри горного права, в одном акте содержать весь комплекс юридических норм, необходимых для разведки, разработки месторождений, а также определить государственно-правовой механизм института государственного экологического контроля за рациональным использованием недр. В одной из своих работ С.А. Боголюбов отметил, что с принятием Кодекса о недрах в перспективе может оптимизироваться реализация административного законодательства РК, упорядочивающего полномочия органов центральной и местной исполнительной власти в экологической сфере, что призвано способствовать профессиональному осуществлению этой важнейшей функции государственного управления использованием и охраной природных ресурсов, поскольку принятие в РК Закона «Об административных процедурах» призвано способствовать организации управленческой деятельности, обеспечению бесперебойного функционирования государственных органов, соблюдению прав и свобод граждан и юридических лиц, защите государственных и частных интересов, недопущению использования служащими своих полномочий во внеслужебных целях, предупреждению коррупции [8]. Однако, в концепции проекта кодекса не предусмотрено правовое регулирование контрольных функций государственных органов, поэтому мы предлагаем дополнить законопроект соответствующими пунктами.

Мировой опыт показывает, что основой успешного решения экологических проблем и предотвращения экологических катастроф является экологизация социально-экономической системы любого государства. При этом экологическая безопасность как составная часть национальной безопасности является обязательным условием устойчивого развития и выступает основой сохранения природных систем и поддержания соответствующего качества окружающей среды. Зачастую расширение частноправовых элементов в правовом регулировании отношений по пользованию недрами приводит к излишней либерализации отношений, поэтому мы полагаем, что данные правовые отношения требуют четкой регламентации и жесткого государственного контроля.

Формирование у каждого человека высокого уровня экологической культуры является немаловажным аспектом в данном направлении. В соответствии со статьей 38 Конституции Республики Казахстан граждане Республики Казахстан обязаны сохранять природу и бережно относиться к природным богатствам [1]. В связи с чем, вполне закономерно будет рассмотреть вопрос о повышении ответственности за нарушения природоохранного законодательства по аналогии с проводимой политикой в сфере безопасности дорожного движения. Параллельная работа поощрительного характера будет стимулировать граждан и общество в целом на участие в сохранении природы. Также весьма актуален вопрос привлечения населения к решению задач охраны природы. К примеру, создание общественной дружины. В вопросе привлечения добровольцев к обеспечению правопорядка заслуживает внимания опыт работы Российской Федерации. В частности, деятельность Московской городской дружины [9]. Лишь при выполнении совокупности таких действий можно рассчитывать на определенный успех в правосознании населения. Также будет актуальна профилактическая и праворазъяснительная работа.

В рамках профилактической работы полагаем целесообразным создать тесное взаимодействие между инвестором и государством.

В Казахстане с его переходной экономикой необходимо реализовать такие формы государственного регулирования отношениями недропользования, которые бы способствовали рациональному освоению и охране недр, обеспечив органичное сочетание рыночных механизмов саморегулирования и поддержки государством рационального потребления и сбережения минерально-сырьевых ресурсов, достижения баланса между интересами государства, общества, с одной стороны, недропользователей и инвесторов, с другой стороны. В связи с этим приходим к выводу, что институт государственного регулирования и контроля в современных условиях развития институтов власти и экономики нуждается в дальнейшем совершенствовании своей структуры, организации контрольно-надзорной деятельности, применения методик, механизмов и технологий контроля, новых информационно-аналитических технологий, мониторинга состояния поднадзорных и контрольных объектов. Очевидно, что вся эта работа должна основываться на стабильном законодательстве страны, исключающем диктат государства и чиновничества.

Решение этих и многих других второстепенных проблем правового обеспечения государственной экологической проблемы, а также международное сотрудничество, особенно со странами Организации Экономического Сотрудничества и Развития и другими развитыми странами, на наш взгляд, может в значительной степени минимизировать нагрузку на окружающую среду и упорядочить сам процесс природопользования.

Литература

1 Конституция Республики Казахстан. С изменениями и дополнениями по состоянию на 02.02.2011 г. – Юрист, 2011. – 56 с.

2 Послание Президента Республики Казахстан – Лидера Нации Н.А.Назарбаева Народу Казахстана «Стратегия «Казахстан-2050»: Новый политический курс состоявшегося государства» (Астана, 14 декабря 2012 года) // online.zakon.kz.

3 Концепция по переходу РК к «зеленой экономике», утвержденная Указом Президента РК от 30 мая 2013г // ИС «ПАРАГРАФ».

4 Доклад Конференции ООН по окружающей среде и развитию. Рио-де-Жанейро, 3-14 июня 1992 г. Том 1. – Нью-Йорк, 1993. – С. 102.

5 Елюбаев Ж.С. Проблемы правового обеспечения государственной экологической политики в Казахстане // online.zakon.kz

6 Концепция проекта Кодекса РК «О недрах и недропользовании» 27.05.2014

7 Асанова М.А. Экологическое регулирование в контексте перехода Республики Казахстан к устойчивому развитию // Вестник КазНУ. – 2014.

8 Боголюбов С.А. Концепция кодекса Республики Казахстан «О недрах и недропользовании: преемственность и динамизм 17 июня 2015// zakon.kz

9 Нурпеисов С. Переход к зеленой экономике – развитие правового курса, 13 марта 2015 // http://kzl.prokuror.kz

References

1 Konstitucija Respubliki Kazahstan. S izmenenijami i dopolnenijami po sostojaniju na 02.02.2011 g. – Jurist, 2011. – 56 s.

2 Poslanie Prezidenta Respubliki Kazahstan – Lidera Nacii N.A.Nazarbaeva Narodu Kazahstana «Strategija «Kazahstan-2050»: Novyj politicheskij kurs sostojavshegosja gosudarstva» (Astana, 14 dekabrja 2012 goda) // online.zakon.kz.

3 Koncepcija po perehodu RK k «zelenoj jekonomike», utverzhdennaja Ukazom Prezidenta RK ot 30 maja 2013g // IS «PARAGRAF».

4 Doklad Konferencii OON po okruzhajushhej srede i razvitiju. Rio-de-Zhanejro, 3-14 ijunja 1992 g. Tom 1.- N'ju-Jork, 1993.- S.102.

5 Eljubaev Zh.S. Problemy pravovogo obespechenija gosudarstvennoj jekologicheskoj politiki v Kazahstane // online.zakon.kz

6 Koncepcija proekta Kodeksa RK «O nedrah i nedropol'zovanii» 27.05.2014

7 Asanova M.A. Jekologicheskoe regulirovanie v kontekste perehoda Respubliki Kazahstan k ustojchivomu razvitiju // Vestnik KazNU, 2014.

8 Bogoljubov S.A. Koncepcija kodeksa Respubliki Kazahstan «O nedrah i nedropol'zovanii: preemstvennost' i dinamizm 17 ijunja 2015// zakon.kz

9 Nurpeisov S. Perehod k zelenoj jekonomike – razvitie pravovogo kursa, 13 marta 2015 // http://kzl.prokuror.kz

6-бөлім

ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ ЖӘНЕ КРИМИНАЛИСТИКА

Раздел 6

УГОЛОВНОЕ ПРАВО И КРИМИНАЛИСТИКА

Section 6

CRIMINAL LAW AND CRIMINALISTICS

Джансараева Р.Е., Аратулы К.

Международное сотрудничество в борьбе с киберпреступностью

В мировой правовой литературе выделяют четыре вида компьютерных преступлений, связанных с нарушением конфиденциальности, целостности и доступности компьютерных данных и сети. Остальные преступления, в которых компьютер является орудием или средством совершения преступлений, должны рассматриваться как традиционные преступления, но правовые механизмы их расследования должны быть адекватными средствами совершения этих преступлений.

Ключевые слова: киберпреступность, международное сотрудничество, киберпреступник, ООН, борьба с преступностью, международные соглашения.

Jansarayeva R.E., Aratuly K.

International cooperation in the fight against cybercrime

In world law literature allocate four classes of computer crimes. They relate to the violation of confidentiality, integrity and availability of computer information and computer system or network. Other crimes in which computer is tool or means commit crimes should be view as tradition crimes. But, the legal mechanism their investigation should be adequate means commit these crimes.

Key words: cybercrimes, international cooperation, UN, combating crimes, cybercriminal, international agreements.

Жансараева Р.Е., Аратұлы Қ.

Киберқылмыстылықпен күресудегі халықаралық байланыс

Әлемдік құқықтық әдебиеттерде ақпараттық қылмыстардың негізгі төрт түрін ерекшелеп көрсетеді. Олар құпиялықты, компьютерлік мәліметтердің және желілердің тұтастылығы мен қолжетімділігін бұзумен шартталады. Басқалары қылмысты жасаудың не құралы түрінде, не тәсілі ретінде қарастырылады, бірақ оларды тергеудің құқықтық механизмі қылмысты жасаудың адекватты амалы болып табылады.

Түйін сөздер: киберқылмыстылық, халықаралық байланыс, киберқылмыскер, БҰҰ, қылмыстылықпен күресу, халықаралық келісімдер.

© 2016 Al-Farabi Kazakh National University

УДК 343

*Джансараева Р.Е., Аратулы К.

Казахский национальный университет имени аль-Фараби,
Республика Казахстан, г. Алматы
*E-mail: jansarayeva@mail.ru

МЕЖДУНАРОДНОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО В БОРЬБЕ С КИБЕРПРЕСТУПНОСТЬЮ

В соответствии с рекомендациями экспертов ООН термин «киберпреступность» подразумевает любое преступление, которое может совершаться с помощью компьютерной системы или сети, в рамках, а также против компьютерной системы или сети.

Основной целью киберпреступника является компьютерная система, которая управляет разнообразными процессами, и та информация, что циркулирует в них. В отличие от обычного преступника, что действует в реальном мире, киберпреступник не использует традиционное оружие, например, нож или огнестрельное оружие. Его арсенал – информационное оружие, все инструменты, которые используются для проникновения к сети, взлома и модификации программного обеспечения, несанкционированного получения информации или блокировки работы компьютерных систем. К оружию киберпреступника можно прибавить: компьютерные вирусы, программные закладки, разнообразные виды атак, которые делают более возможным и эффективным несанкционированный доступ к компьютерной системе. В арсенале современных компьютерных преступников есть не только традиционные средства, но и самое современное информационное оружие и оборудование. Все проблемы, связанные с раскрытием компьютерных преступлений уже давно пересекли границы государств и получили международное значение [1].

Сегодня обычный рядовой пользователь компьютерной техники и сети может запросто произвести распечатку на принтере документов разного рода, бланков, свидетельств, штампов, сертификатов и т.д. Доказать причастность лица к совершению информационного преступления непросто. Для системной борьбы с преступлениями подобного рода между странами Европы и Азии создаются Национальные контактные пункты. В настоящее время осуществляется постоянный обмен информацией и опытом со странами бывшего СНГ и дальнего зарубежья [2].

Жертвы компьютерной преступности проявляют нежелание контактировать с провоохранительными органами, опасаясь распространения мнения о собственной халатности и ненадежной работе своей фирмы или организации. Кибер-

преступность угражает не только отдельным лицам или организациям, но и потенциально – национальной безопасности любой страны, достигшей значительного уровня компьютеризации жизненно важных отраслей экономики.

Преступления в сфере информационных технологий, как ранее говорилось, нередко являются международными, то есть преступники действуют в одном государстве, а их жертвы находятся в другом государстве. Поэтому для борьбы с такими преступлениями особое значение имеет международное сотрудничество.

Конвенция Совета Европы о преступности в сфере компьютерной информации (ETSN 185) была подписана 23 ноября 2001 года в Будапеште. Она открыта для подписания как государствами-членами Совета Европы, так и не являющимися его членами государствами, которые участвовали в ее разработке. В частности, ее подписали Россия, США и Япония.

Конвенция Совета Европы о киберпреступности подразделяет преступления в данной сфере на следующие группы:

1. Преступления, направленные против конфиденциальности, целостности и доступности компьютерных данных и систем: незаконный доступ (статья 2), незаконный перехват (статья 3), воздействие на компьютерные данные (противоправное преднамеренное повреждение, удаление, ухудшение качества, изменение или блокирование компьютерных данных) или системы (статья 4, статья 5). Также в эту группу преступлений входит противозаконное использование специальных технических устройств (компьютерных программ, разработанных или адаптированных для совершения преступлений, компьютерных паролей, кодов доступа, их аналогов, посредством которых может быть получен доступ к компьютерной системе в целом или любой ее части) (статья 6).

2. Преступления, связанные с использованием компьютерных средств. К ним относятся подлог и мошенничество с использованием компьютерных технологий (статьи 6, 7 и 8). Подлог с использованием компьютерных технологий включает в себя злонамеренные противоправные ввод, изменение, удаление или блокирование компьютерных данных, влекущие за собой нарушение аутентичности данных, с намерением, чтобы они рассматривались или использовались в юридических целях в качестве аутентичных.

3. Производство, предложение или предоставление в пользование, распространение и приобретение детской порнографии, а также владение детской порнографией, находящейся в памяти компьютера (статья 9).

4. Преступления, связанные с нарушением авторского права и смежных прав [3].

Согласно Конвенции каждое государство-участник обязан создать необходимые правовые условия для предоставления следующих прав обязанностей компетентным органам по борьбе с киберпреступностью: выемка компьютерной системы, ее части или носителей; изготовление и конфискация копий компьютерных данных; обеспечение целостности и сохранности хранимых компьютерных данных, относящихся к делу; уничтожение или блокирование компьютерных данных, находящихся в компьютерной системе.

Конвенция также требует создать необходимые правовые условия, как обязать Интернет-провайдеров проводить сбор и фиксацию или перехват необходимой информации с помощью имеющихся технических средств, а также способствовать в этом правоохранительным органам. При этом рекомендуется обязать провайдеров сохранять полную конфиденциальность о фактах подобного сотрудничества.

В начале 2002 года был принят Протокол №1 к Конвенции о киберпреступности, добавляющий в перечень преступлений распространение информации расистского и другого характера, подстрекающего к насильственным действиям, ненависти или дискриминации отдельного лица, или группы лиц, основывающегося на расовой, национальной, религиозной или этнической принадлежности.

Во многих странах мира в целях пресечения факта информационного преступления в последние годы специалисты по компьютерной безопасности начали сотрудничество с психологами, которые составляют профиль так называемого хакера, то есть преступника в сфере компьютерной информации и техники, который позволяет выявить уровень его квалификации и технической подготовки. Но следует отметить, что хотя компьютерные специалисты и могут многое сказать о хакере и о методах его работы, но они никогда не смогут понять психологию его криминального мышления. Подобными вопросами занимаются клинические психологи, судебные эксперты и другие специалисты совместно с органами внутренних дел. Подобная практика активно используется в США, Европе и других странах, где киберпреступления широко развиваются. Но ввиду того, что в современных условиях значительная часть средств борьбы с

киберпреступлениями, как и с другими преступлениями международного характера, принадлежит к внутренней компетенции каждого отдельного государства, необходимо параллельно развивать и национальное законодательство, направленное на борьбу с компьютерными преступлениями, согласовывая его с международными нормами права и опираясь на существующий позитивный опыт.

Новые информационные технологии должны быть не только орудием, средством совершения преступлений нарушителями закона, но и должны стать эффективным наступательным инструментом в борьбе с различными угрозами и в том числе преступностью во всех ее проявлениях. В связи с чем нужно привлекать в государственные структуры высококвалифицированных специалистов, которые на равном практическом и квалифицированном уровне могли бы сотрудничать и плодотворно работать, сотрудничая на межгосударственном пространстве по противодействию киберпреступности.

Литература

1 Журнал «Законность и правовая статистика» – интернет-ресурс www.law-cs.com.
2 Голубев В. Стратегия и тактика борьбы с киберпреступностью в странах СНГ. – crime-research.ru. – 2005.
3 «Европейская Конвенция по преступлениям в киберпространстве» от 23 ноября 2001 года.

References

1 Journal «law and legal statistics» – online resource www.law-cs.com.
2 Golubev V. «Strategy and tactics of fighting cybercrime in CIS countries» – crime-research.ru. – 2005.
3 «The European Convention on crime in cyberspace», November 23, 2001.

Куаналиева Г.А.

Экономические преступления как объект права, криминалистики и уголовно-процессуальной деятельности Республики Казахстан

Данная статья посвящена уголовным правонарушениям в сфере экономической деятельности. Автор делает акцент на то, что экономические преступления рассматриваются как объект уголовного права, криминалистики и уголовно-процессуальной деятельности Республики Казахстан. В статье рассматриваются общая характеристика и понятие экономических преступлений, его признаки и виды. Уголовное законодательства Республики Казахстан не закрепляет понятие уголовного правонарушения в сфере экономической деятельности. Автор высказывает и свою точку зрение на данную проблему и дает свое определение понятию уголовного правонарушения в сфере экономической деятельности.

Ключевые слова: уголовные правонарушения, преступления, экономические преступления, статистика уголовных правонарушений, уголовный кодекс, криминалистика, уголовно-процессуальная деятельность и т.д.

Kuanalieva G.A.

Economic crimes as an object of the law, criminalistics and criminal procedure activity of the Republic of Kazakhstan

This article is devoted to criminal offenses in the sphere of economic activity. The author places emphasis that economic crimes are considered as object of criminal law, criminalistics and criminal activity of the Republic of Kazakhstan. In article are considered the general characteristic and concept of economic crimes, and also its signs and types. The criminal legislation of the Republic of Kazakhstan does not perpetuate the notion of criminal offenses in the sphere of economic activity. Author and expressed their views on this issue and give its definition of a criminal offense in the sphere of economic activity.

Key words: criminal offenses, crimes, economic crimes, statistics of criminal offenses, criminal code, criminalistics, criminal procedure activity, etc.

Куаналиева Г.А.

Экономикалық қылмыстар құқық, криминалистика және Қазақстан Республикасының қылмыстық-іс жүргізу қызметінің объектісі ретінде

Мақала экономикалық қызмет саласындағы қылмыстық құқық бұзушылықтарға арналып жазылған. Мақалада автор экономикалық қылмыстарды қылмыстық құқық, криминалистика және қылмыстық-процестік құқық тоғысында зерделеуге әрекет жасайды. Мақалада экономикалық қылмыстардың жалпы сипаттамасы мен ұғымы, олардың белгілері мен түрлері сипатталады. Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасы экономикалық қызмет саласындағы қылмыстық құқық бұзушылықтар ұғымын бекітпеген. Автор бұл мәселеге байланысты өз пікірін білдіріп, экономикалық қызмет саласындағы қылмыстық құқық бұзушылықтардың анықтамасын беруге әрекет жасайды.

Түйін сөздер: қылмыстық құқық бұзушылықтар, қылмыстар, экономикалық қылмыстар, қылмыстық құқық бұзушылықтардың статистикасы, қылмыстық кодекс, криминалистика, қылмыстық-процессуалдық қызмет және т.б.

© 2016 Al-Farabi Kazakh National University

УДК 343.2/.7

Куаналиева Г.А.

Казахский национальный университет имени аль- Фараби,
Республика Казахстан, г. Алматы
E-mail: kuanalieva.guldanakz@mail.ru

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ПРЕСТУПЛЕНИЯ КАК ОБЪЕКТ ПРАВА, КРИМИНАЛИСТИКИ И УГОЛОВНО-ПРОЦЕССУАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Экономические отношения выступают стержневым базисом жизнедеятельности любого государства и общества в целом и, соответственно, проявление в отношении них негативных воздействий различного характера способно повлиять на установленный режим их функционирования, явиться препятствием для дальнейшего развития. Складывающиеся в последние годы преобразования в экономике нашего государства, несмотря на кризисные явления мирового финансового рынка, отмечаются положительными результатами, обусловленными осуществляемыми в Республике Казахстан антикризисными мероприятиями, в том числе оказанием финансовой помощи моногородам, поддержанием социальной инфраструктуры, финансированием долгосрочных государственных программ. Вместе с тем, как реализация обозначенных экономических проектов, так и развитие экономических отношений всегда сопровождаются криминальными явлениями. Данное обстоятельство обусловливает определение обеспечения экономической безопасности в качестве приоритетного направления деятельности государства в целом и правоохранительных органов в частности.

Указ Президента Республики Казахстан от 24 августа 2009 года № 858 «О Концепции правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 года» закрепляет что, важнейшим звеном правовой политики государства является уголовная политика, совершенствование которой осуществляется путем комплексной, взаимосвязанной коррекции уголовного, уголовно-процессуального и уголовно-исполнительного права, а также правоприменения [1, с. 2].

В Послании Президента Республики Казахстан – Лидера Нации Н.А. Назарбаева народу Казахстана «Стратегия «Казахстан – 2050»: Новый политический курс состоявшегося государства» было поручено подготовить и внести в Парламент проекты 4 кодексов: Уголовно-процессуального, Уголовного, Уголовно-исполнительного и Кодекса об административных правонарушениях [2, с. 35]. В сфере реализации Послания Президента в 2014 году были приняты сразу четыре кодекса. Действующий Уголовный кодекс Республики Казахстан (УКРК) был принят 3 июля 2014 году, вступил в законную силу с 1 января

2015 года. Новый Уголовный кодекс базируется на Конституции Республики Казахстан и закрепленных ею социальных ценностях и общепризнанных принципах и нормах международного права. Он содержит ряд принципиальных положений, отличающих его от старого Уголовного кодекса Республики Казахстан и направленных в первую очередь на защиту личности, общества и государства. Так, в соответствии с новым уголовным кодексом единственным основанием привлечения лица к уголовной ответственности является совершение им уголовного правонарушения, то есть деяния, содержащего все признаки состава преступления либо уголовного проступка, предусмотренного настоящим Уголовным кодексом Республики Казахстан [3, с. 9].

Принятие нового законодательства, особенно в сфере уголовно-правовых отношений – это не праздный вопрос. От содержания уголовного законодательства зависит очень многое.

Главным образом, определяется суть уголовной политики государства. Это следует из самой дефиниции «уголовной политики». В толковом словаре «уголовный» – это относящийся к преступности, преступлениям и их наказуемости [4, с. 824].

По мнению российских ученых, термин «уголовное право» больше тяготеет к наказанию, чем к преступлению. И в этом смысле «уголовное право» есть, по сути, синоним права «наказательного» [5, с. 14].

Одной из наиболее сложных категорий преступлений, требующей разносторонних познаний, являются экономические преступления. Глава 8 Уголовного кодекса Республики Казахстан называется «Уголовные правонарушения в сфере экономической деятельности» включает в себя 36 составов уголовного правонарушения (статьи 214 – 249). Сам Уголовный кодекс Республики Казахстан не дает определения экономическим преступлениям. Понятие экономических преступлений раскрывается в теории уголовного права. «Преступлениями в сфере экономической деятельности являются предусмотренные уголовным законом общественно опасные деяние, посягающие на общественные отношения, складывающиеся по поводу производства, распределения, обмена и потребления материальных и иных благ и услуг. Нормы об ответственности за преступления в сфере экономической деятельности направлены на защиту общественных отношений, обеспечивающих свободное, поступательное развитие экономики нашей страны» [6, с. 3].

Экономика обычно воспринимается как созданная и используемая человеком система жизнеобеспечения, воспроизведения жизни людей, поддержания и улучшения условий существования. Поэтому в самом общем виде экономика может быть определена как система общественного производства, осуществляющая собственно производство, распределение, обмен и потребление необходимых обществу материальных благ, включая продукты и услуги.

В основе экономической деятельности лежит комплекс принципов ее осуществления. К ним относятся: принцип законности; принцип свободы экономической деятельности; принцип добросовестной конкуренции; принцип добропорядочности субъектов экономической деятельности; принцип запрета заведомо криминальных форм поведения.

Принцип осуществления экономической деятельности на законных основаниях означает, что эта деятельность строится в соответствии с законодательством различных отраслей права, не противоречит ему. Экономическая деятельность законна, если осуществляется в соответствии с положениями хозяйственного, гражданского, налогового, таможенного, финансового и других отраслей права. Запрет заведомо криминальных форм поведения при осуществлении экономической деятельности, как ее принцип, означает, что ни при каких условиях субъекты экономической деятельности не могут совершать деяния, носящие явно преступный характер. Преступные формы поведения (деятельности) просто недопустимы, даже если они могут принести субъекту высочайшую прибыль. Запрет криминальных форм поведения в экономической деятельности это, по сути, проявление принципа законности экономической деятельности. Разница лишь в том, что поведение субъектов здесь регулируется уже не правом других отраслей, а непосредственно уголовным правом. Запреты установлены, прежде всего, в уголовном кодексе, а позитивное право чаще просто отсылает к нему, указывая на недозволенность определенных деяний.

С учетом этого экономическими преступлениями могут считаться предусмотренные уголовным законом общественно опасные деяния, совершаемые в любой форме собственности, посягающие на общественные экономические отношения. «Поэтому проблема борьбы преступлениями в сфере экономической деятельности является остро актуальной, т.к. противоправное поведение в данном случае ведет не только к незаконному обогащению отдельных лиц, но

и подрывает экономические устои всего общества» [7].

Объектом экономических преступлений выступают экономические отношения, основанные на принципе свободы экономической деятельности, закрепленные в статье 26 Конституции Республики Казахстан, которая гласит: «Каждый имеет право на свободу предпринимательской деятельности, свободное использование своего имущества для любой законной предпринимательской деятельности» [8, с. 10]. Попасть в поле зрения правоохранительных органов, занимающихся раскрытием и расследованием экономических преступлений, может любой индивидуальный предприниматель, любая организация, вызвавшие подозрение в ведении неправомерной предпринимательской или финансовой деятельности.

Обязательным признаком ряда экономических преступлений, указанных в главе 8 Уголовного кодекса Республики Казахстан, является предмет преступления. Например: товарный знак (статья 222. Незаконное использование товарного знака), ценные бумаги (статья 224. Нарушение эмитентом порядка выпуска эмиссионных ценных бумаг; статья 228. Нарушение правил проведения операций с ценными бумагами; статья 231. Изготовление, хранение, перемещение или сбыт поддельных денег или ценных бумаг); поддельные деньги (статья 231. Изготовление, хранение, перемещение или сбыт поддельных денег или ценных бумаг) и т.д.

Объективная сторона большинства уголовных правонарушений в сфере экономической деятельности характеризуется совершением активных действий. Некоторые могут совершаться и путем бездействия. Например: статья 235. Невозвращение из-за границы средств в национальной и иностранной валюте, статья 236. Уклонение от уплаты таможенных платежей и сборов, статья 244. Уклонение гражданина от уплаты налога и (или) других обязательных платежей в бюджет, статья 245. Уклонение от уплаты налога и (или) других обязательных платежей в бюджет с организаций и др.

Обязательным признаком ряда уголовных правонарушений в сфере экономической деятельности является наступление предусмотренных законом общественно опасных последствий. Они содержат материальные составы. Например: статья 215. Лжепредпринимательство; статья 216. Совершение действий по выписке счета-фактуры без фактического выполнения работ, оказания услуг, отгрузки товаров; статья 219. Незаконное получение кредита или нецелевое использование бюджетного кредита и другие. В данных составах в качестве общественно опасных последствий указано – причинение крупного ущерба, особо крупного ущерба. Размер ущерба определяется в соответствий со статей 3 Уголовного кодекса Республики Казахстан.

Некоторые статьи, входящие в Главу 8 Уголовного кодекса Республики Казахстан, носят бланкетный характер. Например: статья 241. Нарушение законодательства Республики Казахстан о бухгалтерском учете и финансовой отчетности.

С субъективной стороны все составы уголовного правонарушения характеризуются умышленной виной. Обязательным признаком субъективной стороны некоторых из них являются мотив и цель. Например: статья 216. Совершение действий по выписке счета-фактуры без фактического выполнения работ, оказания услуг, отгрузки товаров. Субъектом данной категорий уголовных правонарушений могут быть вменяемые лица, достигшие к моменту совершения преступления 16-летнего возраста. Субъектом некоторых уголовных правонарушений могут быть только специальные лица к примеру в статье 242. Представление заведомо ложных сведений о банковских операциях и в статье 243. Незаконное использование денег банка субъектом является работник банка.

По непосредственному объекту уголовные правонарушения в сфере экономической деятельности можно условно подразделить на следующие виды:

1) уголовные правонарушения в сфере предпринимательской и иной экономической деятельности: незаконное предпринимательство, незаконная банковская деятельность (статья 214), лжепредпринимательство (статья 215), совершение действий по выписке счета-фактуры без фактического выполнения работ, оказания услуг, отгрузки товаров (статья 216), создание и руководство финансовой (инвестиционной) пирамидой (статья 217), легализация (отмывание) денег и (или) иного имущества, полученных преступным путем (статья 218), монополистическая деятельность (статья 221), незаконное использование товарного знака (статья 222), незаконные получение и разглашение сведений, составляющих коммерческую, банковскую тайну, а также информации, связанной с легализацией имущества (статья 223), неправо-

мерные действия при реабилитации и банкротстве (статья 237), преднамеренное банкротство (статья 238), доведение до неплатежеспособности (статья 239), ложное банкротство (статья 240), нарушение законодательства Республики Казахстан о бухгалтерском учете и финансовой отчетности (статья 241), получение незаконного вознаграждения (статья 247), принуждение к совершению сделки или к отказу от ее совершения (статья 248), рейдерство (статья 249);

2) уголовные правонарушения в денежно-кредитной сфере: незаконное получение кредита или нецелевое использование бюджетного кредита (статья 219), нецелевое использование денег, полученных от размещения облигаций (статья 220), нарушение эмитентом порядка выпуска эмиссионных ценных бумаг (статья 224), непредоставление информации либо представление заведомо ложных сведений должностным лицом эмитента ценных бумаг (статья 225), внесение в реестр держателей ценных бумаг заведомо ложных сведений (статья 226), представление заведомо ложных сведений профессиональными участниками рынка ценных бумаг (статья 227), нарушение правил проведения операций с ценными бумагами (статья 228), манипулирование на рынке ценных бумаг (статья 229), незаконные действия в отношении инсайдерской информации (статья 230), изготовление, хранение, перемещение или сбыт поддельных денег или ценных бумаг (статья 231), изготовление или сбыт поддельных платежных карточек и иных платежных и расчетных документов (статья 232);

3) уголовные правонарушения в сфере финансовой деятельности: нарушение порядка и правил маркировки подакцизных товаров акцизными марками и (или) учетно-контрольными марками, подделка и использование акцизных марок и (или) учетно-контрольных марок (статья 233), экономическая контрабанда (статья 234), невозвращение из-за границы средств в национальной и иностранной валюте (статья 235), уклонение от уплаты таможенных платежей и сборов (статья 236), представление заведомо ложных сведений о банковских операциях (статья 242), незаконное использование денег банка (статья 243), уклонение гражданина от уплаты налога и (или) других обязательных платежей в бюджет (статья 244), уклонение от уплаты налога и (или) других обязательных платежей в бюджет с организаций (статья 245), незаконные действия в отношении имущества, ограниченного в распоряжении в счет налоговой задолженности налогоплательщика (статья 246).

К сожалению, динамика преступности в нашей стране не уменьшается. Если обратиться к статистике уголовных правонарушений зарегистрированных по Республике Казахстан с 2010 по 2015 годы, картина выглядит следующим образом: 2010 год – 131896, 2011 год – 206801, 2012 год – 287681, 2013 год – 359844, 2014 год – 341291, с 2015 года по 05.12.2015 год – 379245. Из них в сфере экономики: 2010 год – 8493, 2011 год – 6787, 2012 год – 7072, 2013 год – 7165, 2014 год – 5603, с 2015 года по 05.12.2015 год – 7961 [9]. За 2010-2015 годы общее количество зарегистрированных преступлений по Республике Казахстан – 1700030, из них количество уголовных правонарушений в сфере экономики – 43081, удельный вес 2,53%.

Как и любые иные множества, преступления, связанные с экономической деятельностью, могут быть классифицированы по различным основаниям. В криминалистической методике расследования давно и не без успеха строятся классификации, основанные на учете отраслевой специфики экономической деятельности. Такой подход позволяет выделять и продуктивно изучать преступления, совершаемые в сфере производства, преступления, совершаемые в сфере общественного питания и торговли, и другие группы преступлений. Дальнейшие классификации строятся на базе учета внутреннего деления тех или иных сфер экономики, что позволяет выделять, например, такие группы преступлений, как преступления в сфере банковской деятельности, преступления в сфере промышленного производства; преступления в сфере сельскохозяйственного производства; преступления, связанные со строительством. При всей его важности, данный подход к классификации рассматриваемых преступлений не является единственным. Важное значение для теории и практики расследования имеет также деление преступлений, связанных с экономической деятельностью, на насильственные и ненасильственные, на преступления, совершаемые специальными (хозяйствующими) субъектами экономической деятельности, и на преступления в сфере экономики, совершаемые иными лицами.

Это же можно сказать и о делении указанных преступлений на две группы в зависимости от того, что одни из них совершаются в сфере государственного сектора экономики, а другие в сфере негосударственного сектора экономики. Значительная часть преступлений в сфере экономики совершается хозяйствующими субъектами,

для которых производство, распределение, обмен товарно-материальными ценностями являются основной функцией их профессиональной экономической деятельности. Это дает основание разделить совершаемые указанными субъектами деяния на преступления, связанные с разрешенной, и на преступления, связанные с запрещенной экономической деятельностью в сфере производства и оборота товаров.

Нормальное функционирование предприятий, организаций, индивидуальных предпринимателей в сфере экономической деятельности предполагает соблюдение исполнителями определенных законов, норм, правил, распоряжений управленческих органов и отдельных руководителей, касающихся самых различных сторон их деятельности, в особенности использования материальных, трудовых и финансовых ресурсов, соблюдения технических и технологических норм и т.д. В круг таких нормативов входят законы, государственные стандарты, технические условия, технологические инструкции, производственные рецептуры, санитарно-гигиенические, санитарно-противоэпидемические и другие нормативно-правовые акты, регулирующие деятельность индивидуальных предпринимателей, трудовых коллективов предприятий в сфере производства, торговли и общественного питания

Нарушение правил осуществления разрешенной экономической деятельности при определенных условиях образует состав преступления. Уголовная ответственность за подобные нарушения может наступать не только по статьям, включенным в главу об уголовных правонарушениях в сфере экономики, но и по ряду статей из других разделов Уголовного кодекса Республики Казахстан. Например, по статьям, нарушение трудового законодательства Республики Казахстан (статья 152), выпуск или продажа товаров, выполнение работ либо оказание услуг, не отвечающих требованиям безопасности (статья 306), нарушение правил безопасности на взрывоопасных объектах (статья 281), нарушение требований пожарной безопасности (статья 292), злоупотребление должностными полномочиями (статья 361), превышение власти или должностных полномочий (статья 362) и другие.

Квалификация данных уголовных правонарушений может осуществляться как по общим, так и по специальным нормам, как по отдельным статьям, так и по совокупности нескольких статей Уголовного кодекса Республики Казахстан. При решении этого вопроса необходимо учитывать, относится ли виновный к категории должностных лиц или нет, какие именно правила экономической деятельности и при осуществлении какого вида экономической деятельности нарушены, факт и характер наступивших общественно опасных последствий содеянного и некоторые другие обстоятельства.

При всем различии уголовно-правовых характеристик и квалификации преступные нарушения правил экономической деятельности входят в одну родственную в криминалистическом отношении группу преступлений. На это указывают следующие обстоятельства:

Во-первых, субъектами рассматриваемых уголовных правонарушений являются работники производственных, коммерческих и иных структур, реализующие свои функции в сфере экономической деятельности. Во-вторых, уголовные правонарушения совершаются субъектами в связи с выполнением своих служебных функций, трудовых обязанностей в процессе выполнения тех или иных работ. В-третьих, в основе данных уголовных правонарушений лежат нарушения специальных правил нормативного характера, определяющих направленность, регулирующих порядок и условия осуществления соответствующей деятельности, регламентирующих права и обязанности ее участников

В большинстве случаев уголовная ответственность за допущенные нарушения указанных правил становится возможной при условии наступления общественно опасных последствий содеянного либо при реальной угрозе их наступления. В первую очередь это касается нарушения специальных правил обеспечения экологической, продовольственной, финансовой и иной безопасности личности, общества, государства.

Важное значение для выявления и раскрытия рассматриваемых преступлений имеет учет того, что все они сходны в основных принципиальных чертах с точки зрения механизма следообразования, круга и характера носителей и источников криминалистический значимой информации. Это сходство обусловлено, в первую очередь, закономерной связью преступлений с экономической деятельностью, а также теми закономерностями, которые лежат в основе этой деятельности.

Поэтому типичными носителями и источниками информации, собираемой при выявлении и расследовании указанных уголовных правонарушений, являются: финансовая, оперативная, техническая, технологическая и иная документация предприятий, организаций,

учреждений, а также предприятий, состоящих с ними в договорных отношениях, документы их вышестоящих организаций, государственных органов, ведомственных и общественных структур, выполняющих контрольно-надзорные функции на предприятиях;

– субъекты всех видов указанной деятельности;

– различные материальные объекты, функционирующие в ходе подготовки и осуществления соответствующего вида профессиональной деятельности, реализации ее результатов, контроля качества, проверки ее правильности и эффективности.

Экономическими преступлениями признаются общественно опасные и противоправные деяния, причиняющие ущерб экономическим и хозяйственным интересам предприятий и граждан, объектом посягательства которых выступают имущественные и производственные отношения, экономические права граждан, юридических лиц и государственных образований.

Литература

1 Концепция правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 года до 2020 года, утвержденной Указом Президента РК от 24 августа 2009 г. № 858 // Казахстанская правда – 27 августа, 2009. – С. 2.

2 Стратегия «Казахстан – 2050»: Новый политический курс состоявшегося государства. Послание Президента Республики Казахстан – Лидера Нации Н.А.Назарбаева народу Казахстана. – Алматы: ЮРИСТ, 2013. – 48 с.

3 Уголовный кодекс Республики Казахстан. – Алматы: ЮРИСТ, 2015. – 208 с.

4 Ожегов С.И. Словарь русского языка. – М., 1990. – 1450 с.

4 Полный курс уголовного права: В 5 т. / под ред. А.И. Коробеева. Т.1. Преступление и наказание. – СПб., 2008. – С. 14.

5 Уголовное право Республики Казахстан. особенная часть. Учебник /Под ред. И.Ш.Борчашвили и С.М.Рахметова. В 2-х частях. Часть 2. – Алматы: Институт «Данекер», 2000. – 418 с.

6 Уголовно-процессуальные проблемы расследования преступлений в сфере экономической деятельности / А.В. Гриненко /www.law.edu.ru

7 Конституция Республики Казахстан. Конституция принята на республиканском референдуме 30 августа 1995года. Алматы, 2011. – 44 с.

8 Комитет по правовой статистике и специальным учетам Генеральной прокуратуры Республики Казахстан / pravstat.prokuror.kz

References

1 Koncepcija pravovoj politiki Respubliki Kazahstan na period s 2010 goda do 2020 goda, utverzhdennoj Ukazom Prezidenta RK ot 24 avgusta 2009 g. № 858 // Kazahstanskaja pravda – 27 avgusta, 2009. – S. 2.

2 Strategija «Kazahstan – 2050»: Novyj politicheskij kurs sostojavshegosja gosudarstva. Poslanie Prezidenta Respubliki Kazahstan – Lidera Nacii N.A.Nazarbaeva narodu Kazahstana. – Almaty: JuRIST, 2013. – 48 s.

3 Ugolovnyj kodeks Respubliki Kazahstan. – Almaty: JuRIST, 2015. – 208 s.

4 Ozhegov S.I. Slovar' russkogo jazyka. – M., 1990. – 1450 s.

4 Polnyj kurs ugolovnogo prava: V 5 t. / pod red. A.I. Korobeeva. T.1. Prestuplenie i nakazanie. – SPb., 2008. – S. 14.

5 Ugolovnoe pravo Respubliki Kazahstan. osobennaja chast'. Uchebnik /Pod red. I.Sh.Borchashvili i S.M.Rahmetova. V 2-h chastjah. Chast' 2. – Almaty: Institut «Daneker», 2000. – 418 s.

6 Ugolovno-processual'nye problemy rassledovanija prestuplenij v sfere jekonomicheskoj dejatel'nosti / A.V. Grinenko / www.law.edu.ru

7 Konstitucija Respubliki Kazahstan. Konstitucija prinjata na respublikanskom referendume 30 avgusta 1995goda. Almaty, 2011. – 44 s.

8 Komitet po pravovoj statistike i special'nym uchetam General'noj prokuratury Respubliki Kazahstan / pravstat.prokuror.kz

Абижанов С.М., Джуматов А.Б.

О содержании понятия «криминальная инсценировка» и иных приемах сокрытия

В статье рассматриваются понятия криминальной инсценировки и иных приемов сокрытия преступлений. Под криминальной инсценировкой следует понимать создание на месте происшествия заинтересованным лицом обстановки, не соответствующей фактически происшедшему на этом месте. В аспекте правоохранительной деятельности сокрытие необходимо рассматривать как социально опасное явление. Оно может проявляться в актах преступного поведения, обеспечивать совершение преступлений, препятствовать правосудию.

Ключевые слова: криминальная инсценировка, сокрытия преступлений, фальсификация, подлог, маскировка, подделка.

Abizhanov S.M., Dzhumatov A.B.

About maintenance of concept «criminal adaptation for stage» and another receptions of concealment

In the article examined concepts of criminal adaptation for stage and another receptions of concealment of crimes. Under criminal adaptation for stage it is necessary to understand creation in place of incident by the interested face of situation falling short of to actually happening in this place. In the aspect of law-enforcement activity, a concealment must be examined as the dangerous phenomenon is social. It can show up in the acts of criminal behaviour, provide committing crime, prevent to the justice.

Key words: criminal adaptation for stage, concealment of crimes, falsification, forgery, disguise, imitation.

Абижанов С.М., Джуматов А.Б.

«Криминалды жалған көрініс» түсінігінің мазмұны және жасырудың басқа да тәсілдері туралы

Мақалада криминалды жалған көрініс түсінігі мен жасырудың басқа да тәсілдері қарастырылады. Криминалды жалған көрініс ретінде оқиға болған жерде мүдделі тұлғамен орын алған шынайы оқиға сәйкес келмейтін мән-жайды қалыптастыруды түсіну қажет. Құқық қорғау қызметі аспектісінде қылмысты жасыруды әлеуметтік қауіпті құбылыс деп қабылдау керек. Ол қылмыстық әрекеттерде көрініс табуы, қылмыс жасауды қамтамасыз етуі және құқықтық тәртіпке кедергі келтіруі мүмкін.

Түйін сөздер: криминалды жалған көрініс, қылмыстарды жасыру, бұрмалау, жалғандық, бүркемелеу, жасандылау.

© 2016 Al-Farabi Kazakh National University

УДК 343.985

Абижанов С.М., *Джуматов А.Б.

Алматинская академия МВД Республики Казахстан,
Республика Казахстан, г. Алматы
*E-mail: aidynbek_dzhumatov@mail.ru

О СОДЕРЖАНИИ ПОНЯТИЯ «КРИМИНАЛЬНАЯ ИНСЦЕНИРОВКА» И ИНЫХ ПРИЕМАХ СОКРЫТИЯ

В структуре преступной деятельности способы сокрытия преступлений некоторыми криминалистами рассматриваются как самостоятельные от способа преступления элементами. Способы преступлений и способы сокрытия преступлений, по мнению большинства криминалистов, находятся в соотношении общего к частному.

Основанием для самостоятельного выделения способа сокрытия, как справедливо отмечают Г.Н. Мудьюгин и В.Г. Танасевич, является отсутствие единого преступного замысла, разрывы во времени исполнения или действия других лиц. Исследование проблемы способа сокрытия преступлений внесло в криминалистическую литературу значительное количество его определений, среди которых интерес вызывает толкование Мудьюгина Г.Н., который определил сокрытие как комплекс действий преступника с целью уклонения от ответственности за содеянное [1, с. 7]. Такие действия могут быть направлены на сокрытие самого события, его преступного характера, участия в нем преступника. Более широкое определение принадлежит Овечкину В.А., который способом сокрытия назвал «совокупность действий и бездействия всех лиц, скрывающих преступление или способствуют этому в момент его совершения и после его окончания» [2, с. 18]. Еще одна интерпретация: под сокрытием преступления следует понимать действия, которые затрудняют установление не только самого события преступления, но и его отдельных обстоятельств [3, с. 24].

В.Н. Карагодин подчеркивал, что сокрытие преступлений противодействует быстрому и полному раскрытию преступлений, выявлению виновных и обеспечению правильного применения норм закона. Для криминалистики деятельность по сокрытию преступления – это объект познания, который рассматривается с точки зрения закономерностей возникновения, собирания, изучения, оценки и использования следов, сопутствующих сокрытию, выявление которых необходимо для раскрытия преступления, судебного исследования и предупреждения преступлений [4, с. 16]. С.С. Куклянскис отмечал, что сокрытие в широком понимании представляет собой поведение, что обеспечивает секретность чего-то. Оно может касаться состояния какого-либо объекта, например, человека, вещи,

препятствуя распространению информации об этом объекте, может выражаться в действиях, направленных на изменение состояния объекта или информации о нем. Наконец, оно выражает свойство характера – скрытность субъекта [5, с. 48].

В ряде случаев, в том числе в связи с совершением преступления, по мнению Лузгина И.М. и Лаврова В.П., сокрытие связано с искажением действительности, созданием видимости [6, с. 11].

Замечено, что сокрытие предполагает наличие реальных отношений между людьми, между человеком и миром вещей, что его окружает, процессов и явлений. Этому отношению присуща определенная структура, элементами которой являются: субъект сокрытия, мотивация и целевая установка, предмет сокрытия, деятельность, направленная на достижение цели сокрытия, результат этой деятельности, принятия людьми, оценка фактов сокрытия. Видимость как результат сокрытия достаточно объективная, что создает условия для сокрытия и невозможности установления истины, такова точка зрения Г.Г. Зуйкова [7, с. 17].

В аспекте правоохранительной деятельности, сокрытие необходимо рассматривать как социально опасное явление, писал В.Н. Карагодин [4]. Оно может проявляться в актах преступного поведения, обеспечивать совершение преступлений, препятствовать правосудию.

Р.С. Белкиным предложено следующее определение способа сокрытия: способ сокрытия преступления – это причинно связанная с осуществлением подготовки и выполнения деяния система умышленных действий преступника (и других лиц), которые направлены на препятствование раскрытия, расследования и предупреждения преступлений [8, с. 365].

В.П. Колмаков рассматривал способ сокрытия преступления как маскировку факта преступления и ликвидацию следов этого преступления [3, с. 26].

Способы сокрытия преступлений, по мнению А.Р. Ратинова, преследуют различные цели, а именно:

– скрыть само событие преступления;

– скрыть преступный характер;

– скрыть участие и заинтересованность в нем преступника [9, с. 67-75].

На наш взгляд, термин «способ сокрытия» можно использовать в двояком смысле. Одно это понятие универсальное, собирательное, означающее всю совокупность приемов, направленных на противодействие следствию, это могут быть известные приемы, традиционные и могут быть приемы с использованием самых современных научно-технических средств, воздействие которых криминалистам еще неизвестно. Второе значение этого термина «способ сокрытия» – это конкретные действия преступника, направленные на уничтожение следов преступления, например, расчленение трупа потерпевшего после убийства. Несмотря на примитивность такого способа сокрытия, тем не менее, затрудняется процесс расследования, возникают проблемы с идентификацией личности потерпевшего, иногда не удается установить личность потерпевшего. Р.С. Белкин причислял к способам сокрытия фальсификацию, маскировку, уничтожение следов, утаивание, ложное алиби, смешанные способы сокрытия. Далее, Р.С. Белкин, раскрывая содержание каждого из перечисленных приемов способов сокрытия преступлении, указывает, что смешанные способы сокрытия преступления, по его мнению, – это различные инсценировки, направленные на сокрытие события преступления, его следов, личности преступника, отбельных обстоятельств путем создания искусственной картины события. В его содержание входит: уничтожение следов или оставление новых, создание ложной обстановки или видимости одного состояния вместо другого, неправильных представлений о его детали. Л.Г. Видонов к способам сокрытия относит уничтожение следов на месте происшествия, расчленение трупа и перемещение его частей в разные недоступные места, фальсификация доказательств, инсценировки несчатного случая [10].

В работах Г.Н. Мудьюгина, Г.Г. Зуйкова, И.М. Лузгина, В.А. Овечкина и др. видим, что понимание способов сокрытия преступления, в основном, отождествляется с всякого рода инсценировками. Трактовка инсценировки воспринималась, как искажение естественной обстановки события, создание ложного образа, с целью введения в заблуждение органов следствия и дознания.

Р.С. Белкин, обобщив научные труды Г.Г. Зуйкова, И.М. Лузгина, В.А. Овечкина, дал следующую интерпретацию – под инсценировкой в криминалистике понимают создание преступником ряда искусственных доказательств, которые в своей совокупности создают обстановку, характерную для определенного события. Ее цель – подтвердить ложную версию преступника, нейтрально для него поясняющую

причину, характер и обстоятельства события, которое расследуется [8, с. 367]. В.А. Овечкин, продолжая проводить исследования о способах сокрытия, пришел к заключению, что «инсценировка – это обстановка места определенного события, созданная искусственным путем, которая может сочетаться с соответственным притворным поведением и сообщением ложных сведений лицом, создавшим эту обстановку с целью вызвать у следователя и других лиц ошибочное объяснение происшедшего события и таким образом скрыть истину» [2, с. 5].

Изучение научной литературы, обобщение судебно-следственной практики, анализ криминалистической характеристики наиболее распространенных видов преступлений, позволяет сделать вывод, что способами сокрытия являются следующие приемы:

– криминальная инсценировка на месте происшествия (относительно простые);

– фальсификация отдельных элементов составляющих весь процесс преступления;

– подлог (интеллектуальный подлог, материальный подлог, полная или частичная подделка документов);

– маскировка;

– сложные криминальные инсценировки (имитации законной деятельности) или смешанный способ сокрытия;

– простое сокрытие.

Каждый из приведенных – разновидность противодействия правоохранительным органам, ведущим борьбу с преступностью, со стороны лиц, незаинтересованных в выявлении преступления, в установлении истины по уголовному делу, в принятии обоснованных и правильных криминалистических и правовых решений в уголовном процессе. В практической деятельности правоохранительной деятельности, каждому следователю, дознавателю, оперативнику, специалисту-криминалисту необходимо четко представлять, какими признаками характеризуется каждый прием сокрытия и для разоблачения, выявления их какие требуются научно-технические средства, приемы, средства и какие процессуальные средства доказывания следует применять. Рассмотрим вкратце каждый из приемов сокрытия:

Инсценировка на месте происшествия. Согласно Толковому словарю русского языка С.И. Ожегова, инсценировать – значит притворно изобразить что-либо [12, с. 245]. Это понятие фактически не отличается от определения, данного в современном словаре иностранных слов, согласно которому инсценировать – это изобразить что-либо с целью ввести этим кого-либо в заблуждение. Или по другому источнику: инсценировка – процесс придания некоему событию, тем или иным путём, видимости другого события, не имеющего отношения к данному [13, с. 82].

Под криминальной инсценировкой следует понимать создание на месте происшествия заинтересованным лицом (лицами) обстановки, не соответствующей фактически происшедшему на этом месте.

В ходе инсценировки могут уничтожаться все или часть объективно возникших материальных следов инсценируемого события, видоизменяться какие-либо следы. Чаще всего такие инсценировки совершаются в случае совершения преступлений против личности, сопряженных с гибелью потерпевших, а также преступного посягательства в отношении имущества.

Криминальные инсценировки на месте материальной обстановки события преступления, могут привести к негативным обстоятельствам, о которых сказано во всех пособиях о тактике проведения осмотра места происшествия. Разоблачение инсценировок требует тщательного проведения осмотра места происшествия, осмотра трупа, предметов, иногда освидетельствования подозреваемого, далее назначения судебно-медицинской экспертизы.

Понятие «фальсификация» отличается от понятия «инсценировка». Так, согласно словарю С.И. Ожегова, фальсифицировать – значит подделать, исказить, с целью выдать за подлинное, настоящее [11, с. 245]. Оно охватывает не только изменения в предметах, вещах, но и активную деятельность по формированию ложных впечатлений путем передачи ложной вербальной информации об объекте. Фальсификация может быть простая и сложная.

Сравнительный анализ понятий «инсценировка» и «фальсификация» позволяет сделать вывод о том, что эти понятия не идентичны, инсценировать можно материальную обстановку, а фальсифицировать – предметы, вещи и вербальную информацию о событии, обстановке, про отдельные предметы. Фальсификация – широко распространенный способ и представляет большую опасность, учитывая последствия, высокую степень латентности, сложность выявления признаков фальсификации. Разоблачение фальсификации, исходя из сущности этого приема сокрытия, требуется не только для тщательного проведения следствен-

ного осмотра, но и привлечения специалиста к осмотру, назначения судебных экспертиз.

Подлог – процесс создания, подгонки или имитации объектов, статистики или документов с намерением ввести в заблуждение. Копии и репродукции не считаются подлогом, хотя они могут позже стать им при искажениях.

В статье 369 Уголовного кодекса Республики Казахстан служебный подлог определён как «внесение должностным лицом, а также государственным служащим или служащим органа местного самоуправления, не являющимся должностным лицом, в официальные документы заведомо ложных сведений, а равно внесение в указанные документы исправлений, искажающих их действительное содержание, если эти деяния совершены из корыстной или иной личной заинтересованности».

Различают подлинные и поддельные документы. В свою очередь, в подлинных документах выделяются действительные и недействительные (например, удостоверение или пропуск, срок действия, которых истек).

Документы, содержание которых не соответствует действительности, а реквизиты искажены, считаются поддельными.

Поддельные документы бывают двух видов: с интеллектуальным и материальным подлогом. Подлог, как интеллектуальный и материальный, рассматривается в комплексе со способом преступления и со способом сокрытия, преступник одновременно достигает осуществления преступного замысла и вероятности избежания ответственности. Опасность этих приемов заключается в их высокой степени латентности, поэтому выявление в большинстве случаев возможно только с помощью специалистов.

При интеллектуальном подлоге документ внешне ничем не отличается от подлинного, поскольку имеет все необходимые реквизиты, составлен и подписан правомочным должностным лицом с помощью тех же средств и материалов письма, которые используются для оформления подлинных документов. Однако при составлении документа использовалась ложная по содержанию информация. Факт интеллектуального подлога не может быть определен технико-криминалистическими методами. Обычно этот вид подлога устанавливается в процессе следственно-оперативных мероприятий с привлечением специалистов-ревизоров, аудиторов, экономистов-финансистов, бухгалтеров, технологов, товароведов, назначением и проведением судебно-экономических, почерковедческих экспертиз, иногда для доказывания назначается технико-криминалистическая экспертиза документов.

Сущность материального подлога, именуемого подделкой, заключается в том, что подлинность документа нарушается путем посягательства на форму и содержание документа: бланк, текст, подпись, оттиск печати (штампа).

Различают два вида подделки документов: полную и частичную.

Полная подделка – это изготовление документов полностью: бланка документа, заполнение бланка, оформление содержания (текста) и всех его реквизитов.

Частичная подделка – это изготовление фрагментов документа: замена частей документа, переклейка фотографий, техническая подделка подписей, оттисков печатей и штампов.

Маскировка. Под маскировкой часто понимаются действия преступника или правонарушителя, имеющие целью сокрыть подлинные намерения, дезинформировать и ввести в заблуждение работников органов правопорядка. К маскировке прибегают при грабежах, разбойных нападениях, мошенничестве и т.д. Преступник, желая уклониться от ответственности, стремится тем или иным способом воспрепятствовать установлению подлинных обстоятельств совершенного им противоправного деяния.

Маскировки связаны с применением специальных средств и приемов для сокрытия причастности к преступным деяниям. К числу таких приемов и средств часто относят:

– маскировку личности преступника (изменение почерка, внешности, голоса и т.д.);

– действия на этапе подготовки преступления, связанные с его сокрытием (изготовление тайников, подготовку каналов сбыта краденного и т.д.) и маскировкой роли преступника (приобретение форменной одежды полицейского или военнослужащего и т.д.);

– маскировку связей соучастников преступления (применение специального жаргона, условных знаков, секретных встреч, тайной переписки и т.п.);

– действия по сокрытию следов преступления (тщательное протирание стола, ручек двери и других предметов для уничтожения следов пальцев, применение для обработки следов обуви специальных химических средств, чтобы сбить со следа служебных собак, имитация чужих следов – обуви, пальцев, следов животных и т.п.);

– разработку способов хранения или уничтожения орудий и средств совершения преступления и предметов, добытых преступным путем.

При маскировке субъект преступления, передавая дезинформацию работникам органов правопорядка, пытается достичь ее правдоподобия, затруднить их работу по выявлению истинной картины противоправного деяния. Именно недостаточная степень правдоподобности, расхождения в информации, передаваемой преступником, с объективными факторами происшествия часто ведут к разоблачению маскировок. Важное значение для разоблачения маскировок играет профессионально-психологическая (особенно коммуникативная) подготовленность работников органов правопорядка. Она позволяет им по мельчайшим штрихам в поведении подозреваемых лиц, противоречиях в их высказываниях, невербальных реакциях определить неискренность и склонность к представлению лживой информации.

Сложные криминальные инсценировки (имитации законной деятельности) или смешанный способ сокрытия – это сложные приемы, сочетающие несколько приемов. Они состоят из криминальных инсценировок, но обязательно реализуются с помощью других приемов сокрытия, таких как: фальсификация отдельных элементов составляющих весь процесс преступления; подлог (интеллектуальный и материальный подлог); возможны и маскировка. Криминальные инсценировки, имитации законной деятельности – можно определить как создание обстановки, не соответствующей фактически происшедшему на этом месте событию, что может дополняться согласуемыми с этой обстановкой поведением.

В сложных криминальных инсценировках используются самые современные технологии, которые обеспечивают высокую скорость перемещения практически любых сумм денежных средств. К этим приемам прибегают только организованные преступные группы, Например, при выборе схемы отмывания денег в каждом конкретном случае преступники исходят, прежде всего, из необходимости обеспечить тайну преступного происхождения денежных средств или иного имущества и сохранить контроль над ними на всех этапах этого процесса. Легализация доходов, полученных незаконным путем, осуществляется в несколько стадий. Самая простая модель является двухфазовая модель. Этой модели характерны два этапа отмывания преступных доходов. Первый этап представляет собой отмывание денег, полученных непосредственно в результате совершения преступления путем обмена этих денежных средств на купюры иного достоинства или другой валюты. Второй этап заключается в совершении операций, в результате которых предварительно «отмытым» деньгам придается статус полученных законными путями и они вводятся в легальный финансовый оборот.

Таким образом, рассмотрен ряд способов сокрытия преступной деятельности или преступления, каждый прием, выделенный нами, характерен для определенных видов деяний, каждый из них – криминальная инсценировка на месте происшествия; криминальная инсценировка законной деятельности (смешанный способ сокрытия); фальсификация отдельных элементов составляющих весь процесс преступления; интеллектуальный подлог; материальный подлог; полная или частичная подделка документов; маскировка – имеет специфические черты, для выявления их требуется проведение различных следственных действий (осмотров, инвентаризаций, ревизий, аудита, очных ставок, предъявления для опознавания, назначения разного рода судебных экспертиз и др.), позволяющих разоблачить прием сокрытия и расширить возможность получения объективной информации.

В заключение проведенного анализа отметим, что ни один из перечисленных нами методов объективно в чистом виде преступниками не используется. Очень часто в ходе легализации преступных доходов возможные способы могут сменять друг друга и использоваться параллельно. В результате создается многосложная, запутанная цепочка из физических лиц, организаций и служащих, единой целью которых является сокрытие истинных прав на имущество, запутывание следов преступления, в результате которого возникла необходимость легализации преступных доходов. Считаем, что более квалифицированной борьбе с этим негативным явлением может способствовать усиление комплекса мер, предпринимаемых Республикой Казахстан совместно с международным сообществом в этой области.

Литература

1 Мудьюгин Г.Н. Расследование убийств, замаскированных инсценировками. – М., 1973. – 157 с.
2 Овечкин В.А. Расследование преступлений, скрытых инсценировками: Учебное пособие. – Харьков, 1979. – 64 с.
3 Колмаков В.П. Следственный осмотр. – М., 1969. – 56 с.
4 Карагодин В.Н. Криминалистическое понятие способа сокрытия преступления // Проблемы развития криминалистики в условиях научно-технического прогресса. – Свердловск, 1982. – С. 106.
5 Куклянскис С.С. Криминалистическое значение способа хищения. // Применение научных методов при расследовании преступлений и изучении преступности. – Вильнюс, 1973. – Ч. 2. – С. 48.
6 Лузгин И.М., Лавров В.П. Способ сокрытия преступления и его криминалистическое значение. – М., 1980. – 30 с.
7 Зуйков Г.Г. Поиск преступников по признакам способа совершения преступления. – М., 1970. – 46 с.
8 Белкин Р.С. Курс криминалистики. В. 3-х. Т.3. – М.: Юристь, 1997. – 480 с.
9 Ратинов А.Р. Версии об инсценировке на месте происшествия. // Осмотр места происшествия. – М., 1960. – С. 67-75.
10 Видонов Л.Г. Криминалистическая характеристика убийств и системы типовых версий о лицах, совершивших убийства без очевидцев. – Горький, 1972. – 122 с.
10 Ожегов С.И. Словарь русского языка. – М., 1970. – С. 245.
11 Современный словарь иностранных слов. – М., 1993. – С. 239.
12 Белкин Р.С. Криминалистическая энциклопедия. – М., 2000. – 342 с.

References

1 Mud'jugin G.N. Rassledovanie ubijstv, zamaskirovannyh inscenirovkami. – M., 1973. – 157 s.
2 Ovechkin V.A. Rassledovanie prestuplenij, skrytyh inscenirovkami: Uchebnoe posobie. – Har'kov, 1979. – 64 s.
3 Kolmakov V.P. Sledstvennyj osmotr. – M., 1969. – 56 s.
4 Karagodin V.N. Kriminalisticheskoe ponjatie sposoba sokrytija prestuplenija // Problemy razvitija kriminalistiki v uslovijah nauchno-tehnicheskogo progressa. – Sverdlovsk, 1982. – S. 106.
5 Kukljanskis S.S. Kriminalisticheskoe znachenie sposoba hishhenija. // Primenenie nauchnyh metodov pri rassledovanii prestuplenij i izuchenii prestupnosti. – Vil'njus, 1973. – Ch. 2. – C. 48.
6 Luzgin I.M., Lavrov V.P. Sposob sokrytija prestuplenija i ego kriminalisticheskoe znachenie. – M., 1980. – 30 s.
7 Zujkov G.G. Poisk prestupnikov po priznakam sposoba sovershenija prestuplenija. – M., 1970. – 46 s.
8 Belkin R.S. Kurs kriminalistiki. V. 3-h. T.3. – M.: Jurist', 1997. – 480 s.
9 Ratinov A.R. Versii ob inscenirovke na meste proisshestvija. // Osmotr mesta proisshestvija. – M., 1960. – S. 67-75.
10 Vidonov L.G. Kriminalisticheskaja harakteristika ubijstv i sistemy tipovyh versij o licah, sovershivshih ubijstva bez ochevidcev. – Gor'kij, 1972. – 122 s.
10 Ozhegov S.I. Slovar' russkogo jazyka. – M., 1970. – S. 245.
11 Sovremennyj slovar' inostrannyh slov. – M., 1993. – S. 239.
12 Belkin P.C. Kriminalisticheskaja jenciklopedija. – M., 2000. – 342 s.

Begalinova K.K.,
Kabanbaeva G.B.

Corruption Crime: the concept, structure, dynamics

This article discusses one of the most pressing problems of today. Corruption in government in modern Kazakhstan is one of the most pressing problems without a radical solution that can not be effective development of Kazakhstan's society. The negative effects of corruption can be put at the center of all the current social conflicts in Kazakhstan. Socio-destructive consequences of corruption manifest in all the spheres of public life. Therefore, the state in which power is highly corrupt, can not be considered neither democratic nor legal, nor social. Corruption in government is a uniquely great social threat, as it directly or indirectly affects the social values, morality, and the foundations of statehood

Key words: corruption, public service, crime, officer, public authorities.

Бегалинова К.К.,
Қабанбаева Г.Б.

Сыбайлас жемқорлық қылмыс: түсінігі, құрылымы, динамикасы

Бұл мақалада қазіргі заманның өзекті мәселелерінің бірі қарастырылған. Бүгінгі Қазақстанның мемлекеттік билік органдарындағы сыбайлас жемқорлық өткір тақырыптардың бірі, ол түбегейлі шешілмейінше қазақстандық қоғамның тиімді дамуы мүмкін емес. Сыбайлас жемқорлықтың жағымсыз салдарын Қазақстандағы барлық әлеуметтік түсініспеушіліктің қақ ортасына қоюға болады. Сыбайлас жемқорлықтың әлеуметтік-деструктивті салдары қоғамдық өмірдің барлық салаларында көрініс табуда. Сондықтан да, билік сыбайлас жемқорлықпен байланысса, ол қоғам не демократиялық, не әлеуметтік, не құқықтық мемлекет деп танылмайды. Мемлекеттік билік органдарындағы сыбайлас жемқорлық үлкен әлеуметтік қатер, себебі ол қоғамдық құндылықтарға, құлықтылыққа мемлекеттілік негіздеріне әсер етеді.

Түйін сөздер: сыбайлас жемқорлық, мемлекеттік қызмет, қылмыс, лауазымды тұлға, мемлекеттік орган.

Бегалинова К.К.,
Кабанбаева Г.Б.

Коррупционная преступность: понятие, структура, динамика

В данной статье рассмотрено одно из наиболее актуальных проблем современности – Коррупция в органах государственной власти в современном Казахстане, без кардинального решения которой невозможно эффективное развитие казахстанского общества. Негативные последствия коррупции можно поставить в центр всех нынешних социальных коллизий в Казахстане. Социально-деструктивные последствия коррупции проявляются во всех без исключения сферах общественной жизни. Поэтому государство, где власть в высокой степени коррумпирована, не может считаться ни демократическим, ни правовым, ни социальным. Коррупция в органах государственной власти однозначно представляет собой большую социальную угрозу, так как она прямо или опосредованно влияет на общественные ценности, мораль и устои государственности.

Ключевые слова: коррупция, государственная служба, преступление, должностное лицо, государственные органы.

© 2016 Al-Farabi Kazakh National University

UDC 343.265

[1]Begalinova K.K., [2*]Kabanbaeva G.B.

[1] K.I. Satpayev KazNTU, Kazakhstan, Almaty
[2]Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty
[*]E-mail: gulbaht@mail.ru

CORRUPTION CRIME: THE CONCEPT, STRUCTURE, DYNAMICS

The concept of legal policy of the Republic of Kazakhstan from September 20, 2002 emphasized that the main objectives of public authorities is to improve system of state control in the sphere of financial and economic activities in order to prevent abuse, increase the effectiveness of public authorities to prevent corruption, respect for professional ethics.

Public danger of corruption is expressed as follows:

Public policy is dictated by the private interests of those in power, and thus able to influence the government on a scale exceeding the government to implement the activities of public interest. Key decisions that have the greatest impact on society, made on the basis of corruption or to shield corrupt officials who are dependent on a variety of «shadow figures».

Direct losses from corruption lead to a decrease in state budget revenues, indirectly reducing the volume of the produced gross domestic product.

Corruption extends the shadow economy, a negative impact on competition, as the «bribe» ensure the provision of non-competitive advantages. This undermines the market relations as such, creates a new monopoly corruption often associated with organized crime, reduce the efficiency of the economy as a whole.

Corruption deprives the government of the possibility to enforce fair rules of the market game, and it discredits the very idea of the market, and the authority of the state as arbiter and judge.

The impact of corruption on privatization and bankruptcy complicates the manifestation of effective owners.

Mismanagement of public finances aggravated budget crisis.

Corruption increases the costs of economic agents, which affects the increase in consumer prices and tariffs.

Corruption corrupts not only the government, but different corporate management personnel. Accordingly, there is a general decrease in management efficiency – both public and commercial.

Widespread corruption makes it impossible to attract not only foreign, but also Kazakh investments, which in principle deprives the state of development opportunities.

In this connection it is necessary to disclose the definition of «corruption». For the first time in the domestic legal literature, the term «corruption» has been introduced in the legal conceptual

device. AND I. Estrin in «Bribery», which was released in the framework of criminal law circle at St. Petersburg University in 1913. The simplest definition of corruption – podkupaemost and corruption of public officials and officials as well as public and political figures in general. There are other definitions of the term. One of the latest was reflected in the Council of Europe Criminal Law Convention on Corruption in 1999. Most countries (including Kazakhstan) agreed on a rather broad understanding of corruption, partly modern state returns back centuries. However, it would be wrong to assume that corruption is everywhere and always appears the same, that same its causes and consequences. Crucial here are the national mentality, legal, religious, and ethnic traditions, which are never the mirror image of each other, and economic well-being of the state.

Corruption is diverse in its manifestations. In any case, it is impossible not to draw attention to the fact that national and international law rather «indifferent» look to many forms of corrupt behavior, nevertheless, condemned by public morality or religion. Corruption original «splits» into two unequal parts: the ethical deviations and violations. However, this «dualism» of corruption is not confined. Often it is expressed, on the one hand, employees use their status to obtain illegal advantages (bribability) and on the other – in the latter providing such benefits. Traditionally, in the contradictory unity of these parties in terms of greater public danger dominates venality. Quite often, corruption is a semblance of unilateral transactions or theft. Historically, differing in the Kazakh public opinion and the right forms of corruption are bribery – obtaining in violation of the established order of law a person who was in the public or public service, any advantages for committing legal actions (inaction) of the service, and extortion – to obtain the same person any benefits-or for the commission in the service of illegal actions (inaction). Bribery and extortion can occur at all levels of the system, while the volume of the amount and extent of the harmful effects on society can be infinitely varied. An example of proper ethical violations may be committed public servant acts which adversely affect the state of public opinion on the state of the rule of law in the public service, although not expressly prohibited by law or other legal act (presence at banquets arranged by organizations that control the activity of which is the responsibility of this entity; public non-business communication with people who have a previous conviction for mercenary crimes; accommodation in apartments or use of a car, the cost of which is not comparable with the size of the salary).

Among the corruption offenses usually are four types: civil torts, disciplinary, administrative offenses and crimes, although, of course, the actual separation of disciplinary (service) and administrative offenses rather relative.

The study of literature indicates that there is no unity among the scientists in understanding the concept of «corruption». There are many views on this issue. The most common are the following: 1. The identification of corruption bribery. 2. Consideration of corruption as abuse of office, committed for pecuniary gain. 3. Identification of corruption by malpractice committed in their own interests, as well as cases of self-serving abuse of the service, characterized by bribery and corruption of public officials. 4. Consideration of corruption as part of organized crime. 5. Corruption – means any intentional violation of official or other public servant of his official duties.

For example, according to Professor AI Debt, corruption – a «social phenomenon, characterized by bribery, corruption of state and other officials, and on this basis, selfish use of their personal or narrow group, the corporate interest of the official official powers associated with them authority and capability». [1]

Professor BV Volzhenkin writes that «etymologically the term» corruption «comes from the Latin word for» corruption, bribery, «[2]. GA Satarov said that «the civil servant is obliged to take decisions on the basis of the objectives set by law (Constitution, laws and other regulations) and socially approved cultural and moral norms. Corruption begins when these purposes are replaced by the selfish interests of an official, embodied in concrete actions. This condition is sufficient to characterize the phenomenon of the abuse of power. Between this phenomenon and the brink of corruption is very blurred «[3]. Some scientists believe corruption and violation of ethnic norms of official authority [4]. It seems that the definition of the concept of corruption and the establishment of its concrete manifestations should be based on an understanding of the social nature of this phenomenon. The essence of corruption is that it distorts public relations, disrupts the normal procedures of the state apparatus, resulting in a «corruption», «corrosion» of power. A background paper on the UN international anti-corruption states that «corruption – the abuse of public power for private gain.» Eighth United Nations Congress on the Prevention of Crime and the Treatment of offenses

(Havana, 1990) in its resolution «Corruption in public administration,» noted that corruption – a typical kind of white-collar crime, it is a highly latent, often characterized by sophistication and big damage. Corruption – a catalyst of organized crime, it is one of the essential components of its «habitat».

Corruption is extremely negative social phenomenon that has such characteristic features as the scale of criminal activity, stability and consistency in the various sectors of the economy.

Not the rights of authors who believe that corruption is characteristic only for the countries in transition. For example, in the United States in every organized criminal groups is fixed at least one post korruptera. Korruptery and bribe and intimidate officials. Moreover, ever since the «dry law» with a light hand of known gangsters in 20-30s Charlie Luciano and Al Capone racketeers brought the order, according to which about one-third of all criminal proceeds should go to the bribery of government and justice. Rightly notes AI Dolgov that «the fight against corruption should be carried out at the same time, in connection with the fight against crime in the organization». [6] It is appropriate to mention the fact that among both practitioners and theorists, there are different points of view on the mechanism of corruption, its types and subjects.

References

1 Corruption and bureaucracy: the origins and ways to overcome: Thematic collection. / Ed. Ed. GI Ivanov. – M., 1998.
2 Magomedov KO Sociological analysis of the ethical problems of public service // Public service. 2004. number 6.
3 Roman VL Corruption as a systemic problem of Russian society and the state // Sociology of power. – M., 2003.
4 Tsaplin A.B., Bakushev VV Corruption Trends in the world and Russia. – M., 2000.
5 Citizens VD Corruption: Will it prevail against the Russians // Vlast. – M., 2004. – № 12.
6 M. Johnson Search definitions: the quality of political life and the problem of corruption // Intern. Social Science Journal. – M., 1997. – № 16.

Каражанов М.Д.,
Утебаев Е.К., Сабитов С.М.

Анализ института «уголовных проступков» в теории уголовного права

В статье раскрывается анализ понятия «уголовный проступок», дается сравнительный анализ с административными правонарушениями. Авторы статьи провели анализ мировой практики института уголовных проступков, разъяснили отличительные признаки уголовного проступка.

Ключевые слова: уголовные правонарушения, уголовный проступок, административные провонарушения, теория уголовного права, мировой опыт, анализ уголовных проступков.

Karazhanov M.D.,
Utebaev E.K., Sabitov S.M.

Analysis of «criminal offenses» Institute in criminal law theory

The article deals with the analysis of the concept of «criminal offense», provides a comparative analysis of administrative offenses. The authors conducted an analysis of the world practice the institute of criminal misconduct, clarified the features of a criminal offense.

Key words: criminal offense, criminal offense, Administrative Offences, the theory of criminal law, international experience, analysis of the criminal offenses.

Қаражанов М.Д.,
Өтебаев Е.К., Сәбитов С.М.

Қылмыстық құқық теориясында «қылмыстық теріс қылықтарды» талдау

Мақалада «қылмыстық теріс қылық» ұғымына талдау жасалған, әкімшілік құқық бұзушылықтармен салыстырмалы талдау берілген. Мақала авторлары қылмыстық теріс қылықтар институтының әлемдік тәжірибесін талдаған, қылмыстық теріс қылықтың ажырату белгілерін көрсете алған.

Түйін сөздер: қылмыстық құқық бұзушылықтар, қылмыстық теріс қылық, әкімшілік құқық бұзушылықтар, қылмыстық құқық теориясы, әлемдік тәжірибе, қылмыстық теріс қылықтарды талдау.

© 2016 Al-Farabi Kazakh National University

УДК 343.231

*Каражанов М.Д., Утебаев Е.К., Сабитов С.М.

Казахский гуманитарно-юридический инновационный университет,
Республика Казахстан, г. Семей
*E-mail: Karazhanov_1982@mail.ru

АНАЛИЗ ИНСТИТУТА «УГОЛОВНЫХ ПРОСТУПКОВ» В ТЕОРИИ УГОЛОВНОГО ПРАВА

С 1 января 2015 года введен в действие Уголовный кодекс Республики Казахстан, который претерпел некоторые изменения: с одной стороны, это усиление санкций за совершение тяжких и особо тяжких преступлений, с другой – смягчение ответственности и наказания, а также введение новелл, иным образом улучшающих положение лица, совершившего уголовное правонарушение.

В этом заключаются две стороны гуманизации, указанные в Концепции правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 по 2020 год. Гуманизация должна идти, во-первых, путем смягчения ответственности и наказания, во-вторых, путем усиления ответственности и наказания в отношении лиц, совершивших тяжкие, особо тяжкие преступления, т.е. усиления защиты населения от преступных посягательств, защиты прав жертв преступлений.

В этой связи в новом Уголовном кодексе РК появилось понятие «уголовный проступок». Согласно части 3 статьи 10 нового Уголовного Кодекса «Уголовным проступком признается совершенное виновно деяние (действие либо бездействие), не представляющее большой общественной опасности, причинившее незначительный вред либо создавшее угрозу причинения вреда личности, организации, обществу или государству, за совершение которого предусмотрено наказание в виде штрафа, исправительных работ, привлечения к общественным работам, ареста» [1].

За уголовные проступки предусматривается широкий спектр мягких видов наказаний, в первую очередь, общественные и исправительные работы, а также минимальные сроки давности и отсутствие судимости. То есть, уголовный проступок определяется по двум критериям: общественная опасность совершенного деяния и наказание.

В действующем УК предусматривается 154 состава уголовных проступков. Из них 39 составов сконструированы из 42 составов КоАП (в старой редакции), 94 состава сконструированы из 100 составов УК (в старой редакции), 16 составов – новые, 5 составов сконструированы из 5 составов КоАП и 6 составов УК.

Решение о выводе ряда административных правонарушений в уголовные проступки было продиктовано тем, что по ним невозможно было незамедлительно составить протокол и направить на рассмотрение в уполномоченный орган, как это предусмотрено для административного судопроизводства в целом.

К примеру, для привлечения к административной ответственности за нарушение правил дорожного движения, повлекшее причинение вреда здоровью, производство судебно-медицинской экспертизы возможно только по истечении 21 дня, чтобы установить, какой вред – средней тяжести или тяжкий вред – причинен потерпевшему.

Аналогично, соответствующие судебно-технические экспертизы нужно проводить и по фактам нарушения правил безопасности при строительстве, эксплуатации или ремонте магистральных трубопроводов, недоброкачественного ремонта транспортных средств и выпуска их в эксплуатацию с техническими неисправностями и т.д.

Вывод составов административных правонарушений в разряд уголовных проступков позволил усилить защиту лиц, привлекаемых к ответственности. Это – и обязательное привлечение защитника – профессионального адвоката, и применение всего комплекса процессуальных гарантий, установленных уголовно-процессуальным кодексом.

Выделение категории уголовных проступков оказывает положительное влияние на статистику преступности: частое изменение позиции законодателя относительно наказуемости преступлений небольшой тяжести уже не отражается на статистической картине уровня и структуры преступности.

Определение в правонарушении признака общественной опасности зависит от опасности создания угрозы причинения вреда, от ценности объекта посягательства, от характера противоправных действий (бездействия), от личности субъекта правонарушения и других обстоятельств.

Признак общественной опасности является оценочным понятием, поэтому решение вопроса о его наличии или отсутствии нередко вызывает спор.

Вместе с тем хотелось бы отметить, что институт уголовного проступка есть в странах, где нет административной ответственности (то есть там уголовный проступок квалифицирован как административное правонарушение).

Проведенный анализ мировой практики института уголовных проступков позволяет сделать вывод, что такой институт предусмотрен уголовными кодексами Германии, Испании, Австрии, Голландии, Норвегии, Чехии, Албании, Литвы, Латвии, Турции. Санкции за уголовный проступок практически во всех этих странах включают в себя арест либо лишение свободы, либо тюремное заключение.

Так, для УК Германии характерно выделение уголовных преступлений и проступков. При этом в основу такого деления вложен чисто формальный признак – минимальный размер наказания. Понятие преступления и уголовного проступка приведено в § 12 Уголовного уложения Германии. Согласно законодательству Германии, преступлением является преступное деяние, минимальным наказанием за которое служит тюремное заключение от одного года и выше. Проступок же расценивается как уголовно-правовое деяние, за совершение которого человека ожидает менее одного года тюремного заключения либо денежный штраф. Таким образом, в УК Германии классификация уголовно значимых деяний поставлена в зависимость от минимального наказания. Однако в Германии нет ни Кодекса об административных правонарушениях в нашем понимании, ни понятия «административное правонарушение». Уголовные проступки в Германии – это аналог административных правонарушений в Республике Казахстан. Все административные правонарушения в нашем понимании включены в УК Германии в качестве уголовных проступков [2].

Согласно § 17 «Классификация преступных деяний» Уголовного кодекса Австрии, принятого 29.01.1974: «Преступлением являются умышленные деяния, которые наказываются пожизненным лишением свободы или лишением свободы на срок более трех лет. Все остальные деяния являются проступками» [3].

Так же, как и в Германии, кодифицированного акта в сфере административного законодательства в Австрии нет. Административное законодательство Австрии можно охарактеризовать как хорошо развитое регламентарное право. Среди его источников выделим Федеральный закон от 11 июля 1973 г. о федеральных министерствах, сфере их деятельности и структуре, в котором дан перечень министерств (их 15), определены их сферы и полномочия (в частности, изучать и комплексно рассматривать вопросы координации долгосрочного планирования сфе-

ры), распределение функций между структурными подразделениями, порядок разрешения вопросов, сотрудничество с зарубежными странами. А также Федеральный закон об Административном суде 1965 г. об организации, компетенции и производстве Административного суда.

Уголовное законодательство Норвегии состоит из двух кодексов: Общегражданского уголовного кодекса и Военного уголовного кодекса. Однако Общегражданский уголовный кодекс является базовым. Военный уголовный кодекс действует только в отношении военных преступлений и правонарушений. В § 2 Общегражданского уголовного кодекса закреплены отличия между преступлениями и незначительными преступлениями и заключаются в размере наказания, предусмотренного за конкретное деяние. Преступление – это такое деяние, которое может привести к тюремному заключению свыше трех месяцев, содержанию под стражей свыше 6 месяцев или увольнению с официальной службы в качестве основного наказания. Преступления изложены в Части 2 Общегражданского кодекса Норвегии. Часть 3 данного кодекса называется «Незначительные преступления» и представляет перечень уголовных проступков, которые законодатель счел необходимым включить в Уголовный кодекс, но в то же время в силу малозначительности не стал их включать в Часть 2. Названия глав Части 3 дублируют названия соответствующих глав Части 2 с соответствующим добавлением. Так, глава 11 Части 2 называется «Должностные преступления», а глава 33 Части 3 «Незначительные должностные преступления» [4].

Учитывая вышеизложенное, можно сделать вывод, что Уголовный кодекс Норвегии – это в нашем понимании симбиоз уголовного и административного кодексов, так как отдельный кодекс об административных правонарушениях в Норвегии отсутствует.

В то же время в соответствии с Концепцией правовой политики на 2010-2020 годы ставилась задача установления соразмерности наказания.

В этой связи размеры штрафа в целом по всему кодексу увеличены в целях достижения их соразмерности лишению свободы.

Это, как прогнозируется, позволит переориентировать судебную практику с превалирующего назначения лишения свободы на более широкое применение «штрафных санкций».

Такой подход, наряду с другими положениями действующего УК, решает задачи снижения «тюремного населения».

В качестве примера предлагаем обратить внимание на практику применения ст.366 ч.1 УК РК (получение взятки) действующей редакции. Основная мера наказания по указанной статье предусматривает ответственность в виде штрафа в размере 50-кратной суммы взятки либо лишение свободы на срок до 5 лет, с конфискацией имущества. Дополнительная мера наказания по ст.366 ч.1 УК предусматривает ответственность в виде пожизненного лишения права занимать определенные должности или заниматься определенной деятельностью.

Литература

1 Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года. – Алматы: Юрист, 2015. – 500 с.

2 Серебренникова А.В. Особенная часть Уголовного кодекса Германии: общая характеристика. – М.: Издательство: МАКС-Пресс, 2002. – 136 с.

3 Уголовный кодекс Австрии. Принят 29 января 1974 г.: Вступил в силу с 1 января 1975 г.: С изменениями и дополнениями на 1 мя 2003 г.: Перевод с немецкого / Пер.: Вихрова Л.С.; Предисл.: Фабрици Э.О.; Науч. ред. и вступ. ст.: Милюков С.В. – СПб.: Юрид. центр Пресс, 2004. – 352 с.

4 Уголовное законодательство Норвегии / Перевод с норвежского А.В. Жмени; науч. ред. и вступ. ст.: Голик Ю.В. – СПб.: Юрид. центр Пресс, 2003. – 375 с.

References

1 Ugolovnyj kodeks Respubliki Kazahstan ot 3 ijulja 2014 goda. – Almaty: Jurist, 2015. – 500 s.

2 Serebrennikova A.V. Osobennaja chast' Ugolovnogo kodeksa Germanii: obshhaja harakteristika. – M.: Izdatel'stvo: MAKS-Press, 2002. – 136 s.

3 Ugolovnyj kodeks Avstrii. Prinjat 29 janvarja 1974 g.: Vstupil v silu s 1 janvarja 1975 g.: S izmenenijami i dopolnenijami na 1 mja 2003 g.: Perevod s nemeckogo / Per.: Vihrova L.S.; Predisl.: Fabrici Je.O.; Nauch. red. i vstup. st.: Miljukov S.V. – SPb.: Jurid. centr Press, 2004. – 352 c.

4 Ugolovnoe zakonodatel'stvo Norvegii / Perevod s norvezhskogo A.V. Zhmeni; nauch. red. i vstup. st.: Golik Ju.V. – SPb.: Jurid. centr Press, 2003. – 375 c.

Есбулатова Р.М.

К вопросу о формировании и внедрении модели антикоррупционного поведения должностных лиц по поддержанию правопорядка в Республике Казахстан

Проблема коррупции приобрела сегодня массовый характер и затронула все сферы общественной жизни. Более того, суть коррупции заключается даже не столько в подкупе или продажности лиц из государственного сектора, сколько в разложении и распаде конкретной социальной системы, включая и систему государственной власти. В работе рассматривается актуальный вопрос, связанный с кодексом поведения должностных лиц – вопрос формирования и внедрения модели антикоррупционного поведения указанных лиц в Республике Казахстан. Автор описывает состояние законодательства и практические проблемы, а также предлагает ряд мер, которые будут способствовать данному процессу.

Ключевые слова: антикоррупционное поведение, государственные служащие, законодательство, стратегия, стандарт.

Yesbulatova R.M.

To the question of formation and introduction of model of anti-corruption behaviour of officials on law enforcement in the Republic of Kazakhstan

The corruption problem has obtained a massive character and concerned all the spheres of social life. Moreover, the gist of corruption is not laying in the bribery or corruptibility of persons from the state sector, but it is laying in the disintegration of social system, including the system of state power. The article considers the question which is connected with the Code of officials behavior, the question of forming and introducing the model of anti-corruption behavior of specified persons in the Republic of Kazakhstan. The author depicts the state of legislation and some practical problems, and furthermore the author suggests a row of measures which will support the current process.

Key words: anti-corruption behavior, officials, legislation, standard, strategy.

Есбулатова Р.М.

Қазақстан Республикасында құқықтық тәртіпті сақтау бойынша мемлекеттік қызметкерлердің сыбайлас жемқорлыққа қарсы жүріс-тұрыс моделін қалыптастыру және енгізу мәселесі

Сыбайлас жемқорлық проблемасы бүгінгі күні жаппай сипатта және қоғамдық өмірдің барлық салаларында орын алуда. Сыбайлас жемқорлықтың мәні мемлекеттік сектордағы тұлғалардың ақшаға сатылатындығында емес нақты әлеуметтік жүйенің, мемлекеттік билік жүйесінің ыдырап құлдырауында. Жұмыста лауазымды тұлғалардың жүріс-тұрыс кодексімен байланысты өзекті мәселелер – Қазақстан Республикасында аталған тұлғаларда сыбайлас жемқорлыққа қарсы жүріс-тұрыс моделін қалыптастыру және енгізу мәселесі қарастырылған. Автор заңнаманың кәзіргі жағдайын және тәжірибедегі проблемаларды сипаттай келе, осы процеске ықпалын тигізетін бірқатар іс-шараларды ұсынады.

Түйін сөздер: сыбайлас жемқорлыққа қарсы жүріс-тұрыс, мемлекеттік қызметкерлер, заңнама, стратегия, стандарт.

© 2016 Al-Farabi Kazakh National University

УДК 34.07;347.96

Есбулатова Р.М.

Казахский национальный университет имени аль-Фараби,
Республика Казахстан, г. Алматы
E-mail: raikhan.yes@gmail.com

К ВОПРОСУ О ФОРМИРОВАНИИ И ВНЕДРЕНИИ МОДЕЛИ АНТИКОРРУПЦИОННОГО ПОВЕДЕНИЯ ДОЛЖНОСТНЫХ ЛИЦ ПО ПОДДЕРЖАНИЮ ПРАВОПОРЯДКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

В настоящее время как никогда ранее актуален опыт борьбы с коррупцией во всем мире, поскольку многие страны все глубже интегрируются с национальными и международными законодательными и правоохранительными институтами, что находит свое отражение и в исследованиях [1]. Об этом свидетельствует Указ Президента Республики Казахстан от 26 декабря 2014 года № 986 «Об антикоррупционной стратегии Республики Казахстан на 2015-2025 годы»: «Стратегия «Казахстан – 2050»: Новый политический курс состоявшегося государства» возводит коррупцию в ранг прямой угрозы национальной безопасности и нацеливает государство и общество на объединение усилий в борьбе с этим негативным явлением» [2].

В настоящей статье акцентируется внимание на проблемных вопросах указанной темы для Казахстана, в том числе органов внутренних дел.

С учетом ситуации в законодательстве и практической деятельности органов внутренних дел, где сотрудниками являются должностные лица по поддержанию порядка, для Казахстана мы считаем эффективным инкорпорацию международно-правовых норм.

Международно-правовая основа формирования модели антикоррупционного поведения включает [3]:

– Кодекс поведения должностных лиц по поддержанию правопорядка (принят Генеральной Ассамблеей ООН 17 декабря 1979 г.);

– Страсбургскую Декларацию о полиции от 8 мая 1979 г.;

– Международный кодекс поведения государственных должностных лиц (принят резолюцией Генеральной Ассамблеи ООН 12 декабря 1996 г.);

– Типовой кодекс поведения государственных должностных лиц (рекомендации Совета Европы от 11 мая 2000 г.);

– Европейский кодекс полицейской этики (принят Комитетом министров Совета Европы 19 сентября 2001 г.) и др.

Кроме того, в настоящий момент принят ряд международных правовых документов по борьбе с коррупцией, таких как: рекомендация 32 Группы старших экспертов по транснациональной организованной преступности, одобренная Политической

группой восьми государств в Лионе 29.06.1996 года; Декларация ООН по борьбе с коррупцией и взяточничеством в международных коммерческих операциях (резолюция 51/191 Генеральной Ассамблеей ООН от 16.12.1996 г.); резолюция 51/59 Генеральной Ассамблеей ООН от 28.01.1997 г. «Борьба с коррупцией»; Конвенция Организации экономического сотрудничества и развития по борьбе с подкупом иностранных должностных лиц в международных коммерческих сделках от 21.11.1997 г.; Конвенции об уголовно-правовой (The Criminal Law against Corruption) и гражданско-правовой ответственности (Civil Law Convention on Corruption) за коррупцию, принятые Советом Европы в 1999 году; резолюция 54/128 Генеральной Ассамблеей ООН от 28.01.2000 г. «Меры против коррупции»; Конвенция ООН против транснациональной организованной преступности от 15.11.2000 г.; Конвенция ООН против коррупции, принятая 31.10.2003 г.

Закон Республики Казахстан «О борьбе с коррупцией» от 2 июля 1998 года определяет коррупцию как непредусмотренное законом принятие лично или через посредников имущественных благ и преимуществ лицами, выполняющими государственные функции, а также лицами, приравненными к ним, с использованием своих должностных полномочий и связанных с ними возможностей либо иное использование ими своих полномочий для получения имущественной выгоды, а равно подкуп данных лиц путем противоправного предоставления им физическими и юридическими лицами указанных благ и преимуществ.

Принятие Закона РК «О борьбе с коррупцией» потребовало значительного усиления борьбы с такими проявлениями преступности, как вымогательство, взяточничество, шантаж и угрозы, использование служебного положения. Особенностью раскрытия и расследования таких преступлений является сложность в доказывании из-за их неочевидности, зачастую отсутствие надежной доказательственной базы [4, с. 4-7]. Особую роль в антикоррупционном законодательстве сыграл Указ Президента Республики Казахстан от 22 апреля 2009 года № 793 «О дополнительных мерах по усилению борьбы с преступностью и коррупцией и дальнейшему совершенствованию правоохранительной деятельности в Республике Казахстан» (САПП Республики Казахстан, 2009 г., № 19, ст. 166) и Указ Президента Республики Казахстан от 17 августа 2010 года № 1039 «О мерах по повышению эффективности правоохранительной деятельности и судебной системы в Республике Казахстан».

Разумеется, казахстанское антикоррупционное законодательство еще требует работы по усовершенствованию. Кроме того, необходимы подписание и ратификация всех основных международных конвенций, направленных на искоренение коррупции (Конвенция Совета Европы по гражданско-правовой ответственности за коррупцию от 9 сентября 1999 г.; Конвенция Организации Экономического Сотрудничества и Развития по борьбе с подкупом должностных лиц иностранных государств при проведении международных деловых операций от 21 ноября 1997 г.).

При этом, на наш взгляд, дальнейшее совершенствование системы государственного заказа на проведение фундаментальных и прикладных научных исследований по названной тематике способствовало бы более эффективной научной деятельности по изучению теории и практики борьбы с коррупционными преступлениями.

В целом, для Казахстана мы видим необходимость ряда действий с целью формирования и внедрения антикоррупционного поведения должностных лиц по поддержанию правопорядка.

Психолого-педагогическая составляющая системы формирования модели антикоррупционного поведения.

Как известно, на личность сотрудника воздействует целый комплекс факторов вне пределов конкретного коллектива, организации, всей системы МВД, но результаты этих воздействий оказывают непосредственное влияние на профессиональные качества сотрудника, его профессиональную деятельность. Одним из путей решения социально-педагогических проблем в работе по формированию антикоррупционного поведения сотрудников выступает такое новое направление в профессиональной педагогике органов внутренних дел, как контрпедагогика.

Речь идет о специальной системе педагогических действий, целью которой выступает профилактика и преодоление у сотрудников негативных отклонений в развитии личности, вызванных системными и пролонгированными негативными воздействиями в противоречивых и динамичных социально-педагогических условиях. Это неординарный подход для профессиональной педагогики в правоохранительных органах, традиционно ориентированной на формирование позитивных качеств сотрудников. Но ситуация такова, что условием позитив-

ного развития личности является именно специальная система действий по профилактике ее деформации и деградации.

Логика контрпедагогических действий может быть применена при решении ряда социально-педагогических проблем работы с персоналом. Далее она будет рассматриваться в контексте решения проблемы противодействия коррупции и преодоления правового нигилизма некоторой части сотрудников, ибо эти два проявления деформации личности неразрывно связаны. Причины их возникновения кроются не только в имеющихся недостатках работы с персоналом. Многие предпосылки развития этих крайних и особо опасных форм профессиональной деформации коренятся вне системы МВД Казахстана и заключаются в сложных противоречивых явлениях социума.

Решение проблемы деформации профессиональной этики сотрудников правоохранительных органов.

Коррупция контрпродуктивна во всех сферах жизни общества, но особенно нетерпимо коррумпированное поведение должностных лиц правоохранительной службы, так как оно трансформирует правопорядок в свою противоположность – преступность и иные нарушения законодательства.

К сожалению, коррупция имеет место во всех государственных ведомствах и на всех уровнях системы правоохранительных органов. Процедура приема на государственную службу и карьерного роста не является надежным фильтром от проникновения в кадровый состав органов внутренних дел недостойных людей. Наблюдается невостребованность в системе государственной службы государственных служащих с такими качествами, как честность, порядочность, личная ответственность, развитое чувство социальной справедливости.

Наряду с объективными негативное воздействие на коррупционное поведение сотрудников органов внутренних дел оказывают их субъективные характеристики: правовой нигилизм, низкий уровень общей и духовно-нравственной культуры, неразвитость представления о служебном долге и негативное изменение в шкале профессиональных ценностей, нелояльность, меркантилизм, потребительские устремления, отсутствие сдерживающих начал профессиональной этики служебной дисциплины.

Уголовно-правовые меры обеспечения антикоррупционного поведения сотрудников органов внутренних дел.

В процессе реализации мер по противодействию коррупции особое место отводится нормам уголовно-правового законодательства. Это связано с тем, что оно выступает в качестве единственной отрасли национального законодательства, предусматривающей возможность реализации юридической ответственности за наиболее опасные для личности, общества и государства коррупционные деяния посредством применения наказания. В это же время нормы уголовного права выполняют не только правоохранительные и регулятивные функции, но и функции по предупреждению преступлений и воспитанию граждан в духе исключения подобного рода деяний.

Закономерным является вопрос о том, насколько действующее уголовное законодательство соответствует потребностям данной деятельности в свете осуществляемых преобразований и какие изменения необходимы.

Согласно п. 29 ст. 3 Уголовного кодекса Республики Казахстан, коррупционными преступлениями признаются деяния, предусмотренные статьями 189 (пунктом 2) части третьей), 190 (пунктом 2) части третьей), 215 (пунктом 3) части второй), 216 (пунктом 4) части второй), 217 (пунктом 3) части третьей), 218 (пунктом 1) части третьей), 234 (пунктом 1) части третьей), 249 (пунктом 2) части третьей), 307 (пунктом 3) части третьей), 361, 362 (пунктом 3) части четвертой), 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 450, 451 (пунктом 2) части второй) и 452 [5].

Под преступлениями, связанными с коррупцией, следует понимать умышленные уголовно наказуемые деяния лица, уполномоченного на выполнение государственных функций, или приравненных к нему лиц, либо должностного лица, а также лица, занимающего ответственную государственную должность, совершенные с использованием своего служебного полномочия в интересах других лиц с целью незаконного получения от них имущественных благ и преимуществ как лично для себя, так и для других лиц.

Анализируя данное правовое определение, можно отметить следующие основания, по которым происходит выделение уголовно наказуемых деяний коррупционного характера:

А) в процессе их совершения незаконно используются полномочия, предоставленные виновным лицам по службе (за исключением дачи взятки);

Б) преступления совершаются из корыстной и иной личной либо узкогрупповой заинтересованности.

Определение составляющих антикоррупционного стандарта

Распространенный в мировой юридической практике термин «антикоррупционный стандарт» (anticorruption standard) означает определенный набор основополагающих, официально закрепленных правил, которым должны соответствовать нормативные предписания, регулирующие конкретные виды государственно-властной деятельности, с тем, чтобы ограничивать коррупционные процессы в ней, позволить своевременно выявлять конкретные факты коррупции, предотвращать их негативные последствия.

По нашему мнению, в антикоррупционный стандарт должны быть включены и правовая грамотность, и контролирующая деятельность независимых общественных организаций, и ряд поведенческих требований к должностным лицам и самим гражданам. Но все это будет восприниматься только при неотвратимости наказания за несоблюдение закона и при общественной нетерпимости к фактам коррупции.

Таким образом, необходимо подчеркнуть, что внедрение модели антикоррупционного поведения должностных лиц не может быть осуществлено эффективно без изменений практически всех отраслей права Казахстана. Для противодействия коррупции необходим взаимосвязанный комплекс антикоррупционных норм в административном, гражданском, предпринимательском, трудовом, жилищном, бюджетном, финансовом, банковском, налоговом, таможенном, экологическом и других отраслях права. Тем более что правоприменительная практика показывает: именно в этих сферах существенно снижен контроль со стороны государства и коррупция активно использует эти ниши.

Литература

1 Хусаинов О.Б. Организационно-тактические особенности расследования коррупционных преступлений: По уголовно-процессуальному законодательству Республики Казахстан: Дис. …канд. юрид. наук: 12.00.09. – Челябинск, 2005; Абдрашев Р.М. Теория и практика расследования коррупционных преступлений в системе правоохранительных органов: Автореф. дис. …д-ра. юрид. наук: 12.00.09. – Алматы, 2010. – 43 с.

2 http://news.ivest.kz/77910769-ukaz-prezidenta-respubliki-kazahstan-ot-26-dekabrya-2014-goda-986

3 Овчинский В.С. Международно-правовые основы борьбы с коррупцией и отмыванием преступных доходов: Сборник документов. – М.: ИНФРА-М, 2004.

4 Агыбаев А. Некоторые вопросы об ответственности за взяточничество // Тураби. – 2002. – № 4.

5 Уголовный кодекс Республики Казахстан. – Алматы: ЮРИСТ, 2016. – 208 с.

References

1 Husainov O.B. Organizacionno-takticheskie osobennosti rassledovanija korrupcionnyh prestuplenij: Po ugolovno-processual'nomu zakonodatel'stvu Respubliki Kazahstan: Dis. …kand. jurid. nauk: 12.00.09. – Cheljabinsk, 2005; Abdrashev R.M. Teorija i praktika rassledovanija korrupcionnyh prestuplenij v sisteme pravoohranitel'nyh organov: Avtoref. dis. …d-ra. jurid. nauk: 12.00.09. – Almaty, 2010. – 43 s.

2 http://news.ivest.kz/77910769-ukaz-prezidenta-respubliki-kazahstan-ot-26-dekabrya-2014-goda-986

3 Ovchinskij V.S. Mezhdunarodno-pravovye osnovy bor'by s korrupciej i otmyvaniem prestupnyh dohodov: Sbornik dokumentov. – M.: INFRA-M, 2004.

4 Agybaev A. Nekotorye voprosy ob otvetstvennosti za vzjatochnichestvo // Turabi. – 2002. – № 4.

5 Ugolovnyj kodeks Respubliki Kazahstan. – Almaty: JuRIST, 2016. – 208 s.

Канатов А.К.

К законодательным и организационно-правовым мерам обеспечения Правил Манделы

В статье рассмотрены вопросы имплементации Правил Манделы в национальное законодательство. Правила Нельсона Манделы являются универсально признанными минимальными стандартами содержания заключенных под стражей и закрепляют общеприменимые правила и основные принципы, на которые необходимо ориентировать законодателя при совершенствовании уголовно-исполнительной политики. Предложены необходимые авторские законодательные инициативы в этой области. Детализированы упущения организационного и правового характера, заглаживание которых позволит улучшить результаты сокращения тюремного населения.

Ключевые слова: Правила Манделы, правовые идеи, тюремное население, пенитенциарное законодательство, ресоциализация, правоприменение.

Kanatov A.K.

To legislative organizational and legal measures to ensure the Rules of Mandela

The article discussesthe implementationof the Rules ofMandelainto national legislation.The rules of Nelson Mandela are universally accepted minimum standards in custody and they fix generally applicable rules and the basic principles on which its necessary to orient the legislator in improving penal enforcement policy.The authorproposes the necessarylegislative initiativesin this area.Omissions of organizational and legal measures were detailed, reparation of which will allow to improve the results of reducing the prison population.

Key words: Rules of Mandela, legal ideas, prison population, prison legislation, resocialization, enforcement.

Қанатов А.Қ.

Мандела Қағидаларын қамтамасыз етудің заңнамалық және ұйымдастырушылық-құқықтық шараларына

Мақалада Мандела Қағидаларын ұлттық заңнамаға енгізу мәселелері қаралды. Нельсон Мандела Қағидалары күзетпен қамауға алынған адамдарды ұстаудың әмбебап танылған минималды стандарттары болып табылады және олар қылмыстық-атқару саясатын жетілдіру кезінде заң шығарушының назарын аударту қажет жалпы қолданылатын қағидалар мен негізгі қағидаттарды бекітеді. Осы саладағы тиісті авторлық заңнамалық бастамашылықтар ұсынылды. Ұйымдастырушылық және құқықтық сипаттағы кемшіліктер нақтыланды, оларды жою түрмедегі адамдар санын қысқарту нәтижелерін жақсартуға мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: Мандела Қағидалары, құқықтық идеялар, түрме халқы, пенитенциарлық заңнама, қайта әлеуметтендіру, құқық қолдану.

© 2016 Al-Farabi Kazakh National University

УДК 343.14 (574) (094.5)

Канатов А.К.

Институт законодательства РК,
Республика Казахстан, г. Астана
E-mail: kahatov_76@mail.ru

К ЗАКОНОДАТЕЛЬНЫМ И ОРГАНИЗАЦИОННО-ПРАВОВЫМ МЕРАМ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПРАВИЛ МАНДЕЛЫ

«Я люблю регулярные медицинские проверки. Обычно доктора говорят мне: «Мистер Мандела, на этой неделе вы не умрете!».
Н. Мандела

В 2015 году Комиссией по предупреждению преступности и уголовному правосудию ООН были представлены новые Минимальные стандартные правила в отношении обращения с заключенными – Правила Нельсона Манделы.

Новые Правила носят название «Правила Нельсона Манделы» в знак уважения к наследию покойного Нельсона Манделы как великого борца за права человека, равенство, демократию и формирование культуры мира во всем мире. В Правилах подчеркивается принцип гуманного обращения с лицами, лишенными свободы, содержится абсолютный запрет на пытки и другие жестокие, бесчеловечные и унижающие достоинство виды обращения, запрет на длительное содержание осужденного в изоляции.

Минимальные стандартные правила обращения с заключенными были приняты в 1955 году и, уже во многом, естественно, не соответствуют многим принципам в области прав человека, которые закреплены в основополагающих правозащитных документах, появившихся в последние шесть десятилетий.

Новые же МСП учитывают последние научные достижения и наилучшие виды практики в сфере работы уголовно-исправительных учреждений, в целях обеспечения безопасности и гуманных условий для заключенных. Изменения коснулись девяти программных областей, включая, в частности, охрану здоровья заключенных, расследование случаев смерти в заключении, применение дисциплинарных мер, в том числе строгое ограничение одиночного заключения, повышение профессионализма тюремного персонала и независимые инспекции.

Красной нитью в правилах прослеживается следующая правовая идея: люди в местах лишения свободы будут защищены от пыток или любого другого жестокого, бесчеловечного, унижающего достоинство обращения и наказания.

Правила Нельсона Манделы являются универсально признанными минимальными стандартами содержания заклю-

ченных под стражей и закрепляют общеприменимые правила и основные принципы.

1. За последние несколько десятилетий число заключенных во всем мире значительно возросло, что налагает колоссальное финансовое бремя на государства. Сейчас в мире насчитывается более 10 миллионов заключенных.

Криминогенная ситуация в Казахстане за 2015 год характеризуется незначительным ростом регистрации преступлений на 13,3% (с 341 291 до 386 718), что выступает фоновым фактором увеличения числа лиц вовлекаемых в сферу уголовно-правовых отношений.

Вместе с этим, на наш взгляд, при реализации уголовно-исполнительной (пенитенциарной) политики Казахстана за годы независимости сделано не мало. В частности, выполнено поручение Главы государства об обеспечении выхода Казахстана из числа 50 стран с высоким уровнем «тюремного населения». Применение стимулирующих мер в виде условно-досрочного освобождения и замены наказаний более мягким видом позволило снизить тюремный контингент на 8 тыс. и он впервые стал ниже 40 тысяч (39945 на 15.01.2016 года) [1].

В результате, в международном тюремном рейтинге Казахстан переместился на 55-е место и стал в один ряд с ведущими европейскими странами.

2. Вместе с тем имеются отдельные упущения организационного и правового характера, заглаживание которых позволит улучшить результаты сокращения тюремного населения и, как следствие, снижение рецидива уголовных правонарушений.

Необходимо довести до логического завершения следующие организационные и правовые инициативы:

– продолжить работу по сокращению максимального срока лишения свободы за тяжкие и особо тяжкие преступления (пожизненное лишение свободы как наказание за совершение особо тяжких преступлений или как альтернативы смертной казни тут не учитывается).

СПРАВОЧНО О ЗАРУБЕЖНОМ ОПЫТЕ.

В КНР максимальный срок лишения свободы 15 лет, в Финляндии – 12 лет, в Швеции – 10 лет. В большинстве стран мира максимальный срок лишения свободы 15 лет. Более того, в советском уголовном законодательстве максимальный срок лишения свободы составлял 15 лет.

При снижении максимального срока лишения свободы до 12 лет (в рамках действующей системы категоризации преступлений) будет эффективно реализовываться как процесс сокращения «тюремного населения», так как замедлится процесс аккумулирования (накапливания) численности осужденных в пенитенциарных учреждениях.

– системно и широко применять наказания, альтернативные лишению свободы. Так, по данным Комитета по правовой статистике и специальным учётам Генеральной прокуратуры Республики Казахстан за 2015 год, число лиц, лишенных свободы, снижено на 26,2%, или с 8 673 до 6 871 лиц. Доминирующим наказанием за преступления стало ограничение свободы. Оно назначается в 24% случаях. В 7 раз больше назначено штрафов (с 835 до 6095), в 5 раз – общественных работ (с 660 до 3392). Удовлетворяемость ходатайств об условно-досрочном освобождении достигла 70% [2].

Необходимо (безотлагательно) внедрить в правоприменительную практику так называемые «электронные браслеты», что приведёт к улучшению показателей службы пробации.

– продолжить работу по внедрению новейших методов ресоциализации осужденных и освобожденных от наказания.

Во-первых, в действующем УИК РК и других законодательных актах, регулирующих вопросы пробационного контроля, не нашло закрепление непосредственно механизма осуществления социально-правовой помощи осужденным и освобожденным из учреждений уголовно-исполнительной системы, а также порядок осуществления контроля за ее осуществлением. Кроме того, в действующих нормативных актах существует значительное количество коллизионных норм, регламентирующих институт пробации, вместе с тем, отсутствую ряд необходимых для регулирования данного института положений.

Исходя из вышеизложенного целесообразно в целях детального закрепления положений, регламентирующих вопросы, связанные с реализацией института пробации, разработать самостоятельный Закон Республики Казахстан «О пробации», в котором сосредоточить нормы, которые достаточно детально бы регламентировали как организационные вопросы, так и сам механизм осуществления пробационного контроля, а также вопросы оказания социально-правовой помощи.

Во-вторых, необходимо использовать в качестве эффективного инструмента ресоциализации «Электронное правительство». В частности, создание системы электронных

обращений из мест лишения свободы посредством электронного правительства РК.

Успешное внедрение и продвижение «Электронного правительства», кроме всего прочего, означает резкое сокращение взяточничества и коррупции в правительственных органах, так как осужденные не будут иметь дело с сотрудниками госучреждений. «Электронное правительство», в связи с комплексной автоматизацией процессов, должно повысить производительность и эффективность работы предоставления услуг и способствовать соблюдать права человека. При правильном обмене данными и множественной интеграции значимых баз данных, реестров и сервисов, служащие любых департаментов смогут в любое время получать необходимые письма, обращения, жалобы, и задачи будут решаться гласно и оперативно.

3. Особое внимание в законодательном процессе по обеспечению всех вышеуказанных правовых инициатив необходимо уделить имплементации в действующее пенитенциарное законодательство Казахстана принятых в мае 2015 г. Комиссией по предупреждению преступности и уголовному правосудию ООН новых Минимальных стандартных правил в отношении обращения с заключенными – Правил Нельсона Манделы.

1. 05 июля 2014 года был принят УИК РК, вступивший в законную силу 01.01.2015 года [3].

Согласно статье 1 Кодекса: «1. Уголовно-исполнительное законодательство Республики Казахстан основывается на Конституции Республики Казахстан и общепризнанных принципах и нормах международного права и состоит из настоящего Кодекса, законов и иных нормативных правовых актов, устанавливающих порядок и условия исполнения и отбывания наказаний и иных мер уголовно-правового воздействия. 2. Подзаконными нормативными правовыми актами, устанавливающими порядок и условия исполнения и отбывания наказаний и иных мер уголовно-правового воздействия, не могут устанавливаться ограничения прав, свобод и законных интересов осужденных, если таковые не предусмотрены законом. 3. Международные договоры, ратифицированные Республикой Казахстан, имеют приоритет перед настоящим Кодексом и применяются непосредственно, кроме случаев, когда из международного договора следует, что для его применения требуется издание закона».

При этом необходимо отметить, что положения статьи 10 «Основные права осужденных» УИК в достаточной мере корреспондируют с декларативными нормативами исследуемых Правил Манделы.

В частности, «1. Осужденные имеют право на: 1) получение от учреждений или органов, исполняющих наказание, информации о порядке, условиях отбывания наказания и их изменениях; 2) обращение с ходатайством о помиловании на имя Президента Республики Казахстан в соответствии с законодательством Республики Казахстан; 3) обращение с устными и письменными предложениями, заявлениями и жалобами к администрации учреждения или органа, исполняющего наказание, в их вышестоящие органы, суд, органы прокуратуры, иные государственные органы и к должностным лицам, в общественные объединения, а также международные организации по защите прав и свобод человека в соответствии с законодательством Республики Казахстан; 4) признание их человеческого достоинства, защиту от пыток, насилия, другого жестокого или унижающего человеческое достоинство обращения или наказания; 5) личную безопасность во время отбывания наказания; 6) дачу объяснений и ведение переписки, а также обращение с предложениями, заявлениями и жалобами на родном языке или на любом другом языке, которым они владеют, пользование в предусмотренных законом случаях услугами переводчика; 7) получение квалифицированной юридической помощи в виде консультаций, справок, составления документов правового характера, а также в иных формах в порядке, установленном законами Республики Казахстан; 8) охрану здоровья и получение квалифицированной медицинской помощи в соответствии с законодательством Республики Казахстан в области здравоохранения; 9) психологическую помощь, оказываемую сотрудниками психологической службы учреждения и иными лицами, имеющими право на оказание такой помощи; 10) социальное и пенсионное обеспечение в соответствии с законодательством Республики Казахстан; 11) безопасные условия труда, отдых, отпуск, а также оплату труда в соответствии с трудовым законодательством Республики Казахстан.

Осужденные имеют и иные права в соответствии с настоящим Кодексом, нормативными правовыми актами, устанавливающими порядок и условия исполнения и отбывания наказаний и иных мер уголовно-правового воздействия.

2. Осужденные иностранцы и лица без гражданства вправе поддерживать связь с дип-

ломатическими представительствами и консульскими учреждениями своих государств, аккредитованными в Республике Казахстан, а граждане стран, не имеющих дипломатических и консульских учреждений, аккредитованных в Республике Казахстан, – с дипломатическими представительствами государств, взявшими на себя защиту их интересов, или международными организациями, осуществляющими их защиту.

3. Осужденные, являющиеся инвалидами с дефектами речи либо слуха, либо зрения, имеют право пользоваться услугами специалистов, владеющих дактильно-жестовым языком или азбукой Брайля.

4. Осужденные не могут быть подвергнуты клиническим исследованиям».

В целом, надо подчеркнуть, что основные НОВЕЛЛЫ в национальное законодательство коснутся большого пласта законодательных актов в продолжении нормативных идей, постулированных в статье 10 УИК РК. В частности, необходимо будет внести изменения и дополнения в следующие НПА: 1. О гарантированной государством юридической помощи; 2. Об адвокатской деятельности; 3. О здоровье народа и системе здравоохранения; 4. Трудовой кодекс; 5. О пенсионном обеспечении; 6. И иные подзаконные акты.

4. Необходимо заложить правовые идеи, отраженные в Правилах Манделы, в следующую (третью) Концепцию правовой политики РК после 2020 года. В это связи рекомендуем в большей степени использовать инструмент государственно-частного партнерства в работе уголовно-исполнительной системы. В Правилах Манделы это, помимо труда и бизнеса, актуализировать ГЧП в области здравоохранения (независимые медицинские проверки), аудиторские проверки, ОНК и НПМ.

Литература

1 Из выступления Генерального Прокурора РК на расширенном заседании коллегии Генеральной прокуратуры от 15 января 2016 года. – http://prokuror.gov.kz.

2 Данные информационного сервиса Комитета по правовой статистике и специальным учётам Генеральной прокуратуры Республики Казахстан. – http://pravstat.prokuror.kz.

3 Закон Республики Казахстана «О национальной безопасности Республики Казахстан» от 6 января 2012 года №527-IV // Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан «Әділет». – http://adilet.zan.kz..

References

1 Iz vystuplenija General'nogo Prokurora RK na rasshirennom zasedanii kollegii General'noj prokuratury ot 15 janvarja 2016 goda. – http://prokuror.gov.kz.

2 Dannye informacionnogo servisa Komiteta po pravovoj statistike i special'nym uchjotam General'noj prokuratury Respubliki Kazahstan. – http://pravstat.prokuror.kz.

3 Zakon Respubliki Kazahstana «O nacional'noj bezopasnosti Respubliki Kazahstan» ot 6 janvarja 2012 goda №527-IV // Informacionno-pravovaja sistema normativnyh pravovyh aktov Respubliki Kazahstan «Әdilet». – http://adilet.zan.kz..

Тастекеев Қ.Қ.,
Сансызбаев А.М.

Қазақстан Республикасындағы аралық соттар мен экономикалық соттардың дамуы және айырмашылықтары

Бұл мақалада қарастырылған өзекті мәселелер Қазақстанда экономикалық соттар мен аралық соттардың айырмашылықтары, қайнар көздері және Би соттармен байланысы туралы ғалымдардың пікірлері мен зерттеулері жинақталып, ондағы түрлі деректер сараланып нәтижелер жасалды. Қазақстан Республикасы нарықтық экономикаға көшкеннен кейін аралық соттар қарқын ала бастады. Аралық соттың қазіргі күні кәсіпкерлер үшін өте тиімді екендігі бүгінгі таңда дәлелдене бастады. Осы мақалада аралық соттың экономикалық соттардан айырмашылықтары мен ерекшеліктерін саралай келе қорытындылар жасалды.

Түйін сөздер: аралық сот, экономикалық сот, Би соттары, шаруашылық істер, сот билігі, кәсіпкерлер.

Tastekeev K.K.,
Sansyzbay A.M.

Features of Arbitration and Economic Court of the Republic of Kazakhstan

The article examines the problem of Arbitration and Economic Court of the Republic of Kazakhstan. Due to the development of a market economy in the Republic of Kazakhstan, consideration of the economic, commercial disputes by arbitral tribunals became particularly important in practice,. People with the mentality of the former Soviet Union in the event of economic, commercial disputes mainly appeal to economic courts. With the acquisition of sovereignty and independence, arbitration courts in the Republic of Kazakhstan began to evolve. A feature of arbitration courts according to the law is a property by which arbitration awards can not be appealed, and a short time dealing with disputes arising between employers. The article examines the sources, communications, and especially the development of the arbitration court and the court of biys.

Key words: arbitration, Economic Court, commercial disputes, court of biys, judiciary, entrepreneurs.

Сансызбаев А.М.,
Тастекеев К.К.

Особенности развития третейского и экономического суда в Республике Казахстан

В статье исследуются проблемы развития третейского и экономического суда в Республике Казахстан. В связи с развитием рыночной экономики в Республике Казахстан особое значение приобретают в практике рассмотрение экономических, хозяйственных споров третейскими судами. Люди с менталитетом постсоветского пространства при возникновении экономических, хозяйственных споров в основном обращаются в экономические суды. С приобретением суверенитета и независимости в Республике Казахстан стали развиватся третейские суды. Особенностью третейских судов по закону является свойство, по которому решения третейских судов обжаловнию не подлежат, короткие сроки рассмотрения споров, возникающих между предпринимателеми. В статье рассматриваются источники, связь, и особенности развития третейского суда, также суд биев.

Ключевые слова: третейский суд, экономический суд, хозяйственные споры, суд биев, судебная власть, предприниматели.

© 2016 Al-Farabi Kazakh National University

ӘОЖ 340.1; 321.01

*Тастекеев Қ.Қ., Сансызбаев А.М.

Қазақ инновациялық гуманитарлық-заң университеті,
Қазақстан Республикасы, Семей қ.
*E-mail: tast-67@mail.ru

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ АРАЛЫҚ СОТТАР МЕН ЭКОНОМИКАЛЫҚ СОТТАРДЫҢ ДАМУЫ ЖӘНЕ АЙЫРМАШЫЛЫҚТАРЫ

1. Қазақстан Республикасында сот жүйесі туралы түсінік.

Қазақстан Республикасында сот төрелігін тек қана сот жүзеге асырады. Сот билігі сотта іс жүргізудің азаматтық, қылмыстық және заңмен белгіленген өзге де нысандары арқылы жүзеге асырылады.

Сот билігі Республика Конституциясының, заңдарының, өзге де нормативтік құқықтық актілердің, халықаралық шарттардың негізінде туындайтын барлық істер мен дауларға қолданылады.

Қазақстан Республикасында экономикалық істер жөніндегі соттар кәсіпкерлердің арасында туындаған дауларды қарастыратын сот.

Қазақстан Республикасында экономикалық, шаруашылық істер туралы туындаған дауларды жергілікті жердегі экономикалық соттар қарастырады. Экономикалық соттар Қазақстан Республикасының маңызы бар қалаларында Астана мен Алматыда және облыс орталықтарында орналасқан.

Кәсіпкерлер кәсіптік іс-әрекеттеріне байланысты даудамайлары туындаған жағдайда жауапкердің тұрғылықты жеріндегі экономикалық соттарға талап арыз беру арқылы бұзылған құқығын қалпына келтіре алады.

Қазіргі кезде барлық экономикалық соттарда бір судья айына кем дегенде 40-50 даулы істерді немесе одан да көп дауларды қарастырады. Осы орайда қаралатын даулардың көптігі, экономикалық соттарда судьялардың шектен тыс көп жұмыс бастылығына әкеп соғады, осыған орай кейбір жағдайда экономикалық соттың шешімі сапасы жағынан тараптарға күмән тудырып жатады.

Сондықтан экономикалық соттың шығарған шешімдеріне қанағаттанбаған тараптар ары қарай апелляциялық шағымдар жасауға мәжбүр болады. Жоғарғы инстанцияға шағым жасаған тараптардың шағымдарын қайта қарастыру үшін жоқ дегенде бір ай мерзім кетеді.

Келесі кезекте сол аппеляциялық соттың шешіміне қанағаттанбаған тарап Қазақстан Республикасының Жоғарғы сотына шағымдана алады, жоғарғы сот бұл шешімді толықтай оқып, танысып қарастырғанша кем дегенде екі ай мерзімі өтетіні мәлім. Қазақстан Республикасының Жоғарғы соты даулы

тұлғалардың арыздарын қарастырып белгілі бір шешім шығарады немесе қайта қарауға экономикалық соттарға жібереді, сонда жоғарыда айтылған мерзімдерді саралап қарасаңыз кем дегенде экономикалық соттарға жүгінетін тұлғалар дау-дамайларын шешу үшін жарты жыл уақыт кетеді екен.

1.1 Қазақстандағы аралық сот туралы түсінік. Қазіргі кезде Қазақстан Республикасында аралық сот туралы заң 28 желтоқсан 2004 жылы қабылданған [1], осы өткен он екі жыл ішінде аралық соттардың қарқынды дамымағаны барлығымызға мәлім. Қазақстан Республикасында аралық соттың қызмет көрсету заңдылықтарын барлық азаматтар әлі толықтай түсініп біле қойған емес, әлі сол экономикалық соттарға жүгіну әдеттері қалар емес.

Қазақстанда аралық сот экономикалық, шаруашылық істер туралы туындаған дауларды шешуге арналған сот.

Аралық сотта дауды шешу үшін жеке және заңды тұлғалар тауарларды сатып алу және сату, немесе тасымалдау тағы да басқа келісім шарттарды жасаған уақытта «аралық келісім» (третейская оговорка) жасау қажет, егер тараптардың жасаған келісім шарттарында «аралық келісім» болса, тараптардың арасында туындаған дауларды тек қана аралық сот қарастырады, егер тараптардың арасында жасалған келісім шарттарында «аралық келісім» жасалса, экономикалық сот дауды қарауға құқықтары жоқ [2].

Егер тараптардың арасында жасалған келісім шартта «аралық келісім» болмаса, тараптардың арасында туындаған даулары бойынша жергілікті экономикалық соттарға жүгіну арқылы бұзылған құқықтарын қалпына келтіре алады, бірақ экономикалық сотқа жүгінетін тұлғалардың жағдайларын біз атап өттік.

1.2 Аралық соттың экономикалық соттан айырмашылықтары.

Аралық соттың экономикалық соттан айырмашылықтары келесідей.

1. Кәсіпкерлікпен айналысатын жеке және заңды тұлғалардың арасында туындаған дауларын аралық сотқа шешуге беретін болса, аралық сот дауды қысқа мерзім ішінде қарастырып шешім шығара алады, егер даудың пәні 200 бетке дейін болса, 20 күннің ішінде, егер даудың пәні 200-ден жоғары болса, 40 күннің ішінде дауды толықтай қарастырып шешім қабылдайды.

2. Аралық соттың шығарған шешімдері жоғарғы инстанцияларға шағымдануға жатпайды, шағымдануға жатады, егер аралық соттар өздерінің құзыреттеріне жатпайтын дауды қарастырса немесе тараптардың құқықтарын бұза отырып қарастырған болса.

3. Аралық соттардың шығарған шешімдері тараптармен мерзімінде ерікті түрде орындалуы тиіс, егер мерзімінде орындалмаса мәжбүрлі түрде мемлекеттік сот орындаушылары орындатады.

4. Аралық сотта жеке және заңды тұлғалардың арасында туындаған дауларды қарастырған уақытта талапкер және жауапкер әрқашан өзінің дауын шешетін судьяны тізімдегі судьялардың ішінен өздері таңдап алады.

Жоғарыда көрсетілген екі тараптар өз судьяларын таңдап алғаннан кейін төрағалық ететін үшінші судьяны тараптармен таңдалған екі судья өздері таңдап алады, аралық сотта әрқашан дауды үш немесе бес судья, яғни судьялар тақ сандар болуы керек.

5. Аралық сотқа дауды шешуге шағымданған азаматтардың өтініші бойынша дауды кез-келген қалаға барып шешуге болады, бірақ ол үшін жолға кеткен және де басқа шығындарды тараптар өздері төлейді.

6. Аралық сотта кез-келген тарап дауды толық жан-жақты қарастырылуы үшін өздерінің адвокаттары немесе заңгерлері арқылы дауды шешуі мүмкін, егер қажет болған жағдайда тараптардың дауларын анықтау үшін аралық судьялар арнайы сараптама тағайындауға құқықтары бар.

Міне, осындай аралық соттың экономикалық соттардан айырмашылықтары. Аралық сот жеке және заңды тұлғалар арасында туындаған дауларды шешуге ең қолайлы және тиімді. Құқықтары бұзылған тараптар бұзылған құқықтарын қысқа мерзімде қалпына келтіре алады. Тек қана аралық соттарға жүгінетін жеке және заңды тұлғалардың арасында туындаған даулардың пәні бір миллион теңгеден кем болмауы қажет. Аралық соттар ұсақ-түйек дауларды, еңбек дауларын немесе мемлекеттік мекемеге байланысты дауларды қарастырмайды.

Қазақстан Республикасының 2010-2020 жылға дейінгі кезеңге арналған құқықтық саясат тұжырымдамасы туралы ҚР Президентінің 2009 жылғы 28 тамыздағы Жарлығында «Аралық және төрелік соттар дамитын болады» делінген [3]. Егер аралық сотты Президент өзі тікелей қолдап отырса, келешекте мәртебесі көтеріліп дамытылатыны хақ. Барлық дамыған мемлекеттерде кәсіпкерлер дауларының 65-80 пайызы аралық соттарда қарастырылып шешіледі. Кәсіпкерлерге бұл аралық сот өте тиімді және Қазақстанда болашағы зор екеніне күман келтірмейді.

2. Аралық сотпен Би сотының ұқсастықтары. Қазақ хандарының арасындағы құдіретті хан Абылай билердің тәуелсіздігіне қарамай, ру арасындағы күрделі шиленістерді, дауларды шешуге келгенде төрағалықты өз қолына алған.

Билік басына Тәуке хан келген кезде халықтың жағдайын көре келіп, сотқа міндетті түрде әкімшілік өкілдерінің қатысуын талап етіп отырған.

Билерді азаматтар ерікті түрде өздері сайлаған, билер ауылдағы мәртебелі, танымалы, даналық қасиеттері бар тұлғалар болды. Билер тараптардың арасындағы дауларды шешкенде әрқашан қазақтың ескіден келе жатқан әдет-ғұрыптарын, салт-дәстүрін сақтай білді. Жалпы алғанда қазақтың сот құрылымы міндетті түрде жазаға тарту, соттау емес, тараптардың бұзылған құқықтарын қалпына келтіріп, ымыраға келтіруді көздеді. Билер тек бір ауылдың ғана емес, сонымен бірге көршілес ауылдардың, басқа рулардың арасындағы туындаған дауларды қарастырды.

Қазақ даласында дауларды билер ғана шешкен жоқ, тараптар өздерінің арасындағы дауды шешу үшін тәуелсіз азаматтарды таңдап, өз дауларын шешуді үшінші азаматқа ұсынатын кездері де болды. Жалпы ортақ бағыныштылығы жоқ тараптар арасындағы дауларда, ру арасындағы дауларды аралық сотта қарау жүргізілді. Бірқатар бақылаушылар қазақтар аралық төреші іздегенде бөтен, басқа жақтан келген адамдарға, тіпті орыс көпестеріне өтінішпен баруды көздеді деп атап өтті Ш. Уәлиханов»

3. Қазақ даласында аралық соттың пайда болу тарихы.

Бүгінгі таңда аралық соттың қазақ даласында тарихи тұрғыдан нақты өз бағасын тауып, құлашын кең жаза алмай, ұлттық, заңгерлік, тарихи-теориялық қалыпқа түсе алмай жатқан тұстары мол.

Қоғамның қалыптасуынан бастап тараптардың арасындағы дауларды шешуші тұлғалар өзінің ой-өрісіне сенетін адамдар болды. Тарихи деректерге сүйенсек, соттық дау-шарларды қарайтындар өмірлік ұстанымдары мол дана ақсақалдар, билер, беделді адамдар болған. Дауды шешуші тұлғалар мұндай мәртебеге мұрагерлікпен емес, жеке бас қасиеттері, руластары мен тума-туысқандарының сенімі арқылы ие болды. Аралық сот институты азаматтардың арасындағы белгілі бір дауларды өзара келісу арқылы келісімшарт негізінде қалыптасып, әділдіктің шыңына жетуге негізделді. Жалпы дауды шешуші дербес тұлғалармен, арнайы адамдар тобымен құрылды.

Келісімшартқа байланысты «азаматтардың құқықтарының бұзылуын қорғау органдарының ішінде дүниежүзінде кең тарағаны аралық сот. Басқаша арбитраждық сот немесе арбитраж деп те аталады», – М.К. Сүлейменов [4, 65 б.].

Тараптар негізінен араларындағы дауды шешуге жақын таныстары емес, мүлде танымайтын, өтіп бара жатқан адамдарды үшінші тәуелсіз тұлға ретінде дауды шешуге таңдаған. Азаматтар дауларының әділетті түрде шешілуіне билерге жүгінуі немесе өздері дауға байланысты биді таңдап алу негіздері де даудың бұрмаламаушылығын қалаған.

Аралық соттың пайда болуы шетелдерде ұқсас екенін көруге болады. Негізінен аралық соттың туындауы барлық мемлекетте саудагерлік әрекеттерден басталғаны байқалады. Азаматтардың арасындағы сату-сатып алуға байланысты дау туындағанда тараптар оны тез арада шешу үшін үшінші тұлғаға немесе аралық сотқа жүгінген.

Ежелгі грек мемлекеті тәжірибесінде арбитраж шекара, өзендер мен тоғандарды иемдену құқығы туралы дауларды қарауда қолданылды. Арбитр рөлінде әдетте, жеребе бойынша сайланған өз азаматтық топтарына арбитраждық қызмет жүргізген үшінші мемлекет қатысты.

Ежелгі Рим патшасы азаматтар арасындағы дауды шешу үшін арбитражға өзі келмей, өкілдері арқылы арбитр ретінде қатысты, әрине, ол өзіне тиімді жағын ойлады.

Шет мемлекеттерде де аралық соттың дамуы азаматтардың дауды шешу кезіндегі тәуелсіз үшінші тұлғаны өздері таңдап алуы жағынан қарағанда сол кездегі аралық сотқа азаматтардың жүгіну мақсаты шындықтың, әділеттіліктің түбіне жету үшін тараптар соттан тек дәлелді әділ шешімді күтетінін байқаймыз. Сонымен, аралық соттың пайда болу тарихы шет елдерде де ұқсас. Азаматтардың арасында туындаған дауды өздері таңдап алған үшінші тұлға арқылы тез арада шешуге байланысты тапқан азаматтардың айла, тәсілдерінен туындағаны рас.

П.Я. Грешниковтің пікіріне сүйенсек, «қазақ даласы дүниеге би сотын әкелді, ол – өзінің табиғаты бойынша аралық соттың баламалық түрінің бірі» [5, 42 б.]. Осы пікірге байланысты біз тарихта би соты мен аралық соттардың байланысы бар екенін көреміз.

Қазақстанда 2005 жылдарға дейін аралық сотқа кәсіпкерлер тарапынан қызығушылық болмады, оған осы жылдары аралық сотты құқықтық жағынан реттейтін арнайы заңның болмауы әсер етті. «Аралық сот құрылған алғашқы

жылдары дауды шешуге байланысты келетіндердің саны көп болған жоқ, көбіне тек заңи кеңес алуға келетіндер болды. Қазақстан Республикасы Банктік Ассоциациясы өзінің аралық сотты дамыту туралы жұмыстарын тоқтатқан жоқ. Бұл кездерде өзінің аралық сот туралы регламентін, арбитраждық жинақ туралы ережелерін бекітті. Арбитраждық мүшелердің сандары банктік заңи қызметтегі танымал заңгерлермен толықтырыла түсті. Практикада талапкерлердің даулары банк жүйесімен байланысты емес басқа да салалардан түрлі дауларға байланысты талапарыздар түсе бастады. Осындай даулар аралық сотта өз шешуін табуына байланысты қоғамда мәртебесі арта түсуде» [6,43 б.].

Мүліктік даулар аралық сотта екі тараптың келісімі бойынша ғана қаралады. Бұл – аралық соттың басты шарты. Сондықтан да аралық сотта қаралған істердің саны ең алдымен кәсіпкерлер мен азаматтардың хабардарлығына байланысты. Аралық іс қарау процедураларын кеңінен насихаттау үшін заңгерлер, мемлекеттік қызметкерлер тақырыптық семинарлар дайындап, конференцияларға қатысады, жоғарғы заң оқу орындарында дәріс өткізеді және басқа мақсатты іс-шараларды жүзеге асырады. Жасыратыны жоқ, көптеген азаматтар жеке меншіктің бір ғана формасы болып, даулар жалпы соттарда ғана немесе мемлекеттік арбитражда ғана шешілетін кеңес өкіметі тұсындағы тәртіппен келе жатыр. Одақ кезіндегі бір ғана Сауда-өнеркәсіп палатасындағы арбитраж тек сыртқы экономикалық дауларды қарастыра алды.

Біздің Ресейге қарағанда айырмашылығымыз, аралық соттардың арнайы бір жүйеде тіркелуі қалыптаспаған. Мысалы: Санкт-Петербургте бірлескен аралық сот ашқан кезде онда ұсынылатын арбитрлар құрамын, регламентті, барлық құрылтайшы құжаттар өткізілетін мемлекеттік арбитраждық сотқа статистикалық тіркелуді талап етеді.

Сондықтан да Ресейде оларда қанша аралық сот бар екенін бәрі біледі, ал біз әлі күнге дейін Қазақстан Республикасында қанша аралық (арбитраждық) сот бар екенін білмейміз, нақты осы туралы мәліметтер алатын мекеме жоқ. Ресейде аралық соттар арнайы есептік тіркеуден өтеді. Бірақ Ресейде аралық соттар заңды тұлға ретінде тіркелмейді. Олар әдетте қандай да бір заңды ұйымның құрамына кіреді. Жалғыз ғана заңды тұлға ретінде тіркелген аралық сот ретінде Мәскеу қаласындағы «Ресей заңгерлері ассоциациясын» айтуға болады.

Бірақ бізде Ресей заңдылықтарын қолдансақ аралық сотты тіркеу рұқсатнамалық жүйеге айналып, тіркеу заңдылықтары қиындап кетуі мүмкін. Аралық сот – бұл жеке тараптармен дауды шешуге байланысты құрылады. Мысалы, нақты бір дауды қарауға арналған уақытша аралық сот құруға болады. Біздің аралық сот туралы заңда, бір дауға байланысты уақытша аралық сотты құру да қарастырылған. Мысалы, біздің арамызда дау туындай қалса, біз өзіміз арбитр таңдау арқылы дауды шеше аламыз. Сонымен қатар тұрақты аралық сотқа (арбитражға) арызданға болады. Аралық сот – дауды қараудың қарапайым процедурасы, оның мәні дауды ешбір қиындықсыз шешу.

Қазақстандағы аралық соттардың қызметі заңдық деңгейде шешілмей олардың жұмысы тиімді болмаған кезеңдері 1991-2004 жылдар аралығында кездесті. 2005 жылдары аралық соттар туралы арнайы заңдар қабылданғаннан кейін барып жағдай өзгерді.

П.Я. Грешниковтың айтуы бойынша «аралық сот «IUS» Қазақстанда 1993 жылдан бастап өз қызметін жүзеге асыра бастады. Сол кезден мемлекет тарапынан экономикалық дауларды аралық сот арқылы шешу туралы типтік ереже қабылданғаннан бастап әрекет етті. Ол кезде Қазақстан Республикасында шаруашылық істерді Арбитраждық сотпен шешу туралы заң күшінде болатын» [7].

Қазіргі кезде экономикалық соттарда не болып жатқаны бәрімізге мәлім, судьялардың жұмысбастылығы. Соттар жұмысының жалпы статистикасын алатын болсақ, қаралатын іс жыл сайын мыңдап көбейіп келеді. Себебі жеке кәсіпкерлік дамып келеді, яғни даулар саны да күннен-күнге көбеюде.

Аралық сотқа азаматтар тек ірі талапарыздармен ғана емес, әртүрлі бағадағы талапарыздармен келеді. Дауды талқылаған кезде шындықтың түбіне жету үшін аралық соттар тарапынан арнайы сараптамалар тағайындалуы мүмкін. Заң бойынша сараптама тараптармен және аралық соттың бастамасы бойынша да тағайындалуы мүмкін.

Әдебиеттер

1 Закон Республики Казахстан «О третейском суде» от 28 декабря 2004 г.
2 Тастекеев К.К. Монография. – 2012 ж. – 181 б.
3 Указ Президента РК от 28 августа 2009 г. о концепции правовой политики Республики Казахстан на 2010-2020
4 Сулейменов М.К. Арбитражные (Третейские) суды в Казахстане: прошлое, настоящее, будущее. – Алматы: Казахстанский международный арбитраж, НИИ частного права, 2007. – 430 с.
5 Грешников П.Я. Третейское разбирательство: из опыта работы международного третейского суда юридического центра Третейский суд: законодательство, теория и практика: сб. ст. и док. / сост. и отв. ред. П.И. Грешников. – Алматы: Юридический центр «IUS», 2000. – 336 с.
6 Грешников П.Я. Встретимся... в третейском суде // Юрид. газета. − 2004, октябрь − 5.

References

1 Zakon Respubliki Kazahstan «O tretejskom sude» ot 28 dekabrja 2004 g.
2 Tastekeev K.K. Monografija. – 2012 zh. – 181 b.
3 Ukaz Prezidenta RK ot 28 avgusta 2009 g. o koncepcii pravovoj politiki Respubliki Kazahstan na 2010-2020
4 Sulejmenov M.K. Arbitrazhnye (Tretejskie) sudy v Kazahstane: proshloe, nastojashhee, budushhee. – Almaty: Kazahstanskij mezhdunarodnyj arbitrazh, NII chastnogo prava, 2007. – 430 s.
5 Greshnikov P.Ja. Tretejskoe razbiratel'stvo: iz opyta raboty mezhdunarodnogo tretejskogo suda juridicheskogo centra Tretejskij sud: zakonodatel'stvo, teorija i praktika: sb. st. i dok. / sost. i otv. red. P.I. Greshnikov. – Almaty: Juridicheskij centr «IUS», 2000. – 336 s.
6 Greshnikov P.Ja. Vstretimsja... v tretejskom sude // Jurid. gazeta. −2004, oktjabr' − 5.

Нұрмағанбет Е.Т., Смайлова Э.

Адвокаттық қызметтің заңнамалық қайнар көздері

Берілген мақалада адвокаттық қызметті реттейтін мемлекеттік билік органдарының нормативтік-құқықтық актілері қарастырылған. Сонымен қатар нормативтік актілердің жіберген қателіктері мен мәселелері де көрініс табады. Сол мәселелерді шешу жолдары да жазылады.

Түйін сөздер: адвокат, адвокаттық қазмет, нормативтік-құқықтық актілер, қылмыстық іс жүргізу.

Nurmaganbet E.T., Smailova E.

Legal sources Advocacy

This article analyzes the legal acts of government bodies containing norms, regulating activity of advocacy. Law sources of law are normative legal acts regulating law-legal relationship, and their problems. And the way the solution to this problem.

Key words: the lawyer, lawyer activity, regulations, the criminal proceedings.

Нурмаганбет Е.Т., Смайлова Э.

Правовые источники адвокатской деятельности

В данной статье рассматриваются нормативно-правовые акты органов государственной власти, содержащие нормы, регулирующие деятельность адвокатуры. Источниками адвокатского права являются, прежде всего, нормативные правовые акты, регулирующие адвокатско-правовые отношения и их проблемы, а также пути решение данной проблемы.

Ключевые слова: адвокат, адвокатская деятельность, нормативно-правовые акты, уголовный процесс.

© 2016 Al-Farabi Kazakh National University

ӘОЖ 343.14

*Нұрмағанбет Е.Т., Смайлова Э.

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Қазақстан Республикасы, Алматы қ.
*E-mail: ermek004@mail.ru

АДВОКАТТЫҚ ҚЫЗМЕТТІҢ ЗАҢНАМАЛЫҚ ҚАЙНАР КӨЗДЕРІ

Адвокатура мәртебесінің осы уақытқа дейін нақтыланбауының себебі осыған дейін қоғамдық ұйымның құрылу тәртібі мен қызметін анықтайтын заңнаманың болмауы.

Қазақстан Республикасының Конституциясын, оның ішінде қоғамдық ұйым құру мен қызметіне құқық беретін 5-бабының қабылдануымен және «Қоғамдық ұйымдар туралы» Заңының шығуымен, адвокатураның ұйымдық-құқықтық нысаны анықталып, ол қоғамдық ұйым емес, тәуелсіз, мамандандырылған және өзін-өзі қаржыландыратын адвокаттар ұйымы» делінген. Аталған анықтаманы негізді деп тануға әбден болады, себебі ереже өмір талабына сәйкес жазылған.

Адвокатура білікті құқықтар мен заңды мүдделерді құқықтық тұрғыдан қамтамасыз ететін және заңда көзделген өзге де қызметтерді жүзеге асыратын заңды тұлға. Адвокаттар алқасының қоғамдық ұйымдардан айырмашылығы ретінде адвокат-өкілдердің қызметіне қойылатын талаптарды қоғамдық ұйымның қызметімен сәйкестендіретін баптардың болуы.

Қазақстан Республикасының «Қоғамдық ұйымдар туралы» Заңының 4-бабына сәйкес, қоғамдық және мемлекеттік институттардың бірлесуіне жол берілмейді. Мемлекеттің қоғамдық ұйымдардың ісіне араласуға не қоғамдық ұйымның мемлекет ісіне араласуға, мемлекеттік органдардың функцияларын қоғамдық ұйымға жүктеуге және мемлекеттік органның қоғамдық ұйымдарды қаржыландыруға тыйым салынады [1, с. 61].

Ал, егер адвокаттар алқасы қоғамдық ұйым болса ол тікелей мемлекеттік органның ісіне араласады [2]. Сонымен қатар, жоғарыдағы ойымызға сәйкес заң мемлекеттің қоғамдық ұйымдар ісіне араласуға және мемлекеттік функцияларды қоғамдық ұйымға жүктеуге тыйым салады. Ал, Қазақстан Республикасының Қылмыстық іс жүргізу заңнамасына сәйкес кейбір жағдайларда өз құқығын білдіруге мүмкіндігі жоқ азаматтарға тергеушілер не сот тарапынан адвокат беріледі. Сонда мемлекет адвокаттар алқасының ісіне тікелей араласып, өз функциясын жүктеп отыр. Сонымен қатар, мемлекеттің араласуы адвокаттардың құқықтары мен міндеттері регламентациясында, қылмыстық іс-жүргізу нормаларында және адвокаттық заңнамада берілген, ал қоғамдық ұйымдар мү-

шелерінің құқықтары мен міндеттері олардың ішкі ережелерімен реттеледі.

Тағы да әрбір азаматтың адвокаттық қызметпен айналысу құқығы Қазақстан Республикасы «Қоғамдық ұйымдар туралы» заңының [3]. 11-бабындағы қоғамдық ұйымның мүшесі ретінде әрбір азаматтың бола алуын ұштастыруы даулы болып отыр. Себебі, Қазақстан Республикасының «Адвокаттық қызмет туралы» Заңында адвокаттық қызметпен тек арнайы заң білімі бар, адвокаттық қызметпен айналысуға лицензиясы бар және міндетті түрде адвокаттар алқасының мүшесі болып табылатын азаматтар ғана айналыса алады. Ал қоғамдық ұйымдарға кіру үшін мұндай талаптар керек емес [4].

Сонымен қатар адвокаттар алқасының қаржыландырылуы мен іс-жүргізу өкілеттігі және т.б. оны қоғамдық ұйымдардан ерекше құқықтық-ұйымдық нысанға ие екендігін көрсетеді. Адвокатураға қандай ұйымдық-құқықтық нысанға тән екендігі туралы сұрақ Қазақстан Республикасының «Адвокаттық қызмет туралы» Заңында көрініс табады.

Адвокаттар алқасының мемлекеттен қаржыландырылу жағдайына аса көңіл бөлгендердің бірі болып, Е. Жовтис «Бюджеттен қаржыландырылатын муниципалдық адвокатураны құруды» ұсынды [5, с. 15].

С.М. Жалыбин: «Альтернативті алқалар құру қажеттіліктің көрінісі емес, сондықтан олар мамандандырылған өкілдік ету қызметіне нұқсан келтіреді. 1997 жылдың 25 сәуірінде қабылданған Конституциялық Кеңестің қаулысы адвокаттар алқасының ұйымдық-құқықтық нысаны қоғамдық ұйым деп танылды. Осылайша «Адвокаттық қызмет туралы» Заң қабылданғанша адвокаттық алқалар қоғамдық ұйымға жатты. Кейін Парламентті «Адвокаттық қызмет туралы» заңды бекіткен соң ол қоғамдық ұйымға жатқызылмады. Ал «Адвокаттық қызмет туралы» Заңның 20-бабының 3-тармағында облыстарда және республикалық маңызы бар қалаларда тек бір адвокаттық алқа жұмыс істей алады» – делінген.

Осы мәселе бойынша Конституциялық Кеңестің қаулысын талқылай келе, профессор А.К. Котов: «облыстарда, республикалық маңызы бар қалаларда, астанада бір ғана адвокаттық алқа жұмыс істей алады» – деп маңызды мәселеге нүкте қойды [6, с. 25].

Адвокаттар өздеріне тапсырылған жария функцияны жүзеге асыру үшін заң оған ерекше субъективтік құқықтар беріп, арнайы заңдық міндеттемелер жүктейді. Адвокаттар азаматтық және тағы басқа да істер бойынша өкіл немесе қылмыстық істер бойынша қорғаушы ретінде барлық мемлекеттік және қоғамдық ұйымдардағы заң тұрғысынан көмек сұрап келген тұлғалардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғауға, заңдық тұрғыда көмек беруге қажет болған жағдайда мемлекеттік және қоғамдық ұйымдардың заңдық кеңселер арқылы құжаттар, анықтамалар және олардың көшірмелерін алуға құқылы.

Біздің көзқарас мынаны тұжырымдайды, адвокаттар ғана қылмыстық істі қозғау кезінде, тергеу жүргізу барысында және сот өндірісінде адам мен азаматтың Конституцияда баянды етілген құқықтары мен заңды мүдделері үшін өкілдік етуші ретінде қатыса алады.

С. Тыныбеков: «Қазіргі уақытта Қазақстанда адам мен азаматтың құқығын қамтамасыз ету жөніндегі міндеттерді атқаратын әртүрлі мемлекеттік және мемлекеттік емес органдар, мекемелер мен қоғамдық ұйымдардың бар екендігін» – атап өткен. Мысалы, соттар, прокуратура, ішкі істер, әділет органдары жоғарыда аталған құқық қорғау міндеттерін бір-бірімен тығыз байланыс жасай отырып атқарады. Алайда, осы міндеттерді табысты жүзеге асыру адвокатура сияқты қоғамдық құқық қорғау институтынсыз мүмкін емес деп қарастыра келе, Қазақстандық заңнамада адвокатура ешбір жерде құқық қорғау органы ретінде көрсетілмесе де, ол іс жүзінде құқық қорғау қызметі міндетін атқарады. Әдетте, құқық қорғау қызметі ретінде біз азаматтар мен ұйымдардың құқығын қорғауды мақсат ететін және заңға сәйкес заңға әсер ету шараларын қолдану жолымен арнайы мемлекеттік органдар жүргізетін және олар белгілеген тәртіп мүлтіксіз сақталынатын қызметті түсінеміз» – деп тұжырымдады [7, 6 б.]. Ғалымның бұл ойын қолдаймыз, себебі адвокатура саласының жетілуі мен даму тұстары әлі де болса ақсап тұр.

В. Побияхо: «Егер заң шығарушы заңды көмек көрсету құқығы мен адвокаттық алқа арасындағы тәуелділікті жойса, адвокатура мәртебесі анықталады» – деген болатын [8]. Автордың ойымен келісе алмаймыз, себебі адвокаттар немесе адвокаттық алқаның негізгі міндеті – халыққа заңдық көмек көрсетуге тәуелді, егер аталған қызметті атқармайтын болса, кәсіби заңгер мәртебесінен айырылып қалуы мүмкін.

Әдебиеттер

1 Жалыбин С.М. Защита прав граждан в уголовном судопроизводстве: монография. – Алматы: Жеті Жарғы, 2002. – 304 с.

2 Сериев Б.А. Еңбек заңдарының бұзылуына байланысты қылмыстық іс жүргізуге жәбірленушінін өкілі ретінде адішкаттың қатысуы: заң ғыл. канд. дис. автореф. ... : 12.00.09. – Алматы, 2008. – 134 б.

3 Қазақстан Республикасы «Қоғамдық ұйымдар туралы» Заңы.

4 Қазақстан Республикасының «Адвокаттық қызмет туралы» Заңы.

5 Жовтис Е. Проблемы защиты прав человека неправительственными организациями // Сборник материалов международной научно-практическойконференции «10 лет независимости РК: достижения и проблемы адвокатуры». – Алматы, 2001. – С. 15-18.

6 Котов А.К. Конституционные гарантии права каждого на защиту прави свобод // Сборник материалов международной научно-практическойконференции «10 лет независимости РК: достижения и проблемы адвокатуры». – Алматы, 2001. – С. 25-29.

7 Тыныбеков С. Қазақстан Республикасындағы адвокатура және адвокаттық қызмет: оқулық. – Алматы: Дәнекер, 2003. – 317 б.

8 Побияхо В. Каким быть закону об адвокатуре? // Казахстанская правда. –1997. – 24 сентября.

References

1 Zhalybin S.M. Zashhita prav grazhdan v ugolovnom sudoproizvodstve: monografija. – Almaty: Zheti Zhargy, 2002. – 304 s.

2 Seriev B.A. Enbek zandarynyn buzyluyna bajlanysty kylmystyk is zhyrgizuge zhəbirlenushinin əkili retinde adishkattyn katysuy: zan gyl. kand. dis. avtoref. ... : 12.00.09. – Almaty, 2008. – 134 b.

3 Kazakstan Respublikasy «Kogamdyk ujymdar turaly» zany.

4 Kazakstan Respublikasynyn «Advokattyk kyzmet turaly» Zany.

5 Zhovtis E. Problemy zashhity prav cheloveka nepravitel'stvennymi organizacijami // Sbornik materialov mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskojkonferencii «10 let nezavisimosti RK: dostizhenija i problemy advokatury». – Almaty, 2001. – S. 15-18.

6 Kotov A.K. Konstitucionnye garantii prava kazhdogo na zashhitu pravi svobod // Sbornik materialov mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskojkonferencii «10 let nezavisimosti RK: dostizhenija i problemy advokatury». – Almaty, 2001. – S. 25-29.

7 Tynybekov S. Kazakstan Respublikasyndagy advokatura zhjene advokattyk kyzmet: okulyk. – Almaty: Dəneker, 2003. – 317 b.

8 Pobijaho V. Kakim byt' zakonu ob advokature? // Kazahstanskaja pravda. –1997. – 24 sentjabrja.

Садыкбекова А.Н.

Қылмыстық заңнамасы бойынша қылмыстың қайталануы бойынша жаза тағайындау мәселелері

Бұл мақалада қылмыстардың қайталануы мен оларға жаза тағайындау мәселелері жазылды. Қылмыстардың қайталануын саралау, нормативтік құқықтық актілерге талдау кеңінен жасалған. Сонымен қатар белгілі заңгер ғалымдардың еңбегіне сүйене отырып тұжырымдамалар мен мысалдар жан-жақты келтіріп жазылды.

Түйін сөздер: қылмыс, жаза, заң, қылмыстардың қайталануы, қылмысты саралау, үкім.

Sadykbekova A.N.

The problem of sentencing for repeated offense according of criminal legislation

This item discusses the problem of punishment for relapsed by the laws of the Republic of Kazakhstan . A wide analysis of the qualification of the crime (relapse), and legal acts is made. And also comprehensively discussed the concepts and examples in the transactions of the law scientists.

Key words: crime, punishment, law, relapse, qualifications of crime, sentence.

Садыкбекова А.Н.

Проблемы назначения наказаний по уголовному законодательству за неоднократные преступления

В данной статье рассматриваются проблемы назначения наказания за рецидив по законодательству Республики Казахстан. Произведён широкий анализ квалификации данного преступления (рецидива) и нормативно-правовых актов. А также всесторонне рассмотрены концепции и примеры в трудах ученых-правоведов.

Ключевые слова: преступление, наказание, закон, рецидив, квалификации преступления, приговор.

© 2016 Al-Farabi Kazakh National University

ӘОЖ 343.22

Садыкбекова А.Н.

І. Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті,
Қазақстан Республикасы, Талдықорған қ.
E-mail: asel.sadykbekova@mail.ru

ҚЫЛМЫСТЫҚ ЗАҢНАМАСЫ БОЙЫНША ҚЫЛМЫСТЫҢ ҚАЙТАЛАНУЫ БОЙЫНША ЖАЗА ТАҒАЙЫНДАУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Қылмыстық құқықтық ең маңызды және күрделі мәселелерінің бірі – қылмыстардың қайталануын саралаудың мәселелері. Қылмыстық заңнама бойынша және тергеу тәжірибесінде бұл мәселенің түсінілуі мен шешілуі әрқилы.

Зерттеу барысында қылмыстардың қайталануы мен көптік қылмыстардың ұғымын анықтап, қылмыстық заң нормаларын жетілдіруге байланысты ұсыныстарды анықтау. Қылмыстық заңнама бойынша көптік қылмыстардың нысандарын анықтауға, қылмыстарды бірнеше рет жасау, қылмыстардың жиынтығы және қылмыстардың қайталануын бір-бірінен, көптік қылмыстарды жеке қылмыстардан және қылмыстық-құқықтық нормалардың бәсекелестігінен ажыратуға, қайталанатын және көптік қылмыстар барысында үкімдер жинағын тағайындау мәселелеріне тиісті дәрежеде көңіл аударылды.

Қайталанатын қылмыстарды саралау институтының қылмыстық-құқықтық мәселелеріне арналған. Қайталанатын қылмыстарды саралау мәселелерін зерттеудің өзектілігі және маңыздылығы бірқатар себептермен түсіндіріледі. Қазіргі жағдайда сот-құқықтық реформасын іске асыруда құқықтық мемлекеттің негізгі қағидасын жүзеге асыруды қамтамасыз ету саласында қылмысты ашу мен тергеу процестерін жетілдіру мәселесі ерекше маңызға ие болып отыр.

Қазақстан Республикасының Конституциясының бірінші бабына сәйкес біздің мемлекеттің ең қымбат қазынасы – адам және адамның өмірі, құқықтары мен бостандықтары болып табылады [1].

Біздің елімізде адам бостандығы мен жеке басына қол сұғылмаушылық құқығына қол сұғуға жауаптылықты белгілейтін қылмыстық заңнама елдегі жүргізіліп отырған қылмыстылыққа қарсы саясатқа сәйкес дамытылып, жетілдіріп отырылуға тиіс. Қазақстан Республикасының құқықтық саясаты концепциясында көрсетіліп кеткендей қылмыстық заңнамада бастама заңмен қорғалатын ең қымбат әлеуметтік құндылық болып табылатын адам құқықтары мен бостандықтары алынуы керек [2]. Қазақстан Республикасы Президенті Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы Қазақстан жолы – 2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ атты жолдауының жетінші бағытында Мемлекеттік институттар жұмысын жетілді-

ру. Әлемнің дамыған 30 елінің қатарына ұмтылыс кезінде бізге адал бәсекелестік, әділеттілік, заңның үстемдігі және жоғары құқықтық мәдениет ахуалы қажет. Мемлекеттің үкіметтік емес сектормен және бизнеспен өзара іс-қимылының жаңартылған тәсілдері керек.

Заң алдындағы теңдік құқық тәртібінің шынайы негізі болуға тиіс. Сот жүйесі іс жүзінде ашық және қолжетімді, қарапайым және барлық дауды тез шеше алатындай болуға тиіс. Барлық құқық қорғау жүйесі жұмысының сапасын арттыру қажет. Зор өкілеттілік пен құқық иеленген шенділер мінсіз мінез-құлқымен және жоғары кәсіби деңгейімен ерекшеленуге тиіс [3]. ҚР ҚК 59-бабының бірінші бөлігіне сәйкес қылмыстардың қайталануы, қауіпті қайталануы және аса қауіпті қайталануы жағдайында жаза тағайындау кезінде бұрын жасалған қылмыстардың саны, сипаты және қоғамдық қауіптілік дәрежесі, оның алдыңғы жазаның түзеушілік ықпалының жеткіліксіздігіне себеп болған мән-жай, сондай-ақ жаңадан жасалаған қылмыстың сипаты мен қоғамдық қауіптілік дәрежесі ескеріледі [4].

Қылмыстық кодекстің әртүрлі баптарында, ал жеке реттерде баптардың бөлігінде көрсетілген екі немесе одан да көп қылмыстарды істесе, оның бірде біреуі үшін сотталмаса немесе заңмен белгіленген негіздер бойынша қылмыстық жауаптылықтан босатылмаса, онда оның іс-әрекетінде қылмыстың жиынтығы бар деп танылады.

Басқа сөзбен айтқанда, қылмыстардың жиынтығында кінәлі түрде істелген іс-әрекетте екі немесе одан да көп қылмыстың құрамы болады. Кінәлінің істеген іс-әрекеті қылмыстық кодекстің Ерекше бөлімінде көрсетілген баптардың әр түрлі бөлігінің немесе бір баптың неше түрлі тармақшаларында көрсетілген қылмыс құрамының белгілеріне сәйкес болуы керек.

Біздің ойымызша, «Әдеттегі» қылмыскер концепциясы мәнді кемшіліктерге қарамастан, оның қолдаушылары тарапынан нақты қылмысты зерттеу талпынысы қайталап қылмыс жасағандарға қатысты олардың жеке басының қасиеттерін ескеретін қылмыстық қағидаттар мен пенитенциарлық саясат құру туралы тиісті тұжырымдар жасалды.

Жоғарыда айтып өткендей бір жайт аса қауіпті рецидивист институтынң теориясының негізі бір мың тоғыз жүз елу тоғыз жылға дейін еліміздегі заңнамада алғаш рет бекітілді.

Сол сияқты адамның істеген біркелкі әрекетінің біреуі біткен қылмыста, басқасы қылмысқа дайындалуды, оқталуды немесе қылмысқа қатысуды түзетін болса, онда мұндай әрекет те қылмыстың жиынтығы болып табылады. Заң әдебиетінде қылмыстың жиынтығы идеалдық және нақты (реалды) болып екі түрге бөлінеді. Қылмыстың идеалдық жиынтығы деп кінәлінің бір іс-әрекетінен бірден қылмыстық заңның әр түрлі баптары, бір баптың әр түрлі бөліктері, тармақшалары бойынша сараланып, екі немесе одан да көп қылмыстардың істелуін айтамыз. Қылмыстың нақты жиынтығы деп адамның әр түрлі іс-әрекеті арқылы қылмыстық заңның әр түрлі бабына (баптың бөлімдеріне, баптың тармақшаларына) жататын қылмыс жасауын айтамыз [5, 77].

Адамды қылмыстық жауапқа тарту оның іс-әрекетінде белгілі, нақты бір немесе бірнеше қылмыс құрамының белгілері бар болған жағдайда ғана жүзеге асырылады. Мысалы, кісі өлтіру, бұзақылық, тағылық, әйелді зорлау, т.б. қоғамға қауіпті, қылмыстық заңға қайшы істелген іс-әрекетті нақты бір қылмыс құрамына жатқызу және осы әрекетке Қылмыстық кодекстің Ерекше бөліміндегі тиісті баптар бойынша құқықтық баға беруді қылмыстық құқық теориясы қылмысты саралау – деп атайды [6, 5].

Жасалған қылмысты әрекеттерге қылмыстық-құқықтық баға беру бірнеше сатылардан құралатын және ұзақ уақытты қамтитын құқықтық құбылыс болып табылады. Қылмысты квалификациялауға байланысты қылмыстық құқық нормаларын қолданып, оны қылмыстық іс туралы құжаттарда көрсету – бұл қылмыстық құқықты іс жүзінде қолдануды немесе өмірге енгізуді білдіреді. Қылмыстың жасалу уақиғасы бойынша жұмыс істейтін құқық қорғау органдарының түрлеріне және органдардың қылмыстық іс бойынша өз қызметтерін атқару түріне қарай қылмысты әрекеттерді бағалау субъектілері бұл жұмысты өз өкілеттігі шегінде атқарады.

Қылмыстық іс жүргізудің әрбір сатысында, мысалы қылмыстық іс қозғау, айып тағу, прокурорлық қадағалау, істі сотта қарау және үкім шығару кездерінде қылмысты квалификациялауға қатысты мәселелер шешіліп отырады. Мұндай кездерде қылмысқа бастапқыда баға беріп, заң нормасын қолданған органның жұмысына істі кейінгі сатыларда қарайтын органдар бағалау беріп, қате квалификация жасалғанда қайта квалификациялау жүргізіледі. Қылмыстық іске байланысты атқарылатын құқық қорғау органдарының барлық жұмыстары қылмысты квалификациялауға байланысты деп айтуға болмайды. Құқық қорғау органдары

жасалған қылмысқа заң тұрғысынан баға беруден басқа, дәлелдемелерді жинауға, қылмыстың уақиғасын толық ашуға, жаза белгілеуге қатысты қызметтерді де атқарады. Сондықтан қылмыстық іс жүргізу сатыларымен қылмысты квалификациялаудың сатылары деген ұғымдар өзара ұқсас деп түсінуге болмайды.

Қылмыстық іс жүргізу сатылары деген әлдеқайда кең ұғым болып табылады, тек қылмыстық іс жүргізудің барлық сатыларында қылмысты квалификациялауға қатысты мәселелер туындап отыруы мүмкін. Қылмысты квалификациялауға байланысты мәселенің іс жүргізудің кейінгі сатыларда да кездесуі, ол барлық жағдайда қылмыстық істі бұрын қараған органның немесе қызметкердің қате бағалау жүргізуіне байланысты бола бермеуі де мүмкін, кейде тергеу жүргізу немесе қылмыстық істі сотта қарау кездерінде квалификацияға әсер ете алатын жаңа мән-жайлар ашылып жатады.

Қылмыстық іс жүргізу сатыларында іс-әрекетті бағалау бойынша құқығы бар органдар құқық нормаларын қолдануға қатысты мәселелерді атқарып, дәлірек айтқанда, қылмыстық уақиғаның толық мазмұнын ашу, заңның мағынасын түсу және заң нормасын талқылау, ақырында белгілі бір заң нормасына осы қылмысты уақиғаны жатқызу мәселелерін шешеді. Қылмыс уақиғасының мазмұнын толық ашу, ол қылмысқа дұрыс, дәл құқық нормасын қолдануға жағдай жасайды. Қылмыс уақиғасы толық белгілі болғанда квалификацияны дұрыс беру – қылмыстық істі жүргізіп отырған қызметкердің біліміне байланысты.

Қылмыстық істі жүргізу немесе қылмыс бойынша қызмет атқаратын құқық қорғау органдарының тізбектелген жұмыстарына қарай қылмысты квалификациялау субъектілеріне алдын ала тергеу, прокуратура және сот органдары жатады. Ал қылмыстық іс бойынша нақты атқаратын қызметінің түріне қарай бөлгенде анықтаушылар, тергеушілер, прокурорлар және соттар деп бөлуге болады [7, 162]. Заңдылық пен құқықтық тәртіпке байланысты мақсат-міндеттерді шешуде мемлекетіміздің құқықтық жүйесінің бір тармағы болып табылатын қылмыстық заңның рөлі едәуір, ол – заң бұзушылық қылмыс сияқты аса қауіпті түрімен күресуге бағытталған. Жаза – мемлекет қолындағы маңызды құрал, ол арқылы мемлекет адамды, оның құқығын, бостандығын, заңды мүддесін, меншікті, ұйымдардың құқықтары мен заңды мүдделерін, қоғамдық тәртіпті және қауіпсіздікті, қоршаған ортаны, конституциялық құрылысты, еліміздің аумақтық бүтіндігін, қоғам мен мемлекеттің заңмен қорғалатын мүдделерін, адамзаттың бейбіт өмірі мен қауіпсіздігін қылмыстық қол сұғушылықтан қорғайды. Ол қылмыстық жауаптылықты жүзеге асырудың басты нысаны және қылмыскерліктің алдын алу шараларының бірі болып табылады.

Қазақстан Республикасының Қылмыстық Кодексінде жазаның бірнеше түрлері қарастырылған, олар: айыппұл, түзеу жұмыстары, қоғамдық жұмыстарға тарту, қамаққа алу, бас бостандығын шектеу т.б. [4]. «Қылмыстардың қайталануы» ұғымын анықтауда заң әдебиеттерінде соттылық институтының қажеттілігі туралы мәселе туындаған. Осыдан қылмыстардың қайталануы мен соттылық арақатынасы мәселесі шығады. Соттылық мазмұнын сотталған адамға жағымсыз болатын құқық шектеуші салдар құрайды: Қылмыстың қайталануының қылмысты саралауға әсері қылмыстық заң нормаларының осы белгіге арнайы бөлім арнауына немесе жауаптылық белгілеуіне қарай болады. Қылмыстық-құқықтық және жалпы құқықтық жаңа шарттарда соттылық институтының мазмұнын қайта қарау қажеттілігі маңызды. Әдебиеттерде бұл мәселе жайлы ойлар көп.

Е. Алауханов тың пікірі бойынша қоғамдық жұмыстар Қазақстан Республикасының Қылмыстық Кодексі белгілеген жазаның жаңа түрі болып табылады, ол Қазақ ССР-нің бұрынғы Қылмыстық Заңында аталған жаза түрі қарастырылмаған болатын[8,3].

Жаза дегеніміз соттың үкімі бойынша тағайындалатын мемлекеттік мәжбүрлеу шарасы. Жазаның өзіне тән қасиеті, оны қылмыс жасауға кінәлі деп танылған адамға қолданылады. Жаза мемлекеттік мәжбүрлеудің басқа шаралары секілді өзінің экономикалық базисін бекітуге тырысады. Әртүрлі таптық-қоғамдық формацияларды жаза үстем таппен сол экономикалық базисті қоғамдық-қауіпті қол сұғушылықтан қорғау мақсатында қолданылады [9, 13].

Қылмыстық заңның 12 бабына сәйкес, бірнеше рет жасалған қылмыс дегеніміз, белгілі бір бабында немесе баптың бөлімінде көзделген екі немесе одан да көп әрекетті жасау болып табылады. Демек бірнеше рет жасалған қылмыстардың мағынасы, әрқайсысы аяқталған болып табылатын бір қылмыс түрін бірнеше рет жасауды білдіреді. Бір адаммен бір қылмыс бірнеше рет жасалғанда және ол қылмыстар бойынша жауаптылыққа тартылмағанда қылмыстыға квалификациялаудың арнайы ережесі қолданылады және бұл ереженің негіз-

гі мағынасы қылмыстық іс құжаттарында бір қылмыс түрі бір адаммен қайталанып бірнеше рет жасалғандығы үшін бір бапты бірнеше рет қолданбауды білдіреді. Бірнеше рет ұғымы екі – сандық және сапалық белгінің болуымен сипатталады. Сандық белгі бірнеше реттің екі немесе одан да көп қылмыстардың жасалуы барысында орын алатындығын көрсетсе, сапалық – ұқсас, яғни ҚК бір бабымен немесе оның бөліктерімен қарастырылған қылмыстардың жасалуын білдіреді.

Н.Б.Алиевтің пікірі бойынша бірнеше рет – «көп рет» ұғымына ұқсас та, әрекетті екі немесе одан көп рет жасау дегенді білдіреді [10, 28].

И.И. Гореликтің тұжырымдамасы бойынша «Егер қайталанған қылмыс дегеніміз екінші рет жасалған қылмыс болса, онда бірнеше рет деп үшінші рет жасалған қылмыс танылады», – деп жазады [11, 87].

Қазақстан Республикасы өзін құқықтық мемлекет ретінде қалыптастыруды мақсат тұтады. Құқықтық мемлекет қашанда қоғамдағы елеулі деп танылатын қоғамдық қатынастарды заң жүзінде реттеумен айналысып қана қоймай, ол сонымен бірге құқықтық қатынас субъектілерінің құқықтары мен міндеттерін белгілеп, заң нормаларын дұрыс, әрі тиімді қолдану жолдарын арттыруы қажет және олардың бұзылмай сақталуын қамтамасыз етуі керек. Қылмыстардың қайталануы қылмыстардың көптілігінің өз нысандарымен ұқсас болып келеді, сондықтан оның көптіліктің өзге де нысандарынан ажырата білген жөн. Қылмыстардың қайталануына байланысты ғалымдардың айтқандарын сәйкестендіре отырып, олардың жалпы ортақ белгілерін көрсетуге болады: қылмыстардың қайталануының қылмыстық-құқықтық түсінігін соттылықпен байланысты, яғни ол адам бұрын өзге қылмыстар үшін сотталған болуы керек. Яғни қылмыстық құқық бойынша қылмыстардың қайталануы тек қана жаңа қылмыс алдыңғы қылмыс үшін айыптау үкімі шыққаннан кейін жасалған кезде ғана орын алады. Осындай ғана қылмыстардың көптілігі қылмыстардың қайталануы болып саналады.

Сондықтан да, осы мәселелерді шешу қылмыстық-құқықтық терминологияны, қолданыстағы ұғымдық аппараттарды жетілдіруге көмектесіп, көптік қылмыстар институтын қазіргі заман талаптарына сәйкестендіріп, терең зерттеуді және негіздеуді талап етіп, аталған ғылыми тақырыптың өзектілігін және оның арнайы зерттеу объектісіне айналу қажеттілігін көрсетеді.

Әдебиеттер

1 Қазақстан Республикасының Конституциясы 1995 жылы 30 тамыз. – Алматы: Юрист, 2015. – 61 б.

2 Қазақстан Республикасы Президенті. Қазақстан Республикасының құқықтық саясат тұжырымдамасы: Жарлық, 2002 жыл, 20 қыркүйек, №949// Егемен Қазақстан. – 2012. – 25 қыркүйек.

3 Қазақстан Республикасы Президенті Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы «Қазақстан жолы – 2050»: «Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» атты жолдауы. – Астана, 2014 жылғы 17 қаңтар.

4 Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі. – Алматы: ЮРИСТ, 2015. – 204 б.

5 Алауханов Е. Қылмыстық құқық Ерекше бөлім: оқу құралы. – Алматы: Жеті жарғы, 2001. – 224 б.

6 Ағыбаев А.Н. Қылмыстық құқық: оқулық. – Алматы: Жеті Жарғы, 1998. – 288 б.

7 Мальцев В.В. Проблемы уголовно-правовой оценки общественно-опасных последствий. – Саратов, 1999. – 228 с.

8 Алауханов Е., Рахметов С. Жаза: практикалық оқу құралы. – Алматы: Өркениет, 1999. – 370 б.

9 Дулатбеков Н.О. Қылмыстық жаза тағайындау (теория және практика мәселелері): монография. – Астана: Фолиант, 2002. – 446 б.

10 Алиев Н.Б. Повторность и рецидив преступлений по советскому уголовному праву. – Махачкала, 1978. – 105 с.

11 Горелик И.И. Ответственность за оставление в опасности по советскому уголовному праву. – Минск: Высшая школа, 1998. – 250 с.

References

1 Kazakstan Respublikasynyn Konstitucijasy 1995 zhyly 30 tamyz. – Almaty: Jurist, 2015. – 61 b.

2 Kazakstan Respublikasy Prezidenti. Kazakstan Respublikasynyn kukyktyk sajasat tuzhyrymdamasy: Zharlyk, 2002 zhyl, 20 kyrkүjek, №949// Egemen Kazakstan. – 2012. – 25 kyrkүjek.

3 Kazakstan Respublikasy Prezidenti N.A. Nazarbaevtyn Kazakstan halkyna Zholdauy «Kazakstan zholy – 2050»: «Bir maksat, bir mүdde, bir bolashak» atty zholdauy. – Astana, 2014 zhylgy 17 kantar.

4 Kazakstan Respublikasynyn Kylmystyk kodeksi Almaty: JuRIST, 2015. – 204 b.

5 Alauhanov E. Kylmystyk kukyk Erekshe bөlim: Oku kuraly. – Almaty: Zheti zhargy, 2001. – 224 b.

6 Aғybaev A.N. Kylmystyk kukyk: Okulyk. – Almaty: Zheti Zhargy, 1998. – 288 b.

7 Mal'cev V.V. Problemy ugolovno-pravovoj ocenki obshhestvenno-opasnyh posledstvij. – Saratov, 1999. – 228 s.

8 Alauhanov E., Rahmetov S. Zhaza: praktikalyk oku kuraly. – Almaty: Orkeniet, 1999. – 370 b.

9 Dulatbekov N.O. Kylmystyk zhaza taғajyndau (teorija zhәne praktika mәseleleri): monografija. – Astana: Foliant, 2002. – 446 b.

10 Aliev N.B. Povtornost' i recidiv prestuplenij po sovetskomu ugolovnomu pravu. – Mahachkala, 1978. – 105 s.

11 Gorelik I.I. Otvetstvennost' za ostavlenie v opasnosti po sovetskomu ugolovnomu pravu. – Minsk: Vysshaja shkola, 1998. – 250 s.

Токпаева Д.М.

К вопросу о противодействии незаконному участию в предпринимательской деятельности и воспрепятствованию законной предпринимательской деятельности

В настоящей работе автор предпринимает попытку рассмотрения вопросов применения незаконного участия в предпринимательской деятельности и воспрепятствования законной предпринимательской деятельности, предусмотренные в главе 15 Уголовного кодекса Республики Казахстан (далее – УК РК) «Коррупционные и иные уголовные правонарушения против интересов государственной службы и государственного управления».

Ключевые слова: незаконное участие, воспрепятствование, предпринимательская деятельность, подследственность, объект преступления.

Tokpayeva D.M.

On the issue of countering illegal participation in entrepreneurial activities and obstruction of legitimate business

In this paper, the author makes an attempt to examine the issues of application of illegal participation in entrepreneurial activity and impeding legitimate business, «Corruption and other criminal offenses against the interests of public service and public administration», which are written in Chapter 15 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan.

Key words: illegal participation, obstruction, entrepreneurship, jurisdiction, crimes object.

Тоқпаева Д.М.

Кәсіпкерлік қызметке заңсыз қатысу және заңды кәсіпкерлік қызметке кедергі жасау қылмыстарына қарсы күрес мәселелері

Бұл мақалада автор Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 15-тарауында «Мемлекеттік қызмет пен мемлекеттік басқару мүдделеріне қарсы сыбайлас жемқорлық және өзге де қылмыстық құқық бұзушылықтар» көзделген кәсіпкерлік қызметке заңсыз қатысу және заңды кәсіпкерлік қызметке кедергі жасау қылмыстарының мәселелерін қарастырған.

Түйін сөздер: заңсыз қатысу, кедергі жасау, кәсіпкерлік қызмет, құзыреті, қылмыс объектісі.

© 2016 Al-Farabi Kazakh National University

УДК 343.3/.7

Токпаева Д.М.

Академия правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре РК,
Республика Казахстан, г. Астана
E-mail: tokpaevadariga@gmail.com

К ВОПРОСУ О ПРОТИВОДЕЙСТВИИ НЕЗАКОННОМУ УЧАСТИЮ В ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ И ВОСПРЕПЯТСТВОВАНИЮ ЗАКОННОЙ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

В условиях мирового экономического кризиса актуальным становится обеспечение условий для предпринимательской деятельности в Казахстане. В Послании Президента Республики Казахстан (*далее – РК*) Н. Назарбаева народу Казахстана от 30 ноября 2015 г. «Казахстан в новой глобальной реальности: рост, реформы, развитие» отмечается, что Правительство должно создать условия для свободной и здоровой конкуренции [1]. В Плане нации – 100 шагов по реализации пяти институциональных реформ отмечается об усилении борьбы с коррупцией, в том числе с разработкой нового законодательства (шаг 13) [2]. Чиновники, уличенные в совершении коррупционных деяний, невзирая на занимаемые должности и ранги, несут ответственность по всей строгости закона (Антикоррупционная стратегия Республики Казахстан на 2015-2025 годы) [3].

В настоящей работе автор предпринимает попытку рассмотрения вопросов применения незаконного участия в предпринимательской деятельности (ст. 364 УК РК) и воспрепятствования законной предпринимательской деятельности (ст. 365 УК РК), предусмотренные в главе 15 Уголовного кодекса Республики Казахстан (*далее – УК РК*) «Коррупционные и иные уголовные правонарушения против интересов государственной службы и государственного управления».

Анализ правоприменительной практики по незаконному участию в предпринимательской деятельности показывает, что в период с 2013 г. зарегистрировано 6 правонарушений, ответственность за совершение которых предусмотрена в ст. 364 УК РК, в 2014 – 5 [4] и в 2015 – 12 [5] (рис. 1).

Анализ правоприменительной практики по воспрепятствованию законной предпринимательской деятельности показывает, что в 2013 г. было зарегистрировано 10 правонарушений, ответственность за совершение которых предусмотрена ст. 365 УК РК в 2014 – 8 [6] и в 2015 – 12 [7] (рис.2).

Как видно из приведенной статистики, количество зарегистрированных фактов небольшое [8]. При этом анализ статистических данных показывает, что в 2015 году зарегистрирован рост злоупотреблений на 100,2% (2014 – 472; 2015-945), взяточничество – на 90,4% (2014 – 470; 2015 – 895), лжепредпринимательство – на 744% (2014 – 311; 2015 – 8170). Учитывая схожесть приведенных правонарушений с незаконным участием в предпринимательской

деятельности и воспрепятствованием законной предпринимательской деятельности предполагаем наличие большого уровня латентности данных правонарушений. В этой связи актуальными становятся проблемы по выявлению, раскрытию и расследованию рассматриваемых правонарушений.

Рисунок 1 – Незаконное участие в предпринимательской деятельности (ст.364 УК РК)

Рисунок 2

Так, в соответствии с частью 3 ст. 187 УПК РК «Подследственность» предварительное следствие по ст. 364 УК РК «Незаконное участие в предпринимательской деятельности» и по ст. 365 УК РК «Воспрепятствование законной предпринимательской деятельности» производится следователем антикоррупционной службы. В настоящее время антикоррупционной службой в РК является Национальное бюро по противодействию коррупции.

Родовым объектом рассматриваемых преступлений является нормальная деятельность государственных органов государственной службы и государственного управления. В соответствии с пунктом 29 ст.3 УК РК указанные правонарушения относятся к коррупционным преступлениям.

Несомненно, что при совершении рассматриваемых правонарушений причиняется вред государственным интересам в виде ущерба репутации, авторитета государственной службы.При этом, полагаем, что нарушаются и права других предпринимателей на добросовестную конкуренцию, при этом предоставлением такой организации льгот и преимуществ или с покровительством в иной форме первоначально причиняет ущерб экономическим интересам государства. Полагаем, что здесь необходимо определиться с приоритетом противодействия: что важнее противодействие правонарушениям в сфере экономической деятельности или коррупционным уголовным правонарушениям. Учитывая, что законодатель расположил уголовные правонарушения в сфере экономической деятельности в Главе 8 УК РК, а коррупционные и иные уголовные правонарушения против интересов государственной службы и государственного управления в Главе 15 УК РК, то на сегодняшний день противодействие уголовным правонарушениям в сфере экономической деятельности является более приоритетным.

В соответствии с частью 3-1 ст. 187 УПК РК «Подследственность» предварительное следствие по правонарушениям, предусмотренным в главе 8 «Уголовные правонарушения в сфере экономической деятельности», производится следователем Службы экономических расследований (*далее – СЭР*).

С учетом того, что в функции сотрудников СЭР входит противодействие уголовным правонару-

шениям в сфере экономической деятельности, логично, что они обладают информацией о лицах, незаконно участвующих и/илизаконной препятствующих предпринимательской деятельности.

Отметим, что в Уголовно-процессуальном кодексе (далее – УПК) РК имеется норма о передаче по подследственности: в случае получения сведений о рассматриваемых правонарушениях сотрудники СЭР обязаны передать информацию по подследственности. В соответствии со ст. 186 УПК РК передаче по подследственности подлежат зарегистрированные заявления или сообщения об уголовном правонарушении.

Анализ санкций рассматриваемых правонарушений показывает, что в соответствии со ст.11 УК РК они относятся к категории небольшой тяжести, а их квалифицированные составы относятся к средней тяжести. В случае, если сотрудник получает информацию о совершении рассматриваемых правонарушений и не сообщает в правоохранительные органы, то его действия не подпадают по действие ст. 432 УК РК «Укрывательство преступления», ст. 433 УК РК «Укрытие уголовного правонарушения» и ст. 434 УК РК«Недонесение о преступлении», предусмотренных в главе 17 УК РК «Уголовные правонарушения против правосудия и порядка исполнения наказаний». Таким образом, сотрудник, владеющий информацией и не передавший информацию о лицах, незаконно участвующих в предпринимательской деятельности и воспрепятствующих законной предпринимательской деятельности, не подпадает под уголовную ответственность, предусмотренную ст.ст. 432, 433, 434 УК РК.

На основании изложенного, полагаем, что по незаконному участию в предпринимательской деятельности (ст. 364 УК РК) и воспрепятствованию законной предпринимательской деятельности (ст. 365 УК РК) целесообразно закрепить альтернативную подследственность. В этом случае, считаем, что эффективность противодействия рассматриваемым правонарушениям существенно улучшится, что создаст условия для здоровой конкуренции в сфере предпринимательской деятельности в РК, что особенно важно в период экономического кризиса.

Литература

1 Послание Президента РК Н.А. Назарбаева народу Казахстана «Казахстан в новой глобальной реальности; рост, реформы, развитие» от 30 ноября 2015 года [электронный ресурс] http://www.akorda.kz/ru/addresses/poslanie-prezidenta-respubliki-kazahstan-nnazarbaeva-narodu-kazahstana-30-noyabrya-2015-g

2 План нации – 100 шагов по реализации пяти институциональных реформ Н.А. Назарбаева [электронный ресурс] http://www.kazpravda.kz

3 Об антикоррупционной стратегии РК на 2015-2025 годы [электронный ресурс] http://www.akorda.kz/ru/legal

4 В Уголовном кодексе Республики Казахстан 1997 года ответственность за незаконное участие в предпринимательской деятельности была предусмотрена в ст.310 УК РК (действовал до 1 января 2015 года) // Информационная система «ПАРАГРАФ», 2016

5 Статистика правонарушений [электронный ресурс] http://service.pravstat.kz

6 В Уголовном кодексе Республики Казахстан 1997 года ответственность за воспрепятствование законно предпринимательской деятельности была предусмотрена в ст.310-1 УК РК (действовал до 1 января 2015 года) // Информационная система «ПАРАГРАФ», 2016

7 Статистика правонарушений [электронный ресурс] http://service.pravstat.kz/portal

References

1 Poslanie Prezidenta RK N.A. Nazarbaeva narodu Kazahstana «Kazahstan v novoj global'noj real'nosti; rost, reformy, razvitie» ot 30 nojabrja 2015 goda [jelektronnyj resurs] http://www.akorda.kz/ru/addresses/poslanie-prezidenta-respubliki-kazahstan-nnazarbaeva-narodu-kazahstana-30-noyabrya-2015-g

2 Plannacii – 100 shagov po realizacii pjati institucional'nyh reform N.A. Nazarbaeva [jelektronnyj resurs] http://www.kazpravda.kz

3 Ob antikorrupcionnoj strategii RK na 2015-2025 gody[jelektronnyj resurs] http://www.akorda.kz/ru/legal

4 V Ugolovnom kodekse Respubliki Kazahstan 1997 goda otvetstvennost' za nezakonnoe uchastie v predprinimatel'skoj dejatel'nosti byla predusmotrena v st.310 UK RK (dejstvoval do 1 janvarja 2015 goda) // Informacionnaja sistema «PARAGRAF», 2016

5 Statistika pravonarushenij [jelektronnyj resurs] http://service.pravstat.kz

6 V Ugolovnom kodekse Respubliki Kazahstan 1997 goda otvetstvennost' za vosprepjatstvovanie zakonno predprinimatel'skoj dejatel'nosti byla predusmotrena v st.310-1 UK RK (dejstvoval do 1 janvarja 2015 goda) // Informacionnaja sistema «PARAGRAF», 2016

7 Statistika pravonarushenij [jelektronnyj resurs] http://service.pravstat.kz/portal

Аратұлы Қ., Байғазы Е.

Ақпараттық қауіпсіздік саласындағы қылмыстарды тергеу әдістемесі

Ақпараттық қылмыстар жөніндегі мәліметтер үзілмелі болып келеді. Соған байланысты ақпараттық қылмыстарды толығымен ашып бейнелеп беру криминалистика ғылымы мен тәжірибесі жағынан өте қиын. Осындай шабуылдарға ұшыраған мемлекеттік және коммерциялық ұйымдар өздерінің қорғаныс жүйесі мен келтірілген шығындарын тергеуден жасыратыны белгілі. Сондықтан көп жағдайларда тергеуге қажетті мәліметтер жарыққа шыға бермейді.

Түйін сөздер: ақпараттық қауіпсіздік, ақпараттық қылмыстар, криминалистика, тергеу, тергеу ситуациялары, тактикалық тергеу әрекеттері, компьютерлік-техникалық сот сараптамасы, арнайы білімді қолдану.

Aratuly K., Baigazy E.

Methodology for the investigation of crimes in the sphere of information security

Data on information crimes are most often broken. In this connection, and in terms of forensic science, and practice to fully disclose and describe this perspective is very difficult. We know that public services themselves, and even the state itself, and commercial organizations manage to conceal the true information about the attack in their information system security and the consequences of such an attack on the investigating authorities and the public. For this reason, it is necessary and important information for investigation remains a mystery.

Key words: information security, information crimes, criminalistics, the investigation, the investigation of the situation, tactical actions investigative, computer forensics and technology, using of special knowledge.

Аратулы К., Байгазы Е.

Методика расследования преступлений в сфере информационной безопасности

Данные об информационных преступлениях чаще всего бывают прерывистыми. В связи с чем и с точки зрения науки криминалистики и практики полностью раскрыть и описать данную проблематику очень сложно. Известно, что сами государственные службы, а то и само государство, и коммерческие организации умудряются скрыть достоверную информацию о нападении в их информационную систему безопасности и о последствиях такого нападения от органов следствия и от общественности. И по этой причине необходимая и важная информация для следствия остается в тайне.

Ключевые слова: информационная безопасность, информационные преступления, криминалистика, следствие, следственные ситуации, следственные тактические действия, компьютерно-техническая судебная экспертиза, применение специального знания.

© 2016 Al-Farabi Kazakh National University

ӘОЖ 343

*Аратұлы Қ., Байғазы Е.

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Қазақстан Республикасы, Алматы қ.
*E-mail: kunya8585@mail.ru

АҚПАРАТТЫҚ ҚАУІПСІЗДІК САЛАСЫНДАҒЫ ҚЫЛМЫСТАРДЫ ТЕРГЕУ ӘДІСТЕМЕСІ

Ақпараттық қауіпсіздік саласындағы қылмыстарды анықтау және тергеу кезінде бірнеше алғашқы типтік тергеу ситуациялары болады:

1-ситуация – ақпараттық жүйенің немесе желінің (компьютердің) иесі немесе заңды пайдаланушысы өзі ақпараттық құқықбұзушылықты анықтады, күдікті тұлғаны анықтап, ол жөнінде жауапты тұлғаларға және құқыққорғау органдарына хабарлады;

2-ситуация – ақпараттық жүйенің немесе желінің (компьютердің) иесі немесе заңды пайдаланушысы ақпараттық құқықбұзушылықты анықтады, алайда құқықбұзушылықты жүзеге асырған тұлғаны білмеді, осы жөнінде жауапты тұлғаларға және құқыққорғау органдарына хабарлады;

3-ситуация – ақпараттық жүйенің не желінің пайдаланушысы немесе иесі компьютерлік қол сұғуды анықтады, күдікті тұлға құқыққорғау органдарына белгілі және құқыққорғау органдары немесе құзырлы тұлғалар күдіктіні жедел-іздестіру шаралары кезінде ұстады (тұтқындады), нақты кінәлі тұлғалар белгісіз;

4-ситуация – компьютердің не компьютерлік желінің иесі ақпараттық құқықбұзушылық жөнінде білмейді, өзге жауапты тұлғаларға ол жөнінде белгілі, тиісті құқыққорғау немесе құзыретті органдарға ол жөнінде хабарланды. Мұндай ситуация да кездесуі мүмкін, себебі ақпараттық қылмыстардың жасалғандығы субъективті фактормен байланысты болып келеді. Көп жағдайда ақпараттық қылмыстар жәбірленуші жағынан ескерілмеуі мүмкін.

Сонымен қатар компьютерлік қылмыстардың басым бөлігі жасырын жасалады, сол себепті АКЖ-нің пайдаланушысы немесе компьютерлік жүйенің иесі, яғни жәбірленуші тұлғалар қылмыстың жасалғандығы жөнінде беймәлім болуы мүмкін. Сондықтан ақпараттық қылмыстар латентті қылмыстар қатарына жатады. Ал егер АКЖ-ні пайдаланушы, компьютердің иесі немесе оны заңды түрде қолданушысы ақпараттық құқықбұзушылық жөнінде хабардар болмаса, ол туралы ақпарат құқыққорғау органдарына мүлдем жетпеуі мүмкін.

Кінәлі адам белгілі болса, тергеудің басты тапсырмасы жәбірленушіден тиісті дәлелдемелерді процессуалдық жинау болады және оларға мыналар жатады:

а) жүйедегі ақпараттың тұтастылығының және конфиденциялдылығының бұзылуы;

ә) жүйедегі ақпараттың тұтастылығының және конфиденциялдылығының бұзылуынан келтірілген зардап мөлшері;

б) жүйедегі ақпараттың тұтастылығы мен конфиденциялдылығының бұзылуы тәсілдері мен кінәлімен жасалған әрекеттердің сипатын бөлшектеу арқылы құқықбұзушылықтың әдісі мен нәтижесін құрайтын себепті байланыс;

в) кінәлі адамның жасаған іс-әрекеті мен одан келтірілген зиянына қатысы.

Ал егер қылмыскер қылмысты жасау сәтінде немесе қылмысты жасап болғаннан кейінгі сәтте ұсталған болса, ұсталғанды жеке тінту, одан жауап алу және оның тұрғылықты мекен-жайы бойынша тінту алдын-ала тергеу әрекеттері жүзеге асырылуы тиіс.

Бұл қадамдағы типтік тергеу әрекеттеріне ақпараттық жүйені, оның желілерін және электронды тасымалдауыштарды қарау мен тіркеуді, куәлардан және осы электронды жүйелерді жүзеге асыратын және басқаратын өкілетті адамдардан жауап алуды жатқызуға болады. Жұмыстың маңызды элементі болып электронды құжаттарды, қылмыскер заңсыз кірген сәттегі ақпараттық жүйелерді тасымалдауыштарды, құрылғыларды маманның қатысуымен алу әрекеті табылады.

Сонымен қоса тергеу қызметкерлеріне қылмыскер ақпараттық жүйе арқылы кіру әрекеттерін жүзеге асырған орнын ескерген дұрыс, яғни қылмыс орнын тіркеуге алу керек. Себебі қылмыскер әрекеттерін жүзеге асырған кезде өзіне қажетті заттарды қолдану кезінде көптеген іздер қалдырып кетуі мүмкін.

Нәтижесінде алынған дәлелдемелер тұлғаны күдікті немесе тіпті айыпкер ретінде тану шешімін қабылдауға негіз болуы мүмкін.

Егер қылмыстың субъектісі ұсталмаған немесе анықталмаған жағдайда тергеу қызметінің келесі алғашқы тапсырмасы дәлелдемелерді жинау болып табылады. Мысалы, ақпараттық жүйедегі тұтастық және конфиденциалдық талаптарының бұзылуын, зардаптың мөлшерін және әрекет пен келтірілген нәтиженің себепті байланысын нақты анықтау.

Типтік тергеу іс-әрекеттері бірінші типтік жағдайға ұқсас. Алайда сол уақыт ішінде күдіктінің осы ақпараттық жүйеге кіруді жүзеге асырған қылмыс орнын іздеу шараларын атқарған дұрыс. Қылмыс орнын іздеу қызметтік тұлғалар арқылы ақпараттық жүйеге кіру орны мен кіру әдісін, қылмыскердің қолданған тәсілдерін және бағдарламаларын анықтай отырып жүзеге асырылады. Қылмыстың орны көбінесе оның жұмыс орны, үйі, жұмысының және үйінің маңайындағы ғаламтор кафелер, әуежайлар, вокзалдар, қоғамдық жерлер, туыстарының немесе достарының үйі және сәйкес құрылғылары мен қондырғылары бар жоғары жылдамдықты Вай-Фай (Wi-Fi) нүктелері бар планетамыздың кез келген жері болып табылады.

Жиі кездесетін типтік болжауларға мыналарды жатқызамыз: қылмыскердің жеке тұлғасына қатысты болжаулар (кімде ақпаратқа, ақпараттық жүйеге кіруге мүмкіндігі болды? Кімнің осындай қылмыс жасауға мақсаты немесе қызығушылығы тууы мүмкін? Қылмыскердің ниеті немен сипатталады және т.б.), ақпараттық шабуылдар мен ақпараттық жүйелерге заңсыз кіру әрекеттері қай жерден жасалуы мүмкін, қылмысты жасау жағдайлары қандай болды, келтірілген шығынның (зардаптың) мөлшері және т.б.

Алғашқы тергеу әрекеттерін аталған типтік тергеу ситуациялары бойынша куәгерлерден жауап алудан, қылмыс жөнінде жан-жақты мәліметтерді жинастырудан бастаған маңызды болып табылады. Мәліметтерді жинастырумен қатар тергеу үшін басты сипатқа ие – оқиға болған жердегі ақпараттық жүйелерді, ақпараттық тасымалдауыштарды, қосалқы және жеке құрылғыларды ұқыпты және толық қарау болып табылады.

Сонымен қатар мәліметтерді жинау кезінде дайындық жұмыстары үлкен рөл атқарады. Куәгер және жәбірленуші тұлғаларды оқиға орнына абайлап қатыстыру немесе мүлдем алшақтату және тиісті алғашқы тергеу әрекеттерін жүргізу, олардан жауап алу. Оқиға болған жерге мүдделі емес ақпараттық технологиялар саласының мамандарын қатыстыру, олармен үлгілерді, заттай дәлелдемелерді алу жұмысын жүзеге асыру.

Дәлелдеуші ақпараттың мәні мен маңызын түсіну үшін қолданатын классикалық жолдардың бәрі электронды ақпаратты тасымалдаушылардан алынған объектілерді және жоғарғы технологияларды пайдалану кезінде пайда болатын процедураларды теориялық құқықтық талдау шегінен тыс қалдырады. Дәлелдемелік ақпараттардың зерттеушілермен келтірілген сұрақтары бәрі-бір де әдетте қолданылатын хаттама, сарапшы қорытындысы, құжаттар, заттай дәлелдемелер негізінде жүзеге асырылады. Әсіресе ақпараттық технологиялар негізінде алынған мәліметтерді дәлелдеме ре-

тінде пайдалану көп жағдайда мүмкін емес. Енді ол объектілерге қолданыстағы Қылмыстық-процестік кодексінің дәлелдемелер жөніндегі нормаларын қолданатын болсақ, ол дәлелдемелік мәлімет бар диск, процессор, флешка, дискета және т.б. тек заттай дәлелдеме ретінде ғана қарастырылады. Басқаша айтқанда, тергеу мен сотты қызықтыратын ақпаратты электронды тасымалдауыш дәлел ретінде тек физикалық объект болып қарастырылады, яғни оның түсі, салмағы, пішіні, қандай материалдан жасалғаны, ол материал жөніндегі мағлұмат және т.б. Бұл дегеніміз оның ішкі мазмұны қарастырылмайды және ашылмайды, ол криминалистикадағы киімдегі қан дақтары, механикалық бұзылымдар, сындыру іздері бар кіретін есік және тағы да басқалары сияқты сырттай ғана зерттеледі. Бұлардың айырмашылығы киімді қарау, есікті, құлыпты тексеру жалпы қылмыстың сипатын және оны жасаудың механизмін көрсететін мәліметтерді береді, ал ақпаратты электронды тасымалдауышты қарау еш жеке, ерекше немесе іс үшін маңызды белгілерді анықтамайды. Мұндай дисктер мен дискеталар, процессорлар мыңдаған, ал қан дағы бар киім қайталанбас біреу ғана болады. Содықтан оларды бір қатарға қоюға болмайды.

Кез келген заттай дәлелдемеге жататын материалдық объект қылмыстың іздерін ашу үшін, басқа материалдық объектілерді анықтау үшін, басқа да іске маңызды жағдайларды анықтау үшін тергеу қарауына жатуы тиіс.

Электронды тасымалдауыш заттарын қарау іске маңыздылығы бар ең төменгі минималды мәліметтерді береді. Қарастырылып отырған материалдық объектінің спецификасы оны заттай дәлелдемелерге жатқызу кезінде оның тек іске қатыстылығын факт ретінде процессуалдық фиксация жасау болып табылады.

Заттай дәлелдемені қарау көптеген қылмыстық істер бойынша басқа да криминалистикалық процессуалдық тергеу іс-әрекеттерін жүргізуге қажеттілік тудырады. Мысалы: қараудан кейін сот сараптамасы тағайындалуы мүмкін немесе тану әрекеті жүргізілуі мүмкін. Егер тану әрекеті бұрын қаралған объектінің ұқсастығын немесе айырмашылығын анықтауға бағытталса, сараптама әрекеті істің жағдайлары жөніндегі мәліметтерді арнайы білімге негізделген әдістер арқылы объектіні зерттеуге бағытталады.

Арнайы білімді қолдану және сараптама тағайындау. Заңгер-тергеуші осы саладағы барлық технологиялық өзгерістерді бақылап игеріп отыруы мүмкін емес. Сол себепті арнайы мамандардың тінту, қарау және алу шараларына қатысуы аса маңызды және қажет.

Бұл жерде «тиісті мамандарды қайдан алуға болады» деген сұрақ туындайды. Мұндай маман иелерін компьютерлік және коммуникациялық техника құралдарымен жұмыс жасайтын және орнататын, жөндейтін ұйымдардан және мекемелерден, жоғары оқу орындарынан, арнайы білім беру қызметтерінен, ғылыми-зерттеу ұйымдары мен ұжымдарынан іздеген дұрыс.

Электронды ақпараттық саласындағы арнайы мамандар мысалға тергеу кезінде мына мәселелер бойынша көмегін тигізуі мүмкін:

1. Компьютерлік құралдардың құрамы мен конфигурациясы қандай және олар арқылы айыптыға тиісті әрекеттерді жүзеге асыруға бола ма?

2. Бұл электронды ақпараттық құралында ақпараттық ресурстың қай түрі бар?

3. Табылған файлдар басқа компьютерлік құралдың ақпаратының бір көшірмесі болып табылмайды ма?

4. Бұл файлдар мен бағдарламаларда вирус бар ма, бар болса нақты қандай вирус?

5. Табылған қағаз бетіндегі жазбалар бұл бағдарлама бойынша код болып табылмайды ма және бұл бағдарлама мақсаты мен бағыты неде?

6. Белгілі компьютерлік ақпарат жойылуға, көшіруге және модификациялауға ұшырады ма?

7. Анықталып отырған ақпараттық жүйеде компьютерді эксплуатациялаудың қандай ережелері бар және олар бұзылды ма?

8. Эксплуатациялау ережелерін бұзу ақпаратты, мәліметті, белгілі бағдарламаны жою, көшіру және модификациялау әрекеттерімен себепті байланыста бар ма?

Сот сараптамасына келетін болсақ қарау да, тану да ғылыми білім базасында тергеу ісін жүргізу үшін негіз бермейді. Соған қоса бұл жерде сот сараптамасын тағайындау мен жүргізу үшін себеп болатын сыртқы фактор орын алмайды. Себеп те, негіз де факт туралы басқа да мәліметтерден құрылуы мүмкін.

Ақпаратты электронды тасымалдауыштың қай тергеліп жатқан іске жататынын анықтау сол объектіде орналасқан ақпаратқа қол жеткізу, кейін оған баға беру және ақпаратты шешу мен іс бойынша дәлел ретінде оны қолдану мәселесін шешу мақсатына ие.

Сөйтіп, ақпаратты электронды тасымалдауышты заттай дәлел ретінде қарау мен тану нәтижелері бойынша сот сараптамасын тағайындауға және жүргізуге нақты негіздердің болмауы қарастырылып отырған мәселе бойынша құқықтық қарым-қатынастарды реттейтін арнайы қыл-

мыстық-процестік нормасын ескеру өзектілігіне әкеледі.

Осы жерде ақпаратты электронды түрде тасымалдауыштар өзінің физикалық қасиеттеріне байланысты қылмыстың қаруы, құралы бола алмайды. Олар жайдан жай компьютерлік қылмыстық әрекеттің объектісі бола алмайды, қылмыстың объектісі ретінде тек оның ішіндегі ақпарат саналады. Сарапшыға осы ақпараттық құралдардың ішіндегі зерттелетін объектіге қатысты сұрақтар қойылады.

Олар өз кезегінде өзінде ақпаратқа байланысы бар іздерді сақтай алмайды, себебі ақпарат із қалдыруы мүмкін емес. Ал сыртқы іздер, мысалы, саусақ іздері мұндай қылмыстарда тек жанама дәлел болады, ол адамның бұл ақпаратқа тек қандай да қатысты болуы мүмкін екенін ғана көрсете алады. Бұл іздерге қатысты дактилоскопиялық сараптама және іздердің ерекшеліктеріне байланысты басқа да сараптама түрлері тағайындалуы мүмкін.

Тікелей дәлелдерге ақпаратты электронды түрде тасымалдауыштағы мәлімет және ол мәліметтің мазмұны жатады. Жалпы заттар әлемінің объектісі болып табылатын электронды тасымалдауыштар шын мәнінде компьютерлік қылмысты анықтаудың тәсілі бола алмайды. Бұл мақсаттарға тек осы мәліметтерді зерттеген кезде ғана жетуге болады. Сол себепті тиісті кешенді сараптамалық зерттеулер жүзеге асырылуы тиіс.

Ақпаратқа қатысты сараптамалық зерттеулер – ол азаматтық және қылмыстық істер бойынша дәлелдеуге маңызды болып саналатын жағдайлардан туындайтын, арнайы мамандардың зерттеу объектісі болып табылатын ақпараттық, бағдарламалық, компьютерлік желі мен жүйелік қауіпсіздік саласындағы тәжірибелік ілім тармағы.

Осындай зерттеулердің объектісіне жатады:

– персоналды компьютерлік құралдар;

– ақпараттық-коммуникациялық желілер және жүйелер;

– түрлі нысандағы компьютерлік қамтамасыз ету бағдарламалары, өзге де ақпараттық бағдарламалар;

– ақпараттық және ақпараттық жүйеге қатысты құжаттар;

– электронды құралдар, блокноттар, кітапшалар;

– компьютердің қосалқы құралдары (тышқан, пернетақта, кабельдер, сымдар, енгізу және шығару құралдары, монитор, модем және т.б.);

– ноутбуктер, планшеттер, смартфондар, түрлі бағдарламалары бар электронды құралдар;

– электронды пошталар, ғаламтор сілтемелері мен парақшалары және т.б.

– ақпаратты тасымалдауыштар (CD, DVD, USB тасымалдауыштар, микрокарталардың сан түрі, MP3 ойнағыштар, сыртқы жадылар, дискеталар, мини дисктер және т.б.).

Зерттеу объектілерінің ерекшеліктеріне байланысты оларды келесі нақты топтық түрлерге бөлеміз:

1) Компьютерлік-техникалық сот сараптамасы – компьютерлік құралдардың өздерін, олардың қосалқы бөлшектері мен техникалық құралдарын, электронды тасымалдауыштарын олардың техникалық дәрежесі мен қасиетін анықтау мақсатында жасалатын сараптама түрі;

2) Компьютерлік-бағдарламалық сот сараптамасы – компьютерлік жүйедегі бағдарламалық қамтамасыз ету және өзге де ақпараттық бағдарламаларды сараптамалық зерттеуді жүзеге асыру үшін тағайындалатын сараптама түрі;

3) Ақпараттық-техникалық сот сараптамасы – заңмен қорғалатын электронды мәліметтерге қол сұғу фактісімен ұштасатын сұрақтарды шешуге бағытталған сараптамалық зерттеулер;

4) Ақпараттық-желілік сот сараптамасы – жоғарыда аталған сараптама түрлерінен осы үшеуінің объектілерінің бірлесіп істеуі арқылы ақпараттық желіге шығу функцияларын жанжақты зерттеуді білдіреді. Желілер жергілікті және жаһанды болып бөлінеді, сол себепті зерттеу көлемі де жергілікті желі шегінде немесе аса ауқымды жаһандық ғаламтор көлемінде сипатталуы мүмкін.

Тәжірибеде компьютер саласындағы сараптамалар көбіне кешенді түрде жүргізіледі. Себебі бір зерттеуден екінші зерттеу қажеттігі туындайды, сол себепті сарапшыға сұрақтар туындауы мүмкін реттігі бойынша кешенді түрде қойылады және сараптама ортақ атаумен «компьютерлік-техникалық сот сараптамасы» деп аталады. Осындай сараптама кезінде келесідей негізгі сұрақтар қойылуы мүмкін:

1) Көрсетілген техникалық құрал компьютерлік жүйеге жатады ма?

2) Зерттеуге ұсынылып отырған бөлшек компьютерлік техникалық жүйенің құрамына кіреді ме немесе құрамдас бөлігі болып табылады ма?

3) Компьютерлік жүйенің маркасы, моделі, типі және т.б. ерекшеліктері қандай?

4) Компьютерлік құралдың жиналу әдісі, құрастыру ерекшелігі қандай?

5) Компьютерлік-ақпараттық құралдың негізгі қызметтік мақсаты қандай және қылмыскер қандай мақсатта қолданған?

6) Компьютерлік құрал жұмыс істейді ме?

7) Компьютерлік жүйеде өзінің типтік параметрлерінен өзгеше дефектілері бар ма?

8) Құралды эксплуатациялау режимі қандай?

9) Зерттелетін ақпараттық құралда, жүйеде рұқсат етілмеген немесе сырттан келген бағдарламалар бар ма? Бұл бағдарламалардың мақсаты неде?

10) Ақпараттық жүйеде кездесетін ақпараттар саны және ерекшеліктері?

11) Аталған компьютерлік желіде қауіпсіздік немесе қорғаныс құралдары бар ма, бар болса қандай?

12) Компьютерді пайдаланушылар қорғаныс парольдерін қолданған ба?

13) Қылмыскерде ол парольдерге рұқсаты немесе оларды алу (білу) мүмкіндігі болды ма?

14) Бұл компьютерлік желінің қорғаныс және қауіпсіздік кілттері немесе кодтары бұзылған ба, бұзылса қандай жолмен жүзеге асырылған?

15) Компьютерлік құралдың бағдарламалық қамтамасыз етілуі қандай?

16) Бағдарламалық құралдың типі, түрі, нұсқасы қандай?

17) Бағдарлама лицензиялы өнім бе, әлде заңсыз немесе қылмыскердің қолымен жасалған ба?

18) Бағдарламалық құралдың қауіпсіздік және қорғаныс мүмкіндіктері қандай, қалай жасалған?

19) Ақпараттық тасымалдауыштар кездеседі ме?

20) Электронды тасымалдауыштар жұмыс күйінде ме? Олардың ішінде ақпарат бар ма, жоқ мүлдем бос па?

21) Ақпаратты электронды түрде тасымалдайтын құралдар қорғаныс құралымен қамтамасыз етілген бе?

22) Мәліметтер қандай физикалық жолмен және әдіспен тасымалданған, табылған мәліметтер түпнұсқасы көшірілген бе?

23) Тасымалдауышта анықталған мәлімет қасиеті қандай, сипаттамасы мен параметрлері, яғни файл, папка түрі, көлемі, жасалған немесе өзгертілген мерзімі, уақыты, атрибуттары және т.б.?

24) Файлдың түрі, типі қандай (мұрағаттық (архивтік), жасырын, анық, жалпы рұқсат етілген және т.б.)?

25) Файлдың кеңейтуі (расширение файла) қандай, қайда жиі кездеседі?

26) Электронды мәліметтің мазмұны қандай?

27) Компьютердің ғаламтормен байланысы қандай? Ғаламторға байланыс бар ма?

28) Компьютердің ғаламторда көрініс табатын IP-мекен-жайы қандай?

29) Қылмыскердің не жәбірленушінің логин-парольдері бар ма, қалай қолданылған?

30) Компьютерлік жүйеге жалғану қалай жасалған (желі арқылы, желісіз, әлде портпен)?

Тергеу және зерттеу барысында өзге де санқилы сұрақтар туындауы мүмкін.

Жугралина Б.М.,
Сагаталиева Э.Е.

Виктимизация и уголовно-правовое значение поведения потерпевшего

В статье рассматриваются проблемы виктимизации и роли потерпевшего в уголовно-правовом значении. Долгое время правоохранительные органы были сориентированы односторонне на работу вокруг преступления и преступника без должного внимания к жертве преступления. Как следствие, до сих пор нет полного учета потерпевших, а следовательно, не изучаются их личностные особенности, от случая к случаю проводятся мероприятия виктимологической профилактики и вообще фигура потерпевшего нередко рассматривается не более как источник информации о преступнике и преступлении, как участник (сторона) уголовно-процессуальных отношений.

Ключевые слова: виновная виктимность, невиновная виктимность, признаки личности потерпевшего, вред, уголовно-процессуальный закон.

Zhugralina B.M.,
Sagataliyeva E.E.

Victimisation and criminal legal significance of the behavior of the victim

The article deals with the problems of victimization and the role of the victim in the criminal law sense. For a long time the police were oriented unilaterally to work around crime and criminals without due attention to the victims of crime. As a consequence, there is still no full accounting of the victims and, therefore, do not study their personal characteristics, occasionally held events victimological prevention and general victim figure is often considered nothing more than a source of information about criminals and crime, as a party (side) of criminal -protsessualnyh relations.

Key words: victimization guilty, innocentvictimization, signs of identity of the victim, harm the Criminal Procedure Law.

Жугралина Б.М.,
Сагаталиева Э.Е.

Виктимизация және қылмыстық-құқықтық маңызы жәбірленушінің мінез-құлқы

Бұл мақалада виктимизации мәселелері мен жәбірленушінің қылмыстық-құқықтық мәні қарастырылады. Ұзақ уақыт бойы құқық қорғау органдары бағдарлануы біржақты айналасында жұмыс атқарған, қылмыс және қылмыскердің тиісті назар құрбаны қылмыс. Соның салдарынан жәбірленушілердің саны әлі күнге дейін толық есепке алынбаған, демек, олардың жеке тұлғалық ерекшеліктері есептелмейді, кездейсоқ іс-шаралар өткізіледі, виктимдікті алдын алу және жалпы сұлба, жәбірленушінің жиі артық емес туралы қаралады, ақпарат көзі ретінде қылмыскерге және қылмыс ретінде, қатысушысы (жағы) қылмыстық іс жүргізу кезінде қарастарылады.

Түйін сөздер: кінәлі виктимность, кінәсіз виктимность, белгілері жәбірленушінің жеке басы, зиян, қылмыстық іс жүргізу заңы.

© 2016 Al-Farabi Kazakh National University

УДК 943.988

Жугралина Б.М., *Сагаталиева Э.Е.

Центрально-Азиатский университет,
Республики Казахстан, г. Алматы
*E-mail: elyazone@yandex.ru

ВИКТИМИЗАЦИЯ И УГОЛОВНО-ПРАВОВОЕ ЗНАЧЕНИЕ ПОВЕДЕНИЯ ПОТЕРПЕВШЕГО

Франк Л.В. понимал под виктимностью «реализованную преступным актом способность при определенных обстоятельствах становиться жертвой преступления [1]. Виктимность может быть подразделена на виновную и невиновную. К виновной виктимности обычно относят противоправное или безнравственное поведение лица, а также проявление им неосмотрительности, легкомыслия, неосторожности, в силу чего оно и становится жертвой преступлений. Невиновная виктимность связана, как правило, со служебными и общественными обязанностями (сотрудник милиции, инкассатор) или с психофизическими особенностями лица (дети, старики, инвалиды).

Виктимизация как логически связанная между собой цепь событий и явлений, имеющих начало, развитие и конец, включает в себя причиненный жертве вред.

Франк Л.В. выделял четыре вида виктимизации: 1) данных о непосредственных жертвах преступных посягательств, фигурирующих в материалах уголовных дел, или о выявленных в результате виктимологических исследований латентных жертвах и причиненном им ущербе; 2) данные о членах семьи, пострадавших от преступлений, совершенных в отношении их близких; 3) другие социальные группы (трудовые коллективы, например), которым в результате непрямого воздействия преступлением также причиняется вред; 4) социальный уровень предполагает существование негативных последствий совершения преступления для целого региона или всего общества в целом [1].

В общественном сознании довольно распространены стереотипы, являющиеся прямым или косвенным результатом виктимизации, проявляющейся на статическом уровне:

1. Убеждение о росте преступности, особенно насильственной, укоренившееся среди населения в самых широких масштабах благодаря СМИ, формирует среди населения страх, апатию, правовой нигилизм, пассивность и цинизм. Что, без сомнения, является питательной средой для роста виктимизации.

2. Скептическое отношение к деятельности и престижу правоохранительных органов порождает чувство незащищенности, сомнение в наказуемости преступника, что сказывается на нравственно-психологическом климате общества.

3. Сомнения в обществе о безнаказанности преступлений, совершенных должностными лицами. Шнайдер Г.Й. обозначал подобные стереотипы как «приемы нейтрализации». Преступник, воспринимая себя как жертву несправедливого общества, оправдывает свое правонарушение. «При таком подходе жертва преступления им вообще не учитывается, поскольку не имеет никакой ценности, она «заслуживает» виктимизации» [2].

В ст. 1 Конституции, Республика Казахстан утверждает себя демократическим, светским, правовым и социальным государством, высшими ценностями которого являются человек, его жизнь, права и свободы. Суть правового государства состоит в том, что права и свободы человека приобретают характер самостоятельного юридического явления. Это означает, что им должны соответствовать все принимаемые и действующие законы [3].

Определение понятия потерпевшего дано законодателем не в уголовном, а в уголовно-процессуальном законе – ст. 75 УПК РК. Уголовно-процессуальное понятие потерпевшего может не совпадать с уголовно-правовым, несмотря на принципиально единую основу. Функции этих понятий в рамках различных отраслей права неидентичны и подчинены специфическим задачам этих отраслей права.

Понятие потерпевшего как лица, которому причинен моральный, физический или имущественный вред, вполне пригодно в качестве исходной позиции при рассмотрении вопроса о поведении потерпевшего, хотя оно нуждается в раскрытии и конкретизации [4].

Для уголовного права представляет интерес материальное основание признания лица потерпевшим, только объективный критерий – факт причинения вреда деянием, запрещенным законом. Иногда уголовное право придает огромное значение личности и поведению жертвы.

Включением (невключением) в состав преступления тех или иных признаков, характеризующих личность и поведение потерпевшего, оно регулирует общественную опасность преступления и размеры его наказуемости. При всем многообразии признаков потерпевшего, имеющих уголовно-правовое значение, очевидна их относимость к двум классам: класс физических и класс социальных признаков жертвы. Элементы образующие класс социальных признаков потерпевшего, подразделяются на две имеющие самостоятельное значение группы признаков: социальные признаки личности потерпевшего и поведение потерпевшего.

Физические признаки личности потерпевшего – пол, возраст, физиологическое развитие и др. Социальные признаки – социальная роль, родственная или иная социально значимая связь и др., определяют относимость потерпевшего к объекту преступного посягателсьтва. Поведение жертвы вписывается в объективную сторону уголовного правонарушения. Какими бы ни были свойства личности потерпевшего и социальная ценность его поведения, они не могут влиять на возможность признания его потерпевшим, если ему преступлением прчинен вред. Иначе это припятствовало бы защите им основных законных прав, поскольку уголовное законодательство устанавливает принцип равенства перед законом и судом всех граждан. В связи с этим представляется, что процессуальное понятие потерпевшего производно от уголовно-правового понятия [5].

Основными базовыми элементами уголовно-правового понятия потерпевшего являются: 1) то, что потерпевший – субъект права, участник охраняемых законом общественных отношений, обеспечивающих возможность пользования личными благами и интересами; 2) факт наличия вреда в виде фактического ущерба или реальной возможности его нанесения; 3) запрещенность причинения вреда именно той правовой нормой, за нарушение запрета или веления которой виновный привлечен к уголовной ответственности.

По ст. 75 УПК РК потерпевшим может быть гражданин, т.е. человек – физическое лицо. Но в действительности некоторые виды вреда могут быть причинены преступлением не только физическим, но и юридическим лицам – организациям, учреждениям и предприятиям. С точки зрения материального уголовного права они также являются потерпевшими от преступления.

Потерпевшим от преступления может быть как гражданин РК, так и иностранец и лицо без гражданства, так как уголовный закон охраняет всех лиц, находящихся на территории Республики Казахстан. Потерпевшим может быть любое лицо, независимо от каких-либо признаков, в том чсиле возраст, вменяемость, при одном только условии, если ему причинен вред. Под вредом понимается нарушение субъективных прав и личных или имущетсвенных благ лиц как составного элемента охраняемых уголовным законом общественных отношений. Вред – последствия преступления, т.е. те изменения, которые произведены в объекте посягательства [6].

Закон охраняет интересы тех субъектов прав, против которых направлено преступление. Соответственно потерпевшими в случае нарушения этих прав являются лишь те субъекты, интересам которых причинен вред непосредственно преступлением. Когда преступление совершается против личных благ человека, действия виновного направлены на то, чтобы лишить потерпевшего обеспеченных ему законом возможностей жить, обладать здоровьем, вести себя определенным образом, или на то, чтобы затруднить реализацию потерпевшим этих возможностей. Поэтому преступления против личности связаны с причинением потерпевшему морального или физического вреда.

Физический вред – лишение жизни, телесные повреждения и иное расстройство здоровья, боль и иные физические страдания, связанные с нарушением физиологических процессов в организме человека, являющихся материальным субстратом благ личности. Эти блага личности носят социальный характер. В этом качестве они охраняются уголовным законом, так как пользование благами как данными человеку природой (здоровье и жизнь), так и благами, ставшими таковыми в процессе общения людей (личная свобода, честь и достоинство), и нарушение их возможны только при наличии общественных отношений.

Под моральным, физическим вредом в уголовном праве понимается нарушение общественных отношений, что делает его опасным, не только для потерпевшего, но и для общества. То есть, вред потерпевшему носит объективный характер и оценивается не с позиции потерпевшего, а с правовых и нравственных позиций.

В уголовно-правовом плане потерпевшим является лицо, на блага и интересы которого было совершенно преступное посягательство, но не доведенное до конца по обстоятельствам, не зависящим от виновного, при этом ему не причинен вред, бесспорным. Как известно, уголовное право считает опасным для общества покушение на совершение преступления, а также приготовление к преступлению независимо от того, причинен ли какой-либо реальный вред гражданину. С точки зрения уголовного права потерпевший появляется с момента причинения или создания опасности (приготовления покушения) причинения ему вреда преступлением.

В уголовно-процессуальной литературе является спорным возможность признания лиц, допустивших со своей стороны неправомерные действия, потерпевшими в случае причинения им преступлением вреда. Решение этого вопроса зависит от того, является ли лицо потерпевшим в уголовно-правовом смысле. Отрицательное решение этого вопроса обосновывается связью причиненного вреда не с составом совершенного преступления, а с неправомерными действиями потерпевшего, с чем нельзя согласиться. Эта точка зрения отразилась и на взглядах некоторых практических работников, породив сомнение в том, что лицо, убитое при превышении пределов необходимой обороны, и лицо, привлекаемое к уголовной ответственности за преступление, совершение которого было поводом для покушения на его жизнь, являются потерпевшими.

В. Дубривный считает, что обязательное признание потерпевшими лиц, неправомерными действиями которых вызвано преступление, противоречит задачам уголовного судопроизводства. По его мнению, действия таких потерпевших, направленные «на исполнение низменных побуждений и намерений» и приведшие их в положение потерпевших, противоречат нравственным принципам, эти «интересы» потерпевших не должны получать поддержку закона, потому что вряд ли они законны, если конечная цель их – извлечение выгоды [7].

В интересах борьбы с преступностью не следует проходить мимо случаев ненадлежащего поведения потерпевших, приводит его к неправильному выводу о положении этих лиц после совершения в отношении них преступления. Потерпевшим в уголовно-правовом смысле является лицо, которому причинен вред преступлением, в том числе и то, в отношении которого преступление было совершено вследствие его же неправомерного поведения.

Вред – это последствие преступления, а вопрос о его наличии или отсутствии должен решаться только на основании анализа состава преступления. Вред, причиненный потерпевшему, находится в прямой причинной связи с преступлением, а не с действиями самого потерпевшего, хотя и спровоцировавшими преступление. Поведение потерпевшего – одна из причин преступления или условие для преступного действия. Последним звеном которого является: преступное действие, посягающее на охраняемый объект, преступный результат в виде вреда объекту. Уголовно-процессуальный закон наделяет потерпевшего правами для защиты интересов, не выходящих за пределы законных. Потерпевший своим неправомерным поведением не достиг «конечной цели», не получил выгоды, так как цель была

прервана действиями преступника. Кроме того, подвергать оценке нужно не интересы жертвы, которыми он руководствовался, а его действия.

Подводя итог изложенному, хочется сказать, что нет оснований ограничивать право потерпевшего защищать свои интересы в суде. Принцип состязательности судебного процесса должен способствовать установлению объективной истины по делу. Исходя из этого лучше предоставить потерпевшему возможность попытаться защитить незаконные интересы, чем лишить возможности защитить законные.

Литература

1 Франк Л.В. Потерпевшие от преступлений и задачи советской виктимологии. – Душанбе: Ирфон, 1977. – С. 109
2 Шнайдер Г.Й. Криминология// пер. с немецкого. – М.: Прогресс, 1994. – С. 358.
3 Конституция Республики Казахстан
4 Божьев А.Н. Процессуальное положение потерпевшего // Сов. Юстиция, 1975. – №8. – С. 11.
5 Абдиров Н.М. Концептуцальные проблемы борьбы с наркотизмом в РК (криминологическое и уголовно-правовое расследование). – Караганда: КНБ РК, 1997. – С. 34.
6 Агыбаев А.Н. Ответственность должностных лиц за служебные преступления: монография. – Алматы. ТОО «Баспа», 1999. – С. 304.
7 Дубривный В. Кто является потерпевшим от преступления? // Соц законность, 1985. – №4. – С. 49-51.

References

1 Frank L.V. Poterpevshie ot prestuplenij i zadachi sovetskoj viktimologii. – Dushanbe: Irfon, 1977. – S. 109
2 Shnajder G.J. Kriminologija// per. s nemeckogo. – M.: Progress, 1994. – S. 358.
3 Konstitucija Respubliki Kazahstan
4 Bozh'ev A.N. Processual'noe polozhenie poterpevshego // Sov. Justicija, 1975. – №8. – S. 11.
5 Abdirov N.M. Konceptucal'nye problemy bor'by s narkotizmom v RK (kriminologicheskoe i ugolovno-pravovoe rassledovanie). – Karaganda: KNB RK, 1997. – S. 34.
6 Agybaev A.N. Otvetstvennost' dolzhnostnyh lic za sluzhebnye prestuplenija: monografija. – Almaty. TOO «Baspa», 1999. – S. 304.
7 Dubrivnyj V. Kto javljaetsja poterpevshim ot prestuplenija? // Soc zakonnost', 1985. – №4. – S. 49-51.

Сакенова А.Б.

Назначение наказания при отягчающих обстоятельствах по уголовному законодательству Республики Казахстан

В данной статье автор раскрывает некоторые аспекты назначения наказания при отягчающих обстоятельствах, дает понятие отягчающих обстоятельств, а также анализирует их перечень. Затрагивает деятельность судов при назначении наказания при отягчающих обстоятельств. Также автор предлагает внести изменения в действующее законодательство Республики Казахстан.

Ключевые слова: назначение наказания, отягчающие обстоятельства, уголовное правонарушение, объективные и субъективные признаки, личность виновного.

Sakenova A.B.

Sentencing under aggravating circumstances pursuant to the the criminal legislation of the Republic of Kazakhstan

In this article the author reveals some aspects of sentencing under aggravating circumstances, provides the concept of aggravating circumstances, as well as analyzes their list. The author deals with the operation of the courts when sentencing under aggravating circumstances. The author also proposes to amend the current legislation of the Republic of Kazakhstan.

Key words: Sentencing, aggravating circumstances, a criminal offense, objective and subjective symptoms, identity of the guilty.

Сакенова А.Б.

Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасына сәйкес ауырлататын мән-жайларда жаза тағайындау

Бұл мақалада автор ауырлататын жағдайлар кезінде жазаны тағайындаудың кейбір бағыттарын түсіндіреді, ауырлататын мән-жайлар туралы ұғым береді, сондай-ақ олардың тізімін талдайды. Ауырлататын мән-жайлар кезінде жаза тағайындауда соттардың қызметін қозғайды. Сонымен қатар, автор Қазақстан Республикасының қолданыстағы заңнамасына өзгерістер енгізуді ұсынады.

Түйін сөздер: жаза тағайындау, ауырлататын мән-жайлар, қылмыстық заңбұзушылық, объективті және субъективті белгілер, айыптының жеке тұлғасы.

© 2016 Al-Farabi Kazakh National University

УДК 343.24

Сакенова А.Б.

Карагандинская академия МВД РК имени Баримбека Бейсенова,
Республика Казахстан, г. Караганда
E-mail: assemgul_s@mail.ru

НАЗНАЧЕНИЕ НАКАЗАНИЯ ПРИ ОТЯГЧАЮЩИХ ОБСТОЯТЕЛЬСТВАХ ПО УГОЛОВНОМУ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Наличие обстоятельств, предусмотренных в ст.54 Уголовного Кодекса Республики Казахстан (далее УК РК), свидетельствует о повышенной общественной опасности совершенного уголовного правонарушения и личности лица, его совершившего, что дает возможность суду применить более строгий вид и размер наказания в пределах санкции статьи, по которой квалифицируется содеянное. В отличие от ст. 53 УК в данной статье указаны условия, усугубляющие положение виновного при совершении уголовного правонарушения**.**

Под отягчающими обстоятельствами понимаются выходящие за пределы состава преступления объективные и субъективные признаки деяний и личности виновного, которые повышают степень их общественной опасности [1, с. 278].

Тщательное установление отягчающих наказание обстоятельств имеет существенное значение для правильного решения вопроса об определении меры наказания виновному лицу. Стоит согласиться с мнением Д.С. Дядькина, что сам по себе факт наличия отягчающих наказание обстоятельств не означает, что суд обязан назначить виновному более строгое наказание. Подобное положение вещей не означает, что суд при назначении наказания имеет возможность без объяснения своих мотивов не признавать отдельные факторы, указанные в ч.1 ст.54 УК РК, отягчающими обстоятельствами. Последние должны учитываться наряду со смягчающими обстоятельствами, а также иными факторами, образующими общие начала назначения наказания, и только тогда отдельные обстоятельства могут «уравновесить друг друга» и не повлиять на меру наказания [2, с. 197].

В нормативном постановлении Верховного Суда Республики Казахстан от 25 июня 2015 года № 4 «О некоторых вопросах назначения уголовного наказания» в п. 4 говорится, что перечень отягчающих ответственность и наказание обстоятельств, указанный в части первой статьи 54 УК, является исчерпывающим, в связи с чем установленные судом иные обстоятельства, при которых совершено уголовное правонарушение или характеризующие подсудимого (злоупотребление спиртными напитками, нарушение правил поведения в общественном месте, отношение к семье, работе, учебе и т.п.), могут учи-

тываться при назначении наказания, но не могут признаваться отягчающими ответственность и наказание обстоятельствами [3].

Среди ученых юристов возник такой вопрос: если суд может учитывать любые смягчающие и отягчающие обстоятельства, то зачем вообще нужны их примерные перечни? Можно предложить два варианта ответа: либо для того, чтобы учет обстоятельств, указанных в перечнях, был обязательным, а иных – факультативным; либо, чтобы указанные в перечнях обстоятельства влияли на размер наказания сильнее, чем те, которые в них не указаны. При этом первое соображение противоречит общему правилу об учете всех обстоятельств, характеризующих; деяние и личность; второе также едва ли верно, ибо по конкретному делу какое-либо обстоятельство, не указанное в законе, может оказаться более весомым, нежели те, которые предусмотрел законодатель. Выход из положения видится в ином. Наиболее важным по рангу предписанием является требование учитывать характер и степень опасности деяния и личности. В основе выбора размера назначаемого наказания в первую очередь лежит совершенное преступление со всеми его признаками, включенными в соответствующий состав в качестве обязательных элементов; одновременно (и это неизбежно) учитываются и те данные о личности, которые проявились в содеянном (в каком-либо из его признаков). На этом этапе учету подлежат все обстоятельства, как бы они ни влияли на размер наказания. Полученный таким образом размер наказания затем может корректироваться в ту или другую сторону с учетом данных о личности, а также смягчающих и отягчающих обстоятельств, которые характеризуют содеянное, но не относятся к обязательным элементам данного состава. Соответственно должна быть построена и структура норм, регулирующих назначение наказания, причем перечень отягчающих обстоятельств может оставаться закрытым [2, с. 199].

В соответствии с ч. 2 ст. 54 УК РК, если обстоятельство, указанное в части первой настоящей статьи, предусмотрено соответствующей статьей Особенной части Уголовного Кодекса в качестве признака уголовного правонарушения, оно не может повторно учитываться как обстоятельство, отягчающее ответственность и наказание. Соответственно недопустимо рассматривать одно и то же обстоятельство и в качестве признака состава преступления, и в качестве обстоятельства, отягчающего наказание, поскольку в таком случае степень опасности преступного поведения будет увеличиваться дважды, что противоречит принципу справедливости.

По мнению Г.З. Анашкина, закон определяет в составе преступления лишь типовую степень общественной опасности всего деяния в целом и отдельных его признаков. Между тем квалифицирующие обстоятельства могут значительно отличаться от обычных (типичных). Именно поэтому требуется разработать правила формализации обстоятельств, изложенных в Уголовном Кодексе для каждого в отдельности [4, с. 23].

Наличие обстоятельств, предусмотренных в ст.54 УК РК, свидетельствует о повышенной общественной опасности совершенного уголовного правонарушения и личности лица, его совершившего, попытаемся вкратце раскрыть сущность каждого обстоятельства:

Сам факт совершения уголовного правонарушения не один раз свидетельствует об устойчивости антисоциальных взглядов преступника, о его повышенной общественной опасности. Опасность неоднократности уголовных правонарушений заключается в том, что лицо не стремится встать на путь исправления и после совершения одного уголовного правонарушения совершает второе.

Неоднократность уголовных правонарушений заключается в совершении двух или более деяний, предусмотренных одной и той же статьей или частью статьи Особенной части УК (ч.1 ст. 12 УК РК). Уголовный проступок и преступление не образуют между собой неоднократность.

Повышенную общественную опасность для общества представляет рецидив преступлений. Среди них закон называет рецидив простой, и опасный (ст. 14 УК РК). Рецидивом преступлений признается совершение лицом тяжкого преступления, если ранее это лицо осуждалось к лишению свободы за совершение тяжкого преступления (ч. 1 ст. 14 УК).

Комментируя Уголовный Кодекс РК, И.Ш. Борчашвили отметил, тяжкие последствия могут возникнуть при совершении как умышленных преступлений, так и неосторожных преступлений, поэтому независимо от формы вины это обстоятельство может быть признано отягчающим. Для этого суду необходимо установить связь между совершенным деянием и наступившими последствиями. Тяжесть последствий существенно влияет на оценку степени общественной опасности деяния: чем тяжелее

последствия, тем опаснее для общества совершенное деяние [5, с. 354].

Последствие может быть признано тяжким как в случае, когда оно охватывается признаками состава преступления, так и в случае, когда оно выходит за пределы этого состава. Если последствие входит в состав преступления, то оно признается тяжким только в случаях, когда его фактические размеры значительно превышают минимальные размеры ущерба, необходимые и достаточные для квалификации деяния по данной статье Особенной части уголовного законодательства.

Степень активности того или иного соучастника (исполнителя, пособника) устанавливается в каждом конкретном случае с учетом всех обстоятельств дела. Однако закон называет не вообще активную, а особо активную роль в совершении преступления. Роль каждого участника уголовного правонарушения должна устанавливаться как при исследовании самих обстоятельств содеянного, так и при исследовании его личности. Особо активная роль виновного может проявляться и быть признана таковой на любой стадии совершения преступления (приготовления, покушения) или оконченного преступления.

Привлечение к совершению уголовного правонарушения лиц, которые заведомо для виновного страдают тяжелым психическим расстройством, либо лиц, не достигших возраста, с которого наступает уголовная ответственность. Данное отягчающее обстоятельство обусловлено тем, что виновный заведомо, умышленно втягивает в совершение уголовных правонарушений тех лиц, которые в силу тяжелого психического расстройства или не достигших возраста, с которого наступает уголовная ответственность, не могут понимать характера и значения совершаемых действий, что служит фактором, повышающим общественную опасность, влияющим на наказание [5, с. 355].

Как правильно замечает в своей работе Д.С. Дядькин, прежде чем перейти к анализу содержания рассматриваемого обстоятельства, укажем на некоторую погрешность в его грамматической формулировке. Она указывает на вовлечение в преступление «лиц» – во множественном числе, что при буквальном толковании предполагает привлечение к преступлению, по крайней мере, двух человек. Автор полагает, что требуется уточнить данное обстоятельство: «привлечение к совершению преступления лица заведомо для виновного, страдающего тяжелым психическим расстройством либо находящегося в состоянии опьянения, а также лица, не достигшего возраста, с которого наступает уголовная ответственность» [2, с.201]. Мы солидарны с мнением ученого.

В ряде источников идет полемика по поводу разграничения терминов «привлечение» и «вовлечение» в совершение уголовного правонарушения. Действительно, в Особенной части уголовного закона имеют место составы преступлений, предусматривающие уголовную ответственность за вовлечение несовершеннолетнего в совершение уголовных правонарушений (ст. 132 УК РК). Разграничивая названные понятия, нередко указывают, что привлечение к совершению преступления заключается в однократной просьбе виновного, в то время как вовлечение предполагает более или менее длительную «обработку» несовершеннолетнего. Однако отличие кроется совершенно в другом. Во-первых, в соответствии со ст. 132 УК РК уголовная ответственность устанавливается собственно за вовлечение несовершеннолетнего в совершение уголовного правонарушения, а сам факт совершения несовершеннолетним уголовного правонарушения для квалификации деяния значения не имеет. Для учета же данного обстоятельства в качестве отягчающего наказание, как представляется, привлечение должно состояться, т.е. несовершеннолетний должен быть реально привлечен к совершению уголовного правонарушения. Второе отличие состоит в том, что привлеченность может заключаться в совершении не только преступных, но и каких-то других, не осознаваемых несовершеннолетним как преступные действий.

В ст. 14 Конституции РК, говорится: никто не может подвергаться какой-либо дискриминации по мотивам происхождения, социального, должностного и имущественного положения, пола, расы, национальности, языка, отношения к религии, убеждений, места жительства или по любым иным обстоятельствам. В соответствии ч.4. ст. 15 УК РК, лица, совершившие уголовные правонарушения, равны перед законом независимо от происхождения, социального, должностного и имущественного положения, пола, расы, национальности, языка, отношения к религии, убеждений, принадлежности к общественным объединениям, места жительства или любых иных обстоятельств. В Уголовном кодексе имеется самостоятельный состав уголовного правонарушения, предусматривающий ответственность за нарушение равноправия человека и гражданина (ст. 145 УК РК).

Отягчающим обстоятельством признается совершение уголовного правонарушения в качестве возмездия за любые правомерные действия других лиц. Совершение уголовного правонарушения с целью скрыть другое уголовное правонарушение или облегчить его совершение свидетельствует о повышенной опасности лица, поскольку такие действия, с одной стороны, затрудняют раскрытие уголовного правонарушения, обнаружение виновного лица, а с другой – обеспечивают его совершение.

Совершение уголовного правонарушения в отношении женщины, заведомо для виновного находящейся в состоянии беременности, а также в отношении малолетнего, другого беззащитного или беспомощного лица либо лица, находящегося в зависимости от виновного. Отягчающим уголовную ответственность закон признает совершение уголовного правонарушения в отношении женщины, заведомо для виновного, находящейся в состоянии беременности.

В беззащитном или беспомощном или находящегося в зависимости от виновного, состоянии может находиться не только тяжело больной, но и всякое другое лицо, которое, в силу объективных или субъективных обстоятельств (инвалидность, сон, состояние опьянения и др.), не может оказать физическое или психическое противодействие преступнику [5, с.357].

Совершение уголовного правонарушения в отношении лица или его близких в связи с выполнением данным лицом своего служебного, профессионального или общественного долга. Совершение уголовного правонарушения по названному мотиву, свидетельствует о его повышенной опасности и личности виновного, поскольку таким путем субъект противодействует нормальной служебной, общественной, профессиональной деятельности, стремится прекратить или изменить ее в своих интересах. Отягчающего обстоятельства не будет, если уголовное правонарушение совершается не в связи с выполнением служебного, профессионального или общественного долга, а на почве личной неприязни: мести, ревности и т.п.

Нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан от 11 мая 2007 года № 1 «О квалификации некоторых преступлений против жизни и здоровья человека» разъясняет: под выполнением служебной деятельности следует понимать деятельность лица, входящую в круг его служебных обязанностей; под выполнением профессионального долга следует понимать совершение лицом действий, связанных с определенной профессией (например, изображение художником эскизов, портретов, карикатур); под выполнением общественного долга – осуществление любыми гражданами как специально возложенных на них общественных обязанностей, так и совершение любых других действий в интересах общества или отдельных лиц (например, пресечение правонарушений, сообщение о готовящемся или совершенном преступлении, дача свидетельских показаний и др.) [6].

Мы считаем, данные понятия можно раскрыть шире. В своей предыдущей работе мы писали, что впервые понятие «служебная деятельность» получило свое разъяснение в п. 6 Нормативного постановления Верховного Суда РК «О квалификации некоторых преступлений против жизни и здоровья человека» от 11 мая 2007 г., где под выполнением служебной деятельности понимается деятельность лица, входящая в круг его служебных обязанностей. Однако данное разъяснение принципиально не внесло никаких изменений и в настоящее время оно дублирует определение «служебного долга», а его формулировка лишь была приведена в соответствии с действующим законодательством.

Под служебной деятельностью следует понимать правомерную деятельность государственных и иных служащих, права и обязанности которых регламентированы законодательными или иными нормативными актами, вытекающими из трудового договора и зарегистрированные в установленном законом порядке. К лицам, осуществляющим служебную деятельность, относятся: государственные служащие (политические, административные и военнослужащие), а также лица, деятельность которых урегулирована трудовым договором [7, с. 46].

Нельзя признать удачным определение «профессионального долга», предложенное в п. 6 Нормативного постановления Верховного Суда РК «О квалификации некоторых преступлений против жизни и здоровья человека» от 11 мая 2007 г., из данного определения не видно, кого следует относить к лицам, его выполняющим.

Также мы в своей работе отмечали, предложенное нами понятие закрепить в вышеуказанном постановлении, что под выполнением профессионального долга следует понимать правомерную деятельность или обязанность лица, осуществляемую им по собственной инициативе в силу его профессии или профессиональных знаний. Причем выполнение такого долга должно быть связано с участием в деятельности общественных и государствен-

ных органов, а также в обеспечении общественного порядка, направленными на пресечение правонарушений и предупреждение преступлений [7, с.47].

Считаем, что под выполнением общественного долга следует понимать, правомерные действия граждан, выполняемые по собственной инициативе или возложенные на них в силу специальных обязанностей, осуществление которых связано с участием в деятельности общественных и государственных объединений и организаций, а также в обеспечении общественного порядка, направленные на пресечение правонарушений и предупреждение преступлений [7, с. 53].

УПК РК п. 10 дает понятие близких родственников, это родители, дети, усыновители (удочерители), усыновленные (удочеренные), полнородные и неполнородные братья и сестры, дедушка, бабушка, внуки.

Нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан от 11 мая 2007 года № 1 «О квалификации некоторых преступлений против жизни и здоровья человека», отмечает, что под термин «близкие» подпадают не только близкие родственники, указанные в ст. 7 УПК РК, но и другие лица, которыми дорожит человек, осуществляющий служебную деятельность либо выполняющий профессиональный или общественный долг. При этом в каждом случае необходимо устанавливать заведомую осведомленность виновного об их близких взаимоотношениях [6].

В п. 10 нормативного постановления Верховного Суда № 1 от 11 мая 2007 года указывается, что признак особой жестокости имеется, в частности, в случаях, когда перед совершением уголовного правонарушения или в процессе его совершения к потерпевшему применялись пытки, истязания или совершалось глумление над ним, а также в иных обстоятельствах (убийство родителей на глазах у детей или детей на глазах у родителей, глумление над трупом и т.д.) [6].

Совершение уголовного правонарушения с использованием оружия, боевых припасов, взрывчатых веществ, взрывных или имитирующих их устройств, специально изготовленных технических средств, легковоспламеняющихся и горючих жидкостей, ядовитых и радиоактивных веществ, лекарственных и иных химико-фармакологических препаратов, а также с применением физического или психического принуждения либо общеопасным способом.

В данном пункте содержится несколько отягчающих обстоятельств: использование при совершении преступления взрывчатых веществ или имитирующих их устройств, препаратов, которые в силу присущих им свойств создают угрозу безопасности жизни, здоровью людей, причиняют им, имуществу и т.д. тяжелые последствия. Это повышает общественную опасность уголовного правонарушения и лица, его совершившего, обуславливает более суровое наказание. В некоторых статьях Особенной части УК РК, совершение уголовного правонарушения с использованием оружия является квалификационным признаком, например разбой предусмотренный п. 4 ч.2 ст. 192 УК РК.

Применение при совершении преступления физического или психического насилия облегчает совершение уголовного правонарушения, а также повышает опасность субъекта. Совершение уголовного правонарушения общественно опасным способом, т.е. с применением таких приемов совершения уголовного правонарушения, которые способны причинять существенный ущерб неопределенному количеству людей, объектов имущества (взрыв, поджог, отравление, стрельба в местах скопления людей и т.д.) [5, с.359].

Совершение уголовного правонарушения в условиях чрезвычайного положения, чрезвычайной ситуации, а также в ходе массовых беспорядков.

Закон Республики Казахстан от 8 февраля 2003 года № 387-II «О чрезвычайном положении» п. 5) ст.1 разъясняет: чрезвычайное положение – временная мера, применяемая исключительно в интересах обеспечения безопасности граждан и защиты конституционного строя Республики Казахстан и представляющая собой особый правовой режим деятельности государственных органов, организаций, допускающий установление отдельных ограничений прав и свобод граждан, иностранцев и лиц без гражданства, а также прав юридических лиц и возлагающий на них дополнительные обязанности.

Закон Республики Казахстан от 11 апреля 2014 года № 188-V «О гражданской защите» п. 66) ст. 1 дает понятие: чрезвычайная ситуация – обстановка на определенной территории, сложившаяся в результате аварии, пожара, вредного воздействия опасных производственных факторов, опасного природного явления, катастрофы, стихийного или иного бедствия, которые могут повлечь или повлекли за собой человеческие жертвы, вред здоровью людей или окружающей среде, значительный материальный ущерб и нарушение условий жизнедеятельности людей.

Закон рассматривает массовые беспорядки как самостоятельное преступление повышенной опасности (ст. 272 УК РК). Отягчающим обстоятельством считается совершение иных уголовных правонарушений во время массовых беспорядков.

Совершение уголовного правонарушения в состоянии алкогольного, наркотического или токсикоманического опьянения. Суд вправе в зависимости от характера уголовного правонарушения не признать это обстоятельство отягчающим. В частности, не может учитываться как отягчающее ответственность и наказание состояние опьянения несовершеннолетнего в момент совершения уголовного правонарушения, если оно связано с вовлечением его взрослым соучастником уголовного правонарушения в употребление спиртных напитков, наркотических или других одурманивающих средств.

Лица, совершившие уголовные правонарушения с нарушением присяги или профессиональной клятвы, преступают не только уголовный закон, но и другие акты, налагающие на них определенные обязанности, что должно учитываться при назначении наказания.

Совершение уголовного правонарушения с использованием доверия, оказанного виновному в силу его служебного положения или договора. К данной категории относятся не только должностные, но и другие лица, использующие свое положение против интересов службы и с помощью обмана достигающие свои преступные цели.

Совершение уголовного правонарушения с использованием форменной одежды или документов представителя власти. Представители органов власти наделены определенными полномочиями, которые виновный использует при совершении уголовного правонарушения. Такое использование властных полномочий обоснованно признается отягчающим вину обстоятельством, т.к. наличие именно этих полномочий облегчает совершение уголовного правонарушения и подрывает авторитет власти. В данном случае уголовная ответственность усиливается независимо от того, находилась ли форменная одежда или документы представителя власти у преступника на законном или незаконном основании. (Понятие представителя власти дано в п.9 ст.3 УК РК).

Совершение уголовного правонарушения сотрудником правоохранительного или специального государственного органа, судьей с использованием своего служебного положения. Если обстоятельство указанное в ч.1 ст.54 УК РК, предусмотрено соответствующей статьей Особенной части УК в качестве признака уголовного правонарушения, оно не может повторно учитываться как обстоятельство, отягчающее ответственность и наказание (ч. 2 ст. 54 УК РК) [5, с. 361].

В отличие от обстоятельств, смягчающих уголовную ответственность и наказание, не подлежат расширительному толкованию. Следовательно, в соответствии с ч.3 ст. 54 УК РК, при назначении наказания суд не может признать отягчающим обстоятельства, не указанные в части первой ст. 54 УК РК

Подведя итог, стоит отметить, что в тех случаях, когда суд устанавливает в преступном поведении лица наличие отягчающих обстоятельств, он назначает более суровое наказание, но в пределах санкции закона, предусматривающего ответственность за совершенное уголовное правонарушение; в случае установления смягчающих обстоятельств – менее суровое наказание. Иными словами, наличие отягчающих обстоятельств дает суду право избрать меру наказания, равную или близкую к максимуму санкции, и назначить дополнительные наказания.

Как же должен поступить субъект назначения наказания, если установит одновременное наличие в деле как тех, так и других обстоятельств? Ответа на этот вопрос уголовный закон не содержит, поскольку на сегодняшний день в нем определена только общая направленность влияния смягчающих и отягчающих наказание обстоятельств на меру окончательного наказания. Для процесса назначения наказания немаловажное значение имеет решение вопроса о том, каким образом должна влиять на определение вида и размера наказания имеющаяся по конкретному делу совокупность смягчающих и отягчающих наказание обстоятельств. В этой связи первым шагом в разрешении этой, несомненно, одной из труднейших задач формализации процесса назначения наказания, должна стать конкретизация правового значения данных обстоятельств и разработка правил их влияния на меру наказания.

При назначении наказания в судебно-следственной практике в некоторых делах имеет наличие только смягчающих либо отягчающих обстоятельств. Но также эти обстоятельства могут иметь место одновременно в одном деле. Суд же при назначении наказания должен учитывать все имеющиеся обстоятельства, что и будет являться основанием выбора конкретного вида и размера наказания.

Литература

1 Бакишев К.А., Байзакова Г.М., Волошин П.В., Корзун И.В. Уголовное право Республики Казахстан. Общая часть: учебник / под ред. д.ю.н., доцента К.А. Бакишева и д.ю.н., проф. И.В. Корзуна. – Караганда: Карагандинский университет «Болашак», 2011. – 353с.

2 Дядькин Д.С. Теоретико-методологические основы назначения уголовного наказания: Диссертация на соискание ученой степени докт-ра юрид. наук. – М., 2010. – 438 с.

3 Нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан от 25 июня 2015 года № 4 «О некоторых вопросах назначения уголовного наказания».

4 Анашкин Г. Обстоятельства, смягчающие и отягчающие ответственность // Советская юстиция. – 1980. – №16. – С. 22-24.

5 Борчашвили И.Ш. Комментарий к Уголовному кодексу Республики Казахстан. Общая часть (том 1) / Под общ.ред. Генерального Прокурора Республики Казахстан, Государственного советника юстиции I класса Даулбаева А.К. – Алматы: Жеті Жарғы, 2015. – 500 с.

6 Нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан от 11 мая 2007 года № 1 «О квалификации некоторых преступлений против жизни и здоровья человека».

7 Сакенова А.Б. Убийство лица или его близких в связи с осуществлением данным лицом служебной деятельности либо выполнением профессионального или общественного долга: уголовно-правовые аспекты: Учеб.пос. – Караганда: Карагандинская Академия МВД Республики Казахстан имени Б. Бейсенова, 2010. – 96 с.

References

1 Bakishev K.A., Bajzakova G.M., Voloshin P.V., Korzun I.V. Ugolovnoe pravo Respubliki Kazahstan. Obshhaja chast': uchebnik / pod red. d.ju.n., docenta K.A. Bakisheva i d.ju.n., prof. I.V. Korzuna. – Karaganda: Karagandinskij universitet «Bolashak», 2011. – 353s.

2 Djad'kin D.S. Teoretiko-metodologicheskie osnovy naznachenija ugolovnogo nakazanija: Dissertacija na soiskanie uchenoj stepeni dokt-ra jurid. nauk. – M., 2010. – 438 s.

3 Normativnoe postanovlenie Verhovnogo Suda Respubliki Kazahstan ot 25 ijunja 2015 goda № 4 «O nekotoryh voprosah naznachenija ugolovnogo nakazanija».

4 Anashkin G. Obstojatel'stva, smjagchajushhie i otjagchajushhie otvetstvennost' // Sovetskaja justicija. – 1980. – №16. – S. 22-24.

5 Borchashvili I.Sh. Kommentarij k Ugolovnomu kodeksu Respubliki Kazahstan. Obshhaja chast' (tom 1) / Pod obshh. red. General'nogo Prokurora Respubliki Kazahstan, Gosudarstvennogo sovetnika justicii I klassa Daulbaeva A.K. – Almaty: Zheti Zharғy, 2015. – 500 s.

6 Normativnoe postanovlenie Verhovnogo Suda Respubliki Kazahstan ot 11 maja 2007 goda № 1 «O kvalifikacii nekotoryh prestuplenij protiv zhizni i zdorov'ja cheloveka».

7 Sakenova A.B. Ubijstvo lica ili ego blizkih v svjazi s osushhestvleniem dannym licom sluzhebnoj dejatel'nosti libo vypolneniem professional'nogo ili obshhestvennogo dolga: ugolovno-pravovye aspekty: Ucheb.pos. – Karaganda: Karagandinskaja Akademija MVD Respubliki Kazahstan imeni B. Bejsenova, 2010. – 96 s.

Маликова Ш.Б., Омарова А.Б.

О некоторых аспектах уголовной политики Республики Казахстан в сфере информационной безопасности

В настоящей статье поднимаются некоторые актуальные вопросы уголовной политики в сфере информационной безопасности. Авторами изучены существующие в правовой науке позиции определения уголовной политики.

Ключевые слова: информация, информационная безопасность, уголовная политика.

Malykova Sh.B., Omarova A.B.

Some aspects of the criminal policy of the Republic of Kazakhstan in the field of information security

This article raises some urgent questions of criminal policy in the sphere of information security. The authors studied the existing jurisprudence in determining the position of criminal policy.

Key words: information, information security, criminal policy.

Маликова Ш.Б., Омарова А.Б.

Ақпараттық қауіпсіздік саласындағы Қазақстан Республикасының қылмыстық саясатының кейбір аспектілері

Бұл мақалада ақпараттық қауіпсіздік саласындағы қылмыстық саясаттың кейбір өзекті мәселелері көтеріледі. Авторлар құқықтық ғылым саласындағы қылмыстық саясатты анықтау ұстанымдары қарастырылған.

Түйін сөздер: ақпарат, ақпараттық қауіпсіздік, қылмыстық саясат.

© 2016 Al-Farabi Kazakh National University

УДК 343.2/.7

Маликова Ш.Б., *Омарова А.Б.

Казахский национальный университет имени аль-Фараби,
Республика Казахстан, г. Алматы
*E-mail: omar_17@mail.ru

О НЕКОТОРЫХ АСПЕКТАХ УГОЛОВНОЙ ПОЛИТИКИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН В СФЕРЕ ИНФОРМАЦИОННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

Первостепенное значение в современных условиях приобретают высокие технологии, в особенности в области информатизации. Без собственного информационного потенциала, отвечающего самым строгим меркам научно-технического прогресса, эффективной правовой политики в этой сфере решить задачи вхождения Казахстана в число успешных стран мира невозможно. Вместе с этим без решения вопросов обеспечения информационной безопасности, обозначенные задачи будут в целом труднодостижимы.

Главным образом проблема защиты компьютерной информации и информационных систем сейчас является одной из самых актуальных во всем мире. Новые возможности, предоставляемые информационными технологиями, их широкая распространенность и доступность сделали эту область привлекательной для представителей криминальной среды. Стремительное развитие информационно-телекоммуникационных сетей, создание многочисленных информационных систем, разработка более совершенных технических устройств – все это создает условия, облегчающие совершение преступлений в этой сфере, число которых с каждым годом увеличивается как в Республике Казахстан, так и в зарубежных странах.

Преступления в сфере информационных технологий являются одной из важнейших и острейших проблем уголовной политики в XXI веке, особенно в свете глобализации и как следует из этого – дальнейшей популяризации и доступности технологий любого типа и принципов работы. Данные преступления включают в себя в первую очередь незаконный доступ к охраняемой нераскрытой информации и ее разглашение, распространение различных вредоносных программ и вирусов, распространение противоправной информации в интернете (например, материалов, возбуждающих межрелигиозную и национальную вражду между людьми, порнографических материалов, способствующих растлению подростков имеющих свободный доступ к персональному компьютеру, а так же клеветы и т.д.).

Информационная сфера как быстро развивающаяся сфера нуждается и в адекватном правовом регулировании. Задача уго-

ловного законодательства в этой связи – обеспечить пресечение наиболее общественно опасных посягательств на компьютерную информацию, информационные системы и сети. Надо отметить, что именно в указанной сфере уголовное право Республики Казахстан оказалось не вполне готовым к стремительному развитию компьютерной техники и ее внедрению в повседневную жизнь людей.

Не только уголовное право Казахстана, но и право в целом и уголовное право зарубежных стран в том числе, нередко отстают от развития общественных отношений, связанных с использованием информации, и поэтому процесс нахождения адекватных форм и способов их правового регулирования, в том числе противодействия компьютерным преступлениям, идет уже не один десяток лет во многих развитых странах мира.

В Республике Казахстан и во многих странах СНГ первые нормы об уголовной ответственности за преступления в информационной сфере были включены во второй половине 90-х годов прошлого века и уже не отвечали современному состоянию общественных отношений и техническому прогрессу. В этой связи была очевидна необходимость их совершенствования. Этим отчасти и было обусловлено принятие нового Уголовного кодекса Республики Казахстан.

Однако это обстоятельство не снимает проблему окончательно, поскольку со временем появляются новые технологии, соответственно, новые формы преступности, к примеру, взлом сотовых телефонов с использованием Bluetooth или беспроводной сети связи Wi-fi, нарушение работы информационных систем (Dos-атаки), на которые в рамках действующих редакций статей УК РК от 3 июля 2014 года не всегда можно эффективно реагировать. С принятием нового Уголовного кодекса возникла проблема отсутствия необходимых механизмов реализации его норм.

В связи с чем не теряет актуальности проблема сравнительно-сопоставительного анализа уголовного законодательства зарубежных стран об ответственности за компьютерные преступления, опыта его применения и существующих в зарубежных странах механизмов реализации уголовно-правовых норм.

Отсутствие фундаментальных исследований, недостаточная разработанность в современных условиях этой сложной социально-правовой проблемы и необходимость в ее разрешении обосновывают необходимость и перспективность научного исследования этой темы.

Новизна и перспективность исследования. В рамках проекта предпринята попытка изучения уголовно-правового обеспечения информационной безопасности и противодействия компьютерной преступности как многоаспектной научной проблемы.

В первую очередь требуется изучить информационное законодательство Республики Казахстан на основе научной доктрины, обосновывающей существование информационных ресурсов в качестве особенного объекта правоотношений по обеспечению информационной безопасности.

В рамках поставленных целей и задач исследований на основе системного подхода необходимо проанализировать основные понятия и категории теории уголовной политики Республики Казахстан в сфере обеспечения информационной безопасности и противодействия компьютерной преступности, которая также требует дальнейшего осмысления. В частности, нужен анализ научных определений понятий «уголовная политика», «национальная безопасность», «информационная безопасность», «информация», «информационные ресурсы.

Проведённое исследование позволит определить преступность в информационной сфере и в частности компьютерную преступность как основную угрозу информационной безопасности, разработать уголовно-правовую характеристику информации как предмета преступных посягательств, определить тенденции развития уголовной политики Республики Казахстан, выявить проблемы научно-теоретического и практического характера и разработать научно-практические рекомендации по противодействию преступной деятельности в сфере информации. Для этого, конечно, следует изучить теоретические основы уголовной политики.

Исследование теоретических основ формирования и реализации уголовно-правовой политики в сфере информационной безопасности как сферы государственной безопасности будет способствовать разработке системы комплексной уголовно-правовой защиты личности, общества и государства от внешних и внутренних угроз, которая была бы адекватна современной политической обстановке.

Необходимо отметить, что многочисленные исследования пока не привели к выработке достаточно точного и полного представления о

соответствующей уголовной политике, его оптимальной модели. Единого и достаточно точного представления нет даже о понятии, предмете и структуре этого понятия.

Уголовной политикой принято именовать деятельность государства в сфере борьбы с преступностью (целиком либо в той или иной ее части) [1].

Как известно, это понятие было введено в оборот Францем фон Листом и получило основательную научную разработку. Но, несмотря на многочисленные исследования, до сих пор нет единства мнений в вопросе о содержании понятия, значении и соотношении уголовной политики с иными смежными понятиями, как «политика противодействия преступности», «криминологическая политика», «уголовно-правовая политика» и др. [2, с. 117].

Так, отмечается, что различным является понимание авторами сущности и содержания этого понятия.

Чаще всего уголовную политику определяют как направление деятельности государства в сфере борьбы с преступностью. В некоторых случаях дополнительно указывается, что уголовная политика представляет собой стратегию и тактику борьбы с преступностью (С.В. Бородин, Н.И. Загородников).

Другой известный подход связан с определением политики как совокупности идей, взглядов, представлений, положений (Н.А. Беляев) целей, направлений, норм, методов и принципов деятельности государства (О. Г Перминов).

Некоторые авторы акцентируют внимание на ее социальной обусловленности, социальном назначении или целях (Ю.И. Ляпунов), ряд ученых указывает на комплексность данного понятия (О. Г. Перминов) [3].

Неоднозначно решается в специальной литературе и вопрос о предмете и содержании уголовной политики.

Ряд авторов отождествляют уголовную политику с политикой государства в сфере борьбы с преступностью [4]. Существует и «промежуточная» трактовка уголовной политики как вида политики борьбы с преступностью, включающей в себя в качестве уже своих составных частей уголовно-правовую, уголовно-исполнительную, криминологическую и некоторые другие виды политики [5, с. 35].

Уголовная политика рассматривается и в узком смысле слова как политика уголовно-правовая, т.е. та часть или направление государственной политики в сфере борьбы с преступностью, которая реализуется средствами и методами только уголовного права [6].

Известные ученые по-разному подходят к определению параметров определения содержания уголовной политики.

По мнению многих авторов, «уголовная политика в традиционном ее понимании есть генеральная линия, определяющая основные направления, цели и средства воздействия на преступность путем формирования уголовного, уголовно-процессуального, исправительно-трудового законодательства, практики его применения, а также путем выработки и реализации мер, направленных на предупреждение преступлений» [7, с.7].

По содержанию этого определения уголовной политики близок подход профессора В. П. Ревина, который подчеркивает, что «уголовная политика – это целенаправленная активная деятельность государства по защите общества от преступности, разработка и реализация оптимальной стратегии, призванной обеспечить достижения цели стабилизации и ограничения уровня преступности, создания предпосылок позитивных тенденций преступности [8, с. 8]. Сторонники такого подхода к пониманию уголовной политики критически относятся к попыткам других авторов включить в это понятие социальные аспекты.

Так, по мнению И.А. Исмаилова, расширение сферы уголовной политики путем включения в неё социальных мер, лишь в конечном итоге способствующих в целом борьбе с преступностью, не имеет под собой достаточных оснований [9, с. 100-102]. Аналогичной точки зрения придерживался и П. Н. Панченко, разграничивая уголовную политику и политику социальную [10, с. 89-90].

Представители второго подхода к пониманию уголовной политики вкладывают в ее понимание более широкое, емкое содержание, включая разнообразный спектр мер воздействия на преступность.

Например, Л.Д. Гаухман и Ю.И. Ляпунов отмечали, что уголовная политика – это основные принципы, направления и перспективы охраны общественных отношений от преступных посягательств (борьбы с преступностью), базирующиеся на понимании объективных закономерностей развития общества в исторически определенный период времени и соответствующие сущности социально-экономической формации» [11, с. 4-5].

Примерно в то же время профессор Н.И. Загородников и профессор Н.А. Стручков предлагали следующее определение уголовной политики как такое направление государственной политики, в рамках которого формируются исходные требования борьбы с преступностью посредством разработки и осуществления широкого круга предупредительных мер, создания и применения правовых норм материального, процессуального и исполнительного уголовного права, устанавливающих криминализацию и пенализацию, а когда нужно, декриминализацию деяний, а также посредством определения круга допустимых в борьбе с преступностью мер государственного принуждения [12, с. 4].

Таким образом, как показано, прежде чем изучать уголовно-правовые проблемы обеспечения информационной безопасности, сначала необходимо исследовать и найти решение проблеме определения понятия и содержания уголовной политики. Выше приведенные определения можно считать базовыми для дальнейшего более конкретного исследования проблем уголовной политики с учетом складывающейся социально-политической, экономической и правовой ситуации в государстве.

Литература

1 Википедия: [Электронный ресурс] – 2015 – URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/.

2 Разгильдиев Б.Т. Уголовно-правовая политика. Правовая политика: словарь и проект концепции / под ред. А.В. Малько. – ГОУ ВПО: «Саратовская государственная академия права», 2010. – 480 с.

3 Уголовная политика [Электронный ресурс] – 2015 – URL: http://www.grandars.ru/college/pravovedenie/ugolovnaya-politika.html.

4 Малько А.В. Современная российская правовая политика и правовая жизнь // Научные труды. Серия: юридические науки. – 2001. – №1. – С. 186-190.

5 Гревцов О.В. Уголовная политика современной России и предупреждение преступности: дис. ... канд. юрид. наук. – СПб., 2000. – 174 с.

6 Миндагулов А.Х. Уголовная политика и право в сфере предупреждения преступности. – Алматы, 2009. – 90 с.

7 Коробеев А.И., Усс А.В., Голик Ю.В. Уголовно-правовая политика: тенденции и перспективы. – Красноярск, 1991. – 164 с.

8 Предупреждение преступности органами внутренних дел: учебник / под ред. Л.И. Беляевой. – М., 2003. – 152 с.

9 Исмаилов И.А. Преступная и уголовная политика (актуальные проблемы организации борьбы с преступностью). – М., 1999. – 132 с.

10 Панченко П.Н. Советская уголовная политика. Общетеоретическая концепция борьбы с преступностью: ее становление и предмет. – Томск, 1988. – 124 с.

11 Гаухман Л.Д., Ляпунов Ю.И. Понятие советской уголовной политики и ее основные направления. – М., 1980. – 118 с.

12 Загородников Н.И., Стручков Н.А. Направления изучения советского уголовного права // Советское государство и право. – 1981. – № 7. – С. 3-9.

References

1 Vikipedija: [Jelektronnyj resurs] – 2015 – URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/.

2 Razgil'diev B.T. Ugolovno-pravovaja politika. Pravovaja politika: slovar' i proekt koncepcii / pod red. A.V. Mal'ko. – GOU VPO: «Saratovskaja gosudarstvennaja akademija prava», 2010. – 480 s.

3 Ugolovnaja politika [Jelektronnyj resurs] – 2015 – URL: http://www.grandars.ru/college/pravovedenie/ugolovnaya-politika.html.

4 Mal'ko A.V. Sovremennaja rossijskaja pravovaja politika i pravovaja zhizn' // Nauchnye trudy. Serija: juridicheskie nauki. – 2001. – №1. – S. 186-190.

5 Grevcov O.V. Ugolovnaja politika sovremennoj Rossii i preduprezhdenie prestupnosti: dis. ... kand. jurid. nauk. – SPb., 2000. – 174 s.

6 Mindagulov A.H. Ugolovnaja politika i pravo v sfere preduprezhdenija prestupnosti. – Almaty, 2009. – 90 s.

7 Korobeev A.I., Uss A.V., Golik Ju.V. Ugolovno-pravovaja politika: tendencii i perspektivy. – Krasnojarsk, 1991. – 164 s.

8 Preduprezhdenie prestupnosti organami vnutrennih del: uchebnik / pod red. L.I. Beljaevoj. – M., 2003. – 152 s.

9 Ismailov I.A. Prestupnaja i ugolovnaja politika (aktual'nye problemy organizacii bor'by s prestupnost'ju). – M., 1999. – 132 s.

10 Panchenko P.N. Sovetskaja ugolovnaja politika. Obshheteoreticheskaja koncepcija bor'by s prestupnost'ju: ee stanovlenie i predmet. – Tomsk, 1988. – 124 s.

11 Gauhman L.D., Ljapunov Ju.I. Ponjatie sovetskoj ugolovnoj politiki i ee osnovnye napravlenija. – M., 1980. – 118 s.

12 Zagorodnikov N.I., Struchkov N.A. Napravlenija izuchenija sovetskogo ugolovnogo prava // Sovetskoe gosudarstvo i pravo. – 1981. – № 7. – S. 3-9.

Қаражанов М.Д.,
Жампеисов Д.Ә.,
Ахметова А.Ж.

Квазимемлекеттік және жеке сектордағы сыбайлас жемқорлықтың жағдайын талдау

Бұл мақалада квазимемлекеттік және жеке сектордағы сыбайлас жемқорлықтың ағымдағы жағдайына талдау жасалған. Квазимемлекеттік және жеке сектордағы сыбайлас жемқорлықтың алдын алу сұрақтары ерекше қаралған, квазимемлекеттік және жеке сектордағы сыбайлас жемқорлық қылмыстылығының алдын алу шаралары ұсынылған.

Түйін сөздер: сыбайлас жемқорлық, сыбайлас жемқорлықтың алдын алу, квазимемлекеттік сектордағы сыбайлас жемқорлық, жеке сектордағы сыбайлас жемқорлық, алдын алу шаралары.

Karazhanov M.D.,
Zhampeissov D.A.,
Akhmetova A.Zh.

An analysis of the current situation of corruption in the quasi-public and private sectors

This article analyzes the current situation in the quasi-public and private sectors. Particularly the issues of regulatory issues of corruption prevention in the quasi-public and private sector, proposed measures for the prevention of corruption-related crimes in the quasi-public and private sectors.

Key words: corruption, prevention of corruption, corruption in the quasi-public sector, corruption in the private sector, measures to prevent.

Каражанов М.Д.,
Жампеисов Д.А.,
Ахметова А.Ж.

Анализ текущей ситуации коррупции в квазигосударственном и частном секторе

В данной статье дан анализ текущей ситуации в квазигосударственном и частном секторе. Особо рассмотрены вопросы нормативного регулирования вопроса предупреждения коррупции в квазигосударственном и частном секторе, предложены меры по предупреждению коррупционной преступности в квазигосударственном и частном секторе.

Ключевые слова: коррупция, предупреждение коррупции, коррупция в квазигосударственном секторе, коррупция в частном секторе, меры по предупреждению.

© 2016 Al-Farabi Kazakh National University

ӘОЖ 343.9

[1*]Қаражанов М.Д., [1]Жампеисов Д.Ә., [2]Ахметова А.Ж.

[1]Қазақ инновациялық гуманитарлық-заң университеті,
Қазақстан Республикасы, Семей қ.
[2]Семей қаласының Шәкәрім атындағы мемлекеттік университеті,
Қазақстан Республикасы, Семей қ.
[*]E-mail: Karazhanov_1982@mail.ru

КВАЗИМЕМЛЕКЕТТІК ЖӘНЕ ЖЕКЕ СЕКТОРДАҒЫ СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚТЫҢ ЖАҒДАЙЫН ТАЛДАУ

Нормативтік деңгейде квазимемлекеттік және жеке секторлардың сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес жүйелі тәсілді түсіну 2014 ж. Қазақстанда қабылданған 2015-2025 жж. Қазақстан Республикасы сыбайлас жемқорлыққа қарсы стратегиясын қабылдаудан басталады [1].

Бүгінгі күнде, нормативтік құқықтық акт сыбайлас жемқорлыққа қарсы қанықтыру қолданыстағы заңнаманың көзі және жаңа заңдарды қабылдау болып табылады.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы стратегиясы Қазақстан заңнамасын жетілдіруге, ең алдымен шетелдік тәжірибені пайдалана отырып халықаралық міндеттемелерді іске асыру мақсатында бағытталған.

Сыбайлас жемқорлық жылдар бойы мемлекеттік экономика секторына тән құбылыс болып есептеліп келген. Логикалық тұрғыдан алғанда халықаралық-құқықтық актілерде сыбайлас жемқорлық тек мемлекеттік экономика саласында болып есептелген. Халықаралық деңгейде іскерлік және іс атқаратын жеке компанияларда бұл көріністің бар екенін ең бірінші болып мойындаған 1997 ж. шетелдегі сыбайлас жемқорлық туралы АҚШ заңы. Тек бірнеше жылдан соң келесі халықаралық-құқықтық құжаттарда пайдаланған: Еуропа Кеңесінің 1997 ж. сыбайлас жемқорлыққа қарсы 20 қолдану принципі, 1997 ж. халықаралық бизнес операцияларда шетелдік лауазымды тұлғалардың парамен күрес туралы экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымының (ЭЫДҰ) Конвенциясы, қылмыстық құқық бойынша Еуропа конвенциясының 1999 ж. кеңесі, 1999 ж. азаматтық сыбайлас жемқорлық үшін жауапкершілік және 2003 ж. сыбайлас жемқорлыққа қарсы Біріккен Ұлттар Ұйымы конвенциясының Еуропа Кеңесінің Конвенциясы [2].

Негізгі институционалды сыбайлас жемқорлыққа қарсы нормалар жазылған негізгі құжат 2003 жылдың 31 қазанында қабылданған Біріккен Ұлттар Ұйымының Конвенциясы болып табылады [3].

Қазақстан үшін аймақтық жемқорлыққа қарсы құжат ТМД елдері арасындағы жемқорлыққа қарсы тұру үшін Мемлекет аралық кеңесті құру жайлы Келісімі болып табылады, ол 2013 жылдың 25 қазанында қабылданды және 2014 жылы 30

маусымда Қазақстан Республикасы Президентінің №848 жарлығымен бекітілді.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы Конвенцияның 12-бабына сәйкес қатысушы елдер, өзінің ішкі негізгі заңнамасына сәйкес жеке сектордағы бухгалтерлік есеп пен аудит стандарттарын күшейту шараларын қолданады, қажет болған жағдайда ол талаптарды бұзғандар үшін азаматтық-құқықтық, әкімшілік және қылмыстық санкциялар қолданады [3].

Осы мақсаттарға бағытталған шараларға келесідегідей іс-шаралар да енеді:

1) құқық қорғау органдарымен сәйкесінше жеке ұйымдар арасындағы серіктестікке қолдау көрсету;

2) жеке ұйымдардағы адамгершілікті, арнамыс кодексінің сақталуына бағытталған стандарттар мен процедураларға қолдау көрсету және коммерциялық кәсіпорындар арасындағы қарым-қатынаста және олар мен мемлекет арасындағы келісім-шарттарда таза коммерциялық тәжірибені қолдануға көмек беру;

3) жеке ұйымдардың жұмысындағы айқындыққа қолдау көрсету, оған корпоративтік ұйымдарды құру және басқаруға қатысы бар жеке және заңды тұлғаларды сәйкестендіру бойынша шаралар;

4) жеке ұйымдардың жұмысындағы заңға қайшы процедуралардың, оның ішінде коммерциялық жұмысқа құқық беретін лицензиялар мен субсидияларға қатысты бұзушылықтардың алдын алу;

5) белгіленген жағдайлар мен мерзімдерде, жеке сектордағы бұрынғы лауазымды тұлғалар кәсіби қызметіне қатысты немесе олардың отставкаға не зейнетақыға шыққан соң, егер бұл лауазым олардың лауазымда отырған кезінде қадағалау жүргізу қызметіне байланысты болса шектеулер қою арқылы мүдделер коллизиясының пайда болуының алдын алу;

6) жеке ұйымдардың құрылымымен көлемін ескере отырып, олардың сыбайлас жемқорлықтың алдын алуға арналған ішкі бақылау органдарының қажетті тетіктеріне ие болуын қадағалау және мұндай жеке ұйымдардың есепшоты мен қажетті қаржылық тізімдемелері әрқашан қажетті аудит пен сертификациялаудан өтуін бақылау [3].

Сыбайлас жемқорлықтың алдын алуға байланысты әр қатысушы-мемлекет өзінің ішкі заңнамасы және ережелері мен бухгалтерлік есеп, қаржылық есепті ұсыну, сондай-ақ бухгалтерлік есеп пен аудит стандарттарын реттейтін заңнамаларына сәйкес, сонымен қатар тыйым салынған әрекеттердің қылмыс деп танылған қажетті шараларды жүзеге асыратын сыбайлас жемқорлыққа қарсы Конвенцияда келесі жағдайларды жатқызуға болады:

1) ресми емес есеп жасау;

2) есепке алынбайтын және дұрыс тіркелмеген операцияларды іске асыру;

3) шын мәнінде жоқ шығындардың есебін жүргізу;

4) объектісі дұрыс сәйкестендірілмеген міндеттемелерді көрсету;

5) жалған құжаттарды қолдану;

6) заңнамамен көзделмеген мерзімінен бұрын бухгалтерлік құжаттарды қасақана жою.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы конвенция берген нормаларға сәйкес Қазақстан сыбайлас жемқорлықтың тамыры болып табылатын элементтерді анықтау және жою жұмыстарын жүзеге асырып келеді.

Мәселен, 2013-2016 жылдарға арналған заң шығарушылық жұмыстардың тұжырымдамалық жоспарына сәйкес сыбайлас жемқорлықтан туындататын себептер мен жағдайларды минималды көрсеткішіне әкелетін заңнамалық іс-шаралар кешені қолға алынуда. Осылайша көрсетілген жоспарға сәйкес 2016 жылдың бірінші жартысына сыбайлас жемқорлыққа қарсы заңнаманы ұжымдық жемқорлықтың алдын алу, мүдделер қақтығысын жою және кәсіпорындар мен мемлекет арасындағы келісімдердегі таза коммерциялық тәжірибеге қолдау көрсету мәселелерін шешу арқылы жетілдіру көзделіп отыр [4].

Сонымен қатар, осындай шаралардың бірі ретінде Қазақстан Республикасының жаңа Қылмыстық кодексіндегі жемқорлыққа қарсы нормалардың қабылдануын айтуға болады [5].

С.Д. Красноусовтың пікірі бойынша, жеке сектордағы сыбайлас жемқорлықтың екі негізгі нысаны бар: лауазымын асыра пайдалану және параға коммерциялық сатып алу, ал бұлар қоғамға қауіптілік деңгейі бойынша этикалық, корпоративтік, қызметтік-құқықтық, азаматтық-құқықтық, әкімшілік-құқықтық және қылмыстық-құқықтық нормалардан ауытқу ретінде қарастырылуы мүмкін [6].

Мысалы, параға коммерциялық сатып алу үшін заңдық жауапкершілікті қарастыратын нормалар, П.И. Левченконың пікірі бойынша, коммерциялық және басқа да ұйымдардағы жұмыс тәртібін бұзып қана қоймайды, сонымен қатар оларға ұйымдастырушылық, мүліктік шығын алып келеді және мемлекет пен құқық қорғау органдарының мүддесіне қарама-қайшы келе

отырып басқа да қылмыстардың, соның ішінде жария-құқықтық саласында бастауы болады [7].

Параға коммерциялық сатып алудың тағы бір қауіпті жағы – оның салдары жеке сектор мен мемлекетке залалын тигізуімен бірге бұл қылмыстың жасырындығында екенін айта кету керек.

Осыған байланысты, Қазақстанның Қылмыстық кодексінде параға коммерциялық сатып алуға байланысты жазаларды қатаңдату іске асырылуда. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 253 бабының бірінші бөлігіне сәйкес параға коммерциялық сатып алуға бес мың айлық есептік көрсеткіш мөлшеріндегі айыппұл немесе сол көлемдегі түзеу жұмыстары, немесе бес жыл мерзімге дейінгі бостандығын шектеу немесе дәл осы мерзімге бостандығынан айыру қарастырылған [5].

Салыстырмалы түрде қарасақ, алдында күшінде болған Қылмыстық кодексте бұл қылмыс үшін бес жүзден сегіз жүз айлық есептік көрсеткішке дейін айыппұл немесе екі жылға бостандығын шектеу немесе үш жылға бостандығынан айыру тағайындалатын [8].

Жаңа Қылмыстық Кодекс қабылданғанға дейінгі аса үлкен көлемдегі параға коммерциялық сатып алу үш мыңнан бес мың айлық көрсеткішке дейінгі айыппұлмен немесе белгілі бір лауазымға тағайындалу немесе бір жұмыс түрімен айналысу құқығынан айыру бес жылға немесе төрт жылдан сегіз жылға дейін мүлкін тәркілей отырып бас бостандығынан айыру қарастырылған болатын.

Жаңа Қылмыстық кодекс бойынша аса үлкен көлемдегі параға коммерциялық сатып алу үшін он жылдан он бес жылға дейінгі мерзімге мүлкін тәркілеп бас бостандығынан айыру және белгілі бір жұмыс түрімен айналысу құқығынан бес жыл мерзімге айыру қарастырылған.

Осы орайда, заңнама аса ірі көлемдегі параға коммерциялық сатып алу үшін айыппұлды мүлдем алып тастағанын, ал осы қылмыс үшін бостандығынан айыру мерзімін екі есеге жуық арттырғанын айта кету керек.

Алдын алу сипатындағы ұйымдастыру шараларына келетін болсақ, онда Сыбайлас жемқорлыққа қарсы стратегиясында ол үшін «Атамекен» ҰКП үлкен рөл берілген. Әсіресе, құжатта Ұлттық кәсіпкерлер палатасы отандық бизнес мүддесін қорғай отырып, оның тазалығы үшін жауапты болуы тиіс және ұжымдық сектордағы сыбайлас жемқорлыққа қарсы әрекет етуі керек екендігі жайлы айтылған.

Қазақстан кәсіпкерлер одағы осы бағытта айтарлықтай тиімді шараларды қолдануды бастап кеткендігін айта кету керек. Осылайша, 2015 жылдың 24 маусымында «Атамекен» ҰКП және ҚР мемлекеттік қызмет ісі және жемқорлыққа қарсы әрекет ету Агенттігі арасында кәсіпкерлердің құқықтары мен мүдделерін жемқорлықтан қорғау мақсатындағы мемлекет пен қоғамның күші біріктіруі жайлы келісімге қол қойылды. Келісімде Қазақстандағы бизнестің дамуына қолдау көрсету және тазалық принциптері қарастырылған, оған мемлекеттік органдардың азаматтар мен ұйымдардың құжаттарын қарау процедурасын қысқарту және жеңілдетуден бастап қоғамдағы жемқорлыққа деген қарсылық мәдениетін енгізуге дейінгі шаралар енеді.

Сонымен, квазимемлекеттік және жеке сектордағы сыбайлас жемқорлықтың алдын алу мақсатында келесі шараларды қолдану керек: кәсіпкерлік субъектілерінің құқығын және заңды мүдделерін қорғау, әкімшілік кедергілерді азайту; қоғамдық бақылауды арттыру және мемлекеттік қызметтер сапасын арттыру; мемлекеттік органдардың, квазимемлекеттік компаниялардың, жеке кәсіпкерлік субъектілері мен Ұлттық палатаның жұмысына айқындық пен тазалықты енгізу, Ұлттық палата мен квазимемлекеттік компанияларда, мемлекеттік органдардағы адам ресурсын басқару жүйесін дамыту; ұлттық заңнама нормаларын қолдану кезіндегі кәсіпкерлік субъектілері мен мемлекеттік орган қызметкерлері тарапынан заң бұзушылықтың алдын алу; Ұлттық палата құрамына енетін кәсіпкерлік субъектілері мен ұйымдардың жұмысын жетілдіру; қоғамдағы жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастыру және кәсіпкерлік субъектілерінің сыбайлас жемқорлықтың тамырына балта шабуға деген әлеуметтік жауапкершілікті қалыптастыру керек.

Әдебиеттер

1 Қазақстан Республикасының сыбайлас жемқорлыққа қарсы 2015-2025 жылдарға арналған стратегиясы. 2014 жылғы 26 желтоқсанда №986 Қазақстан Республикасы Президентінің Жарлығымен бекітілген //http://adilet.zan.kz/docs/U1400000986

2 Драго Кос (Drago Kos). Роль ГРЕКО и ОЭСР в установлении наилучшей правовой практики по предупреждению коррупции в частном секторе экономики.

3 Біріккен Ұлттар Ұйымының жемқорлыққа қарсы Конвенциясын ратификациялау жайлы» 2008 жылдың 4 мамырында шыққан Қазақстан Республикасының №31-IV Заңы

4 2013-2016 жылдарға арналған заң шығару жұмысының жоспары. Қазақстан Республикасы Президентінің 2013 жылдың 9 тамызындағы №610 Жарлығымен бекітілген http//adilet.zan.kz/rus/docs/

5 Қазақстан Республикасының 2014 жылдың 3 шілдесінде қабылданған №226-V Қылмыстық Кодексі http//adilet.zan.kz/rus/docs/K00000226

6 Красноусов С.Д. Коммерческий подкуп как форма коррупции в частном секторе: понятие и противодействие: Автореферат дисс. … канд. юрид. наук. 12.00.08. – Владивосток, 2012. – 27 с. – С. 8.

7 Левченко П.И. Криминологическая и уголовно-социологическая характеристики коммерческого подкупа // Юрист-правовед. – 2014. – 5 (66). – С. 121-124.

8 Қазақстан Республикасының 1997 жылдың 16 шілдесінде қабылданған №167, Қазақстан Республикасының 2014 жылдың 3 шілдесінде қабылданған №226-V күшін жойды.

References

1 Kazakstan Respublikasynyn sybajlas zhemkorlykka karsy 2015-2025 zhyldarga arnalgan strategijasy. 2014 zhylgy 26 zheltoksanda №986 Kazakstan Respublikasy Prezidentinin Zharlygymen bekitilgen //http://adilet.zan.kz/docs/U1400000986

2 Drago Kos (Drago Kos). Rol' GREKO i OJeSR v ustanovlenii nailuchshej pravovoj praktiki po preduprezhdeniju korrupcii v chastnom sektore jekonomiki.

3 Birikken Ulttar Ujymynyn zhemkorlykka karsy Konvencijasyn ratifikacijalau zhajly» 2008 zhyldyn 4 mamyrynda shykkan Kazakstan Respublikasynyn №31-IV Zany

4 2013-2016 zhyldarga arnalgan zan shygaru zhumysynyn zhospary. Kazakstan Respublikasy Prezidentinin 2013 zhyldyn 9 tamyzyndagy №610 Zharlygymen bekitilgen http//adilet.zan.kz/rus/docs/

5 Kazakstan Respublikasynyn 2014 zhyldyn 3 shildesinde kabyldangan №226-V Kylmystyk Kodeksi http//adilet.zan.kz/rus/docs/K00000226

6 Krasnousov S.D. Kommercheskij podkup kak forma korrupcii v chastnom sektore: ponjatie i protivodejstvie: Avtoreferat diss. … kand. jurid. nauk. 12.00.08. – Vladivostok, 2012. – 27 s. – S. 8.

7 Levchenko P.I. Kriminologicheskaja i ugolovno-sociologicheskaja harakteristiki kommercheskogo podkupa // Jurist-pravoved. – 2014. – 5 (66). – S. 121-124.

8 Kazakstan Respublikasynyn 1997 zhyldyn 16 shildesinde kabyldangan №167, Kazakstan Respublikasynyn 2014 zhyldyn 3 shildesinde kabyldangan №226-V kyshin zhojdy.

Абижанов С.М.,
Джуматов А.Б.

О роли специальных знаний для разоблачения криминальных инсценировок и иных приемов сокрытия в экономических преступлениях

В статье рассматривается роль специальных знаний для разоблачения криминальных инсценировок и иных приемов сокрытия в экономических преступлениях. С криминалистической точки зрения, специальные экономические знания следует считать средством выявления и распознавания признаков сокрытия события преступления. Адаптация отдельных положений конкретных экономических отраслей знаний является обязательной предпосылкой повышения эффективности борьбы с экономической преступностью.

Ключевые слова: экономические преступления, специальные знания, специалист, криминальная инсценировка, аудит, ревизия.

Abizhanov S.M.,
Dzhumatov A.B.

About the role of the special knowledge for the exposure of criminal adaptations for stage and another receptions of concealment in economic crimes

In the article examined to the role of the special knowledge for the exposure of criminal adaptations for stage and another receptions of concealment in economic crimes. From the criminalistics point of view, the special economic knowledge it is necessary to consider the means of exposure and recognition of signs of concealment of event of crime. Adaptation of separate positions of the certain economic fields of knowledge is obligatory pre-condition of increase of efficiency of fight against economic criminality.

Key words: economic crimes, special knowledge, specialist, criminal adaptation for stage, audit, revision.

Абижанов С.М.,
Джуматов А.Б.

Криминалды жалған көріністерді әшкерелеудегі арнайы білімдердің ролі мен экономикалық қылмыстарды жасырудың басқа да тәсілдері туралы

Мақалада криминалды жалған көріністерді әшкерелеудегі арнайы білімдердің ролі мен экономикалық қылмыстарды жасырудың басқа да тәсілдері қарастырылады. Криминалистикалық тұрғыдан алғанда арнайы экономикалық білімдер қылмыстарды жасыру мән-жайының белгілерін табу мен тану құралы ретінде саналады. Нақты экономикалық білім салаларының жекелеген ережелерінің бейімделуі экономикалық қылмыстылықпен күрестің тиімділігін арттырудың міндетті алғышарты болып табылады.

Түйін сөздер: экономикалық қылмыстар, арнайы білімдер, маман, криминалды жалған көрініс, аудит, ревизия.

© 2016 Al-Farabi Kazakh National University

УДК 343.982/983

Абижанов С.М., *Джуматов А.Б.

Алматинская академия МВД Республики Казахстан,
Республика Казахстан, г. Алматы
*E-mail: aidynbek_dzhumatov@mail.ru

О РОЛИ СПЕЦИАЛЬНЫХ ЗНАНИЙ ДЛЯ РАЗОБЛАЧЕНИЯ КРИМИНАЛЬНЫХ ИНСЦЕНИРОВОК И ИНЫХ ПРИЕМОВ СОКРЫТИЯ В ЭКОНОМИЧЕСКИХ ПРЕСТУПЛЕНИЯХ

В связи с тем, что расследование преступлений, совершаемых путем криминальных инсценировок и фальсификаций в сфере экономики связано с использованием документов бухгалтерского, экономического и статистического учета, а также с товарно-материальными ценностями, участие специалиста-бухгалтера, товароведа, экономиста во время выемки (ст. 253 УПК), обыска (ст. 252 УПК), осмотра (ст. 221 УПК) следует рассматривать как гарантию того, что будут изъяты все необходимые документы, которые имеют отношение к уголовному делу, а также будут обеспечены условия сохранения вещественных доказательств [1].

Помощь специалистов используется в следующих формах: консультации, участие в проведении отдельных следственных действий, проведение проверок. Консультация специалиста организуется чаще всего для ознакомления с условиями и правилами работы той или другой организации, к расследованию незаконной деятельности, к которой приступает следователь. Следователь не может владеть всеми знаниями, которые нужны для разоблачения преступника. В связи с этим следователь объективно вынужден приглашать соответствующих специалистов для оказания ему помощи при расследовании преступлений [2, с.8; 3, с.11].

Потребность в помощи специалиста-консультанта возникает на начальном этапе расследования, когда следователю необходимо получить консультацию по экономическим категориям, механизму ведения хозяйства, сути хозяйственных процессов и операций, оценки экономической деятельности, указаний, решений, в связи с анализом состояния учета, отчетности, механизма их формирования, правильности их составления, изучение порядка учета и движения товарно-материальных ценностей, финансов, отражение в документах фактов, имеющиеся признаки нарушений экономических процессов. Специалист поможет следователю выявить и проследить нарушение экономических связей в деятельности субъектов ведения хозяйства, сформулировать в постановлении вопрос эксперту, определить задание ревизорам или аудиторам [4, с. 11-13].

Специалист окажет помощь в разъяснении назначения и характеристики документов, их взаимосвязи при отображении

финансово-хозяйственных операций, порядка заполнения и срока прохождения для фиксации в отчетных регистрах, а также сроков и места сохранения. Непосредственно при проведении выемки специалист окажет помощь в определении документов, составлении их комплектности и необходимого объема. На окончательной стадии проведения данного следственного действия он окажет помощь в составлении протокола выемки с перечнем наименования и объема изъятых документов [5, 11-16].

Знания специалиста-экономиста помогут следователю эффективно и результативно осмотреть документы. Специалист поможет выбрать из большого количества документов те, которые характеризуют производственную и финансовую деятельность, отображают следы преступной деятельности или указывают на обстоятельства их использования с целью сокрытия следов преступления.

Участие специалиста в проведении следственных действий при расследовании криминальных инсценировок и фальсификаций в сфере экономики наиболее распространено при проведении обысков, выемок, допросе, осмотре документов, назначении ревизии или аудита, назначении экспертиз и тому подобное. Особенно важное участие специалиста при проведении следственных действий, в ходе которых ведется поиск и изымается информация, которая содержится в компьютерах [5, с.137-129].

Применение специальных знаний при работе с компьютерной техникой необходимо для:

1) определения статуса объекта как машинных носителей информации, его состояния, назначения и особенностей;

2) исследования документируемой и компьютерной информации, включая поиск и выемку;

3) выявления признаков и следов влияния на машинные носители информации и на саму информацию;

4) выяснения необходимости вспомогательных действий по выявлению, закреплению и изъятию доказательств.

Специалист в отрасли компьютерных технологий может предоставить консультацию по поводу построения компьютерной программы, ее работы, местонахождения информации, которая интересует следователя, способах ее изъятия из памяти компьютера, проведение определенных операций посредством компьютера. Неумелое обращение с компьютером может привести к тому, что необходимая информация не будет выявлена или будет вообще уничтожен. Поэтому следователю при проведении такого рода действий необходимо предварительно организовать участие соответствующего специалиста [6].

Специалисты могут привлекаться следователями для проведения ревизий, аудита, необходимость в которых возникает при расследовании преступлений, совершаемых путем криминальных инсценировок и фальсификаций в сфере экономики. Ревизия и аудит – это методы документального контроля финансово-хозяйственной деятельности предприятий, учреждений организаций, соблюдения законодательства по финансовым вопросам, достоверности учета и отчетности [4, 5].

Аудит и ревизия – достаточно распространенные способы получения доказательств. Мы выделяем ряд вопросов, решение которых может улучшить использование специальных знаний аудитора, ревизора в расследовании криминальных инсценировок и фальсификаций в сфере финансов. Ревизией по уголовным делам считается форма использования специальных знаний ревизора для проверки осуществленных ответственными работниками государственных организаций операций или служебных действий с точки зрения их законности, достоверности и экономической целесообразности [5, с.191-196]. Ревизия включает методы фактической и документальной проверки состояния бухгалтерского учета, его соответствия положением действующих нормативных актов, достоверности учетных и отчетных показателей. Контрольно-ревизионная деятельность в Республике Казахстан осуществлялась Комитетом финансового контроля и государственных закупок Министерства финансов Республики Казахстан в соответствии и на основании Постановления Правительства Республики Казахстан №1134 от 29.10.2004г. [7], и соответствующих нормативных актов, на сегодня идет процесс реформирования органов финансового контроля, предпринимаются меры со стороны Правительства Республики Казахстан по усилению статуса Счетного Комитета Республики Казахстан, в функции которого входила проверка исполнения Республиканского бюджета. В задачу реформ входит расширение функций этого органа, но, тем не менее и Комитет финансового контроля, и Счетный комитет осуществляют финансовый контроль, проводят документальные ревизии.

Документальная ревизия, которая проводится по инициативе правоохранительных органов, оставаясь методом финансово-экономического контроля, в то же время, соответственно уго-

ловно-процессуальному закону, является источником доказательств [5, с. 8]. А.А. Эйсман справедливо считал, что ревизия – не только самая сложная форма привлечения специалиста к участию в расследовании с целью получения доказательств, но и самая действенная в рамках расследования экономических преступлений форма привлечения специалистов и определяющая ход действий следователя в дальнейшем [8, с. 33-45]. Многими авторами отмечается комплексная природа ревизии, соединяющая в себе элементы административного права и уголовного процесса .

Методы проведения документальной ревизии по своей совокупности в основном образуют методику выявления по бухгалтерским (в первую очередь) документам признаков возможных преступлений [5, с. 48-62]. В основе этой методики лежат гласные приемы проверки достоверности экономической деятельности, которые используют аудиторские, ревизионные и экспертные службы, а также правоохранительные органы при выявлении и документировании многих экономических преступлений. Требование о проведении ревизии в рамках расследования экономических преступлений является отличительной чертой процесса их доказывания. Документальная ревизия является универсальным источником фактических данных о событии преступления и других обстоятельствах, подлежащих установлению. На практике сложилась определенная система контрольных действий, результаты которых используются в расследовании:

– ревизия (в порядке планового финансово-хозяйственного контроля и аудит);

– ревизия (которая проводится по требованию субъекта расследования);

– судебно-экономическая экспертиза [5, с. 13-20].

Элементы этих групп мероприятий хоть и похожи, однако каждое из названных специальных исследований имеет свои особенности.

Изучение уголовных дел показывает, что посредством документальных ревизий могут быть:

– установлены факты нарушения уголовного законодательства;

– собрано документальное подтверждение преступной деятельности;

– определен размер причиненного вреда;

– выявлены направления нецелевого использования средств, конкретно бюджетного и иного кредита, полученных преступным путем;

– подтверждена причастность конкретного лица (лиц) к выявленным нарушениям.

Выводы документальной ревизии используются: как основания для регистрации уголовного дела; как доказательства для предъявления обвинения; как дополнительные источники доказательной информации; как основание для проведения дополнительных следственных действий, оперативно-розыскных мероприятий и назначения судебно-экономических экспертиз.

В научно-практических изданиях по проблемам назначения документальной ревизии, научных монографиях достаточно полно отображены основания назначения основных, повторных и дополнительных ревизий по инициативе правоохранительных органов [4, с. 14; 5, с. 210-219].

В особом внимании нуждается рассмотрение практики взаимодействия следователя со сведущими лицами, которые готовят по запросам следователя документы, на что указали опрошенные следователи. Практика расследования показывает, что такая форма использования специальных знаний часто применяется в следственной работе. Специалистов нужно активно вовлекать в участие в работе с документами. Так, следователи используют специальные знания в этой форме по направлениям: выяснения оптимального количества и нужного для исследования перечня документов; установление возможных мест документов, их оригиналов, копий, отдельных экземпляров, которые нужно изъять; проведение осмотра уже изъятой документации. Очень эффективным является привлечение специалистов для выявления признаков подделки в документах. Вместе с использованием знаний эксперта-криминалиста при выявлении материальных подделок, не менее актуальным, а иногда и более сложным является изучение документов с признаками интеллектуальной подделки. В этих ситуациях целесообразно привлечение аудита или ревизии.

Потребность в использовании специальных знаний эксперта возникает по большей части при исследовании документов, проверке соблюдения в банках и фирмах правил бухгалтерского учета, документального оформления финансовых и хозяйственных операций, а также установлению причастности конкретного лица (лиц) к имеющим место нарушениям. Но предварительно назначению экспертиз обязательно предшествует осмотр документов. Документы при криминальных инсценировках, фальсификация имеют существенное доказательственное значе-

ние, являются квинтэссенцией обвинения, приговора, судебного решения. Ведь они могут быть свидетельством подлога, подделки, указывать на характер фальсификаций, содержать сценарий криминальной инсценировки. Для этого необходим осмотр как процессуальное действие. Осмотр документа иногда проводится в ходе осмотра места происшествия, обыска, выемки, но целесообразно его проводит как самостоятельное следственное или судебное действие. До начала осмотра документа и в ходе его проведения необходимо принять меры, исключающие возможность внесения в него изменений, повреждений или уничтожения имеющихся на документе следов частичной или полной подделки.

Осмотр начинается с определения наименования, вида, назначения документа и ознакомления с его содержанием, если документ относится к разряду документов строгой отчетности, проверяется соответствие требованиям по способу изготовления бланка, использованных материалов по внешнему виду, наличия защитных средств. При этом устанавливается соответствие содержания текста общепринятым формам составления аналогичных документов, соответствие даты составления документа, указанной в нем, реальным событиям, описываемом в документе и иные противоречия.

Несоответствие каких-либо данных составных частей документа может свидетельствовать о наличии интеллектуального подлога – о выдаче документа ненадлежащим органом, о предоставлении незаконных прав и т.п.

Далее обращается внимание на признаки материальной подделки – подчистки, травления, дописки, замену листов в многостраничных документах и др. При этом используются специальные технические средства – специальные осветители, позволяющие просматривать документ в бестеневом, направленном освещении, на просвет, в ультрафиолетовых, инфракрасных лучах, увеличительные приборы – лупы различной кратности, измерительные инструменты. При сложных ситуациях документы должны направляться на почерковедческую и технико-криминалистическую экспертизу [9-11]. При работе с документами надо иметь в виду, что на них могут быть следы рук, микрочастицы посторонних веществ и т.п. Поэтому при обращении с ними нужно пользоваться пинцетами с резиновыми наконечниками, резиновыми перчатками, бумажными уголками, чтобы сохранить следы для соответствующих криминалистических исследований.

Фиксация результатов осмотра производится в протоколе осмотра, составленном в соответствии со ст. 224 УПК Республики Казахстан. В нем указывается место, дата и время обнаружения документа; отправитель, от которого он поступил; наименование документа, его регистрационный номер, дата выдачи, от имени какого учреждения и на чье имя выдан, какими реквизитами заверен; размер документа; характер краев; наличие складок, разрывов, пятен и загрязнений; характеристика бумаги, красителя, выявленные при осмотре признаки подлога и материальной подделки.

Подводя итог, следует отметить, что расследование преступлений в сфере экономики требует комплекса действий «на стыке» юридических и экономических наук. С криминалистической точки зрения, специальные экономические знания следует считать средством выявления и распознавания признаков сокрытия события преступления. Адаптация отдельных положений конкретных экономических отраслей знаний, таких как бухгалтерский учет, банковское дело, аудит для решения задач расследования преступлений, а также интеграция экономических и криминалистических знаний является обязательной предпосылкой повышения эффективности борьбы с экономической преступностью. Криминалистические рекомендации относительно использования специальных экономических знаний в расследовании преступлений исследуемой категории целесообразно делить на две группы: 1) рекомендации относительно применения методов экономических наук для выявления признаков преступлений и распознавания правовой сущности события – наличие фальсификации, инсценировок, подлога, подделки, смешанных способов сокрытия и иногда маскировки; 2) рекомендации относительно назначения и проведения аудита, судебно-бухгалтерских и иных экспертиз, привлечения специалистов-экономистов к участию в следственных действиях для доказывания виновности.

Литература

1 Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 4 июля 2014 года № 231-V. – Алматы: «Издательство «Норма-К», 2014. – 368 с.

2 Утебаев Е.К. Методика расследования преступлений в сфере экономической деятельности, связанных с незаконным предпринимательством, лжепредпринимательством и ложным банкротством: Автореф. дисс. канд. юрид. наук: 12.00. 09. – Астана, 2005. – 26 с.

3 Абдирова Г.А. Применение специальных экономических (бухгалтерских) знаний при расследовании преступлений, совершаемых в банковской сфере: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.09. – Алматы, 2001. – 25 с.

4 Дубоносов Е.С., Петрухин А.А. Судебная бухгалтерия: Курс лекций. – М.: Книжный мир, 2005. – 197 с.

5 Камлик М.И. Особенности учета и использования учетно-бухгалтерских документов при выявлении и расследовании корыстных преступлений в отраслях экономики. Судебная бухгалтерия. – Киев: Синтез, 1995. – 256 с.

6 Вехов В.Б. Компьютерные преступления: способы совершения, методики расследования / Ассоциация российских работников правоохранительных органов. – М.: Право и закон, 1996. – 180 с.

7 Постановление Правительства Республики Казахстан №1134 от 29.10.2004 г. Некоторые вопросы Комитета финансового контроля и государственных закупок Министерства финансов Республики Казахстан.

8 Эйсман А.А. Критерии и формы использования специальных познаний при криминалистическом исследовании в целях получения судебных доказательств // Вопросы криминалистики. – М., 1962. – Вып. 6-7. – С. 33-45.

9 Инструкция по производству судебных экспертиз и специализированных исследований в ЦСЭ МЮ Республики Казахстан.

10 Шакиров К.Н., Тапалова Р.Б. Судебная экспертиза в Республике Казахстан: организация и производство: Учебно-методическое пособие: – Алматы: изд-во КазНУ им. Аль-Фараби», 2012 – 256 с.

11 Сахнова Т.В. Судебная экспертиза. – М., 1999 – 262 с.

References

1 Ugolovno-processualnyi kodeks Respubliki Kazahstan ot 4 iulya 2014 goda № 231-V. – Almaty: «Izdatelstvo «Norma-K», 2014. – 368 s.

2 Utebaev E.K. Metodika rassledovaniya prestuplenii v sfere ekonomicheskoi deyatelnosti, svyazannyh s nezakonnym predprinimatelstvom, ljepredprinimatelstvom i lojnym bankrotstvom: Avtoref. diss. kand.uirid.nauk: 12.00. 09. – Astana, 2005. – 26 s.

3 Abdirova G.A. Primenenie specialnyh ekonomicheskih (buhgalterskih) znanii pri rassledovanii prestuplenii, sovershaemyh v bankovskoi sfere: diss. kand.uirid.nauk: 12.00.09. – Almaty, 2001. – 25 s.

4 Dubonosov E.S., Petruhin A.A. Sudebnaya buhgalteriya. / Kurs lekcii. – M.: Knijnyi mir, 2005. – 197 s.

5 Kamlik M.I. Osobennosni ucheta i ispolzovaniya uchetno-buhgalterskih dokumentov pri vyyavlenii i rassledovanii korystnyh prestuplenii v otraslyah ekonomiki. Sudebnaya buhgalteriya. – Kiev: Sintez, 1995. – 256 s.

6 Vehov V.B. Kompuiternye prestupleniya: sposoby soversheniya, metodiki rassledovaniya / Associaciya rossiskih rabotnikov pravoohranitelnyh organov – M.: Pravo i zakon, 1996. – 180 s.

7 Postanovlenie Pravitelstva Respubliki Kazahstan №1134 ot 29.10.2004 g. Nekotorye voprosy Komiteta finansovogo kontrolya i gosudarstvennyh zakupok Ministerstva finansov Respubliki Kazahstan.

8 Eisman A.A. Kriterii i formy ispolzovaniya specialnyh poznanii pri kriminalisticheskom issledovanii v celyah polucheniya sudebnyh dokazatelstv // Voprosy kriminalistiki. – M., 1962. – vyp. 6-7. – S. 33-45.

9 Instrukciya po proizvodstvu sudebnyh ekspertiz i specializirovannyh issledovanii v CSE MU Respubliki Kazahstan.

10 Shakirov K.N., Tapalova R.B. Sudebnaya ekspertiza v Respubliki Kazahstan: organizaciya i proizvodstvo: Uchebno-metodicheskoe posobie: – Almaty: izd-vo KazNU im. Al-Farabi», 2012 – 256 s.

11 Sahnova T.V. Sudebnaya ekspertiza. – M., 1999. – 262 s.

Сериев Б.А., Жанибеков А.К., Ахметова Д.А.,

Сыбайлас жемқорлық түсінігі

Теория және құқық қолдану тәжірибесі жүзінде сыбайлас жемқорлық қылмыстарын тергеп-тексеру, олардың алдын алу және олар бойынша іс жүргізу бүгінгі қылмыстық құқықтың және қылмыстық іс жүргізу құқығының ажырағысыз бөлігіне айналды. Оған, өкінішке қарай, мемлекеттегі сыбайлас жемқорлық қылмыстары санының жылдан жылға артып келе жатқаны себеп болып отыр. Мақалада авторлар сыбайлас жемқорлықтың түсінігін зерттей келе, бірқатар ғалымдардың ойлары мен анықтамаларын, сыбайлас жемқорлыққа жағдай туғызатын құқық бұзушылықтарды, туындайтын жауапкершілікті және аталған мәселелердің қазіргі таңдағы аса маңыздылығын қарастырған.

Түйін сөздер: қылмыстық процесс, сыбайлас жемқорлық, сатып алу, пара, шенеулік, сыбайлас жемқорлыққа жағдай туғызатын құқық бұзушылықтар, жаза.

Zhanybekov A.K., Seriev B.A., Akhmetova D.A.

Concept of corruption

From the point of view of the theory and law-enforcement practice of investigation and prevention of corruption crimes, conducting legal proceedings on them are integral part of the criminal and criminal procedure law. Unfortunately, as the reason for that serves growth in the country corruption a crime from year to year. In this article authors consider concept of corruption, thought and definition of some scientists, the offenses creating conditions for corruption and responsibility for them, the importance of the specified problems today.

Key words: the criminal trial, corruption, bribery, a bribe, the official, offenses creating conditions for corruption, punishment.

Жанибеков А.К., Сериев Б.А., Ахметова Д.А.

Понятие коррупции

С точки зрения теории и правоприменительной практики расследования и предотвращения коррупционных преступлений, ведения судопроизводства по ним являются неотьемлемой частью уголовного и уголовно-процессуального права. К сожалению, причиной этому служит рост в стране коррупционных преступлении из года в год. В данной статье авторы рассматривают понятие коррупции, мысли и определения некоторых ученых, правонарушения, создающие условия для коррупции, и ответственность за них, значимость указанных проблем на сегодняшний день.

Ключевые слова: уголовный процесс, коррупция, подкуп, взятка, чиновник, правонарушения, создающие условия для коррупции, наказание.

© 2016 Al-Farabi Kazakh National University

ӘОЖ 343

[1]Сериев Б.А., [2*]Жанибеков А.К., [3]Ахметова Д.А.,

[1]І. Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті,
Қазақстан Республикасы, Талдықорған қ.
[2]Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Қазақстан Республикасы, Алматы қ.
[3]Алматы университеті, Қазақстан Республикасы, Алматы қ.
[*]E-mail: zhan_akin@mail.ru

СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚ ТҮСІНІГІ

Мемлекет пен қоғамның, құқықтық сана-сезім мен тәртіптің қазіргі заманғы даму кезеңінде сыбайлас жемқорлықпен байланысты қылмыстарды тергеу мәселесі қылмыстық іс жүргізу құқығының өзекті тақырыптарының біріне айналып отырғаны даусыз.

Сыбайлас жемқорлыққа байланысты қылмыстардың аса қауіпті көрінісіне тұлғалардың осы қылмыстарды бір топ адам болып, қорқыту жолымен жасауын, сондай-ақ ұйымдасқан қылмыстық топтардың, қылмыстық қауымдастықтардың құқыққа қайшы мүдделерін қанағаттандыру үшін олардан материалдық және өзге де игіліктер мен артықшылықтарды алу мақсатында жасауын жатқызуға болады.

Сыбайлас жемқорлықпен күрес барлық экономикасы және азаматтық айналымы дамыған мемлекеттердің құқықтық жүйесінің ажырамас бөлігі болып табылады. Мемлекеттік органдар функцияларына жүктелген жоғары сапалы іс, еліміздегі сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрестің қалай ұйымдастырылғанына, сондай-ақ мемлекеттің осы саладағы құқықтық қарым-қатынастарды реттеуге бөлінетін көңілдің маңыздылығына байланысты.

А.Н. Ағыбаевтың ойынша, «сыбайлас жемқорлық ... әр... өзіне және басқаларға кез келген заңсыз пайда алу мақсатымен жасалатын лауазымдық тұлғалардың қылмысынан тұрады» [1, 179 б.].

Сыбайлас жемқорлықтың таралуы алғашқы ортағасыр кезеңінде басталды. Оған ақшалай қатынастардың дамуы, мемлекеттік аппарат санының өсуі, мемлекеттік билік тамырларының бірлесуі себеп болған. Бұл кезеңде сыбайлас жемқорлық күнә ретінде бағаланған. «Сонымен, орта ғасырда сыбайлас жемқорлықты алғашқы туу тамыры бар және қоғамды жаулап алатын әлеуметтікке қарсы құбылыс ретінде ұғатын түбегейлі жаңа түсінік пайда болады. … сыбайлас жемқорлық заңнан бас тартқан кез-келген істің алғашқы негізі деп қарастырылады» [2, 13 б.].

Этимологиялық жағынан «сыбайлас жемқорлық» термині «сатып алу», «пара» мағынаны білдіретін «corruptio» [3, 12 б.] деген латын сөзінен келген, ол осы терминге сай. Заң энциклопедиясында «сыбайлас жемқорлық» термині «саясат немесе мемлекеттік басқару саласындағы қылмыстық әрекет, ол

лауазымдық тұлғалар өздеріне сенімге берілген құқықтар мен билік мүмкіндіктерін жеке баю мақсатында пайдаланудан тұрады» [4, 215 б.] деп қарастырылған.

Сыбайлас жемқорлықтың тура осындай анықтамасы үлкен заң сөздігінде де беріледі [5, 320 б.]. Бұл құжаттарды талдау әлемдік қауымдастыққа ұсынған сыбайлас жемқорлық түсінігінің ерекшелінетін белгілері ретінде келесіні көрсетеді:

1. Тиісті ұғым мазмұнына сыбайлас жемқорлықтық мінездегі кең көлемдегі бұзушылықтарды кіргізу: этикалық (рухани), тәртіптік, субъект сыбайлас жемқорлықтық бұзушылықты өз лауазымдық жағдайында заңсыз пайдаланғаннан тұратын әкімшіліктік және қылмыстық-құқықтық.

2. Мемлекеттік лауазымдық тұлғалар жасайтын сыбайлас жемқорлықтық әрекеттер субъектілері шенберін шектеу. Шенеуніктер заңсыз артықшылықты (мүлікті, қызметті не жеңілдікті) аламын деген сыбайлас жемқорлықтық әрекеттерге қатысты, мұндай әрекеттер субъектілер шеңбері шенеуніктерге осы артықшылықтарды беретін жеке және заңды тұлғалармен толықтырылады.

Мұндай амал, алайда, бүгінгі танда әлемдік қауымдастықтың барлық елдерінде және әлемдік ғылымда басым болып тұрған жоқ. Бірқатар мемлекеттер сыбайлас жемқорлықтың мазмұнын әлеуметтік-құқықтық құбылыс ретінде кеңейтуге ұмтылған, ең алдымен, сыбайлас жемқорлықтық әрекеттер субъектілері шеңберіне тек қана лауазымдық тұлғаларды қоспай, барлық мемлекеттік қызметкерлерді, сонымен қатар мемлекеттік емес шаруашылық субъектілер бастықтарын да қосу арқылы [6, 260-261 б.]

Теория жүзінде және құқық қолдану тәжірибесі жүзінде сыбайлас жемқорлық қылмыстарын тергеу, олардың алдын алу және олар бойынша іс жүргізу бүгінгі қылмыстық құқықтың және қылмыстық іс жүргізу құқығының ажырағысыз бөлігіне айналды. Оған, өкінішке қарай, мемлекеттегі сыбайлас жемқорлық қылмыстары санының жылдан жылға артып келе жатқаны себеп болып отыр. Әрине, бұл қылмыстар санының күрт артуына белгілі бір экономикалық себептер, құқықтық тәртіп пен мәдениеттің төмендеуі себепші болғаны анық.

Сыбайлас жемқорлық қылмыстары кез келген қоғамда, кез келген басқару нысаны бар мемлекетте болатын қоғамға жат құбылыс. Оның мемлекет құрылымына, елдің экономикалық жағдайына, құқықтық мәдениеттілікке теріс әсер ететіні айқын. Бұл орайда сыбайлас жемқорлықпен күресудің саяси, құқықтық, экономикалық және т.б. құралдары қолданылады.

Сыбайлас жемқорлық барлық елдерде бар – кішкентай және үлкенде де, бай және кедейде де. Мұнда, бір жағынан, экономикалық өсу мен дамуға қажет ресурстары ұрланып, шенеуніктер және басқа да жекеменшік тұлғалардың қалталарына кетіп жатыр. Басқа жағынан, мемлекет, экономика және қоғамды басқару жүйесі жараланып жатыр: сыбайлас жемқорлық тиімді басқарумен сәйкес келмейді, себебі сыбайлас жемқорлықтанған басқарушылар қоғам және даму қызығушылығында басқаруға қабілетті емес.

Сыбайлас жемқорлық нәтижесінен кедейлер одан әрі кедейлікке ұшырылады, теңсіздік пен қоғамның кереғарлығы асқынады. Формалдық емес экономикалық қатынастар және есепке алынбаған ақша ағымдары көлеңкелі мен криминалдық құрылымдарға мемлекеттік шенеуніктер және басқа да жауапты тұлғаларды сатып алуға шексіз қаражат жұмсауға мүмкіндік береді.

Жалпы алғанда, бір заңдылық байқалады – қай әрекет аумағы болмасын, құқықтық қамтылуы нашарлау болса, ол жерде сыбайлас жемқорлық жоғарырақ болады.

Қоғам мен билік қатынасының сыбайлас жемқорлықтануы мен коммерциализациялануы да бұл биліктің адам құқығы мәселелеріне деген «сезімталдығына» жағымсыз әсер тигізеді.

Сыбайлас жемқорлық қылмыстары мемлекеттік билікті пайдаланып жүзеге асырылатын болғандықтан, мемлекеттік функцияларды орындауға өкілетті және оларға теңелген адамдардың қандай іс-әрекеттері сыбайлас-жемқорлық үшін жағдай жасайды деп табылады деген сұрақ туындайды. Оған «Сыбайлас-жемқорлықпен күрес туралы» Заңның 12 бабына сәйкес жауап беруге болады. Мемлекеттік міндеттерді атқаруға уәкілеттік берілген адамдардың немесе соларға теңестірілген адамдардың мынадай:

1) басқа мемлекеттік органдардың, ұйымдардың қызметіне заңсыз араласу;

2) аталған адамдардың не олардың жақын туыстары мен жекжаттарының материалдық мүдделерін қанағаттандыруға байланысты мәселелерді шешу кезінде өздерінің қызметтік өкілеттігін пайдалану;

3) мемлекеттік ұйымдарға және жарғылық капиталындағы мемлекеттің үлесі кемінде отыз бес процент болатын ұйымдарға, сондай-ақ жарғылық капиталындағы мемлекеттің үлесі (кемінде отыз бес процент) ұлттық басқару-

шы холдингтерге, ұлттық холдингтерге, ұлттық даму институттарына, ұлттық компанияларға берілген ұйымдарға, сондай-ақ олардың еншілес ұйымдарына мемлекеттік қызметке кіретін және қызметін жоғарылататын кезде заңда көзделмеген артықшылықтар беру (тамыр-таныстық, отбасылық жақындық;);

4) шешімдер әзірлеу мен қабылдау кезінде заңды және жеке тұлғаларға заңсыз артықшылық көрсету;

5) кімге болса да табыс алуға байланысты кәсіпкерлік және өзге де қызметті жүзеге асыруда заңдарда көзделмеген кез келген жәрдем көрсету;

6) мемлекеттік міндеттерін атқару кезінде алынған ақпаратты, егер ол ресми жариялауға жатпайтын болса, жеке немесе топтық мүдделерге пайдалану;

7) берілуі заңдарда көзделген ақпаратты жеке және заңды тұлғаларға беруден негізсіз бас тарту, оны кешіктіру, бұрыс немесе толық емес ақпарат беру;

8) жеке немесе заңды тұлғалардың табыс етуі заңдарда көзделмеген ақпаратты бұл тұлғалардан талап ету;

9) мемлекеттік қаржы ресурстары мен материалдық ресурстарды жекелеген кандидаттардың сайлау қорына беру;

10) жеке және заңды тұлғалардың арызөтініштерін қараудың және өз құзыретіне кіретін өзге де мәселелерді шешудің заңда белгіленген тәртібін әлденеше рет бұзу;

11) жоғары тұрған ресми адамдардың лауазымдық өкілеттіктерін пайдалана отырып мүліктік пайда, игіліктер не артықшылықтар алу үшін аталған адамдарға сыйлықтар тарту және қызметтен тыс қызмет көрсету;

12) жеке немесе заңды тұлғаларға олардың құқықтары мен заңды мүдделерін іске асыруда көрінеу кедергі жасау;

13) кәсіпкерлік қызметті мемлекеттік реттеу, сондай-ақ оған бақылау жасау өкілеттігін сондай қызметті жүзеге асырушы жеке немесе заңды тұлғаларға беру;

13-1) мемлекеттік бақылау мен қадағалау міндеттерін мемлекеттік орган мәртебесі жоқ ұйымдарға беру;

14) қызметі немесе жұмысы жөнінен жоғары немесе төмен тұрған не өздерімен өзге де түрде тәуелді лауазымды адамдармен ақша немесе өзге де мүлік салынатын сипаттағы құмар ойындар ойнауға қатысу әрекеттері сыбайлас жемқорлыққа жағдай туғызатын құқық бұзушылықтар болып табылады.

Мемлекеттік міндеттерді атқаруға уәкілеттік берілген адамдардың немесе оларға теңестірілген адамдардың жоғарыда аталған қандай да болсын құқық бұзушылықтарды жасауы, егер онда қылмыстық қудалау арқылы жазаланатын әрекеттің белгілері болмаса, қызметінен төмендетуге, қызметінен босатуға немесе мемлекеттік міндеттерді атқарудан өзге де түрде босатуға не заңда белгіленген тәртіппен өзге де тәртіптік жаза қолдануға әкеп соғады /6, 32/.

Алғашқы құқық бұзушылық үшін тәртіптік жаза қолданылғаннан кейін бір жылдың ішінде аталған құқық бұзушылықтардың кез келгенін қайталап жасау заңда белгіленген тәртіппен қызметінен босатуға немесе мемлекеттік міндеттерді атқарудан өзгедей түрде босатуға әкеп соғады.

Қазақстан Республикасы Парламентінің депутаттары немесе осы Заңның 3-бабы 3-тармағының 2) тармақшасында аталған адамдар осы баптың 1-тармағында аталған құқық бұзушылықтардың қандайын болса да жасаған жағдайда сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес жүргізуші органдар бұл жөнінде тиісті сайлау комиссиясына хабарлайды, ол бұларды материалдар келіп түскен күннен бастап бес күннің ішінде Парламенттің назарына жеткізуге міндетті.

Мемлекеттік міндеттер орындауға өкілетті немесе соларға теңелген адамдар өз мемлекеттік міндетін орындағаны үшін ақшалай, қызмет көрсету және басқа формада ұйымдардан, жеке тұлғалардан сыйақы алса сыбайлас-жемқорлық құқық бұзушылық болып табылады, егер басқаша ештеңе заңмен қарастырылған болмаса.

Сыбайлас жемқорлықпен күресудің бірден бір жолы оның алдын алу мен тиімді тергеу амалдарын жүргізу деп білеміз. Бұл орайда Қазақстан Республикасының қылмыстық және қылмыстық іс жүргізу құқықтарының нормалары мен құқықтық қағидалары аса маңызды. Сонымен қатар сыбайлас жемқорлық қылмыстарын тергеуді, сотқа дейінгі тергеп-тексеруді жүзеге асыратын құқық қорғау органдарының да қызметі ерекше маңызға ие. Бұл бағытта мемлекетте елеулі шаралар жүзеге асырылды және асырылып келеді. Мысал ретінде сыбайлас жемқорлық қылмыстарымен күресу үшін арнайы құрылған құқық қорғау органы – экономикалық қылмысқа және сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес агенттігі мен оның аумақтық бөлімшелерін атауға болады. Бұл органның сыбайлас жемқорлық қылмыстарын тергеудегі рөлі мен маңызы айтулы десек артық айтқан болмас.

Өркениетті, өзін-өзі құрметтейтін кез келген мемлекет қоғамдық құқық тәртібін орнатуға, ішкі қауіпсіздікті, елдің қорғаныс қабілетін қамтамасыз етуге түбегейлі мүдделі. Бұл арада ең алдымен қылмысқа қарсы күрес басты назарда ұсталады.

Өкінішке орай, орын алып отырған криминогендік бірқатар елеулі факторлар республикадағы қоғамдық құқық тәртібінің жай-күйіне теріс ықпалын тигізіп келеді.

Жоғарыда айтылғандардың негізінде және сыбайлас жемқорлықпен күресу мәселесінің бүгінгі таңда құқық қорғау органдарының алдында тұрған негізгі міндеттердің бірі екенін ескере отырып отандық қылмыстық іс жүргізу құқығы саласында сыбайлас жемқорлықпен байланысты қылмыстарды тергеу ерекшеліктеріне арналған осы шағын жұмыстың өзекті екені еш күмән тудырмайды деп ойлаймыз.

References

1 Agybayev A.H. Theoretical problems of responsibility of officials for office crimes. – Almaty. 1997. – 179 p.

2 Monuments of the Roman right [Text]: laws XII of tables. Guy's institutions. Digesty Justinian. – M.:Zertsalo, 1997. – 13-14 pp.

3 Materials under articles and comments to the Law «About Fight Against Corruption» of the Republic of Kazakhstan. Mukhamedzhanov B.A., Rogov I.I., Bychkova S.F. – Almaty, «Baspa», 2001, 248 p.

4 Tikhomirova P.V., Tikhomirov M.Yu. The legal encyclopedia / Under red. M.Yu.Tikhomirova. – M, 1997. – p. 215.

5 The big legal dictionary / Under red. A.Ya. Sukhareva, etc. – M.: INFRA-M, 1999. – p. 790.

Бердібаева Ә.Қ.,
Мұқажанова М.О.

Кінәнің екі нысанымен жасалатын қылмыстардың қылмыстық құқық бұзушылықтар жиынтығымен арақатынасы

Мақалада кінәнің екі нысанымен жасалатын қылмыстардың субъективтік ерекшеліктері қарастырылады. Қазақстан Республикасының жаңа қылмыстық заңында кінәнің екі нысанымен жасалатын қылмыстарды бөліп қарастыру негіздемелері талданған. Кінәнің екі нысанымен жасалатын қылмыстардың мінсіз қылмыстар жиынтығымен арақатынасы (өзгешеліктері) зерттелген. Сондай-ақ мақалада кінәнің екі нысанымен жасалатын қылмыстардың құқықтық салдарлары мен қылмыстық құқықтағы субъективтік жауаптылық мәселелері көтерілген.

Түйін сөздер: кінә, қылмыстық жауаптылық, кінәнің екі нысанымен жасалатын қылмыстар, қылмыстардың мінсіз жиынтығы.

Berdibaeva A.K.,
Mukazhanova M.O.

The ratio of crimes to form a double fault with a set of criminal law offerenses

The article deals with the subjective features of crimes with a double form of guilt, analyzed the validity of allocation of crimes with two forms of guilt in the new criminal legislation of the Republic of Kazakhstan. Abstract ratio (contrast) of crimes with two forms of guilt with an ideal set of crimes. Also in the article the question of the legal consequences of crimes to form a double fault and the problem of subjective imputation in criminal law.

Key words: guilt, criminal liability; the offense with two forms of guilt; the ideal set of crimes.

Бердибаева А.К.,
Мукажанова М.О.

Соотношение преступлений двойной формой вины с совокупностью уголовно-правовых правонарушений

В статье рассаматриваются субъективные особенности преступлений с двойной формой вины, анализируется обоснованность выделения преступлений с двумя формами вины в новом уголовном законодательстве Республики Казахстан. Исследовано соотношение (отличие) преступлений с двумя формами вины с идеальной совокупностью преступлений. А также в статье раскрываются вопросы о правовых последствиях преступлений с двойной формой вины и проблемы субьективного вменения в уголовном праве.

Ключевые слова: вина, уголовная ответственность, преступления с двумя формами вины, идеальная совокупность преступления.

© 2016 Al-Farabi Kazakh National University

ӘОЖ 343.2/.7

[1]Бердібаева Ә.Қ., [2*]Мұқажанова М.О.

[1]Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Қазақстан Республикасы, Алматы қ.
[2]Нархоз Университеті, Қазақстан Республикасы, Алматы қ.
[*]E-mail: Sheali@mail.ru

КІНӘНІҢ ЕКІ НЫСАНЫМЕН ЖАСАЛАТЫН ҚЫЛМЫСТАРДЫҢ ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚТАР ЖИЫНТЫҒЫМЕН АРАҚАТЫНАСЫ

Қазақстан Республикасының жаңа қылмыстық кодексіне кінәнің екі нысанымен қатар жасалатын қылмыстар үшін қарастырылатын жауаптылық жаңалық емес. Алайда, баптың атауында да, оның мәтінінде де жаңадан пайда болған «қылмыстық құқықбұзушылықтар» термині кейбір күмәнді ойларды туғызады. Немесе бұл басқаша айтқанда, қылмыстық құқық ғылымы үшін де, қылмыстық заңнама үшін де жаңалық, қылмыстық кодекстің 10-бабында аталған «қылмыстық теріс қылықтың» болатынын меңзеуі деп түсінуі керек. Яғни, «...заң бойынша неғұрлым қатаң жазаға әкеп соғатын және адамның пиғылында болмаған ауыр зардаптар келтірілсе, мұндай зардаптар үшін қылмыстық жауаптылық, егер адам олардың туындау мүмкіндігін алдын ала болжап білген болса, бірақ бұған жеткілікті негіздерсіз менмендікпен оларды болдырмауға болады деп есептеген немесе егер адам бұл зардаптардың туындау мүмкіндігін алдын ала болжап білмеген, бірақ алдын ала болжап білуге тиіс және біле алатын болған жағдайлар...» ендігі жерде тек қана қылмыстар түрінде ғана емес, қылмыстық теріс қылықтар түрінде де кездеседі және «Тұтас алғанда, мұндай қылмыстық құқық бұзушылық қасақана жасалған деп танылады».

Белгілі болғандай, қылмыстық кодекстің 10-бабына сай, «қылмыстық теріс қылық деп қоғамға зор қауіп төндірмейтін, болмашы зиян келтірген не адамның жеке басына, ұйымға, қоғамға немесе мемлекетке зиян келтіру қатерін туғызған, оны жасағаны үшін айыппұл салу, түзеу жұмыстары, қоғамдық жұмыстарға тарту, қамаққа алу түріндегі жаза көзделген, айыпты жасалған іс-әрекет (әрекет не әрекетсіздік) танылады». Ал, кінәнің екі нысанымен жасалатын қылмыстар үшін жауаптылық ол әрекеттер қасақана жасалған жағдайларда ғана және нәтижесінде заң бойынша неғұрлым қатаң жазаға әкеп соқтыратын және адамның пиғылында болмаған ауыр зардаптар келтірілсе ғана туындайды. Сонда 10 бапта анықталған қоғамға зор қауіп төндірмейтін, болмашы зиян келтірген не адамның жеке басына, ұйымға, қоғамға немесе мемлекетке зиян келтіру қатерін туғызған әрекетті қылмыстық теріс қылық деп танитын болсақ, заңда анағұрлым қатаң жазаға әкеп соқтыратын ауыр зардаптар 10-бапта аталған белгілерге, әсіресе, «болмашы зиян» ұғымына сияр ма екен.

Сондықтан, заң шығарушы ең алдымен, 22-баптың бұрынғы 1997 жылғы қылмыстық кодекстегі «Кінәнің екі нысанымен жасалған қылмыс үшін жауаптылық» атауын қалпына келтіргені жөн деп санауға болады. Өйткені, кінәнің екі нысанымен жасалатын қылмыстардың өзі адамның пиғылымен қамтылмаса да «ауыр зардаптар» нақты орын алған жағдайда ғана тиісті баптарға сай кінәнің екі нысанымен жасалған қылмыстар деп сараланады. Ал егер қасақана әрекет жасау салдарынан адамның пиғылымен қамтылған зардаптар келтірілсе, бұл әрекеттер мүлдем кінәнің екі нысанымен жасалған қылмыстарға жатпайды (олар қасақана жасалған қылмыстар болады) және де «болмашы зардап» емес, ол жерде де ауыр зардап келтіріледі, сондықтан қай жағынан алсаңыз да қарастырылып отырған құрамдар арасында қылмыстық теріс қылықтар жоқ.

Қылмыстық кодектің осы 10-бабы айналасында айта кететін тағы бір жайт, оның «болмашы зиян келтіру» мен «маңызы жағынан болмашы» ұғымдарының аражігін нақты ажыратып алу. Осы мәселенің басын ашудың сот, құқыққорғау органдары қызметі үшін де, қылмыстық құқық ғылымындағы кінәнің дәрежесі, кінәнің көлемі сияқты мәселелерді шешуде де маңызы шаш етектен болар еді.

Жалпы алғанда, кінәнің екі нысанымен жасалатын қылмыстардың субъективтік белгілерінің күрделілігі сонда, олардағы субъектінің психикалық қатынасы қылмыстың негізгі құрамына қатысты қасақана, яғни тікелей немесе жанама, ауырлататын белгілеріне қатысты абайсызда, яғни менмендік немесе немқұрайдылық нысанында болады. Кейбір авторлардың пікірінше, кінәнің екі нысанымен жасалатын қылмыстардың болуы осы қылмыстардың «өзіндік жеке заңшығарушылық құрылымының болу» есебінен негіз алып отыр[1]. Басқаша айтқанда, бұл қылмыстар жеке-жеке құрамдар, бірақ оларды келтірілген зардапқа деген бір әрекет ішіндегі екі түрлі психикалық қатынас біріктіріп отыр. Сондықтан, мұндай қылмыстардың субъективтік ерекшеліктері олардың объективтік жағының өзіне тән күрделі құрылымынан туындайды. Кінәнің екі нысаны бар қылмыстардағы қасақаналық осы құрамның субъективтік жағын көрсетеді де, ал абайсыздық топтастырылушы зардапқа қатысты психикалық қатынасты көрсетеді. Бірақ, бұл құрамдардың әрқайсысы өзінің сапалы белгілерін сақтап қалады. Мұны айтып отырғанымыздың себебі көбінесе кінәнің екі нысанымен жасалатын құрамдарды қылмыстардың жиынтығына да жатқызатын пікірлер де кездеседі [2] .

Айта кететін жайт, кінәнің үшінші бір нысаны пайда болды деуге келмейді, заң шығарушы, тек қана, формальды зардап пен орын алған зардапқа қатысты екі түрлі психикалық қатынастың болғаны туралы айтады. Және де заң шығарушы екі қылмыс құрамын осы субъективтік белгілеріне қарай бір құрамға біріктіреді[3], өйткені қорытындысында формальды зардап та, орын алған зардап та бір ғана әрекет немесе әрекетсіздік салдарынан болып тұр.

Сонымен, кейбір авторлардың ойынша, қылмыстардың жиынтығы мен кінәнің екі нысанымен жасалатын қылмыстардың айырмашылығы жоқ[4]. Бірақ, Қазақстан Республикасының қылмыстық кодексінің 13-бабы «осы Кодекстің түрлі баптарында немесе баптарының бөліктерінде көзделген, адам солардың бірде-біреуі үшін сотталмаған немесе заңмен белгіленген негіздер бойынша қылмыстық жауаптылықтан босатылмаған екі немесе одан да көп іс-әрекетті жасау, қылмыстық құқық бұзушылықтардың жиынтығы деп танылады. Қылмыстық құқық бұзушылықтардың жиынтығы кезінде адам, егер осы іс-әрекеттердің белгілері осы Кодекстің бір бабының немесе бабының бір бөлігінің неғұрлым қатаң жазаны көздейтін нормасында қамтылмаған болса, әрбір жасалған іс-әрекет үшін осы Кодекстің тиісті бабы немесе бабының бөлігі бойынша қылмыстық жауаптылықта болады» деп анықтайды. Сондай-ақ, қылмыстық «...кодекстің екі немесе одан да көп бабында көзделген қылмыстық құқық бұзушылықтардың белгілері бар бір әрекет (әрекетсіздік) те қылмыстық құқық бұзушылықтардың жиынтығы деп танылады. Қылмыстардың мұндай жиынтығы кезінде адам, егер бір іс-әрекеттің белгілері осы Кодекс бабының басқа іс-әрекет үшін неғұрлым қатаң жазаны көздейтін нормасында қамтылмаған болса, әрбір жасалған іс-әрекет үшін осы Кодекстің тиісті баптары бойынша қылмыстық жауаптылықта болады». Жоғарыда айтылған пікірді алға тарта отырып, бірақ бұл авторлар кінәнің екі нысанымен жасалатын қылмыстар үшін жауаптылық қарастырылатын баптың болуы заңды деп мойындайды [5].

Қылмыстардың жиынтығында заңшығарушы бірнеше әрекеттер немесе әрекетсіздіктерден туындайтын бірнеше салдарлары бар қылмыс құрамдарының шоғы туралы айтады. Ал кінәнің екі нысанымен жасалатын қылмыстарда құқықтық салдарларға қатысты зардап та, жасалған әрекет те біреу. Тек қана әрекетінің қорытынды-

сында пайда болған топтастырылушы зардаптың орын алатыны кінәлінің қасақаналығымен қамтылмаған, яғни кінәлі осындай зардаптардың болуын күтпейді.

Сонымен бірге, көліктегі қылмыстардың барлығын жалпы алғанда қасақана қылмыстар деп жариялауға болады деген көзқарастар да жоқ емес[6]. Қылмыстық кодекстің 345-бабында қарастырылған «Көлік құралдарын басқаратын адамдардың жол жүрісі немесе көлік құралдарын пайдалану қағидаларын бұзуы» әрекетіне деген кінәлінің психикалық қатынасы қасқана да, абайсызда да болады, ал орын алған ауыр зардаптарына деген қатынасы әрқашан қасақаналық нысанында болады.

Қылмыстық кодекстің 22-бабындағы тұтас алғанда, мұндай қылмыстық құқық бұзушылық қасақана жасалған деп танылатыны да ғылымдағы даулы мәселелердің бірі. Қылмыстық құқықтағы қасақана қылмыстардың өзіндік ерекшеліктері айталық, адам өміріне қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар, халық денсаулығына және имандылыққа қарсы қылмыстық құқықбұзушылықтар және тағы да басқалары қасақаналықтың интеллектуалдық және ерікті кезеңдерінің нақтылығымен сипатталады. Ал қасақана қылмыстарды кінәнің екі нысанымен жасалатын қылмыстармен теңестіру субъективтік айып тағу тұрғысынан алғанда қылмыстарды топтастырудағы туындайтын мәселелерді былай қойғанда, тәжірибелік маңызы зор көптеген сұрақтарды ашық қалдырады. Мысалы, қылмыстық жауаптылыққа тартуға болатын жас шамасын анықтауда, қылмыстардың санатын анықтауда, сонымен қатар, аяқталмаған қылмыстарды топтастыруда, кінәнің нысанын анықтауда бірқатар қиындықтарды тудырады. Ал 22-баптағы қылмыстық әрекеттердің құқықтық салдарлары туралы мәселені шешуде әрекеттің қасақана жағын ғана есепке алу қажет.

Әдебиеттер

1 Рарог А.И. Настольная книга судьи по квалификации преступлений. – М., 2008. – С. 101.

2 Уголовное право. Актуальные проблемы теории и практики: сборник очерков / под ред. В.В. Лунеева. – М., 2010. – С. 227.

3 Қазақстан Республикасының қылмыстық кодексі. № 226-V Қазақстан Республикасының Заңы//Ақпараттық жүйе «ПАРАГРАФ», 2016.

4 Пудовочкин Ю.Е. Учение о составе преступления. – М., 2009. – С. 172.

5 Лукьянов В.В. «Двойная» вина – свидетельство отставания юридической науки от требований технического прогресса // Государство и право. 1994. – № 12. – С. 53-64. Лукьянов В.В. Технический прогресс и уголовное законодательство // Российская юстиция. 1999. – № 10. – С. 29-30.

6 Ткаченко В.Н. Субъективная сторона преступления на автомототранспорте // Правоведение. – 1968. – № 6. – С. 116-120.

References

1 Rarog A.I. Nastol'naja kniga sud'i po kvalifikacii prestuplenij. – M., 2008. – S. 101.

2 Ugolovnoe pravo. Aktual'nye problemy teorii i praktiki: sbornik ocherkov / pod red. V.V. Luneeva. – M., 2010. – S. 227.

3 Kazakstan Respublikasynyn kylmystyk kodeksi. № 226-V Kazakstan Respublikasynyn Zany //Akparattyk zhүje «PARAGRAF», 2016.

4 Pudovochkin Ju.E. Uchenie o sostave prestuplenija. – M., 2009. – S. 172.

5 Luk'janov V.V. «Dvojnaja» vina – svidetel'stvo otstavanija juridicheskoj nauki ot trebovanij tehnicheskogo progressa // Gosudarstvo i pravo. 1994. – № 12. – S. 53-64. Luk'janov V.V. Tehnicheskij progress i ugolovnoe zakonodatel'stvo // Rossijskaja justicija. 1999. – № 10. – S. 29-30.

6 Tkachenko V.N. Sub#ektivnaja storona prestuplenija na avtomototransporte // Pravovedenie. – 1968. – № 6. – S. 116-120.

Bayandina M.O.

Questions of professional ethics in the work a law enforcement officer

The article deals with professional ethics and moral issues of the choice of a law enforcement officer in professional activities. The question of duty, the strengthening of the rule of law, improving the service culture. Shown are the moral values of duty law enforcement officer, which is expressed in the conservation and protection of the rights and freedoms of man and citizen. Actualized moral essence of serving law enforcement community and the state, as one of the most important factors of training people to respect the law.

Key words: professional ethics, moral obligation, duty, antinorms, moral behavior, the category of ethics, moral principles, norms

---

Баяндина М.О.

Құқық қорғау орган қызметкерінің өз қызмет барысында кәсибі этикалық мәселелері

Мақалада кәсібі этикалық және құқық қорғау қызметкерінің өз қызмет барысында өнегелі таңдау жасау мәселелері қарастырылған. Кәсіби міндет, заңдылықты нығайту, кәсібі мәдениетті нығайту мәселелері зерттелінген. Адам және азаматтың құқықтары мен бостандықтарын қорғау және қамтамасыз етуде көрініс табатын құқыққорғау органының қызметкерінің кәсіби міндеттің моральдық құндылығы көрсетілген. Заңды құрметтеудің қасиетін адамдарда тәрбиелеудің маңызды факторы ретінде құқыққорғау органының қызметкерлерінің қоғамға және мемлекетке қызмет етудің адамгершілік мәні өзектендірілген.

Түйін сөздер: кәсіби этика, моральдық міндет, кәсіби міндет, қарсы нормалар, адамгершілік мінез-құлық, этика категориялары, моральдық қағидалар, нормалар.

Баяндина М. О.

Вопросы профессиональной этики в деятельности сотрудника правоохранительных органов

В статье рассматриваются вопросы профессиональной этики и проблемы осуществления нравственного выбора сотрудником правоохранительных органов в профессиональной деятельности. Исследован вопрос служебного долга, укрепление законности, повышение служебной культуры. Показана суть моральной ценности служебного долга сотрудника правоохранительного органа, которая выражается в охране и защите прав и свобод человека и гражданина. Актуализирована нравственная сущность служения сотрудников правоохранительных органов обществу и государству как одного из важнейших факторов воспитания у людей уважительного отношения к закону.

Ключевые слова: профессиональная этика, моральный долг, служебная обязанность, антинормы, нравственное поведении, категории этики, моральные принципы, нормы.

© 2016 Al-Farabi Kazakh National University

UDC 34.07

Bayandina M.O.

Al-Farabi Kazakh national university,
Kazakhstan, Almaty
E-mail: gucci_1978@mail.ru

QUESTIONS OF PROFESSIONAL ETHICS IN THE WORK A LAW ENFORCEMENT OFFICER

The most difficult is the problem of the moral choice of law enforcement officers in atypical conditions, the more extreme the specific situation. And one of the main difficulties in this matter related to the conflict with the interests of the moral norms of society and the individual, as well as among the rules which forces the person to choose which of the moral norms or give preference to the contrary, go to antinorms.

As subjects of legal regulation of police officers are subject to the professional work of the civil and economic freedom of people. The content of the professional activity of law enforcement is the protection of economic and civil liberty of people, the interests of society and the state power of the powerful state coercion [1]. The above provisions on the subject matter and content of the professional work of employees of law enforcement bodies of basic units should be that the occupation is primarily governed by rules of law. And, if you continue to conclude in the professional activity of employees of proper moral standards are not very often work as police work lies in the field of legal regulation, while moral norms other object, purpose and methods of regulation. Professional experience and professional awareness of law enforcement officers are regulated only some specific, and, moreover, laid down in the rules of law, moral and legal permissibility, restrictions and prohibitions or human rights law.

Call of duty of police officer, being an integral part of the public debt is a moral in its objective and subjective terms. The moral value of the objective content of the debt consists in the fact that he is subject to the decision of the highest and fair objectives: to protect the rights and freedoms of the individual, the security of their country, strengthen the rule of law. However, the potential of duty can be shown only if they are complemented by subjective moral attitude towards him when public duties are perceived and understood as personal as deep need and belief in justice and uprightness business, which serves [2, p.41] . Duty police officer – this is a high honor and a duty, arising from objective the protection needs of the individual, society and state, consecrated state-legal requirements and internal moral motives.

The essence of the law enforcement agencies directly detected in their title: the most important is the fulfillment of the constitutional

duties of the State – security and protection of the rights and freedoms of man and citizen. The rest of their functions – the protection of public order, property, crime, prevention of antisocial behavior, etc. -. Are the elements of this important responsibility. And do law enforcement agencies, in turn, are part of one of the main structures of the state – of the power structure, which guarantees the right to a system of social norms and relations, organizing normal functioning of a society.

The main methods through which law enforcement agencies carry out their activities are the prevention of crime (i.e. educational work with citizens) and coercive sanctions, in extreme cases, take the form of direct violence. Moreover, as is evident from the above definitions, the term «powerful force» (i.e., actions that rely on coercion, violence) is the main characteristic of law enforcement [3, 45p.]. Anyone who lives and works in the community, and it is not only the activities of living people who want to achieve their goals. This system of relations which have developed over the centuries, and the principles of public morality, which the person is obliged to take into account and respect, and prevailing social ideas, theories and beliefs that accompany each work process. That's because a positive opinion of the personnel of law enforcement agencies, their performance can get a positive response, respect, acceptance and support of the people when it is consistent with the spirit of national traditions, norms of morality rooted in society. In the world of public service less profitable than business. But the knowledge that society has given you power, high prestige of public service (not to mention a guaranteed pension and the numerous benefits) compensate for certain material costs. Respect for the society, the veneration of «people of state» – a key indicator of the spiritual and moral health of the society, the strength and stability of the state. Of course, the main essence of life is to serve the law. But it must always keep firmly in mind that the law itself is not an end in itself, it exists for the public good. And the law – good only on the condition that it is realized by society as the embodiment of justice, that is, as the embodiment of a higher moral principle that ensures normal functioning of society and the state.

Law enforcement authorities are endowed with great power and strength of the power it draws in the law, in devotion to duty and justice. That is what strengthens the support and respect of the population. But people will not forgive tactlessness, rudeness, abuse of power, brutality and arbitrariness. Who does not want or can not understand, he did not for an employee of the Interior. Strengthening the rule of law, improving the service culture – this is the first concern of every manager, educational and personnel apparatus. The ideological, educational work should be widely supported by attention to people, their conditions of work and life. If for the sake of production, or under any pretext official overshadow the care of the needs of people, you will eventually be affected not only people, but the case itself. Regardless of personal political affiliation, anyone who has shoulder straps should be a supporter of the policy, which leads through the power of the law. It is the law. Safety Act, the Public Order Act, the law on defense, the law on the inviolability of our borders, the law on individual rights of our citizens, etc. This is also one of the faces of our patriotism – the ministry of law, respect for the law.

Important to work in law enforcement is the quality of law enforcement – that is their main bottleneck. Quality management – the most important success factor in improving the efficiency of their operations. Important factors that reduce the credibility of law enforcement agencies, are in an extremely inadequate resourcing them, low communication culture, for example, police officers with the citizens, low professionalism, bureaucracy, red tape, extortion, corruption, the use of official position for personal gain [4, 42c.].

References

1 «Ethics lawyer» / Compiled GabitovTH .: Textbook for legal universities.- 2nd edition. Almaty publishing house of «Zhetizharғy» 2013g.-127s.

2 Bukreev V.I., Roman I.N. «The ethics of law.» – M., 2008. – 214 c.

3 Rahimbekov RR, Gabitova A.T. «Ethics lawyer.». – Almaty, 2009. – 138 c.

4 Vaskovsky E. «The main issues of legal ethics.». – M.: Law lit., 2012. – 178 s.

Аскарбек М., Шарипова А.Б.

Роль суда в защите прав человека и гражданина

В данной статье рассматривается, что перед судами Республики Казахстан стоят задачи, которые обеспечивают защиту гарантированных Конституцией РК личных права и свободы, социально-экономических и политических прав человека и гражданина. Деятельность суда по защите прав называется правосудием, в то время как деятельность иных органов по такой же защите правосудием не является. Судебная власть носит ярко выраженный правоохранительный характер, вследствие чего судебная форма защиты прав и охраняемых законом интересов является наиболее развернутой и детально урегулированной.

Ключевые слова: суд, судебная система, защита, судебная власть.

Askarbek M., Sharipova A.B.

The role of the court to protect the rights of man and citizen

This article discusses that before the courts of the Republic of Kazakhstan faces challenges that provide protection guaranteed by the Constitution of Kazakhstan personal rights and freedoms, socio-economic and political rights of man and citizen. The activities of the court to protect the rights referred to justice, while the activities of other bodies such as the protection of justice is not. The judiciary has a pronounced character of law enforcement, resulting in a form of judicial protection of the rights and legitimate interests of the most extensive and thoroughly regulated.

Key words: court, the judiciary, the protection of the judicial power.

Аскарбек М., Шарипова А.Б.

Адам мен азаматтың құқықтарын қорғаудағы соттың рөлі

Аталған мақалада Қазақстан Республикасы соттарының алдында адам мен азаматтың ҚР Конституциясымен кепілдік берілген жеке құқықтары мен бостандықтарын, әлеуметтік-экономикалық және саяси құқықтарын қорғауды қамтамасыз ету міндеті тұратындығы туралы мәселелер қарастырылған. Құқықтарды қорғау бойынша басқа органдардың аталған қызметі олай аталмайтындығына қарамастан, соттың құқықтарды қорғау бойынша қызметі әділсоттылық деп аталады. Сот билігі нақты анықталған құқық қорғаушылық сипатқа ие, сондықтан құқықтар мен қорғалатын заңды мүдделерді қорғаудың соттық нысаны неғұрлым толық және жете реттелген нысан болып табылады.

Түйін сөздер: сот, сот жүйесі, қорғау, сот билігі.

© 2016 Al-Farabi Kazakh National University

УДК 343.1(574)

Аскарбек М., Шарипова А.Б.

Казахский национальный университет имени аль-Фараби,
Республика Казахстан, г. Алматы
E-mail: madi888@mail.ru

РОЛЬ СУДА В ЗАЩИТЕ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА И ГРАЖДАНИНА

В суверенном государстве Казахстан успешно преодолел первый этап судебно-правовой реформы. Его результатом явилось принятие Основного закона Конституции Республики Казахстан, Конституционного закона «О судебной системе и статусе судей Республики Казахстан», пакета новых кодифицированных законов, в том числе регламентирующих уголовно-процессуальные правоотношения и множества иных законов, направленных на правовое обеспечение новых экономических и социальных реорганизаций в государственном устройстве.

Необходимо отметить, что значимость исследуемой проблемы, прежде всего, обусловлена тем, что Конституция РК 1995 года в п. 4 ст. 3 закрепила положение о том, что «государственная власть в Республике едина, осуществляется на основе Конституции и законов в соответствии с принципом ее разделения на законодательную, исполнительную и судебную ветви и взаимодействия их между собой с использованием системы сдержек и противовесов». В Концепции правовой политики РК подчеркивается, что приняты решительные меры по утверждению судебной власти как самостоятельной, независимой ветви государственной воли, призванной охранять и защищать права и свободы человека и гражданина, незыблемость конституционного строя, единого экономического и правового пространства Казахстана.

После принятия 13 декабря 1997 года УПК РК в казахстанском уголовно-процессуальном законодательстве произошли достаточно серьезные изменения, ставящие перед наукой уголовного процесса новые актуальные теоретические и прикладные задачи. В связи с этим, дальнейшее совершенствование уголовно-процессуального законодательства привело к созданию новой проверочной судебной стадии, ранее неизвестного отечественному уголовному процессу института – апелляции, включающей в себя достоинства апелляционной стадии по отдельным категориям дел.

На 3 съезде судей Казахстана Президентом РК Н.А. Назарбаевым четко определены восемь приоритетных направлений судебно-правовой реформы. Важнейшим из них, безусловно, является осуществление уголовного судопроизводства с участием присяжных заседателей [1]. Как существенная

гарантия обеспечения прав и законных интересов гражданина и человека суд присяжных призван наполнить подлинным содержанием принцип независимости судей при отправлении правосудия по наиболее сложным и имеющим широкий общественный резонанс уголовным делам, принцип состязательности и равноправия сторон.

Суд как орган судебной власти в уголовном процессе Республики Казахстан осуществляет защиту прав человека, что обеспечивается непосредственно в процессе применения норм материального и процессуального права судом.

Защита основных прав и свобод человека относится к числу универсальных – это ценности, подлежащие первоочередной защите во всех сферах общественной и государственной жизни. Правильно отмечалось в юридической литературе, что в общей шкале гуманитарных ценностей права человека, как и сам человек, занимают центральное место и доминируют над всеми остальными [2, с. 289].

В демократическом государстве права и свободы граждан, а также их обязанности, составляют важнейший социальный и политико-юридический институт, объективно выступающий мерилом достижений данного общества, показателем его зрелости, цивилизованности. Он – средство доступа личности к духовным и материальным благам, механизмам власти, законным формам волеизъявления, реализации своих интересов. В то же время это непременное условие совершенствования самого индивида, укрепления его статуса, достоинства. Именно поэтому высокоразвитые страны и народы, мировое сообщество рассматривают права человека и их защиту в качестве универсального идеала, основы прогрессивного развития и процветания, фактора устойчивости и стабильности.

Проблема защиты прав человека вышла далеко за пределы каждого отдельного государства и возникла необходимость в создании международно-правовых институтов. Однако все же ведущая роль в механизме защиты прав и свобод человека сегодня и в обозримом будущем остается за национальными институтами. Одной из гарантий защиты прав человека является «эффективное и справедливое правоприменение. Обусловлено это двумя основными причинами: 1) применение права – это властная государственная деятельность, направленная на реализацию правовых предписаний в жизнь, т.е. устранение препятствий на пути реализации может обратиться в компетентный орган непосредственно за защитой законного интереса, а правоприменитель должен содействовать его охране либо осуществлению» [3, с. 146].

Совершенно особое место занимает правоприменительная деятельность государственных органов, так как во многих случаях именно через нее реализуется социально полезное правовое воздействие.

В правоприменительной деятельности государственных органов по обеспечению эффективного воздействия правовых норм на общественные отношения огромная роль отводится судебной системе, которая выступает в качестве носителя судебной власти, а суды (судьи) являются элементами, из которых строится судебная система. Это особенно актуально для современного этапа, характеризующегося быстрым процессом формирования и развития правового государства, институтов демократического общества, упрочением гарантий осуществления политических, экономических, социальных прав и свобод граждан.

В деятельности судебных органов выделяются два аспекта правоохранительной функции:

– обеспечение господства права и закона в целом. Это означает, что судебные органы, разрешая гражданские, уголовные и административные дела, должны руководствоваться только законом и выносить правосудные, то есть основанные строго на законе, решения, тем самым обеспечивая исполнение правовых норм, закрепленных в Конституции, законах, иных нормативных правовых актах, международных договорах республики;

– защита прав, свобод и законных интересов граждан и организаций.

Данная функция неизбежно вытекает из признания Конституцией РК человека, его жизни, прав и свобод высшей ценностью государства. В правовом государстве, к построению которого стремится РК, право на судебную защиту является гарантией в отношении всех других прав и свобод человека и гражданина [4, с. 28].

В Конституции РК ст. 78 законодательно закреплены юридические гарантии обеспечения прав человека: «Суды не вправе применять законы и иные нормативные правовые акты, ущемляющие закрепленные Конституцией права и свободы человека и гражданина. Если суд усмотрит, что закон или иной нормативный правовой акт, подлежащий применению, ущемляет закрепленные Конституцией права и свободы человека и гражданина, он обязан приостано-

вить производство по делу и обратиться в Конституционный совет с представлением о признании этого акта неконституционным».

Судами Республики Казахстан осуществляется сложная работа по защите социальных и экономических прав человека и гражданина. Экономический подъем, происходивший в РК в последние годы, способствовал укреплению социально-экономических прав граждан, снижению бедности и повышению занятости населения. Вместе с тем усложнение общественных отношений в сфере труда, занятости, охраны здоровья, предпринимательской деятельности, собственности повлекло за собой и нарушение прав человека, возникновение многочисленных споров и обращений с жалобами в судебные органы.

Усилению судебной защиты прав и свобод человека в сфере социально-экономических отношений способствовали принятые нормативные постановления Верховного Суда РК: «О некоторых вопросах применения судами законодательства при разрешении трудовых споров», «О некоторых вопросах применения судами земельного законодательства», «О применении судами законодательства при разрешении споров, связанных с воспитанием детей», «О практике применения судами законодательства о защите прав потребителей». «О некоторых вопросах разрешения споров, связанных с защитой права собственности на жилище», «О применении судами некоторых норм законодательства о защите авторского права и смежных прав» и др.

В целом за период экономического роста суды обеспечили защиту конституционных прав граждан на частную собственность, справедливые и благоприятные условия труда, равную оплату за равный труд, на социальное обеспечение и отдых, благоприятную окружающую среду, на свободу предпринимательской деятельности, в сфере оказания услуг населению и т.д. Именно при обеспечении защиты социально-экономических прав, проигравшие стороны часто заявляют о необъективном подходе судей при рассмотрении дел, о неправосудных решениях, допускаемых ими [5, с. 77].

Защита прав человека обеспечивается непосредственно в процессе применения норм материального и процессуального права судом. Однако значительную роль играет в этом процессе и состояние самой судебной системы:

– решение принципиальных вопросов обеспечения независимости судей;

– разработка основ гарантий самостоятельности судов; вопросы инстанционности судебной системы;

– создание органов судейского сообщества;

– создание специализированных судов;

– совершенствование подбора и назначения на судейские должности и др., которое, при соответствующем решении вопросов может создать иную конструкцию защиты прав человека, обусловить иной, более справедливый с правовой точки зрения процесс экономической трансформации.

Суды должны быть также разгружены за счет дифференциации процесса, упрощения ряда процедур, более широкого использования альтернативных методов разрешения споров, например, третейскими судами, внедрение посреднических процедур и т.п. [6, с.11]. В связи с этим активно идет процесс специализации судов, созданы и функционируют уже административные, экономические, ювенальные суды, прорабатывается возможность создания в судах института медиации, внедрен институт присяжных заседателей, совершенствуется система исполнительного производства с подготовкой введения института частных судебных исполнителей, подбора на судейские должности, повышения квалификации работников судебной системы. Все это естественно способствует повышению уровня судебной защиты прав человека.

Судебная система РК ведет большую работу по защите прав и свобод человека, несмотря на трудности объективного и субъективного характеров в поисках справедливого решения.

Литература

1 Съезд судей Республики Казахстана. – Июнь, 2001 года // Gazeta.Kz.

2 Матузова Н.И., Малько А.В. Теория государства и права. – М.: Юрист, 2006. – 512 с.

3 Малько А.В., Субочев В.В. Гарантии осуществления законных интересов // Правоведение. – СПб., 2007. – № 6. – С.138-148.

4 Мурзаев К. Применение права судебными органами // Вестник КазГУ. Серия юридическая. – 2000. – № 4. – С.28-32.

5 Абдрасулов Е.Б. Роль судебной системы РК в защите прав человека // Юрист. – 2009. – № 1. – С.77-83.
6 Яковлев В.Ф. На очереди – обеспечение доступности и повышение качества правосудия // Российская юстиция. – 2001. – № 11. – С.10-12.

References

1 Sezd sudej Respubliki Kazahstana. – Ijun', 2001 goda // Gazeta.Kz.
2 Matuzova N.I. i Mal'ko A.V. Teorija gosudarstva i prava. – M.: Jurist, 2006. – 512 s.
3 Mal'ko A.V., Subochev V.V. Garantii osushhestvlenija zakonnyh interesov // Pravovedenie. – Sankt-Peterburg, 2007. – №6. – S.138-148.
4 Murzaev K. Primenenie prava sudebnymi organami // Vestnik KazGU. Serija juridicheskaja. – 2000. – № 4. – S.28-32.
5 Abdrasulov E.B. Rol' sudebnoj sistemy RK v zashhite prav cheloveka // Jurist. – 2009. – № 1. – S.77-83.
6 Jakovlev V.F. Na ocheredi – obespechenie dostupnosti i povyshenie kachestva pravosudija // Rossijskaja justicija. – 2001. – № 11. – S.10-12.

Туртаева Г.М.

Общая политико-правовая характеристика наркоситуации в Центральной Азии

В статье рассматриваются проблемы незаконного оборота наркотических средств, психотропных веществ и прекурсоров, а также злоупотребления ими, которые на сегодняшний день, по мнению исследователя, самые актуальные. Они затрагивают все слои общества и страны мира, в первую очередь, потому что проблема наркотиков неразрывно связана с общим ростом преступности, в том числе связанных с ними.

Ключевые слова: международное уголовное право, принцип неприкосновенности, дипломатические агенты, дипломатическая неприкосновенность, преступление, предупреждение, безопасность.

Turtaeva G.M.

General political and legal characteristics of the drug situation in Central Asia

The article deals with the problem of illicit trafficking in narcotic drugs and psychotropic substances as well as their zloutrebleniya to date according to the researcher most aktual.Onaaffects all levels of society and the country word.The-first drug problem is closely connected with the general increase in crime,including crime related with them.

Key words: i international criminal law, the principle of the inviolability of diplomatic agents, diplomatic immunity, crime prevention, security.

Туртаева Г.М.

Орталық Азиядағы саяси және құқықтық деректер бойынша нақты есірткі жағдайы

Бұл мақалада есірткі құралдары мен психотроптық заттардың заңсыз айналымына қарсы күрес мәселелері, сондай-ақ, бүгінгі күні олардың мәмілелері өзекті мәселелердің бірі болып табылады. Есірткі қоғам мен әлемнің барлық салаларына әсер етеді. Біріншіден, есірткі мәселесіне байланысты қылмыс, оның ішінде қылмыстың жалпы артуына тығыз байланысты.

Түйін сөздер: халықаралық қылмыстық құқық, дипломатиялық агенттер, қол сұғылмаушылық қағидасы, дипломатиялық қол сұғылмаушылық, қылмыс, алдын алу, қауіпсіздік.

© 2016 Al-Farabi Kazakh National University

УДК 343.3/.7

Туртаева Г.М.

Университет Шымкент,
Республики Казахстан, г. Шымкент
E-mail: Guljanemk@mail.ru

ОБЩАЯ ПОЛИТИКО-ПРАВОВАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА НАРКОСИТУАЦИИ В ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

В XXI веке человечество имеет большие возможности в области новейших технологий. Появление и развитие органической химии, позволяющей синтезировать морфий, кокаин и героин, а также быстрый рост фармацевтической промышленности сделали возможным массовое производство и всеобщее распространение наркотиков. Благодаря прогрессу в области органической химии и фармакологии, а также развитию технологии промышленного производства были созданы и поступили на продажу сотни новых психоактивных наркотических средств, содействовавших, в свою очередь, быстрому развитию фармакотерапии. С их помощью в этот процесс были вовлечены миллионы людей. Однако в результате чрезмерного применения этих наркотических средств в медицинских и особенно в немедицинских целях появились широкие возможности для злоупотребления новыми группами наркотиков, такими как стимуляторы амфетаминового ряда (САР). Наркотики этого ряда отличаются способом введения в организм, характером потребления, соответствующими тенденциями, последствиями для здоровья и другими признаками [1].

Проблема наркомании перестала для некоторых стран быть национальной проблемой и приобрела глобальный характер. Наркотики, злоупотребление которыми было характерно лишь для отдельных стран, стали применяться во многих странах мира.

Криминальные наркодельцы также используют последние достижения научных изобретений для расширения своей деятельности. Они могут легко моделировать новые виды синтетических наркотиков на компьютере. За последнее время произошло быстрое развитие Интернета в области незаконной торговли наркотиками. Через систему Интернет стало доступно узнавать о способах изготовления незаконных наркотических и психотропных веществ. Теперь незаконные наркотики можно даже продавать с небольшим риском через такие системы, как «WorldWideWeb». Интернет всё шире используется для незаконной рекламы и продажи контролируемых наркотических веществ. К примеру, в Интернете можно найти рецепты изготовления самых разнообразных синтетических наркотиков.

Злоупотребление наркотиками приводит к возникновению такой болезни, как наркомания [3].

Что же представляет собой это заболевание? В «Популярной медицинской энциклопедии» даётся следующее определение наркомании: наркомания является тяжёлым заболеванием, вызываемым злоупотреблением наркотиками.

Однако более точное определение этого заболевания сформулировано Всемирной Организацией здравоохранения в 1952 году: «Наркомания является состоянием периодической и хронической интоксикации, вредной для человека и общества, вызванной неоднократным употреблением наркотика (естественного или искусственного). Свойства его следующие:

1) непреодолимое желание или потребность продолжать принимать наркотик и доставать его любыми способами;

2) стремление увеличить дозы;

3) зависимость психического (психологического), а иногда и физического характера от воздействия наркотика». Глобальность проблемы наркомании заключена в том, что она одинаково негативно влияет на ход политических и экономических процессов, генофонд нации, а также на общественный правопорядок стран мира, независимо от их индустриальной развитости. Следует отметить, что здоровье каждого человека выступает в качестве мощного экономического, демократического и духовного потенциала каждого государства. Согласно проведённому исследованию здоровье человека в 50% случаев определяется образом жизни, в 20% – наследственностью, в 20% – состоянием окружающей среды, и только в 8,5% случаев зависит от здравоохранения. В случае же злоупотребления наркотиками человек подрывает своё здоровье, теряет свои моральные качества. По своей сути у наркоманов исчезают ценностные ориентации, они игнорируют систему социальных ценностей, общественные и личностные отношения, складывающиеся между людьми. Всё это в совокупности способствует возникновению и проявлению негативных криминогенных явлений, деградации личности и возникновению на почве злоупотребления наркотиками негативных криминогенных явлений.

В Узбекистане наибольшее число наркоманов приходится на Самаркандскую, Бухарскую, Хорезмскую, Ферганскую, Кашкадарьинскую области и город Ташкент. В основном в этих регионах употребляют наркотики растительного происхождения, однако в г.Ташкенте, Самаркандской, Бухарской и Ферганской областях нередко находят применение и наркотики синтетического производства, которые как правило завозятся из других стран. Среди потребителей наркотиков большинство составляют мужчины, женщины составляют примерно 10%. Каждый 8-9 наркоман ежегодно совершает преступление, чаще всего-корыстно-насильственные (кража, грабёж, разбой, вымогательство, мошенничество и др.), совершение которых позволяет им приобретать наркотические средства.

Рост наркомании способствует также углублению других острых проблем, с которыми столкнулось человечество на рубеже тысячелетий. Речь идёт о массовом распространении вируса иммунодефицита человека (ВИЧ) и синдрома приобретённого иммунодефицита (СПИД), а также об усилении могущества организованной преступности. Согласно сведениям Комиссии по наркотическим средствам, в 2007 году внутривенное потребление наркотиков выявлено более чем в 136 странах. В 93 странах выявлены случаи инфицирования ВИЧ среди лиц, потребляющих наркотики внутривенно. По оценкам специалистов Объединённой программы ООН по ВИЧ/СПИДу (ЮНАИДС), в 2007 году общая доля ВИЧ-инфицированных в результате заражённого оборудования для инъекций составила 15%. Причём данная цифра ежегодно растёт [4].

Переход от детства к юношеству, как правило, сопровождается различными психологическими и физическими изменениями. В данный период времени формируются привычки, жизненные знания и навыки. Не все молодые люди способны справиться с возникшими жизненными трудностями. Именно в это время они начинают экспериментировать с наркотиками. Систематическое экспериментальное злоупотребление наркотиками приводит к наркомании. По мнению учёных, первый контакт человека с наркотиками, как правило, происходит до двадцатого года жизни. В большинстве случаев впервые употребляют наркотики из праздного любопытства или от желания бегства от какой-нибудь проблемы. В основном распространение злоупотребления наркотиками среди молодёжи во многих странах превышает соответствующий показатель для всего населения в целом. Поэтому важно, чтобы эффективная профилактика наркомании среди молодёжи начиналась как можно раньше. По оценкам Программы ООН по контролю над наркотиками, ежегодная распространенность употребления незаконных наркотиков составляет 200 млн человек, т.е. 4,9% населения всего мира, ежемесячная расп-

ространённость злоупотребления наркотиками 110 млн человек, т.е. 2,7%.

Общественная опасность наркомании состоит в том, что она является криминогенным фактором, способствующим совершению преступлений. По мнению профессора Анисимова Л.Н., связь наркомании с преступностью проявляется в трёх формах: 1) наркоманы объективно и субъективно обладают повышенной склонностью к совершению преступлений; 2) существующий спрос на наркотики порождает предложение со стороны преступных лиц; 3) лица, злоупотребляющие наркотиками, обладают повышенной виктимностью и нередко становятся жертвами преступлений.

В различных странах и регионах мира характер потребления наркотических средств и психотропных веществ и связанные с этим проблемы различны. Так, в Южной Америке и Юго-Восточной и Юго-Западной Азии имеет место обширная теневая экономика, которая создаёт проблемы для правоохранительных органов и в области контроля за состоянием экономики. В наркотикопотребляющих странах Европы и Северной Америки проблемы в основном связаны с негативными последствиями злоупотребления наркотиков в медико-санитарной, социальной и экономической областях [3].

Как уже было сказано, технический прогресс и изменение политической ситуации в мире оказывают огромное влияние на масштабы и характер проблемы наркомании и наркобизнеса. Преступные организации используют сложные маршруты для транзита незаконных наркотиков с использованием различных видов транспорта. В ответ на действия преступных наркоорганизаций, правительства различных государств разрабатывают и применяют согласованные действия в борьбе с наркотиками. В результате осуществления такого сотрудничества распались крупные картели, которые ранее занимали ведущие места в незаконной торговле кокаином. Сотрудничество полицейских служб позволило за последнее время изъять и конфисковать большие партии наркотических средств и психотропных веществ. Однако, несмотря на положительные результаты проблема злоупотребления наркотиками до сих пор не разрешена.

Незаконный оборот наркотических средств и психотропных веществ является преступлением международного характера. По определению Карпеца И.И., преступления международного характера – это деяния, предусмотренные международными соглашениями (конвенциями), не относящиеся к преступлениям против человечества. Но посягающие на нормальные отношения между государствами, наносящие ущерб мирному сотрудничеству в различных областях отношений, а также организациям и гражданам, наказуемые либо согласно нормам, установленным в международных соглашениях (конвенциях), ратифицированных в установленном порядке, либо согласно нормам национального уголовного законодательства в соответствии с этими соглашениями. В свою очередь, Богатырев А.Г. в своей работе «Международное сотрудничество государств по борьбе с преступностью» предлагает дополнить определение, данное Карпец И.И., следующими элементами: «субъектами преступлений международного характера являются физические лица; борьба с преступлениями международного характера включает в себя сочетание национально-правовых и международно-правовых средств».

С точки зрения Зимина В.П. и Зубова И.Н., преступления международного характера представляют собой деяния, посягающие на интересы двух и более государств или всего мирового сообщества, объявленные преступными в соответствии с международными договорами и внутригосударственными законами, совершаемые физическими лицами, но не находящимися в непосредственной связи с политикой того или иного государства. В данном случае, на наш взгляд, мнение авторов является спорным. Их определение преступлений международного характера, если говорить о незаконном обороте наркотиков, не соответствует реалиям сегодняшнего дня. Так, международная ситуация и события показывают, что благодаря средствам, полученным, в частности, от незаконного оборота наркотиков, преступные организации влияют на национальную политику ряда государств. В обмен на крупные вливания денег, полученных в результате наркобизнеса, в экономику, а иногда и в собственный карман, некоторые коррумпированные чиновники могут ограничивать операции по борьбе с наркотиками. Например, в странах-производителях правительство может направить борьбу не на искоренение наркотикосодержащих культур, а на запретительные меры злоупотребления наркотиками. Так, в офшорных финансовых центрах ряд правительственных чиновников может проводить компании против незаконной торговли наркотиками, в то же время поощряя сохранение банковской тайны в отношении вкладов. В данном случае можно привести множество примеров, когда нарко-

бизнес напрямую или косвенно связан с проводимой политикой того или иного государства. Наркосиндикаты за счёт своих денежных средств манипулируют правительствами для достижения собственной выгоды, а также влияют на национальную политику для обеспечения безопасности проводимых операций [4].

Распространение наркомании и незаконный оборот наркотиков являются сложным преступлением, которое состоит из 2-х частей: распространение наркотиков и их незаконная торговля. В данном случае исследователь придерживается точки зрения российского учёного Карпец И.И., который утверждает, что данное «преступление следует рассматривать как единое целое, ибо торговля – вид распространения, а само распространение в широком плане включает практически и незаконную торговлю».

Крупнейшим производителем наркотиков опийной группы сегодня является Афганистан. Целый ряд соседних с Афганистаном государств, в том числе и бывших союзных республик, превратились в коридор для поставки наркотиков в Европу. Например, сегодня в Центральной Азии, по оценкам независимых экспертов, число так или иначе вовлеченных в сферу оборота наркотиков превысило миллион человек. Для сравнения: в Колумбии и Пакистане – примерно 1% экономически активного населения, в Боливии – 10%, в Перу – 3%. Ежегодно в странах СНГ от отравления наркотиками погибает до 20 тыс. человек.

Отмывание денег, полученных в результате незаконного наркооборота, распространилось по всему миру. Средства, полученные от незаконной торговли наркотиками, представляют собой угрозу независимости и стабильности финансовых систем государств. Изъятие наркотиков даже в очень больших количествах часто имеет только ограниченное влияние на оборот наркотиков. Торговля наркотическими средствами и психотропными веществами может быть более уязвима в сфере финансов, поскольку деньги являются как жизненной основой, так и единственной целью незаконного оборота наркотиков. Деньги, в конце концов, являются главной целью наркобизнеса. В ряде стран существуют законодательные нормы по контролю, включая требование к финансовым институтам сообщать о подозрительных операциях, чтобы выявить и отследить финансовые операции, связанные с денежными вкладами, полученными в результате незаконного оборота наркотиков. Однако в первую очередь питательной средой для наркобизнеса служит социальное, экономическое и моральное разложение, порождаемое коррупцией. Опасность данного явления состоит в том, что наркосиндикаты, подкупая правительственных чиновников, действуют тайно. Коррупция, как правило, имеет теневой характер [1].

Можно сказать, что торговля наркотиками в значительной мере интернационализировалась. Преступные организации по незаконной торговле наркотиками действуют по всему миру. Транснациональные преступные организации беспрепятственно осуществляют свою деятельность, невзирая на национальные границы. За два прошедших тысячелетия мелкие торговцы наркотиками, а также многие преступные группы, осуществляющие свою деятельность в рамках своей страны, превратились в крупные организации, для которых национальные границы не более как мелкое препятствие для их преступной деятельности. Такие современные явления, как глобализация, постепенная отмена пограничного контроля и развитие технологий, по-своему используются преступными организациями в целях личной выгоды и для осуществления преступной деятельности.

На сегодня наркобизнес как основное звено наркопреступности превратился в глобальную силу с огромным финансовым и техническим потенциалом. На долю наркобизнеса приходится до 70% финансовых поступлений организованной преступности. Главная опасность заключается в том, что наркомафия не заинтересована в региональной и национальной стабильности в Центральной Азии.

Усилия государств в борьбе с незаконным оборотом наркотиков будут положительными, если они и дальше будут развиваться в соответствии с основными принципами, выработанными на основе накопленного и подтверждённого международного опыта. По нашему мнению, уместно обратиться к положениям Декларации о руководящих принципах сокращения спроса на наркотики, где подчёркивается важное значение наличия национальной борьбы с наркотиками. В положениях декларации содержится призыв в адрес государств применять всеобъемлющий подход к проблеме наркотиков в рамках программ, охватывающих все сферы деятельности по сокращению спроса. Одним изосновным аспектов национальной политики в данной сфере является установление международного сотрудничества.

Литература

1 Абдиров Н.М. Концептуальные проблемы борьбы с наркотизмом в Республике Казахстан (криминологическое и уголовно-правовое исследование): Доктор. дис… – Алматы, 1999. – 362 с.

2 Абдиров Н.М., Мами К.А., Сарсеков Б.С. Уголовно-правовые меры борьбы с преступностью, связанной с наркотиками: Учебно-практическое пособие. – Алматы, 1998. – 128 с.

3 Алексеев А.И. Криминология. – М.: «Щит – М», 2005. – 342 с.

4 Алексеев А.И., Герасимов С.И., Сухарев А.Я. Криминологическая профилактика: теория, опыт, проблемы. – М., 2001. – 324 с.

5 Алимов Д., Кобейсинова Р. Международное сотрудничество государств Центральной Азии в борьбе с незаконным оборотом наркотических средств и психотропных веществ. – Т., 2007. – 172 с.

6 Алимов К.З. Теория международных отношений и международного права. – Т.НУУз, 2006. – 512 с.

References

1 Abdirov N.M. Konceptual'nye problemy bor'by s narkotizmom v Respublike Kazahstan (kriminologicheskoe i ugolovno-pravovoe issledovanie): Doktor. dis… – Almaty, 1999. – 362 s.

2 Abdirov N.M., Mami K.A., Sarsekov B.S. Ugolovno-pravovye mery bor'by s prestupnost'ju, svjazannoj s narkotikami: Uchebno-prakticheskoe posobie. – Almaty, 1998. – 128 s.

3 Alekseev A.I. Kriminologija. – M.: «Shhit – M», 2005. – 342 s.

4 Alekseev A.I., Gerasimov S.I., Suharev A.Ja. Kriminologicheskaja profilaktika: teorija, opyt, problemy. – M., 2001. – 324 s.

5 Alimov D., Kobejsinova R. Mezhdunarodnoe sotrudnichestvo gosudarstv Central'noj Azii v bor'be s nezakonnym oborotom narkoticheskih sredstv i psihotropnyh veshhestv. – T., 2007. – 172 s.

6 Alimov K.Z. Teorija mezhdunarodnyh otnoshenij i mezhdunarodnogo prava. – T.NUUz, 2006. – 512 s.

Нурбек Д.Т.

Допрос потерпевших и свидетелей и его эффективность

В данной научной статье исследуются правовые проблемы допроса потерпевших и свидетелей, а также их эффективность в уголовном судопроизводстве. Также дается содержание понятий потерпевшего и свидетеля, особенности и различия допроса потерпевших и свидетелей. Кроме того, поднимаются вопросы безопасности лиц, участвующих в уголовном процессе при производстве допроса. Описывается успешность допроса потерпевших и свидетелей, а отсюда и значение для дела полученных показаний, которые зависят от умелого выбора и искусного, эффективного применения выработанных теорией и практикой тактических приемов допроса. Тем самым в данной статье также рассматриваются основы эффективности производства допроса потерпевших и свидетелей в суде, предлагается тактика допроса потерпевшего и свидетелей в суде.

Ключевые слова: допрос, потерпевший, свидетель, несовершеннолетние, особенности.

Nurbek D.T.

Interrogation of victims and witnesses and its efficiency

This scientific article considers the legal problems of interrogation of victims and witnesses, as well as their effectiveness in criminal proceedings. Also, given the content of the concepts of victim and witness, features and differences questioning victims and witnesses. In addition, individuals safety issues involved in the criminal process in the manufacture of interrogation are raised. Article describes the successful interrogation of victims and witnesses, and hence the importance for the case received indications that depends on the skillful selection and skillful, effective application of the developed theory and practice tactical interrogation techniques. Thus, this article also covers the basics of production efficiency and witnesses questioning victims in court. And the victim is offered a tactic of interrogation and witnesses in court.

Key words: interrogation, victim, witness, minor, features.

Нұрбек Д.Т.

Жәбірленуші мен куәгерден жауап алу және оның тиімділігі

Бұл ғылыми мақалада жәбірленушілер мен куәлардан жауап алу, сондай-ақ қылмыстық іс жүргізуге олардың тиімділігін, құқықтық мәселелерін зерттейді. Сондай-ақ, жәбірленушінің және куәнің, жәбірленушілер мен куәгерлер жауап алудағы ерекшеліктері мен айырмашылығының мазмұны берілген. Сонымен қатар, жауап алу барысында қылмыстық процеске қатысушылардың қауіпсіздік мәселелері қарастырылады. Жәбірленушіден жауап алу тиімділігі сипатталады. Осыған сәйкес, қылмыстық іске маңызы бар мәліметтер, жауап алудың теориялық және тәжірибелік тактикалық әдістерінің тиімділігін арттыру жүзеге асырылады. Осы мақалада, сондай-ақ сотта жәбірленуші мен куәгерден жауап алу тактикасының тиімділігі мен негіздерін қамтиды.

Түйін сөздер: жауап алу, жәбірленуші, куәгер, кәмелетке толмағандар, ерекшеліктері.

© 2016 Al-Farabi Kazakh National University

УДК 343.12

Нурбек Д.Т.

Жетысуский государственный университет имени И. Жансугурова,
Республика Казахстан, г. Талдыкорган
E-mail:rufat.dana@mail.ru

ДОПРОС ПОТЕРПЕВШИХ И СВИДЕТЕЛЕЙ И ЕГО ЭФФЕКТИВНОСТЬ

Согласно новому уголовно-процессуальному законодательству детально регламентированы допросы потерпевшего (ст. 369 УПК РК) и свидетелей (ст. 370 УПК РК), что обосновывается важной ролью фактических данных, полученных в результате данных допросов, в решении задач уголовного судопроизводства.

Потерпевший и свидетели допрашиваются сначала стороной, по ходатайству которой они вызваны в судебное заседание. После допроса сторонами их допрашивает суд.

Потерпевший с разрешения председательствующего может давать показания в любой момент судебного следствия. Свидетели допрашиваются порознь и в отсутствие недопрошенных свидетелей. Предварительно председательствующий выясняет их отношение к подсудимому и потерпевшему. Допрошенные свидетели могут покинуть зал судебного заседания с разрешения председательствующего, учитывающего при этом мнение сторон.

Предусмотрены процессуальные гарантии обеспечения безопасности свидетеля и потерпевшего, его родственников и близких лиц (ч. 7 ст. 370 УПК РК). Потерпевшему и свидетелям разрешается пользоваться письменными заметками и документами, которые должны быть представлены суду по его требованию. Документы, оглашенные ими, могут быть приобщены к материалам уголовного дела по решению суда.

Уголовно-процессуальным законодательством четко определены процессуальные особенности допроса несовершеннолетних потерпевших и свидетелей (ст. 371 УПК РК). В допросе несовершеннолетних до 14 лет обязательно участие педагога, по усмотрению суда он может участвовать и в допросе лиц, которым еще не исполнилось 18 лет. Если несовершеннолетнее лицо имеет физические или психические недостатки, то участие педагога предусмотрено во всех случаях. Родители или иные законные представители несовершеннолетних могут быть вызваны в суд при необходимости их присутствия и с разрешения председательствующего задавать вопросы, участвуя в допросе несовершеннолетнего. Если несовершеннолетнему потерпевшему или свидетелю не исполнилось 14 лет, то его допрос проводится с обязательным участием его законного представителя.

Допрос потерпевших и свидетелей, не достигших 18-ти лет, по ходатайству сторон, а также по инициативе суда может быть проведен в отсутствие подсудимого, о чем выносится соответствующее постановление. После возвращения в зал подсудимого ему должны быть сообщены показания этих лиц и предоставлена возможность задавать вопросы и давать свои показания в связи с их показаниями.

По окончании допроса несовершеннолетние потерпевшие и свидетели, не достигшие 18-ти лет, удаляются из зала судебного заседания, кроме случаев, когда суд признает необходимым их дальнейшее присутствие.

Допускается оглашение показаний потерпевшего и свидетелей, данных ими на предварительном следствии с демонстрацией материалов, приложенных к протоколу. Показаниями к этому являются:

наличие существенных противоречий между ранее данными показаниями и показаниями, данными в суде;

неявка в судебное заседание свидетеля или потерпевшего.

Заявленный в суде отказ от показаний, данных на предварительном следствии, не является препятствием для его оглашения.

Психологические особенности допроса в суде складываются из общих психологических особенностей судебного следствия и психологии допрашиваемого, определяемой, помимо его личных качеств, его процессуальным положением.

Показанием потерпевшего является сообщение лица, признанного потерпевшим, сделанное суду в установленном законом порядке об известных ему фактических обстоятельствах, которые могут иметь значение для дела, а также являться средством защиты потерпевшим своих законных интересов.

Показания потерпевших и свидетелей по своим процессуальным и доказательственным свойствам имеют много общего. Но есть и существенные различия. В своих показаниях потерпевший, как и свидетель, сообщает сведения о преступлении, которыми он располагал до привлечения его для дачи информации. Он несет, как и свидетель, уголовную ответственность за отказ отдачи показаний и задачу заведомо ложных показаний, обладает, как и свидетель, правом отказаться от свидетельства против самого себя, своего супруга (своей супруги) и других близких родственников, круг которых определен пунктом 24 статьи 11 УПК РК.

Однако между потерпевшим и свидетелем есть и существенное различие. По определению статьи 71 УПК РК потерпевшим в уголовном процессе признается лицо, в отношении которого есть основание полагать, что ему непосредственно преступлением причинен моральный, физический или имущественный ущерб. Решение о признании потерпевшим оформляется постановлением дознавателя, следователя, прокурора и суда [1].

Таким образом, показания потерпевшего отличаются от свидетельских по своему субъекту. К тому же он занимает процессуально-правовое положение участника процесса, что обеспечивает реализацию ряда его прав, предоставляющих возможность искать удовлетворение своих законных интересов. Таким образом, показания потерпевшего отличаются от показаний свидетелей и по своей процессуальной природе они не только источник доказательств, но и средство защиты им своих интересов. Помимо фактических данных, в показаниях потерпевшего может быть выражено его отношение к преступлению (особенно по делам частного и частно-публичного обвинения). В его показаниях могут выдвигаться версии и аргументы в их обоснование.

Есть и еще одна существенная особенность показаний потерпевшего, оказывающая влияние на тактику его допроса. Иногда преступление связано с поведением самого потерпевшего. Подсудимый объясняет свои действия определенным поведением потерпевшего, о котором должен быть допрошен потерпевший. Следует также учитывать, что дача показаний потерпевшим является не только обязанностью, но и правом, которое ему должно быть предоставлено на следствии и в суде.

С учетом роли самого потерпевшего в преступлении (который иногда сам боится уголовной ответственности) и его поведения в момент преступления отношение потерпевшего к интересам открытия истины по делу может стать различным. В одних случаях потерпевший заинтересован в установлении истины, в других – безразличен, в иных – он может быть заинтересован в том, чтобы истина не была раскрыта, он стремится воспрепятствовать установлению истины. Формой такого воспрепятствования может быть попытка доказывания обстоятельств, заведомо для него не имевших места в действительности. Отсюда следует, что установление при допросе потерпевшего обвинителем в суде его отношения к делу не является формальностью, а должно быть исследовано по существу.

Каждое показание потерпевшего подлежит тщательной и всесторонней проверке. Недопустимо в равной мере как некритическое отношение к ним, так и полное недоверие.

Проверяя правильность показаний потерпевшего, необходимо учитывать и субъективные, и объективные факторы восприятия им действительности в момент совершения против него преступных действий.

При допросе свидетелей также есть свои особенности, которые в определенной мере могут быть присущи и показаниям потерпевшего. Особенность эта определяется тем, что в суде и тот и другой свидетельствуют повторно (Мы не рассматриваем случаи вызова дополнительных свидетелей в судебное заседание).

Факты, события, воспринятые свидетелем, с течением времени забываются, стираются из памяти. Первичный допрос прерывает этот процесс, он заставляет свидетеля (потерпевшего) освежить в памяти обстоятельства преступления. Это могут быть обстоятельства, которые он воспроизвел на допросе без какого-либо влияния извне, и обстоятельства, которые он вспомнил благодаря использованию следователем тактических приемов. Закреплению обстоятельств в памяти способствует и то, что свидетель прочитывает протокол своего допроса, прослушивает магнитофонную запись (если она осуществлялась). Поэтому при повторном допросе, в том числе в суде, свидетель может давать показания более свободно, более связано, чем это было на предварительном следствии. Это обстоятельство должно учитываться обвинителем в случае возникновения подозрений в том, что свидетеля «кто-то подготовил».

Вместе с тем обвинителю следует учитывать и то, что показания свидетеля на первом допросе могут оказаться недостоверными в результате дефекта на какой-то стадии формирования показаний и неправильных методов допроса. Закрепившись при допросе в воображении свидетеля неправильные представления, ко времени дачи показаний на последующих допросах могут казаться свидетелю субъективно истинными.

Определенное психологическое воздействие может оказывать на свидетеля и факт записи его показаний. При повторном допросе, в том числе в суде, он будет стремиться не столько к тому, чтобы восстановить в памяти воспринятое, сколько к тому, чтобы вспомнить показания, данные им на предварительном следствии.

Допрос в суде должен проводиться так же, как и первичный. Недопустимо, чтобы он начинался с вопроса, подтверждает ли свидетель данные ранее показания. Возможно, что при допросе в суде свидетель сообщит новую, дополнительную информацию к той, которую он давал в своих показаниях на предыдущих допросах. Объясняться это может тем, что предыдущие допросы (допрос) восстанавливали его память, активизировали ее свойства. Этот процесс продолжался и после допроса, что привело к припоминанию новой информации. Может быть и другой вариант, когда показания свидетеля (потерпевшего) при первом допросе неполностью были восприняты и не зафиксированы следователем в протоколе.

На формирование показаний свидетеля могут оказывать влияние посторонние «наслоения». После первого допроса свидетель может начать проявлять повышенный интерес к событию преступления. Полученная им информация может трансформироваться в багаж знаний, где события, которым он был свидетелем, переплетутся с теми, о которых он узнал и которые он тоже теперь считает своим восприятием [2, с. 92].

Наконец, обвинителю всегда надо иметь в виду, что изменения и дополнения показаний свидетеля и потерпевшего могут быть результатом того, что их кто-то запугал.

Как видно из сказанного, и особенности допроса потерпевшего, и особенности допроса свидетелей во многом совпадают. Различаясь по причинам, они приводят к общему следствию – возможности включения в показания недостоверных сведений. Поэтому при допросах потерпевшего и свидетелей особенно необходимо путем постановки детализирующих и уточняющих вопросов разграничить фактические данные от недостоверной информации. У потерпевшего это могут быть оценочные суждения, у свидетелей – последующие «наслоения».

Как уже отмечалось, тактически вредно ставить в начале допроса вопрос о том, подтверждают ли они ранее данные показания. Как и при всяком допросе, допрос в суде должен быть начат со свободного рассказа. Не следует отвлекать допрашиваемых во время их свободного рассказа, перебивать, задавать вопросы. Не следует также выражать недовольство тем, что свидетель отвлекается (отклоняется) от существа дела. Если это приобретает «затяжной» характер, обвинитель в корректной форме может напомнить допрашиваемому о том, что ему необходимо сообщать сведения, относящиеся к делу.

После свободного рассказа обвинитель должен задать вопросы для уточнения и детализации

показаний. Даже если ответ на них прозвучит как и ранее, это будет иметь определенный эффект восприятия, так как позволит дважды обратить внимание суда на те обстоятельства, которые обвинителю представляются значимыми.

В ходе допросов обязательно должен быть установлен источник сведений о фактах. Особенно важно установить процесс формирования показаний, какие субъективные и объективные факторы оказывали влияние на объем и качество информации (условия восприятия, запоминания, воспроизведения).

Если допрашиваемый показывает менее того, что он показал на предварительном следствии, то необходимо установить причину этого. Если он забыл некоторые обстоятельства, ему можно помочь вспомнить это с помощью детализирующих и конкретизирующих вопросов. Если он умышленно сокращает свои показания и изменяет их, это должно быть выяснено обвинителем. Приемами разоблачения такого свидетеля являются вопросы, направленные на уточнение и детализацию показаний, оглашение показаний, данных на предварительном следствии, и другие.

Возможны варианты добросовестного заблуждения свидетеля (о скорости движения транспортного средства, о расстоянии, времени и т.п.). В этих случаях проверке подлежат психофизиологические способности свидетеля к тому или иному восприятию, способности правильно сформировать свои впечатления. Некоторые простейшие приемы таких проверок излагаются в литературе по судебной психологии [3, с. 143].

Если обвинитель усомнился в достоверности показаний допрашиваемого, полагая, что тот дает ложные показания, то целесообразно провести перекрестный допрос или очную ставку. Об оглашении показаний уже говорилось ранее. Уповать целиком на то, что оглашение опровергает ложь, не следует. Лжесвидетель всегда найдет оправдание различиям в показаниях, заявив, что их не так записали. Оглашение показаний, конечно, может происходить, но только с целью наиболее грамотной постановки вопросов, уточняющих, детализирующих и др. [4, с. 93].

Добросовестно забывшему обстоятельства свидетелю оглашение действительно может помочь, но это оживление памяти следует закрепить и по возможности расширить, предложить допрашиваемому вспомнить еще какие-либо детали. Психически это возможно, когда за одним припоминанием следует другое.

Вопрос о дальнейшем присутствии свидетелей в зале суда обвинитель решает, если в этом возникает необходимость.

Выводы

Допрос потерпевшего и свидетелей является эффективным и востребованным правоприменительной практикой процессуальным действием, существенно определяющим ход и результаты уголовного судопроизводства.

Имея одинаковый процессуальный механизм производства, показания потерпевшего отличаются от показаний свидетелей по своей процессуальной природе, являясь не только источником доказательств, но и средством защиты интересов. Сказанное проявляется в том, что помимо фактических данных в показаниях потерпевшего может быть выражено его отношение к преступлению (особенно по делам частного и частно-публичного обвинения), также могут выдвигаться версии и аргументы в их обоснование.

Определение тактики допроса потерпевшего зависит от его отношения к интересам открытия истины по делу, которое может быть различным: потерпевший заинтересован в установлении истины, в других случаях – безразличен, в третьих случаях – может быть заинтересован в том, чтобы истина не была раскрыта, тогда он стремится воспрепятствовать установлению истины.

Основа эффективности производства допроса потерпевших и свидетелей в суде заключается в том, что допрос последних должен проводиться так же, как и первичный. Представляется недопустимым, чтобы он начинался с вопроса, подтверждает ли свидетель данные ранее показания.

В допросе потерпевшего существует много совпадений с допросом свидетелей, что в какой-то мере определяет общие приемы тактики их производства. Различаясь по причинам, они приводят к общему следствию – возможности включения в показания недостоверных сведений. Поэтому при допросах указанных лиц особенно важно и необходимо путем постановки детализирующих и уточняющих вопросов отграничить фактические данные от недостверной информации. У потерпевшего это могут быть оценочные суждения, у свидетелей – последующие «наслоения».

Тактика допроса потерпевшего и свидетелей в суде заключается в следующем:

– допрос должен быть начат со свободного рассказа;

– после свободного рассказа обвинитель должен задать вопросы для уточнения и детализации показаний;

В случае, если допрошиваемый показывает менее того, что он показал на предварительном следствии, необходима постановка вопросов, направленных на уточнение и детализацию показаний, оглашение показаний, данных на предварительном следствии [5, с. 103].

Литература

1 Уголовно-процессуальный кодекс РК. – Алматы: Жеті Жарғы, 4.07.2014

2 Сапаргалиев М.С. Возникновение и развитие судебной системы Советского Казахстана 1917-1967 гг. – Алматы, 1971. – 416 с.

3 Смирнов А.В. Состязательный процесс. – СПб., 2000. – 183 с.

4 Таймерденов М.Т. Становление судебной системы // Юридическая газета, 2009. – №39-40.

5 Таймерденов М.Т. Судебные действия в главном судебном разбирательстве: уголовно-процессуальное и криминалистическое исследование. – Алматы: Жеті Жарғы, 2013. – 200 с.

References

1 Ugolovno-processual'nyj kodeks RK. – Almaty: Zheti Zharғy, 4.07.2014

2 Sapargaliev M.S. Vozniknovenie i razvitie sudebnoj sistemy Sovetskogo Kazahstana 1917-1967 gg. – Almaty, 1971. – 416 s.

3 Smirnov A.V. Sostjazatel'nyj process. – SPb., 2000. – 183 s.

4 Tajmerdenov M.T. Stanovlenie sudebnoj sistemy // Juridicheskaja gazeta, 2009. – №39-40.

5 Tajmerdenov M.T. Sudebnye dejstvija v glavnom sudebnom razbiratel'stve: ugolovno-processual'noe i kriminalisticheskoe issledovanie. – Almaty: Zheti Zharғy, 2013. – 200 s.

Маратқызы А.

Криминалистикадағы іздерді зерделеудің жалпы негіздері

Ұсынылып отырған мақалада қылмыстық құқық бұзушылық болған жерде адам қалдырған іздердің зерттелуі қарастырылған. Табылған іздердің жіктелуі жасалды. Мақалада Алматы қаласының қылмыстық істер жөніндегі мамандандырылған ауданаралық сот мұрағатынан алынған тәжірибелік материалдар қолданылады. Мақалада криминалистика ғылымының алдыңғы қатарлы ұсынымдары мен тұжырымдарын ұштастыра отырып аталған әдістер мен криминалистикалық техниканы кешенді қолданудың нәтижесінде ғана іздерді табу, алу, бекіту, зерделеу мен пайдалану барысында Конституция және халықаралық шарттарда бекітілген адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз етіп, сотқа дейінгі тергеп тексеруді сапалы жүзеге асыруға болатыны дәлелденді. Бұл өз кезегінде әділдік пен мемлекеттің кез келген құқық бұзушылыққа ден қою әрекетінің бұлтартпастығын қамтамасыз етудің басты шарттары болып табылатыны уәжделген.

Түйін сөздер: Криминалистика, қылмыс іздері, адам құқығы, қылмыс,сәйкестендіру, қылмыс объектісі, қылмыстық іс.

Maratovna A.

General polojeniya kriminalistieskogo Study investigators

This article is devoted to research of the traces left by the person on a place of commission of crime. Classification of these traces is carried out. In article the practical materials taken from criminal cases from archive of specialized interdistrict court of Almaty on criminal cases are used. The conclusion that only complex use of the advanced achievements of criminalistic science and the latest criminalistic equipment at detection, withdrawal, fixing, research and use of traces, promotes observance of the rights and freedoms of the person and citizen guaranteed by the Constitution and enshrined in international treaties is drawn. Also it increases quality of pre-judicial investigation on criminal cases. It in turn is the main prerequisite of ensuring inevitability of reaction of the state to any offenses, strict following to the principle of «zero tolerance (tolerance)» to offenses.

Key words. Criminalistics, traces of crimes, human rights, crime, identification, object of a crime, criminal case.

Маратқызы А.

Общие положения криминалистического исследования следов

Данная статья посвящена исследованию следов, оставленных человеком на месте совершения преступления. Проводится классификация данных следов. В статье использованы практические материалы, взятые из уголовных дел из архива специализированного межрайонного суда г. Алматы по уголовным делам. Сделан вывод о том, что только комплексное использование передовых достижений криминалистической науки и новейшей криминалистической техники при обнаружении, изъятии, закреплении, исследовании и использовании следов, способствует соблюдению прав и свобод человека и гражданина, гарантированных Конституцией и закрепленных в международных договорах. Также это повышает качество досудебного расследования по уголовным делам. Это в свою очередь является основной предпосылкой обеспечения неотвратимости реакции государства на любые правонарушения, неукоснительное следование принципу «нулевой терпимости (толерантности)» к правонарушениям.

Ключевые слова: криминалистика, следы преступлений, права человека, преступление, идентификация, объект преступления, уголовное дело.

© 2016 Al-Farabi Kazakh National University

ӘОЖ 343.9

Маратқызы А.

Қазақстан Республикасы ІІМ Алматы академиясы,
Жоғары оқудан кейінгі және қосымша білім беру институты,
Қазақстан Республикасы, Алматы қ.
E-mail: ainur.m82@mail.ru

КРИМИНАЛИСТИКАДАҒЫ ІЗДЕРДІ ЗЕРДЕЛЕУДІҢ ЖАЛПЫ НЕГІЗДЕРІ

Отандық криминалистика ғылымындағы іздерді табу, алу, бекіту, зерделеу мен зерттеу нәтижелерін пайдалану бүгінгі таңдағы өзекті мәселелердің бірі. Себебі іздерді табу, алу, бекіту, зерделеу мен пайдалану қаншалықты дамығанымен, оларды жасыру, із қалдырмаудың түрлі әдістері табылуда. Сондықтан «Қазақстан Республикасының 2010 жылдан 2020 жылға дейінгі кезеңге арналған құқықтық саясат тұжырымдамасы туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2009 жылғы 24 тамыздағы № 858 Жарлығымен бекітілген қылмыстық іс жүргізу құқығын дамытудың басымдығы қылмыстық сот ісінің адамның құқықтары мен бостандықтарын қорғауға бағытталған негізін қалаушы қағидаттарын дәйекті түрде одан әрі іске асыру болып қала береді. Бұл үшін қылмыстарды, жылдам әрі толық ашу, қылмыс жасаған адамдарды әшкерелеу және қылмыстық жауаптылыққа тарту, әділ сот талқылауы және қылмыстық заңды тиісінше қолдану мақсатында қылмыстық іс жүргізу заңнамасын және жедел-іздестіру қызметі туралы заңнаманы тиімді қолдануды көздейтін оңтайлы құқықтық тетіктерді әзірлеу талап етілетіні бекітілген [1].

Аталған міндеттерді жүзеге асыру, яғни қылмыстарды, жылдам әрі толық ашу, қылмыс жасаған адамдарды әшкерелеу және қылмыстық жауаптылыққа тарту барысында Конституцияда бекітілген адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ету [2] басты мақсат болуы тиіс.

Соңғы жылдарда елімізде қандай-да болмасын санаттағы қылмыстардың өршуі, оның ішінде аса ауыр қылмыстардың жасалу саны одан әрі өсуде. Бұл өз кезегінде құқық қорғау, атап айтқанда, сотқа дейінгі тергеп тексеру органдарының жұмысының жоғарғы деңгейде әрі сапалы ұйымдастырылуы, олардың қылмысты ашуда тергеудің нәтижелі жүргізілуін және заманауи техника мен тәсілдерді жан-жақты пайдаланылуын талап етеді. Осы орайда жасалған қылмысты тез арада ашып, қылмыс жасаған адамдарға тиісті жаза тағайындау, қылмысқа қарсы күрестің нәтижелілігін арттырады, сондай-ақ көптеген адамдардың қылмыс жасауының алдын алады. Криминалистика тергеу және басқа құқық қорғау органдарының жұмысының іскерлігін арттыруға үлкен әсер етеді, өйткені криминалистика тергеу тәжірибесін талдап, қорыту арқылы, қылмысты ашуға

озық тәсілдерді тауып, оларды қолдану үшін керекті техникалық құралдарды тергеу қызметкерлеріне дайындап береді.

Отандық криминалистика ғылымында іздер деген түсінік екі мағынада қолданылады. Тар мағынада із деп бір объектінің таңбасы, келбеті айтылады (қолдың ізі, аяқтың ізі т.с.с.). Ал жалпы криминалистикалық мағынада қылмыстың ізі деген ұғымға оқиға болған жерде қалған жеке заттар, қираған, сынған нәрселер және қылмысқа байланысты оқиға орнында болған өзгерістердің барлығы жатады. Мысалы, оқиға болған жерде табылған барлық заттар, бөлшектер, детальдар, олардың барлығын криминалистикалық мағынада іздер деп атайды [3, 8-10 б.].

Заттай дәлелдемелерді немесе іздерді табу дегеніміз – ол тергеу органдарының қылмысты ашуға, керекті дәлелдерді іздеуге байланысты жүргізілетін іс әрекеті. Айғақ заттарды іздеуге арнаулы әдіс-тәсілдер және техника-криминалистік құралдар қолданылмаса, арнайы дайындықтан өткен маман болмаса қылмысты дәлелдеуге қажетті, микрообъектілерді жай көзбен қарап тез арада тауып алу оңайлықпен келетін жұмыс емес. (Мәселен, қолдың майлы тер іздері, иіс іздері және т.б.). Кез-келген қылмыстың, оқиғаның бейнесін көрсететін, артынан оның қоршаған ортасында белгілі бір іздер қалады. Бұл іздер оқиғамен байланысты заттарда, объектілерде қалуы мүмкін. Негізінде табылған, бекітілген және алынған іздер, дәлелдеме ретінде қолдануға болатын мәліметтерді құрайды. Жалпы із қалдыру тәсіліне байланысты олар қол, аяқ, тіс, аяқ-киім, бұзу құралы және саймандары, көлік құралы, оқ, атыс қаруының іздері болып жіктеледі.

Қылмыстардың жылдам ашылуы үшін жедел-криминалистикалық бөлімшелердің сараптамалық зерделеу жұмыстары жетілдіріліп, ғылымның алдыңғы қатарлы ұсыныстары қолданылып, жаңа ғылыми техникалық құралдар шығарылып, сараптамалық қызмет алдына қойылған міндеттердің орындалуын қамтамасыз ету мақсатында компьютерлік бағдарламалар жүйесі жасалуда.

Әрбір із қайталанбайтындығымен ерекшеленеді, ол қайта қалпына келуімен және тұрақтылығымен, олардың ақпараттық маңызын анықтайды және табылып алынған іздерді қолдану мүмкіндігі криминалистикалық сәйкестендіру арқылы жүзеге асырылады. Сондықтан да әр түрлі объектілерден қол іздерін белгілеуде бүкіл әлем криминалистері аса назарда ұстайды және де ұдайы толықтырылу мен жаңаруда [4, 4 б.]

Нақтырақ айтар болсақ, белгілі француз криминалисі Альфонс Бертильон XVIII ғасырдың екінші жартысында, бірнеше рет ұсталған қылмыскерлермен жұмыс жүргізу барысында тарихта бірінші болып «идентификация» терминін қолданды.

«Идентификация» – «identificare» латын тілінен аударғанда – дәл соның өзі, тең, теңдес, теңдестіру, теңестіру, ұқсастыру, сәйкестіру деген мағынаны, яғни белгілі бір объектінің немесе жеке тұлғаның жалпы және жекелеген белгілері жиынтығы арқылы бір-біріне ұқсастығын білдіреді.

Криминалистік сәйкестендірудің алдына қойылған мақсаттары мен міндеттері, шешілуі тиіс мәселелерінің ауқымы кең болғандықтан, криминалистикада ол үш тұрғыдан (аспектіден) қарастырылады.

Біріншіден, криминалистік сәйкестендіру жеке ғылыми криминалистік теория ретінде – сот дәлелдемесін шығару мен пайдалану мақсатында белгілі бір материалдық объектілердің әрбір уақыт аралығында өз-өзіне теңдігінің жалпы заңдылықтары туралы ілім;

Екіншіден, криминалистік сәйкестендіруді зерттеу барысында, сыртқы ортаға қалдыратын белгілі бір бейнелеріне байланысты объектінің ұқсастығының бар-жоқтығын анықтауға мүмкіндік беретін зерттеу, тану үрдісі;

Үшіншіден, мақсат немесе нәтиже ретіндегі, криминалистік сәйкестендіру қаралып отырған қылмыстық іс бойынша дәлел немесе айғақ бола алатын объектінің өз-өзіне ұқсастығы бар-жоқтығын анықтаудың тәжірибелік жолын көрсетіп, содан қажетті қорытынды шығарады [5, 25 б.]

Бұл анықтамаларда «объектінің өз-өзіне ұқсастығы» деген түсінік белгіленеді.

Іздерді қалдыру объект бойынша жіктелудің келесі түрі – із қабылдаушы объектінің өзгеру сипатына байланысты. Осы негіз бойынша барлығы екі топқа бөлінеді: көлемді және беттік. Көлемді іздер – із қалдырушы объектінің өзгерісі барысында қалыптасады, оның үш өлшемі бар: ұзындығы, тереңдігі, ені. Көлемді іздер өз кезегінде келесі топтарға бөлінеді.

– Деформация іздері – тұрақты және икемді беттің елеулі өзгерісінен қалыптасады;

– Қабаттасу іздері – ауа немесе ұнтақты беттің нығыздалуына байланысты пайда болады;

– Бұзу іздері – із қабылдаушы объектінің бөліну нәтижесінде қалыптасады (кесу, тесу іздері);

– Із қабылдаушы объектінің бөлігінің орнын ауыстыру іздері – ол шана, шаңғы, бульдозер іздеріне тән [5, 25 б.].

Сотқа дейінгі тергеп тексерудегі бір көрініс бойынша кінәлінің қылмыстық әрекеттерін делелдеу үшін әдетте бірқатар сараптамалар тағайындап, олардың нәтижесі ғана адамның қылмыстық әрекеттерін әшкерелейді. Осы орайда отандық сотқа дейінгі тергеп тексеру тәжірибесінен мынадай мысалдар келтірейік. Алматы қаласының қылмыстық істер жөніндегі мамандандырылған ауданаралық сотының 22 қыркүйек 2015 жылғы үкіміне [6] сәйкес Д. қылмыстық ісі бойынша оқиға болған жерді қарау хаттамасына сәйкес 11.12.2014 ж. сағат 05-те, Алматы қаласындағы Сейфуллин көшесі 37-үйдің маңынан қою қызыл түсті дақтардан сүртінділер, темір құбыр кесіндісі табылып алынған (1-бума, і.б. 4-7).

Оқиға болған жерді қарау хаттамасына сәйкес 11.12.2014 ж. сағат 9:42-де Алматы қаласындағы Абай даңғылы 30 мекенжайдағы «Альбадоро» караоке-барының ішінен және оның ауласынан иіс іздері, саусақ іздері, заттардан сүрітінділер, темір құбырлар, арматура, киім ілгіш, ағаш кесінділері, күрек, бас киім, оқсауыт және басқа да заттай дәлелдемелер алынған (1-бума, і.б. 8-53).

29.12.2014 ж. № 788 дактилоскопиялық зерттеу қорытындысына сәйкес (1-бума, і.б. 54-61), 11.12.2014 ж. сағат 9:42-де Алматы қаласындағы Абай даңғылы 30 мекенжайдағы «Альбадоро» караоке-барының ішінен және оның ауласынан алынған саусақ іздері адамның жеке басын анықтауға жарамды.

23.12.2014 ж. сағат 14:50-де мемлекеттік номері 536 DTA/02kz Тойота хайландер автокөлігін қараудың нәтижесінде (3-бума, і.б 147-153) спорттық бита және саусақ іздері табылып алынған.

23.12.2014 ж. № 0967 дактилоскопиялық зерттеу қорытындысына (3-бума, і.б. 155-156) сәйкес мемлекеттік номері 536 DTA/02kz Тойота хайландер автокөлігінен табылып алынған саусақ іздері адамның жеке басын анықтауға жарамды.

12.01.2015 ж. № 2851 мәйіт бойынша сот медициналық сараптама барысында (13-бума, і.б. 49-59) адам өлімінің себебі анықталған.

18.12.2014 ж. № 787 дактилоскопиялық зерттеу қорытындысына (13-бума, і.б. 72-80) сәйкес темір құбыр кесіндісінен алынған саусақ іздері адамның жеке басын анықтауға жарамды.

27.12.2014 ж. № 799 баллистикалық зерттеудің (14-бума, і.б. 31-33) барысында Алматы қаласындағы Абай даңғылы 30 мекенжайдағы «Альбадоро» караоке-барының ішінен табылып, алынған оқсауыт калибрі 9 мм. Маркасы «МР-79-9ТМ», «Стриммер 1014», «Т-10» штатты өзін өзі қорғау травматикалық тапаншаның 9х22 мм. арнайы жарақат келтіретін тапаншаның құрамдас бөлігі екені анықталған. Оқ сауытта оқтау, ату және атыстан кейінгі қару бөлшектерінің іздері анықталған.

30.12.2014 ж. № 803 дактилоскопиялық зерттеу қорытындысына (14-бума, і.б. 46-48) сәйкес мемлекеттік номері 536 DTA/02kz Тойота хайландер автокөлігінен табылып алынған битада адамның жеке басын анықтауға жарамды саусақ іздері жоқ.

16.02.2015 ж. № 520/521/528/529 заттар мен материалдар бойынша кешенді сот трасологиялық сараптама қорытындысына (14-бума, і.б. 158-170) сәйкес сотталған Д. сырт киімінің сол жеңінің сыртқы бетіндегі кесіп-тескен іздер қайралған жүзі бар, кесу қабылетіне ие затпен түйісу салдарынан келтірілгені анықталған.

16.02.2015 ж. № 511/512 тіні бар материалдар мен заттар бойынша жүргізілген сот сараптамасының қорытындысына сәйкес (15-бума, і.б. 22-32) жәбірленуші А. курткасы, спорттық трикосы, ішкі киімі, шұлық, аяккиімінде және сотталған Д. курткасы, жемпірі, шалбарынан олардың киімдерінің құрамындағы тектері ортақ тіндер анықталмаған.

16.02.2015 ж. № 507/508 тіні бар материалдар мен заттар бойынша жүргізілген сот сараптамасының қорытындысына сәйкес (15-бума, і.б. 60-71) жәбірленуші Р. киімдерінен және сотталған Д. киімдерінен, олардың киімдерінің құрамындағы тектері ортақ тіндер анықталмаған.

16.02.2015 ж. № 518/519/526/527заттар мен материалдар бойынша кешенді сот трасологиялық сараптама қорытындысына (14-бума, і.б. 99-122) сәйкес киім ілгіш кесіндісінен жәбірленуші А. курткасының құрамындағы полиэфирлі тіндер анықталған. П-тәрізді перде ілгіш кесіндісінен жәбірленуші А. курткасының құрамындағы ішкі астарының жылытқышының полиэфирлі тіндері анықталған. Жәбірленуші А. курткасының арқасындағы бүліну киім ілгіш қырымен келтірілген. Куртканың жеңінен киім ілгішке түйісу салдарынан келтірілген дақ тәрізді іздер бар.

16.02.2015 ж. № 513 заттар мен материалдар тіндері бойынша сот сараптама қорытындысына (15-бума, і.б. 142-154) сәйкес мемлекеттік номері 536 DTA/02kz Тойота хайландер автокөлігінен

табылып алынған битаның ұру бөлігінде сұр-көк аралас түсті екі мақта тіні, ақ түсті қызыл және қара бояуы бар екі мақта тіні анықталып олар тиісінше жәбірленуші А. ішкі киімі мен трусый құрамындағы жалпы тектік заттар екені жоққа шығарылмайды.

16.02.2015 ж. № 516/517/522/523 заттар мен материалдар бойынша кешенді сот трасологиялық сараптама қорытындысына (16-бума, і.б. 17-36) сәйкес жәбірленуші Ж. спорттық шалбарынан көлденең орналасқан топырақ іздері анықталған. Топырақ іздері «Альбадоро» караоке барының ішінен алынған арматура кесіндісіндегі топырақ іздерімен ортақ текті.

16.02.2015 ж. № 514/515/524/525 заттар мен материалдар бойынша кешенді сот трасологиялық сараптама қорытындысына (16-бума, і.б. 62-94) сәйкес мемлекеттік номері 881 AFA/08kz Мерседес бенц Е 190 маркалы автокөлігінен алынған екі арматура кесіндісінен және жәбірленуші Р. курткасының оң жақ жеңінен құрамында оттегі бар түрлі заттардың соңына дейін жанбау бөлшектері мен іздері және шаңды балшық масса бөлшектері бар.

16.02.2015 ж. № 509/510 заттар мен материалдар тіндері бойынша сот сараптама қорытындысына (16-бума, і.б. 123-135) сәйкес жәбірленуші Ж. пуловеры, спорттық трикосы, ішкі киімі, шұлығы мен аяқ киімінде және сотталған Д. курткасы, жемпірі, шалбарынан олардың киімінің құрамындағы ортақ тіндер анықталмаған.

18.02.2015 ж. № 557/558/564 заттар мен материалдар бойынша кешенді сот трасологиялық сараптама қорытындысына (16-бума, і.б. 152-163) сәйкес жәбірленуші А. ішкі киімінде қатты затпен түйісу салдарынан келтірілген бүліну анықталып, ол мемлекеттік номері 536 DTA/02kz Тойота хайландер автокөлігінен табылып алынған битаның болуы жоққа шығарылмайды.

20.03.2015 ж. № 72 сот биологиялық сараптама барысында (17-бума, і.б. 111-135) сотталушылар мен жәбірленушілердің қан топтары, адам тері мен майы бөлінулер анықталған.

16.03.2015 ж. № 10-06-49 сот медициналық криминалистикалық сараптама барысында (18-бума, і.б. 12-24) Ж. мәйітінен алынған тері препараттарындағы іздер жүзі қайралған, кесіп тесетін затпен келтірілгені және аталған заттың физикалық көрсеткіштері анықталған.

24.04.2015 ж. № 1996 сот молекулярлық генетикалық сараптама барысында (18-бума, і.б. 145-159) сотталған Д. жемпірінен табылған биологиялық іздердің иесі анықталмаған.

16.04.2015 ж. № 11 сот биологиялық сараптама барысында (19-бума, і.б. 38-44) сотталушылар мен жәбірленушілердің қан топтары, адам тері мен майы бөлінулер анықталған.

13.05.2015 ж. № 2321 сот криминалистикалық (портреттік) сараптама барысында (19-бума, і.б. 84-94) «Сейфуллина аулада» файлындағы бейнежазба кадрларында сотталған Д. бейнесі, ал 13.05.2015 ж. № 2323 сот криминалистикалық (портреттік) сараптама барысында (19-бума, і.б. 107-116) «Сейфуллина аулада» файлындағы бейнежазба кадрларында сотталған Ж. бейнесі екені жоққа шығарылмаған.

22.04.2015 ж. №10 одорологиялық сәйкестендіру мен анықтамаға сәйкес (20-бума, і.б. 35-36), 24.04.2015 ж. № 11 одорологиялық сәйкестендіру мен анықтамаға сәйкес (20-бума, і.б. 45-66), 29.04.2015 ж. № 12 одорологиялық сәйкестендіру мен анықтамаға сәйкес (20-бума, і.б. 55-56) сотталушылар мен жәбірленушілердің иіс іздері оқиға орнынан алынған иіс іздерімен сәйкестігі анықталған.

Аталған сараптамалық зерттеулермен қатар сотқа дейін тергеп тексеру барысында басқа да сараптамалар тағайындалып жүргізілген, осы зерттеу аясында процессуалдық тұлғалардың іздерді табу, алу, бекіту, зерделеу мен пайдалануға басты назар аударып, іс бойынша жан-жақты әрі толық тергеп тексеру амалдарын жүргізу нәтижесінде кінәлі адам әшкереленіп, әділдік орнағанына назар аударғымыз келді. Процессуалдық тұлғалардың сараптама тағайындау мәселесіне келгенде, батылдық танытып, түрлі сараптамалар арқылы кінәні дәлелдеуі, қылмыстық іс-әрекет жасағаны үшін жазаның бұлтартпастығының бірден-бір кепілі.

Қорыта келе, криминалистика ғылымының алдыңғы қатарлы ұсынымдары мен тұжырымдарының жиынтығының негізінде криминалистикалық техниканы кешенді қолданудың нәтижесінде ғана іздерді табу, алу, бекіту, зерделеу мен пайдалану барысында Конституция және халықаралық шарттарда бекітілген адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз етіп, сотқа дейінгі тергеп тексеруді сапалы жүзеге асыруға болады. Ал бұл өз кезегінде әділдік пен мемлекеттің кез келген құқық бұзушылыққа ден қою әрекетінің бұлтартпастығын қамтамасыз етудің басты шарттары болып табылады.

Әдебиеттер

1 Қазақстан Республикасының 2010 жылдан 2020 жылға дейінгі кезеңге арналған құқықтық саясат тұжырымдамасы туралы. Қазақстан Республикасы Президентінің 2009 жылғы 24 тамыздағы № 858 Жарлығымен бекітілген // Егемен Қазақстан. – 2009. – 25 тамыз.

2 Қазақстан Республикасының Конституциясы 1995 жылы 30 тамызда қабылданған. – Алматы, 2014.

3 Криминалистика: Оқулық. Авторлар ұжымы. – Алматы. «Жеті жарғы», 2006. – 516 б.

4 Дильбарханова Ж., Алмаганбетов П. Дактилоскопия. – Алматы, 2001. – 124 б.

5 Абуов А.Ғ. Криминалистика негіздері. – Алматы: «Жеті жарғы», 2004. – 252 б.

6 Алматы қаласының қылмыстық істер жөніндегі мамандандырылған ауданаралық сотының мұрағаты, № 1-187/2015 жылғы қылмыстық іс. 24 бума.

References

1 Kazakstan Respublikasynyn 2010 zhyldan 2020 zhylga dejingi kezenge arnalgan kұkyktyk sajasat tұzhyrymdamasy turaly. Kazakstan Respublikasy Prezidentinin 2009 zhylgy 24 tamyzdagy № 858 Zharlygymen bekitilgen // Egemen Kazakstan. – 2009. – 25 tamyz.

2 Kazakstan Respublikasynyң Konstitucijasy 1995 zhyly 30 tamyzda kabyldanғan. – Almaty, 2014.

3 Kriminalistika: Okulyk. Avtorlar ұzhymy. – Almaty. «Zheti zharғy», 2006. – 516 b.

4 Dil'barhanova Zh., Almaganbetov P. Daktiloskopija. – Almaty, 2001. – 124 b.

5 Abuov A.G. Kriminalistika negizderi. – Almaty: «Zheti zharғy», 2004. – 252 b.

6 Almaty kalasynyn kylmystyk ister zhonindegi mamandandyrylgan audanaralyk sotynyn mұragaty, № 1-187/2015 zhylgy kylmystyk is. 24 buma.

Шидемов А.Г.

Экстремизм ұғымының теоретикалық негіздері

Экстремизмнің халықаралық сипаттағы қоғамға қауіпті қылмыстардың түрі болып табылатыны ескерілді, көптеген ұлттар мен конфессиялар ауызбіршілігін сақтап отырған еліміз үшін де бүгінгі күннің өзекті мәселесіне айналып отырғандығы айтылды. Экстремизммен күресте қауіпті құбылыстың заңнамада берілген анықтамасына тоқталды. Анықтамадағы жіберілген кемшіліктер айтылды. Экстремизм анықтамасына ғылыми тұрғыдан теоретикалық талдау жүргізілді. Қазақстандық және шетелдік зерттеушілердің әртүрлі ой-тұжырымдарына саралау жүргізіліп, нәтижесінде экстремизм терминінің анықтамасына автор өз тарапынан ұсыным енгізді.

Түйін сөздер: экстремизм, терроризм, радикализм, фундаментализм, идеологиялық құбылыс.

Shidemov A.G.

The theoretical basis of the concept of extremism

Taking into account the international nature of the crime is a menace to society of extremism , and says many nationalities and faiths to maintain unity for the country to become its a major topic of the day. Focused on the definition of a dangerous phenomenon for the legislation in the fight against extremism. Help pointed out mistakes. Scientific analysis of the theoretical definition of extremism. Kazakhstan and foreign researchers as a result of a variety of thoughts and conclusions of the analysis carried out by the definition of the term extremism, he made a recommendation.

Key words: extremism, terrorism, radicalism, fundamentalism, ideological phenomenon.

Шидемов А.Г.

Теоретические основы понятия экстремизма

Экстремизм учитывается как общественно опасный вид преступления международного характера и на сегоднящний день является актуальной проблемой для нашей страны, которая сохранила единство многих национальностей и конфессии. Раскрываются допущенные недостатки определения. Проводится с научной точки зрения теоретический анализ определения экстремизма. Проводится анализ различных мнений казахстанских и зарубежных исследователей, в итоге автором внесено предложение по определению термина «экстремизм».

Ключевые слова: экстремизм, терроризм, радикализм, фундаментализм, идеологическое явление.

© 2016 Al-Farabi Kazakh National University

ӘОЖ 343.265

Шидемов А.Г.

Қазақстан Республикасы ІІМ Алматы академиясы,
Қазақстан Республикасы, Алматы қ.
E-mail: Sh_azem@mail.ru

ЭКСТРЕМИЗМ ҰҒЫМЫНЫҢ ТЕОРЕТИКАЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Қазіргі таңда экстремизм әлем елдері үшін жаңа мыңжылдықта мемлекеттердің қауіпсіздігін сақтап қалуда үлкен кедергі келтіретін ауқымды мәселе болып отыр. Экстремизмнің халықаралық сипаттағы қоғамға қауіпті қылмыстардың түрі болып табылатынын ескере кетсек, көптеген ұлттар мен конфессиялар ауызбіршілігін сақтап отырған еліміз үшін де бүгінгі күннің өзекті мәселесіне айналып отыр.

Елбасымыз Қазақстан халқына арналған «Қазақстан-2050» атты жолдауында «Мемлекет пен азаматтар радикализмнің, экстремизмнің және терроризмнің барлық түрлері мен бой көрсетулеріне біртұтас шеп құруға тиіс» деп мемлекет пен қоғамды экстремизмге қарсы бас қосып, қарсы тұруға шақырды [1].

Кез келген мәселені қарастыру барысында, пайда болу себептері мен мағынасын түсіну арқылы ғана онымен күрес жүргізудің тиімді әдістерін қолдануға мүмкіндік береді.

Тәуелсіз еліміз қылмыспен күреске бағытталған заңдары ішінде экстремизм мәселесінің мемлекет қауіпсіздігіне қауіп төндіруі мүмкіндігін ескере отырып, «Экстремизмге қарсы іс қимыл туралы» заңын қабылдады.

Қазақстан Республикасының 2005 жылғы 18 ақпандағы №31«Экстремизмге қарсы іс қимыл туралы» заңының пайдаланылатын негізгі ұғымдар атты 1 бабында экстремизм:

– «жеке және (немесе) заңды тұлғаның, белгіленген тәртіппен экстремистік деп танылған ұйымдар атынан жеке және (немесе) заңды тұлғалар бірлестігінің әрекеттер ұйымдастыруы және (немесе) жасауы;

– жеке және (немесе) заңды тұлғаның, жеке және (немесе) заңды тұлғалар бірлестігінің мынадай экстремистік мақсаттарды:

Қазақстан Республикасының конституциялық құрылысын күшпен өзгертуді, егемендігін, оның аумағының тұтастығын, қолсұғылмаушылығын және бөлінбестігін бұзуды, мемлекеттің ұлттық қауіпсіздігі мен қорғаныс қабілетіне нұқсан келтіруді, билікті күшпен басып алуды немесе билікті күшпен ұстап тұруды, заңсыз әскерилендірілген құрылым құруды, оған басшылық жасауды және қатысуды, қарулы бүлік ұйымдастыруды және оған қатысуды, әлеуметтік, тектік-топтық алауыздықты қоздыруды (саяси экстремизмді);

– нәсілдік, ұлттық және рулық алауыздықты, оның ішінде зорлық-зомбылықпен немесе зорлық-зомбылыққа шақырумен байланысты алауыздықты қоздыруды (ұлттық экстремизмді);

– діни өшпенділікті немесе алауыздықты, оның ішінде зорлық-зомбылықпен немесе зорлық-зомбылыққа шақырумен байланысты өшпенділікті немесе алауыздықты қоздыруды, сондай-ақ азаматтардың қауіпсіздігіне, өміріне, денсаулығына, имандылығына немесе құқықтары мен бостандықтарына қатер төндіретін кез келген діни практиканы қолдануды (діни экстремизмді) көздейтін әрекеттер ұйымдастыруы және (немесе) жасауы» деп анықтама берген [2]. Осылайша еліміздің заңшығарушылары экстремизмнің түсінігіне заңнамалық тұрғыдан анықтама берді.

А.Б. Скаков заңда экстремизмнің әдебиеттерде атап көрсеткендей, нысандарын бөліп қарастыру, шындығына келгенде «таза» күйінде шығып жүрмейді дейді. Мәселен, ұлттық экстремизм барлық кезде өзінде саяси, кейде тіпті жиі дінидің элементтерін қамтып жүреді деп заңның анықтамасындағы кемшіліктерді көрсетті [3].

Бізде осы кемшіліктермен толықтай келісеміз. Яғни экстремизм тек қана саяси, ұлттық және діни идеологиялық бағытты ұстанып қана жүріп, мемлекетпен заңда тыйым салынған әрекеттерді жасау деп санау қателік болар еді. Себебі экстремизмнің теориялық тұрғыдан идеологиялық көзқарас бойынша бөліп қарастырудағы үш түрін (ұлттық, саяси және діни) заңнамада көрсету экстремизм барлық түрлерін ашып көрсетпейді.

Сонымен қатар берілген анықтамада экстремизм анықтамасы толық ашып көрсетілмеген, себебі экстремизм экстремистік бірлестік немесе ұйым атынан ғана жеке және заңды тұлғаның немесе жеке және заңды тұлғалар бірлестігінің әрекет жасауы деп санау толық мағынасын ашпайды. Әрекет пен құбылысты бір санатқа қою экстремизм туралы түсінік бойынша танымдық түсінікте шатастыруға әкеледі. Осы арада А.Д. Дарменовтің аталған заңның анықтамасындағы кемшіліктерді өз еңбегінде «экстремизм» біріншіден әлеуметтік құбылыс, ол «ұйымдастыру немесе жасау» яғни «әрекет» емес. Егер де құбылыс әрекеттің туындауына себепкер болса, онда ол «экстремистік қызмет». Барлық ұқсастықтарға қарамастан біріншісі әлеуметтік-саяси құбылыс, екіншісі кез келген субъектілердің біріншіге тәуелділігіне қарамастан шеткі әрекеттерді көрсетуді сипатайды, оларды түсініктік айырмашылықтар бойынша ғана емес, сонымен қатар кейіннен қылмыстық-құқықтық, криминологиялық және басқа да қосымша аспектілер арқылы ғана экстремизмнің алдын алуда араластыруға болмайды деп айтып кеткенін ескермей кетпеуге болмайды [4].

Осының барлығы экстремизмге нормативтік құқықтық актілерімізде анықтама беруіміз қосымша тағы да өзгерістер мен толықтыруларды енгізуді қажет ететіндігін көрсетіп отыр.

Ең алдымен қазіргі таңда қазақстандық қоғамда экстремизмді терроризм түсінігімен шатастырып алу мәселесі өткір болып тұр. Оған себеп көптеген ғылыми әдебиет беттерінде терроризмді экстремизммен байланыстырып жататындығынан болып отыр.

Терроризммен қарсы күресте мемлекетаралық ынтымақтастықтың болуы мен көптеген халықаралық құжаттамаларда көрініс табуы терроризм көлеңкесінде экстремизм мәселесінің қалып қоюына әкелді. Ендігі жерде «терроризм» мен «экстремизм» ұқсастықтарына көңіл аударсақ. Әдебиеттерде, оларға синонимдес, мағыналары ұқсас ұғымдар ретінде баға беріледі.

Біріншіден, сөздіктерге назар аударсақ, терроризм мен экстремизм ұғымдарының ара-жігін жіктеуде С.И. Ожегов пен Н.Ю. Шведова сөздігі экстремизм – бұл соңғы көзқарастарды қолдануға бейімділік деп көрсетеді [5].

Саяси түсіндірме сөздікте «экстремизм (фр.*extremisme*, лат.*extremus*) – «шеттеу», яғни орталықтан ауытқу, белгіленген жерден тыс кету деген мағына береді) – жалпы тәртіпті мойындамайтын, өзінің пікірімен ғана іс-әрекет жасаушы дегенді білдіреді. Экстремизмнің пайда болу себебі, адамның надандыққа, көрсеқызарлыққа бейімделген көзқарасынан пайда болады. Яғни, тек менің ғана пікірім болуы керек деген сияқты. Бұл ең алғашқы этаптары болып саналады. Экстремизмнің тағы бір көрінісі басқа біреуді көре алмау, түсінбеу немесе түсінгісі келмейтін адамдардан шығады. Ланкесшілер дұрыс бағытқа жол көрсететін адамдардың кеңесіне мүлдем құлақ аспайды. Олар өздерін ең таза кіршіксіз деп санап, басқаның барлығын адасушыларға жатқызып, жөн білетін адамдарды мойындамайды. Міне, осының салдарынан әлемде түрлі төңкерістер мен қантөгістер орын алуда» деп көрсетілген [6].

Исламдық энциклопедиялық анықтамалықта «грек жұрнағымен аяқталатын «экстремизм» деген латын сөзі «шеттеу», яғни орталықтан ауытқу, кандай да бір белгіленген шектен тыс кету деген мағына береді. *«Экстремизм»* сөзінің ең жақын синонимі *«радикализм»*. Бұл сөз

де жанама түрде мейлі дінде, мінез-құлықта, пікірде болсын, қалыпты, дұрыс деп қабылданған деңгейден ауытқу. Экстремизм жалпы түрде ешбір мөлшерді, тәртіпті мойындамайтын, өзінің шектен шыққан пікірі мен іс-әрекеттері арқылы ерекшеленген адамдарды білдіреді» деп көрсетілген [7].

Шетел сөздерінің сөздігінде (лат.*extremus–шеткі*) – 1) шеткі көзқарастар мен шараларды ұстану, мәселен, саясатта; 2) болашақта мейірімді және ізгі мақсатқа жетудегі қажеттілікпен ақталатын террор зорлығы, «шеткі шара» адамгершілікке жатпайтын саясат деген мағына беріп кетеді [8].

Заңнамалық тұрғыда халықаралық құжаттарға көңіл аударсақ, экстремизм анықтамасы «терроршылдыққа, сепаратизмге және экстремизмге қарсы күрес туралы Шанхай конвенциясында» көрініс тапты.

15 маусым 2001 жылы «терроршылдыққа, сепаратизмге және экстремизмге қарсы күрес туралы Шанхай конвенциясын бекіту туралы» заңның 1 бабының 3 тармақшасында ««экстремизм» – билікті күшпен басып алуға немесе күшпен ұстап тұруға, сонымен қатар мемлекеттің конституциялық құрылысын күшпен өзгертуге пара-пар қоғамдық қауіпсіздікке күшпен озбырлық жасауға бағытталған, сондай-ақ жоғарыда көрсетілген мақсаттарда заңсыз қарулы жасақтарды ұйымдастыру немесе оларға қатысу» деп анықтама берілген [9].

Ресей зерттеушілерінің еңбектеріне жүгінетін болсақ:

Белгілі Ресей зерттеушісі В.Устиновтың терроризм мен экстремизмді зерттеу барысындағы жинаған мәліметтері бойынша экстремизм – саяси күрес бойынша шеткі нысандардың жиынтығын құрайтын әлеуметтік-саяси феномен. Соның бір нысаны ретінде терроризм болып табылады дегенге келеді [10].

В.Я.Кикотя мен Н.Д.Эриашвили еңбектерінде терроризм мағынасы бойынша экстремизмнің бір бөлігі, себебі саяси мақсатқа жету үшін экстремизмнің қатал әдістерін өзіне жинаған, сол арқылы мемлекеттік органдарды биліктен кетірудің бар физикалық мүмкіндіктерін пайдалану, қоғам немесе саяси қайраткерлерді және бейбіт тұрғындарды өлтіру, материалдық объектілерді жою (дүрліктіру, биліктің параллельді құрамдарын құру, ультиматумдар қою, азаматтық бас имеушілік шараларын ұйымдастыру, конституциялық органдарға қарулы қарсылық көрсету) сынды әрекеттерді жасауы атап көрсетті [11].

Терроризм мен экстремизм ара-жігін анықтау мәселесінде Ресей зерттеушілерімен бірдей пікірлес болған қазақстандық авторлардың анықтамаларына назар аударсақ:

Н.М. Абдиров фундаментализм мен экстремизм бір-бірімен тығыз байланыста. Екіншісі біріншісінің дамуының көрінісі. Өзінің шеткі нысандарында діни фундаментализм экстремизм болып жатады. Осы мағынада діни экстремизм – діни фундаменталистік көзқарасқа сәйкес әлемді қайта тұрғызуға талпынуда шеткі көзқарастар мен шараларды ұстану. Экстремизм терроризмнің пайда болуына негіз болатын соңғы қадам болып табылады деп есептейді [12].

Ал Е. Тукумов өзі берген анықтамасында өткір әрекеттер мен қауіптілік деңгейін ескере отырып, келесідей өсу реті бойынша логикалық тұрғыдан байланысы бар түсініктерді ұсынуға болады: радикализм – экстремизм – терроризм. Сонымен қатар терроризм экстремизмнен өсіп өнеді, мағынасы бойынша терроризм экстремизмнің бөлігі болып табылады, себебі ол саяси мақсаттарға жетуде экстремизмнің өте қатал әдістерін бойына жинаған деп тұжырымдайды [13].

А.Ж. Шпекбаев экстремистік теория ұсынылған идеяларға жетуде кез келген амалдарды ақтап шығады, терроризм экстремистік идеологиямен негізделеді... терроризм мен экстремизм бір-бірінсіз болуы мүмкін емес деген ойда [14].

С.У. Дикаев пен Н.Н. Турецкий экстремизм – тәжірибе көрсеткендей ұлттық, сепаратистік және діни ұранды ұстанып жүрген экстремистік ұйымдардың террористік болып кетіп жатады. Кейде соңғылары экстремистік ұйымдардың мүддесі үшін террорлық қызметте машықтанған өкілдігі ретінде біріншісін өзіне арқау етіп алуы әбден мүмкін. Бұндай жағдайда терроризмді экстремизмнің шекті жағдайдағы нысаны ретінде қарастыруға болады деген ой келтірді [15].

Экстремизм мәселесінде еңбектер жазған А.Д. Дарменов экстремизм түсінігі мазмұны бойынша терроризм түсінігінен кең мағына береді, себебі террорлық актілер экстремистік ұйымдар алдына қойған саяси мақсаттарға қол жеткізеді. Экстремизм кез келген идеологияның, зорлық әрекеттерін қолданудың теоретикалық негіздерін қамтиды, алайда дәлелі көбінесе бұнда қоршаған орта туралы рационалдық емес эмоционалдық ұсынымдарға негізделеді. Терроризм көп жағдайларда экстремистік идеологияға сүйенген әрекеттер жүйесін құрайды. Бірақ экстремизм теоретикалық тұжырымды сүйреумен ғана шектелмейді. Мақсаттарға же-

туге бағытталған жиі-жиі мәжбүрлі түрдегі нақты әрекеттерді жасауды білдіреді. Терроризм қоғамның әлеуметтік саяси өміріндегі жарқын және әрекетшіл көрінісін білдіретін экстремизмнің маңызды құрамы болып келеді деген қорытынды түйді [4].

Жоғарыда аталған қазақстандық және ресейлік авторлар еңбектерінде ізденушіні экстремизм мен терроризм өзара бөлек құбылыстар ретінде мүлдем қарауға болмайтындығы туралы тұжырымға әкеледі. Яғни, экстремизм жалпы қоғамда қалыптасқан жағдайларға, мемлекетпен бекітілген нормалар мен ережелерге бас имеушіліктің шектен шыққан құбылысы. Ал терроризмді экстремизмнің радикалды және агрессивті қадамдарды жасауынан туындайтын құбылыс деп бағалау керек.

Мемлекеттегі әлеуметтік-экономикалық дағдарыс пен әлеуметтік-саяси қайшылықтар, өмір сүру деңгейінің төмендеуі, көші-қонда тиімді бақылаудың жоқтығы, есірткі бизнесі, қару-жарақ саудасы, контрабанда мен адам саудасы сияқты қылмыстармен күресте құқық қорғау органдарының әлсіздігі, тұрғындарда болашаққа деген сенімсіздікпен қарайтын психологиялық ауа-райының қалыптасуы мен ортақ идеалогияның жоқтығынан қоғамның шашырауы нәтижесінде экстремизм сынды қоғам тарапынан қабылдауға жатпайтын идеяның тууына әкеледі.

Осылайша бізде авторлардың еңбектеріндегі экстремизмнің шекті әрекеттерге бару арқылы нәтижесі ретінде терроризмді қарастыру керектігі жайлы ойларымен келісіп, Қазақстан Республикасының «экстремизмге қарсы іс қимыл туралы» заңына экстремизм анықтамасы бойынша өзгерістер енгізудің қажет екендігіне келеміз.

Нәтижесінде біз өз тарапымыздан экстремизм мәселесі бойынша ой түйіндеп, келесідей ұсыныстарды енгізбекпіз:

Біріншіден заңда көрсетілген экстремизм терминіне нақты әрі мағынасын толыққанды ашатын анықтама бермекпіз.

Экстремизм – қоғамда қалыптасып қалған әлеуметтік мәселеден, экономикалық саладан, саясаттың тұрақсыздығынан және өзге де себептен туындаған әлеуметтік, экономикалық, саяси және өзге де жағдайды қайта тұрғызу талпынысымен шеткі көзқарас пен шараны ұстануға итермелейтін идеологиялық құбылыс.

Экстремистік бағыттағы қылмыстар – қандай да бір экстремистік идеологияға деген наным-сенімнің арқасында экстремизмнің діни, саяси, ұлттық, экологиялық, әскери және т.б. бағыттары бойынша жеке немесе заңды тұлғаның экстремистік ұйым, топ атынан немесе өзі жеке дара әрекеттерді жасауын айтамыз.

Бұл қылмыстарға келесілерді жатқызады:

– Ұлттық, этностық, нәсілдік, топтың мүшелерін өлтіру, денсаулығына ауыр зиян келтіру, бала тууға күшпен бөгет жасау, балаларды мәжбүрлеп беріп жіберу, күштеп көшіру немесе топ мүшелерін толық немесе ішінара жоюға бағытталған қасақана әрекеттері;

– Өсімдіктер әлемін немесе жануарлар дүниесін жаппай жоюға, атмосфераны, жер немесе су ресурстарын улау мен экологиялық зілзаланы тудыру әрекеттері;

– Шетелдік қарулы қақтығыстарға қатысу әрекеттері;

– Халықаралық қорғауды пайдаланатын адамдарға немесе ұйымдарға шабуыл жасау әрекеттері;

– Әлеуметтік, ұлттық, рулық, нәсілдік, тектік-топтық немесе діни алауыздықты қоздыру әрекеттері;

– Билікті басып алуды немесе ұстап тұруды насихаттау немесе оған жария түрде шақыру, сол сияқты билікті басып алу немесе ұстап тұру не Қазақстан Республикасының конституциялық құрылысын күштеп өзгерту әрекеттері;

– Қазақстан Республикасының біртұтастығы мен тұтастығын, оның аумағына қол сұғылмауын және бөлінбеуін бұзуды не мемлекетті ыдыратуды насихаттау немесе оған жария түрде шақыру, сол сияқты осындай мазмұндағы материалдарды тарату мақсатында дайындау, сақтау немесе тарату әрекеттері;

– Қазақстан Республикасының конституциялық құрылысын құлату немесе өзгерту не оның біртұтастығы мен тұтастығын, сондай-ақ оның аумағына қол сұғылмауын және бөлінбеуін бұзу, сол сияқты билікті басып алу немесе ұстап тұру мақсатында қарулы бүлік ұйымдастыру әрекеттері;

– Қазақстан Республикасының қауіпсіздігі мен қорғаныс қабілетіне нұқсан келтіру мақсатында адамдарды жаппай қырып-жоюға, олардың денсаулығына зиян келтіруге, кәсіпорындарды, құрылыстарды, қатынас жолдары мен құралдарын, байланыс құралдарын, халықтың тіршілігін қамтамасыз ету объектілерін қиратуға немесе бүлдіруге бағытталған жарылыс жасау, өрт қою немесе өзге де әрекеттер жасау, сол сияқты осы мақсаттарда жаппай улау немесе эпидемиялар мен эпизотиялар тарату әрекеттері;

– Билік өкілін өз қызметтік міндеттерін атқару кезінде немесе оларды атқаруына

байланысты қорлау, билік өкілінің өз лауазымдық міндеттерін атқаруына байланысты оған немесе оның жақындарына қатысты өміріне немесе денсаулығына қауіпті емес күш қолдану немесе күш қолдану қатерін төндіру әрекеттерін жатқызамыз.

Екіншіден ғылымда белгілі экстремизм феноменінің түрлерін жинақтай келе біздің ұсынымда келесідей түрлерге бөлінуі тиіс:

– ***ұлттық*** – өз нәсілінің, ұлтының, руының немесе тайпасының сол аумақта қоғамның барлық қарым-қатынастарында доминантты болуына күш салуы, яғни бір нәсілдің, ұлттың, рудың немесе тайпаның басқа нәсілдерге, ұлттарға, руларға немесе тайпаларға қарсы өшпенділік таныту, зорлық-зомбылық жасау арқылы қысым көрсету.

– ***діни*** – дінге құлшылық етуде радикалды сенімді ұстанушылардың өз дінінің басқа діндерден үстем болуы үшін қажетті іс-шараларды жүзеге асыру, яғни басқа діннің өкілдеріне өшпенділік танытып, зорлық-зомбылық жасау арқылы қысым көрсету, дінсіздерге өз діни идеологиясын мәжбүрлеп дәріптеу.

– ***саяси*** – қалыптасқан мемлекеттегі конституциялық құрылысты күшпен өзгерту, егемендігі мен аумағының тұтастығын, қолсұғылмаушылығын және бөлінбестігін бұзу арқылы өз алдына бөлек жаңа мемлекетті құру немесе мемлекеттің ұлттық қауіпсіздігі мен қорғаныс қабілетіне нұқсан келтіру, билікті күшпен басып алу немесе билікті күшпен ұстап тұру, заңсыз әскерилендірілген құрылым құру мен қарулы бүлік ұйымдастыру арқылы белгілеген аумаққа автономия мәртебесін алу. Сепаратизм немесе сепаратистік әрекеттер.

– ***экологиялық*** – экологиялық апаттар жасау немесе белгілі-бір табиғат жүйесінің құрамындағы белгілі-бір түрін жою мақсатында, өсімдік немесе жануар әлемінің белгілі бір түрлерін жою, жер немесе су ресурстарына зақым келтіру деп бес түріне бөліп қарастырамыз.

Әдебиеттер

1 Қазақстан Республикасының Президенті – Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың «Қазақстан-2050» Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына жолдау. [электрондық ресурс] // Қазақстан Республикасы президентінің ресми сайты. URL:www.akorda.kz (жүгіну мерзімі: 18.06.2015).

2 «Экстремизмге қарсы іс қимыл туралы» Қазақстан Республикасының 2005 жылғы 18 ақпандағы № 31-III Заңы. [электрондық ресурс] // URL:adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1100000483 (жүгіну мерзімі: 14.06.2015).

3 Скаков А.Б. Правовые, криминологические и организационные основы предупреждения преступности террористической и экстремисткой направленности в Республике Казахстан // «Противодействие терроризму и религиозному экстремизму в условиях глобализации»: материалы международной научно-практической конференции. – Алматы, 2014. – 63-67 бб.

4 Дарменов А.Д. Предупреждение экстремизма в условиях глобализации: оқу құралы. – Алматы: ҒЗжРБЖҰБ, 2008. – 310 б.

5 Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка. – 4-ші бас., қос. – М.: Азбуковник, 1999. – 944 б.

6 Саяси түсіндірме сөздік. – Алматы, 2007. ISBN 9965-32-491-3

7 Ислам. Энциклопедиялық анықтамалық. – Алматы: «Аруна Ltd.» ЖШС, 2010 ISBN 9965-26-322-1

8 Словарь иностранных слов. – Ростов н/Д: Феникс, 2001. – 800 б.

9 «Терроршылдыққа, сепаратизмге және экстремизмге қарсы күрес туралы Шанхай конвенциясын бекіту туралы» заңының жобасы туралы Қазақстан Республикасының үкіметінің 2002 жылғы 4 қаңтардағы №3 қаулысы. [электрондық ресурс] // URL:adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1100000483(жүгіну мерзімі: 14.06.2015).

10 Устинов В. Экстремизм и терроризм. Проблемы разграничения и классификации // Российская юстиция. – 2002. – №5.

11 Кикотя В.Я., Эриашвили Н.Д. Терроризм: борьба и проблемы противодействия: жоо-ның заң саласының студенттеріне арналған оқу құралы. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2004. – 592 б.

12 Абдиров Н.М. О некоторых проблемах законодательного регулирования деятельности религиозных объединений в Казахстане // Предупреждение проявлений экстремизма в странах Центральной Азии: Сборник материалов международной научно-практической конференции. – Алматы: Институт национальных исследований, Институт по освещению войны и мира. Ф.Эберт атынд.қор, 2004. – 106 б.

13 Тукумов Е. Экстремизм: природа, содержание, причины // Мысль. – 203. – №10. – Б. 20-25.

14 Шпекбаев А.Ж. Проблемы взаимодействия органов внутренних дел стран Центральной азии в борьбе с организованной преступностью и экстремизмом (терроризмом): Оқу құралы. – Алматы: Қазақстан Республикасы ІІМ Академиясы ҒЗжРБЖҰҚБ, 2005. – 166 б.

15 Дикаев С.У., Турецкий Н.Н. Терроризм: понятие и классификация: Оқу құралы. – Алматы, 2005. – 96 б.

References

1 Kazakstan Respublikasynyn Prezidenti – Elbasy N.A. Nazarbaevtyn «Kazakstan-2050» Strategijasy kalyptaskan memlekettin zhana sajasi bagyty» atty Kazakstan halkyna zholdau. [jelektrondyk resurs] // Kazakstan Respublikasy prezidentinin resmi sajty. URL:www.akorda.kz (zhuginu merzimi: 18.06.2015).

2 «Jekstremizmge karsy is kimyl turaly» Kazakstan Respublikasynyn 2005 zhylgy 18 akpandagy № 31-III Zany. [jelektrondyk resurs] // URL:adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1100000483 (zhuginu merzimi: 14.06.2015).

3 Skakov A.B. Pravovye, kriminologicheskie i organizacionnye osnovy preduprezhdenija prestupnosti terroristicheskoj i jekstremistkoj napravlennosti v Respublike Kazahstan // «Protivodejstvie terrorizmu i religioznomu jekstremizmu v uslovijah globalizacii»: materialy mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoj konferencii. – Almaty, 2014. – 63-67 bb.

4 Darmenov A.D. Preduprezhdenie jekstremizma v uslovijah globalizacii: Oku kuraly. – Almaty: GZzhRBZhUB, 2008. – 310 b.

5 Ozhegov S.I., Shvedova N.Ju. Tolkovyj slovar' russkogo jazyka. – 4-shi bas., kos. – M.: Azbukovnik, 1999. – 944 b.

6 Sajasi tusindirme sozdik. – Almaty, 2007. ISBN 9965-32-491-3

7 Islam. Jenciklopedijalyk anyktamalyk. – Almaty: «Aruna Ltd.» ZhShS, 2010 ISBN 9965-26-322-1

8 Slovar' inostrannyh slov. – Rostov n/D: Feniks, 2001. – 800 b.

9 «Terrorshyldykka, separatizmge zhane jekstremizmge karsy kures turaly Shanhaj konvencijasyn bekitu turaly» zanynyn zhobasy turaly Kazakstan Respublikasynyn ukimetinin 2002 zhylgy 4 kantardagy №3 kaulysy. [jelektrondyk resurs] // URL:adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1100000483(zhuginu merzimi: 14.06.2015).

10 Ustinov V. Jekstremizm i terrorizm. Problemy razgranichenija i klassifikacii // Rossijskaja justicija. – 2002. – №5.

11 Kikotja V.Ja., Jeriashvili N.D. Terrorizm: bor'ba i problemy protivodejstvija: zhoo-nyn zan salasynyn studentterine arnalgan oku kuraly. – M.: JuNITI-DANA, Zakon i pravo, 2004. – 592 b.

12 Abdirov N.M. O nekotoryh problemah zakonodatel'nogo regulirovanija dejatel'nosti religioznyh ob'edinenij v Kazahstane // Preduprezhdenie projavlenij jekstremizma v stranah Central'noj Azii: Sbornik materialov mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoj konferencii. – Almaty: Institut nacional'nyh issledovanij, Institut po osveshheniju vojny i mira. F.Jebertatynd.kor, 2004. – 106 b.

13 Tukumov E. Jekstremizm: priroda, soderzhanie, prichiny // Mysl'. – 203. – №10. – B. 20-25.

14 Shpekbaev A.Zh. Problemy vzaimodejstvija organov vnutrennih del stran Central'noj azii v bor'be s organizovannoj prestupnost'ju i jekstremizmom (terrorizmom): Oku kuraly. – Almaty: Kazakstan Respublikasy IIM AkademijasyGZzhRBZhUKB, 2005. – 166 b.

15 Dikaev S.U., Tureckij N.N. Terrorizm: ponjatie i klassifikacija: Oku kuraly. – Almaty, 2005. – 96 b.

Шукан А.

Киберқылмыстар барысында қолданылатын зиянкес бағдарламалар мен вирус түрлерінің сипаттамасы

Мақалада қоғамдағы ақпараттық қауіпсіздікке қарсы шабуыл жасаушы бағдарламалар мен вирустардың түрлері көрсетілген. Олардың әрқайсысына сипаттама беріледі. Сонымен бірге әлемдегі ақпараттық желілерде жасалатын қылмыстарға жол ашушы, вирустық бағдарламаларға байланысты зерттеу жасаушы лабороториялардың есептері де келтірілген. Есептерде Қазақстанға қатысты мәліметтерге талдау жасалған. Мақала қазіргі кездегі заңтану ғылымындағы ең өзекті мәселелердің бірін қарастырады.

Түйін сөздер: ақпараттық желілер, зиянкес бағдарламалар, вирус түрлері, ақпараттық жүйе, киберқылмыстар.

Shukan A.

Descriptions of malware and viruses, which are made with the help of cybercrime

The article describes the types of viruses and programs that are used to attack information ofnetworks and systems. The characteristics of each of them are given here as well.However, laboratory researches presented in this article giving necessary information of spreading viral programsin the world. There is an analysis of the necessaryresearches for Kazakhstan. The author considers thatit is one of the most urgent problems of modern society.

Key words: information networks, malware, types of viruses, information system, cybercrime.

Шукан А.

Описания вредоносных программ и вирусов, с помощью которых совершаются киберпреступления

В статье дано описание программ и видов вирусов, используемых для атаки на информационные сети и системы. Дана характеристика каждой из них. Вместе с тем представлены данные исследований лаборатории о получивших распространение в мире вирусных программах. Имеется анализ необходимых сведений по Казахстану. Автор рассматривает одну из самых актуальных проблем современного общества.

Ключевые слова: информационные сети, вредоносные программы, типы вирусов, информационная система, киберпреступления.

© 2016 Al-Farabi Kazakh National University

ӘОЖ 34:002

Шукан А.

Қазақстан гуманитарлық заң университеті,
Қазақстан Республикасы, Астана қ.
E-mail: alia_shukan@mail.ru

КИБЕРҚЫЛМЫСТАР БАРЫСЫНДА ҚОЛДАНЫЛАТЫН ЗИЯНКЕС БАҒДАРЛАМАЛАР МЕН ВИРУС ТҮРЛЕРІНІҢ СИПАТТАМАСЫ

Ақпараттық технология саласындағы қылмыстарда басты назар аударатын жағдай оның аса жылдам дамуы мен тез түрленіп, өзгеруі болып табылады.

Киберқылмыскердің негізгі мақсаты да әр түрлі процестерді басқаратын, ақпараттық жүйе және онда таралатын ақпаратты алу болып табылады. Шын өмірдегі қарапайым қылмыскерге қарағанда киберқылмыскер дәстүрлі – суық қаруды және пистолет секілді қаруларды қолданбайды. Оның арсеналында – ақпараттық қару, желіге ену, бағдарламалық қамтамасыз етуді бұзу және модификациялау, ақпаратты рұқсатсыз алу және ақпараттық жүйенің жұмысын уақытша тоқтатуға қолданылатын барлық құралдар енеді. Киберқылмыскердің қаруына келесілерді кіргізуге болады: ақпараттық вирустар, бағдарламалық белгілер, ақпараттық жүйелерге рұқсатсыз кіруге мүмкіндік туғызатын шабуылдың әр түрі. Қазіргі заманғы ақпараттық қылмыскерлерде тек дәстүрлі құралдар ғана емес, сонымен қатар қазіргі ақпараттық қарулар және құралдар бар; бұл мәселе баяғыдан бері мемлекеттің шекарасынан өтіп халықаралық мәнге ие болды.

Әлемде ақпараттық технологиялар желісі адамзат өміріне тығыз кіріккен қазіргі уақытта, аталған құбылысты қылмыскерлер де өз пайдасына жаратуда. Сондықтан біз мақалада ақпараттық технологиялар саласындағы шабуылдар жасау барысында ең көп қолданылатын қару түрі зиянкес бағдарламалар немесе вирустар түрлеріне тоқталып өтуді жөн көрдік.

Зиянкес бағдарламалар – ақпараттық технология арқылы жасалатын шабуылдардың және қылмыстық әрекеттердің ең негізгі әрекет ету құралы болып есептеледі. Вирустар, құрттар және троя вирустары. Аталған зиянкес бағдарламаларды пайдалану арқылы қылмыскерлер логиндері, жеке есепшоттар туралы мәліметтерді немесе мемлекеттік әскери құпияларды ұрлау мүмкіндігіне ие болады [1].

Зиянкес бағдарламаларды төмендегідей түрлерге бөліп көрсетуге болады:

1. Трояндық бағдарламалар немесе троян аты (Trojans) – кез-келген қолданбалы бағдарламаның ішіне жасырын салып жіберетін зиянкес бағдарлама, бағдарламаны орнатқанда ол да компьютерге жасырын орнығып алып, өзінің мынадай

зымиян мақсаттарын іске асыра бастайды – ақпараттық технология құралдарына нақты зиян келтіру: құпия мәліметтерді ұрлау, бұзу немесе жою, ақпараттық технология құралдарын істен шығару немесе оны басқа зиянкестік мақсаттарда пайдалану.

2. Зомби (Zombie) – ақпараттық технология құралдарына интернеттен жұғатын вирус, ол бір ақпараттық құралдан екінші ақпараттық құралға вирустық және хакерлік шабуыл жасауға қолданады. Осы зомби-вирустар арқылы зиянкестер сіздің ақпараттық технология құралыңызды сырттан толық басқара алады, сөйтіп оны өздерінің дұшпандық мақсаттарында қолдануға дайындайды. Осы вирус жұққан зомби АТ құралдар үлкен желілерге бірігеді де, олардан бір мезгілде орасан зор спам хабарламалар, вирустар және зиянды бағдарламалар таратылады. Олардың бәрі бір сәтте, мысалы, бір банктің сервер-компьютеріне жіберілсе, сервер «булығып, тығындалып» істен шығады. Мұндай хакерлік шабуылды dDoS-шабуыл деп атайды.

3. Тыңшы бағдарламалар (Spyware) – ақпараттық технология құралына рұқсатсыз, жасырын келіп орналасып алатын бағдарлама, оның бірден-бір мақсаты АТ құралын толық өз басшылығына қаратып, үздіксіз аңдып, жеке құпия ақпараттарды ұрлау немесе жою. Бұл бағдарламалар ақпараттық технологиялар құралдарына көбіне желілік құрттар, трояндар немесе жарнамалық бағдарламалар (adware) арқылы кіріп алады.

4. Тыңшы бағдарламалар (фишинг) Фишинг (Phishing) – құпия қаржылық ақпаратты ұрлауға бағытталған пошта хабарламалары. Мұндай хатта интернет-банктің немесе басқа да қаржылық ұйымның ресми сайтының жалған көшірмесіне сілтеме орналасады. Қолданушы ол сілтемені басып, жалған сайтқа кіргенін білмейді, сондықтан алаяқтарға ойланбай өзінің паролін, кредит картасының нөмірін, есепшот нөмірін және т.б. жеке деректерін бере салады. Тыңшы бағдарламалар (фарминг) Фарминг – бұл фишингтің жасырын түрі. Қолданушы интернет-банктің немесе басқа коммерциялық ұйымның ресми сайтына кіруге әрекет жасаған кезде оны жалған сайтқа бағыттап жібереді, ал оның ресми сайттың айнымас көшірмесі екенін ажырату өте-өте қиын. Сол жерден енгізілген ақпараттың бәрін алаяқтар алып отыра береді. Алаяқтардың негізгі мақсаты жеке қаржылық құпия ақпараттарды ұрлау. Тек, жалған сайттардың қақпанына адамдарды алдап түсіру үшін алаяқтар электрондық поштадан басқа, әлдеқайда құйтырқы әдістерді қолданады.

5. Мобилді вирустар – ұялы телефондарға жұғатын вирустар. Олар SMS және MMS хабарламалар мен Bluetooth каналдары арқылы таралады. Бұл вирустардың да мақсаты ұялы телефон иесінің жеке құпия мәліметтерін ұрлау және пайдалану, бөтен телефондарға халықаралық және ақылы қоңыраулар соққызу немесе SMS, MMS-тер жөнелттіру арқылы пайда түсіру. Бұл вирустардың ең көп таралғандары: Cabir, Comwar, Brador, Viver.

6. Файлдық вирустар Файлдық вирустар әр түрлі жолдармен командалық файлдарға кіріп алады, олар орындалатын *.exe,*.com кеңейтілімдегі файлдар және осы файлдар іске қосылған кезде бірге белсенді күйге көшеді. зақымдаған файл орындала бастағаннан вирус та онымен бірге ақпараттық технология құралдары жадысына орналасып, сол жерден өзінің зиянкестік әрекеттерін іске асырады. Мысалы, басқа да файлдарға жұға береді. Ол тек компьютер өшкенде немесе операциялық жүйе қайта жүктелгенде ғана өзінен-өзі жойылып кетеді. Бірақ файлдық вирустар берілгендер файлын зақымдай алмайды.

7. Жүктемелі вирустар. Жүктемелі вирустар өзін-өзі қатты дисктің жүктеу секторына (нөлдік секторға) жазып қоя алады.

Операциялық жүйені ақпараттық технология жедел жадысына енгізгенде бұл вирустар сол жерге орналасып алады. Одан әрі жүктемелі вирустар да файлдық вирустар сияқты әрекет ете бастайды. Командалық файлдарға жұғып, олармен бірге қосылып, зиянкестік әрекеттерін жүзеге асырады, одан әрі қарай жұғады.

8. Макро вирустар Макро-вирустар Word құжаттары мен Excel электрондық кестелерін зақымдайды. Макро-вирустар деген сол офистік бағдарламаларда қолданылатын макрокомандалар арқылы жазылатын бағдарламалар (макростар). Зақымданған құжат өзі жасалған қолданбалы бағдарламада ашылған кезде макровирус компьютер жадына орналасып алады да, басқа да құжаттарға жұға береді. Жұғу қаупі тек офистік бағдарлама жабылғанда ғана тоқтайды.

9. Желілік вирустар – ақпараттық технология құралдары желісі арқылы таралады және файлдық сервер-мұрағаттардан файлдарды алған кезде жұғады. Желілік вирустардың электрондық пошта және интернет арқылы таралатын түрлері бар. Желілік вирустардың түрлері өте көп. «Пошталық» вирустар Интернет – құрттар Пошта хабарламаларына салынған файлдарда

болады. Сол файлдарды ашқан кезде компьютерге жұғады. Пошта хабарламаларына салынған файлдар арқылы ақпараттық технология құралдары желіде таралады. Скрипт – вирустар ақпараттық технология құралдарына интернеттен сайт беттерін браузер арқылы жүктеген кезде жұғатын зиянкес бағдарламалар. (Sophos ұйымы сонымен қатар интернеттегі зиянкес бағдарламалар көп жағдайда PDF форматында болатынын да ескерткен).

Зиянкес бағдарламалар индустриясы қарқынды даму үстінде. Мысалы, «Symantec» компаниясы 2013 жылдың сәуір айынан маусым айы аралығында 450 000 мың жаңа антивирус кодтарын ойластырғанына қарамастан, жаңа вирустар мен вирустар жұқтырған бағдарламалар санының күннен күнге артып бара жатқанын жариялаған [2].

Қазіргі кезеңде вирустардың таралуына басты және негізгі себебі интернет болып табылады. «Sophos» (1985 жылы Ұлыбританияда және АҚШ-та құрылған вирустардан және спам шабуылдардан қорғау, сүзу үшін құрылған халықаралық ұйым) мәліметтеріне қарағанда, интернет қолданушыларды компьютер немесе ақпараттық технология құралдарына вирустық шабуыл жасайтын сайттарға алдап шақыру әдісі нәтижесінде, көптеген вирустық шабуылдар іске асыруда. Олардың берген есебінен Қазақстандағы ақпараттық технология құралдарын пайдаланушылардың бұл шабуыл түрінен үлкен қауіп астында екендігін 2-кесте көруге болады.

2-кесте – 2014 жылдың бірінші жартысындағы интернет арқылы вирустық шабуылға ұшыраушы алғашқы 10 елдің тізімі

Мемлекеттердің атауы	Вирустық шабуылдардың пайыздық көрсеткіші
Азербайжан	56,29%
Қазақстан	55,62%
Армения	54,92%
Ресей	54,50%
Тәжікстан	53,54%
Вьетнам	50,34%
Молдавия	47,20%
Белоруссия	47,08%
Украина	45,66%
Қырғызстан	44,04%

Бұл келтірілген кестедегі мәліметтер 2014 жылдың бірінші жартысына «Sophos» антивирустық ұйымы берген мәліметтер болса, 2014 жылдың екінші жартысына жасалған талдау бойынша вирустық шабуыл бойынша «Kasper» анти вирустық ұйымының есебіне назар аударсақ (2-сурет).

2-сурет – 2014 жылдың екінші жартысында интернет арқылы белсенді вирустық шабуылға ұшыраушы алғашқы 10 елдің тізімі

«Sophos» ұйымы берген келесі мәліметке назар аударсақ, әлемдегі вирус жұқтырудан алғашқы орындағы мемлекеттер болып соңғы екі жылда мына елдер есептеледі: Үндістан (59,2%), Қытай (46,7%), Қазақстан (46%), Азербайжан (44,1%), Ресей (41,5%) [49].

Жоғарыдағы келтірілген ресми мәліметтерден біз, ақпараттық технология құралдарын оның желісі мен жүйесін пайдаланушы Қазақстанның мемлекеттік мекемелері, банктік жүйесі, жеке тұлғалардың барлығына үлкен вирустық шабуыл қаупі туып тұрғандығын байқаймыз. Себебі вирустық бағдарламалар арқылы барлық мәліметтер ұрланады, өзгертіледі, өшіріледі, жарияланады. Сондықтан отандық заңгерлер мен құқықтанушылар бұл мәселеге аса назар аударуы қажет. Себебі вирустық шабуылдар арқылы жасалатын алаяқтық, ұрлық сияқты заңға қайшы әрекеттер классикалық жолмен жасалатын алаяқтық пен ұрлықтан гөрі орасан зор зардаптарға әкелетіні белгілі жағдай. Мәселен, 2014 ж. мәліметтер бойынша вирустық шабуылдардан келген шығын 92 млн доллар болған [3].

Қазақстан заңнамасына вирустық шабуылдарға байланысты заң нормаларын қайта қарастыру қажет. Жоғарыда берілген антивирустық ұйымдар есептерінде көрсетілген фактілер казақстандық электрондық ресурстардың аса үлкен қауіп астында екенін айқын көрсетеді. Әрі вирустық шабуылдардан келетін шығын да орасан зор болуы мүмкін. Сондықтан берілетін жаза аса қатал болуы қажет. Сонымен қатар вирустық шабуылдардың шетелдік сайттар арқылы жасалуы заңгерлердің ұлттық заңнаманы ғана емес аталған салаға қатысты халықаралық заңнамаларды қарастыру қажеттігін көрсетеді. Сонымен қатар вирустық шабуылдар мен спам шабуылдардың шетелдік сайттар арқылы келетінін ескерсек, Қазақстанға Еуропа Киберқылмысқа қарсы Қауіпсіздік Конвенция (Халықаралық және Еуропалық киберқылмыстармен күрес Конвенциясы. Будапешт, 23 қараша 2001 жылы қабылданды. Аталған конвенция әлемдік деңгейде ақпараттық технология саласындағы қылмыстармен күресумен айналысады) заңдарын ратификациялау мәселесін қарастыру қажет деп есептейміз. Қазір бұл мәселе соншалықты қауіпті көрінбесе де алдағы уақытта елімізді орасан шығынға ұшыратуы әбден мүмкін деп есептеймін.

Әдебиеттер

1 Мехмет Ниязи. Интернет қылмыстар және жеке өмір құқығының бұзылуы. – Анкара, 2013. – 7 б.
2 Бекназаров А. Ақпараттық қауіп туралы есеп. 2103. https:// www. securelist
3 Касперский фирмасының ақпараттық қауіпсіздікке байланысты есебі. 2013.http://ria.ru/Kaspersky_Equation_Group_17022015

References

1 Mehmet Niyazi. Internet criminal violation of the right to life and personal. – Ankara, 2013. – 7 p.
2 A. Beknazarov. The report on the threat information. 2103. https:// www. securelist.
3 Report related to information security firm Kaspersky72013.http://ria.ru/Kaspersky_Equation_Group_17022015

Әбілхайыр Б.Қ.

Предмет истины в уголовном процессе

В данной статье истина рассматривается как непременно достоверная, достойная полного и несомненного к ней доверия. А такой истиной способна быть только истина, не просто подтвержденная, пусть самыми безупречными, доказательствами, но непременно удостоверенная с соблюдением всех принципов и других гарантий надлежащей судебно-правовой процедуры. По своей природе истина в уголовном процессе является объективной истиной, т.е. содержание выводов следователя и суда об обстоятельствах дела, которая не зависит от их желаний и побуждений и должно соответствовать объективной действительности.

Ключевые слова: объективная истина, доказательства, уголовный процесс, познание.

Abilhayyr B.K.

The subject of the truth in a criminal proceeding

In this article, the truth is seen as credible by all means worthy of full and unquestioned trust in her. And this truth is able to be only the truth, not just confirmed, even the most perfect, the evidence, but certainly certified in compliance with all other principles and guarantees of due legal procedure. By its nature, the truth in criminal proceedings is an objective truth, ie, the content of the findings of the inspector and the court about the circumstances of the case, which does not depend on their desires and impulses, and must conform to the objective reality.

Key words: objective truth, evidence, criminal procedure, knowledge.

Әбілхайыр Б.Қ.

Қылмыстық процестегі ақиқаттың пәні

Бұл мақалада ақиқат міндеті анықталған, оған толық және толассыз сенімге лайықты шындық, шынайылық мәні қарастырылады. Ал мұндай ақиқат ретінде тек мінсіз дәлелдемелермен расталған емес, сонымен қатар соттық-құқықтық тәртіпке сай барлық қағидалар мен кепілдіктерді сақтай отырып куәландырылған шындық қана бола алады. Өзінің табиғаты ретінде қылмыстық процестегі ақиқат объективті ақиқат, яғни істің мән-жайы жөніндегі тергеуші мен соттың, олардың талап-тілектеріне байланысты емес және объективті шындыққа сәйкес келетін тұжырымдарының мазмұны болып табылады.

Түйін сөздер: объективті шындық, дәлелдемелер, қылмыстық процесс, таным.

© 2016 Al-Farabi Kazakh National University

УДК 343.1(574)

Әбілхайыр Б.Қ.

Казахский национальный университет имени аль-Фараби,
Республика Казахстан, г. Алматы
E-mail: beka_nvs_93@mail.ru

ПРЕДМЕТ ИСТИНЫ В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ

Вопросы установления истины разрабатывает теория доказательств, которая является частью науки уголовного процесса и изучает процесс доказывания при производстве дознания, предварительного следствия и в суде. Проблемам теории доказательств посвящены многие исследования ученых. Преступление как общественно опасное деяние отражается в окружающем мире, оставляя следы как на материальных предметах, так и в сознании людей. Используя эти следы, органы предварительного расследования и суд выясняют обстоятельства совершения преступления. При этом познание осуществляется в установленных законом формах.

Отражения преступления на материальных объектах и в сознании людей, используемые для выяснения обстоятельств преступления при производстве по уголовному делу в порядке, определенном законом, становятся доказательствами. Сам процесс познания существенных для дела обстоятельств, происходящий в установленных законом формах, приобретает характер доказывания. В процессе доказывания уполномоченные на то государственные органы и должностные лица при участии других субъектов процесса собирают, проверяют и оценивают доказательства для того, чтобы правильно выяснить обстоятельства совершения преступления.

Установление по уголовному делу материальной истины, т.е. установление фактических обстоятельств дела, их соответствия действительности, производится при помощи доказательств, которые, таким образом, являются средствами обнаружения материальной истины. Установить фактические обстоятельства дела, т.е. событие преступления, совершение его определенным лицом и вину последнего, следствие и суд могут только при помощи доказательств [1, с. 76].

Вопрос об истине является одним из коренных в теории познания (гносеологии) и имеет огромное теоретическое и практическое значение. Большое значение вопрос об истине имеет и для уголовно-процессуальной деятельности. Общие положения теории познания о познаваемости явлений объективной действительности, о доступности человеческому сознанию познать факты этой действительности, о практике как основе познания и критерии истины, о достоверности наших знаний и

другие важнейшие положения гносеологии полностью относятся к познанию и характеру истины, устанавливаемой по уголовному делу.

Что же означает объективная истина в уголовном судопроизводстве, каково содержание этого понятия?

Как и всякая истина, объективная истина в данной сфере общественной жизни есть высшая форма субъективного отражения объективной действительности, есть полное и точное соответствие субъективных суждений исследуемым фактам и обстоятельствам. Тем не менее, истина в уголовном судопроизводстве имеет определенную специфику, которая, не превращая ее в какой-то особый вид истины, отличает истину, устанавливаемую в уголовном судопроизводстве, от истины в любой иной сфере общественной жизни. В числе таких особенностей следует указать на предмет познания, т.е. специфический круг фактов, относящихся к событию, составу преступления, к лицам, совершившим преступление, и другим обстоятельствам, подлежащим установлению по уголовному делу; на средства и способы установления истины; на пределы доказывания (объем доказательств, необходимых для установления соответствующих обстоятельств), систему следственных и судебных действий, требуемых для получения таких доказательств [2, с. 59].

Решению задач уголовного судопроизводства, сформулированных в статье 8 УПК РК, подчинена вся система предусматриваемых законом уголовно-процессуальных действий и возникающих при их осуществлении правоотношений, в том числе действий и правоотношений в области доказывания.

Достижение целей проводимых действий представляет собой не что иное, как последовательное решение органами предварительного расследования, прокурором и судом ряда взаимосвязанных промежуточных задач на пути к цели доказывания – достижению истины.

Как было изложено выше, истина в уголовном процессе имеет свои специфические особенности. Учет специфических особенностей истины и ее становления в уголовном судопроизводстве, как и стремление показать ее принципиальное, качественное отличие от так называемой формальной истины, предопределили постановку вопроса о наименовании такой истины материальной. Однако суть вопроса не в терминологии, а в содержании, которое в соответствующий термин вкладывается. Понятие же «материальная истина» употребляется по существу в смысле истины объективной с учетом ее специфики в сфере уголовного судопроизводства и принципиального отличия от формальной истины.

Одной из существенных особенностей истины в уголовном процессе является то, что познание фактических обстоятельств дела происходит не иначе как в их юридической оценке. Эта особенность обусловлена тем, что познание факта и применение права находятся здесь в неразрывной взаимосвязи [2, с. 61].

Доказывание – разновидность практической познавательной деятельности. Поэтому целью доказывания всегда является познание всех существенных обстоятельств, имеющих значение для принятия правильного решения по уголовному делу. Изменяется и совершенствуется сам процесс доказывания в уголовном процессе, его правовое регулирование, круг допустимых следственных (судебных) действий, уточняются их цели и задачи, уточняется порядок проведения действий, применения технических средств и др., но цель доказывания – достижение истины, – остается неизменной.

Задачи уголовного процесса влияют на содержание цели доказывания, на содержание истины и ее обоснование. Содержание цели доказывания, объем познания выражаются в форме, обеспечивающей решение тех же задач. Поэтому цель познания в уголовном судопроизводстве не может быть исчерпана лишь установлением определенных действий, фактов объективной действительности.

Чтобы правильно определить содержание истины, необходимо учитывать, что факты объективной действительности, которые познаются в уголовном судопроизводстве, представляют собой явление общественной жизни. Поэтому должна быть правильно познана и их подлинная сущность, т.е. их значимость среди других явлений общественной жизни.

В соответствии с задачами уголовного судопроизводства следователь, суд обязан определить наличие и степень общественной опасности совершенных действий, состав преступления, который в них содержится. Другими словами, следователь, суд дают конкретному событию, которое является предметом производства по уголовному делу, юридическую оценку. Такая оценка фактов является одной из характерных особенностей познания в уголовном процессе.

В процессуальной литературе не всегда учитывается этот существенный признак предмета познания, имеющий важное значение для

правильного понимания содержания истины, достигаемой органами расследования и судом. Поэтому даваемые некоторыми авторами определения ее содержания фактически отвечают на вопрос о соотношении результатов познания с объектом познания, не раскрывая содержания самих этих результатов.

«Материальной истиной в уголовном процессе, – пишет М.С. Строгович, – называется полное и точное соответствие объективной действительности выводов следствия и суда об обстоятельствах расследуемого и разрешаемого дела, о виновности или невиновности привлеченных к уголовной ответственности лиц» [3, с. 308].

Аналогичное определение содержится и в работах других авторов. Такое определение достигаемой в уголовном процессе истины, на наш взгляд, правильно подчеркивает ее объективный характер.

Итак, истина в уголовном судопроизводстве составляет цель доказывания и компонент общих целей всего уголовного процесса.

Поскольку истина является субъективным отражением объективной действительности, ее познание всегда включает в себя диалектическое единство двух элементов – объективного и субъективного. Обстоятельства реальной действительности существуют вне и независимо от воли и сознания человека. Первичным и определяющим всегда остается фактор объективный – познаваемая действительность.

Сказанное позволяет сделать следующие выводы применительно к вопросу о познании истины в уголовном судопроизводстве:

а) с какими бы трудностями не пришлось столкнуться органам дознания, следствия, прокуратуры, суда в процессе расследования и рассмотрения уголовного дела, установление объективной истины остается для них в принципе всегда доступным;

б) это не исключает, однако, возможности следственных и судебных ошибок, но исключает их неизбежность и неустранимость;

в) достижение соответствующей цели возможно лишь при условии больших усилий правоприменительных органов, направленных на установление истины по каждому конкретному делу.

Из этого следует, что вопрос об истине в уголовном судопроизводстве не может рассматриваться как чисто теоретический, т.е. он имеет и большое практическое значение.

В наши дни существует множество определений истины. Одни считают, что истина – это соответствие знаний действительности; другие, что истина – это опытная подтверждаемость знания; третьи под истиной понимают свойство согласованности знаний, четвертые – полезность знания, его эффективность; пятые уверяют, что истина – это соглашение.

Разумнее всего, очевидно, придерживаться первого положения, которое выражает материалистическое понимание истины. В соответствии с теорией познания объективной истиной считается соответствие человеческих мыслей, суждений, представлений о предметах действительности самим этим предметам, каковы они есть в действительности, независимо от воспринимающего их сознания.

Правда, при истолковании данного определения истины между представителями разных философских направлений имеются, порой, существенные различия. Они касаются прежде всего понимания действительности. Думается, что правильно поступают те, кто действительностью считают объективно существующую вне и независимо от нашего сознания реальность. Сообразно с этим под истиной как целью доказывания в уголовном процессе следовало бы понимать то, что принято именовать истиной объективной, а именно – такое содержание выводов следствия и суда, которое соответствует действительности, правильно отражает имевшие место события: случившееся преступление, факт его совершения определенным лицом, виновность этого лица и т.д. Как видим, истина, истинность или ложность знаний, в том числе выводов следствия и суда, характеризует их содержание, соответствие или несоответствие фактам реальной действительности.

Но чтобы знать и иметь с определенной степенью уверенности суждение о том, в какой мере выводы следствия и суда соответствуют действительности, надо, очевидно, согласно требованиям логики иметь для этого определенные основания. Такими основаниями, как известно, могут служить доказательства со всей системой судебных гарантий установления истины. А это значит, что уверенность в истинности или ложности выводов следствия и суда в конечном счете определяется степенью их обоснованности.

По своей природе истина в уголовном процессе является объективной истиной, т.е. содержание выводов следователя и суда об обстоятельствах дела, как отмечено выше, не зависит от их желаний и побуждений и должно соответствовать объективной действительности.

По характеру истина, устанавливаемая в уголовном процессе, является и абсолютной, и относительной. Относительность истины определяется тем, что в уголовном процессе преступление, представляющее собой частичку объективного мира, изучается не во всех связях и опосредствованиях с действительностью, а в определенных пределах, необходимых для решения задач уголовного судопроизводства.

Вместе с тем, относительная истина – это объективная истина, правильно отражающая явления внешнего мира, и, как таковая, содержит частичку абсолютной истины. «Частицы» абсолютной истины относятся к установлению всех обстоятельств, с наличием которых закон связывает определенные правовые последствия.

В юридической литературе существует точка зрения, сторонники которой считают, что объективная истина в уголовном процессе может быть только абсолютной. В частности, И.И. Мухин, поддерживая эту точку зрения, пишет: «Объективная истина в уголовном процессе по своему характеру есть истина абсолютная и не может быть истиной относительной» [4, с. 37-38].

Сторонники другой точки зрения считают, что абсолютных и относительных истин как таковых вообще не существует, что истина и абсолютна, и относительна, и что абсолютная истина всегда проявляется не иначе как только в виде относительных истин. Например, А.И. Трусов пишет по этому поводу следующее: «Поскольку речь идет о категориях абсолютной и относительной истины, то постановка вопроса в форме «либо-либо» должна быть исключена, ибо не существует истин, которые были бы только абсолютны либо только относительны. С точки зрения … теории познания всякая объективная истина проявляется не иначе как в виде относительных истин, из суммы которых она и складывается» [5, с. 113-116].

Мы согласны с авторами, которые считают, что объективная истина, на достижение которой направлены усилия следственных органов и суда в силу правильного познания фактов в их правовом значении, является истиной абсолютной, и одновременно, ввиду неполного познания судом общественно опасного деяния, выступает как истина относительная [6, с. 72].

Литература

1 Строгович М.С. Теория судебных доказательств. Том 3. – М.: Наука, 1991. – 300 с.

2 Горский Г.Ф., Кокарев Л.Д., Элькинд Н.С. Проблемы доказательств в советском уголовном процессе. – Воронеж, 1978. – 303 с.

3 Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса. Том 1: Основные положения науки советского уголовного процесса. – М.: Наука, 1968. – 468 с.

4 Мухин И.И. Объективная истина и некоторые вопросы оценки судебных доказательств при осуществлении правосудия. – Л.: Издательство Ленинградского университета, 1971. – 184 с.

5 Трусов А.И. Основы теории судебных доказательств. – М., 1960. – 176 с.

6 Дорохов В.Я., Николаев В.С. Обоснованность приговора в советском уголовном процессе. – М., 1959. – 234 с.

References

1 Strogovich M.S. Teorija sudebnyh dokazatel'stv. Tom 3. – M.: Nauka, 1991. – 300 s.

2 Gorskij G.F., Kokarev L.D., Jel'kind N.S. Problemy dokazatel'stv v sovetskom ugolovnom processe. – Voronezh, 1978. – 303 s.

3 Strogovich M.S. Kurs sovetskogo ugolovnogo processa. Tom 1: Osnovnye polozhenija nauki sovetskogo ugolovnogo processa. – M.: Nauka, 1968. – 468 s.

4 Muhin I.I. Ob#ektivnaja istina i nekotorye voprosy ocenki sudebnyh dokazatel'stv pri osushhestvlenii pravosudija. – L.: Izdatel'stvo Leningradskogo universiteta, 1971. – 184 s.

5 Trusov A.I. Osnovy teorii sudebnyh dokazatel'stv. – M., 1960. – 176 s.

6 Dorohov V.Ja., Nikolaev V.S. Obosnovannost' prigovora v sovetskom ugolovnom processe. – M., 1959. – 234 s.

7-бөлім

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАТЫНАСТАР

Раздел 7

МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ

Section 7

INTERNATIONAL RELATIONS

Ибраева А.С.,
Тұрат Н.А., Отыншиева А.А.

Ұлыбритания заңнамасы бойынша азаматтық институтының мәселелері

Бұл мақалада азаматтық ұғымы мен концепциясы Ұлыбританияның заңнамасына сәйкес талқыланып, қарастырылады. Кез келген құқықтық жүйеде азаматтық институтының алатын орны орасан зор. Ұлыбритания азаматтық институтына тән сипатты белгілер ашып көрсетіледі. Британ азаматтығын алу талаптарына, артықшылықтар мен салдарларына ерекше назар аударылады. Жаңа азаматтықты қабылдамас бұрын, барлық тұсын ескере отырып, қарастыру керек деген қорытынды жасалынды.

Түйін сөздер: ұлт, азаматтық, бір елдің құзырында болу, көшіқон, британ азаматтығы, натурализация, мигранттар, тиесілілік, рәсім, мәртебе.

Ibrayeva A.S.,
Turat N.A., Otynshiyeva A.A.

Issues of UK citizenship by British law

The significance of citizenship in any legal system is of paramount and copious importance. This article discusses notion, the concept of citizenship and issues of citizenship around the UK legislation. Features of citizenship in the UK are appropriately disclosed. Particular attention is paid to the demands of taking British citizenship, to the privileges and consequences. The conclusion was that it is worth considering before getting new citizenship or acquiring foreign nationality.

Key words: nationality, citizenship, allegiance, migration, British citizenship, naturalization, immigrants, belonging, ceremony, status.

Ибраева А.С.,
Турат Н.А., Отыншиева А.А.

Вопросы гражданства по законодательству Великобритании

В данной статье рассматриваются понятие, концепция гражданства и вопросы гражданства по законодательству Великобритании. Отмечается значимость института гражданства для любой правовой системы. Раскрываются признаки института гражданства (подданство) в Великобритании. Особое внимание уделяется требованиям принятия британского гражданства, раскрываются привилегии и последствия принятия подданства. Обоснован вывод о том, что принятие нового гражданства влечет приоретение как новых прав, так и новых обязанностей.

Ключевые слова: национальность, гражданство, подданство, миграция, британское гражданство, натурализация, иммигранты, принадлежность, церемония, статус.

© 2016 Al-Farabi Kazakh National University

ӘОЖ 342.7

[1]Ибраева А.С., [2]Тұрат Н.А.,[1*]Отыншиева А.А.

[1]Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Қазақстан Республикасы, Алматы қ.
[2]Қазақ Технология және Бизнес университеті,
Қазақстан Республикасы, Астана қ.
[*]E-mail: aidana-best91@mail.ru

ҰЛЫБРИТАНИЯ ЗАҢНАМАСЫ БОЙЫНША АЗАМАТТЫҚ ИНСТИТУТЫНЫҢ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Тұлғаның құқықтық мәртебесі – тұлғаның мемлекет пен қоғамда заңды бекітілген мәртебесі. Тұлғаның құқықтық мәртебесі қоғамдық мәртебенің бір бөлшегі болып табылады. Заңды тұлғалардың құқықтық мәртебесіне қарағанда, жеке тұлғаның құқықтық мәртебесі адам мен азаматтар үшін анықталып, айқындалады. Тұлғаның құқықтық мәртебесінің негізін оның құқықтары, бостандықтары, мүдделері және міндеттемелері құрайды.

Тұлғаның құқықтық мәртебесі Қазақстан Республикасының Конституциясында бекітілген және ол адам құқықтарының жаңа тұжырымдамасына негізделеді. Сондай-ақ, ол адамның құқықтары мен бостандықтары бекітілген жалпы құқықтық стандарттарды белгілейтін халықаралық құқықтық құжаттарда негізделіп, көрсетілген [1].

Жеке тұланың құқықтық мәртебесінің не жағдайының басты элементтерінің бірі, ол – азаматтық. Азаматтық дегеніміз азаматтық, конституциялық-құқықтық теңдіктің бірден-бір алғышарты болып табылады. Ол тұлғаның белгілі бір елмен конституциялық-құқықтық, көп жағдайда орнықты байланысын білдіреді. Барлық азаматтар тең негіздегі әлеуметтік ынтымақтастықтың шарттарын айқындай алатын саяси қауымдастықтың мүшелігін құрайды. Демократиялық азаматтық игілігінің өзін қоса алғанда, азаматтық институты тең міндеттердің тұрақты дамуын қамтамасыз етуді және соған оңтайлы ықпал етуді қамтиды. [2].

Көптеген адамдар ұлт пен азаматтықтың ара-жігін дұрыс түсіне бермейді. Ұлт пен азаматтықтың айырмашылығы мынада: ұлт халықаралық құқық концепциясына жатса, азаматтық институты көбінесе отандық құқыққа тән [3]. Азамат болу дегеніміз ол белгілі бір саяси қоғамдастыққа не қауымдастыққа тиісті болумен пара-пар ұғым. Азаматтық таным ағзасы болып табылмайды. Ол өзінде азаматтық қатысу мен ішкі бейімділікті қамтиды: яғни, бұл белсенділік пен сезімнің үйлестірілуі екеніне көз жеткізуге болады. [4].

Қазіргі таңда азаматтық концепциясын зерттеп, қарастырған біраз ғалымдардың «азаматтық ол құқыққа ие болу құқығы» деген пайымдаулары өзекті емес болып табылады. Тіпті, бұл ойтұжырымға қарсы келетіндері де кездеседі. Белгілі ағылшын

ғалымының ойы бойынша, керісінше мемлекет біріккен топтасқан азаматтарынан пайданы көздейді, мысалы азаматтардың шын берілгендігін, адалдығын, бірігулерін, кез келген билікке нұқсан келтірмейтін қауіпсіздікті қажет етеді [5].

Ағылшын ғалымы Хэлд [6] айтқандай, түгелдей алғанда, азаматтық бұл барлық өмір сүретін адамдарды қауымдастыққа тарту болып табылады. Ол көші-қон және натурализация контекстінде тиесілілікпен, сәйкестілікпен байланысты маңызды сұрақтарды көтереді. Азаматтықты көбінесе үш басты құндылықтармен байланыстырады: олар тиесілілік, құқықтар және қатысуды құрайды. Біріншіден, азаматтық тиесілілікті ұлттық қоғамдастыққа араластырды. Ұлттық тиесілілік ортақ азаматтық сана мен өз отандастарына, мемлекетке деген адалдықты қалыптастырды. Екіншіден, тиесілі мәртебенің болмауы заң алдында тең дәрежеде қарастырылумен қоса алғанда, олардың адамзат арқасында белгілі бір құқықтары бар тең ретінде қарастырылуына әкеп соқты. Бұл ретте, азаматтар нормативтік функция бөлігі ретінде әлеуметтік және экономикалық құқықтарын қамтамасыз етумен қоса, өздері шешімдер қабылдап, ұйымдық құрылымдар шеңберінде тең қол жеткізуді қамтамасыз ету сияқты саяси құқықтарды мемлекеттен талап етті. Ақыр аяғында, азаматтық мемлекеттік құрылыс пен саясат ішінде толық және тең құқылы мүше ретінде қатысу үшін қуат, құқық және міндеттемені қамтыды [7].

Қай елдің азаматтығын алып, қабылдаса, сол елдің өзіндік талаптары мен ерекшеліктері болады. Менің қарастырайын дегенім, британ азаматтығын алу мәселесі, оның артықшылықтары мен кемшіліктері. Осындай дамыған алпауыт елдің азаматтығын қабылдау қаншалықты қиынға соғады? Бұл қазіргі таңдағы құқықтық жүйедегі ең өзекті мәселелердің бірі. Себебі, қазіргі жаһандану жағдайында, бүкіл әлемде көші-қон процесі өз айналымын алуда. Сондықтан, азаматтық алу, қабылдау, қос азаматтық сынды мәселелер әрбір құқықтық жүйеде өзектілігімен көзге түсуде. Жалпы, британ азаматтығын қабылдаудың қыр-сырын, басымдықтары мен проблемалық жақтарын ашуға тырысамын.

Ұлыбритания империялық тарихы бар, көпұлтты, көптілді және көпконфессиялы қоғам болып табылады. Ол өзінде Англияны, Шотландияны, Уэльсты және Солтүстік Ирландияны қамтиды. Сондықтан да, азаматтық мәселесі бұл елде зор маңызға ие. Өткен, сондай-ақ қазіргі заманғы өмірі мен жаһандану күрделілігінен туындайтын ұлттық тиесіліліктің шешілмеген мәселелері біршама. Ұлыбританияда, британдықтар мен басқа да ұлттар (әсіресе, шотландықтар) арасындағы шиеленіс, Еуропалық Одақпен байланысты дамулар мен Еуропалық азаматтықты қабылдау, иммигранттардың сіңісуі (әсіресе аз бөлігі мұсылмандар), халықтың әл-ауқатының төмендеуі және азаматтардың әлеуметтік құқықтарының күйзелісі [8] – бұның бәрі британ ұлты мен азаматтығына байланысты қызу пікір-таласқа ықпал еткен жағдайлар.

Британ (ағылшын) азаматтығы туралы заңға 1981 жылы өзгерістер мен толықтырулар енгізілді, және ол заң ағылшындардың қазіргі қолданыстағы заңына айналды. Ол тоғыз тарау, елу екі бөлімнен тұрады. Осы заңға сәйкес, британдық азаматтық келесідей негіздер бойынша беріледі:

1. Топырақ құқығы бойынша jus soli: Ұлыбритания азаматы немесе резиденті болып табылатын ата-анадан Ұлыбритания аумағында туу;

2. Қан құқығы бойынша jus sanguinis: шығу тегі бойынша ата-ананың бірі Ұлыбритания азаматы болса, (мысалы, тууы бойынша, бала асырап алу бойынша, тіркелу немесе натурализация бойынша);

3. Натурализация бойынша, адамның өз ерік ықтиярымен азаматтық алуға деген қалауынан пайда болатын заңды құқықтық процесс;

4. Тіркелу бойынша;

5. Бала асырап алу арқылы.[9].

Статистикаға сүйенсек, 2010 жылдың қаңтар айынан 2014 жылдың маусым айына дейін 899 045 өтініш; 2005 жылдың қаңтар айынан 2014 жылдың маусым айына дейін 1 781 201 өтініш; 2000 жылдың қаңтар айынан 2014 жылдың маусым айына дейін 2 177 440 өтініштер келіп түсті. Көбінесе өтініштер Үндістан, Пәкістан, Нигерия, Филиппин, Оңтүстік Африка мен Қытай мемлекеттерінің үміткерлерінен келеді. Осы ел ұлттары ішінде британ азаматтығын қабылдау үлкен сұранысқа ие. Өтініш білдірген азаматтар саны жылдан жылға артуда. Өтініш білдірушілерге кей жағдайда өтінішті қарауға бас тартқандығы жайлы хабарлау хаты келеді. Бас тартқанның негізгі себептері болып талаптарға сай келмеуі және территорияда болмаған кездегі рұқсат етілген күндердің асып кетуі саналады. Сонымен қатар, азаматтықты қабылдайтын Бас Офистің (Home Office) сұрауларына уақтылы жауап бермеу және ағылшын тілі мен Ұлыбрита-

ния өмірі жайлы жетік білмеу сияқты себептер де азаматтық алуға кері әсерін береді [10].

Ұлыбритания адамдарының көпшілігі үшін азаматтық ұғымы көбінесе бір елдің құзырындағы, бір мемлекетке тиесілілікпен байланысты термин болып қабылданады. Бұл адамдар үшін азаматтар ретінде сәйкестендірілуінің қандай дәрежеде екенін зерттеуге кедергі болып табылады. Британдық азаматтығын алуды көздеген кез келген азамат азаматтық тестін тапсыруы керек. Ұлыбритания азаматтыққа қабылдау тесті бар, ашық азаматтық саясат режимін ұстанатын еуропа елдеріндегі жалғыз ел болып табылады [11]. Қалған елдерді қарасақ, мысалы, Австрия, Дания, Эстония, Германия, Латвия, Литва сияқты елдер азаматтық саясаты режимдерін шектейтіндердің қатарынан табылды. Алайда, керісінше, ашық азаматтық саясат режиміндегі елдердің азаматтықты қабылдау тестіне деген қолжетімділік қиындау екен, яғни сол тесттің нұсқалары, үлгілері халық арасында таратылмайды екен. Азаматтық мағынасы жағынан даулы сипатта болғандықтан, сұхбат алынғандардың өзін көрсете білуі көп жағдайда қиындық туғызады [12]. Азаматтықты алуға арналған сынақты (тест) қоғамның үлкен ауызбіршілігі үшін күреске қарағанда шайқаста таза көші-қонды азайтуға арналған қару ретінде қолдану қаупі бар. Қалтасы тоқ адамдар мен білімді адамдар өздеріне £ 50 (фунт стерлинг) құнды осы тестті өтуге мүмкіндік бере алады [13].

Британ азаматтығын алу кезінде көптеген қиындықтарға қарамастан, атап айтқанда, өмір сүріп, тесттен өтіп және қиын да жазалаушы кіру жүйесін бағындыра алғандар элита болып табылады. Осы елде дүниеге келмей, жаңа азаматтық алып, қосылып, саяси қатысуларға қатысқан адамдардың азаматтығы көптеген бағыттарға ашық болып табылатын тиесілілік пен ұлттық сана туралы жаңашыл ойлауды талап етеді. Бұл потенциалды түрде мемлекеттілік пен азаматтықтың сипатты белгілерімен байланысты азаматтық туралы ой-пікірлердің қалыптасуына кедергі жасайды [14].

Азаматтық институты Ұлыбританияда заңнамадағы өзгерістер және мемлекеттік саясатқа байланысты соңғы 30 жылда кеңінен талқылана бастады. Осы пікірталастың нәтижесінің бірі Ұлыбританияға келген жаңа азаматтарға, британ азаматтығын қабылдағандарға арналып, әзірленген ресми азаматтық алу рәсімін өткізу 2004 жылдан бастап қана енгізілді. Ағылшын азаматтығына қабылдану жетістігіне жету мереке ретінде тойланатындай ойластырылған болатын [15]. Иммиграция және ұлттық мемлекеттік тиесілілік айналасында, көші-қон жолындағы соңғы қадам болып азаматтық алу рәсімі саналады [16].

Британ азаматтығын алудың өз артықшылықтарымен қоса өз кемшіліктері де бар. Ең алдымен артықшылықтарын тізетін болсақ, британ паспортына ие бола отырып, кез келген адам сол елде өмір сүруге және жұмыс істеуге, әлеуметтік және салықтық жеңілдіктерге, Ұлыбританиядағы сайлау процесіне қатысуға құқылы. Сондай-ақ, Еуропалық Одаққа кіретін барлық елдерде еш шектеусіз өмір сүріп, жұмыс істеуге құқылы және де әлемнің көптеген елдеріне, оның ішінде дамыған алпауыт АҚШ, Жаңа Зеландия, Канада, Австралия сынды елдерге визасыз бара алады [17]. Азаматтықтың өркениетті адамдарға өзінің артықшылықтары болады; ал керісінше өркениеті жоқ адамдар толық және жан-жақты қамқоршылыққа ұшырайды [18].

Белгілі ағылшын ғалымы айтқандай, азаматтықтың өзінің артықшылықтары болуы мүмкін, бірақ толық мүшелік, «нағыз британ азаматы болу» одан да көпті талап етеді. Бұл процесс – өзіне кейінгі мойындауды қамтумен қатар, дұрыс мінез-құлық пен оң ниетті басқалардың пайымдауларына негізделген.Британ азаматтығын алу үшін алдымен сол азаматтыққа лайық екеніңді британ аудиториясына сендіре білуің [19] керек. Ал, бұл жеңіл алына салатын процесс емес екендігіне әбден көз жеткізуге болады.

Британдық азаматтықты одан әрі тереңірек етіп ешкім әлі көрсете алмай жүр. Жай ғана «құқықтар мен міндеттер» тіркесінің астарында күнделікті өмірде білдіруі мүмкін өзіндік тереңдігі мен текстурасы бар екендігін де ескеру керек. Британ азаматтығын қабылдау барысында барлық сөздер жылы және нық сеніммен айтылғандығымен, тіркеушілер аталмыш рәсімді бүкіл ынта-жігерін сала отырып, жақсы өткізуге тырысады, дәл сол сәтте көші-қон мен жаңа азаматтық қабылдаудың нені білдіретіндігі, неге жетелейтіндігі және азаматтық алудың салдарларын қайта қараудың мүмкіндігі өтіп кеткендігін [20] түсінгендей боласың.

Туғаннан бастап берілетін азаматтық күннен күнге азаюда және бұл саяси дауыс сияқты тапшы ресурсқа қолжетімділікті шектеп, өз септігін тигізіп жатыр. Шейла Бэнхабибтың пайымдауынша [21], егер мемлекет туғанынан берілетін азаматтық түрін сақтағысы келсе, онда мемлекет моральды міндеттемелерді ғана емес, сонымен қатар заңды міндеттемелерді де қабылдаулары тиіс, мысалы салық жинау тәрізді туғаннан берілетін артықшылықтар.

Ұлыбританиядағы мемлекеттік билік жүйесі белсенді азаматтыққа қабылданушылардың санын туғызып емес, керісінше көші-қонды, халық санын реттеудегі билік тетіктерін қайта құрып, қаладағы тәртіп пен қадағалауды технологиялар көмегімен қолға алуды қарастырып отыр. Қазіргі кезде, Ұлыбританиядағы үздіксіз қаладағы ығы-жығылық жағдайлары проблемалық ерекшеліктерімен сипатталады. Мұндай саяси бастамалардың пайда болуы белсенді азаматтық қабылдауға шақыруда сәтсіздікке ұшыратады [22] және бірлікті нығайтып, дамытудан гөрі алуан түрліліктің артуына әкеп соғуы әбден мүмкін.

Би мен Пачи атты теоретик ғалымдардың еңбектерінде аталғандай, Тэтчер мен негізгі үкімет ұстанған неолибералды саясат, яғни белсенді түрде азаматтық институтын ілгерілетуге арналған принциптер мен құндылықтарды арттырудан гөрі қоғамдастық деңгейінде әлеуметтік бөліністерді дамыту, жақсартуға негізделген іс-әрекеттері ортақ түрде қатты сынға ұшырады [23]. Себебі, ол азаматтықтың оңтайлы түрде дамуына еш ықпалын тигізбейтіндігінің дәлелі еді.

Қорыта келгенде, азаматтық әрқашан көшірудің немесе былайша айтқанда, мобилизацияның көлік құралы болды – себебі ол он тоғызыншы және жиырмасыншы ғасырдағы Батыс Еуропадағы демократияландыру және мемлекеттік-құрылыс процесімен тұспа-тұс келді. Ол әрқашан элиталар үшін бақылау құралы және капитал болды, сонымен қатар ол қуат алатын және адамдар үшін қолданыстағы билік тетіктері мен нәтижелерін мұқият зерттеу құралы болып табылды [24].

Азаматтықты, ең алдымен әлеуметтік қадірқасиетпен жеке тұлғаның мүшелік ету өлшеуіші ретінде қарастыруға болады. Азаматтық – ол бағалайтын, ұмтылатын, құрметтейтін, аялауға және нығайтуға тиісті бір құқықтық жүйе элементі. Ғалым Бошняк азаматтықты демократиялық және тең құқықты ниеттерге жоғары дәрежеде жетудегі ең қажетті элемент ретінде бейнелейді. [25]. Азаматтық шекаралары контекстуалды түрде жүзеге асырылуда және проблемалық болып келеді, себебі мүшелікке қол жеткізу «белгілі бір орындарда нақты күрес пен қақтығыстарға жауап ретінде» пайда болады [26]. Азаматтықты қабылдаудан бұрын, оның жемісін беретін басым құқықтары мен кемшін тұстарына да назар аударып, ескеруді ұмытпау қажет.

Әдебиеттер

1 Қазақстан Республикасы Конституциясы, 30 тамыз 1995 жыл. – Алматы: Баспа, 2014.

2 Жарболова А.Ж. «ҚР Конституциялық құқығы» пәнінен семинар сабақтарына қосымша дайындық материалдары: Оқу құралы. – Алматы: Қазақ университеті, 2015. – 64 б.

3 Richard Bellamy, Citizenship. A very short introduction. – OUP, 2008. – P. 19.

4 Bryan S. Turner, Citizenship Studies: A General Theory // Citizenship Studies. – 1997. – 1 (1). – P. 5.

5 Mikko Kuisma, Rights or privileges? The challenge of globalization to the values of citizenship //Citizenship Studies. – 2008 . – 12 (6). – P. 625

6 Richard Bellamy, Citizenship. A very short introduction. – OUP, 2008. – P. 17.

7 Richard Bellamy, Evaluating Union citizenship: belonging, rights and participation within the EU // Citizenship Studies. – 2008. – 12, (6). – P. 599.

8 RabiaKarakayaPolat& Lawrence Pratchett, Citizenship in the age of the Internet: a comparative analysis of Britain and Turkey // Citizenship Studies. – 2014. – 18 (1). – P. 68.

9 British Nationality Act 1981. [Электронды ресурс]. – Қолжетімділік тәртібі: http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1981/61/pdfs/ukpga_19810061_en.pdf

10 Британ азаматтығын қабылдау: Статистика. [Электронды ресурс]. – Қолжетімділік тәртібі: http://www.lawfirmuk.net/archive_news.html?id=390

11 Noel Smith, Ruth Lister, Sue Middleton & Lynne Cox, Young People as Real Citizens: Towards an Inclusionary Understanding of Citizenship //Journal of Youth Studies. – 2005. – 8 (4). – P. 430.

12 Ines Michalowski, Required to assimilate? The content of citizenship tests in five countries // Citizenship Studies. – 2011. – 15 (6–7). – P. 749.

13 Ines Michalowski, Required to assimilate? The content of citizenship tests in five countries // Citizenship Studies. – 2011. – 15 (6–7). – P. 743.

14 Bridget Byrne, A local welcome? Narrations of citizenship and nation in UK citizenship ceremonies // Citizenship Studies. – 2012 . – 16. – P. 541.

15 Bridget Byrne, A local welcome? Narrations of citizenship and nation in UK citizenship ceremonies // Citizenship Studies. – 2012 . – 16. – P. 531.

16 Ulrich K. Preuss, Migration – A Challenge to Modern Citizenship // Constellations. – 1998. – 4 (3). – P. 308.

17 Британ азаматтығы мен британ паспорты. [Электронды ресурс]. – Қолжетімділік тәртібі: http://www.legalcentre.org/Grazhdanstvo-Citizenship.html
18 Richard Bellamy, Citizenship. A very short introduction. – OUP, 2008. – P.19.
19 Bridget Byrne, A local welcome? Narrations of citizenship and nation in UK citizenship ceremonies // Citizenship Studies. – 2012 . – 16. – P. 540.
20 Imogen Tyler, Designed to fail: A biopolitics of British citizenship // Citizenship Studies. – 2010. – 14 (1). – P. 71.
21 SeylaBenhabib, Birthright Citizenship, Immigration, and Global Poverty // University of Toronto Law Journal. – 2013. – 63 (3). – P. 500.
22 John Flint, Return of the Governors: Citizenship and the New Governance of Neighbourhood Disorder in the UK // Citizenship Studies. – 2002. – 6 (3). – P. 256.
23 Cristiano Bee, DimitraPachi, Active Citizenship in the UK: Assessing Institutional Political Strategies and Mechanisms of Civic Engagement // Journal of Civil Society. – 2014. – 10 (1). – P. 106.
24 MikkoKuisma, Rights or privileges? The challenge of globalization to the values of citizenship //Citizenship Studies. – 2008. – 12 (6). – P. 624-625.
25 Thomas Simon, Citizenship as a weapon // Citizenship Studies. – 2013. – 17 (3–4). – P. 505.
26 EleonoreKofman, Citizenship, Migration and the Reassertion of National Identity Citizenship Studies. – 2005. – 9 (5). – P. 463.

References

1 Kazakstan Respublikasy Konstitucijasy, 30 tamyz 1995 zhyl. – Almaty: Baspa, 2014.
2 Zharbolova A.Zh. «KR Konstitucijalyk kұkyғy» pәninen seminar sabaktaryna kosymsha dajyndyk materialdary: Oku kұraly. – Kazak universiteti, 2015. – 64 b.
3 Richard Bellamy, Citizenship. A very short introduction. – OUP, 2008. – p. 19.
4 Bryan S. Turner, Citizenship Studies: A General Theory // Citizenship Studies. – 1997. – 1 (1). – p. 5.
5 Mikko Kuisma, Rights or privileges? The challenge of globalization to the values of citizenship //Citizenship Studies. – 2008 . – 12 (6). – p. 625
6 Richard Bellamy, Citizenship. A very short introduction. – OUP, 2008. – p. 17.
7 Richard Bellamy, Evaluating Union citizenship: belonging, rights and participation within the EU // Citizenship Studies. – 2008. – 12, (6). – p. 599.
8 RabiaKarakayaPolat& Lawrence Pratchett, Citizenship in the age of the Internet: a comparative analysis of Britain and Turkey // Citizenship Studies. – 2014. – 18 (1). – p. 68.
9 British Nationality Act 1981. [Jelektrondy resurs]. – Kolzhetimdilik tәrtibi: http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1981/61/pdfs/ukpga_19810061_en.pdf
10 Britan azamattyғyn kabyldau: Statistika. [Jelektrondy resurs]. – Kolzhetimdilik tәrtibi: http://www.lawfirmuk.net/archive_news.html?id=390
11 Noel Smith, Ruth Lister, Sue Middleton & Lynne Cox, Young People as Real Citizens: Towards an Inclusionary Understanding of Citizenship //Journal of Youth Studies. – 2005. – 8 (4). – p. 430.
12 Ines Michalowski, Required to assimilate? The content of citizenship tests in five countries // Citizenship Studies. – 2011. – 15 (6–7). – p. 749.
13 Ines Michalowski, Required to assimilate? The content of citizenship tests in five countries // Citizenship Studies. – 2011. – 15 (6–7). – p. 743.
14 Bridget Byrne, A local welcome? Narrations of citizenship and nation in UK citizenship ceremonies // Citizenship Studies. – 2012 . – 16. – p. 541.
15 Bridget Byrne, A local welcome? Narrations of citizenship and nation in UK citizenship ceremonies // Citizenship Studies. – 2012 . – 16. – p. 531.
16 Ulrich K. Preuss, Migration – A Challenge to Modern Citizenship // Constellations. – 1998. – 4 (3). – p. 308.
17 Britan azamattyғymen britanp asporty. [Jelektrondy resurs]. – Kolzhetimdilik tәrtibi: http://www.legalcentre.org/Grazhdanstvo-Citizenship.html
18 Richard Bellamy, Citizenship. A very short introduction. – OUP, 2008. – p.19.
19 Bridget Byrne, A local welcome? Narrations of citizenship and nation in UK citizenship ceremonies // Citizenship Studies. – 2012 . – 16. – p. 540.
20 Imogen Tyler, Designed to fail: A biopolitics of British citizenship // Citizenship Studies. – 2010. – 14 (1). – p. 71.
21 Seyla Benhabib, Birthright Citizenship, Immigration, and Global Poverty // University of Toronto Law Journal. – 2013. – 63 (3). – p. 500.
22 John Flint, Return of the Governors: Citizenship and the New Governance of Neighbourhood Disorder in the UK // Citizenship Studies. – 2002. – 6 (3). – p. 256.
23 Cristiano Bee, Dimitra Pachi, Active Citizenship in the UK: Assessing Institutional Political Strategies and Mechanisms of Civic Engagement // Journal of Civil Society. – 2014. – 10 (1). – p. 106.
24 Mikko Kuisma, Rights or privileges? The challenge of globalization to the values of citizenship //Citizenship Studies. – 2008. – 12 (6). – p. 624-625.
25 Thomas Simon, Citizenship as a weapon // Citizenship Studies. – 2013. – 17 (3–4). – p. 505.
26 Eleonore Kofman, Citizenship, Migration and the Reassertion of National Identity Citizenship Studies. – 2005. – 9 (5). – p. 463.

Tusupova Zh., Rahimbaeva R.M.

International Treaty in the System of the Sources of the Constitutional Law

With the adoption of the Constitution of the Republic of Kazakhstan as of 1995 the significance of the interplay of National Law including Constitutional and International Law has increased. There appeared the necessity to bring the provisions of national law in conformity with the general recognized principles and norms of International Law, international treaties of the RK, as well as further taking into consideration of the indicated international regulators in the law enforcement activities. Researches of issues of a general theoretical nature pertaining to define the status of international treaties in the Republic of Kazakhstan, in its legal system are relevant up to the present. The Constitution of the Republic of Kazakhstan strengthens the priority of the international treaties ratified by the states before national law. In this connection the present work deals with the legal nature of international treaties their place in the system of current national law including the system of sources of the Constitutional Law, correlation of International and National Law.

Key words: Constitution, sources of the Constitutional Law, International treaty , National Law, Constitutional Law, International Law.

Тусупова Ж., Рахимбаева Р.М.

Халықаралық шарт конституциялық құқықтың қайнар көздерінің жүйесінде

1995 ж. Қазақстан Республикасы Конституциясының қабылдануымен ұлттық, соның ішінде конституциялық құқық пен халықаралық құқықтың өзара әрекеттесуінің маңызы арта түсті. Халықаралық құқық нормалары мен жалпыға танымал қағидаларына, ҚР халықаралық шарттарына ұлттық құқық ережелерін уақытылы сәйкестендіру, сондай-ақ белгіленген халықаралық реттеу құралдарын құқық қолдану қызметінде есепке алу қажеттілігі туындады. Қазақстан Республикасындағы халықаралық шарттардың мәртебесін анықтауға қатысты жалпытеориялық мәселелерді зерттеу оның құқықтық жүйесінде қазіргі кезге дейін өзекті болып табылады. ҚР Конституциясы Республика бекіткен халықаралық шарттардың Республика заңдарынан басымдығы болатындығын бекітті. Осыған орай мақалада халықаралық шарттардың заңи табиғаты, олардың қолданыстағы ұлттық құқық жүйесіндегі, оның ішінде конституциялық құқықтың қайнар көздерінің жүйесіндегі орны, халықаралық және ұлттық құқықтың арақатынасы қарастырылған.

Түйін сөздер: конституция, конституциялық құқықтың қайнар көздері, халықаралық шарт, ұлттық құқық, конституциялық заңнама, халықаралық құқық.

Тусупова Ж., Рахимбаева Р.М.

Международный договор в системе источников конституционного права

С принятием Конституции Республики Казахстан 1995 г. возросло значение взаимодействия национального, в том числе конституционного, права и международного права. Возникла необходимость своевременного приведения положений национального права в соответствие с общепризнанными принципами и нормами международного права, международными договорами РК, а также дальнейшего учета обозначенных международных регуляторов в правоприменительной деятельности. Исследования проблем общетеоретического плана, касающиеся определения статуса международных договоров в Республике Казахстан, в ее правовой системе, являются актуальными до настоящего времени. Конституция Казахстана. закрепляет приоритет ратифицированных государством международных договоров перед национальным правом. В этой связи в работе раскрывается юридическая природа международных договоров, их место в системе действующего национального права, в том числе и в системе источников конституционного права, соотношение международного и национального права.

Ключевые слова: конституция, источники конституционного права, международный договор, национальное право, конституционное законодательство, международное право.

© 2016 Al-Farabi Kazakh National University

UDC 342:340.147

Tusupova Zh., Rahimbaeva R.M.

Al-Farabi Kazakh national university,
Kazakhstan, Almaty
*E-mail: alma_gul_t@mail.ru

INTERNATIONAL TREATY IN THE SYSTEM OF THE SOURCES OF THE CONSTITUTIONAL LAW

International Treaty of the Republic of Kazakhstan is an international agreement concluded by the Republic of Kazakhstan with a foreign state (or states) or with an international organization in written form, which is regulated by the International Law. It despite of the fact that such an agreement can be found in one document or in several related documents connected with each other as well as irrespective of its particular title [1].

Constitution of the Republic of Kazakhstan of 1995 is the basic source of the Constitutional law. It «carries out a role … of a link between the national legal system and the system of international law» [2, p.5].

National literature on the Constitutional law has repeatedly described the international treaties, which are referred to the sources of the Constitutional law, but without a detailed analysis of the given issue.

Thus, S.K. Amandykova says, «international treaties ratified by the Republic of Kazakhstan have a priority before its laws and are used directly» as the sources of constitutional law [3, p.15].

G.S. Sapargaliyev defined that «the sources of the Constitutional law are the norms of international legal acts recognized by the Republic of Kazakhstan. They may contain legal norms of the constitutional meaning: on human rights, public education, etc. «[4, p.9]. A.T. Ashcheulov indicates sources of the Constitutional law from among the international – legal treaties as «first of all ... acts which contain generally accepted constitutional principles and norms of the International law». Above-mentioned author says that Kazakhstan is a member of the CIS, and acts of the CIS Common law are the sources of the Constitutional law [5, p.34].

Thus, the international treaties are the sources of the Constitutional law in cases when they regulate constitutional issues and their direct application is legislatively provided.

As is known, the first constitutional acts of independent Kazakhstan were the Declaration of KazSSR on state sovereignty of the Kazakh Soviet Socialist Republic (October 25, 1990) and the Constitutional Law of the RK (December 16, 1991) «On State Independence of the Republic of Kazakhstan». These constitutional acts became a basis on adoption of the first Constitution of Kazakhstan (January 28, 1993). However, the question of place of international law in the

legal system of the Republic of Kazakhstan was not raised because of the declared Kazakhstan's adherence to generally accepted principles and the norms of international law.

The Constitution of the RK as of 1993 consolidated the position that international contractual and other obligations of the Republic must comply with the Constitution. At the same time, it did not contain the provisions allowing carrying out the hierarchy of international treaties and other acts of domestic law. This meant that any kinds of agreements of the Republic (both ratified and not the subject to ratification) have to comply only with the norm of the Constitution. On March 31, 1993, the Republic of Kazakhstan ratified the Vienna Convention on the Law of Treaties (as of May 23, 1969). Article 27 of the above Convention, reveals the imperative requirement, which states that «a participant cannot refer to the provisions of the internal law as a justification for non-performance of the treaty by the participant». [6] Otherwise, it will be a violation of the international law principle – «contracts have to be observed» («pacta sunt servanda»). Coming from this provision, all types of the international agreements which have been concluded prior to the adoption of the current Constitution of 1995 should be recognized as a priority over the laws of the Republic of Kazakhstan. [7]

The article 4 of the Constitution of the RK of 1995 establishes the position that international treaties and other obligations of the Republic of Kazakhstan are the law in force of the country and after their ratification possess a priority before its laws, except cases when according the contract its application requires the publication of the law. If we consider the practice of foreign countries, according to the article 15 of the Constitution of the Russian Federation, generally recognized principles and norms of the International law and the international treaties of the Russian Federation are an integral part of its legal system. If the international treaty of the Russian Federation stipulates other rules than those stipulated by the law, the rules of the international treaty are applied. The Basic Law of the Federal Republic of Germany contains a provision that the general rules of the International law are an integral part of national law of this country and have priorities over its laws and directly create rights and duties (Article 25). The Constitution of the French Republic stipulates that treaties ratified or approved «have a power beyond the power of domestic legislation since the publication ...» (Article 55). Such norms are enshrined in the Spanish Constitution (Article 93-96.); Greece (Art. 28); Japan (Art. 98).

In accordance with the Resolution of the Constitutional Council «On the official interpretation» as of October 28, 1996 under the №6 / 2, Article 4, paragraph 1 and Article 12 paragraph 2 of the Constitution of the Republic of Kazakhstan under the «effective law» should be to understand the norms of the Constitution and other listed normative legal acts in this article, as well as the international obligations of the Republic which at a particular moment is not canceled and international obligations are not terminated». In this regard, according to the S. Zh. Aydarbayev opinion the outside composition of «existing law» were «other obligations», which are enshrined in the test normally paired with «international treaty obligations of the Republic» and in this case we should talk about the State's obligations under the international legal traditions [8].

In accordance with the Article 8 of the Constitution, «The Republic of Kazakhstan shall respect principles and norms of the International law ...». It meant «its desire to take them into account when creating the internal state law. At the same time, the existing law of the Republic of Kazakhstan has to meet the standards of the Constitution and only the international treaties ratified by the Republic have priority over the laws»[9]. If the international treaty of the Republic of Kazakhstan stipulates other rules than those stipulated by the law, the rules of the international treaty are applied. Provisions of the officially published international treaties of the Republic of Kazakhstan, not requiring publication of internal regulations for their use, can act directly. Proposals on amendments and additions to the legislation of the Republic of Kazakhstan in connection with the conclusion of international agreements shall be made in accordance with the Article 22 of the Law «On international treaties».

As K.K. Aitkhozhin notes, that from the RK Constitution and the content of article 4, paragraph 3 come international treaties ratified by the Republic which have priority only in the respect of the laws and cannot prevail over the provisions of the Constitution itself. In addition, the priority of the RK Constitution derives from the content of Article 4 paragraph 1, according to which the provisions of the international treaty and other obligations of the Republic must comply with its Constitution. [10] In this regard, we should agree with the opinion of S. Zh. Aydarbayev, that there is no definite answer to the question to what category of laws the ratified international treaties have a priority, i.e. whether it is a law introducing constitutional amendments, either

constitutional laws or it refers only to common laws. As a result, until now the problem of a ratio of the international treaty and custom with the standards of internal law in the legislation of Kazakhstan didn't get its logical and final permission. In his view, the treaty and customary rules of the International law shall have precedence over all blocks of Kazakhstan legislation, except only the Constitution. [11]

In the official interpretation of paragraph 3, Article 4 of the Constitution of the Republic of Kazakhstan the Constitutional Council of Kazakhstan notes: «As for the non-ratified international treaties, they ... don't possess a priority before the internal law. All the international treaties signed by Kazakhstan after the adoption of the Constitution of 1995 which are not the subject to ratification, must be carried out to the extent that while they are not in contradiction with the laws of the Republic. In the event of a collision, the treaty parties may, in accordance with applicable law resolve them via the conciliation procedures». Second paragraph of the Constitutional Council enactment explains that «the predominant legal force before the legislation of the Republic of Kazakhstan has not only ratified international treaties and international agreements which do not provide ratification as a condition for the entry into force, concluded before the adoption of the 1995 Constitution ...» They «are active and have priority over the legislation of the Republic, if such a priority for these international agreements is expressly provided by the Republican laws, which are governing the respective spheres of legal relations». However, this item contradicts Article 92, paragraph 4 of the RK Constitution. It also contradicts paragraph 1 of the Constitutional Council Resolution of the Republic of Kazakhstan «On the Official Interpretation of Paragraph 4, Article 92 of the Constitution of the Republic of Kazakhstan» dated June 15, 2000 № 8/2.

According to the decision of the Constitutional Council as of May 18, 2006 № 2

«On the Official Interpretation of Subparagraph 7 of the Article 54 of the Constitution of the Republic of Kazakhstan» the instruments of ratification of international treaties and acts of accession to international treaties are equal in their legal force and legal consequences. In this regard international treaties, obligation of which for Kazakhstan is established by the normative legal acts on accession to the international treaties adopted by the Supreme representative body of the Republic, which is carrying out legislative functions and the decrees of the President of the Republic with the force of law, and are equated to the ratified international treaties.

In the considered Resolution of the Constitutional Council of Kazakhstan it is revealing the ratification of international agreements and accessions them as the acts of national law. The author comes to the opinion that the norms of the international law and national legislation of the Republic shows that in the international legal aspects, accession, on condition of implementation by its Parliament by means of adoption of law involves the same legal consequences, as ratification. Laws on ratification of the international treaty and laws on accession to the international treaty which are the subject to ratification undergo identical procedure of acceptance in the Republic of Kazakhstan. Therefore, they are equal in their legal force and legal consequences. [12]

Resolution of the Constitutional Council of the Republic of Kazakhstan as of November 5, 2009 № 6 «On the Official Interpretation of the Provisions of Article 4 of the Constitution of the Republic of Kazakhstan with the Regard to the Order of Execution of Decisions of International Organizations and Their Bodies» says that ... the provisions of Article 4 of the Constitution of the Republic of Kazakhstan on the priority of the ratified international treaties over the national law and the direct application of such solutions in the Republic of Kazakhstan are spread on the decisions of international organizations and their bodies formed in accordance with international treaties of the Republic of Kazakhstan. At the same time, in accordance with paragraphs 1 and 2 of Article 4 of the State Law, decisions of international organizations and their bodies formed in accordance with international treaties of the Republic of Kazakhstan may not contradict the Constitution of the Republic of Kazakhstan. Decisions of international organizations and their bodies, member of which the Republic of Kazakhstan is, may acquire legal properties of the ratified international agreement of the Republic, in the case of a direct indication of the binding decisions of the data of Kazakhstan in an international treaty ratified by the Republic of Kazakhstan [13].

The next problem to be revealed is devoted to the use of international treaties provisions by the subjects of the Constitutional Law. Thus, three bases should be indicated here.

1. International Treaty as a mean of determination of the status of certain categories of the population and protection of the legitimate rights of citizens. So, treaties with foreign countries are of paramount importance for the solution of questions of citizenship. This institution was first established in the Law of the Republic of Kazakhstan «On

Citizenship of the Republic of Kazakhstan» as of December 20, 1991 [14].

The bases for acquisition of citizenship of the Republic of Kazakhstan provided by international treaties are provided by various international agreements. For example, the Agreement between the Republic of Belarus, the Republic of Kazakhstan, the Kyrgyz Republic and the Russian Federation on the facilitation of the acquisition of citizenship of February 26, 1999, ratified by the Law of the Republic of Kazakhstan as of December 30,1999 № 17-2. Thus, according to the Article 16, paragraph 2 of the Law «On Citizenship» Citizenship matters of servicemen who are on military service and stationed in the territory of the Republic of Kazakhstan shall be determined by interstate treaties of the Republic of Kazakhstan. Among the bases on which the loss of citizenship of the Republic of Kazakhstan is provided, the bases for the loss of citizenship is stipulated by interstate treaties of the Republic of Kazakhstan. The international treaties may relate to the issues of the identification of the status of foreign citizens and stateless persons. This also includes international legal instruments on the protection of rights and freedoms of a person and a citizen. In 2003, Kazakhstan joined to the «International Covenant on Civil and Political Rights and the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights», adopted on December 19, 1966 by the UN General Assembly. Kazakhstan finally joined the specified pacts after their ratification, but with the reservations considering features of the national legislation in the sphere of protection of the rights and freedoms of the person and citizen [15].

Ratification of the Optional Protocol to the International Covenant on Civil and Political Rights as of February 11, 2009, opened the citizens of the Republic of Kazakhstan the possibility to lodge complaints to the UN Committee on Human Rights [16], which is an additional incentive to improve domestic human rights mechanisms in line with international standards.

2. International Treaty as a basis for the international activities of the state is an effective means of civilized protection of national interests.

The status of the state border of the Republic of Kazakhstan and questions of territorial delineation of Kazakhstan with other countries are determined with the help of the international treaty norms. Sovereign rights of state and its jurisdiction in the exclusive economic zone and the continental shelf, the issues of asylum, extradition of persons accused of committing a crime, the transfer of sentenced to serve their sentences in other states are also exercised by them. Implementation of these and other aspects of foreign policy is impossible without an appropriate legislative and contractual framework. The example of it is the interstate relations of the Republic of Kazakhstan on the issue of the extradition of criminals.

Foreign experience shows that the introduction and widespread extradition is an effective tool in the fight against terrorism, organized crime, drug trafficking, i.e. serious crimes. At present, this issue is regulated by criminal and criminal procedural legislation, and according to the resolution of the Prosecutor the General of the Republic of Kazakhstan «On the Questions of Extradition, Arrest and Extradition of Criminals» from 08.09. 1998 № 56/36. In this area, Kazakhstan is working on a contractual basis with many countries. Among them are the CIS countries, as well as India, China, North Korea, Lithuania, Mongolia, Pakistan, Iran, UAE, Turkey, Germany and others. Relevant bilateral acts declare the principles of reciprocity and non-extradition of its own citizens.

3. Multilateral Convention on the struggle with the certain types of crimes, as well as bilateral agreements on legal assistance.

System of bilateral and multilateral agreements on legal assistance in civil, family and criminal cases has developed in the practice of cooperation of Kazakhstan with foreign countries. The example of it is the enclosed Convention on Legal Assistance and Legal Relations in Civil, Family and Criminal cases concluded in Kishinev, on October 7, 2002 by the CIS Member States, which was ratified by the Kazakhstan Law as of 10 .03 2004 [17]. Norms of such international treaties and agreements do not violate the national sovereignty of countries; each State decides independently the question of frames and scope of legal aid.

One of the current problems, which are at the crossroads of national and international law, is the ratification process, which is regulated by the Constitution of Kazakhstan, legal norms, relevant international legal standards.

The most important issues of international relations in the Republic of Kazakhstan needed to be ratified. All agreements pass this official procedure, the list of which is set in the Article 11 of the Law «On International Treaties of the Republic of Kazakhstan». Law which is received in the connection with the ratification of an international treaty can be considered as a special kind of legislation, but it has a narrow purpose: to provide the effect of the Republic of Kazakhstan signed an international treaty. The peculiarity of such law

is, firstly, that it is the source of an international treaty, and secondly, such a law cannot be amended, additions to the treaty, and, thirdly, it is a subject to the procedure for the adoption of laws of the Republic of Kazakhstan.

Installed ratification procedure is complicated in the Republic of Kazakhstan, but logically it corresponds to the standard international practice and allows the country to implement actually the commitments on obligations it has undertaken, thereby ensuring the priority of law over politics. Legally and practically only ratified, promulgated and entered into force treaty has priority within the collision with the law.

Not only the international treaties and foreign policy of a defensive nature, but also intergovernmental agreements on social, economic and financial issues are presented to be approved by the Parliament of the Republic of Kazakhstan. Their purpose is to increase the level of guarantees for foreign citizens, corporations and international organizations, and to create a favorable «climate» for foreign investors. This trend in the ratification process of international treaties is typical for developed countries, and it is approved in the Republic of Kazakhstan. Particular interest is given to the problem of the constitutional control over the ratified international treaties, as the recognition of the international treaty inconsistent with the Constitution cannot lead to a change in the contract, but to change the Constitution. It is known that the revisions of the Constitutions of France, Germany, Ireland and other countries preceded the ratification of the Maastricht Treaty on the creation of the European Union signed in 1992.

According to the Article 12 of the Law «On International Treaties of the Republic of Kazakhstan», the Constitutional Council considers international treaties on their compliance with the Constitution of Kazakhstan before the ratification. The period of ratification of international agreements is suspended in the case of appeal to the Constitutional Council. International treaties recognized not corresponding to the Constitution of the Republic of Kazakhstan, may not be ratified and put into effect.

Special attention should be paid to the place of international treaties in the hierarchy of normative legal acts. The Law of the Republic of Kazakhstan as of March 24, 1998 «On Normative Legal Acts» established hierarchy of acts in terms of their legal force [18]. Non-identity of classification of normative legal acts set out in the Constitution of the Republic of Kazakhstan, the one that is enshrined in law is referred to the imperfection of the given law. In particular, 2 paragraph of the Article 4 of the Law defines that no place is defined for international treaties and agreements as sources of law in force in the hierarchy of acts.

Thus, although international contractual and other obligations of the Republic are included into the running law (paragraph 1 of Article 4) by the RK Constitution, there is still the problem of correlation of international treaty and custom with the norms of the national law in the legislation of Kazakhstan, it is controversial and has not received final approval. We consider that contractual and customary norms of the International Law must have priority over the all unit of national legislation, the exception is the Constitution of the Republic of Kazakhstan. In the case of the adoption of this proposal there is the necessity to make the appropriate amendments and additions to the Article 4 of the law «On Normative Legal Acts».

In conclusion, the legal nature of international treaties of the Republic of Kazakhstan, their special place in the existing national law, including source system of the Constitutional Law, the hierarchy of types of international agreements and their relationship with the legislative and other normative legal acts clearly demonstrate that international agreements should be formalized in the hierarchy of sources of the running law «On Normative Legal Acts».

Литературы

1 Закон Республики Казахстан от 30 мая 2005 года № 54-III «О международных договорах Республики Казахстан» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 10.12.2014 г.) – // «Казахстанская правда» от 4 июня 2005 г. № 146-147 (24756-24757)

2 Баймаханов М.Т., Абайдельдинов Е.М. Конституционные проблемы соотношения международного и национального права- // Право и государство. – 2003. – №1(28). – С. 5.

3 Амандыкова С.К. Конституционное право Республики Казахстан: учеб. пособие для юрфаков. – Караганда: РИО «Болашак-Баспа», 1997. – 186 с.

4 Сапаргалиев Г. Конституционное право Республики Казахстан: Акад. курс. – Изд. 3-е: Алматы. Жеті Жаргы, 2007. – 526 с.

5 Конституционное право Республики Казахстан: Учебник / Сост. д.ю.н., проф. А.Т. Ащеулов. – Алматы: КазГЮА, 2001. – 656 с.

6 Действующее международное право: Сб. актов: В 3-х т. /Сост. Ю. М. Колосов, Э.С. Кривчикова – М.: Изд. Московского независимого института международного права, 1996. – Т. 1. – 864 с.

7 Айдарбаев С.Ж. Некоторые аспекты соотношения международного и внутригосударственного права в законодательстве Республики Казахстан //Конституция Республики Казахстан и вопросы совершенствования законодательства о труде: Сб. материалов международной научно-теорет. конф, посв. памяти К.А.Абжанова (Алматы, КазГУ, 15-16 января 2001г.). Алматы: Общественный фонд политико-правовых исследований «Интерлигал» в Казахстане, 2001. – 292 с. – С.112-113

8 Айдарбаев С.Ж. Категория «действующее право» по Конституции Республики Казахстан //Проблемы становления и развития Республики Казахстан как правового государства. Материалы международной научно-практической конференции, посвященной 10-летию Конституции Республики Казахстан, проведенной 15 апреля 2005 года в АЮА КазГЮУ. – Алматы, … – 688 с. – с.60-66.

9 Сафонова О.Н. Некоторые итоги исследования соотношения национального права Республики Казахстан и международного права // Казахстанский ж-л международного права. – 2000. – №3 (3). – С. 30.

10 Айтхожин К.К. Конституция Республики Казахстан и международное право – // Конституционное право Республики Казахстан: Учебник / Сост. д.ю.н., проф. А.Т. Ащеулов. – Алматы: КазГЮА, 2001. – С. 90-91

11 Айдарбаев С.Ж. Соотношение международного договора и обычая с законодательством Республики Казахстан : некоторые проблемы теории и практики

12 Айдарбаев С.Ж. Особенности правового статуса актов о присоединении к международным договорам в соответствии с Конституцией Республики Казахстан //Вестник Казахстанской Ассоциации международного права. – 2008. – №1. – С.31-35. – //Известия НАН Кыргызской Республики. – 2008. – №2. – С.97-99.

13 Постановление Конституционного Совета Республики Казахстан от 28 октября 1996 года №6/2 Об официальном толковании пункта 1 статьи 4 и пункта 2 статьи 12 Конституции Республики Казахстан – Сб. постановлений Конституционного Совета Республики Казахстан под общ. ред., д. ю. н., проф. Рогова И.И.-/ Составители: Аханова С.М., Бисекенова С.М., Кемалов М.Т., Нурмуханов Б.М. – Конституционный Совет Республики Казахстан. – Астана, 2010. – 526 с.

14 Закон Республики Казахстан от 20 декабря 1991 года № 1017-XII «О гражданстве Республики Казахстан» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 04.07.2014 г.) – // Ведомости Верховного Совета Республики Казахстан, 1991 г., № 52, ст. 636

15 Закон Республики Казахстан «О ратификации Международного пакта о гражданских и политических правах Закон Республики Казахстан» от 28 ноября 2005 -//Казахстанская правда» от 3 декабря 2005 года N 333-334 г.; Закон Республики Казахстан «О ратификации Международного пакта об экономических, социальных и культурных правах» от 21 ноября 2005 года N 87 – //Ведомости Парламента Республики Казахстан, 2005 г., N 19-20, ст. 79;

16 Закон Республики Казахстан «О ратификации факультативного протокола к Международному пакту о гражданских и политических правах от 16 декабря 1966 года» от 11 февраля 2009 года- //Ведомости Парламента РК, 2009 г., № 2-3, ст. 13

17 Закон Республики Казахстан от 10 марта 2004 года N 531 « О ратификации Конвенции о правовой помощи и правовых отношениях по гражданским, семейным и уголовным делам»- // «Казахстанская правда» от 13 марта 2004 года № 51 (24361);

18 Закон Республики Казахстан от 24 марта 1998 года № 213-I «О нормативных правовых актах» (с изм. и доп. по состоянию на 04.07.2013 г.) .-ИС «Параграф».

References

1 Zakon Respubliki Kazakhstan «O mezhdunarodnyh dogovorah Respubliki Kazakhstan» ot 30 maya 2005 goda N 54 – // « Kazakhstanskaya pravda» ot 4 iyunya 2005 goda N 146-147; (24756-24757)

2 Baimahanov M.T., Abaideldinov E.M. Konstitutsionnye problemy sootnosheniya mezhdunarodnogo I natsionalnogo prava // Pravo i gosudarstvo.-2003.- №1(28). – C. 5.;

3 Amandykova S.K. Konstitutsionnoe pravo Respubliki Kazakhstan: Ucheb. Posobie dlya yurfakov. –Karaganda: RIO «Bolashak-baspa», 1997. – 186 s.;

4 Sapargaliev G. Konstitutsionnoe pravo Respubliki Kazakhstan: Akad. kurs. – Izd. 3-e: Almaty. Zheti Zhargy, 2007. – 526 c.

5 Konstitutsionnoe pravo Respubliki Kazakhstan: Uchenik / Sost. d.yu.n., prof. A.T.Achsheulov.- Almaty: KazGYUA, 2001. – 656 c.;

6 Deiystvuyushchee mezhdunarodnoe pravo: Sb. aktov: V 3-h t. / Sost. YU.M. Kolosov, E.S. Krivchikov-M.: izd. Moskovskogo nezavisimogo instituta mezhdunarodnogo prava,1996. – T. 1. – 864 s.;

7 Aydarbaev S.Zh. Nekotorye aspekty sootnoshenia mezhdunarodnogo I vnutrigosudarstvennogo prava v zakonodatelstve Respubliki Kazakhstan // Konstitutsiya Respubliki Kazakhstan I voprosy sovershenstvovaniya zakonodatelstva o trude: Sb. Materialov mezhdunarodnoi nauchno-teoret. konf, posv.pamiyati K.A.Abzhanova(Almaty, KarGU, 15-16 yanvariya 2001g.). Almaty: Obshestvennyi fond politico-pravovyh issledovanii ‘Integral’ v Kazakhstane, 2001.-292 s. – S.112-113.

8 Aydarbaev S.Zh. Kategoriya ‘deistvuyushee pravo’ po Konstitutsiya Respubliki Kazakhstan// Problemy stanovleniya I razvitiya Respubliki Kazakhstan kak pravovogo gosudarstva. Materialy mezhdunarodnoi nauchno-prakticheskoi konferentsii, posvyiashennoi k 10-letiuyu Konstitutsii Respubliki Kazakhstan, provedennoi 15 apreliya 2005 goda v AYUA KazGYUU. –Almaty,… -688s.-s.60-66.

9 Safonova O.N. Nekotorye itogi issledovaniya sootnosheniya natsionalnogo prava Respubliki Kazakhstan mezhdunarodnogo prava // Kazakhstanskiy zh-l mezhdunarodnogo prava – 2000. – №3 (3). – S. 30.;

10 Aithozhin K.K. Konstitutsiya Respubliki Kazakhstan i mezhdunarodnoe pravo – // Kontseptsionnoe pravo Respubliki Kazakhstan: Uchenik / Sost d.yu.n. prof. A.T. Ashcheulov. – Almaty: KazGYUA 2001 – S. 90-91;

11 Aydarbaev S.Zh. Osobennosti pravovogo statusa aktov o prisoedinenii k mezhdunarodnym dogovoram v sootvetstvii s Konstitutsiei Respubliki Kazakhstan // Vestnik Kazakhstanskoi Assotsiatsii mezhdunarodnogo prava. – 2008. №1.-S.31-35.-// Izvestiya NAN Kyrgyzskoi Respubliki.-2008.-№2. – S. 97-99.

12 Sornik postanovleniy Kostitutsionnogo Soveta Respubliki Kazakhstan pod obshey redaktsiei d.yu.n., prof Rogova I.I.-/ Sostaviteli: Ahanova S.M., Bisekenova S.M., Kemalov M.T., Nurmuhanov B.M. Kostitutsionniy Sovet Respubliki Kazakhstan – Astana, 2010.- 256 s.;

13 Zakon Respubliki Kazakhstan ot 20 dekarya 1991 goda № 1017-XII « O grazhdanstve Respubliki Kazakhstan» (s izm. i dop. ot 10.12.2013 g.) – IS. «Paragraf»;

14 Zakon Respubliki Kazakhstan «O ratifikatsii Mezhdunarodnogo pakta o grazhdanskih I politicheskih pravah Zakon Respubliki Kazakhstan» ot 28 noyabrya 2005 – // « Kazakhstanskaya Pravda» ot 3 dekabrya 2005 goda N 333-334 g.; Zakon Respubliki Kazakhstan «O ratifikatsii Mezhdunarodnogo pakta ob economicheskih, sotsialnih I kulturnyh pravah» ot 21 noyabrya 2005 goda N 87 – // Vedomosti Parlamenta Respubliki Kazakhstan, 2005 g. N 19-20, st. 79;

15 Zakon Respubliki Kazakhstan «O ratifikatsii fakoltativnogo protokola k Mezhunarodnomu paktu o grazhdanskih i politicheskih pravah ot 16 dekarya 1966 goda» ot 11 fevralya 2009 goda – // Vedomosti Parlamenta RK, 2009 g. № 2-3, st.

16 Zakon Respubliki Kazakhstan ot 10 марта 2004 goda N 531 «O ratifikatsii Konventsii o pravovoi pomochshi i pravovyh otnosheniyah po grazhdanskim, semeinym i ugolovnim delam» – // «Kazakhstanskaya Pravda» ot 13 marta 2004 goda № 51 (24361);

17 Zakon Respubliki Kazakhstan ot 24 marta 1988 goda № 213-I «O normativnih pravovih aktah» (s izm. i dop. po sostoyaniyu na 04.07.2013 g.) – IS. «Paragraf»;

18 Aydarbaev S.Zh. Sootnoshenie mezhdunarodnogo dogovora i obychaya s zakonodatelstvom Respubliki Kazakhstan: nekotorye problem teorii i praktiki.

Сериев Б.А., Жанибеков А.К., Ахметова Д.А.

Сыбайлас жемқорлықпен күресудің теориялық мәселелері

Сыбайлас жемқорлық, өкінішке орай, саяси және мемлекеттік құрылымына қарамастан әлемнің барлық дерлік мемлекеттеріне тән дерт болып табылады. Оның қауіптілігі мен жағымсыз әлеуметтік-экономикалық, құқықтық салдарына байланысты мемлекеттер сыбайлас жемқорлықты жою мен оның алдын алу мақсатында әртүрлі, соның ішінде заңнамалық сипаттағы шараларды қолданады. Мақалада авторлар сыбайлас жемқорлықтың түсінігін, бірқатар ғалымдардың сыбайлас жемқорлық құбылыстары туралы ойлары мен анықтамаларын, сыбайлас жемқорлықпен күресу үшін қабылданған халықаралық-құқықтық құжаттардың бөліктерін, сыбайлас жемқорлық құбылыстарының негізгі санаттарын қарастырған.

Түйін сөздер: сыбайлас жемқорлықпен күрес стратегиясы, конвенция, сыбайлас жемқорлық, лауазымды тұлға, қоғамдық парыз, жеке пайдакүнемдік.

Zhanybekov A.K., Seriev B.A., Akhmetova D.A.

Theoretical problems of fight against corruption

Corruption, to a regret, is that social evil which is inherent practically in all states of the world independently from the political and state system. Proceeding from its danger, destructive and negative social and economic and legal consequences, the states try to undertake various measures, in that number of legislative character, for eradication and the prevention of corruption. In this article authors consider concept of corruption, thought and definition of some scientists about the corruption phenomena, parts of the international legal documents accepted for fight against corruption, the main categories corruption the phenomenon

Key words: strategy for fight against corruption, convention, corruption, official, public debt, personal benefit.

Жанибеков А.К., Сериев Б.А., Ахметова Д.А.

Теоретические проблемы борьбы с коррупцией

Коррупция, к сожалению, является тем социальным злом, которая присуща практически всем государствам мира независимо от политического и государственного устройства. Исходя из ее опасности, разрушительных и негативных социально-экономических и правовых последствий, государства пытаются предпринимать различные меры, в том числе законодательного характера, в целях искоренения и предупреждения коррупции. В данной статье авторы рассматривают понятие коррупции, мыслли и определения некоторых ученых о коррупционных явлениях, части международно-правовых документов, принятых для борьбы с коррупцией, основные категории коррупционных явлении

Ключевые слова: стратегия по борьбе с коррупцией**,** конвенция, коррупция, должностное лицо, общественный долг, личная выгода.

© 2016 Al-Farabi Kazakh National University

ӘОЖ 343.35

[1]Сериев Б.А., [2*]Жанибеков А.К., [3]Ахметова Д.А.

[1]І. Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті,
Қазақстан Республикасы, Талдықорған қ.
[2]Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Қазақстан Республикасы, Алматы қ.
[3]Алматы университеті, Қазақстан Республикасы, Алматы қ.
[*]E-mail: zhan_akin@mail.ru

СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚПЕН КҮРЕСУДІҢ ТЕОРИЯЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Сыбайлас жемқорлықтың заманауи түсінігі бірнеше мыңжылдықтың ішінде қалыптастырылған.

Шенеуніктердің сыбайлас жемқорлықтары туралы алғаш рет Көне Вавилон және Хамураппи Заңдары мұрағаттарында айтылған.

Көне Рим ескерткішінде «corrumpere» термині сотта көрсеткенін ақшаға өзгерту және сотты сатып алу мағынасында әдетте қолданылады.

Сыбайлас жемқорлық құқықтыққа қарағанда әлеуметтік немесе қылмыстық ұғымның синтезі, сондықтан оны қылмыстың нақты құрамы ретінде емес, әрекеттердің туыстық түрлері жиынтығы ретінде қарастыру қажет.

ҚР Елбасы Н.Ә. Назарбаев өзінің 2014 жылғы 17 қаңтардағы «Қазақстандық жол – 2050: Бір мақсат, бір қызығушылық, бір болашақ» атты Қазақстан халқына Жолдауында органдардағы сыбайлас жемқорлыққа күдігін білдіріп, маңызды міндет қойды: «... – жаңа сыбайлас жемқорлыққа қарсы стратегияның қалыптастырылуын жалғастыру және іске асыру» [1, 3 б.]

БҰҰ сыбайлас жемқорлықпен халықаралық күресу туралы Анықтамалық құжатында пайдаланатын анықтамасы былай: «Сыбайлас жемқорлық – бұл жеке мақсатта пайда алу үшін мемлекеттік билікпен қиянат жасау» [2, 29 б.]. Яғни, сыбайлас жемқорлық дегеніміз, ең алдымен, қызметтік өкілеттікпен қиянат жасау. Басқа ұғым 1999 жылғы Еуропа Кеңесінің «Сыбайлас жемқорлық үшін қылмыстық жауапкершілік туралы» Конвенциясында берілген [3], мұнда сыбайлас жемқорлық деп мемлекеттік, муниципалдық не басқа да көпшілікке қызмет жасайтын қызметкерлер (оның ішінде депутаттар мен соттар), не коммерциялық және де басқа ұйымдардың (оның ішінде халықаралықтық) қызметкерлері өз мәртебесін заңсыз мүлік, оған құқықты, қызметті не жеңілдікті (оның ішінде мүліксіз емес сипаттағы) алуға пайдаланғаны не аталған тұлғаның осындай мүлік, оған құқықты, қызметті не жеңілдікті (оның ішінде мүліксіз емес сипаттағы) бергені түсіндіріледі. Бұл БҰҰ сыбайлас жемқорлық ұғымына кіретіні: 1) лауазымдық тұлғалармен мемлекеттік меншікті ұрлауы, жымқыруы және иеленуі; 2) ресми мәртебені ресмисіз түрде пайдаланған нәтижесінде ақталмаған жеке пайда алу үшін (жеңілдіктерді, артықшылықтарды) қызметтік

жағдайымен қиянат жасауы; 3) қоғамдық парыз және жеке пайдакүнемдік арасындағы қызығушылықтар қайшылығы.

Кейбір жағдайларда қылмыстық жауапкершілікті анықтайтын шарт ретінде қабылданған шешімнің қоғамдық пайдасын бағалауы емес, оны жасауы өте қиын, қабылданған шешім үдерісінің ашықтығы ұсынылады: лауазымдық тұлға барлық ақпаратты алмай шешім қабылдауға құқықты емес. Егер бұл шарт бұзылса, ол кінәлі деп табылуы мүмкін. Мұндай сыбайлас жемқорлықтық әрекеттерге лауазымға отырғанда және жылдағы есептесуді өткізгенде барлық қаржылық активтер, міндеттемелер, байланыстар туралы ақпаратты бермеуі қосылады. Мұнда санкциялар сыбайлас жемқорлықтың дәстүрлі түрлері үшін ұсынғанынан кем емес, ол пайдасыз болу және дәстүрлі сыбайлас жемқорлықтың әрекеттерін жасағанда оның артына тығылатындай болмау үшін ұсынылады. Ерекше назар партияларға қаржылық қолдау көрсету туралы ақпаратты бермеуге аударылады.

Кейбір ғалымдардың ойынша, мұндай анықтама ақталмауы мүмкін, ең бастысы, заңды-техникалық көзқарас жағынан. Ол жеткіліксіз, себебі сыбайлас жемқорлық құбылысы құқықтық өлшеу шеңберінен әлдеқалай алшақтап кеткен [4, 39-40 с.]. Мысалы, Г.К. Мишин «сыбайлас жемқорлық – әлеуметтік басқару саласындағы құбылыс, ол басқару субъектілері өз биліктік өкілеттерін жеке және топтық материалдық және басқа да мақсаттарда пайдалану жолымен қиянат жасаудан тұрады» деп ойлайды [4, 22 с.].

Б.В. Волженкиннің айтуы бойынша, сыбайлас жемқорлық – ол мемлекеттік және қоғамдық басқару аппараттарды зақымдаған құбылыс, биліктің ыдырауынан, жеке баю үшін пайдакүнемдік мақсатта лауазымдық тұлға өз қызметтік жағдайын заңсыз қасақана пайдаланудан тұрады [5, 64 с.]. Э.И. Петров, сыбайлас жемқорлықтың мазмұнын аша отырып, былай жазады: «сыбайлас жемқорлық – бұл кез келген қоғамға тән сатып алу жүйесі, ол заңсыз сыйақы немесе басқа да жеке пайда алу мақсатында лауазымдық тұлғалармен және қоғамдық ұйымдар басшыларымен жасалынатын қасақаналық қылмыстар жиынтығынан тұрады және осы сыйақы мен пайдаларды ұсынған не оларға уәде берген тұлғалардың қызығушылығын қанағаттандыру үшін іске асырылатын бұл қылмыстармен байланысқан әрекеттер» [6, 11 б.].

Жоғарыда аталған Еуропа Кеңесі 1 мамыр 1999 жылы қабылдаған Сыбайлас жемқорлық туралы Азаматтық-құқықтық конвенцияның 2 бабында [7, 248 б.] берілген анықтамасына сай сыбайлас жемқорлық талап, ұсыныс, тура не біреу арқылы пара не кез келген басқа болмайтын артықшылықты не оның болу мүмкіндігін ұсыну не алуды білдіреді, ол пара не кез келген басқа болмайтын артықшылықты не оның болу мүмкіндігін алған тұлғаны талап етілетін атқару міндеттерін тиісті орындамауға не тәртібін бұзуға келтіреді. БҰҰ Хатшылығы дайындаған Сыбайлас жемқорлықпен күресу бойынша Нұсқауда сыбайлас жемқорлық криминалдық әрекеттердің үш топтастырушылық топтардың жиынтығы ретінде беріледі:

а) лауазымдық тұлғалармен мемлекеттік меншікті ұрлауы, жымқыруы және иеленуі;

ә) ақталмаған жеке пайда алу үшін қызметтік жағдайымен қиянат жасауы;

б) қоғамдық парыз және жеке пайдакүнемдік арасындағы қызығушылықтар қайшылығы.

Сонымен қатар БҰҰ сыбайлас жемқорлықпен халықаралық күресу туралы Анықтамалық құжатында былай көрсетілген: «сыбайлас жемқорлық – бұл жеке мақсатта пайда алу үшін мемлекеттік билікпен қиянат жасау» [8 8].

Сыбайлас жемқорлықтың тура осындай ұғымы заманауи криминологияда да бар, мұнда сыбайлас жемқорлық әлеуметтік құбылыс ретінде анықталады, ол мемлекеттік не басқа да қызметкерлердің сатып алынуы – сатылуымен мінезделінеді және осының негізінде жеке немесе тартоптық, корпоративтік қызығушылықтарда ресми қызметтік өкілеттерді және олармен байланысты бедел мен мүмкіндіктерді пайдакүнемдікпен пайдалануы деп түсіндіріледі [9, 501 с.], не «мемлекеттік аппараттағы және мемлекеттік емес құрылымдардағы қызметкерлерді сатып алудан тұратын қоғамдық қауіпті құбылыс» ретінде анықталады [10, 279 с.].

Сыбайлас жемқорлыққа деген осындай көзқарасты көптеген ресейлік ғалымдар ұстайды. И. Б. Малиновский «сыбайлас жемқорлық» және «ұйымдастырылған қылмыс» деген ұғымдарды байланыстырады. Мұнда сыбайлас жемқорлық амал, құрал ретінде шығып тұр, сол арқылы ұйымдастырылған қылмыстық өкілдері мемлекеттік органдарды бақылауға тырысады, бұл қылмысқа деген әлеуметтік бақылауды барлық осыдан шығатын нәтижелерімен шетінен не толық бейтарап қалдыруға мүмкіндік береді, сонымен қатар билік органдарын өз мақсаттарында пайдалануға және саяси шешімдерді қабылдау үдерісіне әсер етуге мүмкіндік береді. ҚР «Сыбайлас жемқорлықпен күресу туралы» 2 шілде 1998 жылғы Заңының 2 бабына сай

сыбайлас жемқорлық «Мемлекеттік міндеттерді атқаратын тұлғалар, сонымен қатар оларға теңелген тұлғалар заңда қарастырылмаған мүліктік игілік пен артықшылықты жеке не біреулер арқылы өз қызметтік өкілеттігі және сонымен байланысты мүмкіншіліктермен алуы, сонымен бірге бұл тұлғаларды құқыққа қарсы аталған игіліктер мен артықшылықтарды беру жолымен жеке және заңды тұлғалармен сатып алуы мүмкін» деп түсініледі.

Жоғарыда аталғандарды талдау бізге келесі қорытындыны жасауға мүмкіндік береді, сыбайлас жемқорлыққа құбылыс ретінде айқын белгілер тән, және ол, ең алдымен, нақты заңды анықтамаға ие емес, әлеуметтік құбылыс, және әр құбылыс сияқты өзінің дамуына үлкен әлеуетке ие.

Сыбайлас жемқорлықтың басқа ерекшелінетін белгісі болып айқын субъектілер шеңбері табылады. Сыбайлас жемқорлықтың ерекше белгісі болып аталған субъектілер (әрекеттерімен не әрекетсіздігімен) өз қызметтік жағдайларын, құқықтық мәртебесін және атқарып отырған лауазымдық беделін қызметтік қызығушылығына және бекітілген құқық пен моральдің нормаларына қарамай пайдалану жолымен іске асырғаны жатады. Бұл әрекеттер тікелей мүліктік не басқа да пайданы алуға және ана не басқа да қажетсінулер мен қызығушылықтарды қанағаттандыруға бағытталған.

Біздің ойымызша, сыбайлас жемқорлық (сөздің кең мағынасында) – бұл әлеуметтік құбылыс, ол мемлекеттік қызметкерлер, мемлекеттік және басқа да басқару міндеттерді орындауға өкілетті тұлғалар, оның ішінде басқа ұйымдардағы да, жеке баю мақсатында өз қызметтік жағдайларын, мәртебесін және атқарып отырған лауазымдық беделін қызметтік қызығушылығына және бекітілген құқық пен моральдің нормаларына қарамай пайдаланып, қоғам мен мемлекетті ыдыратқанынан тұрады.

Аталғанды есепке алғанда, сыбайлас жемқорлық келісім болады, мұнда мемлекеттік не басқа да қызметте болған тұлға лауазым беделі мен онымен байланысты мүмкіндіктерге негізделінген өз қызметтік өкілеттігін не көмегін жеке және заңды тұлғаларға, топтарға (оның ішінде ұйымдастырылған қылмыстық құрылымдарға) жасырып «сатуы», ал сатып алушы мемлекеттік не басқа да құрылымды өз мақсатында пайдалануға мүмкіндік алады: баю, артықшылықтарды заңды реттеу, заңмен қарастырылған жауапкершіліктен, әлеуметтік бақылаудан және сол сияқтылардан кету үшін.

Бұл механизм екі ұстанымды көрсетеді: бір жағынан, бұл мемлекеттік қызметкердің пара, қосымша сыйақыны бопсалауы болуы мүмкін; екінші жағынан, бұл қызметкерлерді ынталы, белсенді сатып алу болуы мүмкін, көбінесе оларға қатты психикалық әсер тигізуімен қатар, ол негізінен ұйымдастырылған қылмыстыққа тән. Мемлекеттік билікті классикалық түрде заңнамалық, атқарушы және соттық деп бөлінгеніне қарай, сыбайлас жемқорлықтық көріністердің бірнеше негізгі санаттарын бөлуге болар еді: субъектілердің жағдайлары бойынша: а) билік органдарындағы сыбайлас жемқорлық – заңнамалық, атқарушы, соттық, ә) биліктік шешім қабылдамайтын ұйымдардағы сыбайлас жемқорлық, б) ана не басқа саяси шешімдер қабылдау саласындағы сыбайлас жемқорлық; қоғамдық қауіпсіздік дәрежесі бойынша: а) сыбайлас жемқорлық – құқықбұзушылық, б) сыбайлас жемқорлық – қылмыс.

Әдебиеттер

1 ҚР Елбасы Н.Ә. Назарбаев 2014 жылғы 17 қаңтардағы «Қазақстандық жол – 2050: Бір мақсат, бір қызығушылық, бір болашақ» атты Қазақстан халқына Жолдауы. – 3 б.

2 Нүкенов М.О. Сыбайлас жемқорлықтық қылмыстар: криминологиялық және қылмыстық-құқықтық талдау. – Алматы, 1999. – 29 б.

3 Конвенция об уголовной ответственности за коррупцию. Совет Европы. Серия Европейских договоров. № 173. – Страсбург. – 1999. – 27 янв.

4 Мишин Г.К. Коррупция: понятие, сущность, меры ограничения. – М., 1991. – С. 22.

5 Волженкин Б.В. Коррупция и уголовный закон //Правоведение. – 1991. – №6. – С. 64.

6 Петров Э.И. Коррупция как объект криминологического исследования // Проблемы борьбы с коррупцией: Тезисы докладов и сообщений. – М., 1992. – С. 11.

7 Комментарии и постатейные материалы к Закону Республики Казахстан «О борьбе с коррупцией» / Мухамеджанов Б.А., Рогов И.И., Бычкова С.Ф. – Алматы: ТОО «Баспа», 2001. – 248 с.

8 Справочный документ о международной борьбе с коррупцией, подготовленный секретариатом ООН. – A/CONF. 169/14. – 1995. – 13 April.

9 Криминология: учебник для юрид. вузов / Под общ. ред. А.И. Долговой. – М.: Изд. гр. ИНФРА-М-НОРМА, 1997. – С. 501.

10 Криминология / под ред. Н.Ф. Кузнецовой, Г.М. Миньковского. – М.: Изд. МГУ, 1994. – С. 279.

References

1 Message of the President of the Republic of Kazakhstan N. Nazarbayev to the people of Kazakhstan, on January 17, 2014. «The Kazakhstan way – 2050: Uniform purpose, uniform interests, uniform future» 3 p.

2 Nukenov M. O. Corruption crimes: criminological and criminally – legal researches. – Almaty, 1999. – 29.

3 Convention on criminal responsibility for corruption. Council of Europe. Series of the European contracts. No. 173. – Strasbourg. – 1999. – 27 January.

4 Mishin G.K.Korruption: concept, essence, restriction measures. – M., 1991. – p.22.

5 Volzhenkin B.V.Korruption and criminal law//Pravovedenie.1991No. 6. p.64.

6 Petrov E.I. Corruption as object of criminological research//Problem of fight against corruption: Theses of reports and messages. M, 1992. p.11.

7 Comments and itemized materials to the Law of the Republic Kazakhstan «About fight against corruption» / B.'s Mukhamedzhanov of A., I.I. Horns, Bychkova S.F. – Almaty, Baspa LLP, 2001. – 248p.

8 The help document on the international fight against corruption prepared by the secretariat of the UN. – A/CONF. 169/14. – 1995. – 13 April.

9 Criminology: The textbook for юрид. higher education institutions / Under general Red. A.I. Debt – M.: Prod. gr. INFRA-M-NORMA, 1997. – p. 501.

10 Criminology / Under red. N. F. Kuznetsova, G.M. of Minkovskogo-m: Prod. MSU, 1994. – p. 279.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТ

Абижанов С.М. – заң ғылымдарының магистрі, Қазақстан Республикасы ІІМ Алматы академиясы
Ақтойкенова А.Р. – магистрант, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ
Алтаева К.Ж. – PhD докторы, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ
Амирова Б.К. – заң ғылымдарының магистрі, аға оқытушы, І.Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті
Аралбаева А.А. – заң ғылымдарының кандидаты, Абылай хан атындағы ҚазХҚӘТУ «халықаралық құқық» кафедрасының доценті
Аратұлы Қ. – PhD докторы, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ
Аскарбек М. – магистрант, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ
Асубаева А.С. – магистрант, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ
Атаханова С.К. – заң ғылымдарының кандидаты, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ
Ахметова А.Ж. – заң ғылымдарының магистрі, Шәкәрім атындағы мемлекеттік университеті
Аширова Г.Т. – магистрант, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ
Әбікенов А.Ә. – заң ғылымдарының кандидаты, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ
Әбілхайыр Б.Қ. – магистрант, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ
Байдельдинов Д.Л. – заң ғылымдарының докторы, профессор, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ
Байжанова К.У. – заң ғылымдарының магистрі, Нархоз университеті
Башаева Н.Д. – заң ғылымдарының магистрі, Семей қаласының Шәкәрім атындағы мемлекеттік университеті
Баяндина М.О. – заң ғылымдарының магистрі, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ
Бегалинова К.К. – заң ғылымдарының докторы, Қ.И. Сәтбаев атындағы Қазақ ұлттық техникалық зерттеу университеті
Бердібаева Ә.Қ. – заң ғылымдарының кандидаты, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ
Газизова Н.С. – заң ғылымдарының магистрі, Семей қаласының Шәкәрім атындағы мемлекеттік университеті
Джангабулова А.К. – заң ғылымдарының кандидаты, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ
Джансараева Р.Е. – заң ғылымдарының докторы, профессор, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ
Дощанова А. С. – заң ғылымдарының кандидаты, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ
Ергалиева З.А.
Ергөбек Ш.Қ. – заң ғылымдарының кандидаты, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ
Ережепқызы Р. – заң ғылымдарының магистрі, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ
Есбулатова Р.М. – заң ғылымдарының кандидаты, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ
Жақсыбек М.Ж. – магистрант, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ
Жампеисов Д.Ә. – PhD докторы, Қазақ инновациялық гуманитарлық-заң университеті
Жанильсинова С.С. – магистрант, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ
Жапақов С.М. – заң ғылымдарының магистрі, Нархоз университеті
Жарболова А. – заң ғылымдарының кандидаты, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ
Жетпісбаев Б.А. – заң ғылымдарының докторы, профессор, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ
Жугралина Б.М. – заң ғылымдарының кандидаты, Орталық-Азия университеті
Жусипова А.С. – магистрант, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ
Ибраева А.С. – заң ғылымдарының докторы, профессор, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ
Калиева Г.С. – заң ғылымдарының кандидаты, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ
Канатов А.К. – заң ғылымдарының кандидаты, Заң шығару институты
Каражанов М.Д. – PhD докторы, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ
Карашева Ж.Т. – заң ғылымдарының магистрі, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ
Конусова В.Т. – заң ғылымдарының кандидаты, Заң шығару институты
Куаналиева Г.А. – заң ғылымдарының докторы, профессор, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ
Кусаинов Д. – заң ғылымдарының кандидаты, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ
Кусаинова А.К. – заң ғылымдарының кандидаты, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ
Қабанбаева Г.Б. – PhD докторы, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ
Қазыбаева А.Б. – І. Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті
Қылышбай П.Қ. – магистрант, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

Қыстаубекова Н.Ж. – магистрант, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ
Мадибекова А.Р. – магистрант, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ
Мадиярова А.С. – заң ғылымдарының кандидаты, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ
Маликова Ш.Б. – заң ғылымдарының кандидаты, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ
Маратқызы А. – Қазақстан Республикасы ІІМ Алматы академиясы, Жоғары оқудан кейінгі және қосымша білім беру институты
Мукажанова М.О. – аға оқытушы, «Нархоз» университеті
Муксинова А.Т. – аға оқытушы, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ
Накишева М.К. – PhD докторы, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ
Нурахметова Г.Г. – заң ғылымдарының кандидаты, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ
Нурбек Д.Т. – І. Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті
Нұрмағанбет Е.Т. – PhD докторы, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ
Толысбаева А.Д. – заң ғылымдарының магистрі, Семей қаласының Шәкәрім атындағы мемлекеттік университеті
Омарова А.Б. – заң ғылымдарының кандидаты, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ
Омарова Н. Ж. – магистрант, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ
Омарова Ш.Б. – заң ғылымдарының кандидаты, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ
Ондаш А.О. – PhD докторы, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ
Ондашулы Е. – заң ғылымдарының магистрі, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ
Оспанова Д.А. – заң ғылымдарының кандидаты, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ
Отыншиева А.А. – магистрант, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ
Сабитов С.М. – аға оқытушы, құқықтану магистрі, Қазақ инновациялық гуманитарлық-заң университеті
Сагаталиева Э.Е. – магистрант, Орталық-Азия университеті
Садыкбекова А. Н. – заң ғылымдарының магистрі, аға оқытушы, І.Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті
Сакенова А.Б. – магистрант, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ
Саламатов Ш.Ж. – магистрант, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ
Сансызбаев А.М. – заң ғылымдарының кандидаты, Қазақ инновациялық гуманитарлық-заң университеті
Сәметов Қ.Н. – магистрант, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ
Сейтжан А.А. – заң ғылымдарының магистрі, Нархоз университеті
Сериев Б.А. – заң ғылымдарының кандидаты, доцент, І. Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті
Смайлова Э. – магистрант, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ
Сулейменова С.Ж. – заң ғылымдарының докторы, профессор, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ
Тажікбай Б.Е. – магистрант, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ
Тастекеев Қ.Қ. – заң ғылымдарының кандидаты, Қазақ инновациялық гуманитарлық-заң университеті
Токпаева Д.М. – заң ғылымдарының кандидаты, Құқық қорғау органдары академиясы
Турсунов Р. – магистрант, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ
Турсынханов А.А. – магистрант, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ
Туртаева Г.М. – заң ғылымдарының магистрі, Шымкент Университеті
Тусупова Ж. – заң ғылымдарының кандидаты, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ
Туякбаева Н.С. – PhD докторы, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ
Тыныбеков С. – заң ғылымдарының докторы, профессор, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ
Уалиева З. – магистрант, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ
Умбетов М.Н. – заң ғылымдарының магистрі, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ
Урисбаева А.А. – аға оқутушы, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ
Худайбердина Г.А. – заң ғылымдарының кандидаты, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ
Шалдарбекова А.Б. – философия ғылымдарының магистрі, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті
Шалдарбекова М.Б. – заң ғылымдарының магистрі, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті
Шидемов А.Г. – заң ғылымдарының магистрі, PhD докторантурасының докторанты, полиция капитаны, Қазақстан Республикасы ІІМ Алматы академиясы
Широбоков С.А. – заң ғылымдарының докторы, профессор, Пермь мемлекеттік ұлттық зерттеу университеті
Шукан А. – докторант, Қазақстан Гуманитарлық Заң университеті
Шуланбекова Г.К. – аға оқытушы, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

МАЗМҰНЫ – СОДЕРЖАНИЕ

1-бөлім Мемлекет пен құқық теория және тарихы
Раздел 1 Теория и история государства и права

Ергобек Ш.К., Алтаева К.Ж.
Идеи Евразийства в империи Чингисхана в западных источниках (на трудах Марко-Поло) 4

Байжанова К.У., Сейтжан А.А.
Проблемы реализации принципа равенства в праве 12

Шалдарбекова А.Б., Шалдарбекова М.Б.
К проблеме правопонимания с точки зрения философии права 18

Газизова Н.С., Толысбаева А.Д., Башаева Н.Д.
Құқықтық білім беру – құқықтық мемлекет талабы 24

Умбетов М.Н.
Қазақстан Республикасында халықаралық деңгейде адам құқығын қорғау 30

2-бөлім Конституциялық және әкімшілік құқығы
Раздел 2 Конституционное и административное право

Жетпісбаев Б.А., Тыныбеков С.
Қазақстандағы әкімшілік әділет: ол қандай болуға тиіс? 36

Широбоков С.А.
Мотивация определения структурной модели участия граждан в управлении делами государства 40

Zharbolova A., Dossayeva A.
The people of Kazakhstan as one of the subjects of lawmaking 46

Ospanova D.A.
The principle of the meritocracy as the basis of public service in the Republic of Kazakhstan 52

Туякбаева Н.С., Бейсенбаева М.Ж.
Государственная политика в области управления здравоохранением 56

Nakysheva M.K.
The Eurasian economic union and legal regulation of integration processes in the post-Soviet space 62

Тажікбай Б.Е., Аширова Г.Т.
Организация защиты прав потребителей в ЕС: историко-правовой аспект 66

Ергобек Ш.К., Саламатов Ш.Ж.
Кедендік кодекс кедендік қатынастарды реттеудегі негізгі қайнар көз ретінде 70

3-бөлім Азаматтық құқық және еңбек құқығы
Раздел 3 Гражданское право и трудовое право

Тыныбеков С.Т., Жақсыбек М.Ж.
Қазақстан Республикасының заңнамалары негізіндегі бала асырап алудың құқықтық аспектілері 78

Сулейменова С.Ж., Жанильсинова С.С.
Правовое положение судей Республики Казахстан 84

Нурахметова Г.Г., Сәметов Қ.Н.
Общая характеристика залога 90

Omarova A.B., Omarova Sh.B.
Legal specific ways for protecting the form and the content of goods 96

Атаханова С.К., Муксинова А.Т.
Азаматтық іс жүргізудің конституциялық-құқықтық қамтамасыз ету механизміндегі орны 102

Әбікенов А.Ә.
Азаматтық сот өндірісіндегі кәмелетке толмаған тұлғалардың құқықтық мәртебесі....108

Hudayberdyna G.A., Hudayberdyna D.A.
Enterprise as an object of civil law....114

Kusainov D., Kusainova A.K.
The concept of the entrepreneurial agreement under the law of the Republic of Kazakhstan....118

Дощанова А.С., Ақтойкенова А.Р.
Рассмотрение гражданских дел о ликвидации юридических лиц в Республике Казахстан....126

Urisbayeva A.A., Assubayeva A.S.
The role of notarial archive in conducting of a notary services in Republic of Kazakhstan....132

Карашева Ж.Т.
Бала асырап алу институтының даму тарихы....136

Нурахметова Г.Г., Турсынханов А.А.
Значение и понятие государственной регистрации прав на недвижимое имущество....142

Yergaliyeva Zh.A.
Copyright problem in the age of communication....146

Жапақов С.М.
Жаңа еңбек кодексі бойынша еңбек шартын жұмыс берушінің бастамасы бойынша бұзу ерекшеліктері....150

Қылышбай П.Қ.
Қазақстан Республикасының заңнамасы бойынша міндеттемелерді орындау негіздері....154

Амирова Б.К.
Тұтынушылардың құқықтарын қорғаудың теориялық және тәжірибелік мәселелері....158

4-бөлім Инвестициялық және қаржы құқығы
Раздел 4 Инвестиционное и финансовое право

Калиева Г.С., Турсунов Р.
К вопросу о целесообразности внедрения налога на роскошь в налоговую систему Республики Казахстан....164

Tuyakbayeva N.S., Madibekova A.R.
Some aspects of legal regulation of the budgetary systems of the Republic of Kazakhstan....170

Аралбаева А.А.
Қазақстан Республикасының банктік заңнамасын дамытудың кейбір мәселелері....174

Kistaubekova N.Zh.
Actual problems of tax administration in the Republic of Kazakhstan....180

5-бөлім Табиғи ресурстар және экологиялық құқық
Раздел 5 Природоресурсовое и экологическое право

Мадиярова А.С., Омарова Н.Ж.
Жерге жеке меншік құқығының пайда болу негіздері....186

Shulanbekova G.K., Kuanaliyeva G.A.
Some problems of cattle breeding in the Republic of Kazakhstan....190

Джангабулова А.К.
Правовые аспекты развития топливно-энергетического комплекса в Республике Казахстан....196

Ережепқызы Р.
Вопросы доступа к информации, участия общественности в принятии решений и доступа к правосудию....200

Уалиева З., Байдельдинов Д.Л.
Некоторые вопросы развития законодательства Республики Казахстан о недропользовании....206

Қазыбаева А.Б., Сериев Б.А.
Жер ресурстарын мемлекеттік қажеттіліктер үшін алып қою құқығы 212

Жусипова А.С
Правовые проблемы организации государственного экологического контроля за рациональным использованием недр в Республике Казахстан 218

6-бөлім Қылмыстық құқық және криминалистика

Раздел 6 Уголовное право и криминалистика

Джансараева Р.Е., Аратулы К.
Международное сотрудничество в борьбе с киберпреступностью 224

Куаналиева Г.А.
Экономические преступления как объект права, криминалистики и уголовно-процессуальной деятельности Республики Казахстан 228

Абижанов С.М., Джуматов А.Б.
О содержании понятия «криминальная инсценировка» и иных приемах сокрытия 236

Begalinova K.K., Kabanbaeva G.B.
Corruption Crime: the concept, structure, dynamics 244

Каражанов М.Д., Утебаев Е.К., Сабитов С.М.
Анализ института«уголовных проступков» в теории уголовного права 248

Есбулатова Р.М.
К вопросу о формировании и внедрении модели антикоррупционного поведения должностных лиц по поддержанию правопорядка в Республике Казахстан 252

Канатов А.К.
К законодательным и организационно-правовым мерам обеспечения Правил Манделы 258

Тастекеев Қ.Қ. Сансызбаев А.М.
Қазақстан Республикасындағы аралық соттармен экономикалық соттардың дамуы және айырмашылықтары 264

Нұрмағанбет Е.Т., Смайлова Э.
Адвокаттық қызметтің заңнамалық қайнар көздері 270

Садыкбекова А.Н.
Қылмыстық заңнамасы бойынша қылмыстың қайталануы бойынша жаза тағайындау мәселелері 274

Токпаева Д.М.
К вопросу о противодействии незаконному участию в предпринимательской деятельности и воспрепятствованию законной предпринимательской деятельности 280

Аратұлы Қ., Байғазы Е.
Ақпараттық қауіпсіздік саласындағы қылмыстарды тергеу әдістемесі 284

Жугралина Б.М., Сагаталиева Э. Е.
Виктимизация и уголовно-правовое значение поведения потерпевшего 290

Сакенова А.Б.
Назначение наказания при отягчающих обстоятельствах по уголовному законодательству Республики Казахстан 296

Маликова Ш.Б., Омарова А.Б.
О некоторых аспектах уголовной политики Республики Казахстан в сфере информационной безопасности 304

Қаражанов М.Д., Жампеисов Д.Ә., Ахметова А.Ж.
Квазимемлекеттік және жеке сектордағы сыбайлас жемқорлықтың жағдайын талдау 310

Абижанов С.М., Джуматов А.Б.
О роли специальных знаний для разоблачения криминальных инсценировок и иных приемов сокрытия в экономических преступлениях 316

Сериев Б.А., Жанибеков А.К., Ахметова Д.А.,
Сыбайлас жемқорлық түсінігі 322

Бердібаева Ә.Қ., Мұқажанова М.О.
Кінәнің екі нысанымен жасалатын қылмыстардың қылмыстық құқық бұзушылықтар жиынтығымен арақатынасы.....328

Bayandina M.O.
Questions of professional ethics in the work a law enforcement officer 332

Аскарбек М., Шарипова А.Б.
Роль суда в защите прав человека и гражданина 336

Туртаева Г.М.
Общая политико-правовая характеристика наркоситуации в Центральной Азии.....342

Нурбек Д.Т.
Допрос потерпевших и свидетелей и его эффективность.....348

Маратқызы А.
Криминалистикадағы іздерді зерделеудің жалпы негіздері 354

Шидемов А.Г.
Экстремизм ұғымының теоретикалық негіздері.....360

Шукан А.
Киберқылмыстар барысында қолданылатын, зиянкес бағдарламалар мен вирус түрлерінің сипаттамасы.....368

Әбілхайыр Б.Қ.
Предмет истины в уголовном процессе.....374

7-бөлім Раздел 7
Халықаралық қатынастар Международное право

Ибраева А.С., Тұрат Н.А., Отыншиева А.А.
Ұлыбритания заңнамасы бойынша азаматтық институтының мәселелері 380

Tusupova Zh., Rahimbaeva R.M.
International Treaty in the System of the Sources of the Constitutional Law 386

Сериев Б.А., Жанибеков А.К., Ахметова Д.А.
Сыбайлас жемқорлықпен күресудің теориялық мәселелері.....394

Авторлар туралы мәлімет.....399

CONTENTS

Section 1
Theory and history of Chair of sate and law

Yergobek Sh.K., Altayeva K.J.
Ideas of Eurasianism in the empire of Genghis Khan in the western sources (On the writings of Marco Polo) 4

Baizhanova K.U., Seitzhan A.A.
Problems of realization of the principle of equality in the right 12

Shaldarbekova A.B., Shaldarbekova M.B.
To the problem of law understanding in terms of the philosophy of law 18

Gazizova N.S., Tolysbaeva A.D., Bashaeva N.D.
Features of the teaching of law – legal state requirements 24

Umbetov M.N.
Basic human rights issues at the international level in Kazakhstan..... 30

Section 2
Constitutional and admistrative law

Zhetpisbayev BA, Tynybekov C.
Administrative justice in Kazakhstan: how should it be?..... 36

Shirobokov S.A.
Constitutional rights to managing state affairs as a universal category..... 40

Zharbolova A., Dossayeva A.
The people of Kazakhstan as one of the subjects of lawmaking 46

Ospanova D.A.
The principle of the meritocracy as the basis of public service in the Republic of Kazakhstan 52

Tuyakbayeva N.S., Beisenbayeva M.Zh.
State policy in the field of health administration 56

Nakysheva M.K.
The Eurasian economic union and legal regulation of integration processes in the post-Soviet space..... 62

Tazhikbay B.E., Ashirova G.T.
Organization of consumer protection in the EU: historical and legal aspects 66

Ergobek Sh.K., Salamatov Sh.Zh.
Customs Code as the main source to regulate customs relations..... 70

Section 3
Civil law and labour law

Tynybekov S.T., Zhaksybek M.Zh.
Legal aspects of children adoption under the legislation of the Republic of Kazakhstan 78

Suleymenova S.Zh., Zhanilsinova S.S.
The legal status of judges in the Republic of Kazakhstan 84

Nurahmetova G.G., Samet K.N.
General characteristics of the collateral..... 90

Omarova A.B., Omarova Sh.B.
Legal specific ways for protecting the form and the content of goods 96

Atakhanova S.K., Muksinova A.T.
Place of civil procedure to ensure constitutional and legal мechanism..... 102

Abikenov A.A.
The legal status of juveniles in civil proceedings 108

Hudayberdyna G.A., Hudayberdyna D.A.
Enterprise as an object of civil law 114

Kusainov D., Kusainova A.K.
The concept of the entrepreneurial agreement under the law of the Republic of Kazakhstan 118

Dochshanova A.S., Aktoikenova A.R.
The consideration of civil cases on the legal entities liquidation in Republic of Kazakhstan 126

Urisbayeva A.A., Assubayeva A.S.
The role of notarial archive in conducting of a notary services in Republic of Kazakhstan 132

Karasheva Zh.T.
The development history of the institute of child adoption 136

Nurahmetova G.G., Tursynhanov A.A.
The value of the concept of state registration of real estate rights 142

Yergaliyeva Zh.A.
Copyright problem in the age of communication 146

Zhapakov S.M.
Features of termination of the employment contract by the employer according to the new Labour Code 150

Kylyshbay P.K.
Bases of fulfillment of obligations under the laws of Republic Kazakhstan 154

Amirova B.K.
The oretical and practical issues of consumer protection 158

Section 4
Investment and finance law

Kalieva G.S., Tursunov R.
To a question of expediency of introduction of a tax on luxury in tax system of the Republic of Kazakhstan 164

Tuyakbayeva N.S., Madibekova A.R.
Some aspects of legal regulation of the budgetary systems of the Republic of Kazakhstan 170

Aralbaeva A.A.
Issues of development of the banking legislation in the Republic of Kazakhstan 174

Kistaubekova N.Zh.
Actual problems of tax administration in the Republic of Kazakhstan 180

Section 5
Natural resources and ecology law

Madiarova A.S., Omarova N. Zh.
Grounds for the ownership of the land 186

Shulanbekova G. K., Kuanaliyeva G. A.
Some problems of cattle breeding in the Republic of Kazakhstan 190

Dzhangabulova A.K.
Legal aspects of the development of the fuel and energy sector in the context of energy efficiency and conservation issues in the Republic of Kazakhstan 196

Erezherқyzy R.
Questions of access to information, public participation in decision-making and access to justice 200

Ualieva Z., Bajdel'dinov D.L.
Some questions about the development of subsoil use legislation of the Republic of Kazakhstan 206

Qazybaeva A.B., Seryev B.A.
Rights rip land for state needs 212

Zhussipova A.S
Legal problems of organization of state environmental control over the rational use of mineral resources in Kazakhstan 218

Section 6
Criminal law and criminalistics

Jansarayeva R.E., Aratuly K.
International cooperation in the fight against cybercrime 224

Kuanalieva G.A.
Economic crimes as an object of the law, criminalistics and criminal procedure activity of the Republic of Kazakhstan 228

Abizhanov S.M., Dzhumatov A.B.
About maintenance of concept «criminal adaptation for stage» and another receptions of concealment 236

Begalinova K.K., Kabanbaeva G.B.
Corruption Crime: the concept, structure, dynamics 244

Karazhanov M.D., Utebaev E.K., Sabitov S.M.
Analysis of «criminal offenses» Institute in criminal law theory 248

Esbulatova R.M.
To the question of formation and introduction of model of anti-corruption behaviour of officials on law enforcement in the Republic of Kazakhstan 252

Kanatov A.K.
To legislative organizational and legal measures to ensure theRules of Mandela 258

Tastekeev K.K., Sansyzbay A.M.
Features of Arbitration and Economic Court of the Republic of Kazakhstan 264

Nurmaganbet E.T., Smailova E.
Legal sources Advocacy 270

Sadykbekova A.N.
The problem of sentencing for repeated offense according of criminal legislation 274

Tokpayeva D.M.
On the issue of countering illegal participation in entrepreneurial activities and obstruction of legitimate business 280

Aratuly K., Baigazy E.
Methodology for the investigation of crimes in the sphere of information security 284

Zhugralina B.M., Sagataliyeva E.E.
Victimisation and criminal legal significance of the behavior of the victim 290

Sakenova A.B.
Sentencing under aggravating circumstances pursuant to the the criminal legislation of the Republic of Kazakhstan 296

Malykova Sh.B., Omarova A.B.
Some aspects of the criminal policy of the Republic of Kazakhstan in the field of information security 304

Karazhanov M.D., Zhampeissov D.A., Akhmetova A.Zh.
An analysis of the current situation of corruption in the quasi-public and private sectors 310

Abizhanov S.M., Dzhumatov A.B.
About the role of the special knowledge for the exposure of criminal adaptations for stage and another receptions of concealment in economic crimes 316

Zhanybekov A.K., Seriev B.A., Akhmetova D.A.
Concept of corruption 322

Berdibaeva A.K., Mukazhanova M.O.
The ratio of crimes to form a double fault with a set of criminal law offerenses 328

Bayandina M.O.
Questions of professional ethics in the work a law enforcement officer 332

Askarbek M., Sharipova A.B.
The role of the court to protect the rights of man and citizen 336

Turtaeva G.M.
General political and legal characteristics of the drug situation in Central Asia 342

Nurbek D.T.
Interrogation of victims and witnesses and its efficiency 348

Maratovna A.
General polojenïya krïmïnalïstïçeskogo Study investigators 354

Shidemov A.G.
The theoretical basis of the concept of extremism 360

Shukan A
Descriptions of malware and viruses, which are made with the help of cybercrime 368

Abilhayyr B.K.
The subject of the truth in a criminal proceeding 374

Section 7
International relations

Ibrayeva A.S., Turat N.A., Otynshiyeva A.A.
Issues of UK citizenship by British law 380

Tusupova Zh., Rahimbaeva R.M.
International Treaty in the System of the Sources of the Constitutional Law 386

Zhanybekov A.K., Seriev B.A., Akhmetova D.A.
Theoretical problems of fight against corruption 394

Авторлар туралы мәлімет 399